

**DİNSEL ROL GERİLİMİ:
KADIN DİN EĞİTİMCİLERİNİN KADINLA İLGİLİ DİN
ALGILARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA
(İZMİR - VAN ÖRNEĞİ)**

Pervin DEMİRULUS

**Doktora Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. Niyazi USTA
2013
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Pervin DEMİRULUS

**DİNSEL ROL GERİLİMİ:
KADIN DİN EĞİTİMCİLERİNİN KADINLA İLGİLİ DİN
ALGILARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA
(İZMİR - VAN ÖRNEĞİ)**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Niyazi USTA**

ERZURUM-2013



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ



TEZ BEYAN FORMU

23/08/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “DİNSEL ROL GERİLİMİ: KADIN DİN EĞİTİMCİLERİNİN KADINLA İLGİLİ DİN ALGILARI ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA (İZMİR - VAN ÖRNEĞİ)” adlı eser-metin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, eser-metin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 2 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

23/08/2013

Pervin DEMİRULUS



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Niyazi USTA danışmanlığında, Pervin DEMİRULUS tarafından hazırlanan bu çalışma 23 / 08 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim-Din Sosyolojisi Bilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Niyazi USTA

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Fazlı POLAT

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Y. Mustafa KESKİN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mustafa MACİT

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	X
TABLolar DİZİNİ	XI
ÖNSÖZ.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ROL	12
1.1.1. Rol ve Statü	12
1.1.2. Rol Kuramı	13
1.1.3. Giddens ve Rol Kuramı	16
1.2. ROL GERİLİMİ	18
1.2.1. Kuramlarda Rol Gerilimi	19
1.2.1.1. Yapısal İşlevselcilik.....	19
1.2.1.2. Çatışma Kuramı	24
1.2.1.3. Sembolik Etkileşimcilik.....	26
1.2.1.4. Giddens ve Rol Gerilimi	28
1.2.2. Rol Gerilimi Doğurabilecek Süreçler	29
1.2.2.1. Modernleşme	29
1.2.2.2. Küreselleşme	33
1.3. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ	35
1.3.1. Kuramlarda Cinsiyet Eşitsizliği	35
1.3.1.1. Feminist Kuram ve Cinsiyet Eşitsizliği.....	37
1.3.1.2. Kesişimsellik (Intersectionality)	38
1.3.1.3. Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerini.....	41

İKİNCİ BÖLÜM METODOLOJİ

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ	48
2.1.1. Nitel Alan Araştırması	49
2.2. VERİLERE ULAŞIM.....	50
2.2.1. Araştırma Tekniği	50
2.2.2. Verilerin Toplanması	53
2.3. ARAŞTIRMA GRUBU.....	54
2.3.1. Araştırma Yerlerinin Seçimi	54
2.3.2. Araştırma Katılımcılarının Seçimi	56
2.3.3. Araştırma Etiği Açısından Gerekli Açıklamalar	58
2.3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	60
2.4. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ ve YORUMLANMASI.....	60
2.4.1. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE SİYASAL BAĞLAM: TÜRK TOPLUMUNDA KADININ ROL VE STATÜSÜNÜ ETKİLEYEN SÜREÇLER

3.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM.....	64
3.1.1. İslam'ın Kabulünden Sonra Türk Kadınının Rol ve Statüsü	64
3.1.2. Tanzimat Sonrası Türk Kadınının Rol ve Statüsü.....	67
3.2. CUMHURİYET SONRASI DÖNEM	76
3.2.1. Cumhuriyet Sonrası Türk Kadınının Rol ve Statüsü	76
3.2.1.1. Reformların Şehirli ve Köylü Kadın Üzerinde Farklılaşan Etkisi	80
3.2.2. 1980 Sonrası ve “İslamcı Kadın”	82
3.2.3. Cumhuriyet ve Kadının Eşitliği Söylemi.....	86
3.2.4. İslam'da Kadının Rol ve Statüsüne İlişkin Tartışmalar	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR: DİN EGİTİMCİSİ KADINLARIN ANLATILARINA GÖRE

KADINLA İLGİLİ DİN ALGILARI

4.1. GÖRÜŞMECİLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	98
4.2. YAŞAM ALANI ALGISI	103
4.2.1. Okul Ve İş Yaşamına İlişkin Algılar.....	105
4.2.1.1. Fakültede Ayrımcılık.....	105
4.2.1.1.1. Pozitif Ayrımcılık.....	105
4.2.1.1.2. Negatif Ayrımcılık.....	106
4.2.1.1.2.1. Hocaların Rol Beklentileri ile Uyuşamamak	106
4.2.1.1.2.2. Arkadaşların Rol Beklentileri ile Uyuşamamak	109
4.2.1.1.2.3. Sosyal Grupların Rol Beklentileri ile Uyuşamamak.....	114
4.2.1.1.3. Cinsiyet Rol Beklentilerinin Kadının Mağduriyetine Dönüşmesi.....	117
4.2.1.1.4. Karışan Kodlar: “Kadının Söylediği Erkeğin Anladığı”	119
4.2.1.1.5. Değerlendirme ve Sonuç.....	119
4.2.1.2. Devlet Katında Ayrımcılık: “Emir İle Yasak Arasında	121
4.2.1.2.1. Başörtüsüyle Tanışma Hikâyeleri	123
4.2.1.2.1.1. “Bilinçsiz Örtünme: Küçük Omuzlara Büyük Sorumluluk”	123
4.2.1.2.1.2. “Tek Tercih Olarak İmam-Hatip ve Örtünme”	124
4.2.1.2.1.3. Fakültede Örtünme: “Başım Açık Kur’an Okumaya Utandım”	126
4.2.1.2.1.4. “Korkudan Örtünme: <i>Her Saç Telinde Bin Yılan</i> ”	127
4.2.1.2.1.5. Çevreye Rağmen Örtünme: “ <i>Gençsin Güzelsin Bu Yaşta..</i> ”	128
4.2.1.2.2. “12 Eylül ve 28 Şubat: Hayallere Vurulan Darbe”.....	129
4.2.1.2.2.1. “28 Şubat: Turnusol Etkisi mi?”	133
4.2.1.2.3. Yasaklarla Başetme Stratejileri.....	134
4.2.1.2.3.1. Direnmeye Çalışmak	134
4.2.1.2.3.2. Başörtüsünü Açmamak: “Mağduriyetlerden Mağduriyet Beğen!”	136

4.2.1.2.3.2.1. Açmayanlara Tepkiler: “Devlete Karşı Gelinmez”, “Bir Senecik Açıver ”	137
4.2.1.2.3.3. Palyatif Çözümler: Peruk, Şapka ve Postiş	139
4.2.1.2.3.3.1. Niçin Peruksuz?	142
4.2.1.2.3.3.2. Türedi Ayrımcılıklar: Peruk Takan/Takmayan Ayrımı.....	144
4.2.1.2.3.4. Baş Açmanın Travmatik Sonuçları	145
4.2.1.2.3.5. Baş Açanlar /Açmayanlar : “ <i>Gruplara Bölündük</i> ”.....	150
4.2.1.2.3.5.1. Başını Açanların Açmayanlara Yaklaşımları	150
4.2.1.2.3.5.2. Başını Açmayanların Açanlara Yaklaşımları.....	152
4.2.1.2.3.6. Yasağa Direnemeyip Nerede Açacağında Direnmek	153
4.2.1.2.3.7. Baş Açma Kararının Sebepleri	154
4.2.1.2.3.8. Yasağın Okul Dışına Taşan Etkileri.....	160
4.2.1.2.3.9. Baş Örtmenin Gerekliliğine İnanç.....	163
4.2.1.2.3.9.1. “Baş Örtmenin Anlamsızlaşması: <i>Hepten mi Açsam?</i> ”	165
4.2.1.2.3.10. Değerlendirme ve Sonuç	168
4.2.1.3. Rol Model Ol(ama)ma	173
4.2.1.3.1. Rol Model Olmanın Gerekliliğine İnanç.....	176
4.2.1.3.2. Rol Model Bir Kadının Din Eğitimcisinin Özellikleri	178
4.2.1.3.3. İyi Bir Rol Model Olmanın Önündeki Engeller.....	180
4.2.1.3.3.1. Kişilik Yapısını Mesleğe Uygun Görmeme	180
4.2.1.3.3.2. Mesleği ile İstekleri Arasında Kalma	181
4.2.1.3.3.3. Söylem Eylem Uyuşmazlığı: “Örtü Fazdır Deyip Başını Açmak”	183
4.2.1.3.3.4. Kendini Daha Dindar Olarak Görenlerin Beklentilerini Karşılalamama.....	185
4.2.1.3.3.5. Kurumsal Beklentileri Karşılalamama	187
4.2.1.3.3.6. Önyargıları Silip Yeni bir Rol Model İnşa Etmenin Zorluğu.....	188
4.2.1.3.4. “Araf’ta Kalmak”	189
4.2.1.3.5. Değerlendirme ve Sonuç.....	194

4.2.1.4. Tokalaşma(ma)	197
4.2.1.4.1. Tokalaşmakta Sakınca Görmeyenler	199
4.2.1.4.1.1. Tokalaşılmamasını Eleştirenler	203
4.2.1.4.2. Tokalaşmayı Günah Görüp Tokalaşmayanlar	205
4.2.1.4.3. Tokalaşmayı Günah Görse de Tokalaşanlar	207
4.2.1.4.4. Değerlendirme ve Sonuç.....	210
4.2.1.5. İnandığını Öğret(e)meme	212
4.2.1.5.1. Söylem Uyuşmazlığı.....	216
4.2.1.5.2. Eylem Uyuşmazlığı.....	221
4.2.1.5.3. Değerlendirme ve Sonuç.....	226
4.2.2. Yakın Çevreye İlişkin Algılar: “Beğenilmeyen Dindarlıklar”	228
4.2.2.1. Ailelerin Eleştirileri	229
4.2.2.2. Arkadaşların Eleştirileri	234
4.2.2.3. Komşuların Eleştirileri.....	235
4.2.2.4. Değerlendirme ve Sonuç	240
4.3. DİNİ LİTERATÜR ALGISI: KADIN İLE İLGİLİ ELEŞTİRİLEN BAZI	
AYETLER HAKKINDAKİ ALGI	242
4.3.1. Kavvamlık ile İlgili Algı	242
4.3.1.1. Tamamlayıcılık Söylemleri	243
4.3.1.1.1. “Doğası Gereği Erkek Kavvamdır”	243
4.3.1.1.2. “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Nedeniyle Erkek Kavvamdır”	245
4.3.1.1.3. “Toplum Düzeninin Sağlanabilmesi İçin Kavvamdır”	247
4.3.1.2. Erkeğin Kavvamlığının Sınırları.....	247
4.3.1.3. “Kavvamlık Cinsiyete Değil Hak Etmeye Bağlıdır”.....	249
4.3.1.4. Değerlendirme ve Sonuç	252
4.3.2. Çok Eşlilik ile İlgili Algı.....	254
4.3.2.1. Çok Eşliliğe İzin Verilmesinin Nedenleri	256
4.3.2.1.1. “Sebeb Gerekmez Erkeğin İstemesi Yeterlidir”	256
4.3.2.1.2. “Gerekli Durumlar İçin İzin Verilmiştir”	257
4.3.2.1.2.1. Bireysel Gereklilikler	257
4.3.2.1.2.1.1. “Kadının Hasta Olması”	257
4.3.2.1.2.1.2. “Kadının Çocuğunun Olmaması”	259

4.3.2.1.2.1.3. “Kadının Cinselliğinin Yetersiz Kalması”	259
4.3.2.1.2.1.4. “Kadının Âşık Olması”	260
4.3.2.1.2.1.5. “Tek Eşliliğin Erkeğin fıratına Ters Olması”	261
4.3.2.1.2.2. Toplumsal Gereklilikler	262
4.3.2.1.2.1.1. Tarihsel Gereklilikler	263
4.3.2.1.2.1.2. Evrensel Gereklilikler	265
4.3.2.2. Çok Eşliliğin Olabilirliğinin Azaltılması	266
4.3.2.2.1. “Çok Eşlilik Ruhsattır Emir Değil”	266
4.3.2.2.2. “Adaletin Sağlanması Gereklidir”	267
4.3.2.2.3. “Erkek Çok Eşliliği Sürdürebilecek Kapasitede Değildir”	267
4.3.2.2.4. “Kadın Üzerine Evlenilmemesini Şart Koşabilir”	269
4.3.2.2.5. “Kadının İzninin Alınması Gereklidir”	269
4.3.2.2.6. “Çok Eşlilikle İlgili Ayetler Yeniden Yorumlanmalıdır”	270
4.3.2.3. Değerlendirme ve Sonuç	271
4.3.3. Şahitlik ile İlgili Algı.....	274
4.3.3.1. Cinsiyet Temelli Açıklamalar	275
4.3.3.1.1. “Biyolojik Cinsiyet Kaynaklıdır”	275
4.3.3.1.2. “Duygusal Kaynaklıdır”	276
4.3.3.1.3. “Cinsiyetler Arası Farklar Kalmamış”	280
4.3.3.2. Cinsiyet Rollerine Temelli Açıklamalar	281
4.3.3.3. Yapı Temelli Açıklamalar	283
4.3.3.4. İkili Yapıdan Kaynaklı Sorunlar: Türkiye’de Yaşıyor Olmak	285
4.3.3.5. Değerlendirme ve Sonuç	288
4.3.4. Mirastaki Taksimat ile İlgili Algı.....	290
4.3.4.1. Dini Taksimatı Anlamlandırmak	291
4.3.4.1.1. Toplumsal Roller Bağlamında	291
4.3.4.1.1.1. Erkeklik Rollerine Atıfla	291
4.3.4.1.1.2. Kadınlık Rollerine Atıfla	294
4.3.4.1.2. Toplumsal Yapı Bağlamında	296
4.3.4.1.2.1. Kur’an’ın Evrenselliğine Atıfla.....	296
4.3.4.1.2.2. Ataerkil Yapıya Atıfla.....	296
4.3.4.2. Dini Taksimatı Kabulde Sıkıntılar.....	299

4.3.4.3.Taksimatin Farklı Yapılabileceğine Dair Görüşler.....	301
4.3.4.3.1. Taksimatin Esnetilebileceğine Dair görüşler.....	301
4.3.4.3.2. Yeni Bir Taksimatin Gerekliliğine Dair Görüşler	302
4.3.4.3.3. Taksimatin Eşit Olması Gerekliliğine Dair Görüşler	305
4.3.4.4. Değerlendirme ve Sonuç	308
4.4. İZMİR ve VAN'A İLİŞKİN ALGILAR	311
4.4.1. Sosyal Kabul	312
4.4.2. Farklılıklara Yaklaşım.....	316
4.4.3. Değerlendirme ve Sonuç	322
SONUÇ.....	326
KAYNAKÇA	336
EKLER.....	349
EK 1	349
EK 2	350
ÖZGEÇMİŞ.....	354

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**DİNSEL ROL GERİLİMİ:
KADIN DİN EĞİTİMCİLERİNİN KADINLA İLGİLİ DİN ALGILARI ÜZERİNE
SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA
(İZMİR - VAN ÖRNEĞİ)**

Pervin DEMİRULUS

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Niyazi USTA

2013 - 354 sayfa

**Jüri: Prof. Dr. Niyazi USTA
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Prof. Dr. Fazlı POLAT
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Doç. Dr. Mustafa MACİT**

Bu tez, Türkiye’de modernleşmenin, mesleki statüleri dini kimlikleriyle özdeşleştirilen “din eğitimcisi kadınların” kadın ile ilgili din algılarını, ne yönde, nasıl şekillendirdiğini, İzmir ve Van İllerinden verilerle ortaya koymaktadır. Modernleşme ile ilgili en hararetli tartışmalar geleneksel/dini yapı ile modernitenin karşılaşmasının yarattığı/yaratacağı değişim ve dönüşümler üzerinedir. Kadının konumu bu tartışmaların odağındadır. Her iki yapı, kadını farklı cinsiyet rolleri içinde tanımlamaktadır. “Ulus devlet” üçüncü bir faktör olarak kadını şekillendirme çabasıdır. Bu üçlü yapı arasında Müslüman kadın, “iyi bir kul”, “modern bir birey” ve “itaatkâr bir yurttaş” olma şeklinde zaman zaman birbiriyle çatışan beklentilerin daralttığı bir alanda sıkışmaktadır. Bunlar arasında kalış gerilime sebep olduğu gibi birisi yönünde tercihte bulunmak da sorunları bitirmediği gibi yoksunluk ya da mağduriyete sebep olabilmektedir.

Bu çalışmada, kadınların yüzleşmek zorunda kaldıkları bu sosyal gerilimler ve bu gerilimlere ürettikleri cevaplar, A. Giddens’in “yapılaşma” yaklaşımı çerçevesinde geliştirdiği “rol gerilimi” açıklamalarından hareketle incelenmiştir. Buna, bazı kadınların niçin erkeklerden veya diğer kadınlardan daha yoksun bırakıldıklarını ya da baskılandıklarını anlamaya imkân veren feminist kesişimsellik yaklaşımı eşlik etmiştir. Çalışmada sosyal siyasal bağlam ilgili literatüre müracaatla ortaya konmakla birlikte araştırma temelde nitel bir alan araştırmasıdır. İki ilde 25.03.2011 ve 23.03.2012 tarihleri arasında toplamda 41 kadın ile derinlikli mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tematik söylem analizi ile çözümlenmiştir. Ulaşılan bulgular, araştırmanın örnekleme çerçevesinde, modernite-din/gelenek-devlet üçgeninde, belli dini angajmanlara sahip kadınların, “dinsel rol gerilimi” yaşadıklarını yönündedir. Bu gerilim, kadınları yeniden kendileri ve karşılaştıkları sorunlar üzerinde düşünmeye sevk etmiş, bu da beraberinde dini anlam dünyasının yeniden inşasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni dünya, “eklektik ve senkretik seçkilerle” oluşmuş görünmektedir. Türkiye’nin özel şartları bu seçkiciliğe hem zorlayıcı hem de imkân tanıyıcıdır. İnşa edilen dini yorum kadın aleyhine mağduriyet biriktirilmesine izin vermemektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, Gelenek, Modernite Rol Gerilimi, Toplumsal Cinsiyet, Kadın, Din Eğitimcisi Kadın

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****RELIGIOUS ROLE STRAIN:
A SOCIOLOGICAL STUDY OF WOMEN EDUCATORS OF RELIGION'S
RELIGIOUS PERCEPTION REGARDING WOMEN'S POSITION
(A CASE OF IZMIR - VAN)****Pervin DEMİRULUS****Advisor: Prof. Dr. Niyazi USTA****2013 - 354 sayfa****Jury: Prof. Dr. Niyazi USTA
Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN
Prof. Dr. Fazlı POLAT
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Assoc. Prof. Dr. Mustafa MACİT**

This thesis examines the dilemma of women educators of religion in Turkey whose professional status is defined in terms of modernity and religiousness/tradition at the same time. This study attempts to elucidate the way in which Turkey's modernization have shaped their understanding of religion and women's position on the basis of the data collected in Izmir and Van provinces in Turkey. One of the most heated debates over modernization in social sciences have been about the changes and transformations which were or can be brought about by the encounter of tradition/religion with modernity. Women's status is a focus of this debate. Each structure of tradition/religion and modernity defines women in terms of a different gender role. Nation-state as a third force is also in an effort to define women in their own way. In this ternary structure, Muslim women are placed in a contradictory position where they are expected to be "a good believer", "a modern individual" and "an obedient citizen" simultaneously. While this situation causes role strain, choosing one of three roles can lead to deprivation and hardship as well as not solving the problems.

This study is a qualitative research based on fieldwork and literature review in the area of social and political sciences. In-depth interviews were conducted with forty-one women in two provinces between 25 March 2011 and 23 March 2012. Data were examined by a method of thematic discourse analysis. Social strains which women teachers of religion were forced to experience and their responses to the problems were examined in the light of A. Giddens's account of "role strain" which he developed in his theory of "structuration." Further, a feminist concept of intersectionality was applied in order to understand the reason that some women are more deprived or more oppressed than men and other women.

This research suggests that women who have certain religious commitments experience "religious role strain" in the ternary of modernity-religion/tradition-state. This strain led women teachers of religion to reconsider about themselves and difficulties they faced, which then lays the ground for new religious understandings. This new understandings of religion appear to be made of "eclectic and syncretic anthologies." Particular social conditions of Turkey are both obstacles and opportunities for the anthologies. Religious understandings in a process of reconstruction seem not to allow adding up hardships against women.

Keywords: Religion, Tradition, Modernity, Role Strain, Gender, Women, Women Religious Educator

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

A.Ü.S.B.F.	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AKP	:	Adalet ve Kalkınma Partisi
ALES	:	Akademik Personel ve Lisans Üstü Eğitim Giriş Sınavı
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	:	Demokrat Parti
Ed.	:	Editör
İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
KPSS	:	Kamu Personeli Seçme Sınavı
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
MSP	:	Milli Selamet Partisi
P.D.	:	Pervin DEMİRULUS
s.	:	sayfa
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TESEV	:	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı
A.Ö.F	:	Açık Öğretim Fakültesi
İLİTAM	:	İlahiyat Lisans Tamamlama Programı

TABLolar DİZİNİ

Tablo 4.1. Tüm Katılımcıların İllere Göre Dağılımı	98
Tablo 4.2. Tüm Katılımcıların Mesleklere Göre Dağılımı	98
Tablo 4.3. Tüm Katılımcıların Yaş Dağılımı	99
Tablo 4.4. Tüm Katılımcıların Babalarının Meslekleri	99
Tablo 4.5. Tüm Katılımcıların Eşlerinin Meslekleri	100
Tablo 4.6. Tüm Katılımcıların İllere ve Kurumlara Göre Dağılımı	100
Tablo 4.7. Tüm Katılımcıların Orta Öğrenim Mezuniyet Türü.....	100
Tablo 4.8. Tüm Katılımcıların Mezun Oldıkları Üniversite ve Bölümler.....	101
Tablo 4.9. Tüm Katılımcıların Aldıkları İlave Eğitimler	101
Tablo 4.10. İzmir İli Katılımcı Profili	102
Tablo 4.11. Van İli Katılımcı Profili	103

ÖNSÖZ

2010 da vizyonda olan “Büşra” filmi toplumsal bir gerçekliğin yansıması idi. Modern dünyada “modern değerler” içinde yaşamak zorunda olan, fakat geleneksel/dindar bir ailenin gözetiminde yetiştirilmiş olan bir genç kızın bu farklı yaşamsal alana adaptasyonda zorlanan genç bir kızın öyküsünü anlatan film, “Geleneksel/dini değerlerle modern olunabilir mi?” sorusuna verilen cevabın gerilimli atmosferini yansıtıyordu. Müslüman kadını modern süreçte nelerin zorladığına, ikilemde bıraktığına dair kısmi bir bakış sunan film, bu süreçteki kadına yönelen, içeriden ve dışarıdan tepkilere de çarpıcı örnekler sunuyordu. Bugün, dini referanslarla yaşam tarzını belirlemeye çalışan Müslüman kadın, toplumsal konumuna bağlı olarak filmde sergilenenden daha fazlasının ağırlığı altındadır. İslam'a uygun yaşamadığından hareketle “içeriden”, onlara benzemediği için de “dışarıdan” sorgulamalara muhatap olmaktadır. Modernite hem din/gelenek hem de devlet buyruğuyla yüzleşmek zorunda kalmakta ve çoklukla uzlaşmayan üçlü talepler arasında kalmışlığın gerilimi yaşarken, aynı zamanda derdini hem “kendi mahallesine” hem de “karşıt mahalleye” anlatmak durumunda kalmaktadır. Ama elbette öncelikle olan içinde bulunduğu gerilimi, sebeplerini kendisi anlamalı ve ürettiği çözümle yola çıkmalıdır. Bu tez gerilimli modernlik-din-devlet ilişkisinde Müslüman kadın aktörlerin ürettikleri dile odaklanarak değişim dönüşümü anlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Bu, devletin laiklik politikalarıyla, Modernliğin eşitlik ve bireyciliği öne çıkaran hukuk ve özgürlük ilkeleriyle İslam'ın değer ve normlarının buluşabilme olanağını görebilme açısından önemlidir.

Bu araştırma incelenen konunun çerçevesinin çizildiği girişte ilave olarak dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde toplumsal cinsiyet ve rol ekseninde konuya eğilen kuramsal yaklaşımlar gözden geçirilmiş, ikinci bölümde; konuyu anlamamızı kolaylaştıracak arka plan resmi sosyal siyasal bağlam başlığı altında özetlenmiş, üçüncü bölümde; seçilen nitel araştırma yöntemi ve araştırmanın nasıl yapıldığına dair safhalar aktarılmıştır. Tezin alan araştırmasından elde edilen verilerin analizinin yapıldığı ve yorumlandığı dördüncü bölüm, değerlendirme ve sonuçla noktalanmıştır. Nitel bir araştırma olması nedeni ile okuyucunun, araştırmanın ve yapılan her yorumun dayanağını açıkça görmesi için katılımcıların anlatılarına sıklıkla başvurulmuş ve konuşmalar çok küçük düzeltmeler dışında aslına sadık kalınarak aktarılmıştır.

Bu araştırmanın oluşumunda ve her aşamasında görüş, tavsiye ve katkılarıyla en büyük desteği veren, başaramayacağım hissine her kapıldığımda umut aşılayıp yeniden beni çalışmaya motive eden, değerli hocam Prof. Dr. Niyazi USTA'ya öncelikle teşekkür ederim. Çalışma süresince, her müracaatımda derin öngöruları ve tavsiyeleri ile ufkumu açan meseleye farklı ve değişik yönlerden bakmamı sağlayan ve dostane yaklaşımları ile akademik camiaya bir an önce girme isteğimi hep canlı tutan hocalarım, sayın Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN, Prof. Dr. Fazlı POLAT ve Doç. Dr. Mustafa MACİT'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ders aşamasında gerekli donanımı kazanmamız için teşvik eden ve çalışmalarından tezimde de faydalandığım değerli insan Doç. Dr. Şahin GÜRSOY'u rahmetle anıyorum. Kütüphanesini bana açarak Van'ın kısıtlı imkânlarında araştırma için gerekli bir kısım kaynaklara ulaşmamı sağlayan Yrd. Doç Dr. Miki SUZUKİ-HİM'e desteğinden dolayı teşekkür ediyorum.

Doktora yapan evli bir kadının eş olmaktan çalarak sebep olduğu eksikliklere tahammül gösteren ve çalışmamın her aşamasında maddi manevi desteğini esirgemeyen EŞİM'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bitmeyen tez problemlerimle, durmaz başlarını ağrıttığım dostlarım Yrd. Doç Dr. Melike GÖKCAN-TÜRKDOĞAN ve Uzm. Sultan KARACA'ya gösterdikleri yakınlık ve sabırdan dolayı teşekkür ediyorum,

Elbette asla unutmamam gereken bu tezin oluşması için değerli zamanlarını bana ayıran ve görüşmelerde her türlü kolaylığı sağlayan değerli 41 din eğitimcisi kadına ve araştırmanın İzmir ayağında maddi manevi destekleri ile işlerimi kolaylaştıran KOÇ Aileleri'ne teşekkür ediyorum.

Tezin yeniden gözden geçirilmesinde yardımcı olan mesai arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Alaaddin DİKMEN, Yrd. Doç. Dr. Celal ÇAYIR, Yrd. Doç. Dr. Oktay BOZAN, Yrd. Doç. Dr. Orhan ATEŞ'e ve Araş. Gör. Mehmet YANMIŞ'a minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

GİRİŞ

Problem

Sosyal değişme-din ilişkisi, din sosyolojisinin en başat konusudur. Sosyal değişme din ilişkisinde, sosyal değişmenin dine olumlu ya da olumsuz etkilerinden söz edilebildiği gibi, dinin de sosyal değişmeyi engelleyici, teşvik edici veya bizzat sosyal değişimin ana unsuru olduğu durumlar da söz konusudur.¹ Sosyal hayattaki değişimler, dinin algılayış ve yaşayış biçimlerine etki ettiği gibi, her hangi bir dine inanış ve o dini algılayış biçimleri de sosyal değişimin yönünü belirlemede önemli etkilere sahip olabilmektedir. Bu sarmal ilişki beraberinde, dinin yeni yorumlarını, dinde değişim ve dönüşümler yanında yeni dini yaşantı biçimlerini de gündeme taşımaktadır.

Yakın zamanların, belki de tarihin tüm dönemlerinin bilinen en büyük sosyal değişimi “modernleşme”dir. P. L. Berger bunu “devrim” diye adlandırmaktadır. Çünkü dünyanın ekonomik toplumsal ve siyasal dönüşümüne karşılık gelen “Modernite”, aynı zamanda insan bilincinde inançları değerleri hatta duyguları da etkileyen bir devrim yaratmıştır. Modern teknolojik değişimlerle dışsallaştırılan yeni gerçeklikler inşa olunmuştur (Poloma, 2007: 270) Bu yeni gerçeklik yeni bir paradigma getirmiştir.(Bu dini merkeze alan geleneksel paradigma ile uyumlu değildir.) Modernleşmenin ürettiği yeni paradigma değişikliği ile kültürel alanda, değerler dünyasında ve din ile ilişkide çok önemli uyum problemleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu paradigma her alanda ölçütlerin rasyonelleşmesini getirirken beraberinde dinin eleştirisini de getirmiştir (Jeanniere, 2000:101) Bu, dinsel gerçekliğin bilinç düzeyinde öznel kabullenilişinde değişmelere ve bununla bağlantılı olarak nesnel kurumsal dinde de değişmeleri neden olmuştur. Berger bunun sosyal yansımasını “sekülerizasyon” /“dünyevileşme” olarak adlandırmaktadır. Bu “realitenin geleneksel dini tanımlamalarının makul olma özelliklerinin topyekûn çöküşüyle sonuçlanan” bir değişimdir (Berger, 2000:195).

Dinin, Batı Toplumlarında modernleşme süreci ile aldığı şekil ne olursa olsun ve bu ne şekilde ifade edilirse edilsin göz ardı edilemeyecek olan gerçek, Batı Toplumlarının modernliği kendi kültürel, tarihsel süreçlerinden süzerek üretmiş olduklarıdır.. Bu

¹ Sosyal değişme din ilişkisi için bkz. Peter L Berger. *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*, (2 bsk), Çev. Ali Çoşkun, Rağbet Yay., İstanbul, 2000; Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2006.

toplumlar modernliğin dinle çatışmalı doğası ile aydınlanma sürecinde yüzleşmişler bunu uzunca bir süreçte bünyeye adapte etmişlerdir. Din ile çatışmayı doğurabilecek paradigma değişikliği içsel bir süreç olarak gerçekleştiği için ortaya çıkan/çıkabilecek uyumsuzlukları tolere edici mekanizmalar doğal süreçte devreye sokulmuştur. Modernite-din ilişkisi, dinlerinin dünyayı kuşatıcılığına bağlı olarak şekillenerek dini ve dünyevi olanın ayrılmasını getirmiş ve bu toplumsal alana laiklik olarak yansımıştır. Batı-dışı toplumlarda ise modernleşme Batı tecrübesinden farklıdır. Kendi kültürel tarihsel süreçlerinin ürünü olarak yaşanmamışlardır. Modernliğin üretiminden ziyade ithali söz konusudur.²

Batı-dışı toplumlardaki sosyal değişme genellikle sosyal bilimlerde modernleşme ile ilişkili olarak modernleşme teorisyenleri tarafından ele alınmıştır. Klasik modernleşme kuramcıları bu toplumlara, “geleneksel-modern” dikotomisinde, “geleneksellik” ya da “gelenekselden moderne geçiş”le tanımlamış ve bunların Batı Toplumlara'nın geçtiği süreçleri izleyerek aynı yönde zorunlu bir çizgide ilerleyip modernleşeceğini varsaymışlardır. Bu yaklaşımlar, sosyal gerçeklikte farklı, “melez” modernlikler³ olması nedeniyle geçerliliğini yitirmiş görünmektedir. Ancak yine de, bu kavramlardan toplumsal değişim ve dönüşümü anlamak ve anlamlandırmak için “ideal tipler” olarak yararlanmak uygun görünmektedir.⁴Geleneksel ve modern toplum ideal

² Müslüman Ülkelerin modern paradigmanın üreticisi olmama nedenleriyle alakalı birkaç şey söylenebilir.(1) islam'ın din bilim çatışmasına izin vermemesi (2)Kilise benzeri din adamı sınıfı olmaması (3) Tanrı ile kul arasına giren bir kurumun olmayışı (4)4- Din ve vicdan hürriyetine önem verilmesi. (İstanbulda Katolik külahı görmektense Müslüman sarığı görmeği yeğlerim diyen Sırplar) gibi nedenler dini sosyal hayatın dışına iten bir modernist anlayışın doğmasına ve din devlet ayrımına yol açan laikliğin oluşumuna izin vermemiştir.

³ Modernleşme teorilerinin öngördüğü şekilde “gelenekselden moderne” Batı ile aynı yönde zorunlu bir çizgide ilerleneceği gibi bir argümanı içermemektedir. Göle'nin de gösterdiği gibi değişim aynı yönde aynı şekilde gerçekleşmemektedir. Modernliğin, aynı zaman diliminde, farklı şekillerde yaşanan melez biçimleri de mevcuttur.(Göle,2000:115)

⁴ Geleneksel ve modern kavramlarından bu çalışmada aşağıda ifade edilen içeriğe bağlı olarak “ideal tipler” olarak faydalanılmaktadır:“Modernleşme teorilerinin arka planında yer alan karşıtlıklar, tikel tarihsel gerçekliklerle birebir örtüşmeyen katı soyutlamalardır. Tarihsel toplumsal açıdan, eşzamanlılık esasına dayalı olarak ve melez biçimlerde var olabilirler. Katıksız bir bütünlük olarak "modern" ya da "geleneksel" bir toplumdaki söz edilemez. Bu konuda diyalektik ilişkilerden ziyade melez ilişkilerden söz etme, sosyolojik olarak daha "anlamlı" bir yaklaşımdır. Ayrıca bu ikilikle, cemaatten cemiyet, gelenekten modernleşmeye doğru gidilen, tarihsel bir ilerleme çizgisinde de yer almazlar. Cemaat ve gelenek, toplumların "ilerleme"siyle tarihin arkaik bir aşamasında bıraktığı geçici olgular ya da tarihin dışında yer alan özler değildir. Bunlar ancak, toplumsal gerçekliği soyutlayarak "anlama"ya yarayan ve tikel toplumsal olgularla desteklenmeyi bekleyen tümel hamleler, analitik gerekçelerle ve normatif bir temele dayanmaksızın kullanılan Weberci "ideal tipler" olabilirler.”(Mollaer, 2009:144)

tipler olarak alındığında Türkiye’yi bu anlamda gelenekselden moderne bir geçiş toplumu olarak tanımlamak uygun görünmektedir.

Geçiş toplumlarında hızlı değişim ve dönüşümlere bağlı olarak geleneksel kültürel ve sosyal yapının “modern” dünyadaki değişimlere adaptasyon süreci uyum problemlerine yol açabilmektedir. Çünkü hızlı değişim ortamında "geleneksel" ile "modern" veya "eski" ile "yeni" çoğu kez birbiri ile uyuşmayan zıt taleplerin, ikiliklerin ifadesi olabildiği gibi, norm belirsizliğinin yarattığı kaotik ortam uyum problemlerini arttırıcı etkide bulunabilmektedir. (Aslantürk ve Amman, 2011:467-68). Bunlara ek olarak Türkiye açısından düşünüldüğünde Türk modernleşmesinin, değişim hedefini, dini geleneksel yapıdan uzaklaşarak “Batılılaşma” şeklinde belirlenmiş olması ve bunun yukarıdan aşağıya empoze edilerek gerçekleştirilmeye çalışılması uyum problemini daha belirgin kılmıştır.⁵ “Batılılaşma” ile hedeflenen hem maddi alanda hem de kültürel/manevi alanda Batı’nın bulunduğu “muasır medeniyet” seviyesine ulaşabilmektir.. Ancak modernliğin maddi (teknolojik) öğelerinin ithali ve kabulü daha kolayken kimliğin her alanında belirleyici rol oynayan manevi (kültürel, dini, ideolojik) öğelerde değişimler gerçekleştirebilmek aynı oranda kolay değildir. Batı örneğinden hareketle devlet eliyle gerçekleştirilen ve topluma hazır olarak sunulan reformlar Türkiye’de değişimin başlatıcısı olmuştur. Ancak dışarıdan alınan maddi öğelerle beraber bu maddi öğelerin ideolojisinin de ithal edilmesi, toplumun manevi öğeleriyle bir araya geldiğinde toplumsal uyumsuzluklara neden olmuş “kültür kaymaları” ya da “kimlik sorunları” gibi önemli problemlere yol açmıştır (Kongar, 1996:303). Bu modernleşmenin yönünün ve niteliğinin değişimin yönünü ve niteliğini etkileyeceğini göstermektedir.

Osmanlı-Türkiye modernleşmesinde modernleşmenin niteliği ile ilgili bilindiği gibi iki ana tavır alış söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki modernleşmenin adeta bir “Batılılaşma projesi” şeklinde maddi (teknolojik ekonomik) alanda olduğu gibi, manevi (siyasal-kültürel) alanda da Batı’nın tümüyle örnek alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan “yenilikçi Batıcılar”, diğeri ise geleneksel kültürel mirasın korunarak modernleşmenin maddi kültür öğeleriyle sınırlı kalınarak gerçekleştirilmesi

⁵ Türk modernleşmesinin uyum problemleri için Bkz: Pervin Demirulus, *Paradoksal Modernleşme Türkiye’de Din Sorunu –Niyazi Berkes, Şerif Mardin ve Nilüfer Göle Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniveristesesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2004.

gerekliliğini savunan “geleneççi İslamcılar”dır. Bu iki grup arasında modernleşmenin nasıl olması gerekliliği yanında kadınların durumu da önemli ayrılık noktası olarak ortaya çıkmıştır. Her grup kendi kimliğini yeniden üretmenin başlıca ajanı olarak gördüğü kadın kimliğini, kadınların nasıl yaşaması gerektiğinden, nasıl davranması gerektiğine kadar bir dizi görüşle denetleme çabası içinde olmuşlardır (Tekeli, 2010:27). Bu gruplar Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve sonrasında da devamlılık arzemişler ve ”Türkiye’nin özel koşullarında İslamiyet ve Kemalist düşüncenin temsil ettiği zihniyet kadın konusunda özel bir çatışmanın içine girmişlerdir” (Acar, 2010:74) Bugün Türkiye’de kadın konusundaki görüşler de bu çatışmanın izlerini taşımaktadır. Kadının sosyal rol ve konumunu, her grup kendi yaklaşımı çerçevesinde belirleme ve denetleme çabası içindedir.

Bilindiği gibi, cinsiyet rolleri hemen hemen doğumla birlikte aile, okul, medya, dini kurumlar ve diğer sosyal kurumlarca empoze edilmektedir. Gelenek görenekler kadar yaşam biçimleri ve o toplumdaki ekonomik, siyasal ve hukuksal yapı da bu rollerin belirlenmesinde etkindir. Türkiye’de toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde Tanzimat’a kadar dini geleneksel yapı etkindir. Bu geleneksel yapı Osmanlı Devleti’nin bekasını zedelemeyecek şekilde şer’i, örfi hükümlere göre oluşturulmuştur Osmanlı kadınının toplumsal yaşamdaki yerini belirleyen de yine bu hükümlerdir. Osmanlı kadınının yaşamında kadının rolleri genellikle anne ve eş olma çerçevesinde ve ev-içi alanla belirlenmiştir. Anadoluda kadını tarlada çalışmaktadır ülke bir tarım toplumu olduğu için aksini gerekli kılan şartlar da zaten mevcut değildir. Kadının onu sosyal hayatta, ya da ev-içinde erkekle “eşit haklara” sahip kılacak bir sosyal yapılanma söz konusu değildir. Eğitim ve çalışma olanakları (kamu alanında) sınırlı olduğu gibi onun erkeklerle birlikte toplumsal faaliyette bulunması (hatta zaman zaman sokağa çıkışı bile) sınırlandırılmıştır(Toprak, 1982: 365) Cumhuriyet’le birlikte kadınlara yüklenen cinsiyet rollerinde önemli değişiklikler olmuştur. Ümmetin birlik içinde varlığının devamını değil, ulusun geleceğini yetiştiren anne ve eş olma, ulusu eğitip değiştirip dönüştürme ve bu konuda öncülük etme rolü verilmiş memleket kalkınmasında sosyal bir unsur olma görevi yüklenmiştir (Çaha, 2010:148-154) Kadını, kamusal alan dışında tutan sosyal yaşam yeniden düzenlenme yoluna gidilmiştir.⁶ Kadının sosyal alanda

⁶ Kadınların Osmanlı döneminde de kadınlara yönelik olarak eğitim ve sağlık alanlarında hizmet verdiği bilinmektedir.

görünür kılınması için cinsiyetlere bağlı mekân ayrımı ortadan kaldırılmıştır. Batı'lı tarzda meslek dallarına kadının girmesinin önü açılmış, pilot, opera sanatçısı, güzellik kraliçesi gibi farklı ve yeni örneklerle bu özendirilmiştir. Bu hızlı rol değişikliği toplumsal yaşama adeta bir "fırlatılış" olarak tanımlanabilecek düzeyde gerçekleştirilmiştir(Berktaş, 2012: 99). Yine yapılan kanuni düzenlemelerle şer'i hukukun kadına tanımadığı haklar tanınmıştır. Bu haklar kısmen Osmanlı'da da verilmiş ise de Cumhuriyet döneminde daha ileri götürülmüştür. Medeni kanunla hem kadın erkek ilişkileri şeriat yerine laiklik ilkesine bağlanmış hem de kadın erkek arası "eşitlik ilkesi"⁷ netlik kazanmıştır (Göle,1998:102).

Kadına sağlanan bu haklar özellikle dini referanslarla kimliğini tanımlayan İslami muhafazakâr kesim kadınları için ikircikli bir durum yaratmıştır. Bir yanda geleneksel dini öğretinin miras çok eşlilik vs. konulardaki kıstasları diğer yanda modern laik düzeni esas alan ulus devletin ölçütleri söz konusudur. Bunun yanısıra Türkiye'de devlet katında laiklik ilkesinin dini hassasiyetler dikkate alınmadan "laikçilik" şeklinde uygulanması (Polat, 2002:124) ve buna bağlı yapılan düzenlemeler (başörtüsünün kamusal alan ayrımına gidilerek yasaklanması) dini hassasiyetleri olan bu kadınları çelişik bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Bu kadınlar sıkışık/sıkıştırılan bir alanda yaşamak/varolmak zorunda bırakılmaktadırlar. Yine devletin modernleş(tir)me politikalarından bağımsız olarak, kıstaslarını Batı'lı "modern" dünyanın belirlediği küreselleşme ile hızla yayılan düşünce ve yaşam tarzlarının dini/geleneksel yapı/öğreti ile uyuşmayan yönleri bu kadınları hem düşünce dünyasında hem de sosyal hayata açılımlarında ikilemde bırakabilmektedir.

Amaç ve Önem

Dinin bireyi etkilediği gibi ondan da etkilendiği düşüncesinden yola çıkılan bu araştırmanın temel amacı üçlü yapının (din/gelenek,⁸ modernite ve ulus devletin) modernleşme sürecinde çatışan rol taleplerinin, özellikle dini hassasiyetleri olan ve

⁷ Sancar verilen bir takım haklar olsa da bunların hiçbir zaman erkek ve kadın arasında bir eşitliği sağlamaya yönelik olmadığını Osmanlı'dan bu yana süregelen geleneksel yapı ile barışık olarak eril değerlerin öne çıkarıldığı kadının iktidardan uzak tutulduğunu ve aile kurma ve yaşatma görevinin ona yüklendiğini söyler. (Sancar, 2012:310-315)

⁸ Bütün bu çalışma boyunca kadınların karşı karşıya kaldıkları yapıyı anlamlandırmak için dinin sahipsiz ontolojik yorumundan bağımsız olarak sadece bugünün dünyasında kadını etkileyen yapıyı isimlendirmek için "dini yapı""dini/geleneksel yapı gibi ifadeler kullanılmıştır. Yine bu tez boyunca bugüne ulaşan dini yapının doğruluğu ya da yanlışlığından yana tavır alınmamakta, bu yapı sadece katılımcı kadınların algısına yansıtıldığı şekli ile değerlendirmeye dâhil edilmektedir.

kendilerini İslami bir kimlikle tanımlayan kadınların algısında nasıl karşılık bulunduğunu ve bu süreci nasıl yorumladıklarının ortaya konulmasıdır. Kimliklerini gerilimler ekseninde dinle ilişkili olarak yeniden nasıl inşa ettiklerini, bu inşaya etki eden faktörleri de göz önünde bulundurularak kendi duygu düşünce ve deneyimlerinden yola çıkarak betimlemektir. Bu amaç kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Din eğitimcisi kadın;

1. İş yaşamında uyması gerekli görülen ancak dini öğreti ile uyuşmadığını düşündüğü rol beklentileri ile karşılaşmakta mıdır, karşılaşıyorsa bu durumu nasıl yorumlamaktadır?

2. Mesleki rol beklentileri kapsamında iş çevresinin (öğrenciler, mesai arkadaşları, veliler) onlardan beklediği mesleği ile ilintilendirilen rolleri karşılayamadığını düşündüğü alanlar varsa nelerdir, bu durumu nasıl yorumlamaktadır?

3. Yakın çevre ile ilişkilerinde (aile, akraba, komşu, sohbet grupları) çevrenin dinsel rol beklentilerini karşılayamadığını veya onlarla kendi din anlayışının uyuşmadığını düşündüğü durumlar varsa bunlar nelerdir, bu durumu nasıl yorumlamaktadır?

4. İslam Dini'nin kadınlara ilgili yaklaşımını nasıl değerlendirmektedir? Bu yaklaşımı izahta zorlandığı konular var mıdır? İslam'ın "yumuşak karnı" olarak tanımlanan ve cinsiyet eşitsizliğinin temeli olarak görülerek tartışma konusu yapılan kavramlık, çok eşlilik, şahitlik, miras gibi konuları nasıl yorumlamaktadır?

5. Din eğitimcisi olarak bu ilde (İzmir, Van) çalışıyor olmanın çevresel kolaylık ve zorlukları varsa nelerdir?

Günümüzde kadını merkeze alan çalışmalar, dezavantajlı bir grup olan kadınların durumunun iyileştirilmesinde var olan sorunun ortaya konularak çözüm yollarının üretilmesi açısından önemli görünmektedir. Çünkü toplumun yarısını oluşturan bir grubun kendisini, herhangi bir şekilde toplumsal kültürel ve ekonomik yapıda istediği pozisyonda yer alamaması, engellenmesi toplumsal huzuru engelleyicidir. Bu çalışma ile kadınlar hakkında verili kategorilerden bağımsız olarak onların öznel açıklamaları ile kendilerini nerede nasıl gördükleri ve durumlarını nasıl anlamlandırdıkları ortaya konularak onlara ilişkin gerçekçi değerlendirmelere ulaşmak amaçlanmıştır.

Sayıtlar

Bu araştırmada her iki ildeki tüm katılımcıların yapılan mülakatlarda samimi olarak duygu ve düşüncelerini doğru bir şekilde yansıttıkları kabul edilmektedir.

Yine katılımcıların değerlendirmelerinden hareketle onların açıklamaları ışığında varolan durumu, araştırmacının doğru bir şekilde anladığı varsayılmaktadır.

İlgili Literatür

Sosyolojik literatüre göz attığımızda kadını konu alan çalışmaların hızla artmakta olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile birebir örtüşmese de kısmen benzeşen, kadın-rol etkileşimi konu alan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar genellikle farklı rol talepleri arasında sıkışan kadınların yaşadığı çatışmayı konu edinmektedirler. Toplumsal cinsiyet açısından da "ev içi rol -ev dışı rol" ya da "ev içi rol/kamu rolü" gibi çatışmaları nazara vermekte ve bunların birbiri ile uyuşmadığı görüşünden yola çıkılarak rol gerilimi konusu ele alınmaktadır (Broom, 1981:237). Türkiye’de bu yönde yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Nazlı (1995)’nın İzmir’de çalışan evli kadınlar üzerine, Özkanlı ve Korkmaz (2000)’ın kadın akademisyenlerin ev ve iş yaşamı etkileşimi üzerine, yine Eken (2005)’in Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki kadın subayların mesleğe ilişkin rol ile aile içi rol etkileşimi üzerine yapmış oldukları çalışmalar bunlar arasında sayılabilir. Bu araştırma meslekte yaşanan rollerin doğurduğu ikilemler açısından kısmen bunlarla benzeşse de roller arası gerilime değil aynı rol içinde o rolün farklı şekillerde doldurulması şeklindeki değişik arzu/istek/taleplerin yaratacağı gerilime odaklanmış olması yönüyle farklılaşmaktadır.

Yine sosyolojik literatürde dinle özdeşleşen kimliklerin ya da dinle özdeş mesleklerin seküler toplumlarda sosyal etkileşimde ikileme sebep olduğu durumları konu alan çalışmalardan bahsedilmektedir. Ba-Yunus Amerika’da bu konuda yapılan oldukça eski tarihli iki çalışmadan bahsetmektedir (Ba-Yunus, 2012:277)

“Örneğin, Buchard(1954), dininin kendisinden insanları sevmesi ve merhamet etmesi istenen papazlarının düşman askerlerinin öldürülmesine göz yummak zorunda olması ikilemine dikkat çekti. Benzer şekilde, Komorovsky (1953) kolejli Katolik kızların oldukça müsamahakâr ortamla karşılaştığındaki ikileme dikkat çekti.”

Uluslar-arası literatürde de İslam dünyasındaki Müslüman kadının konumunu konu edinen, gerek bu ülkelerdeki uluslaşma süreçlerine dikkati çekerek gerekse

İslam'ın ya da kültürel yapının kadının durumuna etkilerine yoğunlaşarak yapılan pek çok çalışma mevcuttur.⁹¹⁰ Mesela V.Moghadam Ortadoğu ülkelerinde toplumsal cinsiyet ve sosyal değişim üzerine yaptığı çalışmasında, Türkiye'de Kemalist Devrimlerin geleneksel duruma bir antipati şeklinde geliştiğini ve kadın hakları ve özgürleşmesinin Türkiye dönüşümünün ayrılmaz bir parçası olarak görüldüğünü söyler (Moghadam, 2003: 92-93). F. Mernissi İslam'da kadın ve aile üzerine yaptığı çalışmasında kadının ve ailenin değişimine karşı direncin sebeplerini İslam'dan ziyade sistemin kendisini koruma arzusuna, dini inançlarında içinde olduğu Arap kültür mirasına bağlar. Kadının erkeğe itaati, toplumsal düzenin, ümmet olma idealinin temeli görüldüğü için, kadına biçilen en önemli roldür. Kadının değişim istemesi bireysel taleplerle ortaya çıkması geleneksel toplumu parçalayıp, İslam hiyerarşisinin temellerini aşındırıp tahrip edeceği için “nüşuz” olarak görülen ve istenmeyen bir durum olmaktadır (Mernissi, 1998: 173). Lindsey cinsiyet rolleri merkezli yaptığı çalışmasında Müslümanlar arasında çağdaş kadının rolleri ile ilgili olarak Kur'an düzenlemelerini yorumlamada önemli farklılıktan bahsetmektedir. Bu yorumlar İslam'ın kadınlara kötü durumdan kurtarıp gereken hakkı verdiği noktasından, İslam'ın kadınları kısıtladığı noktasına kadar birbiriyle zıtlaşan bir dizi görüş etrafında dizildiğini söylemektedir (Lindsey, 2005:322-324). Kandiyoti de İslam ülkelerinde Müslüman kadının konumu ile ilgili yapılan çalışmalarda farklılaşan görüşlere dikkati çekmektedir. Bu tartışmalarda cinsler arası eşitsizliğin kabulü ve bunun dini dayanakları olduğu gibi bir savunudan, İslam'ın özünde eşitlikçi olduğunu sonraki uygulamaların İslam'ın özünden sapma ile eşitsizliği doğurduğuna kadar farklı yorumların oluşturduğu bir yelpaze söz konusudur (Kandiyoti, 2007: 90). Kandiyoti bu konuda üç örnekle bunu açıklar. Mesela “Leila Ahmed çalışmasında ‘Women and The Advent of Islam’ çalışmasında İslam'ın özünde ataerkil ve eşitsizliğin besleyicisi olduğu gibi bir sonuca ulaşırken Neval el Seddavi ‘Woman and Islam’ adlı çalışmasında eşitsizliği ortaya çıkaran unsurlar olarak ataerkil yapı vb değişik tarihsel faktörlere dikkati çekmektedir. Bu yaklaşımlar Nikki R Keddie

⁹ Bu çalışmaların detayları için bkz: *Women and the Family in the Middle East: New Voices o Change*. Ed. Elizabeth Warnock Fernea. The University of Texas Pres, Texas First Edition, (1985); *Women Between İslam and Western Society*. Maulana Wahiduddin Khan. Al Risala Boks, New Delhi, First edition, (1995); *Faith and Freedom: Women's Human Rights in the Muslim Wold*. Ed. Mahnaz Afkhami. I. B. Tauris Publishers, London 1996 second edition. *Women in the Changing Islamic System*. Ruth Frances Woodsmall. Bimla Publishing House. Delhi(India) 1983. Second edition.

¹⁰ Kadın çalışmalarında Oryantalist bir yaklaşımla Batı-dışı toplumların geri kalma nedeni olarak İslam ülkelerinde kadının konumu öne sürmek şeklinde oluşmuş bir yaklaşımd söz konusudur.

tarafından Ortadoğu kadınları üzerine yaptığı çalışmasında İslam'ı tarihsel bağdan yoksun olduğu, İslami yaklaşımlarda ve pratiklerdeki farklı uygulamaları görmezden gelmesi ve farklı toplumsal katmanları dikkate almayan çözümler sunması nedeni ile eleştirilmiştir.” (Kandiyoti, 2007:99).

Kandiyoti de bu İslam ülkelerindeki kadınla ilgili uygulamaların yaygınlığında İslam'ın rolü yanında devletin politik yapısının ve onun, İslam'ın konumunu ne şekilde etkilediğinin ve ataerkil yapıların dikkate alınmasının gerekliliğine dikkati çekmektedir (Kandiyoti, 2007:81,90). Tillion'(2005) da İslam'dan ziyade İslam ülkelerindeki ataerkil yapılarının kadınların konumunu belirlemedeki etkinliğine vurgu yapmaktadır.

Türkiye'de akademik camia içinden ve dışından bu konudaki literatüre pek çok katkı söz konusudur. Bu kitaplar kadının İslam Dinindeki konumunu tanımlayan, tartışan veya “başörtüsü sorunu” üzerinden konuya yaklaşan çalışmalardır.¹¹

Kentli, eğitilmiş Müslüman kadının modernleşme sürecindeki durumunu ele alan onların kimlikleri nasıl, hangi argümanlar üzerinde inşa ettiklerine dair yapılan çalışmalar sınırlı sayıda da olsa mevcuttur. Bu araştırmalar çoğunlukla üniversite öğrencisi başörtülü kadınlar üzerinden yapılan çalışmalardır.

F. Acar bir grup İslami içerikli kadın dergileri ve başörtülü üniversite öğrencilerle görüşmelerle topladığı verilerle yaptığı çalışmasında, modernleşmenin sağladığı imkanlarla özellikle 1950-80 arası değişen iktisadi yapı ile okuma imkanı bulan İslami kesim kadınlarının yaşadığı/yaşayacağı gerilime işaret etmektedir. Bunun sebebini çevre ve aile toplumsallaşmasının tutucu, ataerkil ve –İslamcı olmasa bile- İslam'la barışık değerleri ile okuldan ve “merkez”den verilen çağdaşmacı, eşitlikçi ve laik mesajların çatışıyor olmasıdır. Bu mesajlar kadın üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Acar “Kemalizm'in kadına resmi ideoloji düzeyinde vaat ettiğini toplumsal gerçeklik düzeyinde veremediği ölçüde bu baskı ve bunalımın alternatif arayışlara” döneceği görüşündedir. Bu alternatifin İslami kesim kadınlarınca yine İslam içinde bulduklarını söylemektedir. Bunun nedenini ise, İslam'ın kadına farklı güvenceler (çalışmak zorunda

¹¹ Musa Carullah, *Hatun*. Çev. Mehmet Görmez, Kitabiyet Yay. 5 bsk. Ankara 2001.; Ali Şeriatî, *Kadın- Fatıma Fatımadır*- Çev. Esra Esra Özlük, Ed. Hicabi Kırlangıç ve Derya Örs, Fecr Yay, Ankara 2010.; Muhammed Hüseyin Fadlullah, *İslami Açından Kadın Sorunu*, Çev. Ali Kaya, Ağaç Yay.3 bsk, İstanbul,2005.; Rıza Savaş, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, Gelenek Yay. İstanbul, 2004.; Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*, Ankara okulu Yay.Ankara, 2012.

olmaması gibi) sunması, modern ortamın bilinmeyen ilişkilerin yarattığı güvensizlikten ortamı ve var olan ideolojiye mekansal yakınlıkla açıklamaktadır (Acar, 2010; 88-89)

Bu çalışmalardan bir diğeri olan Modern Mahrem’de(1998) Göle Doğu ve Batı iki kültür arasında modernleşme sürecinde kadının konumunu ele aldığı çalışmasında “siyasi ideolojiler ile cinsiyet kimlikleri arasındaki kesişme noktalarına” odaklanmaktadır. Cinsler arası iktidar ilişkileri ile siyasi iktidar ilişkilerinin iç içeliğini irdelemekte, “iki toplum ya da iki kültür seçeneği arasında bir çatışma konusu” olarak kadının konumunu ele almaktadır. Üniversiteli başörtülü kız örgencilerle yaptığı odak grup görüşmeleri ışığında, örtünmenin, akla kadının mahremiyetini getiren anlamına rağmen, İslamcı kadın açısından bunun eğitim almalarını siyasi ve mesleki hayata katılımlarını temin eden bir anlama nasıl evrimlendiğini, modern ve mahrem başörtüsünde olduğu gibi birbirine nasıl nüfuz ettiğini göstermektedir. Ancak İslamcı kadının kamusal çıkış tecrübesinin İslamcı hareket içinde paradoksal bir şekilde yaratacağı etkiye ve değişim dönüşüme işaret etmektedir:

“Kadının örtünmesi, hem siyasallaşan İslam’ın hem de cinsiyet ayrımı üzerine kurulu, kadını ev içi, mahrem alandaki rolleriyle kısıtlayan İslami örgütlenme biçiminin talepkar bayrağı olmaktadır. Ancak, paradoksal bir biçimde, İslamcı kadınlar kamusal alana doğru çıktıkça, İslamcı hareket içinde geriye dönüşü olmayan bir dönüşüm başlatmakta, “mahrem” alan içinde “zorlama” yaratmaktadırlar. İslamcı kadın “kolektif” siyasi kimliğinden “kişisel” yaşam stratejilerine doğru indikçe, “iç” dünyasını yasaklardan “dış” dünyalara doğru taşıdıkça, hem kendi kimliğini oluşturmakta hem de kadın-erkek ilişkilerini dönüştürmektedir. İslamcı kadınların İslamcı hareketler içinde “erkeklerin tahakkümü altında”, “irtica hareketlerine alet edilen”, edilgen roller oynadığına ilişkin varsayımlar, bugünkü pratikler karşısında çok anlam çözücü durmamaktadır. (...) Kemalizm’in kadınlar için oluşturduğu “fırsat alanı”nı kullanan İslamcı kadınlar, kamusal yasama katıldıkça İslami yasakları delmekte, “mahrem” alandaki kadın erkek ilişkilerini altüst etmektedirler. Kemalist feminizmden farklı olarak, toplumsal yasama katılım taleplerini özel alandaki cins ilişkilerini değiştirerek yapmaya zorlanmaktadırlar. (...) İslamcı hareketlerin bireysel hakları kapsayan çoğulculuğa ve sivil topluma doğru mu evrileceğini, yoksa karşı-toplumlar (contre-société) üreten totaliter eğilimlerin hâkimiyetine mi gireceğini cinsler arası ilişkiler belirleyecektir.” (Göle, 1998: 181 182)

İlyasoğlu ‘da, Örtülü Kimlik (2013) adlı çalışmasında, Göle ile benzer sonuçlara ulaşmakta ve “İslamcı kadınların” modernleşme süreciyle yaratılan araçları kullanarak, kamusal ve özel alan sınırlarında, tesettür yoluyla -bedenin hatlarının benlik yoluyla yeniden tanımlanarak- beden ile benlik arasında uzlaşmayı sağlamaya ve kimliği anlamlandırılmaya yöneldiklerini söylemektedir. Başörtüsü ile geleneksellikten ve geleneksel kadın imajından bir ayrılma yanında kültürel olarak kabul gören iffet ve

namus kavramlarına yeni bir tanım getirme söz konusu iken, aynı zamanda modernliği ters yüz edip modern olmaya öznel bir anlam getirme söz konusudur. Tesettür kamusal alanda bir var olma biçimi iken aynı zamanda kimliğin kesin hatlarını belirlemektedir. İlyasoğlu'na göre başörtüsü ile çalışan kadınlar; “Kendilerine kamusal alanda bir yer talep ederken ‘İslami doğruların’ çerçevesini güncelleştirme çabası ile birlikte modern durumun kadınların önünde açtığı olasılıkları uzlaştırmak çabası içinde ‘kendi modernleşme versiyonlarını’, ‘tersyüz edilmiş bir modernliği’ ya da ‘kendi kendini modernleştirmeyi’ de gündeme getirmeye çalışmaktadırlar.” (İlyasoğlu, 2013: 135).

Müslüman kadın kimliği ile ilgili yukarıdaki çalışmaların ışığında elinizdeki bu çalışmada daha derine inilmeye çalışılmakta üç farklı toplumsal projeye sahip olan, din/gelenek, modernlik ve modernleşmenin toplumsal cinsiyet ideolojilerinin, aynı alanı kapsayan çerçevelerinin, Müslüman kadına nasıl bir alan sunduğu bu alanın nasıl algılanıp yorumlandığına odaklanılmaktadır. Bunun için öznel kadın tecrübelerine başvurulmakta, Türkiye toplumunda kültürel ve toplumsal değişimin boyutlarına ilişkin kadın bakış açısından bir pencere açılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. ROL

1.1.1. Rol ve Statü

Rol kavramı, psikoloji ve antropoloji kökenli bir terim olmakla birlikte sosyolojik çözümlemede, birey ve onun toplumla bağlantısını göstermek için kullanılmaktadır. Sosyolojik kuramda “anahtar” bir kavram olarak kullanılmaya devam eden rol kavramı bu araştırmanın temel kavramlarından biridir. İnsan davranışı ve toplumsal beklentilere ilişkin araştırmalarda bilgilerin toplanmasında, sınıflandırılmasında ve çözümlenmesinde rol kuramına dayanmak bilimsel bir yaklaşım olarak kabul görmektedir. Daha önce başka sosyal bilimciler tarafından kullanılmış olsa da rol kavramının sosyal bilimler terminolojisinde etkili bir şekilde tanıtımı Ralph Linton’un 1936’daki eseri “İnsan İncelemesi” adlı kitabı ile gerçekleşmiştir. Bu kavram sonraları özellikle Lewis Henry Morgan, A. R. Radcliffe Brown ve G. H. Mead gibi sosyal bilimcilerin çalışmalarında etkin şekilde kullanılmıştır (Kasapoğlu,1994: 217).

Rol kavramı çoğunlukla statü kavramı ile birlikte kullanılmaktadır. Hatta zaman zaman bu iki kavramın sosyal hayattaki iç içe geçmişliğinden, ayrılmaz birlikteliğinden dolayı birbirinin yerine kullanılmaktadırlar. Ancak bunlar biri diğeri tarafından karşılanamayacak farklı içeriklere sahiptirler (Fichter, 1990: 34; Kasapoğlu, 1994:217). Statü basitçe bir kişinin toplumsal yapıda işgal ettiği konumu mevkiyi gösteren bir kavramken (öğretmen rahip vb) (Marshall, 1999:697) rol ise toplumda belli statü ve konumlara atfedilen ve o statüyü kullanan kişilerden beklentileri ortaya koyan bir kavramdır (Marshall,1999:624). Bir rolü oynamak için öncelikle toplumda ona uygun bir statütünün bulunması gerekmektedir.

Statüyü oluşturan temel ölçütlerin ne olduğu konusunda K. Marks, servetin önemine dikkat çekerken, M. Weber buna kişinin dini, eğitimi ve politik grubunun etkisini de katmaktadır (Wallace, 2002:83-86). Önemli statü öğesinin hangisi olduğu değişse de statünün ortak temelleri olarak soy, servet, işlevsel yararlılık eğitim, din, cinsiyet yaş güzellik gibi ölçütler sıralanmaktadır. Toplumlar arası bunların etkinlik

derecelerinde farklılıklar olabilmekle birlikte bunlar genel olarak toplumlarda statünün belirleyici öğeleri olarak öne çıkmaktadırlar (Fichter, 1990;30-31).

Statünün nasıl edinildiğine bağlı olarak "atfedilen" (verilmiş) ya da "başarılan" (elde edilmiş) şeklinde ayırtılma yapılmaktadır. Atfedilen statü; toplumun bireye onun çabası olmaksızın uyguladığı ölçütlerdir ve bireyin kendi statüsü üzerinde yapabileceği hiçbir şey yoktur. Bunlar doğuştan getirilmiştir. Soy, ırk, yaş, cinsiyet, durumları atfedilen statü içerisinde yer alır. Başarılan statü ise; bireyin toplum tarafından değerlendirilen çabalarının sonucu elde ettiği yani çalışarak kazandığı statüdür (müdür, öğretmen vb.) Bu rollerin toplumdaki yerlerine bakıldığında endüstrileşmemiş toplumlarda verilmiş sosyal mevki ve roller öne çıkarken endüstrileşmiş toplumlarda ise kazanılan statülerin önem kazandığını görürüz (Fichter, 1990:28-29)

Bu araştırma çerçevesi içinde odaklanılan iki statü cinsiyet statüsü ve dini statüdür. Cinsiyet yalnız Türkiye’de değil tüm dünyada statünün evrensel bir göstereni olarak farklı derecelerde de olsa hala etkindir. Ve kadının statüsü daha düşüktür, erkeğe kadına göre daha yüksek bir yer verilmektedir (Fichter, 1990:31). Toplumlar kadını ve erkek arasında bu statü farklarının giderilmesi cinsiyete dayalı eşitsizliğin de bir bakıma giderilmesidir. Bunu yapmanın yolunu Homans gayet öz olarak ifade eder; şayet kadınlar erkeklerin uğraşlarını ve mevkilerini elde edebilirlerse, cinsiyet artık önemli bir statü kaynağı olmaktan çıkacaktır (Wallace, 2002:201).

Bu araştırma açısından sosyal statü göstergesi olarak ikinci etken dindir. Her toplumda doğaüstü güçlere ilişkin tutumlar bulunduğu için kişinin dini sosyal statüsünün belirlenmesinde önemli bir ölçüt olmaktadır. Günümüzde kimi toplumlarda dinin sosyal statü göstergesi olarak etkinliğinin düşürülmesine çalışılsa da (Fichter, 1990;30-31), Türkiye’de din hala sosyal statü sağlayıcı bir işlev görebilmektedir. Dine bağlı hiyerarşik yapılanma ve bunun sosyal yapıdaki etkin karşılığı özellikle ülkenin doğusu söz konusu olduğunda daha çok göze çarpmaktadır.

1.1.2. Rol Kuramı

Sosyolojik literatürde rol kavramı olarak kullanıldığı kadar sosyal davranış/eylemi açıklayan bir kavram olarak da kullanılmaktadır. Sosyolojik kuramlara bakıldığında rol kavramı daha ziyade yapısal işlevselcilik ve sembolik etkileşimcilik

içinde birbirinden oldukça farklılaşan şekilde kullanılmaktadır. Bu farklılık hem kurama hem çözümlemesine yansımaktadır.

Yapısal işlevselciler, toplumsal yapıyı öncelikledikleri için rolleri yapı içinde değerlendirmektedirler ve rol ve statü kavramı arasında ayırım yapmazlar. Onlara göre rol ve statü kavramları aynıdır (Poloma, 2007: 240). İşlevselciler, öncelikle yapı içinde annelik, ev kadınlığı, öğretmenlik gibi, çeşitli statüler belirler. Sonra bu statünün idealize ettiği konuma uygun hak ve ödev ve davranışlar belirlerler. Bu bireylerin gerçekleştirilmesi gereken rollerin kalıplarıdır ve birey bu kalıplara uyması gereken pasif bir varlıktır. Burada roller bireyin dışında bireyi şekillendiren unsurlardır ve bireye kabul ettirilmiştir (Wallace, 2002: 282–283). Bu roller özel konuma bağlı olarak bireyden beklenen davranışlardır (Poloma, 2007:240) ve yapı öyle baskındır ki bireyi, beklenti, tutum ve davranışları yönlendiren değer yargıları, norm ve düşünce sistemlerini etkileyerek belirlenmiş davranış kalıplarına yani rollere yöneltir (Çelebi, 2004:85).

R. Linton da yapısalcı bir çizgide, rol ve statüyü birbirinden ayırmadan aynı şeyin iki yüzü şeklinde tanımlamaktadır. Linton, statüyü soyut olarak belli bir kalıba sahip bir pozisyon olarak görür. Statü, sosyal sistemi oluşturan kişilerin kendileri değil, bir takım gereklilikleri, inanışları, beklentileri olan onların sahip olduğu mevkilerdir. Bu mevkiler, doktor öğretmen, Müslüman, Musevi, zenci, anne, çocuk vs şeklinde hangi kişinin toplumda hangi konumda olduğunu gösterir. Rol ise, statünün dinamik görünümüdür. Rolün nasıl olacağı bilgisi kültür tarafından oluşturulmuştur ve bireye bu rol nasıl belirlendi ise onu o şekilde oynar (Kongar, 2012: 154; Dönmezer, 1999: 141; Kasapoğlu, 1994:217) .

İşlevselci kuramın önde gelen isimlerinden birisi olan Talcott Parsons'ın rol kavramına yaklaşımı da aynı çizgidedir. Kişi kendisine toplum tarafından verilen rolü yani ondan beklenen rolü oynayan bir aktördür. Ve bu aktörün rolünü yorumlaması bile bireyin öğrendikleri ile sınırlı olacağından Parsons tarafından birey önemsizdir (Çelebi, 2004:16; Waters, 2008:167). Aktör sosyal hayata düzenli ve dengeli beklenti kalıpları (patterns) içinde yönlendirilmektedir. Bu beklentilerin neler olduğu bilinmekte ve aktörler tarafından karşılıklı olarak paylaşılmaktadır. Bu nedenle birey kendi tatminini gerçekleştirirken diğer bireylerin tepkilerini hesaba katarak hareket eder. Bu

beklentilerin neler olduğunu bize gösterecek, bireyler arası iletişim, etkileşim ve ortak anlayışı sağlayacak şekilde, işaretler ve semboller genelleştirilmiştir. Bir eylem sistemi, motive olarak bir duruma yönelmiş olan aktörler, bu aktörler arasında bir dizi karşılıklı dengeli beklentiler ve neler olup bittiği hakkında bir dizi paylaşılmış anlamdan oluşmaktadır (Waters, 2008: 216–217). Parsons'a göre şayet toplumsal sistemin aksamadan devamı isteniyorsa, sosyal roller bireyler tarafından toplumun onayladığı şekilde eksiksiz doldurulmalıdır. Toplumdan sosyal roller çıkarılırsa, toplumsal hayatı düzenleyecek bir şey kalmaz, tüm sistem alt üst olur. İnsan doğduğunda sadece davranışsal organizma iken, fert olarak geliştikçe kimlik kazanır ve toplum içinde diğer aktörlerin kendisinden beklentilerini öğrenerek kültür sisteminin değerlerini, kendi değerleri olarak içselleştirir. Yani *rol beklentileri*'ni öğrenerek toplumun tam bir üyesi haline gelir (Wallace ve Wolf, 2002: 21–26).

Rol kavramına ilişkin ikinci yaklaşım ise, bireyin yapı içinde kaybolmasına izin vermeyen bireyin "rol yapma, rol oynama, rol üstlenme gibi" aktif süreçlerine odaklanan sembolik etkileşim gibi yorumsamacı, inşacı sosyo-psikolojik yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlarda rol ve statü arasındaki ayrıma dikkat çekilir. Statü "anlam yüklenecek bir toplumsal nesne" olarak görülür. Bu yaklaşım bireylere o statünün içini kendi özel yaklaşımları ile doldurma imkânı verir. Mesela annelik statüsü her bireyde aynı şekilde doldurulmaz ya da hiç doldurulmaz reddedilir. Bu insan ilişkileri bağlamında oluşturulur ve değişikliğe uğrar (Poloma, 2007:240). Kişi rolleri oynarken ne sosyal statüsüne tamamen teslim olmuştur ve ne de sosyal statüsünü tamamen kendisi oluşturmuştur (Fichter, 1990:29). İnsanlar, gözleri kapalı içinde buldukları kültürün önerdiği rollere sembollere anlamlara göre davranmazlar aksine ona biçilen ve ondan beklenen rolü de dikkate alarak buna kendi perspektifini de ekleyerek kararlara varır ve davranışta bulunurlar. Rol kavramı da buna bağlı olarak belirlenmiş bir toplumsal rol olarak değil, kişinin ben ile etkileşimi ile oluşan esnek doğaçlamaya uygun bir hareket şeklini alır. (Mayring, 2000:2; Wallace ve Wolf, 2002: 254) Etkileşimciliğin önde gelen ismi Herbet Blumer aktörlerin inşa yeteneğini üç aşamada açıklar. Aktörler geniş sembolik kapasiteye sahip oldukları için yeni nesnelere içselleştirebilir, kendi durumlarını buna göre yeniden tanımlayabilir ve diğer insanlarla ortak olan eylemlerini yeniden düzenleyebilirler (Turner, 1991: 1). H. Blumer'e göre bu anlama ve anlaşma süreci ortak paylaşımları olan toplumlarda kolay iken farklı toplumların insanları

birbirlerini anlamak ve anlaşmak istediklerinde ise yorum süreci şüpheli ve zordur (Wallace ve Wolf, 2002: 248).

Bu yaklaşımda rollerin gerçekleşmesindeki aktif süreç önemlidir. Roller toplumsal yapı içine yerleştirmekten ziyade bu roller yerine getirilirken meydana gelen etkileşim sürecine dikkat çekilir. Roller değişmez beklentilerden değil kişi-toplum etkileşim sürecinde ortaya çıkan sonuçlardan oluşmaktadır (Marshall, 1999: 624–625; Wallace ve Wolf, 2002: 282–283). Kişi dünya ile karşılaşmasında sadece harekete maruz kalmamaktadır, edilgen değildir. Kendisi de aynı zamanda karşı harekette bulunabilmektedir. O halde insan davranışının tayininde sosyal yapının insan dışındaki diğer bileşenlerinin, yapının önemi abartılmamalıdır (Wallace ve Wolf, 2002: 255).

1.1.3. Giddens ve Rol Kuramı

Rol kavramının bu kullanımları sosyal teoride ya yapıyı ya da eylemi görmezden gelip bütünlükçü bir açıklama sunamadığı için eleştirilmiştir. A. Giddens (2005), bu eleştiriyi yöneltenlerin başında gelmektedir. Giddens bu eleştirileri ortaya koyduğu yeni bir yaklaşımla aşmaya çalışmıştır.

Yorumlamacı gelenek içinde sayılabilecek olan Giddens' (Waters, 2008:25) sosyal teoride yapı-eylem ikiliğini nesnelcilik-öznelcilik şeklinde tanımlar. Nesnelcilikle anlatılanın “toplumsal nesnenin -toplumun- birey fail üzerinde önceliğe sahip olduğunu düşünen ve temel ilgi alanı olarak toplumsal kurumların analizini alan sosyal teoriler” öznelcilikle ise onun karşıtının anlatıldığını insan failin sosyal analizin merkezine yerleştirildiğini söyler. Giddens'e göre her iki perspektifin cazip yanları bulunmakla birlikte temel bazı yetersizlikleri de vardır. İşlevselcilik ve yapısalcılığın da dahil olduğu nesnelciler kurumlar konusunda güçlü eylem konusunda zayıftırlar. Ve Giddens'a göre insan failere yüklenebilecek olan "kendini anlama", "niyetlilik" ve "belirli gerekçelerle davranma" gibi nitelikleri ustaca ortaya koyamamaktadırlar. Sembolik etkileşim ve başka geleneklerin de dahil edilebileceği öznelciler ise büyük çaplı toplumsal dönüşümler, çatışma, değişme ve kurumların genel düzeniyle ilgili sorunların çözümlemelerini atlama eğilimindedirler. (Giddens;2005, 186-187)

Giddens bunun kendi geliştirdiği yapılaşma teorisi ile aşılabileceğini öne sürer. Görünüşte perspektifler karşıtlığı gerçekte tamamlayıcılığa dönüşebilir. Bu dualizm "yapının ikiliği" olarak yeniden ele alınıp uzlaştırılabilir. (Giddens, 2005: 577) Sosyal

teorinin temel problemlerini ele aldığı *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki* kitabında Giddens(2005) birey ile yapı arasında bağlantı kurarak sosyal gerçekliği "yapılaşma teorisi" ile açıklar. Bu kuram birey ile yapılar arasında bağ kurar. Ancak bu bağı eylem ve yapıyı ikilik olarak değil aynı fenomenin aynı anda var olan iki yüzü olarak görerek yapar (Waters, 2008:92). Yapının ikiliği anlayışına göre, yapı aslında insan eylemi dışında bir şey değildir ve kısıtlayıcılıkla özdeşleştirilemez. Yapının bireyler üzerinde baskı oluşturan somut gerçekliği göz ardı edilmemekle birlikte bütüne bakıldığında bu yapıyı da oluşturan aslında insan eylemlerinin toplamından başka bir şey değildir. O halde toplumsal yapı değişmez ve sabit değildir olarak görülemez aksine esnek ve her an değişime açıktır (Waters, 2008:145-146). Giddens yapısal işlevselciliğin aktörün ancak yapının sınırları içinde özgür olduğu görüşünü yapının ikiliği anlayışıyla bireye ve eyleme daha fazla önem vererek aşmaya çalışmıştır.

Giddens işlevselci rol kuramını üç noktada eleştirir ve Parsons'un bireyi adeta yapı içinde kukla gibi gören yaklaşımını reddeder. İlki rollerin "verili" karakterinin fazlaca vurgulanmasıdır. Bireyin rol içinde bir parça etkili olabileceği tek yer göstereceği performans noktasındadır, yoksa bizzat rol üzerinde bir etkisi yoktur. Toplumun aktörlere sunduğu şey adapte olabilecekleri rollerdir sadece ve insanın failliği en alt noktadadır. Giddens, ikinci eleştirisi toplumda sanki her role karşılık gelerek bu rolleri birbirine bağlayacak normatif beklentiler bütünü varmış gibi ve bu normatif beklentiler konusunda konsensüs oluşmuş gibi bu teorinin kullanılmasınadır. Böyle bir beklenti değişmeye uzak bir toplum anlayışını doğuran bir sonuca çıkar. Giddens üçüncü olarak, rolün Parsons'ın görüşünde normatif bir kavram olduğu için bundan yola çıkılarak sosyal sistemlerin rollerden oluştuğu iddiasının rahatlıkla sosyal teoride normatif olanın önceliğini teyid için kullanılabileceği noktasını eleştirir. Giddens rol teorisinin bu zayıflıklarının rollerin toplumsal pratiklerle ilişki içinde yeniden kavramsallaştırılarak aşılabileceği görüşündedir. Yapılaş(tır)ma teorisi ile sosyal sistemde rol oynayan aktörün eylemi olan ve sürekli yeniden üretilen pratiklerini yapı içine dâhil edilmektedir. Bununla yapı ve eylem'in birbirinin zıddı değil aksine bir ikiliğin birbirini tamamlayan unsurları olduğunu aralarında bağımlı bir ilişki olduğunu göstermeye çalışmıştır. İnsanlar bilinçli olarak seçtikleri eylemleri ile gerçekleştirdiği pratikler ile bilinçsizce yapının yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır. Yapı

aktörün eyleminin dışında değil aksine hem etkileyen hem etkilenen bir unsur olarak eylemin içinde yer almaktadır (Giddens; 2005, 271–274). Giddens yapılaşma teorisi ile bireysel öznelliği, yani aktörün kendi ‘praxis’ini toplumsal yaşamdaki biçimsel rolüne yeniden oturtmaya çalışan yaklaşımıyla "iradecilik" ve "kaderciliği" bir kuramda buluşturmaya çalışmıştır (Callinicos, 2007:451).

Giddens’in bu yaklaşımı bu araştırmada rol kuramının kullanım çizgisini belirlemektedir. Kadın aktörlerin kendi eylemlerini bilinçli aktörler olarak gerçekleştirdikleri anlayışından hareket edilmekle birlikte, bu aktörlerin ortaya koydukları eylemlerin, içinde gerçekleştikleri toplumun sosyo-kültürel temellerinden soyutlanarak anlaşılamayacağı kabulü paylaşılmakta ve her toplumun kendine has yerel uygulamaları, kabulleri, inançları normları ve kanunlarının sağlıklı analizlere ulaşabilmek için araştırmalara dahil edilmesinin gerekliliğini göz ardı edilmemektedir.. Çünkü birey-toplum etkileşimini ele alan bir çalışma, hem rol hem de statü üzerinden yapacağı açıklamalarda hem bireyin topluma etkisini hem toplumun bireye etkisini çözümlemesine dahil etmek durumundadır.

1.2. ROL GERİLİMİ

Sosyolojik literatürde bireyin rolünü gerçekleştirmede karşılaştığı, onu ikilemde bırakan zorlukları ifade etmek için rol gerilimi (role strain) veya rol çatışması (role conflict) kavramları kullanılmaktadır. Bunlar birbirinin yerine kullanılabilirdiği gibi farklı anlamlarda da kullanılabilir. Rol gerilimi, aynı rolün çelişkili talepleri arasında kalma sonucu yaşanan duruma, rol çatışması ise bireylerin gerçekleştirecekleri farklı rollerin birbiri ile çelişen farklı taleplerini karşılamada yaşanan olumsuz duruma işaret etmek için kullanılabilir¹² (Juhka, 2008: 11,28)

Rollerin oynanmasında aktörün rolü dikkate alınmadan toplumda belli rollerden bahsettiğimizde aklımızda bir prototip canlanmaktadır. İyi bir annenin nasıl olacağına dair zihnimizde ortak bir semboller bütünü vardır. Bunlar rollerin ideal tipleridir. Roller idealin tasavvurudurlar. Nasıl oynanacağı sosyal normlar tarafından belirlenir. İnsan tavır ve eylemlerinin ne zaman nerede ne şekilde nasıl olacağı toplumun geçerli olan

¹² Bu araştırmada gerilim ya da çatışma şeklinde bir ayrım gerekli görülmemiş her iki durumu karşılamak için rol gerilimi kavramı kullanılmıştır.

normlarınca belirlenir. Yani ideal bir öğretmenlik ya da anne, eş rolünden (statü olarak da isimlendirilebilir) bahsettiğimizde o rolde ortaya konulması gereken alışılmış beklenen standart gereklilikler akla gelmektedir. Ancak ideal tasavvuru ile gerçeklik arasında daima farklar vardır. Rollerin idealize edilen düzeyde yerine getirilmemesi ya da getirilememesi, bireyde gerilim ve çatışmalara sebep olabilmektedir (Fichter, 1990: 90; Dönmezer, 1999:144-148)

1.2.1. Kuramlarda Rol Gerilimi

1.2.1.1. Yapısal İşlevselcilik

Toplumsal sistemin her bir parçasının denge ve uyum içinde birlikteliğine ve toplumsal bütünleşmeye büyük önem veren yapısalcı kuram rolü de bu toplumsal bütünleşmeye katkısı noktasından ele alır ve rolü toplum merkezli açıklar. Ancak işlevselci yaklaşımlar bile uyum ya da toplumsal bütünleşmenin kusursuz olmayacağını kabul ederler. Birey bazen beklenen rolü gereğine uygun yerine getiremez bu da sistemde dengeye kavuşuncaya kadar kısmi aksamalara sebep olabilir. Sistem bütünleşme yolunda çeşitli kurumlar arasında bir denge bulmaya çalışırken yaşanan kötü bütünleşme ile sapma, gerginlik ve gerilimlerin görülmesi söz konusudur. Bu da toplumsal denetim mekanizmaları ile aşılabilecektir (Swingewood, 1998:274). Toplum sosyal rolleri çeşitli davranış düzlemlerinde değerlendirecek ve rolün gereklerine göre oynanması yönünde baskı ve yaptırımları devreye sokacaktır. Her sosyal rol, içinde "beklenen" , "izin verilen" ve "yasaklanan" davranışlarla yüklüdür ve bu sınırlara ne kadar dikkat edilirse toplumsal onaylama o derece fazla olacaktır (Fichter, 1990:92).

Birey, gerilim ve çatışma doğurabilecek yasaklanmış davranışlardan kaçınmalıdır. Çünkü gerilim ve çatışma kişilik bakımından "bozuk işlev"dir ve "anomi"¹³ mutlaka kaçınılması gereken patolojik bir durumdur. Bu nedenle işlevselciler sistemin devamı taraftarıdır. Dengenin değerini ve normsuzluk ve "anomi"nin kötü etkilerini vurgularlar. Değişim olacaksa bile bu düzen içinde bir değişimdir. Devrim değil ama reformdur ve kimi işlevselciler açısından bu kabul edilebilir bir durumdur. (Wallace ve Wolf, 2002: 76–77).

¹³ Anomi E. Durkheim'in sosyoloji literatürüne kazandırdığı bir kavramdır. Normsuzluk, norm belirsizliği anlamında kullanılmaktadır.

Bu bağlamda Durkheim'in çalışmaları birey ile toplum arasında yaşanan bütünleşme problemlerine vurgu yapmaktadır. İntihar çalışması ile anominin bireyde ortaya çıkardığı bozuk işleve ve toplumsal bütünleşme eksikliğine dikkat çekmektedir.

İşlevselciliğin yakın dönem temsilcisi Parsons'ta bu doğrultuda toplumsal değişimi açıklar. "Devamlı ve gittikçe artan farklılaşma ile toplumsal sistemlerin evrileceği" ve değişimin gerçekleşeceği görüşündedir. Bu evrilme farklı toplum tipleri arasında mesela ilkelden moderne geçişte farklı "rol yüklenmeleri" yeni topluma göre tahsis edilmiş rol yükleri ile gerçekleşecektir.(Wallace, 2002: 49) Hangi topluma hangi yüklerin uygun olduğu "örnek değişkenler" (kalıp değişkenler) şeması ile gösterilmiştir. Bu örnek değişkenler Ferdinand Tönnies'in "cemaat- cemiyet" tipolojisine dayalı olarak "geleneksel"- "modern" şeklinde dikatomik olarak beşli iki takım halinde sıralanmıştır. Parsons, gönüllü tercihte bulunan bireylerin önündeki tercihlerinin neler olabileceğini bu kalıp değişkenler ile vermektedir. Bunlar "beş ikiliğin kombinasyonu"dur. Parsons'ın bireyin tercihte bulunma özgürlüğü olan bu beş kalıp değişkeni şu şekilde verilmektedir:

•*Duygusallık-duygusallıktan arınmışlık değişkeni:* Aktörün davranışlarında duygularıyla mı yoksa içinde bulunduğu mekanizmanın disiplinine mi göre hareket edeceği,

•*Belirlilik-yaygınlık değişkeni:* Bir davranışta bulunurken nesne tarafından yapılan eylemlerin tüm dizisine yayılan bir karşılık mı yoksa sınırlı olarak eylem dizisinin belirgin bir bölümüne mi karşılık verileceği,

•*Evreensele yönelme- bireysele yönelme:* Diğerleri ile ilişkilerimizde evrensel genel normlara göre mi, yoksa onlarla olan özel ilişkilerimize göre mi davranılacağı,

•*Doğuştan gelen özellikler-kazanılmış özellikler:* Değerlendirmelerinde doğuştan getirilmiş özellikleri mi, yoksa kişinin çalışması ile yaptıkları açısından, eyleminin sonuçları açısından değerlendirileceği,

•*Bireysel yönelim-kolektif yönelim:* Değerlendirmelerde önceliğin bireyin çıkarlarına mı yoksa kolektif toplum çıkarlarına mı verileceği ile ilgilidir (Waters, 2008: 74; Wallace ve Wolf, 2002: 30-35; Kızılcılık, 1998:26)

Her örnek değişken birey tarafından yerine getirilmeden önce bu iki yönlü durumdan birisi yönünde seçilmelidir. Bu toplumsal sistem düzeyinde rol etkileşiminde

bulunan bir aktörün davranışını keyfi olmaktan çıkarır hangisinin uygun olduğu toplumun normları tarafından belirlenir. Uygun tercihler yukarıda sıralandığı gibi geleneksel toplumda başka iken modern toplumda da başkadır (Wallace ve Wolf, 2002: 28-29). Aynı gruplar içindeki örnek değişkenleri aynı anda bir arada bulunması bir sorun teşkil etmemektedir (Wallace 2002: 32), problem farklı kategorilerdeki iki özelliğin bir arada bulunması durumunda ortaya çıkmakta ve Parsons'ın örnek değişkenler şeması yeterli olmamaktadır. Parsons'ın şemasına göre toplumsallaşmış aktörlerden toplumsal değer ve normlara uygun davranışlar bekler ve nasıl davranacaklarını biliriz. Ancak yapılacak tercihin her zaman böyle kolay olmayacağı durumlar söz konusudur. Örneğin kendi çocuğunun öğretmeni olan bir kişi ebeveyn rolü ile öğretmenlik rolü arasında çatışma içinde kalacaktır (Wallace ve Wolf, 2002: 35), ya da bir öğretim üyesi ve akrabası olan bir öğrenciye olan davranışları noktasında çatışma yaşayacaktır. Öğretim üyesi duygusal, birey temelli, özele yönelmiş, yaygına yönelmiş ise, ikinci tutumları edininceye kadar zorlanacak ya da bulunduğu topluluğun dışına itilecektir (Waters, 2008: 75).

Parsons'a göre bir toplumsal sistemin "denge"de kalması toplumsallaşma, toplumsal değerlerin benimsenmesi ve toplumsal denetim ile mümkündür. Bunu sağlayacak mekanizmalara ihtiyaç vardır. Öncelikle sistem içindeki aktörlerin rollerini yerine getirmeleri veya ideal olarak görülen değeri korumalarını sağlayacak derecede güdülenmelerini, temin edecek mekanizmalara ihtiyaç vardır. İkinci olarak da iç gerilimi yönetecek mekanizmalara ihtiyaç vardır. Bununla değer sistemi bozulmaktan korunacak ve toplumsal değerlerin aktarımı sağlanacak ve sistem üyelerinin uyuşması temin edilecektir. Birleşik Devletler örneğinde bunu sağlayacak mekanizmalar Parsons'a göre aile din ve eğitimidir (Wallace ve Wolf, 2002: 36-38). Bu kurumlarda toplumsal sistemin temel parçası olan "rol etkileşimi" ile kişiler kendilerinden beklenen rolleri yerine getirdikleri sürece denge korunacaktır (Wallace ve Wolf, 2002: 41). Parsons'a göre iyi bir sosyalizasyon süreci sonunda bireyin içinde yaşadığı toplumun norm ve kurallarını içselleştirmesi sağlanabilirse, bireyin toplumla çatışması diye bir durum söz konusu olmaz. Buna rağmen bir gerilim çatışma görülüyorsa bunun nedeni bireyi sosyalize etmekle görevli ajanların bu görevi hakkıyla yerine getirememiş olmalarıdır (Çelebi, 2004:15). Bu sıkıntı ve gerilimler sistemin başarısızlığıdır bireyin değil. Çünkü, Parsons sistemi önceleyen yaklaşımında bireye özerk bir eylem alanı

tanımamakta, bireye ancak sistem içinde onu destekleyen bir öge olarak yer vermektedir (Swingewood, 1998: 279-280).

Parsons'a göre, günümüz modern toplumunda ortaya çıkan sıkıntı ve gerilimlerin sebebi de sistemin görevini yeterince yerine getirememesidir. Parsons modern toplumlardaki kurumların düzenleme ve toplumsallaştırmada başarısızlığının "anomi"ye sebep olduğunu bunun da 'gerilimler' ya da 'sıkıntılar' ortaya çıkardığını öne sürmektedir (Swingewood, 1998: 279–280). Bunun dışında sistemin herhangi bir yerindeki bir değişim de dengesizliğe ve gerilime sebep olabilir. Bu gerilimi doğuran sebep zelzeleden ekonomik çöküntüye, hatta bir devrime kadar her şey olabilir (Wallace ve Wolf, 2002:41). Bu durumda gerilim ve çatışma yaşayan aktör düzenleme mekanizmaları ile dengeyi sağlamaya çalışır (Çelebi, 2004:15). Ancak bu her zaman mümkün olmaz. Parsons denge sağlanamadığında birey toplum bütünleşmesindeki aksamanın bireyin genel kabul gören temel değerlere karşı çıkıp alternatif görüşler öne sürmesinin "sapma" olarak görüleceğini öne sürer (Swingewood, 1998:280). Ancak Parsons, sapma ve dengesizlik kavramlarını ayrıntılı olarak ele almamıştır bunu çözmek için sistemin ne gibi hangi yönetmelerle karşılık vereceğini açıklamamıştır (Wallace ve Wolf, 2002:42)

İşlevsel yaklaşımın Parsons'tan sonraki en önemli ismi sayılan Robert K. Merton'da sapma davranışı üzerinde önemle durmuştur. Merton "sapma"yı "anomi"¹⁴ kavramına bağlı olarak açıklar. Anominin de iki türünü belirler. Bireysel ve toplumsal anomi. Bireysel anomiyi kültürel norm ve amaçlar ile grup üyelerinin bu amaçlara ulaşma yolları arasındaki kopukluğu ve uyumsuzluğu tanımlamak için kullanmıştır (Wallace, 2002:71; Kongar, 2012:164-65) ve bunu beş seçenekte göstermiştir. Merton'un bu sapma tipolojisi Wallace'ın tablolastırmasından hareketle şöyle sıralanabilir.

Uyuşma: Kültürel amaç kabul ediliyor ve kurumsallaştırılmış araç sonuca götürüyorsa ise *uyuşma*,

İcad: Kültürel amaç kabul görmekle birlikte araç yetersiz ise *icad* (başarı için hukuk dışı yollara başvurma),

¹⁴ Anomi kavramı daha önce Durkheim tarafından bir grup ya da toplumda ortaya çıkan nisbi kuralsızlığı işaret etmek için kullanılmış bir kavramdır (Kongar, 2012:162)

Ayinleştirme: Kültürel amaç kabul görmüyor ancak kurumlaştırılmış araçlar kullanılıyorsa *ayinleştirme* (bürokratik yapının insan özgürlüğünü tehdidi),

Çekilme: Hem kültürel amaç hem kurumlaştırılmış araç reddediliyorsa *içine dönüklük çekilme* (uyuşturucu alışkanlığı),

İsyan: Kültürel-toplumsal amaç ve bunlara varmanın yolları reddediliyor ve yerine başka amaç ve araçlar konuluyorsa *isyen*, durumu söz konusudur (Wallace ve Wolf ; 2002, 70-72). Merton'a göre kültürel amaçlar ile bunlara varma yolları arasındaki kopukluk anomi'ye yol açmakta ve bu da sistem için bir "gerilim" kaynağı olup önemli ölçüde sapmaya yol açmaktadır. (Çelebi, 2004:16) Bu sapma davranışı da toplumun bir ürünüdür ve yeni bir yapının oluşmasında etkili olur.

Merton kişinin çevresini toplumsal yapı ve kültürel yapı olarak ikiye ayırmıştır. Belli bir toplum veya grup üyelerinin davranış birlikteliğini yönlendiren bir dizin normatif değer ve normlardan oluşan çevreyi kültürel çevre; yine bir toplumun ya da grubun üyelerinin bir biçimde içine dâhil oldukları örgütlenmiş bir dizi ilişkilerden oluşan çevreyi ise toplumsal çevre olarak tanımlamıştır. Toplumsal çevre ile kültürel çevre arasındaki uyumsuzluklar gerilimlere sebep olur. Ve bu anomiyi doğurur. Bu anomi basit ya da şiddetli olabilir. Basit anomi bir toplum ya da grupta değer çatışmalarından ortaya çıkan huzursuzluk durumudur ve rahatsızlık yarattığı gibi gruptan kopma ile de neticelenebilir. Şiddetli anomi ise bir toplum ya da grupta değer sisteminin çürümesi ve çözülmesidir ve bunun sonucunda çok daha şiddetli huzursuzluklar ortaya çıkar (Kongar, 2012: 163).

Merton, değer çatışmaları, ya da sistemin çözülmesinin doğurduğu gerilim dışında bir gerilim daha sıralar. Bu çoklu roller arasında kalan bireyin yaşayacağı gerilimdir. Merton bu konuyu rol seti kavramını kullanarak açıklar. Öncelikle rolü diğer kimselerin beklentileri doğrultusunda modelleştirilmiş davranış, statüyü ise toplumsal yapıda kişiye ait haklar ve görevlerle belirlenen bir mevki olarak tanımlayan Merton her statünün birden fazla rol içerdiğini ifade ederek "rol seti" kavramını geliştirmiştir. Buna göre rol seti ya da rol takımı, insanların belli bir toplumsal statüde bulunmaları dolayısı ile üstlendikleri rol ilişkilerinin bütünüdür. Bu rol takımının farklı taleplerinin olması rol gerilimine neden olabilir. Merton daha ziyade rol takımına sahip olanların bunları nasıl bütünleştirebilecekleri ve rol çatışmasının nasıl önlenebileceği üzerinde durmuştur.

Ona göre rol çatışmaları rol takımı içinde bulunanların beklentilerini bütünleştirecek toplumsal düzenlemeler rol ile önlenebilir (Wallace ve Wolf, 2002: 72-75).

1.2.1.2. Çatışma Kuramı

Çatışma kuramcıları, kişilik ve davranışı sosyo-ekonomik altyapı ile temel psikik arasındaki etkileşim temelinde incelenmişler ve ekonomik sistemin kişiliği nasıl bozduğu ve sakatladığı üzerine odaklanmışlardır. Mills rol gerilimi olarak isimlendirilmemiş olsa da *statü paniğinden* bahsetmektedir. Yabancılaşma kavramı ile işçilerin yaptıkları işlere yabancılaşmalarından kaynaklanan psikolojik sıkıntılara dikkat çekmektedir. Mills'e göre statü ile insanın kendine saygı duyması yakından ilişkilidir. Modern değerlere bağlı yayılan normsuzluk, geleneksel toplumun değerlerini zayıflatmakta bu da kişileri "*statü paniğine*" aktarır. Modern bürokratik kapitalizm insanları hem işe hem de ürüne karşı yabancılaştırmaktadır. Çünkü insanlar ne çalışma hayatını denetleyebilmekte ne de kendi ürettiği malına sahip olabilmektedir. Toplumun değişmesi ile gitgide "İnsanları toplum içinde 'sabitlestiren' dengeli toplumlar ve değerler yok olmuştur ve bunların yok olması bütün saygınlık (prestige) ve statü sistemini erimeye maruz bırakmıştır." (Wallace ve Wolf :2002, 123).

İşlevselci Durkheim'den esinlenen ve toplumsal bütünleşme ile çatışma yaklaşımını birleştirmeye çalışan çatışma kuramcısı Collins de (Wallace ve Wolf, 2002:154). Merton ile benzer şekilde rol seti kavramını herhangi bir bireysel faaliyetteki rollerinin farklı kombinasyonlarına işaret eden bir gönderme olarak ele alır. Bir rol setine sahip olmak karmaşık modern toplumun kaçınılmazıdır. Aşağı yukarı herkes bir aile üyesi olarak veya çalışan veya vatandaş olarak bir veya daha fazla role sahiptir. Rol setindeki rollerden her biri diğeri ile koordineli çalışabileceği gibi aksi de söz konusu olabilir ve rollerin koordinesi için verilen uğraş gerilim ve çatışmaya sebep olabilir (Collins, 1988:230,236). Modern toplum yapıları birden fazla rolleri içlerinde barındırdığından, bu tür karmaşık yapılarda bir rol setine sahip olmak kaçınılmazdır. Collins bu durumu *role strain* diye ifade ederek, gerilimi dikey ve yatay bağlantılı rollerle ilgili olmak üzere iki tip gerilimden bahsetmektedir. Bunu şöyle örneklendirmektedir. Bir ustabaşı hem alt seviyeden işçilere işi kolaylaştırmak durumunda iken hem de aynı zamanda başıbozukluğa meydan vermemek kuralları uygulamak zorundadır. Çünkü üstlerine karşı da sorumludur bu gerilimin bir tipidir. Bir

diğer rol gerilimi tipi ise yatay bağlantılı rollerle ilgilidir. Bir kişinin farklı sınıf çevrelerine ortak olması ile ilgilidir. Ev, iş, çeşitli kulüpler vb. Bir kişi eştir, annedir aynı zamanda bir okulda öğretmendir. Bu anne çocuğunun bulunduğu sınıfta öğretmen olduğunda bu rol gerilimine yol açar. Sebebi ise kişisel anne-evlat yakınlığının kişisel olmayan öğretmen-gözde öğrenci ilişkisi ile üst üste binmesidir. Anne de çocuk da bu her iki durumun baskısını üzerinde hisseder (Collins, 1988:236).

Rol terorisyonu olarak öne çıkan bir başka isim W. J. Goode' dir. Ona göre roller tarafından oluşturulan sosyal yapılar incelendikleri zaman toplumsal istikrar normatif bütünleşmenin ya da bireylerin gönüllü normatif bağlılığının bir fonksiyonu olarak açıklanamaz. Aksine toplumda her zaman görüş uyuşmazlıkları ve rol yükümlülüklerini yerine getirmede zorlanmalar görülür (Goode,1960:483). İşlevselcilik gibi kurumsal entegrasyon teorileri, insanların genellikle kendilerinden beklenen şeyi yapmak istediklerini ve böylece toplumun huzur içinde devam ettiğini söylemektedirler. Ancak beklenen norm ve rol beklentilerine bireysel özellikleri ve konumları itibariyle uygun olmayan bazı kişiler daima vardır. Onların kaynak ya da enerjileri yetersizdir. Bu durum rol gerilimi kaynaklarını ya da tiplerini açığa çıkarır. Goode bunları şöyle sıralar:

1. Neredeyse hiçbir rol talebi kendiliğinden otomatik olarak yerine getirilecek kadar zevkli değildir. Ancak rol talepleri zahmetli ya da zor olsa da ya da hoş gitmese de bazı özel zamanlarda ve yerlerde onların yapılması gerekebilir.

2. Her bir birey birbirinden çok farklı ve her birinin yükümlülüğü diğerinden farklı olan rol ilişkileri içinde yer alabilir. Bunlar arasında birinin performans gereklilikleri diğeri ile çelişebilir (İki eşli koca ya da bir piyade teğmeninin arada kalması gibi. Piyade teğmeni savaşta emrinde olan yakın arkadaşının hayatını tehlikeye atacak şekilde de olsa emir vermek zorundadır). Veya zaman, yer ve imkânları çelişebilir, bağdaşmayabilir (mesela yurttaşlık ve ev yükümlülükleri arasında kalış gibi).

3. Her rol ilişkisinin tipik olarak gerektirdiği aktivite ya da sorumluluklar arasında tutarsızlıklar, uyuşmazlıklar olabilir (kocanın aile bütçesini dengelemek için yaptığı ayarlamalar onun aile üyeleri ile olan duygusal ilişkilerini bozabilir). Ya da aynı rol talebi içinde farklılıklar olabilir. Aynı rol talepleri içinde çelişkili normların farklı rol talepleri olabilir. Bütünüyle olmasa da kısmen çelişkili normların birbiri ile çelişen rol talepleri olabilir. Çeşitli davranışları aynı rol talebi içinde toplamak gerilime sebep

olabilir (papazın duygusal açıdan nötr bir danışman olması ya da öven ya da kınayan manevi rehber olması gibi) Belki pek çok meslek bu kategori içine girmektedir ki; o mesleklerin çeşitli talepleri bazı gerginlikler yaratır. Bu gerginlik mesleklerle ilgili normların miktarı ve kalitesi, teknik mükemmelliği ve insan ilişkilerinin kalitesi ve evrensellik ve özgünlük gibi etkilerle belirlenir.

4. Son olarak çoğu rol ilişkileri rol setlerinden oluşmuştur (Goode, 1960:485).

1.2.1.3. Sembolik Etkileşimcilik

Sembolik etkileşimcilik gündelik hayatımıza ve bu hayatın insanlar tarafından “sembolik iletişim” aracılığıyla düzen ve anlam ifade edecek şekilde nasıl oluşturduklarına odaklanır. Normlar, değerler, roller ve inançların bireyi şekillendirmesi değil bireyin bunları yorumlaması ve yeniden inşası söz konusudur. Bunlar bireyin inşasının üzerinde etkili olduğu nesnelere dir. Birey bunları sembolik olarak içselleştirerek yeniden tanımını yapar ya da yerine yenilerini geçirir. Bu düzen ve anlam birey tarafından inşa edilmiş ve değişkendir (Turner, 1991: 1). Dolayısıyla bireye dışarıdan baskı yapan değişmez yapılar yoktur. Bir baskı, uyumsuzluk ya da gerilim varsa bu bireyin rol alma süreci ile ilgilidir.

Sembolik etkileşimciliğin öncüsü sayılan Charles Horton Cooley’in *ayna benlik* görüşlerine baktığımızda bu gerilim rol etkileşimi sırasında kendimizle ilgili duyacağımız gurur ya da mahcubiyet duygusu olarak okunabilir. Cooley’e göre etkileşimde bulunduğumuz kimselerin bizim hakkımızdaki değerlendirmeleri ile ilgili bize yansıyanlar, kendimiz hakkındaki görüşümüzü belirler, bu ayna benliğimizdir. Kişi ayna benlik sayesinde kendisinin diğer kişilere nasıl görüldüğü, onların bu görünüş ile ilgili yargılarını bilebilir ve kendisi ile ilgili –gurur ya da mahcubiyet- gibi çeşitli duygulanımlara sahip olur (Turner ve diğ., 2010:475; Wallace ve Wolf, 2002:235)

Sembolik etkileşimciliğin önemli ismi George Herbert Mead’a göre benlik daha geniş yapının yani topluluğun nesnel gerçekliğinin içselleştirilmiş hali ya da öznel bir yorumudur. Bu biyolojik ve psikolojik *ben* ile sosyolojik bir *bana*’nın bileşimidir. Bu benlik kişiler rol almayı öğrendikçe gelişir. Kişi hem çevresinden yeni roller alırken anı zamanda diğer aktörlerin rolleri ışığında, onların bakış açısına uygun kendi rolünü oynar (Poloma, 2007:229–230; Collins,1988:235). Kişinin davranışı Mead’in “sosyal ben” ve “ferdi ben” adını verdiği iki benlik arası organizasyonu ile ortaya çıkar. Ferdi

ben, davranışın somut olarak ortaya konulmasıdır. Yabancıların bulunduğu kalabalık bir yerde yüksek sesle konuştuğumuzda bu ferdi bendir. Kalabalığın hayret dolu bakışları ile karşılaşp kalabalık içinde nasıl konuşulacağına dair genel normların varlığını fark edip kendi sesimize tepki verdiğimizde devreye giren ise sosyal bendir. Sosyal ben, diğerlerinin tutumunu ve genelde toplumu temsil eder. Birey ferdi ben'i ile eylemde bulunur, sosyal ben ile bunu yeniden yorumlar ve sonraki aşamada nasıl davranılacağına karar verir (Turner ve diğ., 2010:492) İnsanlar diğer kişileri, hareketlerini kendilerine karşı tutumlarına bağlı olarak seçici olarak yorumlarlar ve kendi davranışlarına bir tutarlılık kazandırırılar. Mead, kişinin istikrarlı tutumlar geliştirmesini *tam* veya *birleşik* benlik olarak tanımlamaktadır. Ancak bu tam benlik katı bir yapı değildir ve bu durum farklı toplumsal bağlamlarda açık bir şekilde görülebilir. Yani kişi farklı izleyicilere bağlı olarak farklı "temel benlikler" sergileyebilecektir. Ve aslında bu tam benliği meydana getiren benliklerin her biri toplumsal sürecin yapısındaki her bir farklı yana denk gelmektedir. Temel benliklerin bütünleşmesi tam benlik sayesinde gerçekleşmektedir. İnsanların tam benliğinin istikrarlı ve tutarlı bir hale gelebilmesi çelişkili birlikten yoksun toplumsal yapılarda bireyi zorlamakta temel benliklerin birbiri ile uyumlarının sağlanması ve tutarlı bir tutumlar setinin geliştirilmesi güçleşmektedir. Farklı izleyici gruplarına insanlar tam benliklerinin farklı yönlerini sunmak zorunda kalmaktadırlar. Üstelik izleyici kitlesi birbiri ile çelişen farklı eylemler talep ettiklerinde ortaya çıkan uyuşmazlıklar tam ya da birleşik benlik algısını oluşturmayı problemlili hale getirmektedir (Turner ve diğ., 2010:491-92).

Etkileşimci Herbert Blumer'e göre, beklenmedik sorunlu durumlarla (bu düşmanca ilişkiler, krizler, çıkmazlar, kuraklıklar, savaşlar, linçler, başkaldırıları, panikler vs. olabilir) karşılaşan bireyin, bu tür durumlarda nasıl davranacağını kendisi belirler ve durumu yorumlar. Yoksa Parsons'un işlevselciliğinde olduğu gibi aktör keyfi davranmayıp ve belirlenmiş önermeler takımı arasında uygun olan seçimi yapacak değildir. Çünkü pek çok durumun önceden benzeri görülmemiştir ve ona uygun davranışın da ne olduğu önceden belirlenemez. (Wallace ve Wolf, 2002:258) Sembolik etkileşimci yaklaşım içinde yer alan kuramcılar da işlevselciler gibi bireyin davranışı üzerinde toplumun etkisini kabul etmektedirler. İşlevselciler, belirleyici olarak toplumsal yapıyı öne çıkarırken etkileşimciler ise bireyin seçimini öne çıkarırlar.

Yine Parsons ve Merton'un sapma adını verdiği aykırılıklar ve toplumsal hareketlilikler, sembolik etkileşimcilik gibi eylemi esas alan sosyolojik kuramlarda toplumun kendisini yenilemesi, yani hem yeniden üretirken aynı zamanda da dönüştürmesine (Göle, 1998: 23) işaret etmek için kullanılmaktadır.

1.2.1.4. Giddens ve Rol Gerilimi

Giddens kuramında yapısalcılığı eylem ve aktörü dışta bırakıp, bunların yerine ihtiyaçlar ve rol beklentileri ile harekete geçen davranışları koyması nedeniyle eleştirmektedir. Bu kuramların bireyi sahnede önceden yazılmış oyunu oynayan aktör konumuna düşürdüğünü söylemektedir. Giddens'a göre ise yapının eylem veya aktörün varlığı dışında bir varlığı yoktur. Ancak bazı yorumsamacı kuramcılar gibi yapı kavramının tümünden terk edilmesine de karşıdır. Ancak yapıyı eylemi belirleyen dışsal bir güç olarak değil kurallar ve kaynaklar olarak tanımlamakta ve bireyin eyleminin kuralardan ve kaynaklardan etkilemeğini varsaymaktadır. Bu yapının bireyi sınırlayıcı özellikleri olduğunu inkâr etmemektedir ve bunları üçe ayırmaktadır.

- a) Beden ve maddi dünyadan kaynaklanan sınırlamalar,
- b) Güç sınırlamaları: Gücün sınırlayıcı boyutu yaptırımlardır. Ancak sosyal mücadelenin gerçekleşebilmesi için herkesin eşit olmasa bile bir gücü vardır.
- c) Yapısal sınırlamalar: Bütün yapısal niteliklerin bireysel aktöre karşı bir nesneliliği vardır ve bu durumdan duruma göre değişir. Yapısal sınırlama eylemin bilinen ve bilinmeyen şartlarının birleşiminden doğmaktadır (Yıldırım, 1999:29-30)

Giddens'ın bu yapı tanımı bireyde rol gerilimi yaratacak sebepler arasındadır. Giddens yapının da içinde olduğu birbirini tam olarak dışlamayan belirtilmeye değer dört rol gerilimi tipi sıralamaktadır.

1.Rol teorisinde büyük ölçüde üzerinde durulan aktörlerin ihtiyaç ve istekleri ile sahip oldukları toplumsal kimliklerle ilgili rol gerekleri arasındaki gerilim. Bu gerilim psikolojik ya da 'irrasyonel' değildir. Bireylerin iyi veya kötü 'adapte oldukları' düşünülen rollerin 'verili' olarak alınması bu görüşün temel olarak dayandığı noktadır.

2.Aktörlere ait rol setlerinin unsurları arasındaki gerilimdir. Giddens bunu Merton'un detaylı olarak analiz ettiğini belirtir(Mesela bir annenin aynı zamanda çocuğunun öğretmeni olması gibi).

3. Bireye atfedilen kişinin benimsediği veya benimsemekte kabulde zorlandığı kimliklerin rol gerekleri arasındaki gerilimlerdir. Giddens bu tip gerilime de Merton'un

“rol seti” ve “çoklu roller” kavramları ile bakılabileceğini belirtir. Rol seti tek bir konumla ilişkili rol gerekleri ile ilişkili iken 'çoklu roller' ise farklı toplumsal kimlikler arasındaki kesişimle ilgilidir.

4. Rol gereklerinin tartışmalı doğasından kaynaklanan gerilimdir ve bu gerilim toplumdaki güç mücadelelerinin karakteristik özelliğidir. Çünkü rol gerekleri normatif bir unsur gibi pratikte icrası bağlamında 'yorumlar'a tabidirler ve bu sebeple de güç ilişkileri ile bağlantılı olmaları kaçınılmazdır. Her toplumsal konum yeniden-üretilmiş, özerklik ve bağımlılık ilişkileri içinde bütünleşmiş olması anlamında bir 'güç konumu'na tekabül etmektedir (Giddens, 2005:274-276).

Giddens'in rol seti gerilimi olarak ifade ettiği durum “rol içi” gerilim olarak da ifade edilebilmektedir. Bunun hangi durumda nasıl ortaya çıkabileceği hususunda üç ihtimal öne sürülmektedir (Barlı, 2008: 11-12).

1. Öncelikle rol ve rol gerekleri bireyin beklentilerine uygun olmayabilir. Birey rolün gerektirdiği yeteneklere sahip olmakla birlikte rolü kendine yakıştıramaması, rolünü beğenmemesi, benimsememesi durumudur.

2. Bir diğer durum birey rolü beğenmekte ve benimsemektedir ancak rol birlikteliği olan kişilerin beklentileri farklı yöndedir. Onlar bu rolü bireye uygun görmemekte, yakıştıramamakta ya da rolün gereklerini yerine getiremediğini düşünmektedirler.

3. Üçüncü bir neden ise kişinin zihinsel ve bedensel yeteneklerinin üstlendiği role uygun olmaması durumudur.

1.2.2. Rol Gerilimi Doğurabilecek Süreçler

1.2.2.1. Modernleşme

“Modernleşme dindar bir insanda gerilim ve çatışmalara yol açabilecek sorunsal alanlar yaratabilir mi?” sorusunu modernite din ile ilişkisine bakarak cevap vermek mümkün olabilir. Batı modernitesi genel olarak kabul edildiği üzere 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan ve toplumsal hayatın tüm alanları üzerinde etkili olan bir süreçtir. Bilimsel, teknik ve endüstriyel, siyasal ve kültürel devrimler ile her alanda ”zaman ve mekana dahil oluş biçimimizi altüst”

etmiştir (Jeanniere, 2000: 95–103). Hiçbir şey artık eskisi gibi değildir. Geleneksel toplumlar dünya görüşlerini önemli oranda mitolojik faktörler ve din ile belirlerken, modern ya da modernleşen toplumlarda bu durum tamamen ortadan kaybolmamış ise de bilimsel bilginin şiddetli taarruzu altındadır. Modernleşme süreciyle gerçeklik kilisenin şahsında vahyin önerdiği biçimde aşkın değil, duyularla ölçülebilen ve gözlenebilen bir şeye indirgenmiştir. (Loo ve Reijen, 2003:122-123) Hatta duyularla ölçülemeyen ve gözlenemeyen olgular safsata olarak kabul edilmiştir

Bilimsel alanda Newton'un yerçekimini keşfi ile evrenin Tanrı ve melekleri tarafından düzenlendiği fikri yerine evrenin kendi kendini düzenlediği fikrine geçilmiştir (Jeanniere, 2000:96–97). Modernite, rasyonel akılla şekillenen yeni bir dünya görüşü üretmiştir. Duyularla ölçülemeyen ve gözlenemeyen olguları safsata olarak kabul eden bu paradigma dünyanın kutsaldan arındırılmasını netice vermiştir. Bu silsile halinde hayatın tüm alanlardaki ölçütlerinin rasyonelleşmesini getirmiştir. Siyasal alanda iktidarın kaynağı kutsal olandan koparılıp halka bağlanmıştır. Kültürel devrimle düşünce laikleşmiş her alanda ölçütler rasyonelleşmiştir. Laiklik olarak beliren bu durum din eleştirisini olarak biçimlenmiştir. Bu en başta kutsal metinlerin tanrı katından bağlarının koparılarak incelenmesi talebini netice vermiştir. Bu konu ile ilgili Jeanniere şu açıklamayı yapar:

“Bundan, dinlerin temelinde yer alan, gökten inmiş ya da öyle olduğu iddia edilen metinlerin, başka eski metinlerle aynı ölçütler ve yöntemler uyarınca incelenmesi gerektiği sonucu çıkıyordu: Onların da bir tarihi vardı, tarihsel bağlamla birlikte, içerikleri ve yorumları da evrimleşiyordu. Bunun ilk sonucu uyumculuğun bir tarafa bırakılmasıydı. Hiçbir din kendini düzenleyen evrenin kuruluşu konusunda aklına eseni söyleyemezdi. Öteki alanlarda da –toplumsal, siyasal ya da ahlaki-, eski bir metnin olumlamaları, böyle bir aktarmaya izin veren ölçütlerin inceden inceye bir araştırması olmaksızın kullanılamazdı.” (Jeainnere, 2000:101)

Dinin rasyonel ölçütlerle değerlendirilmesi kutsal metinlere ya da onların o güne kadarki algılanış biçimine olan güven kaybını ve dinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu sorgulama modern düşünme biçimi ile temasa geçen hem Batı dünyası inananları hem de Doğu dünyası inananları için geçerlidir. Ancak modernite Batı menşelidir ve kendi ürünüdür. Modernite yönündeki değişim uzun bir süreçte toplumun kendi doğal, müdahale olmaksızın gerçekleştirdiği bir dönüşümdür. Bunun Batı-dışı toplumlara transfer edilmeye çalışılmasının yarattığı şok etkisi, travmadan daha büyüktür. Bir tarafta doğaüstünün doğalla, Tanrı emrinin doğa yasasıyla, din adamlarının bilim adamlarıyla ve nihayetinde dinin bilimle yer değiştirdiği aydınlanma

düşüncesinin ürünü modernitenin (Bierstedt, 1997:19) ürettiği seküler bir dünya diğer tarafta dini geleneğin hayatın her alanına nüfuz ettiği bir dünya arasında kalışın sebep olduğu travmadır. Bu yenedünyaya –ister tekniği alınarak, isterse kültürü alınarak- dahil olma isteği ve sürecinin yarattığı sorunlar toplumsal ve bireysel planda gerilimlere ve huzursuzluklara yol açabilir. Birey davranışına yön vermede sıkıntı yaşayabilir. Değişime daha az açık geleneksel kültürlerde bile herkes rol davranışına yönelik beklenen rollere tümüyle ve mutlak olarak uyum gösteremezken, hızla değişen dönüşen kültürlerde bu tür çeşitlenmeler ve uyumsuzluklar en üst seviyede olması kaçınılmazdır (Fichter,1990:91)

Modernleşme böyle bir süreçtir. Smelser’e göre bu hızlı değişim “yeniden bütünleşme” sorununu ortaya çıkarır. Bu şöyle gerçekleşir:

1. Modernleşme sırasında yapısal değişim dengeli değildir ve bu durum normsuzluğa yol açar (ekonomik ya da siyasal alanda değişiklik gerçekleştirilip dinler ya da sınıf ve aile sitemleri konusunda tutuculuğun özendirilmesi gibi).

2. Yeni etkinlikler ve normlar genellikle eskileriyle çatışma içindedir; yeni toplumsal ve ekonomik etkinlik türlerinin, geleneksel etkinliklerle çatışması,

3. Merkezi hükümetin genel olarak çağdaşlaşma ve özel olarak da huzursuzluk konularını ele almaya kalkması, geleneksel (genellikle yerel) iktidar kaynaklarını merkezden gelen emri vakilere karşı direnmeye yönelteceği için, bu durum kendi başına bir huzursuzluk kaynağı olabilir (Appelbaum, Tarihsiz :38)

William F. Ogburn da farklılaşan toplumlardaki uyumsuzluk ve gerilime yol açabilecek olan “kültürel gecikme”ye dikkat çeker. Kültürün karşılıklı olarak ilişki içinde bulunan iki parçasından birisi ya da diğeri ile uyumlu olmayan şekilde -zamansal ya da niteliksel- değişirse ve aradaki uyum önceki durumdan daha az ise kültürel gecikme söz konusudur. Bu toplumlarda maddi kültür (en önemlisi buluşlar) ile manevi kültür (gelenekler inançlar, felsefeler, yasalar, devlet yönetimleri) ya da uyumsal kültür (genel olarak, değerler, inançlar, toplumsal olarak örneklenmiş ilişki yolları) arasındaki gecikmedir. Maddi kültür katlanarak büyürken manevi kültürdeki değişimler aynı hızda gerçekleşmez, arkada kalır yetişemez. İşte bu gecikme değişen toplumlarda zamanla uyum sağlanabilecek olsa da uyumsuzluğa ve gerilimlere neden olur (Appelbaum, Tarihsiz: 58-59; Türkdoğan, 1996:65). “Aile, din, hukuk, eğitim, siyaset, gibi sosyal

kurumların veri olan işlevleri, toplumun üretim biçiminin gerekliliğini artık karşılayamaz ve gitgide fonksiyonelliğini kaybeder. Kurumların/ örgütlenmelerin toplum içinde fonksiyonlarını kaybetmeleri toplumdaki bireylerin/grupların beklentilerini, tutum ve davranışlarını yönlendiren değer yargılarının, norm ve düşünce sistemlerinin de belirsizleşmesine yol açar. Çünkü bireylerin davranışlarını beklentilerine göre ayarlayacakları sosyal kurumlar fonksiyonlarını kaybetmiştir. İşte bu ortam mevcut sosyal örgütlenmelerin işlevlerinin giderek yapılarının gerilimlerle sarsıntı geçirdiği bir ortamdır (Çelebi, 2004: 88).

Modernleşen toplumlardaki bir başka gerginlik sebebi, "normatif uyuşmazlık"tır. Toplumda uyulması gereken standart kurallara sosyal norm denmektedir. Toplumdaki sosyal örgüt ve kurumlar arasında norm-değer birliğinin olmamasıdır. Küçük topluluk ya da toplumlarda uyulacak norm sayısı azdır. Karmaşık çağdaş toplumlarda ise çok sayıda norm bulunur. Çünkü pek çok sayıda alt grup ve örgütlenme vardır ve her sosyal örgüt, her sosyal kurum kendine has sosyal normlara sahiptirler. Bu normlar bazen birbirini ile de çelişki halindedir. Bu da günümüz toplumunda yaşayan kişilerin mensuplarını normlar arasında nasıl tutum takınacakları nasıl eylemde bulunacakları konusunda açmazı sürüklemektedir. Açık bir şekilde tarif edilmiş bir role sahip olmamak kişinin kimliği ile ilgili benliğinde karmaşaya yol açmaktadır (Dönmezer, 1999: 233–234; Arkonaç, 1998:294).

Yine toplumsal değişim ve dönüşümler sırasında bazen eski ve yeni değer ve normlar aynı anda kullanımda olabilmektedirler. Toplumda eski ve yeni değer ve normların birlikte bulunması sonucu bireyde aynı anda pek çok farklı rol gerekleri arasında gerilime neden olabilmektedir. E. Özdalga Gellner'in görüşünden yola çıkarak geleneksel ve modern toplumlarda kimlik belirleme öğelerine bakıldığında geleneksel toplumda güçlü bir yapının söz konusu olduğunu söyler. Öyle ki devlet, bürokrasi ve aile içinde kişinin üsteleneceği roller nispeten değişmez şekilde belirlenmiştir. Herkes belirli bir sosyal rolden ne beklenildiğini bilmektedir. Bireysel kimlik aile ve akrabalık gibi yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Çağdaş toplumda ise kimlik oluşturma sürecinde yapının önemi azalmış, kimliği oluşturan öğeler olarak kültürel değerler öne çıkmaktadır. Kişi yaşam biçimi (düşünme, konuşma, çalışma, giyinme vs) ile kendi kimliğini inşa etme durumundadır. Bu sürekli değişen, yenilenen modern toplumlarda

rol gerilimine sebep olabilecek "belirsizlik, boşluk, köksüzlük ve gerçek dışılık" hisleri yaratmaktadır (Özdalga, 2007: 58-60).

İşte toplumların hayatındaki maddi ve maddi olmayan unsurlar arasındaki uyumsuzluk veya kültürel gecikme toplumda gerilimlere yol açabilmektedir. Bu durum inanç ve değerler sisteminde de “çözülme”¹⁵ye sebep olabilmekte (Türkdoğan, 1996: 67–68) ve bu inanç ve değerler sistemini sarsabilmektedir (Türkdoğan, 1996:182) Bu da fertte ve toplumda çözülme sürecine yol açabilmektedir. Sosyal kurumlara ve guruplara uyum bozukluğu olarak yansımaktadır. Fertteki çözülme ise insan olarak var olmada, anlam yitimine ve bu bilincin gerektirdiği davranışların yerine getirilmesinde ve diğer insanlarla ilişkilerde uyum problemlerine yol açabilmektedir (Bilgin, 1997:13).

1.2.2.2. Küreselleşme

Küreselleşme yaygın olarak, iletişim ve bilişim teknolojilerinin dünya ticareti ve üretim sistemlerini değiştirdiği, dünyayı küçültüp onu adeta küresel bir köye dönüştürdüğü çeşitli ilişki ağları vasıtasıyla toplumlar üzerinde önemli etkilere sahip olan süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Bodur, 2007:19). Bu süreçte adeta tüm dünyayı tek toplum haline getirmiştir. Hiçbir ülke ya da grup kendini bu paylaşımdan kurtaramaz dış dünya ile olan birlikteliğe kapatamaz. Bunun böyle olması ekonomik ve politik alanda etkilere sahip olduğu gibi kültürel ve dini anlamda da etkilere sahiptir. Diğer kültürlerle ve dinlerle karşılaşmanın yaratacağı travma ve karşılaşmanın baş döndürücü bir hıza eriştiği günümüz dünyasında daha çok etkili olacağı muhakkaktır.

Küreselleşmenin dinler üzerinde iki türlü etkisi söz konusudur. İlki dinlere kendini yayabilme gibi bir imkân vermesi ikincisi ise dinlerin sahilik ve tek gerçeklik iddiasını zayıflatılmasıdır. Bu diğer din ve kültürlerle karşılaşmanın yarattığı bir durumdur.¹⁶

Durkheim bu duruma anomi kavramı ile dikkati çekmiştir. Şehirleşme süreci ile dini olarak da kendine yeten ve kendi dünya algısını mutlak olarak gören geleneksel toplumların aynı şekilde inanan diğer toplumlarla karşılaşmaları anomi yaratacak bu da travmaya sebep olacaktır. Yani anomi insanların kendi inançlarının diğer inançlar

¹⁵ Çözülme şu şekilde tanımlanmaktadır. “Çözülme toplum içerisinde var olan ve ona ‘toplum’ niteliği kazandıran kurum ve gurupların ahenkli uyumundaki bozukluğu ifade eder.”(Bilgin, 1997: 13)

¹⁶Küreselleşmenin İslam Dini ile karşılaşmasının yarattığı durum için bkz Niyazi Usta, “Küreselleşme ve Din”, *Dini Araştırmalar*, 2003, cilt: VI, sayı: 17, s. 179-184,

karşısında değerden düşmüş konumuna tanık olmanın yanısıra dinin diğer insanların da kendi dinlerinin değerden düşmüş durumuna tanıklık ederek kendi inanç ve değerleri ile bağlarını zayıflattıklarını görmekte daha da artıyor. Bu inanan ve şehir hayatına uymaya çalışan kişide önemli bir dramatik keşfe yol açıyor; tüm dinler ve inançlar içinde hangisinin doğru ya da geçerli olduğuna karar verecek bir üst mercinin olmaması durumu (Aktay, 1998:302).

Anomi ile bireyin eylemini düzenleyen sosyal değerlerin zayıflaması, etkisinin azalması, çelişkili olması ya da bulunmaması durumunda bireyin ne yönde nasıl davranacağı bilgisinden mahrum kalmasıdır. Bu durumlarla karşılaşan bireyin rol gerilimi yaşaması kaçınılmazdır.¹⁷

Farklı kültürlerle karşılaşmanın yaratacağı etki, Göle'nin tanımlaması ile zayıf tarihselliğe sahip (Göle, 1998:45), modernliğini ve küreselliğini kendisi üretmeyen toplumlarda daha derin travmalara yol açabilecektir. Küreselleşmenin dinler için daha çok kişiye ulaşma, tebliğini daha büyük kitlelere iletme gibi imkânlar sunsa da (Ortiz, 2007:208) izafileştirme gibi bir tehdidi de bünyesinde taşıdığı kabul edilmektedir. Birbirleri ile daha çok temas geçebilme imkânının artması, karşılaşan kültürler arasında kültür şokuna neden olabilmektedir. Bu da hem bireysel planda hem de toplumsal alanda çatışma ve gerginlikleri kaçınılmaz kılmaktadır (Robertson, 2007: 104-106). Küreselleşme tüm dinleri/ kültürleri kendilerini yeniden ispata zorlayacaktır. Bu “emin olunmadan” gerçekleştirilen tüm kabullerin küresel planda tüm inanç ya da inanışların çarpışmasını ve yeniden ispatlanma zorunluluğunu doğurmaktadır(Beck 2000 den Akt Beckford, 2007:141-42) Bu birey katında da değerlerini yeniden sağlama alan çabasını doğuracaktır.

Yukarıdakilerle bağlantılı olarak küreselleşmenin din açısından bireyi etkileyen bir diğer yönü tüketim kültürü üzerinden yaptığı etkidir. Tüketim kültürü “çoğulluk ve çeşitliliğin sürekli bir üretim –tedavül- tüketim mekanizmasına tabi olmak suretiyle değerleri, inançları ve her çeşit katılığı yumuşatıp buharlaştıran” bir durumdur. Günlük yaşamın her alanına bu arada dinsel alana da nüfuz eden bu kültür, adeta bir tüketim nesnesi haline gelen dine inanmayı neredeyse anlamsız kılmaktadır(Aktay,1998: 22).

¹⁷ Rol belirsizliği ile rol çatışması arasında pozitif yönlü bir korelasyon olduğu Ceylan ve Ulutürk yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur.(Ceylan ve Ulutürk. 2006: 55)

1.3. CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

Sosyolojik kuramlarda kadının konumu ile ilgili değerlendirmeler cinsler arası eşitsizlik konusu merkeze alınarak yapılmaktadır. Kadının toplumsal konumu ve cinsiyet eşitsizliği konusunda en detaylı görüşler ve yaklaşımlar feminist kuram tarafından üretilmektedir.

1.3.1. Kuramlarda Cinsiyet Eşitsizliği

Cinsiyet eşitsizliği; toplumsal hayatta kadınların "toplumsal cinsiyetinin biyolojik cinsiyetle ilişkilendirilerek kadınların üstlenebileceği görevlerin, işlerin ve mesleklerin daraltılması, engellenmesi ya da yasaklanması" olarak tanımlanmaktadır (Özkanlı ve Korkmaz, 2000:9). Topluma ve onun sorunlarına odaklı bir bilim dalı olan sosyoloji insanlar arası eşitsizlik sorununa da değinmiştir. Ancak bu daha çok statü ya da sınıf farklarına bağlı eşitsizliklerle ilgilenmek şeklinde olmuştur. Klasik ya da geleneksel olarak adlandırılan bu kuramlar genelde toplumu cinslere ayırmadan incelemişler ve cinsler arası farklılığa ya hiç değinmemiş ya da çok az değinmişlerdir. "Erkek eğilimli" olarak görülen bu kuramlar toplumsal cinsiyeti, biyolojik cinselliğe bağlı farklılığın, doğal ve değişmez bir sonucu olarak ele aldığından cinsler arası eşitsizliği kabul etmediğinden toplumsal cinsiyet kavramına eleştirel yaklaşmamışlardır. (Waters, 2008: 33, 377–379; Ramazanoğlu, 1998: 56–57). Bunların içinde çatışma kuramcısı Engels diğerlerinden farklı bir şekilde kadınların aşağı seviyede oluşunu eleştirmiştir. Bu nedenle onun çalışmaları zaman zaman çağdaş feminist düşünce içinde değerlendirilse de kadınların eşitsizliğini sınıflar arası eşitsizliği önceleyerek kapitalist düzenle ilişkili olarak çözümlemesinden dolayı erkek eğilimli geleneksel kuramcılar arasında sayılmaktadır (Walters,1994:380).

Bu kuramların kadınların konumunu açıklarken iki ana görüş etrafında toplandıkları görülmektedir. İlk görüş kadının "ikincil" konumunun sebebini onun biyolojisine bağlar. Doğurma, emzirme gibi kadının biyolojik sınırlılıkları ve bunların sonucu olarak, dışarı işlerde uzmanlaşamama, ev içi işlerle sınırlanma ve tecavüze uğrama olasılığı gibi zayıflıkları bu durumu doğurmakta ve bu doğal farklılıklar da değiştirilemeyeceğine göre, her anlamda eşit bir topluma ulaşmak mümkün değildir (Waters, 2008:392–412; Pilcher, 2009:109–112; Slattery, 2010:342). İkinci görüş ise, kadının biyolojik farklılıkları yok saymamakla birlikte kadının eşit olmayan konumunun

sebebini, biyolojik farklılıktan ziyade "toplumsallaşma" ile oluşturulan toplumsal inşa, mal ve hizmet üretimindeki farklılıklara bağlı olarak açıklar (Bkz. Waters 2008:393-405; Pilcher, 2009:109-112; Slattery, 2010:342).

Çağdaş erkek eğilimli ve anti-feminist cinsiyet kuramları da toplumsal cinsiyet kavramını cinselliğin biyolojik ve kaçınılmaz bir sonucu olarak açıklamaya çalışmışlardır. İşlevselci paradigmanın etkisi altındaki toplumsallaşma kuramlarının söyleminde, cinsiyet eşitsizliklerinin biyolojik faktörler temelinde yükselen toplumsal yapı tarafından toplumsallaşma süreci ile oluşturulduğuna vurgu ön plandadır. Toplumda kadın ve erkek olarak cinsiyetler vardır ve bu cinsiyetlere, bağlı farklı davranış kalıpları toplumsallaşma sürecinde öğrenilir. Kız ve erkek çocukları, bebeklikten itibaren erkek ya da dişi rollerine uygun şekilde yetiştirilerek, cinsiyetlerine göre davranışlarda bulunmayı öğrenirler. Toplumsallaşma kuramları çocuk yetiştirmede cinsiyetçi olmayan bir yetiştirme tarzlarıyla cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılabileceği ya da en azından azaltılabileceği görüşündedirler (Pilcher, 2009:109–112).

Sembolik etkileşimin de içinde olduğu yorumsamacı kuramlar cinsiyet eşitsizliklerini "insanların niyetlerinin bir sonucu" olarak görür, fakat toplum tarafından inşa edilen cinsiyet rolleri insanları çeşitli yönlerden kısıtlarken aynı zamanda çeşitli imkânlar da sunarlar. İnsanlar bu kısıtlamalara karşı çıkararak ya da kabul ederek veya sunulan imkânları kullanarak ya da kullanmayarak kendi tercihleri çerçevesinde yapıyı yeniden inşa edebilirler. Yine toplumsal faaliyetler de bireylerin kendilerini en iyi hissetmek için en faydalı olarak gördükleri davranışlara yönelmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu duruma cinsiyet açısından bakıldığında "erkekler mülk, yetenekler, statü sembollerini kullanarak kadınları dışlamaya ve sömürmeye" çalışırken, kadınlar ise "dışlanmış bir grup olarak, ahlaki, siyasi, ekonomik ve sembolik yollar kullanarak engelleri yıkmak ve erkeklerin mevkilerini ele geçirmek amacındadırlar" (Waters, 2008: 419). Kadınlar toplumsallaşmanın etkisi altında olsalar bile, verili durumu değiştirme, yeniden inşa etme gücüne sahiptirler.

Çatışma kuramı toplumsal cinsiyeti sınıf yapısı ve kapitalizm eleştirisi bağlamında ele almıştır. Özellikle Engels, kadının eşit olmayan konumunu eleştirmiş ve bunun sebebi olarak da kapitalizmin etkisinde şekillenen tek eşli ilişkiler olduğunu öne

sürmüştür. Engels'in ailenin gelişimi hakkındaki görüşüne göre tek eşli ilişkiler erkek baskısının farklı bir biçimidir. (Waters, 2008:379). Engels kadının kurtuluşunun ilk koşulunu tekil ailenin toplumun iktisadi birimi olmaktan çıkarılması ve kadın cinsinin yeniden üretime dönmesinde görür (Engels, 1996:28). Zetkin'de benzer şekilde kadın sorununu büyük toplumsal sorunun bir parçası olarak görür, ancak kapitalizm parçalanıp komünizm inşa edildiğinde bütün sömürülenlerin ve ezilenlerin sorunları ve bu arada da kadınların sorunu birlikte çözülebilir” (Zetkin, 1996:282). Marksist çözümlenin geliştirilmiş bir devamı sayılabilecek yapısalcı çözümler de cinsiyet kavramını sınıf yapısı ve mülkiyet temelinde değerlendirerek kadının konumunun bu yapının bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Yine bu kurama göre özel mülkiyetin olması ile sadece bazı erkeklerin diğer erkeklerle değil tüm erkeklerin tüm kadınlara hükmetmesinin yolu açılmıştır. Var olan sistem devamlılığını sağlamak için kadınları ev içi alana “hapsetmek”tedir.

Hem çatışmacı hem de yapısalcı kuram çözümlerini sınıfsal ayrım üzerinden yaptığı için bunu cinsiyet temelli bir teoride buluşturmakta sıkıntılar yaşamaktadır. Kadının ikincil konumu sınıf yapısına mı bağlanacaktır yoksa ataerkil aile yapısına mı? Bu sorunu yapıya ikilik vererek aşmaya çalışanlar olduğu gibi bunu erkekcil hakimiyet ve burjuva hakimiyeti arasında eklemleme ile de açıklayanlar bulunmaktadır. Ancak ulaşılan ortak sonuç cinsiyet eşitsizliğini de sınıf eşitsizliğini de doğuran sebebin, kapitalist sınıf yapısının üretim ilişkileri ve yapısal düzenlemelerinden kaynaklandığıdır (Waters, 2008:412–418).

1.3.1.1. Feminist Kuram ve Cinsiyet Eşitsizliği

Sosyolojinin cinsiyeti merkeze alarak kadın ve erkek cinsi arasındaki eşitsizliklere sosyolojinin yoğunlaşması son dönemlere has bir olgudur. Cinsler arası eşitsizliği çözümlerinin merkezine oturtan tek kuram ise feminizmdir. Feminist kuram detaylı bir şekilde toplumsal cinsiyet bazında mevcut eşitsizliklerin sürüp gitmesindeki faktörler ve bunların nasıl değiştirilip dönüştürülebileceği üzerinde durmuştur. Bu yöndeki çabası ile sosyolojide kadın ve cinsiyet eşitsizliği söyleminde ana gövdeyi oluşturmuştur (Waters, 2008: 20). Feminist kuramda kadın eşitsizliğinin temel sebebi olarak toplumsallaşma süreci ve buna katkı yapan yapısal ve kurumsal

faktörlere dikkat çekilmiştir (Sirman, 2010, 223). Eşitsizliğin doğal değil toplumsal kültürel bir durum olduğu ısrarla vurgulanmıştır (Berktaş, 2012:88-89).

Önceleri sadece kadın erkek eşitsizliğine eğilen feminizm 1980'lerin sonlarına doğru postmodern çoğulculuk söylemlerinin de etkisi ile feminist söylemde dikatomik olarak toplumsal cinsiyetten uzaklaşmıştır. Erkek ve kadın şeklindeki ikili karşıtlık tek ilgi odağı olmaktan çıkmış, dikatomik toplumsal cinsiyetten kadınlar arası eşitsizliklerin ve farklılıkların yeniden gözden geçirilmesine yönelinmiştir. Aynı cinste de olsa da farklı millet, din, ırk vb. sahip kadınların farklı tecrübeleri olabileceği anlayışı öne çıkmıştır. Bu yeni çerçeve, feminist teoride “çeşitlilik yaklaşımı” olarak isimlendirilmiştir (Ludvig, 2006:246; Donovan, 2010:351). Kesişimsellik bu çeşitlilik yaklaşımı sonucu ortaya çıkmıştır.

1.3.1.2. Kesişimsellik (İntersectionality)

Kesişimsellik, postmodern feminist¹⁸ bir yaklaşımdır. Sosyologlar ve feminist araştırmacılar tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamada cinsel yönelim, ırk, sosyal sınıf, cinsiyet yaş ve etnisitenin nasıl birbiriyle ilintili olduğunu ve bu sosyal kategorilerin birlikte nasıl çalıştıklarını anlamak için kullanılan bir teoridir (Williford, 2009:419–20).

¹⁸ Post feminizmin heterojenliğe ve çoğulculuğa önem veren sınırları henüz belirginleşmemiş bir yaklaşımdır. Bu yönüyle kadın sorununun anlaşılması bakımından farklılık, özgünlük ve özgüllükleri dikkate alan açıklama ve incelemelere kapı aralamaktadır. Postmodern feminizmin söylemleri şu başlıklar altında toplanmaktadır: (1)Toplumda kadını etkileyen cinsiyete dayalı bir kategori değil pek çok kategori vardır ve yine bu kategoriler insan vücudu ve doğası bağlamında ele alındıkları için çok da anlamlı değildirler. Çünkü toplumsallaşma süreci ile yerleştirilmişlerdir. (2)Toplumsal cinsiyet kimliği kadının ırk, sınıf, yaş, cinsel yönelim, kültür, etnik köken gibi öbür kimliklerinden sadece biridir. Dolayısıyla kadınlar hakkında evrenselci iddialardan uzaklaşılmalıdır. (3)Tek feminist metodoloji ya da epistemoloji değil, işin özgüllüğüne göre seçilebilecek farklı ve çoğul metodlar kullanılabilir. (4) Üç maddenin bir sonucu postmodern feminizm çoğulculuk, yerellik, özgüllük ve görecelik fikrini öne çıkarmaktadır. Cinsler arası değil, bir cinsin kendi içinde de farklılıklar vardır. Tek gerçeklik değil, çoklu gerçeklikler vardır. Bu bakış açısı beraberinde rasyonalizmin eril eğilimini reddettiği kadar, bunun yerine geçecek ve farklılıkları ortadan kaldıracak kadınsı bir eğilimi de reddetmekte, erkek değerlerinin yerini tümenden reddedip kadın değerlerinin almasını da kabul etmemekte, kadın erkek farklılığını kabul etmektedir. (5) Evrensel olarak kadınları kurtuluşa erdirecek meta anlatıların varlığını sorgulamaktadır. (6) Kadın ve erkek arasındaki farkları kabul etmekte, bunları sadece zıt oluşları ile değil birbirlerine bağlantıları çerçevesinde incelemektedir. Bunun yanı sıra biyolojik kadınlık (feminity) ile kadınsılık (femaleness) arasındaki bağlantıyı eleştirerek, kadınları, topluluk içinde tarihsel olarak oluşmuş bireyler olarak ele almaktadır. (7)Toplumsal cinsiyet “gender”, her toplumda görülen ortak bir özellik olmakla birlikte, bunun içeriği şaşılacak derecede çeşitlilik ve farklılık gösterebilir. Dolayısıyla bu çözümleme yeniden yapılandırılmalıdır. (8) Kadınların eşitsiz konumunun ortadan kaldırılabilmesi için bir iktidar kaynağı olan bilginin, erkeklerin tekelinden çıkarılmalıdır. Kadınlar da bilgiye hiçbir ayrımcılığa uğramadan ulaşabilmelidir.(Demir. 1996: 98–106).

İlk kez 1990'larda UCLA hukuk fakültesi profesörü Kimberlé Crenshaw, insanlar arası çoklu ayrımcılık formlarını açıklayabilmek için “intersectionality” yani kesişimsellik terimini kullanmıştır. Bu sosyal bir sorunu ya da bir kişinin durumunu anlamak için bütüncül bir çerçeve sunuyordu. Irkçılık, cinsiyetçilik, sınıfçılık, heteroseksizm gibi ayrımcılıklar yanında, insanları sosyal hiyerarşide farklı seviyelere yerleştiren farklı ayrımcılık biçimlerine de dikkat çekerek, bunların nasıl birbirini etkileyerek ve iç içe geçerek nasıl birlikte çalıştıklarını açıklıyordu. Örneğin evli olmayan, çalışan ve çocuğu olan bir kadının farklı özelliklere sahip bir kadınla aynı toplumda olsalar da sorunlarının nasıl farklılaştığına işaret ediyordu. O halde kadınlar üzerine düşünürken bu farklılıklar dikkate alınmak zorundaydı (Falcon, 2009. 467-469).

Terim, Kimberlé Crenshaw tarafından ortaya atıldıktan sonra Angela Davis, Audre Lorde ve Patrica Hill Collins gibi siyahi araştırmacılarca yenileyici bir ifade olarak kabul görmüştür. Bu siyahi feministler, tahakküm sistemlerinin, ABD’de marjinal grupların, sistematik olarak sistemin, seksizmin ya da ırkçılığın kurbanları olan beyaz orta sınıf kadın veya siyahi erkeklerin kurban edilme örnekleriyle örtüşmesini tartıştılar. 1980'lerin başından itibaren kesişimsellik düşüncesi ile farklılık çalışmalarında sosyal eşitsizliğin değişik kategorileri çalışılmış ve araştırılmıştır. İngiliz araştırmacılar Floya Anthias, Yuval Davis, Paul Gilroy, Stuart Hall ve Beverley Skeggs gibi araştırmacılar ise, özel kimliklerin nasıl diğer kimlik kategorilerinin içine yerleştiğini vurguladılar. Örneğin cinsiyet, mutlaka bir sınıf ve etnisite kategorisi ile alakalı iken ve içine dâhil olurken milliyet, ırk, sınıf kategorisi de cinsiyet kategorisi içine yerleşmiştir (Prins, 2006: 278- 279). Kesişimsellik önceleri, çoğunlukla ABD’li siyahi feminist kuramcılar tarafından sınıf, ırk, cinsiyetler arası ilişkileri anlayabilmek için politik proje teorileri ile ilişkilendirilen sınırlı bir işleve sahip iken, sonraları feminist teoride detaylı olarak yer almıştır (Davis, 2008:71).

Kesişimselliğin nasıl kullanılacağına dair Baukje Prins, Amerika ve İngiltere’de biri sistemi diğeri insanın inşasını öne çıkaran iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığını belirtir. Amerikan yaklaşımına göre, kimliklerin oluşumunda sistemin ve yapının etkisini ön plana çıkarırken, İngiliz yaklaşımında ise araştırmacılar sosyal yönler, ilişki ve dinamik yönlerine odaklanırlar. Sistemik ve inşacı yaklaşımlar arası farkları, Prins şöyle verir: Sistemik yaklaşım en başta insan öznesini tahakküm ve marjinalleştirme sistemleri tarafından oluşturulan bir kavram olarak yaklaşır. Bunun

manası insanların sosyal statüsü kişiye az ya da çok bir şeyler katar. Kişi, o sosyal durumun mutlaka etkisini alır. Kişiler, sosyal kategorilerin pasif alıcısı durumundadırlar. İnşacıların görüşüne göre ise süreçler ki, onlar bireyler sürece dâhil olur sadece konumlandırılmış değildirler. Kişi bilinçli olarak özgür güçleriyle kendi aktifliğiyle bilinçli olarak tercihte bulunur. İki yaklaşım arasındaki bir başka fark, sistemik yaklaşım, kişilerin kendi kimliklerine sistem, sosyal yapı aracılığıyla sahip olduklarını söylerken, inşacılar ise kimliklerin belli kategorilerce oluşturulmadıklarını kişilerin bunları kendilerinin belirlediklerini söyler (Prins, 2006:280-81).

Kesişimsellikte, sistemi ya da insanın inşasını öne çıkaran yaklaşımlarının yanı sıra, Bourdieu'nun "habitus"¹⁹ kavramını merkeze alarak oluşturduğu "inşacı yapısalılık"²⁰ olarak isimlendirilen yapı ve bireyi buluşturan, birbirine bağlayan üçüncü bir yaklaşım da kullanılmaktadır. "Habitus" Bourdieu'a göre sosyal ekonomik ve kültürel sermayedir. Birey eylemlerini "habitusu" ile gerçekleştirir. Bu alanlar ile onlar yapıyı şekillendirirler ve yapı tarafından da karşılıklı olarak şekillendirirler. Hareket kabiliyeti mevcut kaynaklara bağlıdır ki, çevresi de onun statüsünü, diğer kişilerle ilişkisini belirler. Kişinin benlik algıları, kendisini nerede ve nasıl konumlandığı, hangi yasal hükümler ve kısıtlamalarla karşı karşıya olduğu bilinmeden güç ilişkilerinden soyutlanarak anlaşılabilir. Bunlar birbiriyle kesişir ve kavşakları vurgulamak önemlidir (Ludvig, 2006. 249–50). Ludvig, yapının mı bireyi şekillendirdiği, yoksa bireyin mi yapıyı şekillendirdiği şeklindeki sosyolojinin klasik

¹⁹ Habitus "bireyin toplumsal eylemlerini belirleyen yatınlıklar sistemi" ya da "bireyin başından geçen toplumsallaşma süreci boyunca (aile, okul vs.) içselleştirilmiş olan ve kullanıma hazır eylem şemaları olarak toplumsal eylemin kaynağı" olarak görülebilir. Buna göre " insanın toplumsal eylemlerini belirleyen ilke, ne içsel bilinçlerde, ne de dışsal şeylerde ve kurumlarda bulunmaktadır. İnsan eylemlerinin kaynağı, toplumsalın bu iki yanı arasındaki ilişkide saklıdır; toplum dediğimiz şey bir yandan kurumlar ve şeyler olarak nesneleşmiş halde, diğer yandan failerin bedenlerinde içselleştirilmiş olan algılama, hissetme, düşünme ve davranmaya yönelik yatınlık şemaları olarak habitus şeklinde var olur" (Koytak, 2012, 87,88).

²⁰ Bourdieu buna "inşacı yapısalılık" (structuralisme constructiviste) adını vermektedir. Ve bu toplumsal eylem kuramının temelini oluşturmaktadır. Bourdieu bunu şu şekilde açıklamaktadır: "Yapısalılık derken; toplumsal dünyada failerin bilinçlerinin ve iradelerinin dışında var olan bağımsız nesnel yapılar olduğunu ve bu yapıların failerin pratiklerini ve temsil dünyalarını belirlediğini kastediyorum. İnşacıysa; bireydeki algı, düşünce ve eylem şemaları olarak habitus'un toplumsal olarak yapılandırıldığını ve dışsal yapılardan farklı olarak failerin bedenlerinde bulunduğunu ifade eder" (Bourdieu, 1987 akt, Koytak, 2012: 89).

tartışması konusunda, Bourdieu'nun habitus²¹ görüşünden de yararlanarak yapı ve aktör ilişkisi tartışmasını habitus konsepti üzerine yerleştirerek bunları birbirine bağlar ve birleştirir. Bu alanlar, habitus Bourdieu'a göre sosyal ekonomik ve kültürel sermayedir. Birey eylemlerini habitusu ile gerçekleştirir. Bu alanlar ile onlar yapıyı şekillendirirler ve yapı tarafından da karşılıklı olarak şekillendirirler. Hareket kabiliyeti mevcut kaynaklara bağlıdır ki, çevresi de onun statüsünü, diğer kişilerle ilişkisini belirler. Ludvig bu yoldan giderek çalışmasında yapı ve bireyin karşılıklı etkileştiğine dikkati çeker. Kişinin benlik algıları, kendisini nerede ve nasıl konumlandığı, hangi yasal hükümler ve kısıtlamalarla karşı karşıya olduğu bilinmeden güç ilişkilerinden soyutlanarak anlaşılabilir. Bunlar birbiriyle kesişir ve kavşakları vurgulamak önemlidir. Bu nedenle Ludvig çözümlemede görüşmecinin kendisini hangi aidiyet kimlik ve farklılıkla ifade edildiği sorusunun önemine değinir (Ludvig, 2006. 249–50).

Kesişimsellik yaklaşımı, kadınları etkileyen mevcut eşitsizlikleri anlamada, incelemede dünyada kullanıldığı gibi Türkiye'de son dönemde kadın çalışmalarında analiz aracı olarak kullanılmaktadır.²² Türkiye'de kadın olmak gibi ortaklığı paylaşılsa da kadın olmaya da çalışan kadın olmak kategorisine hapsedilemeyecek şekilde dini, ideolojik, kültürel ve mesleki olarak kadınların farklılaşma tecrübelerini anlayıp açıklayabilmek için bu çalışmada kesişimsellik yaklaşımından faydalanılmıştır.

1.3.1.3. Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Roller

Feminist sosyoloji ataerkillik (patriyarki), toplumsal cinsiyet (gender) ve cinsiyet rolleri (sex roles) şeklinde üç temel kavram etrafında söylemlerini şekillendirmiş ve bu kavramları kullanarak cinsiyetlerin eşitsizliği konusunda kuramlar geliştirmiştir (Marshall, 1999:240).

²¹ Habitus “bireyin toplumsal eylemlerini belirleyen yatınlıklar sistemi” ya da “bireyin başından geçen toplumsallaşma süreci boyunca (aile, okul vs.) içselleştirilmiş olan ve kullanıma hazır eylem şemaları olarak toplumsal eylemin kaynağı” olarak görülebilir. Buna göre “ insanın toplumsal eylemlerini belirleyen ilke, ne içsel bilinçlerde, ne de dışsal şeylerde ve kurumlarda bulunmaktadır. İnsan eylemlerinin kaynağı, toplumsalın bu iki yanı arasındaki ilişkide saklıdır; toplum dediğimiz şey bir yandan kurumlar ve şeyler olarak nesneleşmiş halde, diğer yandan failerin bedenlerinde içselleştirilmiş olan algılama, hissetme, düşünme ve davranmaya yönelik yatınlık şemaları olarak habitus şeklinde var olur” (Koytak, 2012: 87-88).

²² Türkiye'de uzman mesleklerde başörtülü kadınların dezavantajlı durumlarını incelediği (Cindioğlu 2010)) ve İstanbul'daki üniversitelerde mühendislik ve temel bilimler alanında çalışan kadın akademisyenlerin ev hayatını konu alan çalışma. (Tepe, 2008)

Patriyarki antropolojiden ödünç alınan bir kavramdır ve babanın ailedeki gücünü ve iktidarını anlatmak için kullanılmışken feministlerce erkeklerin kadınlar üzerindeki güç ve iktidarını tanımlamak için kullanılmıştır. Patriyarki teorileri ile erkeklerin her alanda (toplumsal, ideolojik, cinsel, politik, ekonomik) tarih boyunca egemen olup, bunu sürdürmelerinin nasıl, hangi mekanizma, ideoloji ve yapılarla sağlandığı açıklanmaya çalışılmıştır (Ramazanoğlu, 1998:56–57). Ataerkillikle "bütün erkeklerin 'iktidarda' olması değil, ama hemen bütün erkeklerin 'eril iktidar'dan kendi toplumsal/sınıfsal konumlanışı çerçevesinde, şu ya da bu ölçüde avantaj sağlaması" kastedilmektedir (Özbudun, 2007:217).

Feminist sosyolojinin diğer önemli kavramı "gender"dir. "Gender" ve "sex" kavramları arasındaki temel ayrıma dikkat çekilip, "gender" kavramına odaklanılarak kadın eşitsizliği sorgulanmaktadır. Biyolojik olarak farklılıkları kabul edilmekte ve cinsiyetin büyük ölçüde biyolojik bir veri olduğu kabul edilmektedir. Bu kadın ve erkekte farklılıklara yol açmaktadır, ancak toplumsal cinsiyet "gender " toplumsal olarak kurgulanan kadınlık ve erkeklik rollerinin kalıplarıdır. Feminist düşüncenin temelini bu kurgu oluşturur (Slattery, 2010. 341; Ramazanoğlu, 1998: 89–90). Bhasin bu farklılıkları şöyle vermektedir. Cinsiyet, doğaldır, biyolojiktir, değişmez her yerde aynıdır, değişmez ve değiştirilemez. Buna karşın, toplumsal cinsiyet ise sosyo-kültürel, insan icadıdır, eril ve dişil niteliklere, davranış modellerine, rollere, sorumluluklara vs. işaret eder. Değişkendir, zamana kültüre hatta aileye göre değişir ve değiştirilebilir (Bhasin, 2003, 2–3).

Cinsiyet rolleri kavramı ise bir kültürde erkeklerin ve kadınların cinsiyetine bağlı olarak kabul edilen ya da onlardan gerçekleştirmeleri beklenen birbirinden çeşitli şekillerde farklılaşan, farklı davranış biçimleri olarak tanımlanmaktadır (Marshall, 1999:100). Cinsiyet rolleri, genellikle insanların o role tepkilerini belirleyici niteliktedir. Bir kadına ya da bir erkeğe yöneltilecek tutumlar cinsiyetlerine göre olmaktadır (Dönmezer, 1999:145). Kadın ve erkeklik rolleri toplumdan topluma farklılık göstermekle birlikte en basitinden en karmaşığına bütün toplumlarda erkek ve kadın rolleri belirlenmiştir. Bunlar erkekler için erkeklik (masculinity) kadınlar için ise kadınlık (femininity) olarak isimlendirilmektedir (Broom, 1981; 230).

Cinsiyet rolü farklılıklarının nasıl ortaya çıktığına dair birbiriyle uyuşmayan zaman zaman da çatışan kuramlar vardır. Psikolojide geleneksel Freudcu bakış açısı erkek ve kadın kimliğinin oluşumunu onların doğalarına bağlar. Dolayısıyla bunda herhangi bir değişim ve düzeltme yapmak imkânsızdır. Erkek ve kadının temel psikolojik karakteri, onun biyolojisi tarafından belirlenmiş ve sabitlenmiştir (Sherman, 1979; 129). Çoğu geleneksel sosyolog ve diğer sosyal bilimciler de bu görüşü esas alırlar.

Fonksiyonalist görüş de Freudcu çizgiden gelen bu görüşü benimser (Sherman, 1997; 142). Kadın ve erkek cinsiyet rolü farklılaşmalarını, cinslerin doğası ile ilişkili açıklarlar ve erkeklik ve kadınlık cinsiyet rollerini birbirinin tamamlayıcı olarak görürler. “Düzen”in devamı için cinsiyet rollerinin sürmesi gereklidir. Erkek ile kadın arasındaki iş bölümünün olması, ailenin istikrarını ve buna bağlı olarak da toplumsal istikrarı sağlar (Sherman, 1979:123; Marshall, 1999:101; (Poloma, 2007: 51). Ailede erkeği kadından ayıran farklılaştıran şey, doğalarına bağlı olarak dahil oldukları etkinlik türleridir (Waters, 2008:386). Yani erkek agresif lider rolde iken, kadın ikincil ve eşinin ve çocuklarının duygularını teskin eder roldedir (Sherman, 1997: 142). Buna göre erkeğin görevi ev dışında tanımlanırken, kadının görevini ise öncelikle ev içinde, eşine ve çocuklarına karşı yerine getirmesi gereken bir görev olarak tanımlanmaktadır. Kadının, politika gibi faaliyetleri, aileden, çocuklardan çalınmış zamandır ve kadının dışarıda çalışması sosyal yapının bozulmasına, genç suçlu ve homoseksüelliğin artışı gibi sorunlara sebep olmaktadır (Sherman, 1979;123). Kadının ev dışında çalışması hususunda da geleneksel Freudcu çizgiden gelen, kadının itaatkar rolü hakkındaki görüş benimsenmiştir. Bu çizgiye göre, kadının ev dışı dünyaya katılmak istemesi zeka gerektiren bir meslek edinme arzusu hastalıklı bir durumdur (Sherman, 1979; 127-128).

Çatışmacı kuram, kadının içinde bulunduğu durumu, onun doğasına değil, içinde bulunduğu sosyal ortama bağlar. Engels'e göre kadın erkek rollerinin ayrılmasında ve belirginleşmesinde yerleşik hayata geçişle birlikte değişen üretim biçimleri sonucu "artı değer" in ortaya çıkması etkindir. Ekonomik güçteki bu değişme erkeğin mülk edinmesi ev içi rolleri de değiştirir. Kadın ev içinde erkeğin hizmetinde, erkek ise kamusal alanda ailenin geçimi sağlayan konumundadır. Tek eşlilikle birlikte de kadının yönetiminde olan evin idaresi toplumsal bir iş olmaktan çıkıp, erkeğin özel hizmetine yönelik bir iş durumuna sokar. (Engels, 1996:18). Erkeklerin egemen konumu onun ailenin geçimini

sağlıyor olmasının bir sonucudur. Erkeğin bu konumunda, kadının da üretime katılması sonucu, erkek egemenliğine dayalı düzen kendiliğinde kaybolacaktır (Engels, 1996:28;). "Kadın eğer ailenin özel hizmetiyle ilgili görevlerini yerine getirmek isterse, toplumsal üretimin dışında kalır ve bir şey kazanamaz ve eğer toplumsal üretime katılmak ve kendi hesabını kazanmak isterse , ailevi görevlerini yerine getirmekten uzak kalır (...) modern tek eşli aile, kadının açık ya da gizli ev köleliği üzerine kurulmuştur." Marksizm, bundan kurtuluş yolu olarak öncelikle kadının yeniden toplumsal üretime döndürülmesi ve tekil aile kurumunun ortadan kaldırılmasını öngörür (Engels, 1996:17-18).

Bugün çoğu sosyolog ve antropolog, kadın ve erkeğin kişiliğinin biyolojik doğum içgüdüleri ile belirlendiği şeklindeki katı Freud'cu görüşü reddetmektedir. Liberal sosyal yaklaşımlar kadın ve erkeğe kişilik rollerini veren ve ona davranış kazandıranın genetik veraset değil, toplum, sosyal ve kültürel durum olduğu görüşündedirler (Sherman, 1979: 130). Yapılan araştırmalar da bunu destekler mahiyettedir. Farklı toplumlarda erkeklik ve kadınlık rollerinde toplumsal kültürel duruma bağlı olarak çok büyük farklılıklar olduğunu ve kadının nerede ise karşıt sayılabilecek görevler üstlendiğini ortaya koymaktadır (Sherman, 1979:130; Marshall, 1999: 98). Bu sosyal bilimciler, kadının bulunduğu sosyal şartlara bağlı olarak farklı statüleri olduğu gibi, ailenin de çok farklı formları olabileceği görüşündedirler. Uçtaki bu radikal görüşlere göre, gelecekte ailenin evrilip yepyeni formlara kavuşacağı yönündedir (Sherman, 1997:142).

Feminist teori cinsiyet rollerinin ataerkil toplum kaynaklı ve kadınları erkeklerin hizmetine sokmanın bir yolu olduğunu savunurlar. Erkekler, kendi öz çıkarları nedeniyle statükonun devamını sağlayabilmek için rollerde değişmelere gönüllü değillerdir. Feministlerin talebi ise daha eşitlikçi cinsiyet rollerine doğru yol alınmasını talep etmektedirler (Marshall, 1999:100-101).

Feminist teoride, cinsiyet rollerinin edinilmesinde ve cinsel kimliklerin kuruluşunda eğitimin ve öğrenme sürecinin etkisine dikkat çekilir. Ve (Göğüş Tan, 2011:91). Kadının yetişmesine engel olan ve onun eşitsizliğe uğramasına neden olan şey, ona toplumsallaşma süreci ile empoze edilen yanlış bilgilerdir. 1792'de Mary Wollstonecraft tarafından yayınlanan A Vindication of the Rights of Women isimli

çalışmasında, kadının köle olarak kalmasına ve onun yetişmesine engel olan şeyin, ona hayattaki gerçek amacının erkeğe hizmet etmek olduğunu öğreten toplumsallaşma süreci olduğu iddiası üzerine temellendirir. Kadının itibarını zedeleyen “geyşalık” durumundan kadını kurtarmak için feminist gündemin en önemli maddesi kadının eğitilmesi ve eleştirel düşüncenin geliştirilmesi olduğuna inanmaktadır (Donovan, 2010:15,30).

Feminist K. Bhasin de toplumsallaşma sürecine dikkati çeker. Toplumsal cinsiyet kavramı ailede, toplumda yaratılır. Bize kadın ya da erkek rolleri yüklenir. Çocuk daha dünyaya gelir gelmez, hatta gelmeden cinsiyetine göre yetiştirilir. Güney Asya kültüründe erkek çocuğun doğumu sevinçle karşılanıp kutlanırken, kız çocuğu olduğunda ise adeta yasa girilmektedir. “Erkek çocuklara sevgi, saygı daha iyi gıda ve bakım yağdırılır. Erkekler dayanıklı ve dışa dönük olmaya, kızlar ise çekingen, ağırbaşlı ve eve bağlı olmaya teşvik edilir. Bir kız çocuğunun bedeninde onu şort giymekten, ağaca tırmanmaktan ya da bisiklete binmekten alıkoyan hiçbir şey yoktur. Bir erkek çocuğunun bedeninde de onu oyuncak bebeklerle oynamaktan, kendinden daha küçük kardeşleriyle ilgilenmekten, yemek hazırlamaya ya da temizlik yapmaya yardımcı olmaktan alıkoyan hiçbir şey yoktur. Farklılıklar, toplumsal cinsiyet farklılıklarıdır ve toplum tarafından yaratılır. Toplumsal cinsiyetin doğal bir şey olmaktan ziyade, kültürel ve toplumsal bir nitelik olduğu gerçeğinin kanıtı, onun zaman boyunca, farklı yerlerde ve farklı toplumsal gruplar arasında değişmeye devam etmesidir. Örneğin bir kabile kızı hayvan otlatarak, meyve, yaprak veya dal toplamak için ağaca tırmanarak ormanda özgürce dolaşırken, orta sınıftan bir kız çocuk okula ya da eve kapatılabilir. Her ikisi de kız çocuğudur. Fakat vücutlarının aynı olduğu gerçeğine rağmen, farklı yetenekler, amaçlar ve hayaller geliştirirler. Kadınların ve erkeklerin toplum içinde sahip oldukları farklı statüler aslında toplumsal ve kültürel olarak belirlenmektedir. İnsan yapımıdır, doğanın bununla ilgisi çok azdır. Hemen her yerde bir grup olarak kadınların erkeklere göre ikincil sayılmalarını, cinsiyet değil toplumsal cinsiyet belirlemektedir. Kadınlar daha az hakka ve daha az kaynağın denetimine sahiptir. Erkeklerden çok daha uzun saatler çalışır, fakat işlerine ya az değer verilir ya da az ödeme yapılır. Kadınlar erkeklerin ve toplumun sistematik şiddetine maruz kalırlar. Toplumsal ekonomik ve siyasal kurumlarda karar alma güçleri çok azdır (Bhasin, 2003:4–5).

Feministler, kadını ezen ve ataerkil yapının ve statükonun devam etmemesi için bu verili cinsiyet rollerinin değişmesi gerektiği görüşündedirler. Çünkü özellikle kadın için mevcut cinsiyet rol beklentilerinin maliyeti ağırdır. Erkekten ailenin geçimini sağlayan duygusuz ve agresif, kadından ise pasif, bağımlı, ev hanımı olarak ikincil bir rol beklenmektedir. Eğer bir kadın bu rol beklentilere uymaz ve standartlarını kendince yorumlarsa, toplum tarafından anormal (sapkın) olarak nitelendirilmektedir. Eğer o aile ve toplumdaki bu beklentilere uyarsa, bu kez de özünde olan toplumun ona değer vermemesinden doğan doyum eksikliği ile mutlu olamayacaktır (Sherman, 1979:162). Simone de Beauvoir'ın dediği gibi, hayatları adanmışlıkla geçecektir. "...ev kadınları hiçbir yaratıcı, aşkın uğraş ümitleri olmadan, yaşamlarını steril bir tekrara adanmışlardır. Yaşamları, kocalarının projeleri aracılığıyla dolaylı olarak yaşatılır."(Donovan, 2010: 234-35).

Feminizmde verili cinsiyet rollerinin değişiminin yönü ile ilgili eşitlik ya da farklılık boyutunda yeni rol tanımlamaları yapılmaktadır. 1960 öncesi kadın hareketlerinde eşitlik boyutu öne çıkmaktadır. Eşitlikçi feministler mevcut sistem içinde kalarak kadınlar için temel sivil haklar talebinde bulunmaktadırlar. Bunun için öncelikle ailede ve toplumdaki cinsiyete dayalı iş bölümü ortadan kaldırılmalıdır. Toplumda erkeklik (masculinity) ile kadınlık (femininity) şeklindeki iş bölümünü hazırlayan geleneksel ve hukuksal norm ve düzenlemeler dönüştürülmelidir (Çaha, 2010:62-63). Farklılık politikasını savunan feministler ise, eşitlikçi feministlerce idealize edilen erkek merkezli değerlerle bütünleşmeyi kadınlar için tehlike görmekte ve reddetmektedirler. Kadının farklılığı onun üstünlüğünün ve iktidarının temelidir. Kadınlar için büyük avantaj ve statü sağlar. Kadınlığı reddetmek yerine ataerkil kültür sistemi ve yapılar değiştirilmeli. Kadına yer açılmalıdır (Çaha, 2010: 72).Toplumsal farklılığı ve heterojenliği savunan bu feministler "...adaletin herkese eşit muamelede geçmediğini, aksine herkese eşit muamelenin hakkaniyet ölçüsüne uymayarak bazı kesimlerin mağduriyetine yol açtığını ileri sürmektedirler. Bunun için adaletin temelini, farklı gruplara "farklı haklar" prensibine dayanması gerektiği önerisini getirmektedirler" Ancak bunun erkeklerce temel ilkeleri belirlenmiş ve kurumsallaşmış olan mevcut kamusal alanda yapılmasının imkânsız olduğunu bu nedenle de bu ataerkil kurumların köklü bir değişimden geçirilmesinin gerekliliğini savunmaktadırlar (Çaha, 2010: 69-70) Kadın hareketlerinin etkilerine rağmen, bugün hala kadın ve erkekten farklı kişilik

özelliklerini göstermesi ve farklı davranması beklenmektedir (Sherman, 1979:162). Bugün ileri sanayi toplumlarında bile “kadın işleri” ve “erkek işleri” olarak belli kalıplar altına sokulan davranış şekilleri vardır. Mesela kadına düşen rol, ev işlerini yapmak ve hizmet işlerinde çalışmak iken, erkeklerin rolü ise çocuklukla ev dışında kariyer yapmakla tanımlanmaktadır. Erkeklerin işi çocuklukla kadınlarınkine nazaran daha kazançlı ve statü olarak da daha yukarıdadır (Marshall, 1999. 101.). Kadın, ev içi hayat ile sınırlandırılarak, bu hayatın kadın için idealize edildiği bugünkü toplum düzeni aslında yeni bir durum değildir. Tarih incelemelerine bakıldığında, bunun antik çağlardan beri var olan ve süregelen bir durum olduğu görülmektedir. Bu roller antik çağ sonrasında da bu cinsiyetçi, ikincil ve kadını ev içi alana hapseden roller tarih sahnesinde etkin olanlar tarafından tekrar tekrar kadına yüklenmiştir (Çakır, 2011: 37-38).

Postfeminizm, postyapısalcı, psikanalitik ve varoluşçu feminizm üzerinde yükselmiştir. Postmodern feminizmin oluşmasında büyük önem taşıyan varoluşçu feminizm Simone de Beauvoir’ın görüşlerine dayanmaktadır. Beauvoir öncelikle kadınları “kendi başına varlık” olmaktan alıkoyan her türlü uygulamaya karşı çıkararak, kadınların da tıpkı erkekler gibi “kendi için varlık” olduklarının bilincine ulaşmalarını gerekli görür. Bunun için kadınlar kendileri hakkındaki tüm “özcü” varsayımları terk ederek toplumsal rolleri yeniden kurarak işe başlamalıdır. Kadınlar kendilerine dayatılan rolleri, kendileri bilinçli olarak ve isteyerek kendileri seçmemişlerdir. Bu kadınların trajedisidir. Dolayısıyla bunu değiştirmek için kadınlar bu rolleri revize etme, yeniden tanımlama özgürlüğüne sahiptirler. Çünkü ne erkek ne de kadın için hiçbir “öz” oluştan önce değildir. “Öz” hakkındaki kurgular tarihseldir ve kadınlar aleyhine kurulmuştur. Bunlarda bir değişiklik olmadığı sürece de trajedi sürmeye devam edecektir (Donovan, 2010:232–237; Demir,1996: 84–87) Yeni feminist bilinç "eşitlik ve erkeklerle eşit haklara sahip olma arayışından, kadınların erkeklere eşit fakat onlardan ayrı olmak” isteği şeklinde belirginleşmektedir (Arat, 2010, 95).

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

2.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Metodoloji (yöntem bilim) araştırma konusu olan objeyi tam ve doğru biçimde bilmek, tanımak ve anlamak için nereden, nasıl bakılacağını neler yapılması gerektiğini kurguladığımız ve uyguladığımız bir kurallar bütünüdür (Çelebi; 2004: 142). Bu bütünün nasıl oluşturulacağı öncelikle ontolojik yaklaşıma bağlı olarak şekillenir. Daha sonra buna uygun teori model ve kavramsal çerçeveye karar verilir. Bu belirlendikten sonra araştırma konusu ile ilgili bilgilerin nasıl ne şekilde hangi tekniklerle toplanacağına yani metoduna karar verilebilir (Çelebi, 2004:207).

Bu araştırma A. Giddens'in eylem ve yapıyı bir teoride toplayan yukarıda açıklandığı şekliyle "yapılaşma" yaklaşımına dayanmaktadır. Buna toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklama ve anlamlandırma noktasında feminist kesişimsellik (Intersectionality) yaklaşımı eşlik etmiştir. (Waters, 2008: 20). Yapılaşma yaklaşımı çerçevesinde Giddens'in rol gerilimini açıklayan kavramsallaştırmasından hareketle (çoklu roller arası yaşanan gerilim dışta bırakılarak) problem ele alınmıştır.²³ Kesişimsellik yaklaşımına Türkiye'de İslami kriterleri yaşam referansı olarak alan kadınların diğer toplumsal gruplardan (erkekler ve diğer kadınlar)²⁴ nasıl daha dezavantajlı duruma geldiğini, baskılandığını ya da ayrımcılığa uğradığını açıklamada²⁵ faydalı olacağı düşünülerek yönelinmiştir. Kesişimsellik yaklaşımında da Giddens'la

²³ Çalışan kadın ile ilgili yapılan sosyolojik araştırmalarda çoklukla roller arası uyumsuzluğun doğurduğu rol gerilimi konu edinilmektedir. Çeşitli davranış düzlemlerinde farklı rolleri üstlenmek zorunda kalan kadının yaşadığı duruma odaklanılmakta, aynı anda birbirinden zıt ya da farklı talepleri olan rolleri yerine getirmeye çalışan kadının bunları gerçekleştirmediği yaşadığı gerilim ve problemlere odaklanılmaktadır. Bu çalışma, Giddens'in rol gerilimi çerçevesinde – daha önce ilgili yerde "Giddens ve Rol Gerilimi" başlığı altındaki 2. maddede verilen, çoklu roller gerilimini dışarıda tutarak- yapılan bir çalışmadır. Yani bu çalışmada mesleki rol ev-içi rol (mesela öğretmenlik-annelik ya da öğretmenlik-eş olma) arasında kalmanın yarattığı/yaratacağı gerilim araştırılmamıştır. Araştırılan konu bir tek rol içinde -bu ister öğretmen olmak olsun, ister komşu olmak olsun ve ister bireysel arzu kaynaklı ister toplumsal baskı kaynaklı olsun, iki tercih/beklenti arasında kalmaktan kaynaklanan rol gerilimi üzerinde durmaktadır.

²⁴ Diğer kategorisi içine sokulan kadınlar, Müslüman olmayan kadınlar, ya da Müslüman olup başörtüsü takmayan kadınlar ya da başka meslekte olan kadınlardır. Bu ayrım kesişimsellik yaklaşımı açısından araştırma öznelerini belirlemek için yapılan bir ayrımdır. Bu grup ya da kategoride değerlendirilmeyen başka pek çok diğer kadınların her biri için onlara has engellenme ve baskılanma ya da ayrımcılık mekanizmalarıyla karşılaşılıyor olabilir.

²⁵ Bu kadınların hem dindar kadın oldukları için sistemle sorunları vardır. Ve sırf kadın oldukları için diğer sistem karşıtı hareketlerden, sırf dindar oldukları için de diğer kadın hareketlerinden dışlanmaları söz konusudur. (Çakır, 2011:15)

benzer şekilde hem yapıyı hem bireyi kuramına dâhil eden ve bunu “inşacı yapısalcılık” olarak isimlendiren P. Bourdieu’nun “habitus” açıklamalarından faydalanılmıştır. Hem Giddens hem de Bourdieu’nun yaklaşımları “nesnelci, naturalist, pozitivist hegemonik yapının yarattığı katı disiplinler ayrımları ve hem de bu katı ayrımların yol açtığı katı bir iş bölümü ve ikili karşıtlıkları” aşmaya, “eylem” ve “yapı”yı bir arada açıklayacak bir sentez ortaya koyma çabasında olan yaklaşımlardır.²⁶ Bu çalışmada bu perspektife bağlı olarak aktör/fail olarak birey öncelenmiş ancak yapı da göz ardı edilmemiştir.

2.1.1. Nitel Alan Araştırması

Yöntem yaklaşımına karar verilen konunun ne şekilde nasıl araştırılacağı konusundaki yol haritasıdır. Yöntem konusunda sembolik etkileşimin dâhil olduğu yorumsamacı yaklaşımlar ve feminist yaklaşımın yöntemi birbirine yakındır. “Örneğin, fenomenolojik araştırmaların günlük hayatın pratiklerini, bu pratikleri yaratan bilginin, davranışın, inancın, algılamının temelinde gerçekliğini anlama ve yorumlama çabası, feminist yöntemde, kadınların deneyimlerini, günlük yaşamlarını ve kadınlık bilgilerini anlamaya, yorumlamaya dönüşmektedir.” (Kümbetoğlu, 2005: 53). Bu araştırma da katılımcı kadınların algılarını yapıyı da göz ardı etmeden kendi söylemleri üzerinden anlamaya yöneldiği için bunu sağlayabilecek en uygun yöntemin nitel alan araştırması olduğu düşünülmüştür.

Alansal yaklaşım sosyal gerçekliğin incelenip araştırılmasından hareketle hipotezler oluşturma bunları yeniden alana dönerek olgularla karşılaştırma şeklinde işleyen süreçtir (Çelebi, 2004:118,207). Bu araştırma da yapılan doğrudan ve dolaylı gözlemlerle ve ön görüşme verilerinden hareketle olası hipotezler oluşturulmuş yeniden alana dönülmüş bunlar olgularla karşılaştırılarak araştırmaya devam edilmiştir. Bu süreç araştırma sonuna kadar işletilmiştir.

Alansal araştırmaları niceliksel ve niteliksel iki yöntemi kullanabilmektedir²⁷. Nitel araştırmacılar toplumsal süreçleri, örnek olayları bağlamlarında incelerler.

²⁶ <http://istifhane.files.wordpress.com/2010/04/bourdieuvegiddens.pdf>

²⁷ Bunlar iki farklı paradigma üzerine oturur ve sosyal gerçeklik konusunda bize iki farklı pencere sunarlar (Mayring, 2000: 132; Yıldırım ve Şimşek, 2008:65,) Sosyal olanı olgu olarak görüyorsak nicel araştırma süreç olarak görüyorsak nitel tekniklere yönelmemiz beklenir. Bu durum şöyle açıklanmaktadır "Nicel teknikler sosyal olanı kaynak (resource) olarak görürken, nicel teknikler sosyal olanı konu (topic)olarak görür. Nicel teknikler verinin ölçülmesi ve sayısallaştırılması fırsatını sunarken nitel teknikler veriyi sözelleştirme eğilimini sergiler. Nicel teknikler araştırmacı ve konusu

İnsanların kimliklerini nasıl inşa ettiklerini onların anlam yaratımına ve yorumlarına bakarak yaparlar. Bunu yaparken "inceledikleri insanlardan fikirler ödünç alır ve onları doğal ortam bağlamına yerleştirir"ler. Değişkenleri değil "motifleri, temaları, ayrımları ve fikirleri incelerler (Neuman, 2010:232-33). Elde edilen verilere anlam verir onları yorumlar ve anlaşılır kılarlar. Çalışılan insanların bakış açısından yola çıkarak onların dünyayı nasıl gördüğünü, durumunu nasıl tanımladığını ve bu durumun onlar için ne anlam ifade ettiğini bulurlar (Neuman, 2010:237). Tüm bu özelliklerinden dolayı son zamanlarda kadın araştırmalarında nicel çözümlene tamamen reddedilmese de doğa bilimlerinin nicel, erkeksi olarak görülen yöntemi eleştirilmekte ve anlamaya yönelik, nitel, tekil olaya ilişkin, kadın faydasına yönelik ve bilgi kaynağı olarak kadınların özgül deneyimlerine dayanan yöntemler daha ziyade tercih edilmektedir (Mayring; 2000, 3; Kümbetoğlu, 2005: 11). Sadece sebep ve sonuçların değil günlük hayatın her türlü deneyiminin (duygu düşünce inanç, pratikler) önemli olduğu görüşünden hareketle bu anlamları en derin şekilde kavramayı sağlayacak yöntem olan nitel araştırmayı önemli görmektedir (Kümbetlioğlu, 2005: 56). Bu araştırmada da nitel araştırma yöntemi seçilmiş sosyal süreçte kadının farklılaşan deneyimlerinin ancak bu yolla doğru anlaşılabilceği düşünülmüştür.

2.2. VERİLERE ULAŞIM

2.2.1. Araştırma Tekniği

Sosyal bilim araştırmalarında öznel anlamlara ulaşabilmek araştırma katılımcılarının katkısı ile ve kendini anlatımı sağlanarak daha kolay sağlanabilmektedir. Çünkü araştırılan irade sahibi, sürece müdahil olan insandır. Bu nedenle sosyal bilimlerde konu derinlemesine araştırılmak isteniyorsa, öznenin kendini ifade şansı bulduğu görüşme tekniklerine başvurulmaktadır. (Mayring; 2000, 55-56) Ancak böylelikle insanların "gerçekliğe ilişkin algılarına, anlamlarına, tanımlamalarına ve gerçeği inşa edişlerine" vakıf olunabilmektedir (Punch, 2005:165-66). Görüşme (mülakat) tekniği bunu sağlayan bir tekniktir. Araştırmacı ile araştırılan yüzyüze görüşmesi ile gerçekleşmekte olgulara ilişkin yaşantılara ve anlamlara görüşülenin katılımı ile ulaşmayı sağlamaktadır. Araştırmacı için de etkileşim, esneklik ve

arası geniş bir mesafenin varlığını sayıtlıharken, nitel teknikler bunun olumsuzluğunu sorgula. Nicel teknikler nesnelliği mümkün ve istenilir görürken nitel teknikler bunun tam aksi yönde bir tavır belirler (Çelebi; 2004, 229).

sondalarla daha derin bilgiye ulaşma imkânı sağlamaktadır. (Yıldırım ve Şimşek, 2008:74) (Kümbetlioğlu, 2005: 56) Yüzeyde söylenenlerin altındaki gerçek derinlikli anlamları okuyabilme imkanı sunmasının yansıra, daha görüşme gerçekleştirilirken anlaşılmayan konuların hemen sığağı sığağına sorularak aydınlatılabilmesi şansı sunmaktadır (Karasar, 1984:174).

Yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış tipleri²⁸ olmakla birlikte özellikle yapılandırılmamış açık uçlu, derinlemesine görüşmeler karmaşık insan eylemini anlamada etkin bir teknik olarak kullanılmaktadır.(Punch, 2005:169). Bu araştırmada; görüşme kurallarının sıkı sıkıya belirlendiği yapılandırılmış görüşme, derinlemesine veri toplama açısından uygun bulunmadığı için tercih edilmemiştir. Sondaja imkân veren yapılandırılmamış derinlikli görüşme tekniği kullanılmıştır. Alana sadece ana konu başlıkları belirlenerek çıkmıştır. Görüşme kılavuzunda yer alan sorular giriş kısmındaki beş sorunun cevabını bulmaya ve hatırlamayı kolaylaştırmaya yönelik sadece yol gösterici olarak kullanılmıştır. Katılımcıya düşüncelerini aktarmada serbest bir alan sağlanmaya çalışılmıştır. Katılımcının bazen verdiği bir cevap diğer sorulabilecek soruları hükümsüz kıldığı için sormaktan vazgeçilmiş bazen konuşmanın seyri daha sonra sorulacak sorunun öne geçmesine sebep olmuştur.

Görüşmelerde katılımcıların görüşlerinin ortaya çıkartılabilmesi için çoğunlukla katılımcının anlatısına müdahale edilmemiştir. Görüşme amacının dışına çıkılan durumlarda veya soruların yanlış anlaşıldığının fark edildiği durumlarda araya girilerek yeniden konuya dönüş sağlanılmaya çalışılmıştır. Bazen de hiç müdahale edilmeden katılımcının ortaya koyacağı yeni soru ve sorunların keşfine yönelinmiştir. Hatta kimi zaman katılımcının açıklaması sonunda onun görüşüne zıt olabilecek başka bir durumu

²⁸ "Görüşmeler, uygulanan kuralların katılığına göre de: yapılanmış (formel) yarı yapılanmış (yarı formel) ve yapılanmamış (informal, serbest) olmak üzere üç'e ayrılabilir. Yapılanmış görüşme daha çok önceden yapılan ve ne tür soruların ne şekilde sorulup hangi verilerin toplanacağını en ayrıntılı biçimde saptayan (görüşme planını) aynen uygulandığı bir görüşmedir; görüşmeciye bırakılan hareket özgürlüğü en düşük düzeyde tutulur. Cevapların denetimi ve sayılaştırılması kolaydır; ancak görüşme tekniğinden beklenen anlam çıkarma ve içtenliği sağlama olanakları sınırlıdır. Yapılanmamış görüşme ise, görüşmeciye büyük hareket ve yargı serbestisi veren esnek, kişisel görüş ve yargıların kökenlerine inmeyi sağlayan bir görüşme şeklidir. Sorulacak sorular, önceden, ana çizgileriyle hazırlanmış olsa da, görüşmedeki gelişmelere göre, yeni sorular düşünmek ve sormak gerekebilir. Toplanan verilerin değerlendirilmesi oldukça güçtür. Görüşmecinin çok iyi yetişmiş bir uzaman kişi olması gerekir. Aksi halde bu tür görüşmeler, zaman kaybından başka bir işe yaramayabilirler. Yapılanmamış görüşmeler daha çok araştırmaların başlangıç aşamalarında, soruna ilişkin önemli değişkenleri saptarken yararlı olurlar. Yapılanmışlık, kuşkusuz, bir derece sorunludur.. Görüşmeler, çoğun, bu iki uç arasında bir ortamda yapılır ki, bunlara da yarı yapılanmış görüşmeler denir." (Karasar, 1984: 176).

nazara verilerek yeni durumu nasıl açıkladıkları öğrenilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler sürerken bazı katılımcılar araştırmacının bu sorularına cevabının ne olduğu ya da önceki katılımcıların görüşleri öğrenilmek istenmiştir. Bu paylaşım katılımcıların etki altında kalmadan cevaplayabilmesi için görüşme bitimine saklanmıştır. Her görüşme sonucu oluşan kodlamalar soruların hangi yöne kayması gerektiğini göstermiştir. Katılımcılara görüşme sonunda eklemek istedikleri bir şey olup olmadığını sorulmuş önerilerinden ya da sorularından uygun görülenler bir sonraki görüşmenin soruları içine dâhil edilmeye çalışılmıştır.

Görüşmecilerle söyleşiler çeşitli mekânlarda yapılmıştır. Bu bir kafeteryanın sessiz bir köşesi olabildiği gibi bir dernek binasının bir odası, katılımcının, ya da görüşmecinin ya da bir tanıdığı evi, bir okulun bahçesi, vs olabilmektedir. Görüşme öncesi sesli kayıt için izin alınmıştır. İki katılımcı farklı gerekçelerle buna izin vermemiştir. Geri kalan tüm görüşmeler sesli olarak kaydedilmiştir. Görüşmelerin ses kaydı yapılan süresi dikkate alındığında en kısıyası yarım saat en uzununu iki buçuk saat olarak gerçekleşmiştir. Yarım güne kadar uzayan görüşmeler olmuştur. Bu görüşmelerde konunun katılımcının özel hayatına kaydığı yerlerde katılımcının rahat etmesini sağlamak için bizim teklifimizle ya da katılımcının isteği üzerine ses kaydına ara verilmiş, sonrasında yine cihazın açıldığı haber verilerek görüşmeye devam edilmiştir. Görüşmeler sohbet tarzında olmuştur Katılımcının konudan uzaklaştığı durumlarda araya girilerek özellikle aydınlatmasını istediğimiz konulara doğru görüşme yönlendirilmiştir.

Görüşmelerde giriş bölümünde verilen ana probleme bağlı olarak yaşam alanı algısına ve literatür algısına bağlı tecrübelerinin ortaya çıkarılmasına ilişkin sorular sorulmuştur. Bu sorular yapılandırılmış sorular değildir. Ancak yine de alanda yıllara bağlı tecrübelerimize ve yapılan pilot görüşmeler sonucu ortaya çıkan sorulara bağlı olarak bir taslak görüşme kılavuzu ortaya çıkmıştır. Bu üç bölümden oluşmaktadır. İlk Bölüm katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini bilmeye yönelik soruların yer aldığı bölümdür. Katılımcıların bu özelliklerini bilmenin onların yorumlarını anlamada bize ve okuyucuya kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. İkinci bölümde katılımcıların sosyal çevrelerine, aile ve iş yaşamına dair algılarını tesbit etmeye yönelik soru(lar) sorulmuştur. Üçüncü bölümde kadın ile ilgili dini literatürü dair yorumları öğrenilmeye çalışılmıştır.

Görüşmeye başlanmadan önce tüm katılımcılara “ön bilgi” başlığı altında hazırladığımız araştırmanın konusunu, araştırmanın niçin yapıldığı, kendilerinde ne beklendiğini, verilerin nasıl kullanılacağını içeren metin okunmuş ya da kendilerinin okumaları sağlanmıştır. Görüşülecek kişilerin onayı alındıktan sonra görüşmeye geçilmiştir. Bu “ön bilgi” başlıklı bilgi kâğıdı ekler bölümünde verilmiştir.

2.2.2. Verilerin Toplanması

Bireyi önceleyen yaklaşımlarda temel fikir "insan davranışının, insanların durumlara yükledikleri ve getirdikleri anlamlara dayandığı, diğer deyişle davranışların mekanik bir biçimde ortaya çıkmadığı, tersine, sürekli olarak insanların içinde buldukları durumları yorumlamaları temelinde inşa edildiği ve yeniden inşa edildiği" şeklindedir(Punch, 2005:151). Bu inşayı anlamak için bizzat aktörün kendi anlamlandırmasının önemi büyüktür. Bu nedenle bu çalışmada veriler katılımcıların anlatılarından oluşturulmuştur. Yine yapının sürece ve bireye etkisi göz önünde bulundurularak farklı yapıların (sosyal, siyasal, kültürel çevre) bireyin kendini anlamlandırmasına etkisi araştırma sürecinde göz önünde bulundurulmuş ve değerlendirmeler içine dâhil edilmiştir.

Katılımcıları görüşme öncesi etkileyebilecek, yanlı konuşmaya itecek her türlü etkileşim ve manipülasyondan kaçınılmıştır. Görüşme öncesi ve görüşme süresince katılımcıların araştırmacının görüşlerini öğrenme yönünde talepleri görüşme sona erinceye kadar ertelenmiştir. Feminist araştırmalarda verilerin elde edilmesi süreci veri toplanması değil veri üretimi olarak isimlendirilmektedir. Bu verilerin dikey iktidar ilişkileri içerisinde üretilmemesini veri kaynağının manipüle edilmemesini, baskılanmamasını, yani verinin araştırılanın araştırmacı tarafından etki altında bırakılmadan düşüncesini, tecrübesini özgürce ortaya çıkarmasını ifade eder. Araştıran ve araştırılan arasındaki iktidar ilişkilerini en aza indirileceğine işaret eden ve onları eşitleyen bir kavramsallaştırma yapar. Ve veriyi mümkün olduğunca araştırmacı ve katılımcıların eşit şartlar altında birlikte ürettiği bir şey olarak tanımlar ve veri toplanmasından değil üretiminden söz edilmektedir. Bunun ile kastedilen verinin elde edilmesinde hiyerarşik bir yapılanma içinde olunmayacaktır. Ardındaki yatan düşünce ise, bilgi edinme ve teori inşa etme hakkı kimde ise adlandırma, tanımlama ve

kuramsallaştırmayı yapacak olan dolayısıyla iktidara yerleşecek olanın o olacağı düşüncesidir (Berktaş, 2012:86)

Bu şekilde bir yaklaşımda dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta araştıran ve araştırma özneleri arasında güç ilişkileri olmaktadır. Araştırmacı ve araştırılan arasında maddi manevi her hangi bir hiyerarşinin varlığının bilgiyi dönüştürme olasılığının göz önünde tutulması gereken bir nokta olduğu ön plana çıkarılmaktadır. Araştırmacı ve katılımcıların özdeş olduğu durumlarda bu sağlanabilse de çoklukla gerçekleştirilebilmesi güç bir durumdur. Bu nedenle araştırmacı ve katılımcıların konumlarının açık edilmesi ulaşılan sonuçların hangi ilişkiler çerçevesinde üretildiğinin okuyucu tarafından bilinmesi için gerekli görülmektedir (Tepe, 2008:91-93). Araştırmacıların araştırılanları baskılayabileceği durumların dezavantajının ya da yanlı olmasının önüne geçebilmek için bu ilke geliştirilmiştir. Araştırılan kesime önyargı ya da nefret yaklaşımına sahip olan kişilerin etkilerinin araştırmayı etkileyebileceğinin göz önünde tutulması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu araştırmada araştırmacının katılımcılar ile aynı tür ya da benzeşen eğitim sürecinden geçmiş olması ve aynı tür meslek gurubuna dâhil olması araştırmacı ve araştırma özneleri arasındaki hiyerarşik ilişki sakıncalarını alt düzeye çekmiştir.

2.3. ARAŞTIRMA GRUBU

2.3.1.Araştırma Yerlerinin Seçimi

Nitel araştırmada daha ziyade amaçlı örneklem kullanılmaktadır. Bu, araştırma konusuna bağlı olarak belirlenen bir amaç doğrultusunda uygun örneklemin tesbit edilip seçilmesi demektir (Punch, 2005:184).Bu araştırma, nitel araştırma metoduna uygun olarak amaçlı örnekleme seçilen İzmir ve Van illerinde gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin Doğu ve Batı'sı arasında gelişmişlik düzeyleri açısından önemli farklar olduğu bilinmektedir. İzmir hem coğrafi konumu ile hem de kültürel olarak "Batı"ya yakın bir il iken Van hem coğrafi konum hem de kültürel olarak daha Doğu'ya yakındır.

Sosyo-ekonomik gelişmiş düzeyine bakıldığında İzmir 3. Sırada (http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_A%C3%87IKLAMASI-sege_2011-v6.pdf) iken Van 75. Sırada (http://www.izka.org.tr/files/IZKA_2009-2013_BGP_GZFT.pdf) yer almaktadır. Bu iki il arasındaki sosyo-ekonomik açıdan

büyük bir uçurum olduğunu göstermektedir. Sosyo-kültürel açıdan da iki il arasında büyük farklılıklar vardır. Mesela kız çocuklarının okullaşma oranı İzmir’de % 100 lere ulaşabilirken bu oran Van için % 84.57 dir <http://www.haber7.com/egitim/haber/755004-okullasma-oraninin-en-dusuk-oldugu-iller>). Bu bize kadının eğitime ulaşma olanaklarının hala kısıtlı olduğunu gösterir. Yine Van’ın içinde yer aldığı bölgede aşiret yapısı hala varlığını sürdürmektedir (Sönmez, 2013: 30).

Seçmenlerin parti tercihlerinin, partinin politik-siyasi-dini vs söylemine bağlı olarak oy veren kitlenin tutumuyla benzeşeceği noktasından hareketle iki il karşılaştırıldığında da farklılık ortaya çıkmaktadır. Van İli’nin politik tercihi İzmir’den oldukça farklıdır. Kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AKP Van’da daha yüksek 2011 genel seçimlerinde % 41 oranında oy almıştır. Parti tüzüğünde ve söylemlerinde laiklik ilkesine vurgunun öne çıktığı CHP ise bu ilde sadece % 4’e yaklaşan bir oy almıştır. İzmir ‘de ise CHP Haziran 2011 seçimlerinde % 44’e ulaşan oy oranı ile birinci partidir (<http://secim.haberler.com/2011/partisonuc.asp?id=7>). Aynı seçimde AKP’nin oy oranı ise % 36,8dir. Parti tüzüğünde ve icraatlarında laiklik ilkesine vurgu ön plana çıkmaktadır. Yine İzmir dindarlık açısından da farklı bir dindarlık yapısı olduğu vurgulanmaktadır.^{29, 30}

Araştırma için bu iki ilin seçiminde her iki ile ait uzun yıllara dayanan araştırmacının tecrübeleri de etkili olmuştur. Her iki ilin kadın durumuna ait 20 yılı aşkın bir süreye yayılan gözlemlerle tesbit edilen farklılıkları söz konusudur. Bu dini algılama biçiminden, kılık kıyafet tercihlerine, oturma mekânlarına, konuşulan sorunlara, kadının toplumdaki yerinin algılanış biçimine kadar vs geniş bir alanı kapsayan farklılıklardır. Dolayısı ile bu iki ilde yaşamının din eğitimcisi kadın için farklı tecrübelerle kapı açan yorumlamaları içerebileceği düşüncesi bu tercihte etkili olmuştur. Bu araştırmada Türkiye’de sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan aralarında büyük fark olan iki ilden sınır-batı İzmir’in, sınır-doğu Van’ın farklı sosyal gerçekliklerin çevresel faktörlerin farklılaşabilecek beklentilerinin, kadının durumuna ve algısına etkilerinin olup olmadığı var ise bunların neler olduğunu tesbitine

²⁹ Bknz. 26 Mart 2013 tarihli Diyanet İşleri Başkanı’nın konuşması: “İzmir’in farklı bir dindarlığı var. Bu dindarlığın irfan geleneğine ihtiyacı var” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22892652.asp> Erişim:05.05.2013

³⁰ E. Özdalga 1920’lerin başında laik Cumhuriyetin kurulmasından bu yana dini ibadetlerin çalışma yaşamını etkilemediği üç büyük şehirden biri olarak İzmir’i saymaktadır. (Özdalga, 2007:13)

çalışılmıştır. Tüm bu özellikler iki ilden din eğitimcisi kadınların örneklem grubu olarak seçilmelerinde etken olmuştur.

2.3.2. Araştırma Katılımcılarının Seçimi

Nitel araştırmalarda veri kaynakları araştırmanın odaklandığı durumu yaşayan ve bunu dışa yansıtacak olan bireyler ya da guruplardır. (Yıldırım ve Şimsek,2008:74) Bu da ancak amaçlı örneklem yapılarak gerçekleştirilebilir. Bu araştırmada örneklem seçilimi bu şekilde yapılmış araştırma gurubu din eğitimcisi kadınlar olarak belirlenmiştir.

Modernleşme din karşılaşmasında ortaya çıkabilecek uyumsuzluğun en derinden etkileyeceği kesim kuşkusuz ki, en geleneksel olarak adlandırılan sınıf yani ulemanın en “ortodoks” temsilcileridir (Shayegan, 2010:69). Bunun nedeni din ile modernliğin varsaydığımız uyumsuz doğasıdır. Kadınlar açısından bakıldığında Türkiye’de ulema içine dâhil edilebilecek ya da ya da kanaat önderi olarak isimlendirilecek kadınlar yoktur.³¹ Modernleşme ile karşılaşmanın yaratacağı kimlik sorunlarıyla en derin yüzleşecek olan ve bu çarpışmanın etkisini en fazla hissedecek olan kadın grubu, dini bir temsiliyet görevini resmi olarak üstlenmiş din eğitimcisi kadın olacaktır.³² Mesleki kimlikle bireysel kimliği adeta özdeşleştirilmiştir. Bu onu yüzleşmenin merkezine taşıdığı gibi yine ona (din eğitimcilerine/İlahiyatçılara) yüklenen mesleki sorumluluklar, yeni durumlarda toplumun dini açıdan mutmain olmasını sağlayarak tereddütlerini giderme (Usta, 2005:99) ve modernleşme sürecinin gündeme getirdiği bütün tartışmalar da dinsel argümanları ortaya koyma (Subaşı, 2003:155) görevi ona yüklediği için bu çatışmadan kaçınma şansı yoktur.

³¹ Bugün Türkiye’de bilinen tüm dini cemaat, tarikat önderleri erkektir. A. Efe’nin(2008) Isparta’dan verilerle yaptığı çalışmasında gösterdiği gibi dini bir grubun kanaat önderi olarak görülen kadın yoktur. Bunun istisnası olarak görülebilecek tek isim Cemalnur Sargut’tur. Bugüne kadar Türkiye’de tefsir yazmış tek kadının ise Semra Çekmegil olduğu bilinmektedir. Tarikat ya da cemaat yapılanmaları içinde kadınlar görev alıyor olsalar bile, bunlar bu grubun lideri, önderi durumunda değildirler. Ve bunlar grup içinde etkin olarak yer alsalar bile hitab ettikleri kitle yine grup içi kadınlardır. Üstelik bu durum sadece Türkiye ya da İslam dünyası ile de sınırlı değildir Giddens dünyadaki tüm dinlerde kadınların dinsel örgütlerde ve mezheplerde hiyerarşik yapı içinde iktidarda yer almadıklarını söylemektedir (Giddens, 2000:477).

³² Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kur’an kursu öğreticisi, vaize, aile irşad bürosu görevlisi, ya da uzman olarak çalışan ve Milli Eğitim Bakanlığı’nda ilköğretimlerde din kültürü ahlak bilgisi dersi öğretmenleri olarak ya da İmam-Hatip liselerinde meslek dersleri öğretmenleri olarak çalışan kadınlar bu araştırmada “din eğitimcisi kadın” olarak tanımlanmış ve tüm metin içinde bu içeriğe atıfla kullanılmıştır.

Yine din eğitimcisi kadınlar çalışma yaşamı içinde olması homojen gruplarla karşılaşma yanında devletin modernleş(tir)me uygulamalarından da etkilenme yüzdesini arttırdığı için tercih edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı gibi iki farklı kurumda görev yapmanın, çevresel faktörlere, kurumun yapılanmasına ve beklenen görev tanımlarına ve uyulması gereken kurallara bağlı olarak farklılaşan rol talepleri olabileceği düşünülerek, bu deneyimleri ve süreçleri anlayabilmek için iki kurumdan da katılımcı görüşmelere dâhil edilmiştir. Her iki guruptan katılımcı sayısının birbirine yakın olmasına özen gösterilmiştir. Yine yaş medeni durum gibi verilerin önemli bir kategori olduğu ve yorumlamalarda çeşitliliği sağlayacağı düşünülerek homojen bir dağılım gerçekleştirmeyi çalışılmıştır. Din eğitimcisi bir kadının günlük yaşamda başörtüsü kullanıp kullanmamasının önemli olduğu düşünülerek ısrarla böyle başörtüsü kullanmayan katılımcının görüşmelere dâhil edilmesine çalışılmıştır.

Ve yine iki il arasında görüşülen katılımcı sayısı dengeli tutulmaya çalışılmıştır.

Bu araştırma 41 katılımcı ile yapılan görüşmelerden sonra Punch(2005:160)'un da değindiği gibi veri toplamaya elde edilen veriler yeni kuramsal öğeler ortaya çıkarmadığı, tekrara düşüldüğü için son verilmiştir.

Bu araştırmada veriler, yapılan 41 görüşmenin tamamından faydalanılarak üretilmiştir.

Katılımcılara ulaşmada araştırmacının bu illerde ikamet etmiş olmasına bağlı olarak sosyal bir çevreye sahip olmasının getirdiği avantajlardan yararlanılmıştır. Yapılan pilot görüşmeler ve sonrasındaki ilk görüşmeler bu çevredeki tanıdıklarla ya da onların vasıtasıyla ulaşılan katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcıların önerdiği isimler çerçevesinde yeni isimlere ulaşılmıştır. Ulaşılan ancak görüşme gerçekleştirilemeyen kişiler de olmuştur. Bunda zaman zaman araştırmacının tercihi yanı sıra, çocuklukla da görüşme için ortak bir zaman dilimi yaratılamaması etkili olmuştur. Mesela Van'da bir kişi ile defalarca randevulaşıldığı halde görüşme gerçekleştirilememiştir.

Görüşmelere 25. 03. 2011 ve 23.03.2012 tarihleri arasında yapılmıştır.. Görüşmeler Van ilinde başlamış daha sonra İzmir'de devam etmiş yeniden Van'a dönülerek tamamlanmıştır. Görüşmeler hemen akabinde dinlenerek kodlanmış elde

edilen farklılıklar benzerlikler ve bunların ifade edebileceği anlamlar göz önünde bulundurularak gerekli eklemeler yapılarak yeniden alana dönülmüştür. 23 Ekim 2012 de yaşanan Van Depremi nedeni bu sürecin uzamasında etkili olmuştur.

Diyanette 2011 verilerine göre toplam çalışan sayısı 92.770 olan diyanette çalışan kadın sayısı % 4'tür (<http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/sosyal-gelisme/164-kamu-kurumlar-nda-cal-san-kad-nlar-n-cal-sanlara-oran>). İlk kadın Kur'an kursu öğreticisi 1940'ta atanmış. 2009 itibariyle 330 kadın vaize görev yapmakta olduğu bilinmektedir. 2011 itibariyle 1291 kadın öğreticinin görev yaptığı bilinmekte 1999 da ilk kadın din hizmetleri uzmanı Nevin Meriç atanmış. 2011 de bu sayı 65 e ulaşmış. 11 kadın müftü yardımcısı var. 2010 yılında Din İşleri Yüksek Kurulu'na ilk kez kadın uzman alınmış ve iki kadın kurumda daire başkanı olmuş (Ramazanoğlu, zaman, 5 Nisan 2011) Araştırmanın gerçekleştirildiği İzmir'de 1 il müftü yardımcısı olmak üzere toplamda 431 kadın din eğitimcisi görev yapmaktadır. Van ili için ise bu sayı 127'dir (strateji@diyanet.gov.tr).

Milli Eğitim Bakanlığında çalışan kadın sayısının oranının %46'da (<http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/sosyal-gelisme/164-kamu-kurumlar-nda-cal-san-kad-nlar-n-cal-sanlara-oran>) olduğu bilinmektedir. Elimizde ne kadar kadın din dersi öğretmeninin görev yaptığına dair bir bilgi yoktur. Ancak İlahiyat Fakültelerinde kız öğrenci kontenjanının önceleri % 4 olan oranının 80'li yıllarda % 7-8 e çıkarılmış bu da öğretmen sayısına da etki etmiştir. Bu araştırma katılımcılarının yaş profiline bakıldığında da görülmektedir. 50'li yaşlarda katılımcı sayısı isteğe rağmen arttırılamamıştır. İlahiyat fakültelerinde kızlar için kontenjan sınırlamasının kaldırılması ile ve 28 Şubat'ın kız öğrencilerin okul tercihlerini İmam-Hatipler yönünde sınırlaması ile İlahiyat Fakültelerinde kız öğrenci patlaması yaşanmıştır. (http://www.zaman.com.tr/pazar_ilahiyat-fakulteleri-kizlara-emanet_1191021.html) Bu araştırmada katılımcılarının çoğunluğunun neden 25-35 yaş aralığında olduğunu açıklamaktadır.

2.3.3. Araştırma Etiği Açısından Gerekli Açıklamalar

Toplumsal araştırmalarda temel "etik ilke" şöyle açıklanmaktadır: "Asla kimseyi katılıma zorlamayın; katılım iradi olmalıdır. İnsanlardan izin almak yeterli değildir, neye katılmalarının istendiğini bilmeleri gerekir ki bilinçli olarak karar verebilsinler"

(Neuman, 2010:201)³³ Bu “bilgilendirerek onay alma” şeklinde ifade edilmektedir (Neuman, 2010:203) Bu çerçevede bu araştırmada bilgilendirerek onay alınmıştır. Araştırmacı görüşülecek katılımcılara önceden ulaşarak kimliğini, hangi konuda, hangi kuruma bağlı olarak araştırma yaptığını ve araştırma sonuçlarının nerede ne amaçla kullanılacağı hakkında bilgilendirmeyi sağlamıştır. Bu çoklukla telefon aracılığıyla yapılmıştır. Görüşmeyi kabul eden katılımcılarla mülakat için bir araya gelindiğinde katılımcı araştırma hakkında yeniden bilgilendirilmiştir. Önceden hazırlanmış olan “Ön Bilgi”³⁴ yazısı araştırmacı tarafından bizzat okunarak ya da katılımcıların okumasını sağlanarak bilinçli olarak karar vermeleri sağlanmıştır. Görüşmeyi kabul ederek buluşulan hiçbir katılımcı, katılımdan vazgeçmemiştir.

Araştırmanın büyük bir kısmında görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ses kaydı yapabilmek için katılımcıdan ayrıca kayıt açılmadan önce izin alınmış bu izin ses kaydı başladıktan sonra da yeniden “ses kaydını açtım”, “şu anda ses kaydı başladı” gibi cümlelerle teyid edilmiş ve katılımcı yeniden haberdar edilmiştir. Bazı katılımcılarla görüşme özel konulara kaydığı için ses kaydı onların da onayı alınarak zaman zaman durdurulmuş ve yeniden araştırma konusuna dönüldüğünde “ses kaydını açıyorum” şeklinde bilgilendirme yapılarak ses kaydına devam edilmiştir. Ses kaydının kapatıldığı durumlarda araştırma konusu ile ilgili olabilecek kısımlar görüşme sürerken ya da sonrasında yazılarak kaydedilmeye çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerde tüm katılımcılardan sadece iki kişi ses kaydı alınmasını istememiştir. Bu görüşmeler görüşme esnasında ve sonrasında yazarak kayıt altına alınmış ancak bu şekilde elde edilen verinin çok sınırlı olduğu görülmüştür. Yazma hızımızın düşüklüğü ancak sınırlı cümleleri yakalamamıza olanak vermiştir. Yine’de bazı yaklaşımlarının özelliği nedeniyle bu katılımcıların görüşleri de verilerin yorumlanmasında değerlendirmeye alınmıştır.

³³ Toplumsal araştırmalarda araştırma "ehliyetsiz" kişileri mesela çocuklar ya da zihinsel engellileri kapsıyorsa bu durumda yasal bir vasiden izin alınması gerekli görülmektedir. Mesela bir araştırmacı liseli gençler üzerine bir çalışma gerçekleştirmek istiyorsa şayet bu araştırma okul içinde gerçekleştirilecekse okul yetkililerin izni yanı sıra reşit olmayan her özne için vasisinden izin alınması gerekli görülmektedir.. (Neuman, 2010: 204) Hatta bunun deneysel araştırmalar için yazılı olarak alınması zorunlu olduğu ancak tarama, saha ve ikincil veri araştırmaları için ise isteğe bağlı olduğunu ifade edilmekte ve genel bir kurala işaret edilmektedir.. "Öznelere potansiyel zarar riski ne kadar yüksekse yazılı bir onay bildirim gereksinimi de o kadar fazladır. sonuç olarak, bilgilendirerek onay almak için pek çok neden varken, almamak için pek fazla neden yoktur" (Neuman, 2010: 201)

³⁴ Bu ön bilgi yazısı ekler kısmında verilmiştir.

2.3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın zamansal ve mekânsal olarak da sınırlılıkları söz konusudur. Bu araştırma Türkiye’de DİB ve MEB’da görev yapan bir grup kadın din eğitimcisi ile sınırlıdır. Türkiye’deki tüm kadın din eğitimcilerini böyle derinlikli nitel bir araştırmaya dâhil edebilmek güçtür. Bu araştırma evren örneklem üzerinden değil belli bir grup üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma sadece farklı sosyo-kültürel özellikleri ile araştırma açısından önemli farklılıkların görülmesine imkân vereceği düşünülen iki sınır ilde İzmir ve Van’da gerçekleştirilmiştir. Yine araştırmanın “kadın din eğitimcileri” ile sınırlı tutulmuş olması erkek din eğitimcilerinin tecrübelerinin ne olduğu bilgisinden bizi mahrum bırakan başka bir sınırlılıktır. Bu araştırma bu sınırlılıkların aşıldığı daha geniş çerçevede yapılabilecek ve sonuçları genellenebilecek araştırmalar için bir başlangıç niteliği taşımaktadır.

2.4. VERİLERİN ÇÖZÜMLENMESİ ve YORUMLANMASI

Veri çözümlemesi, ya da analizi,³⁵ somut verilerden yani bireylerden onların yapıp ettiklerinden etkileşimlerinden, paylaştıklarından, davranışlarından yola çıkarak soyutlamalara gidebilmek anlamlı bir yorumlamaya ulaşabilmektir. (Punch 2005:198-206)

Bilindiği gibi nitel araştırmalar tümevarım ilkesi üzerine kuruludur. Tümevarım ilkesi pozitivist yaklaşımdaki gibi önceden belirlenmiş bir kuram ya da hipotezden yola çıkarak onu test etmez. Nitel araştırmada araştırmacı topladığı ayrıntılı verilerden yola çıkarak incelenen probleme ilişkin ana temaları ortaya çıkarma, verileri anlamlı bir bütünlüğe ulaştırma ve bu verilerden yola çıkarak bir kuram oluşturma (grounded theory) çabası içindedir. Ve araştırmanın ana temaları önceden belirlenmiş olsa bile araştırma sürecinde bu temalar değişmeye ve yeniden düzenlenmeye açık olan bir esnekliğe sahiptir. Araştırılanın sosyal olgu ve olaylar nedeniyle araştırmacının önceden karşısına çıkabilecek her durumu tüm olasılıkları bilmesi imkânsız olduğundan araştırma sürecinde gerek veri toplama araçlarında gerek örneklem sayısında gerekli değişiklikler yapılabilir. Araştırmanın yönü ve deseni ortaya çıkan verilere göre yeniden düzenlenir. (Akt, Yıldırım ve Şimsek, 2008: 46-47)

³⁵ Bunları C Glesne konuşma analizi, anlatı analizi, göstergebilim, tematik analiz, olarak sıralamaktadır. (Glesne, 2012:252-256)

Nitel araştırmaların veri analizinde³⁶ sosyolojik gelenekte çoklukla tematik analiz kullanılmaktadır. Bu "verilerin kodlanmasını ve daha sonraki analiz ve betimlemeler için yeniden kodlanmasını ve ayrılmasını" içeren bir yöntemdir (Glesne, 2012:251). Tematik analizde araştırmacıları kuramlarını ortaya çıkarabilmek için tema ve örüntülerine ihtiyaç duyarlar./ Bunu yaparken "sürekli durum karşılaştırması" yaparak her durumun olaylar katılımcılar ortamlar ya da kullanılan kelimeler bakımından nasıl çeşitlilik gösterdiğine bakarlar. Benzerlik ya da zıtlıkları seçip karşılaştırmalar. Boylence temalardaki ana örüntüleri ortaya çıkarabilirler. Bu örüntülerine bakarak kültür ya da ortamın birleştirici yönlerine, insanların genelde ne yaptıklarına ve kimlerle etkileşime girdiklerine odaklanma eğilimini gösterir. Tematik analiz genelleme ve norm belirlemenin ötesine gitmelidir. Nitel araştırmanın hedefine uygun olarak karmaşık durumların altında yatanları ortaya çıkarmaya yardımcı olmasıdır. bu nedenle araştırmacının görevlerinden biri de var olan gerilimlerin ve insanlar arasındaki farklılıkların nerede ve neden olduğunun farkında olmasıdır" (Glesne, 2012:255-56).

Veri analizinde birey ya da durumu merkeze alan yaklaşımlar benimsenebilmektedir. (Yıldırım ve şimşek, 2008:75). Bu araştırmada veri özümlemesi araştırma sorusuna bağlı olarak duruma odaklanılarak yapılmıştır. Elde edilen veriler öncelikle araştırma sorularının ortaya koyduğu başlıklar çerçevesinde oluşturulan kavramlara uygun şekilde kodlanmıştır.³⁷ Tumevarımcı bir anlayışla verilerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan yeni kodlar kodlama listesine dahil edilmiştir. Bu kodlamalar ışığında olgular belli temalar altına yerleştirilmiştir. Sonra bunlar kendi içinde mantıklı bir biçimde düzenlenmiş ve buna göre veriyi açıklayan ana temalar saptanmıştır ve bunlar okuyucunun anlayacağı şekilde düzenleyip yorumlanmıştır. Goruşulen bireylerin goruşleri çarpıcı bir şekilde aktarabilmek için katılımcıların goruşlerinden doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir.

2.4.1. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği

Nitel araştırmalarda geçerlilik araştırma sonuçlarının doğruluğu ile ilgilidir ve i geçerlilik ve dış geçerlilik diye ayrılmaktadır. Gerek veri toplama sürecinin gerekse

³⁶ Nitel araştırmalarda veri analizi dilbilim temelli konuşma analizi, dilbilim ve sosyolojik geleneklere dayanan anlatı analizi ve sosyolojik gelenege dayanan göstergebilimsel ve tematik analiz şeklindedir (Glesne, 2012:252)

³⁷ K. Punc bu kodlama aşamasını açık kodlama, eksen kodlama ve seçici kodlama olarak birbirini takip eden uç aşama olarak vermektedir. (2005:198-206)

veri analiz ve yorumlarının ayrıntılı olarak rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması nitel bir araştırmada i geçerliliğin önemli ölçütüdür. Örneğin betimsel analiz yapılıyorsa görüşülen bireylerden alınan yorumsuz alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkarak sonuçları açıklamak geçerlilik için önemlidir(Yıldırım ve Şimşek, 2008:257). Bu doğrultuda bu araştırmada metin içine aktarımında somut dil içeriğine bağlı kalınmış ve ifadenin aslına hemen hemen hiç dokunulmadan sadece cümle akışını bozan tekrarlar veya önlemler çıkarılmıştır. Konu ile ilgili açıklamada konuşmanın öncesine atıfla anlatılan bir konu varsa anlamada ortaya çıkabilecek sorunları aşmak için parantez içine alarak eklemeler yapılmıştır. Konuşma içinde arada çıkarılan yerler varsa bunlar parantez içinde üç nokta ile gösterilmiştir.

Dış geçerliliği sağlayabilmek içinse araştırmanın sonuçları benzer ortam ve durumlara genellenebiliyor olmalıdır. Ancak bu genelleme nitel araştırmanın zayıf yönlerinden birisidir. Sosyal olaylar, içinde bulunulan ortama göre değiştiği varsayırsa, hiçbir araştırmanın sonuçları başka bir duruma doğrudan genellemek mümkün değildir. Buna bağlı olarak nitel araştırmada genelleme doğrudan değil dolaylı olarak yapılır. Yani "ilkeler, kurallar" şeklinde değil "deneyimler ve örnekler" biçiminde yapılır. Sayısal değil analitik genelleme söz konusudur. Araştırmayı okuyanlar kendi ortamları için geçerli olabilecek "dersler ya da deneyimler" ıkarabiliyorsa nitel araştırma sonuçlarının genellenebilirliği artmış demektir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:258–59).

Yine nitel araştırmalarda bir başka geçerlilik aracı olarak “iletişimsel geçerleme” önerilmektedir. Bu ulaşılan sonuçların geçerliliğini araştırma katılımcılarının bilgisine sunmadır (Mayring, 2000: 130). Bu araştırmanın bulgu ve sonuçları katılımcılardan bir kısmı ile yeniden iletişime geçilerek paylaşılmış ve iletişimsel geçerleme sağlanmaya çalışılmıştır.

Nitel araştırmada güvenirlilik araştırma aşamalarında kullanılan stratejilerin detaylı bir şekilde resmedilerek diğer araştırmacıların da bu stratejileri benzer şekilde kullanabilmesine olanak sağlaması ile ilgilidir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008:260; Mayring, 2000:128) Ancak son dönemde tekrar edilebilirliği ne çıkaran güvenirlilik kavramı yerine son dönemlerde "tutarlılık" kavramı ne süren yaklaşımlara işaret edilmektedir. Ham verilerle ulaşılan sonuçların uygun olup olmadığının teyid ediliyor

olması ve araştırmada elde edilen ham verilerin kodlamaları rapora temel oluşturan algıları vs. rapor sürecini açıklayabiliyor olması da tutarlılığın teyidi için önemli görölmektedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2008:271–272). Bu araştırmada bu, ham verilerden yapılan kodlamaların doğru başlıklar altında değerlendirildiği hususunda uzman kişilerin görüşüne başvurularak sağlanmaya çalışılmıştır.

Yine nitel araştırmalarda öne çıkan bir diğer doğrulama ölçütü araştırılan kişilerin dünyasıyla bağlar kurularak, bu dünyaya girilerek yakınlık kurulabilmesi onun doğal dünyasının paylaşılmasıdır, bunun ne kadar başarılıabildiği önemli bir doğrulama ölçütüdür. Bunu sağlayabilmek için öncelikle araştırmaya katılan kimselerle ortak çıkarlara/ilđilere ulaşılabilmek “ilgi örtüşmesi”ni sağlayan bir yakınlık kurulabilmesi gerekir (Mayring, 2000:130). Bu araştırmada araştırmacı aynı meslek grubuna mensubiyeti ile bunu en üst Şekilde sağlamaya çalışmıştır.

Hem geçerlilik ve hem güvenirliliği arttırıcı bir özellik olarak araştırmanın başlangıcından sonuna kadar tüm aşamaları bu metin içinde detaylı olarak ortaya konmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL VE SİYASAL BAĞLAM: TÜRK TOPLUMUNDA KADININ ROL VE STATÜSÜNÜ ETKİLEYEN SÜREÇLER

Sosyolojik analizlerde toplumsal bağlam özellikle dikkate alınması gereken bir konudur. Bir toplumsal eylem ancak bağlamı içinde değerlendirildiğinde anlamlıdır ve anlaşılabilir. Yine her sosyal olgu ancak kendi kültürel tarihi, dini dokusu içinde bir anlam ifade edebilir.

Bu nedenle bu bölümde katılımcı kadınların deneyimlerini anlamamızı kolaylaştıracak arka plan bilgisi verilmiş İslami hassasiyetleri olan kadının bugün içinde bulunduğu sosyo-politik ve sosyo-kültürel yapıyı hazırlayan süreçler, özellikle dinsel değişimler ve laiklik yönünden, incelenmiştir. Tanzimat'la başlayan modernleşme serüveninin toplumsal cinsiyet kalıplarının üretilmesinde ve kadının hayat tarzı tercihinde kilit rol oynadığı düşünüldüğünde bu bağlamın bilinmesi önemlidir.

Öncelikle, Türk kadınının rol ve statü değişiminin kısa tarihi verilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde kadının verili rol ve statüsünün hazırlayan süreçte iki temel değişim söz konusudur. İlki din olarak İslam'ın kabulü, diğeri ise Tanzimat fermanının ilanıdır. İkisi de dini referans sisteminde önemli farklılıklara işaret eder. Dini-laik ya da dindar-seküler şeklinde ikiliklerin doğması Tanzimat'la başlamış, Cumhuriyet'in ilanı ile artmış ve laiklik yönünde hız kazanmıştır. Günümüz Türkiye'sinde hayatını dini referanslarla tanzime çalışan kadının durumunu etkileyen özellikle Tanzimat sonrasında başlayarak gerçekleşen değişimlerdir.

3.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

3.1.1. İslam'ın Kabulünden Sonra Türk Kadınının Rol ve Statüsü

Kadının konumunu etkileyen sürece bakıldığında Türk toplumunda kadının konumunda, Selçuklular'ın Anadolu'ya gelişine kadar ciddi bir değişiklik görülmemektedir. Mesela haremlik uygulaması henüz yoktur. Sosyal mekânların kullanımında da henüz cinsiyete göre bir ayırım başlamamıştır. Kadın tecrid edilmeden sosyal mekanda erkekle birlikte yer alabilmektedir. Hatta kadın, erkek bir misafirini de konuk edip ağırlayabilmektedir. Arap Seyyah İbn-i Batuta Seyahatnamesi'nde gezdiği

Türk beldelerinde kendisini ağırlayan böyle bir yönetici kadınlardan bahsetmektedir (Göksel, 1988:135).

Selçuklular dönemi ile beraber kadının konumu yavaş yavaş değişikliğe uğradığı görülmektedir. Kadınlara ilgili Türk devlet geleneğindeki anlayıştan ilk uzaklaşmalar başlamıştır. Bu değişikliği ünlü Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Siyasetname'sinde açıkça görmek mümkündür. Nizamülmülk kadınların kâmil akılları olmadığı için devlet işlerine karıştırılmamaları gereğinden bahsetmektedir:

“Özellikle kadınlar tesettür ehli olup, kâmil akılları bulunmamaktadır. Onlardan maksat sadece neslin güzel olarak devam etmesi olduğundan, asil oldukları derecede beğenilirler. Padişah kadınları, kendileri bizatihi dışarıyı görmedikleri için, işlerini görmekle yükümlü hizmetkâr, cariye, köle ve sahibe gibi kişilere emrettikleri zaman, bu emirleri fesat çıkarır. Dışarı ile ilgileri olmadığından şüphesiz emirleri ekseriya hatalı olur. Bu sebepten de fitneye sebep olarak, padişahın ihtişamına gölge düşürür, halkı sıkıntıya sokar, ülke ve din zarar görür, reyanın malı telef olur, devlet büyükleri incinirler. Padişah kadınları, padişaha hakim oldukları devirlerde ülkede rezalet, kötülük, fitne, ve fesattan başka bir şey görülmemiştir... İlk olarak karısının emrini yerine getirerek zarar görüp, sıkıntı ve güçlükler çeken insan Adem (a.s) idi... Her zaman kendi iradesi ile hareket eden padişah ve erkekler, kalplerindeki sırları kadınlarına açmadan yaşayarak doğru yolu bulmuşlardır.” (Nizamülmülk, 1998: 246, 249).

Kuruluş dönemi Osmanlı kadınının konumunda Selçuklular'da görülen bu ataerkil düşüncelerinin devamı sayılabilecek bir kanıt rastlanmamaktadır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kadın sosyal hayatın içindedir. Orhan Gazi'nin eşinin Orhan Gazi'nin yanında sosyal hayatın içinde yer aldığı, elçileri beraber kabul ettikleri, misafirleri beraber ağırladıkları bilinmektedir. Kadının sosyal hayattan uzaklaştırılması olarak görülebilecek olan kadınların yüzlerini örtmesi ya da hareme kapatılmaları henüz söz konusu değildir. Bunun Fatih Devrine kadar böyle devam ettiği bilinmektedir. Bu daha sonraki dönemde İran ve Bizans saraylarıyla temas neticesi ortaya çıkmıştır. Ancak bu etki daha çok saraylı ve şehirli kadınların durumu ile sınırlı kalmıştır. Osmanlı'da şehirli kadının bu statüsüne karşın, köyde ise kadın, daha serbest erkeklerle aynı koşullarda yaşamakta ve çalışmaktaydı. Yüzünü örtme ihtiyacı da hissetmiyordu. Bu eski Türklerdeki kadının konumuna benzer bir konumdur. Dini törenlere katılım açısından bakıldığında da benzerlik görülmektedir. Orta Asya'da dini törenlerde olduğu gibi bazı tarikatların dini törenlerinde, kadın ve erkek birlikteliği sürmekte ve kadınlar dini törenlere erkeklerle beraber katılabilmektedirler(Göksel, 1988:136).

İmparatorluk sınırlarının genişlemesi ile Osmanlı Devleti çok uluslu bir yapıya sahip olmuştur. Bu yapıyı yönlendiren üçlü hukuk sistemidir. Ağırlığı İslam hukukunca oluşturulmuş olmakla birlikte, geleneksel değerlere dayalı olarak oluşturulan bir örfi hukuk ve gayrimüslimlerin iç ilişkilerini düzenleyen azınlık hukuku da söz konusudur. Bu toplumsal ilişkiler ve roller açısından ayrılıklar doğmasına sebep olmuştur. Bu yapıya bağlı olarak kadınların durumu da farklılık arz etmiştir. Kadınlar etnik kimliğinin alışkanlıklarına geleneklerine bağlı olarak o kurallar çerçevesinde pozisyon almışlardır (Kırkpınar, 1999:70-71). Azınlık kadınları daha sonraki dönemde Müslüman kadına getirilen kısıtlamaların dışında kalmış bu kurallara uymaya zorlanmamışlardır. Bu Müslüman olmayan kadınlar açısından ilerleyen süreçte daha özgür olmayı getirirken Müslüman kadını ise sınırlandırmıştır (Kırkpınar, 1999: 77).

Ancak Müslüman kadının bu dönemdeki statüsü iki ayrı grup içinde şekillenmiştir “Bunların ilki saray ve sarayın etkisi altında kalan yönetici sınıf içinde ve şehirlerde yaşayan kadın tipidir. İkinci grupta kırsal bölgelerde, göçebe ve yerleşik halk çoğunluğu içinde yaşayan kadınlar yer almaktadır.” Şehirli kadın dört duvar arasına kapatılmışken köylü kadın kırsal alandaki kadın özgür bir ortamda yaşama imkânı bulmuştur Çiftle, çubukla uğraşmış ev ekonomisinde katkıda bulunmuştur (Kırkpınar, 1999: 76) Osmanlı’da erkeklerin çok eşliliği ve kadının hareme kapatılması önce sarayda başlamakla birlikte sonraları üst tabaka da görülmeye başlamıştır. (Göksel, 1988: 137) Sarayda meşru eşler yanında sayısı sınırlandırılmayan esir cariyeler de alınmıştır. Bu uygulama devlet erkanı arasında da örnek alınmış konaklarını harem ve selamlık diye bölmüşler ve haremlerine nikahlı eşler yanında cariyeleri de dâhil etmişlerdir (Kırkpınar, 1999:77). Ancak Osmanlı üst tabaka erkeklerinde yaygın olan çok eşlilik yasalar izin verdiği halde bu Türk erkekleri arasında yaygın bir uygulama şekline dönüşmemiştir.³⁸ Çok eşliliğin yaygın olmamasına rağmen “odalık” geleneğinin olduğu ve cariyelerin doğan çocuklarının evin hanımının çocukları sayıldığı da bilinmektedir (Arat, 1980:74).

Kadının statüsünün gerilemesi Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesi ile paralel seyretmiştir. Bu dönemde iktidara gelen II. Mahmut gibi yenilikçi bir padişah bile kadın konusunda kısıtlamaları arttırmış ve kadının özgürlükleri gittikçe daraltılmıştır.

³⁸ Arat bunun nedeninin maddi yetersizlikler olduğu görüşündedir.(Arat, 1980:74)

Öncelikle sokağa çıkması sınırlandırılıp, sonra da tamamen yasaklanmış kadın adeta ev içine hapsedilmiştir.. Evlenme ve boşanma koşulları kadın aleyhine eşit olmayan bir şekilde düzenlenmiş bu arada miras velayet, mahkemelerde tanıklık konularındaki geleneksel haklar da elinden alınmıştır (Göksel: 1988:138). Mahkemelerde iki kadının şahitliği bir erkeğinkine denk sayılmıştır. Kızın eşini seçme hakkı gittikçe kaybolmuş, boşanma hakkı ise tamamen kocaya geçmiştir. Aile içinde kadının bir kısım hâkimiyeti sürmekle birlikte babaerkil bir aile sistemi kendini hissettirmeye başlamıştır. Mirasta kadının hissesi azalmıştır. Kadının malı üzerindeki kullanım hakkı mal ayrımı prensibi ile devam ettirilmiştir. Kadını sosyal hayatta tutabilecek olan eğitim hakkı kadından esirgenmiştir. Kadınlara sadece din bilgisi veren sübyan okullarına gidebilme izni verilmiştir. Bununla birlikte varlıklı ileri gelen aile kızlarından şairler olduğu bilinmektedir. Yine hattat, besteci, hekim kadınlara da rastlanmakla birlikte bunlar ev ortamı içinde icra edilen faaliyetlerdir, kadının ev dışında bir faaliyet alanı ise görülmemektedir (Göksel, 1988: 137).

3.1.2. Tanzimat Sonrası Türk Kadınının Rol ve Statüsü

Türk modernleşme tarihi Tanzimat'la başlar. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Tanzimat Dönemi boyunca (1839-1871) askeri, ekonomik, idari, hukuki ve eğitim alanında pek çok değişim yaşanmıştır. Değişikliklerin büyük kısmı gayr-i Müslim tebaanın değişen konumları ile ilgili getirilen yeni düzenlemelerdir ve bir dizi laik uygulamayı beraberinde taşımaktadır. Şariat yürürlükten kaldırılmamıştır ama aile hukuku dışındaki tüm hükümler, yeni laik hukukun hüküm alanına verilmiştir. Geleneksel kanuni sistemin yerini Hıristiyan azınlıkların değişen konumuna uygun olacak şekilde laik yasalar ve kurumlar devreye sokulmuştur. Bu uygulamalar azınlıklarla Müslüman halk arasında ikilikleri kaldırma amaçlı yapılmış ama Müslüman zihinlerde ikilik ve bölünmenin başlangıcını oluşturmuştur. O güne kadar Müslüman olduğu için üstün iken bunun kanun nezdinde eşitlenmesi ile üstünlüğe olan inanç sarsılmıştır.

Tanzimat aynı zamanda halk ile yönetici eltiler arasında değer farklılaşması yönünde ayrışmanın da başladığı bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa'yı ve Avrupa dillerini bilen çoğunlukla Babıâli'nin Tercüme Odası ve Tahrirat-ı Hariciye Kalemleri'nde ve diplomatik hizmetlerde yetişmiş olan kalemiye mensubu yeni tip bir

bürokrat devlet kademelerine sahip olmuştur. Bunlar “redingot ve fes giyiniyor ve sık sık görüştükleri Avrupalıların arkadaşlığından hoşlanıyorlar”dı. İslahatların mimarı olan Reşit Paşa onun yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşa, Mithat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa gibi iyi yetişmiş bürokratlar yanında alt düzeylere inildikçe bürokratların çoğunluğu Batı hakkında yüzeysel bilgiye sahip olup geleneksel Osmanlı usullerini de “züppece” reddeden kişilerden oluşuyordu. Bunlar hem tebaadan zorla yeni şeyler isteyen merkezi bir devletin temsilcileri oldukları hem de yabancı bir kültürün taşıyıcıları oldukları için geleneksel Müslüman çevrelerce kabul görmemişlerdir (Zürcher, 2000:101-102). Bu bürokratlar eliyle yapılan bu reformlara muhalefeti de doğurmuştur. Zaten halkın isteğine dayanmayan reformlar Müslüman halk tarafından kılıçla elde edilen üstünlüklerden feragat olarak algılanmıştır. Bunu uygulamaya çalışan Tanzimat’ın paşaları da Avrupalı güçlerin ve Hıristiyan azınlıkların çıkarına hizmet eden kişiler olarak görülmüşlerdir (Zürcher, 2000:103). Hem bu hem de yeniliklerin içsel bir sürece dayanmıyor olması “tepeden inme”³⁹ bir şekilde elitlerce uygulamaya sokulmuş olması yeniliklerin halk katında sahiplenilmemesini hatta dirençle karşılanmasını doğurmuştur.

Şer’i ve laik uygulamaların doğurduğu ikili yapı ve elit ve halk arasındaki ayrışma Tanzimat’tan günümüze uzayan çizgide modernleşme serüvenimizi tanımlayan iki önemli unsur olmuştur.

Tanzimat fermanı ile ardı ardına gelen uygulamalar bakıldığında şer’i uygulamaların nasıl laik yönde değiştiği görülebilir. 1843’te yeni bir ceza yasası kabul edilmiş ve Müslimlerle gayr-i Müslimler arası farklar kaldırılmış, her ikisinin eşitliği tanınmıştır. 1844’te İslamiyet’i terk eden mürtede uygulanan ve şeriatın şart koştuğu ölüm cezası kaldırılmıştır. 1869’da Nizamiye mahkemeleri adıyla laik mahkemeler meydana getirilmiştir. Bunlar gayr-i Müslimleri de kapsayan davalara bakmaya başlamışlardır (Zürcher, 2000, 94-95).

Hukuk alanındaki laikleşme eğilimi eğitim alanına da yansımıştır. Sultan II. Mahmud, çocukların Kur’an’ı ezberledikleri ve kimi zaman da okuma ve yazmayı öğrendikleri geleneksel ilk *mekteplerden* mezun olmuş 10–15 yaşlarındaki erkek

³⁹ Modernleşme ve sanayileşme girişimlerinin ve çabalarının tabandan halk isteğiyle ve halk tarafından değil, devlet ve askeri yönetim vasıtasıyla gerçekleştirildiği modernleşme çabalarını içeren devrimleri tanımlayan bir kavramdır. Türkiye’nin modernleşme süreci de bu tarz modernleşme içinde değerlendirilmektedir (Trimberger, 2003: 16).

çocuklar için rüşdiye adlı laik okulların açılmasını başlatmıştır. Rüşdiyeler, mektep ile mesleki okul yahut devlet dairelerindeki meslek eğitimi arasında köprü oluşturmuyordu (Zürcher, 2000:96). 19. Yüzyılda eğitimdeki gelişmelerin sonucu Osmanlı'da geleneksel Müslüman okulları olan mektepler ve İslam ilimleri müfredatını uygulayan medreseler yanında Tanzimat döneminde II. Abdülhamid'in (1876–1909) saltanatında yaygınlaşan laik okullar bir arada bulunuyordu (Zürcher,2000:97).

Tanzimat Fermanı'nda kadınlar için özel olarak kadın konusuna değinilmemiş olsa da getirdiği yenilikler ve Batılılaşma anlayışı dolaylı yoldan da olsa kadının statüsünü değiştirmiştir(Göksel, 1988:139). Bu doğrultuda 1858'de kızlar ilköğretime (iptidai) kabul edilmişlerdir. (Göksel, 1988:140) Burada erkekler için 6-10 yaş arası olan devam mecburiyeti kızlar için 7-11 olarak belirlenmiştir. Bir mahalle veya köyde iki sübyan (veya sıbyan) mektebi varsa bunlardan birisi kızlara ayrılması şayet böyle bir imkân yoksa kızlarında erkeklerle aynı mektebe gitmesi ancak, ayrı sıralara oturtulması öngörülmüştür. Hocaların kadın olması, kadın yoksa yaşlı tecrübeli ve iyi ahlak sahibi erkek hocalardan faydalanılabilmesi hususu 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile karara bağlanmıştır. Bu kararnamede okutulacak derslere bakıldığında Tanzimat'ın eğitim alanına yansıyan ikili yapısı görülebilir. Alfabe, Kur'an'ı Kerim, ahlak, yazı, hesap, Osmanlı tarihi, coğrafya ve malumat-ı nafia (faydalı bilgiler) derslerine yer verilmiş “dini ve dünyevi” dersler arasında denge sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta ikincisi ağır basmaya başlamıştır. İlköğretimin erkek ve kız öğrenciler için zorunlu hale gelmesi ancak 1876'da gerçekleşmiştir (Kurnaz, 2011:26).

Kızların ilköğretimde iptidai (ilkokul) ve rüşdiyelerde (ortaokul) eğitim görmelerine 1858'de izin verilmekle birlikte, ilk kız ortaokulu 1859'da İstanbul'da açılır (Kurnaz, 2011:31). 1842'de Askeri Tıbbiye'ye bağlı olarak Ebe Okulu, 1869'da İnas Sanayi Mektebi Kız Sanat Okulu 1870'de Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) açılır (Göksel, 1988:140). Avrupa türü kadın öğrenimi ilk başlarda bazı aydınlarca ahlaksızlık gibi görülse de 1870'de ilki açılan kız öğretmen okullarına Abdülaziz daha 1863'de kızlara özgü bir öğretmen okulunun açılmasını emrettiği bilinmektedir. Bu kurumlarda önceleri kızlara sadece Kur'an-ı Kerim ezberletilmiş daha sonra ise müfredat zenginleştirilmiştir (Abadan-Unat, 1982: 9). Bu öğretmen okullarında rüşdiyelere kız öğretmen sağlamak amacıyla açılmış ve resmi olarak ilk çalışma hayatına atılan kadınlar da bu öğretmenler olmuştur (Kurnaz, 2011:61)

Bu dönemde kadınlar basın yoluyla hem kendilerini hem de Batılı kadınları tanıma olanağı bulmuşlardır Başka dünyaların, başka yaşam biçimlerinin olduğunun farkına varış, Osmanlı kadınının da kendi durumunu, yaşamını sorgulamasını ve yeni duruma göre kendini tanımlamasını getirmiştir. Kadınların, anne ve eş kimlikleri dışında da varlık gösterebileceği çeşitli kimlik ve rollerin de olduğunu fark etmeleri ile bu yönde talepler başlamıştır. (Çakır, 2011:406) Basın bu konuda seslerin duyurulduğu yer haline gelmiştir. 1868 de Terakki adıyla çıkan bir gazetede genel olarak kadın hakları ve kadının seçim hakkından bahsedilmiştir. Bu gazetenin ardından kadınların tarafından çıkarılan pek çok gazete ve dergi yayınlanmaya başlanmıştır. Bunlar kadın haklarını savunan kadın eşitliğini gündeme taşıyan gazete ve dergilerdir (Göksel, 1988:141)

Yine bu dönemde kadının durumuna etki eden değişimler yaşanmış ve bazı kanunlar değişmiştir. 1858’de kabul edilen Arazi Kanunu ile kıza da babanın mülkünden pay verilmeye başlanmış, evlenen kızlardan alınan “gelinlik” vergisi de kaldırılmıştır. Osmanlı evlerindeki cariyelik sistemi⁴⁰ de bu dönemde kaybolmaya başlamıştır (Göksel, 1988:139). 1848 de köleliğin yasaklanmasına rağmen yine de saraylarda ve konaklarda satın alınmış ya da hediye edilmiş, yüzlerce kadın olduğu bilinmektedir. Hür kadınların durumu çıkarılan yasalarla düzeltilmeye çalışılmış olsa da çok kadınla evlilik ve erkeğin boşama iradesi ile tek taraflı bunu yapabilmesi mümkündür ve hala kadın kendi isteği dışında vekâlet yoluyla evlendirilebilmektedir. Mirasta kadın yarım hisse alabilmekte, mahkemelerde kadının şahitliği ikiye bir sayılmaktadır. Kız çocuklarının yüksek öğretime girmelerine izin verilmemiş, ancak özel imkâna sahip az sayıda kadın, özel öğretmenlerle eğitim görebilmişlerdir. Meslekler kadınlara kapalıdır. Ve bu durum XX. Yüzyıla kadar böyle sürmüştür (Kırkpınar, 1999: 87).

Osmanlı kadınlarının günlük yaşamını denetleyen Halife Sultanlar tarafından çıkartılan pek çok ferman vardır. Bunlar Osmanlılar’da büyük kentlerde kadınla erkeğin sokakta ve sosyal hayatta karşılaşmasının uygun görülmediğini göstermekte ve bunu

⁴⁰ Bu dünyadaki kölelik karşıtı hareketle irtibatlandırılmaktadır. XIX. Yüzyıla kadar İstanbul’da varlığını sürdüren, beyaz kadınların köle olarak alınıp satıldığı köle pazarlarının 1848’de köleliği yasaklayan milletlerarası anlaşmalarının kabulü ile kaldırılmış olmasına dikkat çekilmektedir (Kırkpınar, 1999:87)

düzenlemeyi amaçlamaktadırlar. Bunların içinde kadınların dört gün dışında sokağa çıkışını sınırlayan, muhallebici dükkânlarına gitmeleri yasaklayan fermanlar vardır (Arat, 1980: 71). 1867'de çıkarılan bir fermanla ramazan ayında İstanbul'da kadınların akşam ezanından sonra sokağa çıkmaları da resmen yasaklandığı bilinmektedir. Bu bir resmî ilân ile basında duyurulmuştur. Kadınlar akşam ezanından sonra sokağa iftar gibi bir sebeple çıkmış olsalar bile evlerine ana caddelerden araba ile dönecekler ve hiç bir yerde durmayacaklardır. Bu yasağa uymayanların kim olduklarına bakılmazsınız emniyete götürülecektir. (Akyüz, 2013) Yine kadının kılık kıyafetleri yasalarca belirlenmiş ve bunların nasıl olması gerektiğini düzenleyen fermanlar çıkarılmıştır. Eteklerin biçimi ya da uzunluğu, peçenin kalınlığı ya da kumaşının cinsine kadar her şey bu fermanlarda teferruatlı şekilde belirlenmiştir (Şeni, 2010;52-53).

Tanzimat'la başlayıp II. Meşrutiyet'le hız kazanan değişim, İttihat Terakki Dönemi'nde (1913–1918) hukuk ve eğitim sisteminin daha fazla laikleşmesi yönünde olmuştur. Aile ile ilgili yeni uygulamalar getirilmiştir. Öncelikle 1916'da Şeyhülislam kabineden çıkartılmış ertesi yıl ise yetkileri her bakımdan sınırlandırılmıştır. 1917'de Şer'iyye Mahkemeleri laik Adliye Nezareti'nin denetimine sokulmuş, medreseler ise Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Yine medreselerin müfredatı yenilenmiş ve Avrupa dillerinin öğrenilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Şeriatın geçerli olduğu tek alan olan, o güne kadar yapılan düzenlemelerin dışında tutulması ile İslami devletin son kalesi olarak görülebilecek olan aile hukukunda bile değişiklikler yapılmıştır. 1913'te Alman yasasından mülhem miras yasası uygulamaya konulmuştur. 1917'de Şer'iyye Mahkemelerindeki yargılama usulünü düzenleyen bir yasaya dayanan bir kararname ile tüm Osmanlı tebaası Osmanlı'nın dört Ortodoks mezhebinin hükümlerinden seçmelerle oluşturulan yeni bir aile hukukuna tabi kılınmıştır. 1917 deki Aile Yasasına göre, evlilikler hâkim huzurunda sonuca bağlanmaya başlanmış ve kızlar için evlenme yaşı hâkim inisiyatifi devreye sokularak daha da düşürülebilecek olsa da bunun için geçerli yaş sınırı 16 yaş ve üzeri olarak düzenlenmiştir (Zürcher, 2000:177–178).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) iktidarda olduğu 1913–1918 arası dönemde gerek Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile olsun gerekse İTC'nin etkileri ile olsun orta ve üst tabaka kadının konumunda, kadının sosyal hayatın içine çekilmesi yönünde değişiklikler yaşanmıştır. Jön Türkler kadınları sosyal hayata katılma yönünde teşvik etmiş bunun neticesi orta ve üst sınıf kadınlar halkın önünde eşleri ile birlikte

görünmeye başlamışlar tiyatroya müzik gösterilerine gitmişlerdir. Türk milliyetçilerinin Türk Ocağı'ndaki faaliyetlerine hem dinleyici hem de konuşmacı olarak katılmışlardır. İttihatçıların kadınlar için sağladığı belki de en önemli olanak eğitim alanında olanlardır. Çok sayıda açılan okullarda kadınlar eğitim olanakları bulmuşlardır.

1913'te ilköğretim kızlar için zorunlu hale getirilmiştir. Yüksek öğretim şansı ise önceleri 1913'ten sonra sayıları hızla artmış olan öğretmen yetiştiren yüksek okullarla sınırlı olsa da 1914'te İstanbul Darülfünun'unda kızlar için pek çok kurs açılmıştır (Zürcher, 2000:178). Yine bu dönemde ilk kız liseleri açılmıştır. 1913'te İstanbul İnas Sultanisi (sonra Bezmialem ve İstanbul Kız Lisesi) öğrenime başlamış Anadolu'da ilk kız lisesi ise ancak 1922 de açılmıştır (Göksel 1988: 143–144). Yine bu dönemde kızlar için İdadiler ve öğretmen okullarının sayısı hızla artmış bunların yanı sıra bir İnas Darülfünunu açılmıştır. 1915'te İstanbul Üniversitesi kız örgenci kabul etmeye başlamıştır (Arat, 1980: 90).

İlerleyen süreçte 19 Mart 1919'da Maarif Nazırı Ali Kemal İstanbul Darülfünun Felsefe fakültesinde kadınlara özgü dersler başlatmış, 1921'de de kız ve erkeklerin birlikte derse izledikleri sınıflar açılmış ve kızların sadece ders süresince peçelerini kaldırmalarına izin verilmiştir (Abadan-Unat, 1982: 12).

Kadın istihdamı meselesinde ise Birinci Dünya Savaşı öncesi kadınların büyük çoğunluğu aile çiftliklerinde çalışmakta olduklarından çok az bir kısmı dışarıda ücretli işçi olarak çalışmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte erkeklerin savaşa alınması ile oluşan istihdam açığı çocukların yanı sıra kadın istihdamını da gerekli kılmış küçük sanayi işgücünün çoğunluğu bu dönemde bunlardan oluşmuştur (Zürcher, 2000:178). Kadınlar hastane, laboratuvar, posta ve tekel idarelerinde diğer servis sektörlerinde çalışmaya başlamışlardır (Toprak, 1982:365). Türk kentli kadını Birinci Dünya Savaşı'ndan önce pek çok kadın derneği çatısı altında çeşitli faaliyetlerde bulunuyor olsalar da, kamu yaşamına çalışan olarak esas girişi bu tarihten sonradır. Kadın işgücüne duyulan ihtiyaç, o tarihe kadar peçe kullanan ve erkeklerle ayrı sosyal mekânları kullanma alışkanlığına sahip kadını, kamu alanına itmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük çaptaki askeri girişimlerinin kadınları kentsel yaşama sokarken aynı zamanda şeriatın üstünlük ilkesini de sarsmıştır (Abadan-Unat, 1982:10-

11). Kadın erkek mekânlarını ayıran dini uygulamalara muhalif bir tarzda kadın erkek bir mekânda birbiri ile yalıtılmadan çalışmıştır.

Osmanlı'da kadınların cinsiyet rollerine ilişkin tartışmalar II. Meşrutiyet sonrası başlamıştır. Bu rollerin sorgulanmasına neden olan şey Batılı kadınlarla olan temastır. Toplumsal yaşamda kadın-erkek ayrılığından dolayı yaşam kalitelerinin düştüğü kanaatinde olan dönemin “aydın” erkekleri kadınlar için kadın dergiciliğini başlatmış, kadın haklarının savunuculuğunu yapmışlardır (Çakır, 2011:407). Kadınların eğitilmesi yönünde ilk taleplerde yine bu erkekler tarafından dile getirilmiştir. Osmanlı'da kadın haklarını savunan bu erkek yazar ve düşünürler kadının etkinlik alanını eşlik ve validelik ile sınırlandırsalar da çocukların milletin geleceği olduğunu ve bunu yetiştirecek olanların da kadınlar olduğundan hareketle, bu kişiler kadınların eğitimini savunmuşlardır. Kadın siyasi alanda ya da iş yaşamında yer almadan önce ailedeki vazifelerini layıkıyla yerine getirmeliydi. Ancak arta kalan zamanını bu işlere ayırabilirdi (Zihnioğlu, 2003:103-108).Yine erkekler için avantaj olarak görülebilecek olan, şeriat yasalarının çok karılığa izin vermesi, cariyeler almasına imkân tanınması, erkeğin dilediğinde boşama hakkının olması gibi konular ilk olarak bu uygulamaların aslında mağdur etmediği, üst ve orta sınıf erkeklerince dillendirilmiştir. Erkek feminizmi olarak adlandırılabilen olan bu ilk kadın hakları söylemi kadınların da katılımıyla protestolarını genişletmişlerdir (Kandiyoti, 2007: 190).

Feminist olarak görülebilecek ilk akımların bu dönemde canlandığı görülmektedir. Kadın hakları savunuculuğu yapan ya da kadınları bilgilendirme ve bilinçlendirme amaçlı gazete dergi ve mecmuaların sayısında artış yaşanmıştır. Bu akım Genç Osmanlı ve Jön Türklerden de taraftarlar bulmuştur (Toprak, 1982:365). Bu feminist akımlar kadınların ev içi alanla sınırlanan rollerini sorgulayarak ev-dışı alanda da yer almak çeşitli meslekleri icra etmelerini istemişler ve erkekler tarafından kadının ne olduğunun ne yapması gerektiğinin tanımlanmasına karşı çıkmışlardır. Ayrıca kadın rolünün önemini arttırıcı yönde milliyetçi görüşleri işlevsel olarak kullanmış, kadının neslin yetişmesindeki önemini vurgulayarak kadının durumunun iyileştirilmemesini talep etmişlerdir. Bu akımlar İslam dini konusunda da aynı meşrulaştırıcı işleve başvurmuşlardır. İslam'ın kadını toplumdan dışlayan eve kapatan bir din olmadığı vurgulanmış, sorununun kaynağının Kuran'ın yanlış tefsir edilmesinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Zamanın değişen koşulları için sadece şer'i hükümlerin

yeterli olmasının beklenemeyeceği geçmişte nasıl başka konularda yeni yasalar hükümler ihdas edildi ise kadının konumu için de yeni hükümler ihdas edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır (Çakır, 2011:408). Genç Osmanlı ve Jön Türkler'in de desteği ile bu yönde bir kısım değişiklikler yapılmış olsa da kadınla ilgili tutum ve davranışları ancak çok sınırlı bir değişme sağlayabilmiştir (Toprak, 1982:365).

Tanzimat ve sonrasında yapılan yenilikler halk devlet arasında bir ayrılığa sebep olduğu gibi aydınlar arasında da bir bölünme doğurmuştur. Osmanlı aydınları bu dönemde önceleri iki farklı görüş etrafında toplanmışlardır. Batıcılar ve İslamcılar. "Batıcılar" Batı uygarlığının maddi ve manevi yönleri ile bir bütün olduğunu sadece tekniğinin alınarak modernleşilemeyeceğini "modernleşmenin kültürel özgünlükler değil evrensel değerler üzerine oturtulabileceğini" savunurken İslamcı görüş ise bunun Batı'nın sadece tekniğinin alınıp kültürel özgünlüğünün ise korunması ile gerçekleştirilmesi gerekliliğini savunmuştur. (Göle, 1998:52). Kadının konumu bu tartışmalarda en önemli öğelerden birisi olmuştur Bunun nedeni Müslüman bir ülkede modernleşmenin yönünü ve sınırlarını belirleyen şeyin kadının toplumdaki konumu olmasındandır (Göle,1998:46).

19. yüzyılın sonu ve 20 yüzyılın başı bu tartışmalarla sürmüştür. Kadın ile ilgili tartışmalar eğitim, cinslerin ayrımı, örtünme ve çok karılılık sorunlarında yoğunlaşmıştır. İlk grup "İslam'ın 'modernist' yorumu aracılığıyla meşrulaştırdıkları kadın özgürlüğünü"⁴¹ savunurken, İslamcılar bunu "İslami öze ve geleneksel Osmanlı töreleri"ni bozmaya yönelik bir tutum olarak algılayıp direnmişlerdir. (Kandiyoti, 2007:96) Bu tarafların kadın ile ilgili konularda farklılaşan talepleri şöyle idi.: Batılılaşma taraftarları poligaminin yasaklanmasını Sultan'ın da tek eşlilik ilkesine uymasını, kadınların giyim ve kuşamına karışılmamasını ve kadınların bu konuda özgür bırakılmasını, saygın kadınların özel yaşamına müdahale edilmemesini, kızlar için tıp okulu açılmasını, hülle ile kadınların boşanmasının yolunun kapatılmasını ve Avrupai bir yurttaşlar yasasının kabulünü istiyorlardı. İslamcılar ise kadının yaşmak takması gibi Kur'an'ın buyrukları olarak gördükleri şeylerin yerine getirilmesini ama mülk alıp satma, yasalara uyarak sokakta gezebilme, kadın derneklerine katılma, ilk ve ortaöğretimde eğitim görme gibi, doğal haklarında onlara verilmesini kabul ediyorlardı

⁴¹ "Jön Türkler, sonra İttihat Terakki ve Mustafa Kemal, Osmanlı Türk kadınının özgürleşmesini, ilerlemenin *sine qua non* (olmazsa olmaz) koşulu olarak görmüşlerdir. " (Şeni, 2010:52)

(Arat, 1980:72). Ancak çok kadınla evlenmeyi erkek için bir zaruret olarak görüyor ve faydalı buluyorlardı. Çünkü çok karıllık çoğalmayı sağlıyor ve fuhuştan ve kızları evde kalmaktan koruyordu (Kurnaz, 1999:103)

Bu iki akıma 1908 1919 arasını kapsayan Osmanlı vatandaşlık tanımlamasının yeniden yapıldığı II. Meşrutiyet döneminde kimliğin ve medeniyetin nasıl belirleneceği konusunda Batıcı ve İslamcı görüşlere ilave olarak bir de Türkçü görüş de ortaya çıkmıştır.⁴² Türkçüler hem ahlaki kimliği hem de kadının kimliğini İslami din sınırının ötesinde eski Türk yaşamına referansla tanımlamış ve geleceğin ideal toplumunu bu ölçüt üzerinden kurgulamaya girişmişlerdir (Göle, 1998:58). Türkçü akımların öne sürdüğü öğeler İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından benimsenmiş (Kandiyoti, 2007: 190-192) ve Kemalizm'in de hazırlayıcısı olmuştur. Buna göre "...kadın ne alafranga tüketen süs bebeği gibi, ne de sürekli fitne unsuru olarak tanımlanacak, cinsiyet yüklü kimliğinden sıyrılarak 'milleti' için 'halkının' yanında erkeğinin 'yoldaşı' olarak yer alacaktır." Böylelikle kadın onu cinsellikle sınırlandıran kimlikten uzaklaştırılmış "faydalı insan" olma seviyesine erişmiş olacaktır (Göle, 1998:80-81). Batılı tarzda kadınların eğitiminin Batı'nın ahlaksızlıklarını benimsetmek olacağı düşünülerek kabul görmezken poligami, hülle yoluyla boşanmayı, kadının yaşmak takmasını bunlar da uygun bulmamışlardır (Arat, 1980:72). Türk kadınının sosyal hayata katılımını savunan Türkçüler 1912'de kurulan Türk Ocağı'nda ilk defa kadınlı erkekli toplantılar ve konferanslar düzenlemişlerdir (Göksel, 1988:146).

İktidardaki Türkçü İttihat ve Terakki Cemiyeti bu görüşlerine uygun olacak şekilde aile ve kadın ile ilgili reform sayılabilecek değişikliklere imza atmıştır. 1917'de düzenlenen Aile Kararnamesi ile o zamana kadar dokunulmayan dini otoritelere bırakılan yapıya müdahale edilmiş aile yasası laikleştirilmiştir (Kandiyoti, 2007: 190-192). Bu Türkiye'de aile içinde kadın ve erkek rollerini belirleyen ilk hukuksal gelişme olarak görülmektedir (Kırkpınar, 1999:112). 1919'a kadar yürürlükte kalan bu hukuk-u Aile Kararnamesi çok eşliliği yasaklamamış olmakla birlikte zorlaştıran uygulamalar getirmiştir. Kadına isterse evlenirken mukavele ile erkeğe tek evlilik şartı koyabilme hakkı ya da erkek ikinci eş alacak olursa kadına boşanabilme hakkı verilmiştir (Abadan-Unat, 1982: 14; Kırkpınar, 1999:113-114) Aile Kararnamesi'nde kızlar için evlilik yaşı

⁴² II. Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarının detayı için bkz.(Kurnaz, 2011: 125-154)

17 olarak belirlenmiş (Çaha, 2010:140) ve evlenmede devlet izninin alınması zorunluluğu da bu dönemde getirilmiştir (Göksel, 1988:145)

3.2. CUMHURİYET SONRASI DÖNEM

3.2.1. Cumhuriyet Sonrası Türk Kadınının Rol ve Statüsü

Cumhuriyet sonrası İslamcı kadının durumunun bilinmesi için iktidarda olanların dinle ilgili yaklaşımlarının ve icraatlarının bilinmesi önem kazanmaktadır.

1923'te Cumhuriyete geçişle birlikte o dönemde tüm dünyayı etkisi altına alan uluslaşma süreçleri kültürel milliyetçilik ve İslam arasında farklı sentezler doğurmuş ve "kadın meselesi" kurulmakta olan yeni devlet iktidarını meşrulaştırıp güçlendirme doğrultusunda kullanılmıştır. Osmanlı'dan Anadolu odaklı ulus devlete geçişte Kemalist laik Cumhuriyetin kültürel milliyetçiliği ile İslam arasında gittikçe artan farklılaşmalar söz konusu olmuştur. Türk milliyetçiliği kadın özgürlüğü tartışmalarına yeni boyutlar getirmiştir. Çekirdek ve tek eşli aile yapısı, evli çiftlerin eşitliği gibi pek çok Batı'ya atfedilen özellikler yerel Türk kültürüne has örüntüler olarak alınıp sahiplenilmiştir. Referans noktası İslam'dan İslam öncesi Türk tarihine kaydırılmıştır (Kandiyoti, 2007: 96–97). Böylece, Kemalist kadın kimliğinin modeli de Türkçü ve Batıcı aydınlarının görüşlerinin bir sentezi ile oluşturulmuştur (Çaha, 2010:137)

1923–1927 yılları arasında, şer'i ve laik uygulamaların tedavülde olduğu ikili yapıyı, laiklik yönünde hızlandıran adımlar atılmıştır. Ancak bu laiklik ilkesi dinin devlet işlerinden ayrılmasını değil dinin devlet tarafından denetlenmesini ve “fikri inkılâp” gerçekleştirilmesini sağlamaya yönelik bir ilke olarak görülmüştür. İslam'da din ve dünya işlerinin ayrılmazlığı, din ve devletin birlikteliği ve iç içeliği düşünüldüğünde laiklik ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle dinin devlet tarafından kontrol altına alınması gerekli görülmüştür (Köker, 2000: 166). Laikleşme ve modernleşme yönünde bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. Öncelikle 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmış aynı tarihte eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ve bir elden sağlanması amacıyla Tevhid-i Tedrisat Yasası kabul edilmiştir (Özdalga, 2007:171)8 Nisan 1924'te çıkarılan bir yasayla Şeriat Mahkemeleri, (Arat, 1980:84) Eylül 1925'te de Tekke ve zaviyeler kapatılmıştır (Zürcher, 2000:252). Laik uygulamalar yönünde

1928 de Türkiye Cumhuriyeti'nin dininin İslam olduğu hükmü anayasadan çıkarılmıştır (Zürcher, 2000:272).

Bu dönemde kadınlar ile ilgili en önemli değişiklik aile hukukunun laikleştirilmesidir. 17 Şubat 1926'da İsviçre Yurttaşlar Yasası'ndan mülhem Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir (Arat, 1980:84). İsviçre Medeni Yasasının ve İtalyan Ceza Yasasının kabulüyle aile hukuku ulemanın etki alanından tamamen çıkarılmıştır (Zürcher, 2000:272). Yasa 4 Ekim 1926'da yürürlüğe konmuştur. Bu yasa kadına yeni sayılabilecek bazı haklar vermiştir. Kadına da boşanma ve çocuklarının velayetini alma hakkı verilmiştir (Kandiyoti,2007:74) Dini nikah ve çok eşlilik uygulamasına bu dönemde son verilmiştir (Zürcher, 2000-253). Mirasta eskiden olduğu gibi kadının ölene karşı olan durumuna göre yarım, dörtte bir, yedide bir hatta sekizde bir verilmesi yerine tam bir eşitlik ilkesi kabul edilmiştir. Tanıklık konusunda eski muhakeme usullerine göre iki kadının tanıklığını bir erkeğinkine denk tutan hüküm kaldırılmış cinsler arasında eşitlik ilkesi kabul edilmiştir. Evlenme yaşının alt sınırı (1938'de yeniden düzenlenmiş olsa da) erkekler için 18 kadınlar için 17 olarak belirlenmiştir (Abadan-Unat, 1982:15) Medeni Kanun'da toplumsal cinsiyet rolleri açısından eşitlik söylemi ile yola çıkılmış olsa da aslında kadınlara erkeklerle eşit haklar verilmemiştir. Bu Kanun'da erkek kamusal alanın aktörü olarak tanımlanmış kadının görevi ise eşine tabi bir ev kadını olarak tanımlanmıştır. Erkek evin reisidir evin geçimini temin eder kadın ise çocuklara bakmak ve eve bakmakla yükümlüdür. Kadın çalışmak isterse ancak evin geçimine katkıda bulunabilmek amaçlı o da kocanın iznine bağlı olarak çalışabilir (Çaha, 2010:142).

Doğrudan kadının durumu ile olmasa da 1925'te Batı simgesi olan şapkanın kabul edilmesi ile nasıl Batı'lı bir erkek tipi çizildi ise kadınlara da giyimde örnek almaları gereken stilin Batı stili olduğunun işareti verilmiştir (Çaha, 2010:140). Bu kadın tesettürünün de kalkmasını hazırlayan bir ön hareket olarak görülmektedir. Şapka ile Osmanlı kimliğinden sıyrılma sağlanılmaya çalışılırken peçe ve çarşafın atılması ile de dini otorite, ev, şeriatın sınırladığı mahrem alandan uzaklaşılması sağlanmaya çalışılmıştır (Göle, 1998:87). Ancak Laikleşme yönünde hızla gerçekleştirilen reformlar elit bir kesim tarafından kabul görse de halk tarafından benimsenmemiştir. Özellikle şapka devrimi ve kadınlara ilgili reformlar halk tarafından dirençle karşılaşmıştır (Kırkpınar, 1999:157) Takrir-i Sükun Kanunu ile bu direniş kırılmıştır ve toplumun

laikleşmesi yönünde çok daha ileri reformlar devreye sokulmuştur (Zürcher, 2000:252-253). Türk kadını için daha önce de talep edilen ancak gerçekleşmeyen⁴³ seçmen olabilmeleri isteği ancak 1930'da belediye seçimlerinde oy kullanma hakkının verilmesi ile gerçekleşmiştir. 1934'te ulusal seçimlerde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. (Abadan-Unat, 1982:21; Arat, 1980: 87). Seçme seçilme hakkının tanınması Cumhuriyet kadınının rolünün sekilenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kadın hakları için mücadele eden ve Osmanlı'dan beri sürmekte olan kadın derneklerinin son temsilcisi sayılabilecek Kadınlar Birliği Derneği seçilme ve seçilme hakkının verilmesi üzerine kadın haklarının artık elde edilmiş olduğu beyanıyla kapatılmıştır. Pek çok konuda kadın hareketine öncülük eden bu derneğin 1935'te kapanması ile feminist hareketler de son bulmuş ve bu kadınlar Cumhuriyet rejimine muhalefet etmeyen en sadık savunucuları haline gelmiş ve onlara biçilen rolü kabullenmişlerdir. Cumhuriyetle birlikte verilen rol anne ve eş olma yanında ulusu eğitip değiştirip dönüştürecek ve bu konuda öncülük edecek bir rol verildi. Memleket kalkınmasında sosyal bir unsur olarak rol görecekti(Çaha, 2010:148-154) Kadınlar Birliği Derneği'nin kendisini ilgasından sonra ilk kuşak sonra Cumhuriyetin ilk kuşak kadınları bu rolü üstlenip kolektif kimliğin oluşumuna hizmet ettiler. Ulusal kimlikle nerede ise bütünleştiler (Çaha, 2010:155–156).

Cumhuriyetle birlikte, laik reformlarla yeni Türk kadını imgesi şekillendirilirken kadının rol ve statüsünü değiştiren önemli bir farklılık gerçekleştirilmiştir. Kadını kamusal alan dışında tutan sosyal yaşam yeniden düzenlenme yoluna gidilmiştir. Kadının sosyal alanda görünür kılınması için cinsiyetlere bağlı mekân ayrımı ortadan kaldırılmış kadın görünür kılınmıştır. Batı'lı tarzdaki meslek sahibi kadın olma, pilot, opera sanatçısı, güzellik kraliçesi gibi farklı ve yeni örneklerle, özendirilmiştir Afet İnan, Sabiha Gökçen, Keriman Halis gibi isimler Atatürk'ün cumhurbaşkanı olduğu dönem içinde reformların sembolü örnek kadınlar olarak lanse edilmişlerdir. Yapılan ilk güzellik yarışması ile o güne kadar çarşaf ve peçe içine saklanan Türk kadınının mayo

⁴³ Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinin ardından kadına eşitlik taleplerini ile ilgili olarak dile getiren frengi denetimine ve seçim kanununa ilişkin değişiklik talepleri mecliste görüşmelerin durmasına sebep olabilecek kadar tepki ile karşılaşmıştır. Seçim kanununda Milletvekilleri Tunalı Hilmi ve Emin Bey'in isteği 20.000 Türk vatandaşını temsilen bir milletvekili seçilmesini öngören tasarıda bu 20.000 Türk vatandaş içine kadınlarında dahil edilmesi talebi tepkinin sebebidir. Mecliste bu konuda konuşmalarına bile müsaade edilmemiştir. (Kırkpınar, 1999:141)

ile jüri üyesi erkeklerin önüne çıkması törenlerde şortla gösteri yapması ya da asker üniformasıyla bayrak taşıması, balolarda Batı modasına uygun gece elbiseleriyle dans etmesi tiyatro⁴⁴ sahnesine çıkması teşvik edilmiştir (Arat 1980:106). Bu örnekler İslami geçmişten uzaklaşma isteğinin bir göstergesi ve rejimin yeni kadın imgesine uygun örnekler olarak lanse edilmişlerdir. Bu yeni kadın görüntüsünü tasvip etmeyen kesimlerin kızları görünmeyen alana evlerine çekilmişlerdir.

Reformlar hız kesmeden devam etmiş ve 1937’de laiklik devletin temel niteliği olarak anayasaya konmuştur. Bununla din-devlet işleri ayrımı uygulamasının ötesine geçilerek laiklik dinin kamu yaşamından çıkarılması, kalan alanlarda da devletin dinin üzerinde denetim kurması şekline dönüştürülmüştür (Zürcher, 2000:264). Gerek kamusal yaşamın şekillendirilmesinde gerekse kamu olarak tanımlanan alanlarda kadın kıyafetinin şekillendirilmesinde ve sonraki dönemlerde bu laiklik maddesi önemli bir dayanak teşkil etmiştir.

CHP iktidarda olduğu 1930–1940 arası dönemde dine olan mesafeli bir tutum devam etmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte bu kısmen değişmiştir. CHP 1947’de Yedinci Parti Kongresi’nde mütedeyyin seçmenin oylarını kazanmaya yönelik dine daha ılımlı yaklaşmıştır. Bu çerçevede okullara seçmeli din dersleri yeniden konmuş ve vaizlik kursları açılmıştır. Ankara Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi⁴⁵ kurulmuş ve 1949 da türbelerin yeniden açılmasına izin verilmiştir. Bunun yanı sıra anayasaya devletin laik yapısına yönelecek “irtica”i faaliyetleri önlemeye yönelik 163. madde konulmuştur (Zürcher, 2000:339).

1950’de seçimlerini DP kazanmıştır. DP yöneticileri önceki uygulamalarda değişikliklere gitmiş ezanın yeniden Arapça okunması yasallaştırılmış, seçmeli din eğitimi yerine ancak istemediğini bildiren ailelerin çocuklarına din eğitimi verilmemesi yönündeki uygulamayı benimsemiştir. İmam-Hatip okullarının sayısı artmış, dini yayınların satışına izin verilmiştir (Zürcher, 2000:339)

⁴⁴ Başlangıçta Türk Müslüman kadının sahneye çıkması geleneklere aykırı görülüp hem aileleri hem de toplum tarafından hoş görülmemiş hatta bunlar tutuklattırılmaya ve engellenmeye çalışılmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde bu meslek saygın, gerekli ve kamunun eğitimi açısından gerekli bir meslek dalı olarak kabul edilerek 1924’te Musiki Muallim Mektebi 1934’te Milli Musiki Temsil Akademisi açılmıştır. Bu kurum 1940 yılında Devlet Konservatuvarı adını almıştır (Arat, 1980:106)

⁴⁵ Daha önce 1924 yılında bir İlahiyat Fakültesi açılmış ancak 1933’de kapatılmasının yanı sıra İlahiyatçılara, imamlara ya da hocalara yüksek eğitim olanağı verilmedi (Özdalga, 2007: 54-55).

DP döneminde kadınların kıyafeti ile ilgili yapılan bir çalışma günümüz İslamcı kadın kıyafetine etkisi açısından dikkat çekicidir. 1949'da resmi ideoloji tarafından kurulan ve 1950'de DP tarafından da desteklenen Kadınlar Birliği Derneği Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar'ın 1950'li yıllar boyunca çarşafa karşı sürdürdüğü mücadelede aktif görev almıştır. Dernek çeşitli kuruluşlardan sağladığı fonlarla eşarp alıp yoksul semtlerde dağıtmış, çarşafı ise toplamıştır (Çaha, 2010: 170).

DP döneminin İslamcı kadın açısından bir başka önemi başörtülü üniversiteli kızların ortaya çıkmasını sağlayan şartları oluşturmuş olmasıdır. Bu dönemde sağlanan dini ılımlı politikalar ve özgürlük ortamına bağlı olarak artan İslami yayınların etkisi ile İslami kesimin dinin ana kaynaklarıyla tanışması sağlamıştır. Bu okumaya ve bilime verilen değeri arttırmış “bilimin kadın erkek her Müslüman'a farz olduğu” düşüncesinin de yayılmasını ve okumaya daha fazla önem verebilmesini sağladı. Bu okuyan başörtülü kızların da ortaya çıkışını hazırlayan süreç olmuştur (Çaha, 2010: 306-307) ve yine DP döneminde ülkenin taşrasında açılan pek çok kız liseleri okulları da bu sürece katkı sağlamıştır.

Darbe sonrasında 1961 seçimleri ile iktidara gelen CHP, 1945 öncesi var olan katı laik uygulamalarını yumuşatmıştır. İslam Dini'nin köylünün uyguladığından farklı modern akılcı bir alternatif yorumunu üretmeye çalışmışlar. Bu yolda var olan Yüksek İslam Enstitülerinin ders programlarına içerik yönünden müdahale edilmiş toplumbilim, ekonomik ve hukuk dersleri ilave edilmiştir. Diyanet işleri başkanlığı “aydınlatici” dinsel vaazlar vermiş ve yine Türkçe mealler yayınlanmıştır (Zürcher, 2000:360)

3.2.1.1. Reformların Şehirli ve Köylü Kadın Üzerinde Farklılaşan Etkisi

Cumhuriyet sonrası dönemde kadınların toplumsal statüsünü Batılılaşma yönünde değiştirmeye yönelik reform niteliğinde pek çok hukuki ve siyasi değişim gerçekleştirilmiştir. Kadınların durumunda yaptığı iyileştirmelere rağmen bu reformlar şehirli kadın ile geleneksel kapalı çevrelerde ve kırsalda yaşayan kadının hayatında farklı etkiler yaratmıştır. Şehirli ve sosyo-ekonomik olarak daha iyi durumda olan kadınlar eğitim alma fırsatı ile birlikte daha iyi mesleklere gelmişler ve laik reformlarla uyum sağlayarak içselleştirmişlerdir. Bunun, kırsal kesim kadınlarının durumlarında ise bir yansıması olmamış, geleneksel kuralların geçerliliği devam etmiştir. Çünkü Anadolu köylü kadın zaten hiç peçe örtmediğinden, peçenin engellenmek istemesinin

onun için bir anlamı yoktu. Çokeşliliğin yasaklanmış olmasının da bir anlamı yoktu. Gücü yeten çiftçiler ikinci eşi alabilir ve doğacak çocukları da resmi eşin üzerine geçirebilirdi (Zürcher, 2000:281-282). Kanunla verilen haklar uygulamada karşılık bulmamış yasaklara rağmen dinsel nikah tercihi, küçük yaşta kızlarla evlilik, kız çocukların eğitiminden uzak tutulması sürmeye devam etmiştir⁴⁶ (Kandiyoti, 2007:77).

Burada üçüncü bir grup kadın olarak daha çok taşra kentli veya kasaba menşeli ya da bunların kentlerdeki devamı sayılabilecek esnaf guruplarının kızlarıdır. İslamcı söyleme daha açık olan bu kızlar Cumhuriyetin eğitim politikaları çerçevesinde erkelerden daha az da olsa eğitim olanaklarından faydalanmışlardır (Acar:2010: 88) Eğitimden daha az yararlanma sebepleri arasında modern uygulamalara gösterilen halk muhalefetine aranabilir. Halk geleneksel muhafazakâr değerleri ile uyuşmayan karma eğitim yapıldığı modern kurumlardan uzak durmayı seçmiştir. Bir diğer sebep ise 1950'lere kadar üniversitelerin sadece İstanbul Ankara gibi şehirlerde yer almasıdır. 1950 sonrası artan ulaşım ve eğitim imkânları hem üniversitelerin taşra kentlerine de açılmasını hem de taşradaki insanların büyük şehirlere ulaşımını kolaylaştırmıştır (Çaha, 2010:157). Bunun yanı sıra o dönemde kız liseleri, kız meslek liseleri ve İmam-Hatipler gibi okullarda okuma imkânı bulmuşlardır. Bu 1970'lerde başörtüleriyle dindar üniversiteli kızların ortaya çıkışını hazırlamıştır (Eraslan, 2009:243–244). Hem dindar hem Kemalist ideolojinin kentli ve taşralı bu kadınlar arasında değişen içselleştirme düzeyi 80 sonrası daha belirgin olarak ortaya çıkacak olan kadınların laik ve İslamcı kimlikli ayrışmalarının ilk nüvesini teşkil etmiştir denebilir.

Modernleşmenin sağladığı imkânların kentli ve taşralı kadına farklı ulaşması ve onların dâhil olduğu sınıfsal yapının modernleşme nedeniyle bu kesimler arasında derin ayrışmalar oluşmuştur. Bunun sonucunda bazı kadınlar modernleşmenin değerleri ile uyum saplayıp kamusal alana girerken, aynı uyumu gösteremeyenler sistemden dışlanmışlardır.

Bir kesimin kadınlarını görünmez kılsa da Cumhuriyet reformları kadınlar için bir dönüm noktası oluşturmuştur. "Yaratılan psikolojik zemin üzerinde kadınların

⁴⁶ B. Toprak bu değişikliğe direncin sebebini İslamiyet'in yüzyıllardır meşrulaştırdığı geleneksel cinsel rollerin değiştirilememiş olmasına bağlar. "Cinsel rollere ilişkin İslami inanç ve gelenekler toplumda geçerliliğini koruduğu sürece kadınların statüsünü değiştirmeye yönelik hukuki reformların başarısı sınırlı kalmıştır" (Toprak, 1982:367).

erkeklerle eşitliği düşüncesi yaygınlaşmış ve kadının kamusal alanda yer alışı aynı zamanda bir prestij haline gelmeye başlamıştır.” (Çaha, 2010:157)

3.2.2. 1980 Sonrası ve “İslamcı Kadın”

1980 öncesi, dini hareketlerin yükselişine sahne olmuştur. Yaşanan şehirleşme olgusu yanında ortaöğretim kurumlarının taşralara kadar yayılması kadın eğitim öğretimini arttırmıştır. Üniversitelerde yavaş yavaş başörtülü öğrenciler görülmeye başlanmıştır. Bunlar geleneksel başörtüsündne farklı bir tarzda örtünme şekli ile kamusal alanda yer alan ilk kadınlar olmuşlardır. İlk başörtülü kadın Doktor Hümeysra Ökten başörtüsü ile çalışamayacağını anlayınca 1955’te çalıştığı hastaneden ayrılmak zorunda kalmıştır. 1960’larda tekil düzeyde olsa da başörtülü öğrenciler olmuştur.. Bunlardan birisi tıp fakültesinden birincilikle mezun olan ancak bu hakkı elinden alınarak Gülsen Ataseven’dir. Bu başörtüsü nedeniyle yaşanacak mağduriyetlerin bilinen ilk örneklerindedir. Başörtüsüne karşı devletin cezalandırıcı tutumu daha sonra başka kurumlarda da değişik şekillerde devam etmiştir.⁴⁷ 1970’lerden sonra üniversitelerde başörtülü öğrenci sayısı İmam-Hatip liselerine kız öğrencilerin kabulü ve kız sınıflarının açılması ile hızla artmıştır (Çaha, 2010: 306–307).

Bu dini hareketlilik çok uzun sürmemiştir. Tek sebep olarak dini hareketlenmeler gösterilemezse de, 1979’da gerçekleştirilen İran İslam devrimi ve Türkiye’de MSP ve diğer dini grupların yükselişe geçişi, bir “radikal dincilik tehlikesi” iddiası ile askeri bir darbe olmuştur (Zürcher, 2000:391). Darbe sonrası başörtülü kadının eğitim ve çalışma imkânlarını kısıtlayan uygulamaların açık bir şekilde devlet eliyle başlatıldığı dönemdir. Türkiye’de hiçbir zaman üniversitelerde ya da başka kurumlarda başörtüsünü yasaklayan herhangi bir yasa bulunmamasına rağmen çıkarılan yönetmeliklere dayanarak 1982’den sonra kamu alanında kadınların nasıl giyinmeleri gerektiğine dair düzenlemeler getirilmiş ve ilk yasak bu dönemde Yüksek Öğretim Kurumu tarafından konulmuştur (Özdalga, 2007:212). Cumhuriyet devrimleri ile kadının kamusal alana çıkışı sağlanmaya çalışılırken; bu kez de onun kamusal alana eğitim veya çalışma amaçlı çıkışı “türban”⁴⁸ gerekçesiyle engellenmeye çalışılmıştır.

⁴⁷ Başörtüsü yasağı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Özdalga, 2007:211-216; Cindioğlu, 2010:31-37

⁴⁸ “Türban” şeklindeki isimlendirme bunu siyasi bir simge olarak tanımlayan ve kamusal alanda da olmaması gerektiğini savunanların kullandığı bir terimdir. Siyasi bir gaye için değil sadece inanç

Başörtüsü, 1980'lerden itibaren bir yasaklanıp bir serbest bırakılmaya çalışılması ile üniversitede okuyan ya da resmi bir kurumda mesleklerinde çalışmak isteyen kadınların gündemindeki en önemli mesele haline gelmiştir. Bu aynı zamanda laik-İslamcı kutuplaşmasında başörtüsünü, siyasi tartışmaların odağına taşımıştır. Başörtüsü laik kesim tarafından Cumhuriyet'in laiklik temelinde yükseltilmeye çalışılan modernleşme ve Batılılaşma projesine bir tehdit olarak görülmüştür. Çünkü eğitim, kentleşme, kadının iş hayatına katılımı toplumdaki geleneksel İslami yapıları ve kimlikleri değiştirip dönüştürecek ve bu da kadını özgürleştirecektir. Üniversite okuyarak gelecekte meslek ve kariyer sahibi olmaya doğru yönelmiş kadınların yeniden İslam'a dönüp örtünmeleri Göle'nin deyimiyle modernitenin can evinden vurulması idi. Bu modernlik ile eğitim arasındaki özdeşliği tehdit eden bir eylem olarak görüldü. Laik eğitim kurumlarının modern laik gençler yetiştireceği algısını zedeledi (Göle, 1998:48). Okuyan ya da çalışan kadının "türban" takması hem kadın özgürlüğünün ve özgürleşmesinin önünde bir engel hem de kadının dine dayanan baskıları kabul edişinin bir alameti olarak görüldü (Cindoğlu, 2010:31).

1980 askeri darbesinin ardından o güne kadar bireysel, keyfi yasaklama ve engellemelere takılan başörtüsü "ulusal" ölçekli bir sorun olarak görülerek devlet eliyle yasaklanmıştır. 1982'de YÖK başörtüsü ile derse girilmesini yasaklamıştır. Gelen protestolar üzerine karar kısmen yumuşatılmış ancak daha sonra yeniden uygulanmaya konmuştur. 1983 seçimleri halkın değerlerine yakın olduğu bilinen Turgut Özal'ı darbecilerin beklenmedikleri bir şekilde iktidara taşımıştır. ANAP meclisten türban takılmasına izin veren bir yasa geçirmiş olsa da bu Cumhurbaşkanı Kenan Evren bu yasayı Anayasa Mahkemesine göndermiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya uygunsuz bulunan madde iptal edilmiştir. Özal yönetiminin başörtüsünü çözme çabaları her defasında Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Çankaya veya dönemin sol partileri tarafından sekteye uğratılmış ve konu belirsiz bir hal almıştır. 1987'de Rektörler Komitesi yasağı bir kez daha onaylamış ancak bu yasak her üniversitede farklı uygulamaları ile belirsizliği arttırmıştır (Çaha, 2010:317).

Özal'ın liberal politikaları ile "İslami burjuvazi" oluşurken aynı zamanda "dindarlaşma" yönünde de bir artış yaşanmıştır. Usta 80'li yılların ortalarından itibaren

gereği olduğunu ifade eden ve kamusal yasakların da karşısında olanların kullandığı terim ise "başörtüsü" şeklindedir.

İslamcı kesim, kadın konusuna özel bir önem vermeye başlamış ve onun sosyal rolünün ne olması gerektiği ile daha fazla ilgilenmiştir.. Kadının beklenen rolünün sınırlarını bağlı bulunduğu tarikat cemaat ya da grubun anlayışı çerçevesinde geliştirmeye yönelik pek çok dergi yayınlanmıştır. Çünkü Çaha'nın ifadesi ile "Sosyal yaşamda daha fazla boy gösteren dindar kadın, doğal olarak İslami kesim içinde üniversitelerdeki başörtüsü sorununun ötesinde bir sorun alanı olmaya başladı." 80'ler aynı zamanda başörtüsü yasakları ile karşılaşan kadınların dinamizm kazanmasına yol açtığı gibi kendi durumlarını yeninde gözden geçirmelerine ve geleneksel Müslüman kadın rolünün sorgulanmasına yol açmıştır. Geleneksel İslam anlayışında, asli rol ve statüsü, anne ve eş olarak eşine itaati ile özdeşleştirilen ve kamusal alanda ancak eşinin varlığı kadar var olabilen kadın tipine zıt bir şekilde başörtüsü direnişi sırasında İslam'ın bir rüknünün muhafazası için bazen erkeklerle omuz omuza ve bazen de ona rağmen direnen bir kadın modeli ortaya çıkmıştır (Çaha, 2010:314).

Aralık 1989 da yasağı kaldıran ve türban konusunu yöneticilerin inisiyatifine bırakan bir kararname yayınlanmıştır (Zürcher, 2000:421). Ancak 28 Şubat'la birlikte başörtüsü yasağı yeniden daha şiddetli olarak gündeme oturmuştur. Yasaktan başörtülü çalışanlarla beraber üniversite öğrencileri de etkilenmiştir. Hatta yasak üniversite kampus alanına hiçbir başörtülünün sokulmamasına kadar genişletilmiş, öğrenci velileri üniversite lojman sakinleri de bu yasaklarla denetlenmek istenmiştir. Laik-İslamcı çekişmesinin zirvede seyrettiği bu süreçte kız öğrencilere başlarını açarak okumaları yönünde telkin vermek üzere İstanbul Üniversitesi kampus girişine "ikna odaları"⁴⁹ kurulmuştur. "İkna edilemeyen" pek çok kız öğrenci okulu bırakmak zorunda kaldığı gibi pek çok kadın çalışan mesleklerinden başörtüsü oldukları için atılmışlardır. Yasaklar protestolarla karşılanmış bu dönemde tartışma laiklerle İslamcılar arasında olmaktan çıkıp İslamcılarla İslamcılar arasında bir tartışmaya da dönmüştür. Ne pahasına olursa olsun başörtüsünden taviz verilmemesini savunanlar yasaklara uyarak başını açıp girme yönünde görüş beyan edenleri yasakçıların ekmeğine yağ sürmekle ve yasakların devamına katkıda bulunmakla suçlamışlardır.

⁴⁹ İkna odaları, 28 Şubat süreci sonrası başörtüsü ile okumalarına izin verilmeyen üniversiteli kız öğrencilerin başlarını açarak okula girmeleri yönünde "ikna edilmeleri" için İstanbul Üniversitesi girişinde kurulan odalardır.

MSP tabanından gelen İslamcı düşüncedeki AKP 2003 seçimlerini birinci parti olarak kazanmış ve iktidar olmuştur. AKP, 2005'te memurlara sicil affi ile başörtüsü yasağı sonucu mesleklerinden atılan kadınlara görevlerine –başörtüsü takmak hala yasak olmakla birlikte- geri dönme hakkı vermiştir. Başbakan'ın başörtüsü konusundaki söylemleri dayanak gösterilerek iktidardaki AKP'nin kapatılması için 2008'de dava açılmıştır. Ve hala sorun gerilimli bir şekilde 2013 Türkiye'sine kadar uzamış öğrenciler için kısmi bir serbestlik sağlansa da kamu görevi yapan başörtülü kadınlar açısından sorun hala çözülebilmemiş değildir.

Gerek 1980 sonrası, gerekse 28 Şubat sonrası başörtüsü yasaklarına karşı verilen kamusal alanda yer alma mücadelesi kadınları değiştirmiştir ve dönüştürmüştür. Çaha, bunun özellikle bireysel karar veren cemaat içinde yer almayan kadınlar eylemlerinin dönüştürücü işlevi olduğunu söylemektedir. Çünkü “Başörtüsü mücadelesinde yer alan kadınlar, ev işlerine, kocaya itaate, nakış dikişe ve çocuk bakımına olan ilgilerini; devlete, siyasal katılıma, gösteriye, protestoya, bilgiye, bilgilenmeye, kısaca sosyal ve politik bir ilgiye yönlendirmiştir” (Çaha, 2010:322).

Bazen din ve devlet arasındaki iktidar mücadelesi meydana gelebilmektedir. Sebep her birinin topluma sundukları hayat felsefesinin uyuşmaması olabilmektedir. (Polat, 2002 121) Başörtüsü konusunda yaşananlar da buna örnektir. Referans sistemlerindeki farklılık sundukları hayat felsefesinin de farklı olabilmesine yol açabilmektedir. Müslüman bir kültürde seküler bir habitusun yaratılmaya çalışılması ise geleneksel ve dinsel kültürde yaşayan kadınların hayatlarında bir dizi değişiklik anlamına gelmektedir. Göle kimlikte de değişikliğe yol açacak olan bu değişikliğe sebep olacak noktaları şöyle açıklamaktadır:

“Müslüman bir kültürde ‘seküler bir habitus’un yaratılması, geleneksel ve dinsel kültürde, kadınları yeni hayat biçimlerinin göstergesi olarak öne çıkaran bir dizi değişimin yaşanması anlamına gelir. Örtüyü çıkarmak, kızlar ve oğlanlar için zorunlu karma eğitim, erkekler ile kadınların birlikte sosyalleşmesi, özgür aşk, erkekler ile kadınlar için eşit haklar, kadınların kamusal alanadaki performansları gibi pratikler ve reformlar, kadının kapanması üzerindeki dinsel normların, kadınların kamusal alandaki performanslarına ve görünürlülüklerine getirilen yasağın, toplumsal hayatta erkekler ile kadınların birbirinden ayrılmasının, görücü usulü evliliğin ve çekeşliliğin aşınmasına işaret eder. Seküler benlik giyinme (ve soyunma) şekillerinden erkeklerle sohbet edip sosyalleşmeye ve kamusal alanda hareket etmeye varıncaya kadar, öğrenilmesi prova edilmesi ce icra edilmesi gereken bir dizi bedensel pratiğe takabül eder. Seküler’in alışnaklıkları “doğal yolla ve örtük olarak taşınmaz; tam tersine asimilasyonu ve batı kültürünü “özümsemeyi” gerektiren bir modernlik projesi ve benlik siyasetinin parçası haline gelir” (Göle, 2012:20)

3.2.3. Cumhuriyet ve Kadının Eşitliği Söylemi

Günümüzde gerek feminist teoride, gerekse toplumsal cinsiyet alanında yapılan çalışmalarda önemli bir tartışma konusu farklılık/eşitlik üzerinedir. K. Bhasin bu iki durumu, toplumsal cinsiyet rolleri kalıp yargılarının, kadın ve erkek arasında yarattığı iki farklı durumu göz önünde tutarak “ geleneksel” ve “eşitlikçi” olarak isimlendirmektedir (Bhasin 2003:5). D. Kandiyoti’de “gelenek” ve “modernlik” kalıplaştırmalarının kadınlık ve erkeklik kimliklerinin yaşanmasındaki farklılıkları temsil için kullanılabileceğini söylemektedir (Kandiyoti, 2007: 196).

Bu kullanımlara uygun olarak toplumsal cinsiyet açısından kadınlık rollerinde ortaya çıkan farklılaşmaları göstermek amaçlı Osmanlı’yı geleneksel, Cumhuriyet’i ise modernlikle kalıplaştırmak uygun görünmektedir. İlki kadının durumunu farklılık üzerine inşa ederken ikincisi ise bunu eşitlik üzerine inşa etmektedir. İdeal bir tip olarak geleneksel olarak adlandırılan toplumlarda toplumsal cinsiyet rollerinde erkeğin görece üstünlüğüne dayanan “farklılık” söylemi açıklanmaktadır. Bu erkeğin mutlak hâkim olduğu kadının hiçbir hakkının söz konusu olmadığı bir noktadan kadın-erkeğin nerede ise eşit sayılabileceği ancak son sözün erkekte bittiği noktaya kadar geniş bir aralığa içerebilmektedir. Bu söylem tamamlayıcılık şeklinde de ifade edilebilmektedir. Bu eşitliği, değil farklılıkları öne çıkaran ve bu farklılıkların bir elmanın iki yarısı gibi birbirini tamamlayan parçalar olduğu şeklindeki görüştür. Diğer görüş ise genellikle modern toplumun evrensel eşitlik ilkesinin mülhem tüm insanlar arasında olduğu gibi kadın-erkek ilişkisinde de her iki tarafın eşit bireyler olarak yer aldığı bir ilişki tarzını tanımlayan görüştür. Bu sadece hak ve özgürlükler alanında eşitlik noktasından fiziki sosyal her alanda eşitliği öngören bir noktaya kadar farklılaşan söylemleri bünyesinde barındırabilmektedir.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet kalıplarının üretilmesinde Cumhuriyet’e kadar farklılık söylemi hâkimdir. Osmanlı’nın son dönemlerinde feminist hareketlerde de kadın hakları konusundaki talepler olsa da tam bunlar kadın ve erkek rolleri açısından farklılığa dayanmaktadır. Kadının bireysel hak ve özgürlüklerini öne çıkaran ve tam bir eşitlik talebi ise feminist söylem içinde ancak 1980’lerden sonra yer bulabilmiştir. Dolayısı ile 80’lere kadar Türk kadınının rol ve statüsünün farklılık ya da eşitlik yönünde belirleyicisi İslami gelenek ve modernleşme devletidir. Ayrı köşelere düşen

ideal kadın kimliği tanımlamaları ve ona biçtikleri rol ve statü ile Türkiye’de İslamcı kadını, çatışan, çelişen tercihler arasında bırakan bu iki yapıdır.

Tanzimat’la başlayan modernleşme ile o güne kadar etkin olan dini, geleneksel yapının belirleyicilik vasfı yavaş yavaş kaybolmuş Batı’lı tarzda laik düzenlemeler kanunlar devreye girmiş olsa da bunlar toplumsal cinsiyet rollerinde radikal değişiklik yaratacak kadar önemli değişiklikler değildirler Cumhuriyet’e geçişle birlikte bu konuda keskin bir değişiklik söz konusudur. Kadın dini gelenekle uyuşmayan farklı rol beklentileri ile karşı karşıya kalmıştır. Kadının laik örgün eğitime katılmasına önem verilmiş, sosyal hayatın içinde yer almaya teşvik edilmiştir Kadın imgesi “eşitlikçi” olduğu varsayılan İslam öncesi Türk tarihine ve laik Batı değerlerine referansla oluşturulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti laiklik, cumhuriyetçilik ve cinslerin eşitliği paradigması üzerinde yükselmiştir. Reformlar “...kadın haklarının sağlanması, karşı cinslerin toplumda yan yana yer alarak kadının kamuda görünürlüğünün artırılması yönündedir. Bu ise cinsleri kamusal alanda ayıran kadının ‘iffetliliği’ ve ‘görünmezliği’ üzerine kurulu İslami etiğin tersi bir durumdu ve radikal bir değişiklik”tir. (Göle,1998:30-31)

Kemalist düşüncede, geleceğin çağdaş toplumun oluşturulmasında ve yeni neslin yetiştirilmesinde kadın ve kadının rol ve statüsü büyük öneme sahiptir. Bunun sağlanması ise ancak “eşitlikçi” bir yaklaşımla gerçekleştirilebilecektir. Bu hem kanuni eşitlikçi yasalarla hem de eğitim alanında sağlanacak eşitlik ve eşitlikçi öğretisi ile sağlanabilecektir. Bu yönde Cumhuriyet sonrası dönemde kadınların toplumsal statüsünü Batılılaşma yönünde değiştirmeye yönelik reform niteliğinde pek çok hukuki, siyasal değişim gerçekleştirilmiştir. Kadınların durumunda yaptığı iyileştirmelere rağmen bu reformların başarısı sınırlı kalmıştır. Toprak’a göre; bunun nedeni bu reformların pragmatik, siyasal amaçlara yönelik olmasıdır. Yoksa cinsel rollerde bir değişiklik yaratmayı amaçlamamaktadır. Kadınların erkeklerle eşit olmadığı tezi reddedilmiştir. Fakat bu reddedişle amaçlanan "kadının erkeğin otoritesine boyun eğmesine ilişkin İslami görüşün toplumdaki silinmesi "değildir. Cumhuriyetle birlikte kadınlara tanınan haklar cinsel rollerin tamamen değiştirilip yeniden inşası yerine Atatürk ilkelerinin pekiştirilmesi amaçlı yapılmıştır. Çağdaş Batılı bir toplum yaratmada geleceğin nesillerine yeni kültürel değerleri aşılama kadının ailedeki rolü önemli olduğu için onun statüsündeki değişiklikler önemli görülmüş ancak cinsel ayrımlar

radikal bir şekilde sorgulanmamıştır. Ancak yine de geleneksel İslami bir toplumda kadın-erkek ilişkilerinin sınırlamaları göz önüne alındığında Atatürk'ün yaptığı reformların ne denli önemli olduğu ortadadır (Toprak, 1982:368-371). Bu reformlar İslamiyet ile Kemalist laik zihniyet arasında kadın konusunda bugüne kadar uzayan bir çatışma alanı doğurmuştur. Çünkü Cumhuriyet ideolojisinin kadınların siyasal ve toplumsal alanda eşitliğine dair öne sürüp uygulamaya koyduğu değerler ile İslamcı ideolojinin değerleri çatışmaktadır (Acar, 2010: 74) Bu iki taraf arasında bir savaş alanına dönüştüğü gibi bireysel planda da kadını çatışma içine sokmaktadır.

Bu söylem çatışmasına Feminizmin 80'lerden sonra dâhil olmaya başlamıştır. Kamunun değil birey olarak kadının yararını ve amasız, fakatsız bir eşitliği savunan feminist söylem “toplumsal yarar”ı önceleyen hem Kemalist söylemle hem de İslamcı söylemle ayrı yerlere düşmüştür. Toplumsal cinsiyet rolleri sorgulanmış kadın ve erkek rollerinin karşılıklı konumlanması eleştirilmiştir. Kadının kendisi için kurgulanan ve hem gelenek hem de Kemalist söylem tarafından sunulan rollerde devam etmesi, kadın hakları ve özgürlüğü açısından problemleri görülmüştür. Bu rollerin aynen korunması ve devam etmesi bunların ardında yatan ataerkil iktidar ilişkilerinin ve yapısının aynen devamı demektir. Bu da kadının esas olarak insan eyleminin cereyan ettiği sahadan iktidar alanından dışlanmasına neden olur. Ve yine hangi ideoloji tarafından sunulursa sunulsun ve kendi içinde ne kadar saygın ve önemli olursa olsun kadına bunun tek kimlik seçeneği olarak sunulması kadının seçme özgürlüğünü ve varoluş çeşitliliğini sınırlandığı gerçeğini değiştirmez (Berktaş, 2012:120,125). O halde feminizmin eşitlik ilkesi ile Batıcı modernleşmecilerin eşitlik ilkesinin uyuşması söz konusu değildir. Feministler kadının yararını referans alarak kadını cins olarak sınırlayan her türlü eşitsizliğe karşı eşitlik talebi ile eyleme geçerken ulus devleti inşa eden Batıcı modernleşmecileri ise toplumun yararını önceleyen bir eşitlik ilkesi ile rol beklentilerini tanımlayıp ortaya çıkmışlardır.

F. Berktaş, benzer gerekçelerle feminizmle İslamcı kadınların ortak bir çizgide buluşabilmelerinin güçlüğüne dikkat çekmektedir. Çünkü feminizm anneliğin önemini yadsımış ev kadınlığının tek seçenek olarak sunulmasını kadının esarete alınması olarak görmüştür. Her ne kadar İslamcı kadınların “özel alanı, evi, ev kadınlığını, anneliği, yani kadının geleneksel rol ve işlevlerini sınırlarını yeni bir yorumla tabi tutmaya ve sınırlarını genişletmeye çalıştıkları görülüyor” olsa da “eril” değerlere kökten bir

meydan okumamaları ve tamamlayıcılık söyleminden vazgeçmemeleri nedeni ile ikisi arası ortak söyleme ulaşılmasını imkânsızlaştırıyor. Feminizmin tarihsel ve toplumsal kategoriler olarak gördüğü kadınlık ve erkeklik kimlikleri İslamcı söylem tarafından “fitrat” olarak açıklandığında tarih ve toplum ötesi değişmez olgulara dönüşüyor. Bu da feminizmle İslamcı kadın hareketi arasında ayrışmaya ve karşı söylemlere neden oluyor (Berktaş, 2012: 121). N. Arat, ikisi arasındaki uyumsuzluğa İslam’ın tamamlayıcılık söylemi üzerinden dikkati çekiyor ve bunun feminizmin eşitlik söylemi ile buluşmasının mümkün olmadığını söylüyor. Uygulandığı ortamın özel şartları ne olursa olsun mesela çok eşlilik isterse kadınları maddi imkânların kısıtlı olduğu ortamda koruyor olsun veya mirastaki eşitsizlik evlenirken kadının aldığı para ile tamamlanıyor ve bu az pay telafi ediyor gibi görülsün İslam’da kadın erkek eşit haklara sahip değildir. Bu nedenle de kadın erkek eşitliği savı temelinde yükselen ya da kadınların özgür seçim hakkını savunan feminizmle bağdaşması mümkün değildir (Arat, 2010:93).

Kadının ikincil konumunu İslam’la bağlantılı olarak izah edenlerin Cumhuriyet’le yapılan onca reforma rağmen niçin feminist söylemin hedeflediği özgür eşit bireyler olarak kadını inşa edememiş olduğunu açıklamaları zordur. Uygun açıklama ataerkil çözümlerle devreye sokularak giderilebilmektedir. Rejim değişmiş olsa da ataerkil yapının sürekliliği bu başarısızlığın nedeni olarak görülmektedir.

Feminist söylem kadının eşitliği ya da özgürlüğü söyleminin var olan ideolojik sisteme uygun olarak şekillendirildiğini söylemektedir. Ve ideolojik sistem olarak farklılaşma ve kopuş söz konusu olsa da Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bu konuda süreklilik söz konusudur. Her ikisi de kadını belli kalıplara sokmaya çalışan ataerkil ideolojilere sahiptirler. Dolayısıyla ile bazı konularda ikisi arasında kesin kopuşlar görülse de bu konuda bir süreklilik söz konusudur.

D. Kandiyoti, bu sürekliliği şöyle açıklar. Ataerkil sistemlerde kadının yeri ve davranışı kültürün belirleyici unsuru olarak görülebilmekte ve kadın ve aile ile ilgili konular bu kültürel öze sadakat ve farklılık ile ilgili söylemde merkezi bir yer teşkil etmektedir. Kadının özgürlüğü ya da eşitliği söylemi de buna bağlı olarak açıklanmaktadır (Kandiyoti, 2007:105). Türkiye açısından düşünüldüğünde var olan iki sistemde varlığının devamı sağlamak kadını denetlemektedir Çünkü ataerkil sistemin temeli aile ve mülkiyet yapısına aile ve mülkiyet yapısı da kadın bedeninin ve

davranışının denetlenmesi kaygısına dayanır.⁵⁰ Ve bu kaygı dinsel İslamcı ve din-dışı laik milliyetçi söylemler tarafından ortaklaşa paylaşılıyor. Dolayısıyla kadının görünümü tavrı denetlenerek bunların cemaatin gerçek kimliğiyle uyumlu olması ve onu doğru bir şekilde yansıtması beklenmektedir. (Berktaş, 2012: 121).

Berktaş'da süreklilik gösteren yapılara dikkat çekmektedir. Ataerkil zihin ve yapının sürekliliğini söz konusudur. İslami ataerkilliğinin yerini Batılı ulus-devlet ataerkilliği almıştır (Berktaş, 2012: 99). Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni kadın kalıbını belirlemeye girişen erkeklerin kendilerini yeni olarak tanımlasalar da aslında Batıcı/modernleşmeci erkekler ile gelenekselciler arasında kadının toplumsal cinsiyet rollerini belirleme noktasında fazla bir fark olmamasıdır. Her ne kadar Cumhuriyet'in resmi ideolojisi kadınların kamusal alana çıkmalarından, meslek sahibi olarak ev dışında çalışmalarına taraftar görünse de Kemalist erkeklerin tasavvurundaki oluşturulmaya çalışılan yeni kadın yeni kurulmakta olan ulus devletin faydasına yönelik verilen iyi bir anne iyi bir eş olmanın yanısıra iyi bir yurttaş olan kadındır. Başkaları için yaşayan bir varlıktır ve kadının en belirgin meziyeti fedakârlığı ve feragatidir Böylece kadına "aile ve özel alandaki "doğal" görev ve sorumluluklarının yanı sıra, bir de toplumsal alanda fedakârlık ve sorumluluk yüklenmiştir (Berktaş, 2012:108-109) . Bu sürekliliği Çağatay ve Soysal hem İslami geleneği sahiplenen İslamcılık hem de modernleşmeci ulusal devlet kadının konumunu birey hakları ve bireysel özgürlükler açısından değil "toplumsal yarar" açısından tanımladığını söyler Bu tanımlamalarda ortaya çıkan bir olgu da bireyin toplumsal yarara tabi olmasıdır. Kadınlar açısından da durum onların özgür ya da eşitlikçi bir çerçevede kamu yaşamına katılan bireyler olarak tanımlamaya yönelik değildir. Kadın kamuda yer aldığı anda bile onun yeri toplumsal yarara uygun olacak şekilde aile kavramı içinde tanımlanmaktadır. (Çağatay ve Soysal, 2010:294)

Toprakta aynı durumu şöyle açıklamaktadır: "Kemalist reformlar sonucunda hukuki ve siyasal haklarını elde etmelerine karşın özgür olamamalarıdır" . Toplumdaki yerlerini saptamada sorun yaşamaktadırlar. Bir yandan görünüşte erkeklerle eşit oldukları bir modeli benimserken diğer taraftan sınırları İslami toplumun gelenekleri ile

⁵⁰ Bu sadece bu coğrafyaya ait bir durum değildir. Yuval Davis tüm kültürlerin kimlik kuruluş öğelerinin belirlenmesinde kadının konumunun hayati önem taşıdığını söyler. Çünkü "Kadınlar çoğunlukla topluluğun ve topluluk sınırlarının kültürel sembolleri olarak, topluluğun ve 'şerefi'nin taşıyıcıları ve topluluk kültürünün nesillerearası yeniden üreticisi olarak kurulurlar"(Davis, 2010:131-132)

çizilen bir modelin içinde sıkışıp kalmışlardır. "Geleneksel toplumun kadınlara sağladığı güvenlikten yoksun olmalarına karşın gerçekten özgür olma olanakları elde edememektedirler. Çarşaf giymemekte fakat kendilerine uysal, iktisadi yönden erkeğe bağımlı, ev işi ve çocuk büyütme yönelik olmalarını öğreten bir topluma hala hapsedilmiş durumdadırlar" (Toprak, 1982: 368)

Sancar verilen bir takım haklar olsa da bunların hiçbir zaman erkek ve kadın arasında bir eşitliği sağlamaya yönelik olmadığını Osmanlı'dan bu yana süregelen geleneksel muhafazakar yapı ile barışık olarak Türkiye modernleşmesinde de eril değerlerin öne çıkarıldığı kadının iktidardan uzak tutulduğunu ve aile kurma ve yaşatma görevinin yüklendiğini söyler. Kadına reformlarla bazı haklar tanınmış olsa da bu reform döneminin hemen sonlandığını ve geçmişten miras alınan modernlik kurgusu içinde erkeklerin devlet kadınların ise aile kurmakla görevlendirildiğini söyler.(Sancar, 2012: 310-315)

Süreklilikler böyle iken en önemli ayrılış ise kadınların yoğun bir şekilde eğitim sistemine dahil edilmesinde ve bu yapılırken cinsler arası geleneksel mekan ayrımının çığnemesindedir. Berktaş'a göre İslam hukukunun geçerli olduğu tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da kentsel mekân cinsiyete bağlı olarak kesin sınırlarla ayrılmıştır. Cumhuriyete geçişle keskin kopuş da burada kendini gösterir. Cumhuriyetle kadınlar kamusal çıkmaya başlamış ve siyasal haklar edinmişlerdir. Öyle ki bu bazı yazarlar tarafından toplumsal yaşama "fırlatılış" olarak isimlendirilmiştir. (Berktaş, 2012: 99) Fetna Ayt Sabbah da kadına ilişkin modern uygulamaların İslam'ın temel taşlarını nasıl oynattığına dikkati çekmektedir. Dini/geleneksel düzeni ayakta tutan ve kadını yönetip, engelleyen iki temel taşı mekân ve bilgi olarak açıklamaktadır. Kadının modern anlamda okula gidiyor olması dini/geleneksel sistemin temel yasasının ihlali ve yine bu sistemin iş ve mekân bölüşümünün cinsiyete göre belirlenmesi şeklindeki önemli bir olgusunun hiçe sayılmasıdır.⁵¹

⁵¹ Sabbah bunun İslam'ı felsefi bir ülkü olmaktan çıkararak adım olduğunu da söylemektedir. "Müslüman genç kızın okula gitme hakkını kazandığı gün Müslüman dünya da, kültürel bir yapıda somutlaşan felsefi bir ülkü olma niteliğini yitirdi." (Sabbah, 1995:25)

3.2.4. İslam'da Kadının Rol ve Statüsüne İlişkin Tartışmalar

Kadının rol ve statüsüne ilişkin tartışmalarda geniş bir yelpaze söz konusu olmakla birlikte temel üç görüş öne çıkmaktadır. İlki İslam ve İslam etkisi ile oluşan gelenekte kadına hak ettiği yer verilmiştir. Dolayısı ile İslam'ın kadın hakları sorunu yoktur. İkinci görüş İslam içinde bulunduğu dönemsel şartlar itibariyle kadına gereken değeri vermiştir. Bugün şayet İslam'da bir kadın sorunundan bahsediliyorsa bunun sebebi İslam'ın bugünün tarihsel şartlarına uygun okunmaması ve İslam'ın üstünü örten kadim dinlerin ve kültürlerin birikiminin İslam'ı doğru anlama ve yorumlanmasını engellemesidir. Üçüncü görüşe göre ise İslam'da kadının durumu sorundur. Ve bu sorunun kaynağı dinin kendisidir ya da en azından din buna katkı sağlamaktadır.

İlk görüş İslamcılar içinde "gelenekçi " görüşe sahip olanlar tarafından savunulmaktadır. Bunlar İslam dininin asli kaynakları Kur'an ve Sünnet'le beraber o güne kadar içtihadlarla oluşmuş geleneksel müktesebat içinden kadının rolünü tanımlarlar. Geçmişin tecrübeleri ile bize ulaşan geleneği din dışında tanımlamazlar. Geleneksel dünya "herhangi bir gerçek dinin meydana getirdiği dünyalar ve uygarlıklar" çerçevesinde oluşmaktadır ve bu dünya içerisinde kendine has bilgi, uygulama, teknik, hukuk, sembolizm, sanat ve sözlü-yazılı birçok özelliği bir arada bulduran geniş bir alana işaret eder. Geleneğin kaynağı dindir. İlk insanla birlikte başlayan ilahi mesajlar aracılığı ile belli ilkelerin konulması ve uygulanmasıyla gelenek oluşmuş ve daha sonra dini ve onun toplumsala yansımalarını da içine alarak gelişmiştir (Nasr, 1995: 53). Yine gelenek, "ilahi kökenli insanlık tarihinin başlıca dönemleri boyunca iletişim ve vahiy aracılığıyla mesajın yenilenmesiyle varlığını sürdürmüş olan gerçeği ifade" etmekte ve çeşitli kutsal formların özünde bulunan ve gerçeğin bir olması dolayısıyla tek olan batini gerçeği de bünyesinde bulundurmaktadır (Nasr, 1995: 52). Buna bağlı olarak da din geçmişin zengin birikimi içinde korunmalıdır. Din adalet üzerine kuruludur kadına haksızlık diye bir şey söz konusu olamaz.

Bu konuda Çaviş'in görüşlerine bakmak açıklayıcı olacaktır. Çaviş kitabında geçmişte kadının lehinde ve aleyhinde olabilecek uygulamaları sıraladıktan sonra İslam'ın ortaya çıktığı dönem itibariyle Arap'ın eşraf tabakasıyla Arap Yarımadasının pek azı dışında kadının hakaret zillet ve esaret içinde olduğunu söyler. İslam'la kadın hak ettiği gerçek mevkie kavuşmuştur ki; Avrupa'lı hemcinsleri bu hakların tamamına

bile henüz ulaşmamış durumdadırlar. Çaviş buradan yola çıkarak İslami uygulamalar olarak gördüğü kadının şahitliği, miras hakkı, yabancı erkeklerle evlenmemesi gibi birçok konu hakkında savunucu açıklamalar yapar. Statü ve rol paylaşımında erkeğin toplumsal alanda üstün olmasının adil olduğunu söyler. Bu cinslerin biyolojisinin doğal bir sonucudur. İslam'ın kadına biçtiği konum haksızlık olarak algılanmamalıdır çünkü biyolojik olarak zayıf yaratılmış kadın için bu durum bir rahmettir. Kadın bedenlen farklı yaratılışından dolayı "erkeğe oranla daha çok zahmete, yorgunluğa, güçsüzlüğe maruz olmakla kalmayıp fikirsel sinir bozukluklara istidadı da ondan çoktur" (Çaviş; 1987, 156). Kadının çabucak düşünüp karar vermesi gibi "üstün" bir özellik olarak kadına verilirken görüşünde ani olarak değişiklik görülmesi evham ve vesvesenin erkekten çok ona musallat olması yine farklı yaratılış özellikleri nedeniyledir Çaviş bunlara beynin bölümlerini anlatarak şöyle açıklamaktadır

"Hatta ilmi araştırma ile sabit olmuştur ki Pons ile Dura mater(ummu's-sulbe) arasında muvazene (denge) yokluğu, daima kadının yaratılış bakımından melankoliye erkekten çok eğilimi ve iç sıkıntısı ve ruhsal bozukluğa erkekten çok yenilgisi, doğal özellikleri gereğidir."(Çaviş; 1987, 157). "...safâ ve maddi ve akli özelliklerce her iki sınıf arasında eşitlik mümkün ve gerçekleştirilmesi caiz şeylerdendir. Ancak yukarıda söz konusu ettiğimiz bazı sıfatlar ve özellikler, bunlardan müstesnadır ki bu farklar maddi olmakla beraber, iki sınıf arasında manevi ve akli bir takım farklar da doğurur. Özet olarak kadın, şu söylediğimiz sebeplerden dolayı erkekten daha çabuk usanır ve yorulur ve fikri güçlerini daha geç toplar. Yine ondan daha çabuk düşüncelerini ve görüşlerini değiştirir ve bundan dolayı iradesi azmi ve sebatı daha zayıftır."(Çaviş, 1987:158)

Bu görüşte kadın ve erkek ayrımları ilahi takdirin eseridir. Bunlara karşı en ufak bir değişiklik Tanrının yarattığını bozmak emrine karşı gelmektir. Nasr'ın da ifade ettiği gibi toplumsal düzenin istikrarını bozacak en büyük tehlike toplumsal cinsiyet kimliklerinin bulanıklaşmasıdır. Bu aynı zamanda kişinin kutsalla olan ilişkisini de tehlikeye sokan bir durumdur (Berktaç, 2012:122)

Kadının öncelikli görevini aile içinde eşine ve çocuklarına karşı görevleri üzerinden tanımlayan bu görüş erkeğin dışarıda kadının içeride vazifesini ifa ederek toplumda tamamlayıcı bir işlev gördüğü temasına yaslanıyordu. Bazı kitaplarda Müslüman kadından beklenen roller şu şekilde verilmektedir.

Kadın annedir, misyonunu yaratılışına uygun olarak akrabalık ilişkileri içinde tamamlar. İyi bir eştir, çocuklarına bakar, kocasına itaat eder. Evin reisi kocadır. Karı-koca arasındaki iş bölümünde bu hak ona Allah tarafından verilmiştir. İdare konusunda erkek daha üstün olduğu için reis odur. Kadın kendi hakları çiğnenmemek üzere

kocasına itaatle emredilmiştir. Devlet başkanlığı gibi görev sahaları erkeğe aittir çünkü kadının yaratılışı buna uygun değildir. Kadın erkeğin haklarına zarar vermeyen şekilde meşru işlerde çalışabilir. Kadın hukuk tanımayıp isyan ederse dövülebilir. Kadın eve kocasının istemediği kimseleri alamaz, Kadın ailesini kocası izin vermese bile haftada bir kez anne babasını ziyaret hakkı vardır kocası buna engel olamaz (Beşer, 1989: 7-20)

Benzer başlıkları B. Toprak H. Karaman'ın kitabından hareketle şöyle aktarmaktadır.

"Müslüman kadın kocasına itaat eden kadındır. Kadın kocasının malını ve namusunu korumakla, ev işlerini görmekle, çocuklarını büyütmekle, kocasına hizmet etmekle, kocasının dinen meşru emir ve isteklerine itaat etmekle sorumludur. Kocasına itaat etmesi kendisine cennet kapılarını açacak, itaatsizlik ise cehennem ateşiyle sonuçlanacaktır. Evlilik yaşamında kadın, kocası dindar olduğu sürece hatalarına göz yumacak, aile düzeninin devamı için çalışacak, zorunlu olmadıkça kocasından boşanmak isterse "cennet kokusu ona haram" olacaktır. Erkek karısını yatağa çağıracağı zaman gitmezse, melekler ona "lanet" edeceklerdir. Kadın kocasının izni olmadan sokağa çıkamaz, evine misafir kabul edemez yabancılarla konuşamaz. Müslüman kadının kendini yabancı erkeklerden koruması, bu amaçla örtünmesi gereklidir. Kadının asıl görevi ev kadını olmaktır. İş hayatına atılması onu bu görevden uzaklaştıracağı gibi erkeklerle bir arada çalışmayı zorunlu kılacağından uygun değildir. Ayrıca, ev dışında çalışmak kadının yapısı ve ruhsal durumu ile bağdaşmamaktadır. Bu nedenle İslamiyet kadını en doğal görevi olan annelik ve zevcelikle yükümlü kılmış, kadını kendi doğasını zorlayıcı ortamlardan korumak istemiştir. İslam'da aile toplumun temelini oluşturur. Her toplumda yöneticiler olduğu gibi, ailenin yöneticisi ve başkanı erkektir. kadının topluma hizmeti aile içindeki görevlerini yerine getirmek, böylece toplumun en küçük bir birimi olan aile kurumunun sürekliliğini sağlamaktır. Gerçek bir Müslüman kadın bu görevi kabul eden kadındır. Allah kadın ve erkeği fiziksel olarak farklı yaratmış, bu farklılık nedeniyle toplum yaşantısında her iki cinse ayrı işlevler yüklemiştir. Dolayısıyla İslamiyet'te kadın-erkek eşitliğini savunmak anlamsızdır." (Toprak, 1982:370).

Karaman kadının kocasına karşı borçları adı altında kadının; bütün gerekleriyle kocasının aile reisliğini kabul etmesi, dinin kurallarına aykırı düşmedikçe kocasının isteklerini yerine getirmesi, dinin caiz gördüğü durumlar dışında kocasından izinsiz dışarı çıkmamasını gerekli görmektedir. Kocanın yapması gereken ise; kadının mehrini ödemek, nafakasını temin etmek, eşi birden fazla ise aralarında adaleti gözetmek ve eşine makul davranıp iyi geçinmek (Karaman, 2010a:91).

İkinci grup ise grup ise hakikatte İslam'ın özünün kadına ve kadın haklarına saygılı olduğunu ortada bir problem varsa bunun İslam'ın yanlış anlaşılma ve uygulanmasının bir sonucu oluşan geleneksel din algısının sonucu olduğunu ve asli kaynak olarak Kur'an'a ve İslam'ın özüne dönmekle sorunun ortadan kalkacağını

savunan görüştür⁵². Buna göre gelenek olarak bize ulaşan her şey yenilenme içine sokulmalıdır (Hanefi, 2011)⁵³. Bu görüşe göre Kur'an'ın ahkâm ayetleri de içinde bulunulan tarihsel dönem özellikleri göz önüne alınarak değerlendirilmeli ve yeniden yorumlanmalıdır. Bu yapılırken Yahudi ve Hıristiyan dininin ve geleneğinin olumsuz kadın algısının etkisi, dönemin kadın hakkındaki olumsuz sosyal yapısı ve hadislerin sahihliği göz önünde bulundurulmalıdır (İşcan, 2001: 38). Kadın hakkında İslam'dan kaynaklandığı düşünülen olumsuz kadın algısı varsa bundan din ya da Allah değil zamana göre dinin doğru yorumunun üretilmemiş olmasıdır. Din ya Müslümanların zaafları yanlış anlamaları ya da kadim dinlerin ve kültürlerin etkileri veya içinde bulunulan yerleşik kültür ve geleneklerin olumsuz etkisi ile doğru anlaşılammış ve doğru bir şekilde yorumlanamamıştır (Carullah, 2001). Kadın erkeğe göre farklı olarak annelik vazifesi verildiği için farklı yaratılmıştır. Ancak bu bir noksanlık değil üstünlüktür. Beden olarak erkekten zayıf olması hukukunun azlığına delil olarak gösterilemez (Carullah, 2001:65).

Bu konuda Fazlurrahman'ın öğrencisi Amina Muhsin Wedud'un görüşleri de açıklayıcı olacaktır.

"Kur'an bir tek yorumu yoktur. Bu onun her devirde her inananlara hitab edebilme özelliği olan evrenselliğini sınırlamaktan başka bir şey değildir. Bu nedenle" Kur'an evrensel olarak tüm inananlara faydalı olma iddiasını gerçekleştirebilmek için sayısız kültürel durum ve şartlara uyum sağlayacak denli esnek olmalıdır. Bu nedenle onu - Peygamber döneminde yaşayan topluluğunki bile olsa- sadece belli bir kültürel perspektife sahip olmaya zorlamak, uygulanmasını ciddi bir şekilde sınırlar ve kitabın kendi beyan ettiği evrensel gayeye de ters düşer."(Wedud-Muhsin, 2005:25)

Wedud, kadın meselesini anlamada sınırlılıklara dikkat çeker. Bunlardan ilki metin o zamanki Arap toplumunu ve sosyal durumu muhatap aldığında ortaya çıkarken ikincisi ise ilahi metni kendi bakış açısıyla sınırlayan müfessirlerin yorumları sonucu ortaya çıkmaktadır. Metin evrensel mesajı olan "adalet, hakkaniyet, ahenk, ahlaki sorumluluk, manevi uyanıklık ve gelişme" gibi temel ilkeler esas alınırsa Kur'an istediği "adalet eşitlik insanlık gibi temel sosyal ilkeler"e dayanan bir toplum inşa edilmiş olur (Wedud ve Muhsin, 2005:142-43).

⁵²Bu görüşün detayları için bkz: Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık: Fikri Bir Geleneğin Değişimi*, Çev:Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbaoğlu) Ankara Okulu Yayınları. Ankara.2010.

⁵³ Hasan Hanefi geleneği yenileyebilmenin önemine dikkati çeker. Realiteye göre düşünce yenilenmelidir..Nasih-mensuh ve nüzul sebepleri gerçekte realitenin düşünceye öncelendiğini gösteririr.Ve düşünce realitenin sahip olduğu prensiplere göre ve onun gereksinimlerine bağlı olarak yenilenmektedir. O halde gelenek dediğimiz şeyin realiteden bağımsız bir varlığı yoktur.(Hanefi, 2011:14)

Wedud kadının rollerini anlamadaki yanlışlık ve önyargılar olduğunu söyler. Bu tip önyargılardan biri, “kadınla erkek arasında yaratılış, toplumdaki kapasite ve işlev, hidayete ulaşma ve bunlara bağlı olarak ahirette ulaşılacak mükâfatlar açısından temel farklılıklar olduğuna duyulan inançtır.” Wedud kadın ve erkekler arası farklılıkların olduğunu kabul eder ancak, farklılıkların onların aslî doğalarından (fitrat) kaynaklanmadığını iddia eder (Wedud-Muhsin, 2005:28).

"Kur'an çocuk doğurma fonksiyonu ile dişiler arasında apaçık bir bağlantı olduğunu ifade eder, fakat çocuk bakımı ve büyütülmesi ile ilgili tüm diğer işler kesinlikle sadece dişilere özgü özellikler olarak tanımlanmaz. “o halde Kur'an'da yer aldığı şekliyle annelik, sadece biyolojik anneliktir, 'annelik'in psikolojik ve kültürel algılanışı değil. Erillik (masculinity) ve dişilik(feminity), erkek ve dişi şahısların ne ezeli fitratına işlenmiş, yaratılmış özelliklerdir, ne de Kur'an'ın bahsettiği veya ima ettiği kavramlardır. Erillik ve dişilik, her cinsiyetin nasıl bir fonksiyon icra edeceğinin kültürel olarak belirlenmesi esasına bağlı olarak tanımlanan özelliklerdir. Bu kavramlar, bu tarz bir ima Kur'an'da açıkça yer almamasına rağmen Kur'an tefsirlerinde büyük ve önemli bir yer işgal etmektedir.”(Wedud-Muhsin, 2005:47).

Üçüncü bakış açısı ise İslam'da kadının rol ve statü olarak ikincil durumda olduğunu ve bunun nedenin de din olduğunu ya da en azından dinin bunun bu şekilde olmasına katkıda bulunduğunu ifade eden görüşlerdir. İslam dinini erkeklere üstünlük tanıdığı sosyal ve ekonomik olarak kadını erkeğe bağımlı kılarak ataerkil bir aile sistemine izin verdiği noktasında eleştirilmektedir.

Bu konuda Şeriat ve Kadın isimli kitabında Arsel, İslam dünyasında kadının zavallı hale sokulduğunu ve erkeğin kölesi durumunda bırakıldığını iddia eder. Şeriatın kapsadığı dinsel esasları ve bu dinin kurucusunu bunun sebebi olarak görür. Kadının yaratma gücünü elinden alan, onu tümüyle erkeğe bağımlı kılan ve erkekler cennetinin cinsel nesnesi durumuna indirgeyen İslam'dır (Arsel, 1989:3). Arsel kitapta İslam dininin kadını ikincil kıldığına inandığı ayet ve hadislerin kritiğini yapar ve şeriatın kadını küçültücü ifadelerini sıralar. Şeriata göre; kadın aklen ve dinen dun yani aşağıdır. Tanrı erkekleri üstün kılmıştır, kadınlar tabiidir erkekler ise seyyid, efendidir, kadınlar içinde salih kadın yok denecek kadar azdır.

Arat İslam dünyasında kadının durumunu problemlili görür. İslam bunun temel sebebi değilse bile buna katkı sunmaktadır. Müslüman kadının hayatını ailesi, çocukları ve kocasının mutluluğu ile sınırlandırılması mahkumiyettir ve bu mahkumiyet dinle pekiştirilmiştir (Arat, 2010:97).

"Evlence, ayrılma, miras, çocukların velayeti, kanun önünde tanıklık, zina suçları, konusunda erkekler ayrıcalıklı bir konumdadır. Kadınlar ister şehvet düşkünü, tatmin edilmesi zor yaratıklar olarak denetlenmeye çalışıldıklarından, ister fiziksel yapılarından ötürü korunmaya muhtaç kişiler olarak görüldüklerinden erkeklere verilen haklardan yoksuldurlar. en ılımlı yorumlarda bile kadın erkek hakları eşit değil ancak tamamlayıcı olarak gösterilir." (Arat, 2010: 94)

Bu görüşler bugün de kadın konusunda çatışma içindedirler. Bu son görüş genellikle Batıcı modernleşmecilerin savunduğu bir yaklaşımdır. Din kadını da geri bırakan yönleri ile Batılılaşma önünde engel olarak görünmektedir. Aynı görüş oryantalist söylemce de paylaşılmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR: DİN EGİTİMCİSİ KADINLARIN ANLATILARINA GÖRE KADINLA İLGİLİ DİN ALGILARI

4.1. GÖRÜŞMECİLERİN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Tablo 4.1. Tüm Katılımcıların İllere Göre Dağılımı

İller	Katılımcı Sayısı
İzmir	19
Van	22
Toplam:	41

Tablo 4.2. Tüm Katılımcıların Mesleklere Göre Dağılımı

Meslekler	Katılımcı Sayısı
DİB Aile İrşad Bürosu Görevlisi	1
DİB Din Hizmetleri Uzmanı	1
DİB Kur'an Kursu Öğreticisi (1 kişi hafız)	9
DİB Vaize	2
MEB Lise Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni	2
MEB İlköğretim Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmeni	23
MEB İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni	3
Toplam:	41

DİB de görev yapanlar sayısı İzmir'de 7 Van'da 7 olmak üzere toplam 14 tür. Bunların arasında 1 kişi hafız olduğunu belirtmiştir. 1 kişi din hizmetleri uzmanı olarak görev yapmakta 1 kişi de aile irşad bürosunda hizmet vermektedir. 2 kişi vaize olarak görev yapmaktadır. Geri kalan 9 kişi Kur'an kursu öğreticisi olarak çalışmaktadır.

MEB' de görev yapanların sayısı İzmir'de 11 Van'da 16 olmak üzere 27 dir. Bunların arasında 3 kişi İmam-Hatip lisesinde meslek dersleri, 2 kişi de lise de din kültürü dersi geriye kalan 22 kişi ilköğretimde din kültürü ahlak bilgisi dersi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Tablo 4.3. Tüm Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Kişi Sayısı
22–25	4
26–30	11
31–35	17
36–40	3
41–45	5
46–50	1
Toplam:	41

Görüşmecilerin en büyüğü 46 en küçüğü 22 yaşındadır. İzmir ilindeki görüşmecilerin yaş ortalaması 34,5 Van İlinde 31,56 olup her iki il ortalaması 33.06'dır.

Tablo 4.4. Tüm Katılımcıların Babalarının Meslekleri

Baba Meslekleri	Katılımcı Sayısı
Serbest	8
Çiftçi	6
Din Kültürü Öğ.	4
İşçi	12
Öğretmen	3
Memur	2
İmam	3
Polis	1
Bankacı	2
Toplam:	41

Tablo 4.5. Tüm Katılımcıların Eşlerinin Meslekleri

Eşlerinin Meslekleri	Katılımcı Sayısı
DKAB öğretmeni	8
Avukat	2
Subay-astsubay	1
Emniyet mensubu	3
Akademisyen	3
Öğretmen	9
Vaiz-İmam	2
Memur	2
Serbest	2
Bekâr	9
Toplam:	41

Tablo 4.6. Tüm Katılımcıların İllere ve Kurumlara Göre Dağılımı

Kurum	İzmir	Van
MEB	12	15
DİB	7	7
Toplam:	19	22
Genel Toplam:	41	

Tablo 4.7. Tüm Katılımcıların Orta Öğrenim Mezuniyet Türü

Orta Öğretim Türü	İzmir	Van
İmam-Hatip Lisesi	16	17
Düz Lise	3	5
Toplam:	19	22
Genel Toplam:	41	

Tablo 4.8. Tüm Katılımcıların Mezun Oldukları Üniversite ve Bölümler

Üniversite ve Bölüm	Katılımcı Sayısı
Dokuz Eylül İlahiyat	9
Dokuz Eylül DKAB	3
Ankara İlahiyat	2
A.Ü. İLİTAM	3
Marmara Ü. İlahiyat	1
Marmara Ü. DKAB	2
Çukurova İlahiyat	1
Atatürk Ü. İlahiyat	2
Atatürk Ü. DKAB	1
S. Demirel Ü. İlahiyat	3
Harran Ü. İlahiyat	1
Uludağ Ü. İlahiyat	2
Selçuk Ü. İlahiyat	1
Selçuk Ü. DKAB	1
Dicle Ü. İlahiyat	1
Sakarya Ü. İlahiyat	1
YYÜ. İlahiyat	2
Rize Ü. İlahiyat	1
19 Mayıs Ü. İlahiyat	1
AÖF İlahiyat Ön Lisans	3 (1 kişi hala okuyor)
Toplam:	41

Tablo 4.9. Tüm Katılımcıların Aldıkları İlave Eğitimler

İlave Eğitimler	Katılımcı Sayısı
Doktora tamamlamış	1
Doktora devam eden	2
Master tamamlamış	2
Master devam eden	4
Hafız	1

Tablo 4.10. İzmir İli Katılımcı Profili

Müstear	Yaş	Meslek	Medeni Durumu	Toplam Çalışılan Yıl	Bu İlde Çalışılan Yıl
Kadriye	32	MEB	Evli	5	2
Neslihan	35	MEB	Evli	5	3
Cemile	28	MEB	Evli	6	4
Nesibe	33	MEB	Evli	8	4
Aysel	29	MEB	Evli	7	7
Nigar	42	DİB	Evli	12	12
Necla	30	MEB	Evli	7	7
Selma	27	DİB	Bekâr	4	4
Emine	39	MEB	Evli	18	18
Şeyma	28	MEB	Evli	3	3
Fahriye	29	MEB	Evli	5	5
Sultan	46	MEB	Evli	25	16
Zekiye	28	DİB	Evli	3	2
Rümeysa	45	DİB	Evli	25	23
Melike	45	MEB	Evli	24	16
Şerife	42	DİB	Bekâr	16	16
Ergül	32	MEB	Evli	6	4
Esra	31	DİB	Evli	4	4
Sema	29	DİB	Bekâr	5	5

Tablo 4.11. Van İli Katılımcı Profili

Müstear	Yaş	Meslek	Medeni Durum	Toplam Çalışılan Yıl	Bu İlde Çalışılan Yıl
Mehtap	34	MEB	Evli	6	3
Kevser	32	MEB	Evli	6	6
Göknur	29	MEB	Bekâr	2	2
Azime	35	DİB	Evli	12	1
Nurcan	33	MEB	Evli	7	7
Şahika	24	MEB	Bekâr	2	2
Azize	31	MEB	Evli	5	2
Aliye	35	MEB	Evli	9	9
Ayşegül	25	MEB	Bekâr	2	2
Hacer	35	MEB	Evli	4	4
Türkan	32	DİB	Evli	10	10
Nazife	34	MEB	Bekâr	8	5
Döne	22	DİB	Bekâr	5	4
Ulviye	25	MEB	Evli	4	4
Nermin	33	DİB	Evli	4	4
Nurgül	31	DİB	Evli	2	2
Seza	31	MEB	Evli	3	3
Şaziye	29	MEB	Bekâr	6	5
Canan	30	DİB	Evli	5	5
Meral	36	MEB	Evli	5	5
Sümevra	41	MEB	Evli	14	13
Ümran	40	DİB	Evli	9	9

4.2. YAŞAM ALANI ALGISI

İster ateist, isterse teist olsun her insanın yaşamını ona göre düzenlediği değerleri, inançları söz konusudur. Aynı inanca sahip olunsada her bireyin dinle ilişkisi farklıdır ve farklı dindarlık boyutları söz konusudur. Dindarlığın genel-geçer bir ölçütü olmamakla birlikte dini yaşantının üçüncü şahısların müşahadesine açık dini uygulamaları dindarlığın bir dışavurumu olarak dindarlık değerlendirmelerine malzeme

sunmaktadır. Gözlemlenen durumlar dini açıdan emirden(farz), sünnete, tavsiyeye kadar geniş bir alana yayılmakta ve bunlara uyum dereceleri kişileri dindarlık kategorilerine yerleştirmeye aracılık edebilmekte ve dinsel itibarın göstergelerine dönüşebilmektedir. Bu durum sergilenen performansa göre sahibine prestij sağlayıp avantajlı kılabilirdiği gibi aksi durum prestij kaybına neden olarak dezavantajlı duruma düşmeye de sebep olabilmektedir.

Dinler “toplumsal cinsiyet” farklılıklarını esas alarak dini hükümlerini vaz etmişlerdir. Tüm dinlerde kadın ve erkeklerin dini açıdan uyması gerekli görülen farklı uygulamalar söz konusudur (Berktaş, (2009). İslam dini açısından da durum böyledir. İslam’ın Hz Peygamber örneğinde hayat bulmasından bu yana bu “asıl” üzerine yeni yorumlar giydirilerek günümüze ulaşmıştır. Bu yorumların ne kadarının din ne kadarının yaşanan süreçler tarafından oluşturulduğu⁵⁴ konu dışı olmakla birlikte, geleneksel olanla dini olanın iç içe geçerek, kadının toplumsal cinsiyet rollerini ve kadınlık konumunu belirledikleri bir gerçektir. Kadının oturup kalkmasından, gülmesine, çalışmasına, sosyal hayata katılmasına kadar bir dizi kadın davranışı bu algı tarafından şekillendirilmiştir. Bu şekillendirmenin sosyal hayata yansımaları kaçınılmazdır. Nitekim yapılan çalışmalar aynı inancın erkekler ve kadınlar arasında farklı etkileri olduğunu yani farklı dindarlık boyutları olduğunu ortaya koymaktadır (Furseth ve Repstad, 2011: 319 Bu araştırmalara göre mesela kadınlar dini söyleme karşı daha hassastırlar ve daha çok cevap vermektedirler. (Çelik ve Şahin, 2009) ve bu dindarlıklarını sosyal alana farklı şekillerde de yansıtmaktadır.(Macit, 2010). Kadın dindarlığın (ya da din algısının) şekillenmesinde dinin kadın yaklaşımı yanında elbette yaşanan sosyal süreçte etki etmektedir.

Türkiye’de modernleşme süreci ile kadına geleneksel/dini olandan farklı yeni bir davranışlar seti sunulmuştur. Bunun yanısıra küreselleşme ile yayılım hızı artan “modern değerler”de kadına alternatif kimlikler teklif etmektedir. Ancak dini olanı da içinde barındıran eski set, hem modernlik (Türküne, 1994: 35) hem de modernleşme kişilik katında tatmin edici cevaplar üretmediği/üretmediği için (Mardin,1995:143) kolaylıkla kenara itilememiştir. Bu aynı anda çoklu rollerin ve çoklu beklentilerin

⁵⁴ H. Şefkatli -Tuksal tarihsel süreçte dinin aslının üstüne giydirilen çok miktarda sahih olmayan hadis olduğunu öne sürmektedir. Bkz: Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitabiyat Yayınları. Ankara, 2001.

tedavülde olması demektir. Bu kadının tercih alanını genişleterek özgürlüğünü arttırma avantajı sunabildiği gibi bu rolleri tedavüle sokan fikir sahiplenicilerinin de hışmına uğramaya onlar tarafından dışlanmaya, yaptırımlara maruz bırakılmaya sebep olabilmektedir. Bu tüm yaşamsal alanlarda karşımıza çıkan bir durum olabilmektedir. Bu yaşam alanları din eğitimcisi kadın açısından bakıldığında, sırasıyla öncelikle okul ve iş yaşamıdır.

4.2.1. Okul Ve İş Yaşamına İlişkin Algular

4.2.1.1. Fakültede Ayrımcılık

Katılımcı kadınların öğrenim hayatlarına baktığımızda 8 katılımcı dışında hepsi İmam-Hatip lisesi mezunudur. Bir kısmı ön lisans mezunudur(3 kişi). Lisans öğrenimi görmüş olanlar ya din kültürü ahlak bilgisi öğretmenliği(7 kişi) ya da İlahiyat Fakültesi (21) mezunlardır. Kanunların onlara sağladığı eğitim öğretim imkanından faydalanarak mesleki formasyon edinme amacıyla bu okullarda okumuşlardır. Bu okullarda okurken cinsiyetlerine bağlı olarak ayrımcılığa uğramışlardır. Bu pozitif ayrımcılık olabildiği gibi çoklukla da negatif ayrımcılıktır.

4.2.1.1.1. Pozitif Ayrımcılık

Katılımcılar öğrencilik yıllarında cinsiyetlerinden dolayı bazı hocaları tarafından kendilerine pozitif ayrımcılık uygulandığını, okumaları yönünde desteklendiklerini söylemişlerdir. Bazı okul mezunları Azize, Cemile Emine, Nurcan, Kevser, Hacer da pozitif yönde bir ayrımcılık gördüklerini belirtmişlerdir.

Aysel pozitif ayrımcılık gördüğünü söyleyenlerden birisidir. Fakültede okurken hocaların tavırlarında kız erkek öğrenciler arasında bir ayırım hissedip hissetmediği sorusuna şöyle cevap vermektedir.

Aysel: “Yok, hissetmedim açıkçası Hatta hocalarımız X okul biraz şeydir bu konuda hani kız öğrencileri daha da önemsiyorlardı biraz daha önünü açabilmek adına. İlk gittiğim yıllarda bizim en büyük sosyal aktivite kantine inmekti, o da ayıplanırdı kızların kantine inmesi. Bizim dönemden sonra bu bayağı kırıldı. Mecburen şimdi orada ilim alıyorsunuz bir şekilde bir şeyler öğrenmeye çalışıyorsunuz onunla hayata girmek durumundasınız. Hani gizli saklı bir köşede bunu tek başınıza yapamazsınız. Dolayısıyla biraz aşılmıştı o.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Hocaların kızları okumaya teşvik etmiş olmaları ve bu yönde pozitif ayrımcılık yapmış olmaları modern değerler olan kızların “erkek mekanlarında” erkeklerle

karışarak da olsa okumalarının kabul gördüğünü gösterir. Yine bu anlatım bize “kantine inmek” hala 2000’lerde uygunsuz bir kadın rol davranışı olarak görülebileceğinin ve “ayıplanma” sebebi olabileceğinin bilgisini de vermektedir. Dedikodunun baskısından da çekinme vardır. Anlatıcı bile bu durumun meşruluğunu ilim öğrenmeye bağlamaktadır. Keyfi bir sebeple kadın erkek karışması meşru bir gerekçe ile açıklanması gereken bir durum olarak görülmesi kadının kendi zihninde de bazı mekânları erkeklere terk etmiş olduğunu düşündürmektedir. Ancak katılımcının söylediği önemli bir şey vardır kendilerinden sonra bu durumun ayıplanma sebebi olmaktan çıktığı şeklindeki yaklaşımıdır. Bu değişimin “modern” modern mekan algısına doğru olduğunu düşündürten bir durumdur.

4.2.1.1.2. Negatif Ayrımcılık

4.2.1.1.2.1. Hocaların Rol Beklentileri ile Uyuşamamak

Katılımcılarımızdan hocalarının kızlara karşı pozitif ayrımcılık uyguladıklarını söyleyenler yanında bazı hocalar tarafından negatif ayrımcılığa uğradıklarını söyleyenler de olmuştur. Negatif ayrımcılık, kız öğrenciler, bazı hocaların ya da bazı öğrencilerin veya bazı grupların cinsiyet rol beklentileriyle uyuşmayan roller sergilendiğinde ortaya çıkmaktadır.

“Senin yerin şurada kız arkadaşlarının oturduğu yerde”

Mehtap, daha geleneksel davranış kalıplarının olduğu bir Doğu İliindedir. Ailesinde, erkeklerin önemsendiği, kızların ikinci planda olduğunu, okutulmadığı, miras verilmediği söylemektedir. Ailesini bugün kendi bulunduğu durumdan farklı olarak “geleneksel dindar” olarak tanımlamamaktadır. Ailesi ile ciddi mücadeleler sonucu okuyabilmiştir. Babasının memuriyeti nedeniyle değişik illerde, düz lisede okumuş kadın için değişik statü ve rollere tanıklık etmiştir. Okulda bir ayrımcılık yaşadığını düşünmekte ve hocasının ona olan tavrını çok yadırgadığını şu şekilde aktarmaktadır.

Mehtap: “Sarf dersi, tonton, babacan bir adam, en öne oturdum, düz liseliyim. Erkekler arkada, kızlar ta arkada. İlk ders, oturdum, öğretmene bakıyorum. ‘Sen burada ne yapıyorsun kızım?’ dedi. ‘Ders dinleyeceğim.’ dedim. Bana, ‘Kalk, kalk bakım, senin yerin şu arkada, kız arkadaşlarının oturduğu yer.’ dedi, nefret ettim. Ben bayan arkadaşlar olmasa dersi onlardan almasam geçemezdim. Hep böyleydi 5 yıl boyunca. Kızlar önce sınıfa girer sonra çıkardı. Hocaların odasına rahat giremezdik. Bir gün bir kız arkadaşım hocanın yanına gittik bir şey sormak için kapı açık kalsın dedi. Şok oldum yerimde kilitlendim kaldım. Biz ne amaçla gelmişiz karşı taraf ne anlıyor. Şimdi

prof olmuş ve bizim hakkımızda fetva veriyorlar. Çok acı bir şey bu zihniyete sahip olanlar kadına değer verilmesini engelliyor. Bize başka bölüm yok muydu niye İlahiyata geldiniz burada yüzde otuzluk bir sevap işliyorsanız ilim öğrenerek, yüzde yetmiş günahtaşınız. Düşün ya zihniyete bak.” (34, MEB, Evli, Van)

Bu olay kadını erkekle mekânsal ayrımı konusundaki “geleneksel” rol kalıpları ile belirlenen mekân ayrımının da kabulüdür. Erkekler önde kızlar arkadadır.⁵⁵ Sınıfa girmede öncelik sırası erkeklere ait görünmektedir. Kadın ancak günaha girmiyorsa ilim tahsil edebilecektir. Bir diğer önemli nokta “geleneksel” öğreti ile “modern” beklentilerin çatışmasıdır. Öğrenci her ne kadar ataerkil yapının hâkim olduğu bir ailede büyümüş olsa da değişik illerde (çoğunlukla ülkenin Batı illeri) düz liselerde okumuştur. Bu okullarda daha önce kız erkek karışık okuduğu ve anlattığı yönde bir mekân ayrımı görmediği için yapılan uygulamayı eleştirmektedir. Yine kadınla erkeğin yalnız olarak bir mekânda baş başa kalmamalarını öğütleyen dini öğretiden⁵⁶ haberdar olmayışı onun zihnine problem olarak yansımaktadır. Bu aynı ülke içinde de olsa farklı mekânlarda İmam-Hatip ve düz lise gibi iki ayrı davranış kodunun tedavülde olduğunu gösterir. Bir yerin davranış kodu başka bir mekâna taşındığında bu mahrumiyet ve problem olarak algılanmıştır. Alternatif seçenekler olduğu bilgisinin varlığı sorgulamayı getirmektedir. Değişim dönüşümü zorlayacak olanlar da elbette başka seçenekler olabileceği bilgisine ya da görgüsüne sahip olan kişiler olacaktır. Bunların mevcut durumun doğruluğuna ya da yanlılığına inancı yanında yaşanan durumun mahrumiyete sebep verip vermediği de mevcut duruma itirazın şiddetini belirlemektedir.

“Kadınların eksikliğiyle ve kadınların kocalarına hizmeti ile ilgili bir sürü şey okurdular”

Yine bir katılımcı fakültede din kaynaklı olmadığını düşündüğü, “kadınlara yaklaşımı sorunlu hocalardan” kaynaklı, ayrımcılıklarla karşılaştığını anlatmaktadır. Dikkat çektiği önemli bir nokta hocaların geleneksel/dini literatürden derledikleri metinleri kız öğrencilere buna uygun gördükleri rollerini hatırlatmada kullanmalarındır.

Meral “Kadınla ilgili sorunları olan insanların çalıştığı bir fakültede okudum. O yüzden pek çok sorun vardı. Mesela biz başladığımızda asistanlar gidip kızlar okumasın

⁵⁵ İlahiyat fakültelerinde bu durumun değişmekte olduğunu görmekteyiz. Yine erkek ve kız öğrenciler karışık oturmamaktadır ancak arkaya da çekilememektedirler. Önden arkaya kadar komple bir bölüm kızlar tarafından kullanılmaktadır.

⁵⁶ “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse, yanında mahrem bir yakını bulunmayan kadının yanına girmesin” şeklinde kadın ve erkeğin yalnız bir arada kalmalarının uygun olmadığını bildiren hadis ve buna uygun üretilmiş pek çok fihhi hüküm vardır.

demıştiler, sonra bir hocamız bize gidin arkada oturun demişti. Böyle şeyler bir sürü oldu. Kadınların eksikliğiyle ve kadınların kocalarına hizmetleri ile ilgili bir sürü şey okurdular. Biz kabul etmezdik, yorumunu kabul etmezdik biz farklı yorumlardık.” (36, MEB, Evli, Van)

Öğrenci farklı yorumlamaya gittiğini söylese de öğrencilik bilgisi ve konumu ile ve kadın aleyhine olarak sunulabilecek geleneksel bir literatür ile buna karşı aynı güçte bir cevap üretebilmesi mümkün görünmemektedir.

“Neden pardösü giymiyorsun, paran yoksa alalım”

Seza geleneksel/dini görülen kadın kıyafeti beklentileri ile uyuşmayan kıyafeti yüzünden şöyle bir sıkıntı yaşadığını anlatmaktadır.

Seza: “X ilinde üniversitenin içinde olmadığı için fakülte böyle biraz lise havasındaydı ben hayal kırıklığına uğramıştım. Benim dış görünüşüme bazı hocalar ‘Sen neden pardösü giymiyorsun, alalım.’ işte gibisinden bu tarz gidecek kadar. Param olmadığını düşünüyorlar. Ben ‘Hayır, ben tercih etmiyorum.’ diyordum. Uzun bir gömlek altına etek öyle abartılı bir giyinişim de yoktu ama. Veya erkek arkadaşlarımızla konuşmalarımızda mesela sohbet ettiğimiz zaman benim dönemimde tabi, şimdi bilmiyorum, ama hoş karşılanmıyordu. Biraz böyle bilmiyorum ben rahat edemedim istediğim böyle bir ortam olmadı yanlış anlaşılmalara falan olabiliyordu, yani işte kız erkek ilişkileri böyle normal olmuyordu.” (31, MEB, Evli, Van)

Bu öğrencilerin söylemlerinde hareketle rol beklentilerinin uyuşmamasının hem öğrencide hem de hocada rahatsızlık yarattığı görülmektedir. Bu rahatsızlığı dile getiren öğrencilerin profillerine baktığımızda her üç öğrenci de düz liseden İlahiyat Fakültesine gelmiş öğrencilerdir. Dolayısıyla imam-hatibin verebileceği davranış kodlarını da bilmemektedirler⁵⁷ ve bunun dezavantajını yaşamaktadırlar. Cinsiyetlerin mekânsal ayrılığının bir uzantısı olan kızların arkada ve erkeklerden ayrı oturması, hocanın algısında olması gereken olarak görülürken bu, öğrencide “nefret” oluşturacak bir ayrımcılık gibi algılanabilmektedir. Yine erkeklerin kadınlarla baş başa yalnız kalmaması öğütleyen öğretiyi bilmeyen ve daha önce böyle bir durumla karşılaşmamış kız öğrenci için şaşkınlık sebebi olabilmektedir.

Meral’in tecrübesini bizim için önemli kılan kadının okumaması/okutulmaması hakkındaki geçmişteki düşüncenin hala devam ettiğini göstermesidir. Bir başka önemli nokta öğrenci kızların karşısına onların yerlerinin evleri

⁵⁷ Aynı eğitim kurumlarından gelenler diğerlerine göre davranış kodları hakkında daha fazla bilgiye sahiptirler. Bunun örneğini Kevser’in anlatısı bize vermektedir. Kevser liseyi doğuda bir İmam-Hatip lisesinde okumuştur. Kız erkek ilişkilerinin sınırlandırıldığından bahsetmektedir. Erkek kız ilişkileri hoş görülmemektedir: “İmam-hatibi çok sıkı okuduk, yani yoldan geçerken yanımızdan bir erkek geçse idareciler işte şu kız şununla konuşuyor şeklinde, şey yaparlardı (...) yanında erkek vardı yanında şununla gördüm şeklinde biraz toplum baskısı vardı.” (32, MEB, Evli Van)

ve görevlerinin de kocalarına hizmet olduğuna delil olarak dini literatürün konulmasıdır. “Dini öğrenmek için geldiniz ama din size burada olmamanız gerektiğini söylüyor.” denmektedir. Bunu Mehtap’ın anlatisında da görüyoruz. İlim öğrenerek kazanılan yüzde otuzluk sevap dine muhalif bir durumda bulunmakla yani okulda olmakla ki, bu erkeklerle aynı mekânda olmak demektir, yüzde yetmiş günahla sonuçlanan bir duruma dönüşebilmektedir. Bu durum aynı mekânda erkeklerden farklı uygulamaya maruz kalan kadın için baskılanma olarak algılanmaya neden olduğu gibi, mekânsal ayrılığın olmasını gerekli gören kadınlar için de ikircikli bir durum yaratmaktadır. İlim tahsilinden vazgeçemediği gibi erkeklerle aynı mekânda olmaması gerektiğini düşündüğü halde buna mecbur kalıyor olmak da gerilimli bir çizgide yürümek anlamına gelmektedir.

Seza’ya “pardesü alalım” teklifi hocaların samimi bir yardım teklifi olabilir. Ancak o hocanın İlahiyat öğrencisi için normal görünen kıyafetin pardösü ve eşarptan oluştuğu bilgisini de vermektedir.⁵⁸

Bu üç öğrenci beklenen rol davranışlarına uygun davranmadıkları için sosyal yaptırımla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yanlış yerde durulduğunun bilgisini ulaştırmak için yapılan “uyarı”dır. İlk iki örnekte görüldüğü gibi bu yapılırken buna din içinden destek bulunmaya çalışılmaktadır. Bu veriler bize kız öğrencilerin iki şekilde kısıtlanmaya çalışıldığını göstermektedir. İlki kadın için mekân sınırlaması (ön sıraların ve kantinin erkek yerleri ve mekânları olarak görülmesi) diğeri ise giyim kuşam üzerinden kadın bedeninin denetlenmeye çalışılması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

4.2.1.1.2.2. Arkadaşların Rol Beklentileri ile Uyuşamamak

Katılımcılarımızın önemli bir kısmı okuldaki bazı erkek öğrencilerin ayrımcılık sayılabilecek davranışlarına maruz kaldıklarını söylemişlerdir. Bu bazı öğrencileri “radikal”, “tutucu”, “katı”, “aşırı sert” olarak tanımlanmışlardır. Buradaki “bazı” şeklindeki ayırım, tüm erkek öğrencilerin kızlara karşı aynı rol beklentileri içinde olmadığını göstermektedir. Ancak bu davranışlara karşı diğer kız ve erkek

⁵⁸ Seza ile görüştüğümüzde 31 yaşında idi ve 3 yıllık öğretmendi ve kıyafet tercihinde bir değişiklik yapmamıştı. Üzerinde tunik ve pantolon vardı. Şimdi çalışma yaşamında idi ve her ideolojiden farklı kesimlerden insanlarla birlikte çalışmakta idi. Fakültede hocalarının ona yaklaşımının tam tersi olabilecek bir yaklaşım onu rahatsız etmekte idi. Çalıştığı okulda kıyafetinden dolayı ona “modern” demektedirler. Ancak bu da onu rahatsız etmektedir. “Sanki ben diğer tarafa daha yakınımışım gibi oluyor, bu da beni rahatsız ediyor.”demektedir.”

öğrencilerden bir itirazın gelmemesi önemlidir. Hiçbir katılımcı anlatısına böyle bir itiraz olduğunu eklememiştir. Bu “uyarı” sahibi erkeklerin görüşlerinin diğer öğrencilerce de kısmen paylaşıldığı ya da itiraz etmeye degecek bir haksızlık olarak görülmediği ya da onlar için önemli olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

“Sınıfta konuşma, arkaya otur, şöyle yapma böyle yapma ”

Emine İzmir’de büyümüş, düz liseden mezun olmuştur. İlahiyat fakültesini başlarda sevememiş ortama alışamamıştır. İlahiyatta olmaktan dolayı sıkıntılı bir durum olduğundan söz etmektedir. Radikal bir grubun varlığından söz etmekte ve onların kendilerini baskılamaya çalıştıklarını aktarmaktadır.

Emine: “İlahiyatta bir sıkıntı vardı, her konuda. Biz dindardık, biz inançlı insanlardık ama o doksanları biliyorsundur hatırlıyorsundur daha böyle radikal davranan daha tutucu davranan işte sınıfta konuşma, arkaya otur, şöyle yapma böyle yapma diyen insanlar. Erkek öğrenciler diyor. Hocalar söz vermiyor, bilmem bir şeyler bu tarz ufak tefek can sıkıcı şeyler.” (39, MEB, Evli, İzmir)

Bu katılımcının anlatımı kadını baskılayanın din değil o dönemlerde yaratılan yeni bir din algısının olduğu bilgisini vermektedir. Kendi dindarlığı ile bu dindarlık arasında ayırım yapmaktadır. Bahsettiği muhtemelen 1980’ler sonrası yükselişe geçen dini İslami akımlardır. Bu akımlar Türkiye’de o güne kadar oluşmuş dindarlıktan farklı bir dindarlık önermiştir. O zamana kadar belki çok kısıtlı bir kesim tarafından uygulanan kadın erkek ilişkilerindeki mekân ayrımı uygulaması bu akımlarla genç bir kesim tarafından kabullenilerek yayılma imkânı bulmuştur.

“Güldüğün zaman ters ters bakarlardı, gülmek falan hoş karşılanmazdı”

Beklenen kadınlık rol beklentilerine uymamak toplumsal yaptırımları devreye sokmuştur. Bunlardan bir tanesi davranışın uygunsuz olduğunun bilgisini bakışlarla aktarmaktır. Konuşulmasa da mimik ve jestlerle gerekli görülen uyarı yapılmaktadır. Nesibe bu durumu şöyle anlatmaktadır.

Nesibe: “İlk sınıfa başladığımızda mesela güldüğün zaman ters ters bakarlardı gülmek falan hoş karşılanmazdı (...) Erkekler gülebilir sen gülemezsin, onlar yüksek sesle konuşabilir sen konuşamazsın, onlar kantine inebilir sen inemezsin. İnersin inmeye kimse de bir şey demez, indik, inmedik mi, ama öteki, sınıfta oturan kişi saygı duyulan kişi sen böyle ortalık malı gibi. Çok afedersin ama öyle anlaşılacak hiç hoş bir şey değil yani. (33, MEB, Evli, İzmir)

Nesibe’nin anlatısı rol beklentilerine uymayan kadınların nasıl hemen kategorik olarak ayrımlandığını göstermektedir.

“Kesinlikle selam verilmezdi konuşulmazdı”

Bir başka katılımcı benzer şekilde uğradığı ayrımcılığı aktarmaktadır. Yukarıdaki anlatıda bakarak hizaya sokma söz konusu iken bu kez de görmezden gelme söz konusudur. Büyük bir ihtimalle kadının mahremligi ve ona bakmanın, onunla aynı mekânı paylaşıyor olmanın dinen doğuracağı düşünülen sakıncalar, ona bakmayarak, onu görmeyerek onu muhatab almayarak aşılmaya çalışılmaktadır.

Hacer “ilk İlahiyata girdiğim ilk günleri unutmuyorum kapıda bir çocuk vardı (...) pardösülüyüz, kapalıyız (...) Kantin kapısında kafa kafaya geldik biz onla ‘fesubanallah’ yaptı başını çevirdi. Ama şey, suçlu benim, ben mi geri çekilmek zorundayım, nasıl benim önüme doğru mu gelirsin, gibi yani kızar tarzda. (...)Burda bizi imtihan için burdalar gibi, yani nisa min şerrin nisa. (...) Biz yokmuşuz gibi davranıyorlardı. Mesela, hoca gelmiyor biz bir köşede oturuyoruz, geç gelecek ya da hoca, arkadaşlar haydi gidiyoruz diyorlardı, erkekler toplanıp gidiyorlardı biz orda var mıyız yok muyuz, sınıf arkadaşı mıyız yani şimdi not alınıp verilecek bir tarihe karar verilecek biz yokmuşuz(gibi davranırlardı).” (35, MEB, Evli, Van)

Okul gibi dış mekânları öncelikli olarak kendi hakkı gören bu örnekteki erkek kadının o mekânda olmasını kendi hakkına tecavüz şeklinde algılamaktadırlar. Okul her iki cinsin de aynı derecede hak sahibi olduğu ortak bir mekân gibi düşünülmemektedir. Kadının mekân ihlalinin getireceği günahı Allah’a sığınılmaktadır. Bunu yaparken de geleneksel literatürde kadınlar için sıkça kullanılan, “min şerrin nisa “gibi bir sığınma cümlesine başvurulmaktadır. Bu yaklaşım iki katılımcı tarafından da rahatsız olunan bir durum olarak dile getirilmiştir. Fahriye kadınlar hakkındaki bu duayı “çok yaralayıcı” olarak görmekte cinse bağlı böyle bir ayrımı kabul etmemekte erkeklere niçin böyle denmediğini sorgulamaktadır. Ancak bu duayı hiçbir sakınca görmeden dini gruplar içerisinde dillendiren kadınlar olduğu düşünüldüğünde, bunun açıklanması güç olmaktadır. Bu dini bilgisine güvenilen kişilerden sorgulamadan alınmış olması ihtimali yanında, kadınları “iyi kadınlar” ve “şerli kadınlar” olarak ikili tasnife yerleştiren bir zihniyetin yansıması da olabilir. Şerli olan bir kadından da Allah’a sığınmakta bir sakınca görülmemektedir.

Kadının sosyal hayatın içinde olması, faal olması, erkekle aynı alanlar için rekabet halinde olması ve cins ayrımı yapılmayan bir kitleye hitap etmesi ama yanı zamanda da mahremin takva alanına riayet etmesi çelişik bir durum yaratmaktadır. Bu konuda iletişimde olan iki taraf arasında da bir fikir birliği yoksa durum iyice karmaşıklaşmaktadır.

Cemile: “Arkadaşlar vardı mesela erkek arkadaşların o konudaki tutumu çok katıydı çok sertti. Hocalardan öyle bir şey görmedim de. Yani mesela biz bayan olarak sunuma çıktığımızda, sürekli sunum yapmamız gerekiyor eğitim bilimleri derslerinde, kesinlikle kafalarını kaldırıp bakmazlardı. Soru sorduğumuz zaman cevap vermeyen birok arkadaşımız vardı. Bunlar çok itici ve çok rahatsız ediciydi.(...) Hani göz teması kurarak anladığını anlarsın. Ama adamlar gözümüzün içine bakmazdı ve kesinlikle selam verilmezdi konuşulmazdı. Hani o zamanlar böyle sert şeyler vardı. Belli kesim içindi hani her arkadaş için söylemiyim de belli kesim, ikiye bölünmüş durumda.” (28, MEB, Evli, İzmir)

“Sizin ne işiniz var, oturun evde”

Kadınların asli görevinin annelik ve eşinin huzurunu sağlamak olduğu bilgisini içselleştiren ve kadını ev içi mekanla özdeşleştiren bazı öğrenciler kadınların okulda bulunmalarından rahatsızlık duyup esas görev yerlerini hatırlatma vazifesini üstlenebilmektedirler(!). Devletin laik düzenlemesi ile uygun gördüğü hak, dini literatür bilgisi ile uyuşmamaktadır. Aşağıdaki katılımcı kadının eksikliğinin Arapça dil bilgisinin de devreye sokularak yapıldığını aktarmaktadır.⁵⁹

Azize: “Sizin ne işiniz var, evde oturun gayr-i akılsınız, yani akılsızsınız. Hani sigalar da oluyor ya Arapçada müennes veya diyelim bir erkek var, on tane de kadın varsa erkeğe hitap ediliyor. Veya işte gayr-i akılsınız diye bize laf çarpma yorumunda olabiliyorlardı” (31, MEB, Evli, Van)

Yukarıdaki örneklerde erkek öğrencilerin davranışlarına bakıldığında bunların bazı hocaların davranışları ile benzeştiği görülmektedir. Bu, toplumun bir kısmında kadınla ilgili ortak kabullerin olduğunu göstermektedir. Bu da sosyalleşmenin gerçekleştiği ortamın dinamikleri ile açıklanabilir. Bu konudaki dini literatüre bir göz atıldığında kadının ev içi ile irtibatlandırıldığı görülecektir.⁶⁰ Yine kızlarla konuşulmayan okullarda sosyalleşmek ile kız erkek karışık okunan ve kız erkek arkadaşlıklarının yadırganmadığı bir okulda sosyalleşmek arasında elbette farklar olacaktır. Bu örneği anlatan katılımcı düz lise mezunudur geldiği ortamla karşılaştırma yapmakta ve karşılaştığı bu ilişki tarzını yadsımaktadır.

Sebepler ne olursa olsun bazı erkek öğrencilerin kız öğrencilerin davranışlarını denetleme çabası içindedirler. Kızların nasıl davranması gerektiği erkek öğrenciler tarafından bildirilmektedir. Okulda resmi sosyal statüsü “öğrenci” olarak kızla denk

⁵⁹ Arapça dil kuralları erkek ve kadınların birlikte oluşturdukları toplulukları tanımlamak için kadın sayısı ne olursa olsun erkeği esas alarak topluluğu müzekker(eril) olarak nitelemektedir.

⁶⁰ Müslüman kadının cinsiyet rol beklentilerinin ne yönde oluşturulduğuna dair dönemin kadın dergileri üzerine oluşturulmuş örnek bir çalışma için bkz: Hülya Demir, İslamcı Kadının Aynadaki Sureti, Sel Yay. İstanbul, 1998.

olan bu öğrenciler “uyarı” verme hakkını kendilerinde görmektedirler. Burada zihinsel arka planların devrede olduğu açıktır. Bugün için bile resmi statüde kadın erkek denkleştiriliyor görülse de toplumsal statü olarak kadın daha aşağıdadır. Dünya çapında sosyal iktidar alanları, paranın yönetimi erkeklerin elindedir. Çoğu sosyal mekânın kullanıcıları (dini mekânlar da buna dâhil) erkeklerdir. Dini statü açısından da erkek bariz üstündür. Erkek dini topluma öğretendir kadın ise topluma değil kendi sadece kendi hemcinslerine öğretendir.⁶¹ Devlet laik eşitlik ilkesi çerçevesinde aynı mekâna kadın ve erkeği eşitleyerek taşımaya çalışsa da diğer alanlardan aktarılan kadına ait düşük statü bilgileri okulda bile olunulsa, erkeğe ait mekânların işgali gibi algılanabilmektedir.

Erkek öğrencilerin rol beklentilerinin sürdürülmesi için uygulamaya soktukları yaptırımlar; “gözle kınama”, “sözle kınama”, “yok sayma”, “asıl mevkisini hatırlatarak uyarma”, “dini referans vererek uyarma” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu rollerden uzaklaşmayı göze alan ve rolü değiştiren hatta reddeden ilk uygulayıcılar daha büyük sıkıntı çekse de zamanla çevre bu yeni inşa edilen role alışmakta veya çevre de değişikliğe uğramaktadır. Nitekim ilerleyen yıllarda daha önce bu davranışları sergileyen erkeklerin değiştiği aktarılmıştır. Daha önce selam vermeyen arkadaşlarının fakülte son sınıfa doğru veya mezun olduktan sonraki dönemde eskisi gibi kızlardan uzak durmaya çalışmadıklarını, konuşmaya başladıklarını aktarmaktadırlar. Bu modernleşmenin kimsenin dışta kalmasına izin vermeyen ve sürece yayılan etkisi olarak görülebilir. Yine mezun olmakla birlikte daha homojen seküler bir ortamın, sosyal yaptırım uygulayacak çevrenin olmaması da bunda etkindir. (Hacer’de aynı şekilde 4. 5. sınıflara doğru kadın erkek ilişkilerindeki kısmen bir yakınlaşmadan bahsetmektedir.)

Cemile: “Çok değişmişler, sosyal medyada facebook’ta twitter’ta orda hep gördüğüm zaman ilk gördüklerinde aa hocam nasılsın (diyorlar). Bana okulda 4 yıl bir kere selam vermemiş arkadaşım bana şimdi kalkıp resimlerimin altına yorum olarak çalışması beni arkadaş olarak eklemesi değişik geliyor çok rahatsız ediyor ya değişen düzene uyuyor ya da bazı şeylerin farkına varıyorlar.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Eğitim sisteminin ya da daha sonrasında iş hayatının “radikal” diye isimlendirilen bu kesimlerin törpülenmesine hizmet ettiğini göstermektedir. Bu kadınlık ve erkeklik şeklinde ayrılan rol beklentilerinin seküler yönde değişimi de göstermektedir.

⁶¹ Peygamberler tarihi açısından bu böyle olduğu gibi sonraki nesiller için de bu böyledir. Rabia’tül Adeviyye dışında ilk anda zihinlere çarpan bir kadın mürşide yoktur.

Nurcan'ın dikkat çektiği bir diğer önemli nokta İmam-Hatipli olarak gelenlerin düz lise mezunlarına göre daha rahat davranmaya başladığı hususudur. Bu sosyolojik açıdan kız ve erkek ilişkilerini kendi tercihleri ile değilde içinde buldukları çevrenin getirileri ile belirleyen (aile, okul, çevre baskısı) kavuşulan nisbi kontrol mekanizmalarının zayıflaması ile yaşanan ilişkinin yeniden belirlenmesi sürecindeki önceki sıkı kontrole verilen bir tepki olarak yorumlanabilir.

Nurcan: “Birinci sınıftan sonra baktık ki değişmeler başlıyor. Daha sosyalleşmeler başladı. İmam-Hatip ortamından gelenler bizlere göre daha rahat davranmaya başladılar mesela kız öğrenci erkek öğrenci İmam-Hatipte böyle lise döneminde yaşamadıkları şeyleri yaşamaya başladılar.”(33, MEB, Evli, Van)

4.2.1.1.2.3. Sosyal Grupların Rol Beklentileri ile Uyuşamamak

Kız öğrenciler üzerinde onların katıldıkları sosyal gruplar onların davranışlarını ya da kıyafetlerini denetleme yönünde baskı oluşturabilmektedir. Bu grupların kadın erkek ilişkilerine getirdiği yorum ile koyduğu ölçüler ve izin verdiği sınırlar kadınların karşı cinsle ilişkilerinin de ne yönde, ne kadar olabileceğinin de sınırlarını çizmektedir.

“Aileden daha çok sıkılmamalı”

Nesibe okula başladığında başörtülü olduğunu, kapalı giyindiğini ama pardösü giymediğini söylemektedir. Ancak okulun ortamının kendilerini pardösü giymeye zorladığını ifade etmektedir. Sınıfta daha büyük olanların, kendilerini bakışları ile hegemonyaları altına aldıklarını söylemektedir. Yaratılan gerginlik ve dâhil olduğu gurubun telkinleri ve sınıftaki daha büyük öğrencilerin etkisi ile pardösü giymiştir. Ama “keşke giymeseydim” demektedir. İlahiyat Fakültelerinde aileleriyle kalanlar dışında öğrencilerin çoklukla bir dini gruba dâhil oldukları ve bu grupların rol beklentileri yönünde davranmalarının beklendiğini ifade etmektedir. Kendisi de bir süre böyle bir grubun barınma imkânından faydalanmıştır. Ancak ondan beklenen rollere uymak istememiş bir süre sonra birkaç arkadaşı ile kiraladıkları bir eve taşınma ihtiyacı hissetmiştir. Grupların faydası ya da zararları konusunda kafası karışıktır.

Nesibe “Oralara (dini grupların evleri ya da yurtları) insanlar güvenden dolayı gidiyorlar değil mi, daha çok güvenilir olsun diye gidiyorsun? Ama bu güvende aileden daha çok aşırı olmamalı. Ailesinden daha çok sıkılmamalı. Şimdi birisi öyle bir yere gitmek istediğinde ben (oralarda) kalan birisi olarak hiç hoş bakmıyorum gitmesin diyorum. Bazen de diyorum ki ortama baktığım zaman da öyle bozuk ki ortam çevre yani diyorsun bir yandan güven açısından gitsin diyorsun. Ama onların aşırı baskıcılığı

aklıma geldikçe...o zamanda keşke öyle yapmasalar diyorum, o zaman da gitmesin demek geliyor içimden, göndermeyin demek geliyor içimden. Keşke dini böyle aşırı baskı olmadan daha çok sevdirek insanlara verebilsek, sunabilsek, keşke ben bunları hissetmeseydim şu anda.”(33, MEB, Evli, İzmir)

Bu katılımcı kendi hemcinsleri ile beraber kalmış onlarla aynı yurdu ya da evi paylaşmıştır. Yani onu rol talepleri yönünde denetleyenler yine kadınlardır. Bu kadınların en az bir kısmının geleneksel rol beklentilerinin sürdürülmesi yönünde davrandığını göstermektedir. Sadece kadınları ilgilendiren bir durum olmamakla birlikte dikkati çekilen bir nokta dinin insanlara özgürlükleri kısıtlanmadan ya da baskılanmadan öğretilmesi yönündeki taleptir. Bu ilerleyen kısımlarda görüleceği gibi Zekiye'nin örtünme hikâyesinde de karşımıza çıkacak bir durum olmuştur.

“Üniversite boyunca ben çok nadir erkeklerle konuşmuşumdur”

Kevser Fakültede de kızlar üzerinde grupların kız-erkek ilişkilerine bakışına bağlı olarak çevre baskısının olduğunu söylemektedir.

Kevser “Hani şey vardı çevrenin baskısı vardı herhalde böyle çok erkeklerle üniversite boyunca ben çok nadir erkeklerle konuşmuşumdur. Ders alışverişi bile bazen yadırganırdı. Bulduğumuz çevreden dolayı da şey olurdu hani X grubu da bu konuda çok hoş bakmazdı bu durumlara. Orda (grupta) kalıyordum. X grubunda ablalarımız biraz sertti o konuda çok şey yapmıyorlardı, hani konuşmak görüşmek helal haram noktasında şey yapıyordu ama sonuçta biz orada ilim talep ediyoruz. Not alışverişinde bile bazen sıkıntılar yaşıyorduk yani çok tanımıyorduk zaten not alışverişi yapan arkadaşlardan alırdık mesela. Üniversitede siz de biliyorsunuz sınav çalışırken iyi bir şekilde not tutanlardan şey yapanlardan veya farklı bir şekilde bir yerlerden bir özet çıkaranlar falan oluyordu öyle çok fazla bir muhabbet ortamı muhabbet çok gerekli değil ama öyle bir ortam da oluşmazdı”

P:D: “Öyle olan kızlar yok muydu erkeklerle muhabbeti olan, çok rahat olan?”

Kevser: “Şey olanlar vardı. Ya muhabbet derken şey anlaşılmasın normal bir şeyi sormak için bile giderken biz çok tedirgin olurduk ama şu an ben okulda öğretmenlerle çok rahat konuşuyoruz aslında belli bir sınırdan olduktan sonra aslında çok rahat konuşabileceğine, konuşabilmesi gerektiğini düşünüyorum.”

P.D. “O rahat kızlar için ne deniyordu peki, bir şey deniliyor muydu?”

Kevser: “Yo erkeklerle konuşuyor şeklinde yani öyle kötü bir şey söylenmiyordu belki ama ima ediliyordu.” (32, MEB, Evli, Van)

Bu katılımcının anlattıkları kız erkek ilişkilerinde kadınların da zihninde bunun ancak meşru bir sebep dairesinde gerçekleştirilebileceği bilgisini vermektedir. Mahalle baskısından⁶² dedikodudan çekinilmektedir. Bir kadınla ya da bir erkekle diyaloga

⁶² “Mahalle baskısı” kavramı Şerif Mardin’e aittir. Bizi çevreleyen davranışımızı gözetleyen, izleyen davranışlarımızı kontrol yönünde bizi baskılayan sosyal çevreyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu dindar bir çevre ise bunu “koyu softa” olarak isimlendirmektedir. Bkz. Der. Ruşen Çakır, Mahalle

geçmek insan olmakla kurgulanmamaktadır. Üstelik bu çevre sadece erkeklerden oluşmamaktadır. Kadınlar da bu rol beklentilerinin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Yine başka bir katılımcı öğrencisinde bir dini grupta kaldığını belirtmekte ve hala bu muhabbetinin sürdüğünü söylemektedir. O grubun kadın-erkek ilişkilerini sınırlayan yapısını şöyle anlatmaktadır:

Nurcan “(Dini gruplarda) kalanların daha böyle kendi aralarında kuralları vardı uygulaması gereken. Ama böyle evinde olanlar daha rahat davranırdı okulda. (...) (O gruplarda) Kadın erkek ilişkisi yoktu. Öyle müsaadeler yoktu, belli sınırlar vardı. Erkeklerle konuşamazdın herhangi bir alışverişin olamazdı. Kurallı idi, çok kurallı idi. Onların(dini grupların) bana dini anlamda daha faydası olduğunu düşünüyorum. Anlama açısından dini anlama yaşama açısından benim için daha iyi olduğunu düşünüyorum. Çünkü İlahiyat sadece öğretimdi yaşantı şekline dönüşmüyordu” (33, MEB, Evli, Van)

Yukarıdaki örnekler dini grupların okul ortamında kontrol edici bir işlev gördüğünü göstermektedir. Bu grupların etkin olma sebeplerinden birisi Nurcan'ın vurguladığı gibi İlahiyat fakültelerinin sunduğunun dışında manevi tatmin sağlamalarıdır. Bunun verdiği boşluk öğrencileri bu dini gruplara dâhil olmaya sevk etmektedir.⁶³ Bir başka sebep bu grupların özellikle ailelerinden uzakta okuyan kız öğrencilere güvenli ucuz barınma imkânı sunmalarıdır. Ancak aşırı kontrol mekanizmasının işletilmesi tepki doğurabilmekte ve tamamen bu gruplardan uzaklaşma ile neticelenebilmektedir. Okul ortamında dâhil olunan grubun beklentileri doğrultusunda sergilenen davranışlar okul sonrasında sürdürülmemektedir. Bunda grupta rol beklentilerinin zaten paylaşılmadığı gibi bir görüş öne sürülebileceği gibi çalışma ortamının çok farklı görüşten insanlardan oluşan yapısının da bu rolleri sürdürmeye imkân tanımaması sebep gösterilebilir. Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde katılımcıların baskı olarak gördükleri denetleme mekanizmalarının grubun devamlılığının sağlayabilmenin şartları içindedir. Herkesin kafasına göre davrandığı grup norm ve ilkelerinin olmadığı yerde grupların devamlılığında da bahsetmek mümkün değildir.

Baskısı. “Prof. Şerif Mardin’in Tezlerinden Hareketle Türkiye’de İslam Cumhuriyet, Laiklik ve Demokrasi. İstanbul. Doğan Kitap Yayınları. 2008.

⁶³ İlahiyat Fakültelerinin yanında, gayr-i resmi din eğitim-öğretimi veren medreselerin varlıklarını sürdürüyor olmalarının altında yatan bir sebep de bu olabilir.

4.2.1.1.3. Cinsiyet Rol Beklentilerinin Kadının Mağduriyetine Dönüşmesi

Okulda beklenen geleneksel kadın rollerine uymaya çalışmanın mağduriyete yol açtığı bazı katılımcılar tarafından (Kevser, Nurcan) dile getirilmiştir. Ayıplanma düşüncesi ile konuşmamak onların ilim tahsilinde eksikliklerle neden olmuştur.

Nurcan: “Biz ilk gittiğimizde çok tutucu bir ortam vardı, çok çok sorundu. Bu 28 Şubat’ın öncesiydi bizimki. Peçeliler vardı, biz öyle okuduk, son yıl başörtüsü sorunu yaşadık, dört yıl başörtülü okuduk, beşinci yıl... Hazırlık okuduk biz. Zordu bizim için, çok zordu. Biz düz lise mezunuyduk, bilmeden gitmiştik çoğumuz. İlk yıl arapça gördük. Bayan erkek ayrı otururdu. Hocalar mesela yakınlaştırmaya çalışırdı, derse katmaya çalışırdı, ama oranın belli bir disiplini vardı, konuşursan yadırganırdın. Bir alışveriş bile yapamazdın, konuşursan yadırganırdın. Öğrenciler tarafından, çevre tarafından hocalardan da bunu istemeyen eski medrese usulü gibi yapmaya çalışanlar vardı. Bir de böyle çok modern hocalar vardı. Ama şuna pişmanın, sormadığıma pişmanım, konuşmadığıma pişmanım. Yeniden bir İlahiyat okumak isterdim ama şu andaki halimle. Farklı ortamlardan çıkmıştık tamam dindar olmak istiyorduk, ama bir anda da her şeyimizi bıraktık, yani soru soramıyorduk. Sınıf ortamında soramıyordun. Sorduğunda sesin duyuldu, sesin günah oldu işte. Birde öyle bir ortam ki... bilmeyince utanıyorsun ya da acaba çok komik birşey mi sorarım da bana gülerler, öyle bir duruma düşerim. Susuyorduk, hoca soru soruyor cevabını biliyorsun, susuyorsun erkekler rahattı, ama onlarda da o şey tedirginliği vardı, cevap verdim bilemezsem kızlara rezil olurum şeyi. Biz arapça bilmiyorduk, sarftır, nahivdir, ilk iki üç ay birşey anlayamadık.”(33, MEB, Evli, Van)

Bu katılımcının anlattıkları yarı geleneksel yarı modern kodların işlediği bir toplumda kadın mağduriyetine bir örnektir. Cinsiyetler arası mekân ayrımı gözetilmeden oluşturulmuş seküler okul ortamında geleneksel cinsiyet rol kalıpları ile bulunmak kadın için dezavantajlı bir durum yaratmaktadır. Devletin eşitlik ilkesi doğrultusunda kadına erkeklerle eşit olarak aynı okulda okuma imkânı verilmiş ancak buna uygun en azından İlahiyatlar için uygun kültürel altyapı mevcut değildir. Yapı aynı şekilde ve yönde değişmemiştir. Kadının yeni durumda ne yapması gerektiğine dair kesinlik arz eden kadının da kabul ettiği dini bir yaklaşım da söz konusu değildir. Eski fihhi pencere ise yeni sorunlara mukni cevaplar üretememektedir. Sosyal değişim önden gitmekte ve yeni duruma yönelik yeni fihhi hükümlerin üretilmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu fihhi hüküm yeni durum dini öğretiyeye uygunsuzsa zaten hiç üretilmemekte, uygunsuzsa da gecikmeli üretilmiş olmaktadır. Uygun olmayış ya da gecikmeden doğan belirsizlik kadını dinen nerde durduğunun bilgisinen mahrum bırakarak “arafta” gerilim içinde bırakabilmektedir.

Yukarıdaki bir önceki örneğe benzer şekilde Kevser de fakültedeki rol beklentilerinin onu olumsuz etkilediğini bu nedenle aktif olamadığını ve bilgi yönünden

eksik kaldığını düşünen bir diğer katılımcıdır. Bu onların ders başarılarını da etkilemiş, edilgen kalmalarına sebep olmuştur. Yine kız-erkek ayrı eğitim görülen bir okuldan gelmiş olmanın verdiği umuma hitapta yaşanan sıkıntılar söz konusudur. Din Kültürü Programı mezunu öğrencilerinin kendilerine göre daha rahat olduğunu ifade etmektedir.

Kevser: “Din kültürü bölümünü okuyan arkadaşlar çok rahat. Böyle ders içinde aktif, ödevler, performans falan veriyorlardı. Biz biraz şeydik, farklıydık o dönemde. Böyle konuşkan değildik. İmam- hatipten sonra ilk defa kızlı erkekli ortama girmiş olmak ve hepimizin aynı dönemden aynı şeyleri yaşamış olarak gelmesi ilişkiler açısından biraz zordu açıkçası. Üniversitede anlattığım bir tek konu vardı Hz Aişe’nin hayatı onda bile ayaklarım titremiştii yani. Ama bizimle beraber bizden bir iki sene sonra okuyan din kültürü eğitim bölümünde onun şeyini çok rahatlar onlar çünkü sürekli faaliyet sürekli etkinliklerde kendileri görev alıyorlardı. Açıkçası biz hep dinleyici konumunda idik onlar biraz daha öğretici konumuna geçmişlerdi aktif yani o eğitim yöntemlerini onlar çok güzel işliyorlardı.” (32, MEB, Evli, Van)

“Eğitim fakültesine gitmişler orada diğerlerine ayak uydurmaya başlamışlar”

Bir katılımcımız kadınlar için biçilen rol kalıplarını öğrencilik döneminde kabullenmediğini ve buna uymadığını belirtmektedir. Okurken ailesi ile kaldığı için dini grupların beklentilerine cevap vermek durumunda da kalmamıştır. Ancak şimdi gelinen durumdan da rahatsızdır. Bunun sebebi ise İlahiyat Fakültelerinin bünyesinde olan din kültürü programlarının eğitim fakültesine taşınması sonucu oradaki kız öğrencilerinin onun düşündüğü İlahiyatçıya yakışan rollerin çok dışına taşmış olmalarıdır.

Aysel: “Çok kötü olmuş eğitim fakültesine gitmişler. Artık işte orda diğerlerine ayak uydurmaya başlamışlar çok rahatlar işte. Hani oturup kalkmalarına dikkat etmiyorlarmış, falan gibilerinden hani kendim görmediğim için bakış açısı böyle vardır ya genel bakış açısı İmam-Hatipliye de yakıştırılmaz” (29, MEB, Evli, İzmir)

Son iki örnek bize daha homojen bir ortama girmenin kişiyi sınırlayan rol beklentilerinin azalan etkisini ve bunlara uyma davranışındaki azalmayı göstermektedir. Daha fazla davranış serbestliği sağlamaktadır. Öncelikle başka fakültelerdeki değişik davranış kodları örnek teşkil etmektedir. İkincisi, “İlahiyat öğrencisi kızlara yakışan davranış şudur” şeklinde beklentisi olmayan başka bir çevrede varlığını sürdürebilme seçeneği vardır. Bu İlahiyatın sosyal kontrol işlevini zayıflatmaktadır. Yine toplumsal cinsiyet rollerine Aysel’in kendi öğrenciliğinde olduğu gibi ferdi olarak birkaç öğrenci olarak karşı durmak mümkün olsa da yaygın değişiklikler daha geniş kurumsal serbestlikler içinde gerçekleşmektedir. Köyde dar bir çevrede sosyal rollerde değişikliğe gidip yeni rol içerikleri inşa etmek çok zor iken, aynı rolün farklı doldurulabildiğini

görme imkanı veren ve sosyal kontrolün nisbeten gevşemiş olduğu şehirlerde rolleri yeniden dizayn etme imkanı çok daha fazladır.

4.2.1.1.4. Karışan Kodlar: “Kadının Söylediği Erkeğin Anladığı”

Modern ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin aynı anda tedavülde olması kadın erkek ilişkilerinde yanlış anlamalara sebep olabilmektedir. Emine İzmir’de büyümüştür ve düz lise mezunudur. Kız-erkek ilişkileri açısından, İlahiyat Fakültesi’ne İmam-Hatipten gelen öğrenci çevresine kıyasla farklı bir arka plan bilgisine sahiptir. Bu nedenle İlahiyata adapte olmakta büyük sıkıntılar yaşadığını söylemektedir.

Emine: “Dört kızdık ben tek lise mezunuydum. Sınıfta da tek kaldım, tek kız. Bayağı böyle bir baskı işte, benim alışık olmadığım. Yani mesela kadın erkek ilişkilerinde, normal selam(veriyorsun) lisede (iken erkek) arkadaşlarım da vardı normal konuşuyordum. (Burada) 17 yaşında bir çocuk görüyorum kendisine merhaba diyorsun işte evine geliyor, takip ediyor, rahatsız ediyor, taciz ediyor, çok üzuldüm.” (39, MEB, Evli, İzmir)

Farklı yetiştirme tarzlarına bağlı olarak kadınlara biçilen farklı rol beklentileri kadın davranışını sınırlandırmaya yönelik bir baskıya dönüşebilmektedir. Davranışı sergileyen kadının zihin dünyasında erkek-kadın özel ilişkisine gönderme yapmayan bir davranış, bu konuda başka kodlara sahip arkadaşı tarafından yanlış yorumlanıp kadını sıkıntıya sokabilmektedir. Bu modern kodlarla geleneksel kodların çarpışmasıdır.

4.2.1.1.5. Değerlendirme ve Sonuç

Kadın din eğitimcileri geleneksel kadın rol beklentileri ile eğitim hayatında karşılaşmaktadırlar. Beklenen bu roller erkeklerle konuşmamak, gülmemek, erkeklerden ayrı ve arkada oturmak, pardösü giymek şeklinde sıralanmaktadır. Çoklukla hocalar kızlara pozitif ayrımcılık uygulayarak sınıfta konuşturmaya, sosyal aktivitelere katmaya çalışmaktadırlar. Bazı hocalar ve bazı erkek öğrenciler ise geleneksel rol beklentilerine uymadığını düşündükleri kız öğrencilerin bu davranışlarına tepki göstermekte ve beklentilerine uygun davranışların sürmesini sağlayabilmek için kız öğrencilere baskı uygulamaktadırlar. Dini grupların da kız öğrencilerden geleneksel rol beklentileri vardır. Bu rol beklentilere uymamak gruptan uzaklaştırılmaya/uzaklaşmaya sebep olmaktadır. Aileleri ile kalan kızlar doğal olarak grupların rol beklentilerinden etkilenmemektedirler.

Rol beklentilerine uyulmasını sağlama yönünde çeşitli yaptırımlar devreye sokulabilmektedir. Bunlar yok sayma, görmezden gelme, yerini hatırlatma, uyarma, kınama, ayıplama, din ile korkutma şeklindeki bir dizi uygulamadır. Bu yaptırımlara kızların toplu halde isyan etmemesi, kısmen de olsa bu rol beklentilerinin onlar tarafından da paylaşıldığı düşüncesini doğurmaktadır.

Bu rol beklentilerinin yarattığı sınırlama ile kızlar eğitim öğretim faaliyetlerinden olması gerektiği şekliyle faydalanamadıklarını, bu beklentilerin onları geri bıraktığını düşünmektedirler. Bu konuda pişmanlıklar söz konusudur. Din Kültürü Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programı öğrencileri ile İlahiyatlar arasında rol beklentilerine uyum açısından farklılıklar söz konusudur. DKAB öğretmenlik programı öğrencileri geleneksel rol beklentilerine daha az uyma davranışı göstermektedir. Eğitim fakültelerinin yapısı içinde her alandan öğrenci profili içinde onlar da zamanla oranın havasına uymakta klasik İlahiyatçı havasından ve beklenen rol davranışlarından uzaklaşmaktadırlar.

Düz liseden geliyor olmak geleneksel kadın rollerinden habersiz olmaya sebep olduğu için, daha fazla rol beklentilerine uymayan davranış sergilemekte ve daha fazla uyarı ve soayal baskılanma ile karşılaşabilmektedir. İmam-Hatipte okumuş olan kız öğrenciler daha fazla rol beklentileri ile kendilerini sınırlar ve tepki vermez iken, geleneksel rol beklentilerine itiraz eden ya da aykırı davranış sergileyenler genellikle düz liselerden mezun olmuş olan kız öğrencilerdir. Bu kadınların bilmedikleri haklarını talep etmelerinin mümkün olmadığını göstermektedir. Farklı toplumsal cinsiyet rollerini öğrenmek, farklı hareket etme imkânının olabileceğini görmek, kadınları yeni hak talepleri yönünde teşvik etmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerindeki belirsizlikler daha özgür seçimlerle ya da yeni rol yüklemeleriyle ortaya çıkabilmeye imkân verirken, eski rol kalıpları ile yeni rol kalıplarının aynı anda tedavülde olması kadın-erkek ilişkileri açısından da verilen mesajın farklı algılanmasına sebep olabilmektedir.

4.2.1.2. Devlet Katında Ayrımcılık: “Emir İle Yasak Arasında Sorunsallaş(tırıl)an Başörtüsü”

“Örtü dini anlamda kadının modern alana açılımını sağlayan, ‘anonim’ bir dünyanın kapısından girme ruhsatı veren bir bilet gibidir. Ama bu aynı zamanda hem gelenekselin günah ve ayıplarını yedeğinde taşıyarak günah ve ayıp olanın yasaklanmadığı, yasaklananın günah olduğu bir cendere içine sokmaktadır”... “ Bir taraftan seküler dayatmalar diğer taraftan geleneksel yasaklamalar, kadını örtü ile örtüzlük arasında kör bir kesişme noktasında sıkıştırmaktadır”(Eraslan, 2009:244)

Beden üzerinde ideolojilerin, dinlerin, kültürlerin, siyasi otoritelerin etkisi söz konusudur. Bedenin şekillenmesinde de bunların birey üzerindeki etki gücü belirleyici olmaktadır. Birey bunlardan birisine uymak yönünde tercihini açık ve net bir şekilde ortaya koyabiliyorsa veya bunların talepleri çatışmıyorsa birey açısından bir sorun ortaya çıkmamaktadır. Sosyal hayatın düzenlenmesinde de bunlardan birisi esas alınıyorsa ve o konuda da toplumsal konsensus sağlanmışsa veya bunların talepleri çatışık değilse toplumsal düzen açısından sorun yaşanmamaktadır. Ancak bunu sağlamak her zaman mümkün olamamakta ideoloji, din, kültür ya da siyasi otoritelerin aynı mekân ve zamanda, sosyal beden üzerinde birbiri ile çatışan talepleri olabilmektedir. İslam dini açısından bakıldığında hem kadın hem erkek bedeni üzerinde cinsiyet ayrımına gidilmeksizin tüm müminleri kapsayan talepleri⁶⁴ söz konusu olduğu gibi sadece kadın bedeninin şekillendirilmesine yönelik talepleri de söz konusudur. Bu talepler arasında kadının namahremlerle temasta başını örtmesi yönündeki İslam’ın emri⁶⁵ ile, devletin Türkiye’de kamusal alanda kadın bedenine ilişkin düzenlemeleri çatışmaktadır. Başörtüsünü yasaklayan uygulamaları ile devletin kadın bedenini denetleme arzusu aynı alanı farklı bir içerikle tanımlayan dinin talepleri ile

⁶⁴ Bedenin, Allah’ın mülkü olarak görülüp, emanet olduğunun telkini ile intiharın yasak olmasından bedenin nasıl korunacağına dair uzanan bir dizi emir ve tavsiyeler söz konusudur. Göz, kulak dil gibi uzuvların nasıl kullanılması gerektiğine dair buyruklar, yemeden içmeye hatta uyumaya kadar hayatın her alanını kuşatan tavsiyeler vardır. Yine bedene taalluk eden her türlü ibadetler, gerek bu ibadetler esnasında gerekse sonrasında bedenin uydurulması gereken kalıplara işaret eden tüm şekilsel formlar İslam Dininin kadın erkek tüm müminleri kapsayan talepleri başlığı altında değerlendirilebilir. Bunların sadece ibadete taalluk eden bazı kısımlarında kadın ve erkek formları arasında farklılıklar vardır. Namazda tekbirde, rükûda bazı küçük farklılıklar yanında yine kadın bazı özel durumlarında ibadetten uzak/muaf tutulmaktadır. Erkek görünürlüğü serbest bırakılırken kadın görünürlüğü sadece kadınlar arası ile sınırlandırılmaktadır. Hem namazda hem de hayatın tüm alanına yansıyan kadın-erkek arası şekilsel en önemli fark kadın-erkek tesettürü noktasında ortaya çıkmaktadır.

⁶⁵ Baş örtmenin farziyeti konusunda çeşitli tartışmalar olsa da bu araştırmadaki katılımcıların tamamı farzietinde tereddütleri olsa da başörtüsünün dinin istendiğini kabul etmektedirler.

çatışmaktadır. Birisi başın örtülmesini yasaklarken diğeri ise örtülmesini istemektedir. Kadın bedeni üzerinden adeta bir iktidar savaşı yaşanmaktadır.⁶⁶ Başörtüsü İslam'ın o bedeni fethetmiş olduğunun açıkça görünebilen bir sembolü iken, aynı beden üzerinden kendi iktidar söyleminin işaretini görmek isteyen devlet tarafından rakip bir ideoloji ya da devletin bekasına yönelik olası bir tehlike ya da tehdidin sembolü olarak görüp yasaklanabilmektedir⁶⁷. Bu tartışmalarda halk içinde kullanıldığı şekliyle iki kutup belirlemektedir. “Laik” ve “İslamcı” kesim.

“Laik kesimin iddiaları geleneksel örtünme biçimlerinden ayrıştırılması gereken türbanın siyasal bir simge olduğu, konunun Türkiye'nin gündemine İslamcı partiler tarafından getirildiği, kadınların örtünmesinin Siyasal İslam'ın şeriat özelemleriyle örtüştüğü, tüm bu gelişmelerin sonucunda türban takan kadınların sayısında artış olduğu şeklinde özetlenebilir. Buna karşın İslamcı kesimin iddiaları örtünmenin kişinin inancıyla ve/veya kimliğiyle bağlantılı olduğu siyasal simge olarak kullanılmadığı, başı kapalı öğrencilerin üniversiteye devam edememelerinin bir hak ihlali oluşturduğu ve bu konunun çözümünün Türkiye'nin önemli meseleleri arasında olduğudur.”(Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 23)

Devlet tercihini bu kutuplaşmada “laik kesimin” söylemini sahiplenir bir tarzda dini hassasiyetleri dikkate almadan “laikçilik” şeklinde ortaya koymuş (Polat, 2002:124) ve başörtüsünün okullardan ve devlet dairelerinden uzaklaştırılmasına yönelik uygulamalara gitmiştir,

Başörtülü kadın bu çatışmanın tam merkezinde yerleşmiş/yerleştirilmiş çatışma onun bedeni üzerinden gerçekleşmektedir. Bu çatışmada onun durumunu anlamak ancak onun kendini anlatması ile mümkündür. Bu bölümde dinin “örtün” emri ile devletin “yasak” buyruğu arasında kalan ve birini diğerrinin rağmına tercihe zorlanan din eğitimcisi kadınların tecrübelerine yer verilmiştir. Bu tecrübe aynı zamanda bir gerilim

⁶⁶ Devlet, kamusal alanda otoritesinin göstergesi olarak kadın ve erkek bedenini denetlemeye yönelik kılık-kıyafet düzenlemeleri yapmaktadır. Bu örtünen kadının bedenini denetlemenin özel bir şekli olarak başörtüsü yasağı şeklinde uygulanmıştır. Yine aynı alanda dinin talepleri vardır. kur'an'ı Kerim'in ayetlerine referansla üretilen kadının başını örtmesi gerektiğini bunun dinin bir emri “farz” olduğunu ifade eden oldukça geniş bir tefsir külliyatı mevcuttur.

⁶⁷ Siyasi tartışmalar akademik alana da yansımış ve iki yaklaşım belirlemiştir. İlk yaklaşıma göre örtünme Cumhuriyet'in laik modernleşme ve Batılılaşma projesine karşı çıkış niteliği taşımaktadır. Bu düşüncenin temelinde modernleşmenin getirileri olan kentleşme, eğitim, kadının çalışma hayatına katılımı beraberinde geleneksel yapıyı dönüştüreceği, İslami yapıları ve kimlikleri eriterek kadının da özgürleşmesini sağlayacağı yönündeki beklenti yatmaktadır. Kadının örtünmesi, kadın özgürleşmesinin önünde bir engel olduğu gibi din temelli baskının kabulünün de bir sembolü olarak görülmektedir. İkinci yaklaşıma göre ise kadının örtünmesi modernleşme teorisinin aksine bu modernleşmeden bir sapma değil modernitenin yerel kültürler örüntüsü çerçevesinde melez bir deseninin üretilmesidir. Örtünme modernliğe karşı değil modernliğin içinden verilen modern bir cevaptır. Kadının özgürlüğünü kısıtlamamakta aksine onun kamusal alana çıkışını mümkün kılmaktadır. (Cindoğlu,2010: 31) (Göle,1998) Göle ve İlyasoğlu(2012)'nun çalışmaları ikinciyne örnektir.

yaşanıp yaşanmadığının bilgisini de bize verecektir. Çünkü kanaat ve tutumlarda değişiklik yapmadan eylemde değişiklik yapmak gerilim nedenidir. Yasaklarla karşılaşma kısmına geçmeden katılımcı kadınların niçin örtündüklerinin cevabını sunabilmek için kısaca baş örtme hikâyelerine yer verilmiştir.

4.2.1.2.1. Başörtüsüyle Tanışma Hikâyeleri

Görüştüğümüz din eğitimcisi kadınların üçü dışında hepsi günlük yaşamında başörtüsü kullanan kişilerdir. Dört kişi dışında hepsi fakülteye başlamadan önce örtülü olduklarını ifade etmişlerdir. Bu dört kişi dışındaki katılımcılar başörtüsü kullanmaya çocukluk denebilecek bir dönemde başlamışlardır. Çoğunluğu ailelerini, namazını kılan orucunu tutan dindar aileler olarak tanımlamışlardır. Başörtüsü kullanmaya başlamalarında ailelerin etkisi büyüktür. Bu aileler kızlarını okutmak için İmam-Hatipleri tercih etmişlerdir. İmam-Hatip ve başörtüsü küçük yaşlardaki kızlar için bilinçli bir tercih olmasa da katılımcıların büyük çoğunluğu sonradan bunu kabullendiğini, sevdiğini ve isteyerek örtünmeye devam ettiklerini ifade etmişlerdir.

4.2.1.2.1.1. “Bilinçsiz Örtünme: Küçük Omuzlara Büyük Sorumluluk”

Çok küçük yaşta başörtüsü kullanılmanın bilinçli bir tercih olması söz konusu değildir. Özellikle sosyal çevre çocuğa farklı olduğu bilgisini taşıyan bir yer ise sorun yaratabilmekte ve gelebilecek olan tepkilere karşı çocuğun savunmasız kalmasına ve sorunlara yol açabilmektedir. Ayşegül altı yaşında iken ablası örtünüyor diye örtündüğünü söylemekte ve yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır.

“Ben ilkokula kapalı giden birisiydim okula gidiyordum kapıda açıyordum. Öğretmenimle hatta sorunlar yaşadım. Öğretmenim ayırıyordu beni diğer arkadaşlarımdan. Sözlü olarak da bunu söyledi bana. ‘Ya utanmasan sen çarşaf giyip geleceksin!’ dedi. Zaten sağcı bi bayan değildi hani bende mesela o zamanlar bir içe kapanıklılık. O şekilde devam etti, okul değiştirdim. Bayan başka bi hocaya gittim vs. sorunlar yaşadım.”(25, MEB, Bekâr, Van)

Azime, 8 yaşında başını örtmeye başlamıştır. Babası imamdır ve babasının, örtünmesinde etkisi büyüktür. Ve çevrede herkes örtülü olduğu için bunu bir eziyet olarak da algılamamıştır.

“Çevremde de herkes örtülü bunu bir eziyet olarak hiç algılamadım ama şu an benim kızım algılayacak. Yani dönem farkından kaynaklanan ya da hayatın şartları ya da çevrenin koşulları, öyle söyleyeyim, (...)Ha ne olur ben babamın bana yaptığını ona yapmıyorum sekiz oluyor kızım sekiz yaşında sayılır şu anda yani ben sekiz yaşında onu örtmek için bir gayrete girmem. Yani farkımız o olur hani ama alıştırmak için bir alt

yapı oluşturmak adına beyinsel bir alt yapı olur mu, mutlaka bir telkinde bulunurum”.
(35, DİB, Evli, Van)

Azime kendisi sonradan örtüyü çok sevmiş olsa da, başörtüsünün kesin farz olduğuna inansa da, babasının yaptığı gibi kızının başını örtmesi için bir gayrete girmeyeceğini söylemektedir. Bu Azime’in babası ile benzer mesleki formasyona sahip olsa da dini yükümlülükleri yerine getirmesi konusunda daha “esnek” diyebileceğimiz bir algıya sahip olduğunu gösterir. Zaman ve zemini dikkate alarak yeni bir okuma yapmakta yeni bir yorumlamaya gitmektedir. Farz olan bir emre uymanın zorluğu göz önünde tutularak uyma mecburiyeti hafifletilmektedir. Kendisinin yıllarca başörtüsünden dolayı yaşamış olduğu sıkıntıyı kızına yaşatmama isteği de bunda etken olabilir. Uzun yıllar çevrede yaptığımız gözlemler de bu yöndedir. 80’li yıllarda çalışmayan başörtülü kızlarla evlenen erkekler, evlenirken eşlerinde aradıkları özellikleri kızlarında tesis etmeye çalışmadıkları gibi, dindar anneler vaktiyle dini inançları uğruna geleceğe dair hayallerinden vazgeçmiş olsalar da kızlarının aynı şeyi yapmasına müsaade etmemektedirler.

4.2.1.2.1.2. “Tek Tercih Olarak İmam-Hatip ve Örtünme”

Katılımcıların büyük çoğunluğu örtünmesinde öncelikle ailesinin etkili olduğunu söylerken iki katılımcı ise amca dayı gibi akrabaların etkili olduğunu söylemişlerdir. Örtünme konusundaki tüm aktarımlarda erkek figürü ön plandadır. Hiçbir katılımcı annesinin ya da bir kadın akrabasının etkisi ile örtündüğünü aktarmamıştır.⁶⁸ Bu bizi kızların örtünmesinin babalar, ağabeyler, amcalar dayılar etkisiyle gerçekleşmiş olduğu gibi bir sonuca götürmektedir. Aile içinde alınan kararlarda kadının da etkili olduğu/olacağı inkâr edilmese de kadınların hayatını yönlendirmede son sözü söyleme yetkisinin hala erkeklerde olduğu görülmektedir. Katılımcıların anne profili göz önüne alındığında bu anlaşılabilir bir durumdur. Hiçbir katılımcının annesi üniversite mezunu değildir ve lise mezunu olan ve ev dışında gelir getiren bir meslek grubunda çalışan anne sayısı ise ikidir. Babaların daha eğitilmiş olmaları ve evin geçimini temin etmeleri ve sosyal hayata vakıf olmaları onlara son sözü söyleme hakkını tanımaktadır. Bu aynı zamanda babanın statüsünün anneye göre

⁶⁸ Bir katılımcı İmam-Hatipte okurken alaca örtündüğünü, okula gelirken örtüp dışarıda açtığını bazen örtüp bazen açtığını aktarmış. İmam-Hatipte çok sevdiği bir kadın hocasının etkisi ile tamamen örtündüğünü ifade etmiştir. Burada da ailenin İmam-Hatip yönlendirmesi göz önünde tutulmalıdır.

üstünlüğünü gösterir. Statü göstergeleri güç ile ilişkilidir. Eğitim, meslek, kazanç sahibi olmak sosyal yaşamda önemli güç kaynakları oldukları gibi aynı zamanda önemli statü sağlayıcılardır.

Örtünme ilkokulda gerçekleşmemişse başın örtülmesi kız çocuklarının okuması için tek seçenek olarak sunulabildiği gibi, İmam-Hatip de tek okul seçeneği olarak sunulabilmektedir. Şaziye, köyde birinin okuyabilmesi için başörtüsü takması gerektiğini söylemektedir. “Dindar ailelerin” hassasiyetleri kızlarına okutmaları için uygun yer olarak İmam-Hatipleri tercih etmelerine neden olmaktadır.⁶⁹

Sümeyra da Şaziye ile benzer bir durumu anlatmaktadır. Ailenin tek kız çocuğudur. Örtünmek ya da İmam-Hatibe gitmek bilinçli tercihi değildir. Ancak bundan başka bir seçenek de kendisine sunulmamıştır.

Sümeyra: “Dini inançlarımın şekillenmesinde ailem etkili oldu. İmam-Hatip onların tercihi idi. Babam İmam-Hatip olmazsa okutmayacağını söyledi. Ben o gençliğin verdiği şeyle, daha saçım açık olsun daha serbest giyineyim istedim. Bir de o dönemde kapalı kızların giyebileceği kıyafetler yoktu. Annelerimiz gibi giyinmek zorundaydık. Ya da açık giyinmek zorundaydık, istemiyorduk yani. Bir de nefis taşıyorsun, gençsin, ben büyük ölçüde o yüzden istemiyordum, zor geliyordu. Örtüneceksin, mesela ne giyeceksin başörtüyle. Mesela şimdiki gibi zevkli rengârenk değişik başörtüler yoktu. Annelerimizin aldığı yerlerden (kıyafet alıyorduk), onların giydiği şeyleri giyiyorduk. Açacağıım deme şansımın olduğunu düşünmedim. Hiç öyle demokratik bir ortam değildi ki. Sana o olacak (deniyor), uymak zorundasın. Sonradan çok sevdim ben imam hatibi, liseyi. O çocukluk döneminden çıkınca, biraz daha büyüyünce, mesleğimi çok sevdim. Hocalarımız çok iyiydi, çok donanımlıydı. Ailede ilk üniversiteye giden bendim. Hem dindar, hem de eğitilmiş olarak. Hatta bizim çevremize de örnek teşkil etti benim okula gitmem. Çocuklarını imam hatibe verdiler çoğu aileler, okutmayı düşünmeyenler o dönemde. Sonra onlardan üniversiteyi kazananlar oldu; kazanmayanlar oldu. İyi oldu onlar için. Öncesinde kızları göndermiyorlardı. İmam-Hatipten de üniversite okunacağını görmüş oldular.” (41, MEB, Evli, Van)

Bu örnekler, katılımcıların ailelerinin çocukların kimlik öğelerinin oluşumunda ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Ailelerin kızlarının dini kimliği adına kaygıları onları okutup-okutmama konusunda tereddüte sevk etmiştir. İmam-Hatipler bu konuda dini kaygılara cevap veren güvenli bir alan sunmuştur. Dünya ve ahiret kazancı bir

⁶⁹ Eraslan dindar ailelerin kızları için İmam-Hatiplerin nasıl bir çıkış noktası sunduğunu şöyle açıklamaktadır: “Kendilerini dindar olarak tanımlayan insanlar 1950’lere kadar yoğun siyasal dayatmalar altında 1950’lere kadar ancak varoluş mücadelesi verebilmiş ve DP hükümetinin yerli-İslami olana yumuşak ve hürmetkâr davrandığı zamanlara değin, kültürel ve maarif yeniliklere içsel manada şüpheyle yaklaşmışlardır. Kız çocuklarını okutmama İslami bir tavır olarak algılanmış ve sessiz bir tepki olarak ortaya konulmuştur. Kız çocukları hakkında dindarlıkla irtibatlı bu tavır ‘az daha gelenekselleşecekken’ kız liseleri, kız meslek liseleri, İmam-Hatipler sayesinde dindar aileler kızlarını okullara göndermiştir. Bu aynı zamanda 70’lerde başörtülü olduğu halde hem dindar hem de üniversiteli kızlar ortaya çıkışını hazırlamıştır.” (Eraslan, 2009:243–244)

seçenekte buluşturulmuştur. Katılımcılarının çoğunun ailesi kızları için İmam-Hhatip tercihinde bulunmuş ve örtünmeleri bu şekilde gerçekleşmiştir.

Sümeyranın söylediği bir konu da başörtülü kadınların estetik kaygılarına işaret etmesi açısından önemlidir. Başörtüsü gerekli alt-yapı sağlanamıyorsa kadını estetik kaygılara sevk eden bir “sorun” algısına dönüşebilmektedir. Katılımcının yaşı göz önüne alındığında, 80’li yıllar tüketici hedef kitlesi içine henüz başörtülülerin dâhil edilmediği, başörtülü kadının giyim tercihlerinin dikkate alınmadığı yıllardır.⁷⁰ Ve anne gibi giyinmeyi istememe ve anneye benzemekten kaçınma arzusu dikkat çekicidir. Annelerin kızlarına onlara cazip gelecek örnekler sunamamış olmaları da bu kaçınmanın nedeni olarak görünebilir.

4.2.1.2.1.3. Fakültede Örtünme: “Başım Açık Kur’an Okumaya Utandım”

Düz lise çıkışlı olduğunu belirten katılımcılarımızdan ikisi liseyi bitirinceye kadar başörtüsü kullanmadıklarını, lise bitince ailesinin etkisi ve okuduğu kitapların romanların etkisi ile örtündüklerini ifade etmişlerdir.

Sultan, İlahiyat Fakültesine okumak için değil üniversite sınavı sonrası açıkta “kalmamak” İlahiyat da olsa bir fakülteye yerleşebilmiş olmak amacıyla gelmiştir. Niyeti İlahiyat Fakültesinde bir yıl dil öğrendikten sonra yeniden sınava girip başka bir fakülteye geçmektir. O dönem fakültelere girişte öğrenci yerleştirmede uygulanan bir yöntem olan ön kayıtla İlahiyat Fakültesine kaydolmuş ve sonrasında bu fakülteye yerleştirilmiştir.. Ailesini dindar olarak değil “inançlı” olarak tanımlamaktadır. Ailesinde o dönem hiç başörtülü kadın yoktur. O dönem liseliler İlahiyat Fakültelerini tercih edebildiği için çoklukla sınıfındaki kız arkadaşlarının liselerden gelen kızlar olduğunu söylemektedir. Aynı dönem okuyan yaklaşık 50 kız olduklarını, başı açık olarak başladıklarını fakülteden mezun olurken 3-5 kişi dışında herkesin başörtülü mezun olduğunu anlatmaktadır.

“Sultan: “(İlahiyata) Ben açık başladım, kotla gittim üzerimde kısa kollu bluz vardı. Oradaki bir tane görevli ‘Siz burada ne okuyacağınızı biliyor musunuz?’ dedi. Ben gayet rahatlıkla ‘Tabi ki biliyorum’ dedim. Şeydi amacım neysem oyum, yani iki yüzlülük yapmayı sevmediğim için ben böyleyim, böyle kabul ediyorlarsa devam edeyim istemiştım. Başladım, bu sefer herkes eşarp örtüyor. Kur’an-ı Kerim öğreniyoruz benim ayıbıma gidiyor. Yani hem Kur’an-ı Kerim öğreneceğiz hem başım

⁷⁰ Müslüman kadın kıyafeti ile ilgili Türkiye’deki değişimler için Bkz: Fatma. K.arabıyık Barbarasoğlu, Şov ve Mahrem, Timaş, Yayınları, İstanbul, 2006.

açık olacak... Hadi dedim ki Kur'an-ı Kerim öğrenirken kapatayım başımı sonra dışarıda açarım. Bu sefer gene benim fitratımla ters yani, bir öyle bir böyle dedim kendime. Sen bu okulu okuyacaksan mademki burada tamamen kapat, memleketinde açarsın dedim. İnanır mısınız memlekete gittim memlekette de açamadım. O kapanışla bir devam etti arkası geldi.” (46, MEB, Evli, İzmir)

Bu katılımcının açıklamaları mesleki formasyonun her alana yansıyan etkilerini göstermektedir. Bir iş yerinin özel şartlarına bağlı olarak orada resmi bir üniforma giyilebilir ya da kask takılabilir ancak, iş ortamının terk edilmesi ile bunları taşıma yükümlülüğü ortadan kalkar. Ancak bu din ile ilgili bir meslek ise, meslek kimliğinin bir bileşeni haline dönüşmekte ve beklentiler doğrultusunda onun gereklerine uyma ve sembolünü taşıma, adeta zorunluluk haline gelmektedir. Bu durum bir “statü taşması” ya da “statü işgali” olarak ifade edilebilir. İlahiyatçı olmak ya da gelecek örneklerde gösterileceği gibi din eğitimcisi olmak bu statünün bireyin kimliğini oluşturan her alana yerleşmekte ve girilen her çevreye de kişinin karakterinden önce girmektedir.

4.2.1.2.1.4. “Korkudan Örtünme: Her Saç Telinde Bin Yılan”

Zekiye, küçük yaşta örtünmüştür. Ailesi onun örtünmesi konusunda bir zorlamada bulunmamış olsa da, onun okula gitmesine (örgün eğitime) müsaade etmemiş, erkek kardeşini okula gönderirken -sonradan çok pişman olsalar- da onu okutmaya yanaşmamışlar. Ancak din eğitimi veren çeşitli kurslara katılmasına izin vermişlerdir. Orada başını örtmezse ahirette cezalandırılacağı bilgisi ile karşılaşmıştır. Ama esas kapanma sebebi nerden duyduğunu bilmediği bir söylentidir.

Zekiye: “Ben ilkokuldan sonra kapandım. 12 yaşındayken bana dediler ki, başını örteceksin, örtmezsen cehennemliksin. Bu benim içimde o korku korkutularak bana öğretilmesi, ben içimde hala onları aşamadım şu anda. Kurstan çıktıktan sonra her şeyi de yaptım. Yerine göre hani konsere de gittim, eğlendim de tozdum da, işte orda burada. Ama hep böyle içimde bir korku ya onların dediği doğruysa şu anda bakıyorum kesinlikle doğru olmadığını düşünüyorum. Çünkü böyle bir şey yok. Allah o kadar merhametli ise o kadar çok bu şekilde kullarına eziyet etmez diye düşünüyorum. Hele de benim örtünmemdeki sebep şudur hep, bunu söylerim ve de gülerim. Nerden duydum bilmiyorum dediler ki; bir insan açık olursa saçının her bir telinden bir tane yılan sarkacak, o yılanlardan korkuma ben başımı örttüm, 12 yaşında örtündüm.” (28, DİB, Evli, İzmir)

Zekiye'nin anlatısı bize Türkiye’de her ne kadar İmam-Hatipler ve İlahiyatlar vasıtasıyla dinin akla uygun yorumu üretilmeye ve yayılmaya çalışılsa da halk katında alttan alta sembolik tasvirleri, efsaneleri öne çıkaran akıldan ziyade duygulara hitab eden bir boyutunun da etkili şekilde işlediğini göstermektedir. Zekiye aldığı tahsilin etkisi ile bunlara artık prim vermemekte ise de geçmişin etkisini de tam olarak da

silinememektedir. Katılımcının geliştirdiği bireysel din yorumu da dikkat çekicidir. Kendi aklına göre bir kıyasta bulunmakta Allah'ın merhametli olduğu görüşü ön plana taşınarak Allah'ın kullarına eziyet etmeyeceği gibi bir sonuca ulaşmakta, başörtüsü ile ilgili eskideninde bulunduğu cemaatin ya da grubun rağmına olacak şekilde yeniden yorumlamaktadır.

4.2.1.2.1.5. Çevreye Rağmen Örtünme: “*Gençsin Güzelsin Bu Yaşta*

Örtünülür mü?”

Bir katılımcı fakülteye başlamadan önce ne kendisinin ne de ailesinin başörtüsü kullanmadığını söylemektedir. Fakülteye başlamakla örtünmüş ve çevreden tepkiler almıştır.

Sultan: “İşte her zamanki denilen gençsin, güzelsin bu yaşta örtünülür mü yaşlanınca zaten kapanırısın. Ama ben diyordum ki yani insanların yaşlarıyla alakalı değil, ölümü. Yarına çıkacak hiç kimsenin garantisi yok. Allah'ın huzuruna giderken ben Allah'ın emirlerini yerine getirmek istiyorum demiştim.” (46, MEB, Evli, İzmir)

“Emekli olunca örtünürsün”

Nazife, İlahiyat Fakültesini babası istemediği halde tercih etmiştir. Dinini kulaktan dolma bilgilerle değil okuyarak öğrenmeyi istemektedir. Okula başlayınca örtünür ancak böyle bir şeye alışık olmayan çevresi onun örtünmesine şaşırır.

Nazife: “Ben İlahiyat fakültesine gittim kayıt yaptırmak için oradaki bayanlardan biri dedi ki buradaki derslerde sizin kapalı olmanız gerekiyor, örtünmeniz gerekiyor. Hatta ben hatırlıyorum, annemle gittim bir başörtüsü bir uzun pardösü aldım çıktım. Hatta iki yıl boyunca başka bir şey de almadım. Alışma sürecimin bile nasıl geçtiğini hatırlamıyorum bile birdenbire oldu. Açık gittim, kapalı geldim. Herkes de şaşırıldı. Yani bizim çevremizde okumamış insanlarda kadın-kız evlenince kapanır. Zaten çalışan bir bayansa yaş ilerleyince kapanır. Yani emekli olunca veya emekli olmadan bir süre önce kapanır. Benim çevremdekiler de öyleydi. Çok karşı çıktılar çok tepki gösterdiler.” (34, MEB, Bekâr, Van)

Bu iki örnek 1980'lerde Türkiye İslami hareketlerle ortaya çıkan başörtülü kızlarla tanışmaya kadar halkın algısındaki çalışan kadın için, baş örtmenin anlamına işaret etmektedir. Başörtüsü gençlerin ve çalışanların değil değil ancak emeklilerin ve yaşlıların tercihi olabilecek bir seçenektir. Bu bir anlamda dünyaya dair beklentilerden vazgeçmek anlamına da gelmektedir. Aynı algılaşma biçimini yaşlı insanların hacca gideceğine dair ön kabullerde 80'li ve 90'lı yıllarda görmek mümkündür. Genç insanların hacca gitmesi şaşılacak bir durumdur. Dinin bazı emirlerinin yaşanan gerçeklikte uyumlu olmaması dinin dünyadan el-etek çekme aşamasında yani

yaşlanınca yaşanabileceği algısını doğurmuştur. Bu algı öyle güçlüdür ki o dönemde örtünen kızlar, namaz kılan sıcakta oruç tutan gençler aileleri tarafından bile şaşkınlıkla karşılanmıştır.

4.2.1.2.2. “12 Eylül ve 28 Şubat: Hayallere Vurulan Darbe”

Başörtüsünü yasaklayan uygulamalarla karşılaşma yaş grupları düşünüldüğünde bir kısım katılımcılar için sadece 28 Şubat sonrasına tekabül ederken bir kısmı bunu hem 12 Eylül sonrası hem de 28 Şubat’ın uzantısı olarak yaşamışlardır.⁷¹

“Kenan Evren’in annesinin evine kadar gittik”

Rümeysa, başörtüsü yasaklarıyla ilk defa 12 Eylül’de karşılaşır.

Rümeysa: “Üzülüyordum. (başörtüsünü)Takmasaydım asla demedim ama üzüldüm, ne zaman üzüldüm, hani okula alınmadı ya örtülüler, o zaman çok üzüldüm. Bayağı etkilendim, niye okuyamıyoruz biz. Madem dinimizin emri neden biz rahat bir şekilde...(.)O zaman çok sorguluyordum kendimi bunun çabasını da çok verdik. 16 yaşındaydık ama bizim bir grubumuz vardı dört arkadaş hatta Kenan Evren’in annesinin evine kadar gittik. Biz hani annesiyle görüşelim de hani etkilesin oğlunu da yani bize yardımcı olsun o konuda diye. Ama gittik, giremedik, çok hastaydı annesi, zaten ölüm döşeginde, zaten üç dört gün sonra vefat etti. Böyle bir çabalarımız olmuştu kendi çapımızda ama tabi ki yüreğimizde yaralar açıldı. Toplumla hani nasıl diyeyim hani hem kendimizi sorguladık hem çevremizi sorguladık.” (45, DİB, Evli, İzmir)

Küçük yaşta yasaklarla karşılaşmanın genç zihinde yol açtığı travma çok büyüktür. 12 Eylül hayatında onulmaz yaralar açmıştır. Rümeysa aynı süreci yaşayan pek çok genç kız gibi geleceğe dair hayallerine veda etmiştir. Sonrasında çalışma alanı olarak DİB kurumlarını seçtiğinden 28 Şubat’tan etkilenmemiş olsa da 12 Eylül sonrası yasaklar yüzünden istediği üniversite eğitimini alamamış bu hep içinde uhde olarak kalmıştır. Farz olduğuna inandığı başörtüsünden vazgeçememiş, kariyer yapamamıştır. Hala bu eksikliği kapatmak için çeşitli kurslara devam ettiğini söylemektedir. Allah’ın inananlarla, doğrularla olacağına dair inancı ona “Biz doğru isek niye eziyet görüyoruz?” sorusunu sordurtmaktadır. Yine Kenan Evren’in annesini aramaya gidişi örneğinde görüldüğü gibi, başörtüsü yasaklarının kadınları sosyal haklarını arama yönünde eyleme geçirdiği görülmektedir.

⁷¹ 12 Eylül ve sonrası sosyolojik yapı için bkz. Necdet Subaşı, *Ara Dönem Din Politikalar*,. Küre Yay. İstanbul, 2005. 28 Şubat’ta yaşananlar için Bkz.Mustafa Kara, *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Dini Hayat*, Emin Yay. Bursa, 2012.

“Bizi valilik emriyle sürdüler”

Sümeýra, 12 Eylül sonrası ilk yasaklarla İlahiyat Fakültesi’nde karşılaşır. Okulu bırakır, bir ay okula gitmez. Eve döner, “evde müthiş bir huzursuzluk” başlar. Bu huzursuzluk onun okula geri dönmesine neden olur. Başını açarak okuluna devam eder. Sonraki süreçte yasaklarda bir gevşeme olur ve başörtülü yıllarca çalışır. Ancak 28 Şubat’la birlikte yasaklar yeniden başlar. Bu kez kararludur başını açmamak için direnir.

Sümeýra: “Son cezaya kadar geldim. Hatta soruşturma devam ederken bizi valilik emriyle sürdüler. 99 depremi olmuştu, hepimizi o deprem bölgesindeki illere sürdüler. Beni de X İline sürmüşlerdi gittiğimizde MEB de bir depo okula tayin oldum. O depo okuldaki müdür, bizi görünce şok oldu. Hangi şartlarda geldiğimizi biliyor, sürgün olabileceğimizi gayet iyi biliyor, konuşmak bile istemiyor. Konuşamadı adam. Yani problemlili, düşünsene cüzzamlı birisi gelmiş öyle gördü bizi. Bir türlü bizim yazımız çıkmadı. MEB den başka okula görevlendirme vermişlerdi, biraz öyle gitti geldi. O esnada tanıdık isimlere de rastladık kapıların üzerinde. Onlar da korktular. Eşimin uzaktan akrabası MEB’de şube müdürü idi, bize bir çay bile ısmarlamadı. Görünce anladı bizim durumumuzu, biz ondan yardım istemek için değil, merhaba demek için girmiştik. Dindar birisi idi. Şimdi biz onun odasına uğradık, herkes gördü. Dolayısıyla ne hissetti bilemedik. Ama şaşırдық biz de, çikalım adamı rahatsız etmeyelim dedik. Sonra bir okula yazım gitti benim. İlköğretimde mini etekli hocalar vardı (...)öğrencilerin etekleri mini idi, ben çok şaşırılmışım. Ama orda güzel, iyi karşılandık böyle Atatürkçülerin olduğu dindar bir öğretmen profilinin olmadığı bir okul. Orada da kucak açtılar çok iyi davrandılar. Hatta müdür beni ikna etmeye çalıştı. Babacan bir adamdı, benim sözüm geçer diye. Baktı ki olmuyor müfettiş çağırdı, onlar da o dönem tam, beni açığa aldılar. O toplum depremi görmüştü ya onun için bana iyi baktılar. Şimdi düşünüyorum da gönülleri kırıkta daha merhametliydi. Ben vicdanı temsil ediyordum. Ben belki bir iki yıl önce gitsem aynı şekilde bakmazlardı.” (41, MEB, Evli, Van)

Süreç aslında sadece başörtülülerin değil onlara fikri yakınlığı olanların da mağdur olabileceği korkusunun yaratıldığı bir süreçtir. Yine farklı dünya görüşüne sahip olanların sürgün öğretmene yakınlık göstermesi bir yönüyle o tür bir mağduriyete uğrama ihtimalleri olmayan bir hayat tarzına sahip olmalarının rahatlığı olarak görülebilir. Bir yönüyle de katılımcının da aktardığı gibi, bölge insanının Sakarya Depremi sonrası acı deprem tecrübesinin yardımlaşma dayanışma duygusunun öne çıkarmasına bağlanabilir. Doğal afetler, toplumsal ayrılıkların, gruplaşmaların, kutuplaşmaların önüne bir süreliğine de olsa set çekebilmektedirler.

“Esnaf bizi kendi kaldırımında bile görmek istemiyordu”

Başörtüsü yaşağının etkilerini 28 Şubat’ta derinden yaşayan bir başka isim Fahriye’dir. Başörtüsü ile ilgili yaşadığı sıkıntıyı anlatırken görüşme esnasında gözleri dolmuştur. İmam-Hatip lisesinde okumaktadır ve yasaklar onunda karşısına çıkmıştır.

Fahriye: “Hiç unutmuyorum ve bunu hep söylüyorum. 28 Şubat’tan bir yıl sonra biz nerdeyse artık sokakta yürüyemez hale geldik. Yani esnaf bizi kendi kaldırımında bile görmek istemiyordu. Hiç bir şekilde hiç bir yerde çalıştırtmadılar. Bir tezgâhtar olarak bile bir başörtülü çalışamadı. Hiç unutamıyorum o esnada X İlinin en merkezi yerinde idi İmam-Hatip Lisesi ve yine oralarda bir büyük market açıldı. (Markete gittiğimizde) başörtülü olduğumuz için, içeri almıyoruz falan filan bir şeyler dediler. Niye dedik, zaten her yerde aynı tepkiyle karşılaştığımız için çok yadırgamadık ama en azından öğrenciydik, öğrenci olduğumuz belliydi. Öyle çok hoşnut değillerdi yani başörtülülerini kendi yanlarında görmekten memnun değillerdi. Esnaf, insanlar başörtülü biriyle yan yana görülmek istemiyordu kimse. 28 Şubat’tan dolayı çok damgalandık o Fadime Şahin olayları falan, irtica kavramı çok abartıldı” (29, MEB, Evli, İzmir)

12 Eylül ve 28 Şubat’ın etkileri dindar kadın ve erkek tüm kesimleri etkilemekle birlikte kadını daha çok etkilemiştir. Başörtüsünün dışarıdan da kolayca görülebilen bir sembol olması “öteki” olarak ona yönelecek her türlü ayrımcılığın öncelikle ona yönelmesine yol açmıştır. Bu dönemde İslami kimliğin erkek için görünür sembolü olabilecek sakal, “sünnet” olarak değerlendirildiğinden daha kolay vazgeçilebilmiştir. Sakal bırakmaktan vazgeçen erkek dinin farz olan bir emrini çiğnememekte sadece bir sünneti ihya etmemektedir. 28 Şubat’ın çarpıcı figürünün “*Fadime Şahin*” olması başörtülü kadınların yaşamına olumsuz etki etmiştir. 28 Şubat’ın erkek figürü Müslüm Gündüz’ün kullandığı kıyafet(cübbe, sarık, entari, baston) kamudaki erkeklerin zaten kullandığı bir kıyafet olmadığı için İslami kimlikli erkeklere yönelik bir ayrımcılık en azında kıyafet açısından yaşanmamıştır. Kendisini İslami bir kimlikle tanımlayan kadınların büyük çoğunluğunun Fadime Şahin’in medyadaki görünürlülüğünün bir parçası olan başörtüsünü kullanıyor olmaları bu kadınlara ağır bir darbe vurmuştur. Başörtüsünün ve başörtülülerin Fadime Şahin’le özdeşleştirilmeleri başörtüsü nedeniyle okul ortamından ya da çalışma hayatından dışlanmanın yanında aynı zamanda başörtüsü ile sokağa çıkabilmeyi de zorlaştıran bir sürece dönmüştür. Sokakta başörtülü kızlar arkalarından kendilerine “Fadime Şahin” diye seslenen insanların tacizine maruz kalmıştır.

“Neden İlahiyat okudum neden işsizim sorusu çok oldu”

28 Şubat sadece başörtüsü yasakları ile değil aynı zamanda İlahiyat mezunlarının istihdamını engelleyici kısıtlamalarla yüklüdür. 28 Şubat sonrası İlahiyat ve Din Kültürü Öğretmenliği mezunlarından ilk yıl hiç öğretmen ataması yapılmamış sonraki yıllarda da bu sayı 28 Şubat öncesine göre çok aşağılarda tutulmuştur. Bu engeli aşmak için İlahiyat mezunları kendi mesleki formasyonlarına ek olarak dışarıdan ilköğretim öğretmenliği sertifikası edinme yollarına başvurmuşlar ya da vekil

öğretmenlik ya da ücretli öğretmenlik yapmak zorunda kalmışlardır. Mesleklerin toplumsal prestiji, onun kişiye sağladığı maddi ve manevi imkânlarla ölçülürse, mezunlarının istihdam alanı olmayan bir meslek dalı itibarından kaybetmiş demektir. O zamanki mevcut yönetim atamalarda bu mezunları görmezden gelerek mesleğin prestij kaybına zemin hazırlamıştır. Bu değersizleşme mesleğe mensup olanların bile buldukları yeri sorgulamalarına neden olmuştur. Aşağıdaki örnekte görüleceği gibi İlahiyatı tercih edenler bile niçin burada olduklarını sorgulamakta başka bir geleneğe mensup olmayı istemektedirler.

Şaziye: “İki sene zaten işsizdim işte o ara yüksek lisansla uğraştığım dönem oldu parasızdık, atanma ihtimalimiz yoktu. Biz formasyonsuzduk. Formasyonsuz atanamıyorduk 99 da önce dörde sonra üçe indirdiler yani İlahiyatlardan formasyonu kaldırdılar. Kısacası, biz işsiz güçsüz öyle mezun olduk. İlahiyatları da beşten dörde indirdiler ve formasyonu kaldırdılar. Biz yeni İlahiyatın ilk mezunları olduk mezun olduk ama iş yok, hiç bir ihtimal yok, yani maddi olarak tutunabileceğimiz hiç bir dal yoktu kısacası o süreçte. Çok kötü, maddi şeyler insanı gerçekten çok etkiliyor, yani hiç öyle bir süreç yaşadınız mı bilmiyorum ama çok zor bir süreç, hiç bir şeye konsantre olamıyorsunuz. Neden İlahiyat okudum, neden işsizim sorusu çok oldu. Zaten bu yaşanan olaylar hep şunu da doğurdu kendiliğinden, ya neden böyle bir gelenekten geldik hani farklı bir gelenekten gelseydim.” (29, MEB, Bekâr, Van)

İlahiyat Fakültesi mezunlarının istihdamının önünün tıkanması onları çaresizlik içinde bırakmıştır. Yaşanan mağduriyet bunun sebeplerini de sorgulamaya neden olmakta, mağduriyete sebep olan yerde hiç bulunmamış olmak dilenmektedir. Bu aynı zamanda o güne kadar inanılan savunulan değerleri de sorgulamaya açmaktadır.

28 Şubat’ın yarattığı benzer etkileri bir başka katılımcı şu şekilde anlatmaktadır.

Ergül: “Ben taa küçükten hani ortaokul hayatından üniversite hayatına kadar başörtülü bir eğitim süreci geçirdim, bunu yaşayabildim. Bu hakları alabildim. Bir anda bu hakların elimden alınması...bu dinin gereğini bir kenara koyuyorum, önemli olan o, ama, hem zaten dinimin gereğini yerine getiremiyorum, hem de hakların elimden alınması yıkıcı bir durum oluşturdu. Biz o dönem mezun olunca öğretmen de olmadık. Zaten okurken de öğretmen olabileceğimizi biz o dönemde düşünmüyorduk. Böyle melankolik bir eğitim süreci geçirdik biz. Çok böyle bir araştırayım soruşturayım alanımda ilerleyeyim, böyle bir şey olmadı zaten çoğunluğumuzda. Yani elimiz kolumuz kırık bir şekilde geçirdik dönemi. Bu şekil diplomayı aldık. Beş yıldan sonra bekleme, tekrar ev kızı hayatı. Öğretmenlik 5 yıl olmadı. İlk önce alım olmadı, kadro açılmadı. Ben 2001 mezunuyum, 2001 de sınava da alınmadık. Girsen de bir hükmü yok zaten. 2002’de de girmedim. 2003 de girdim işte ondan sonra her sene girdik. Puanlar çok yüksek tutuldu” (32, MEB, Evli, İzmir)

İlahiyat Fakültesi mezunlarının işsiz kalması bu okulların prestijini düşürmüştür. Maddi manevi bir getirisi olmayan bir okulda okuyor olmak öğrencilik döneminde katılımcının anlattığı üzere çalışma arzusunu yok etmiştir.

4.2.1.2.2.1. “28 Şubat: Turnusol Etkisi mi?”

İlerleyen kısımlarda göstereceğimiz üzere başörtüsü yasaklarını getiren 12 Eylül ve 28 Şubat gerek öğrenim hayatında, gerekse çalışma hayatında, farklı tavır alışlarla birlikte başörtülü kadınlar arasında gruplaşmalara ve bölünmelere yol açacaktır. Ergül bu durumu şöyle anlatmaktadır.

Ergül: “Bizim okuduğumuz dönem malum dönemde olduğu için 28 Şubatta, bizim fakülte hemen uygulamaya geçti. Başka okullar öyle uygulamaya geçmedi. Biraz gitmedik, biraz nasıl olur olmaz (diye). Kapıya polis dikildi, ister bu şekil gir, ister girme, ister ceza alabilirsin. Biz düşündük, oturduk, tabi biz gruplara ayrıldık o dönemde. Biz dedik ki; hepimiz birden silineceğiz, hepimiz birden, hedefe ulaşacak kimse kalmayacak. Benim gibi düşünen arkadaşlarım devam edelim şeyine geçtik. Bir bölüm arkadaşlarımız biraz bekleyelim, bir bölüm arkadaşlarımız da ben buna gelemem bence bu bir haksızlık elbet geçer devam etmeyelim şeklinde. O grup devam etmedi. Bir grup baktı ceza da alsa bu şekilde devam edemeyeceğini anladı. Kimi tamam ben devam edeceğim, ben şimdilik ara vereceğim burada okuyamayacağım dedi. İmkânı olan başka okullarda devam etti, kaydını aldırabilen. Kimisi de yurtdışı düşündü. Baya bir bölümlendik.”

“Keşke şu 28 Şubat daha önce olsaymış”

28 Şubat’ın getirdiği başörtüsü yasağı başını açanlar arasında da farklı uygulamalar ortaya çıkarmıştır. Başını açanlar arasında da Nurcan’ın ifadesi ettiği şekliyle daha önce bazı şeyleri yapmak için imkân olmayanlara imkân sunmuştur. Yasağın gelmesi ile bir kesim ona göre açılmada aşırıya gitmiştir.

Nurcan: “28 Şubat’tan sonra böyle içimizde, keşke şu 28 Şubat daha önce olsaymış türünden şeyleri çok yaşadık, çok gördük. Perma yaptırıp gelenler, makyaj yapıp gelenler, başını açmış ama sıradan bir açıklık değil, yapılmış gelmiş. Kıyafetler bir gün önce robadan pardösü giyip gelirken, son moda gelenler. Bekleyenler de varmış demek ki, bunu da gördük.” (33, MEB, Evli, Van)

Bunlar estetik kaygılarla da açıklanabilir. Kıyafeti bir bütünlük algısı içinde değerlendirme açılan başa şekil vermeye sebep olabilir. Yine baş açık şekilde robadan elbise giymek estetik açıdan yakıştırılmamış ve daha uygun kıyafet tercih edilmiş olabilir. Ancak bu aynı zamanda bir kısım kız öğrencilerin samimi olarak baş örtmeye istekli olmadıkları şeklinde de değerlendirilebilir. Başın açılması ile karşılaşılacak sosyal baskıyı kaldıran ya da azaltan meşrulaştırıcı bir sebep devreye girer girmez de bunu kullanmışlardır. Dolayısı ile yasaklar gidenler kalanlar şeklinde bir bölünmeye neden olduğu gibi samimi olanlar olmayanlar şeklinde de en azından bazı insanların zihninde turnusol görevi görmüştür.

4.2.1.2.3. Yasaklarla Başetme Stratejileri

Görüştiğimiz din eğitimcisi kadınların kılık kıyafet tercihlerinin bugün için çalışma yaşamında onlara bir sıkıntı yaşatıp yaşatmadığını sorulmuştur. MEB de öğretmen olarak görev yapanlar bu konuda sıkıntı yaşadıklarını söylerken DİB da çalışanlar başörtüsü ile çalışabildiklerini bu konuda bir yasaklama ile karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir. DİB’de çalışmak öğretmenlikteki başörtüsü yaşağına takılmamak için özellikle tercih edilmektedir. Daha önce öğretmen olarak perukla görev yapmış olanlar da bundan kurtulabilmek için (Azime) ya da yasak sebebi ile atılıp sonra yeniden göreve dönenler (Nigar) de yeniden aynı yasak sebebiyle benzer süreçleri yaşayıp mağdur olmamak için DİB bünyesinde çalışmayı seçmişlerdir.

Azime “Öğretmenliği başörtülü çalışamayacağınız için mi tercih etmediniz? Sorsunu şöyle cevaplandırmaktadır

Azime: “Evet tek sebebi budur. Yani normalde mezun olduğumdan bu yana 10 küsur yıllık öğretmenlik geçmişimiz olacaktı. O yüzden çok yıllar sonra başladım çalışmaya da zaten. Kızım 2,5 yaşındaydı, sırf örtü meselesi halledilemediğı için o dönemde diyanet personel almıyordu zaten öyle kaldı ev hanımı idim evlendiğimde de zaten o şekilde başladık şu an buralardayız.” (35, DİB, Evli, Van)

Ancak ister MEB’de çalışsın isterse DİB’de çalışsın tüm katılımcılar bir sınava girerken, okurken ya da çalışırken mutlaka hayatlarının bir döneminde kamusal alanda başörtüsü yaşağı ile karşılaşmışlar başörtülü olduklarından dolayı sorun yaşamışlardı. Bu yasakla baş etme stratejileri açısından bakıldığında önceleri yasağına direnilmeye çalışılmış ancak, belli bir aşamadan sonra yaşağına kalkacağı umudunun azalması, yitirilmesi sonucu çeşitli stratejiler geliştirilmiştir. Bir kısım kadın çalışmayı bırakmıştır. Bir kısmı yasağına rağmen başörtülü çalışmaya devam etmiş işten atılmaya kadar varan soruşturma sürecine maruz kalmıştır. Atılmayı göze almayan bir kısım ise peruk gibi geçici çözümler üreterek ya da başlarını açarak çalışmayı kabul etmişlerdir.. Devletle karşılaşmanın yarattığı eşitsiz güç ilişkileri kadını istemediğı seçeneklere zorlamıştır.

4.2.1.2.3.1. Direnmeye Çalışmak

Yasaklar katılımcı kadınların hiçbirinde memnuniyetle karşılaşılan bir durum olmamıştır. Mümkün olduğu kadarıyla, imkânlar elverdiği ölçüde yasaklara direnilmeye çalışılmıştır.

“Saat 6 da 7 de geliyorlardı güvenlikle...Akşama kadar hiç o sınıftan çıkmıyorlardı”

Şaziye X grubun evinde kalmaktadır. Yasaklar başlayınca bir yıl derslere girmemiş dışarıda beklemiştir. Bu kararında evinde kaldığı grubunun etkisi de olmuştur. İnsanlar açmayın direnmeye devam edin demektedirler. İlk dönem daha az kişi girerken ikinci dönem daha fazla kişi derslere girmiştir. Maddi durumu çok kötüdür. Bursları kesilmiştir. Direnmektedir ancak direnin diyenler maddi destek sağlanamadığından çok parasız kaldığını söylemektedir. Yasaktan kaçamayacağını bilmektedir ama açıp girmeye de bir türlü cesaret edememiştir. Arkadaşları bu arada yasaklarla baş edebilmek için yeni yollar keşfetmişlerdir.

Şaziye: “Bu böyle bir sene devam etti ama ben şunun farkındaydım, bu yasak devam edecek ve ben bir gün başımı açıp gireceğim, bunu fark ediyordum ama bir türlü cesaret edemiyordum o girişe. İkinci dönemde hiçbir derse giremedik. Bazı arkadaşlar atlayarak falan arkalardan derslere girdiler. Erkekler giriyorlar pencereyi açıyorlardı. Zordu, çok erken geliyorlardı sabahları. Hocalar bazen izin vermiyorlardı, geri çıkartıyorlardı, ama hocaların büyük çoğunluğu alıyordu. Ama gene de ben bir türlü buna cesaret edemedim. O arkadaşlar, okul gittikçe yumuşadı. Belki biraz hükümetin etkisi oldu, ama yine de sabah çok erken geliyorlardı. 6 da 7 de güvenlikle birlikte geliyorlardı. Sınıfa gidiyorlardı akşama kadar hiç o sınıftan çıkmıyorlardı. Mesela kantine gidemiyorlardı hatta bir arkadaşım bir arkadaşla ilgili olarak şöyle anlatmıştı kız hamileydi. Çıkamıyormuş ama canı da çok yemek istiyormuş. Yemek yemek istediği için, hani kendisine de kantinden bir şey alacak birisi olmadığı için, ağladığını falan anlatmıştı” (29, MEB, Bekar, Van)

“Yasağın uygulanmadığı okullara geçmek”

Başörtüsü yasağı uygulamaları farklı yerlerde farklı şekillerde uygulanmıştır Kimi yerlerde bu tavizsiz uygulanırken kimi yerlerde ise gevşek tutulmuştur. Bu sıkı uygulamaların olduğu okullardan yasağın uygulanmadığı okullara geçmek başörtüsü problemini aşmak için devreye sokulan bir uygulama olmuştur. Hatta örgün eğitimi terk edip açık öğretime geçenler olmuştur.

Bazı katılımcılar yasak nedeniyle okul değiştirdiklerini anlatmışlardır.

Kadriye“X İli’ndeyken ilkönce orda başladı başörtüsünü açma konusunda orası bayağı bir sıkıntılı geçti ben burayı istedim ben geldiğim yıl burada sıkıntı yoktu. Daha sonra başladı. Yani bayağı bir yıpratmıştı hani beni”. (32, MEB, Evli, İzmir)

Eğitim-öğretim döneminin ortasında sadece yasaktan kaçabilmek için yaşadığın şehri değiştirmek gerçekten büyük fedakârlık isteyen bir seçenektir. Ancak bunun göze alınması başörtüsünü açmakla dine muhalif düşüleceği düşüncesinin ne kadar köklü

olduğunu göstermektedir. Yine katılımcı bir dönem İmam-Hatip mezunlarına İlahiyattan başka bir yerde okumaya izin vermeyen “katsayı” uygulamasına işaret etmektedir.

“Hiç öğretmenler odasına girmedim...boş sınıflarda laboratuarda oturdum”

Emine, 2 yıl kadar evinin yanında okul olmasına rağmen başörtülü daha rahat edebileceğini düşündüğü uzak bir yerdeki İmam-Hatip lisesine tayinini isteyip görevine devam eder. Yasaklara orada yakalanır ve başka bir okula sürgün gönderilir. Orada başını açık başkaları görmesin diye katlanılan durum başka hiçbir öğretmenin katlanmak zorunda bırakıldığı bir durum değildir.

Emine: “Sürgün gittim ilköğretime. Hiç öğretmenler odasına girmedim. İşte boş dersimde dışarıda gezdim boş sınıflarda laboratuarda falan oturdum. Saçımı kimse görmeyecek diye. Peruk takmayı denemedim ama böyle düşüncelerim vardı.” (39, MEB, Evli, İzmir)

“Dersimi normal Kur’an dersi gibi gösteriyordum”

Yine bir katılımcı yasaklara direnebilmek için kendini sınıfta tecrid etme, dersi İmam-Hatip-lisesinde başın örtülmesine izin verilen tek ders olan Kur’an dersi gibi gösterme ya da rapor alma gibi tüm direnme süreçleri kullandığını aktarmaktadır.

Sultan: “Arkadaşlara diyordum ki sonuna kadar gidelim, cezaysa ceza. Maaş kesme cezası, ceza aldım ben bir, iki, üç en sonunda dediler ki bize şey dediler hani bunun sonu yok adamlar bunu kafaya koymuşlar, Hakikaten çok iyi denetleniyordu. Sürekli askeri birlikler tarafından sürekli açılıp kapandığımız benim en sonunda bıçak kemiğe dayandı. İl milli eğitim müdürü geldi dedi ki hiç kimse rapor almayacak. İzin almayacak, herkesle beraber toplantı yapacağız. Ben hep şey yapıyordum bütün herkes derse girdikten sonra derse giriyordum. Dersimi normal Kur’an’ı Kerim dersi imiş gibi gösteriyordum bir sürü iş yapıyorduk yani.” (46, MEB, Evli, İzmir)

Emredilen şey dine muhalif bir emir olarak algılanıyorsa dirençle karşılaşabilmektedir. Başörtüsü yasağı da dine mugayir görüldüğünden dirençle karşılaşılmış ve son noktaya kadar çizgi korunmaya çalışılmıştır. Ancak durum kaçınılmaz bir hal almış ve karar vermeyi zorunlu kılmıştır.

4.2.1.2.3.2. Başörtüsünü Açmamak: “Mağduriyetlerden Mağduriyet Beğen!”

Yasaklara direnmede gelinen son noktada devlet başörtülü kadına emre uyup kalma ya da uymayıp atılma dışında seçenek sunmamıştır. Bazı katılımcılar başlarını açmayı düşünmediklerinden dolayı çok başarılı oldukları halde liseyi bitiremediklerini, daha sonra dışarıdan bitirdiklerini söylemektedirler. Bunun “psikolojilerini bozduğunu”

ifade etmektedirler. Bu kadınların kariyer planlarına veda etmelerine sebep olmuştur. Bazı katılımcılar üniversite okumayı çok istedikleri ve üniversite sınavını kazandıkları halde yasaklar nedeniyle bunu gerçekleştiremediklerini ifade etmişlerdir.

Döne: “Din kültürü öğretmenliğini kazanmıştım başta işte başörtü sorunundan dolayı gidilmedi. Ek kontenjanlardan açık öğretime başvurdum. Üniversiteyi, normal örgün olarak okumayı çok çok istiyordum. Hatta açıktan falan derlerdi ‘yok’ derdim, ‘o da üniversite mi?’ falan derdim. Samsun’u kazandım gittim, kayıt da yaptım. Ortam hoşuma gitmedi. Kampüs alanından içeri almıyorlar, insanlar zihniyetleri farklı, sana böyle öcü gibi bakıyorlar. Vereceğiniz hizmette sizin olsun dedim ağlaya ağlaya geldim. Yani dokundu bana çok dokundu, öteki dünyada ben hakkımı helal etmeyi düşünmüyorum. Kötü oldu çok dokundu. Açıktan okudum oda hani istediğin oranda eğitimini alamıyorsun. Neticede açıktan okuyunca örgün gibi olmuyor yani okul çatısı altında hocayla birebir ders görmek başka, açıktan kitapları okumak başka. Onun eksikliğini yaşıyoruz. Yani halen de yaşıyoruz. Yüksek lisansı da o yüzden istiyorum. Yani bir okul çatısı olsun istiyorum böyle aç kitabı kendin...”

Tüm katılımcılarımız içinde öğretmen olarak görev yaparken başörtüsü yasağına uymadığı için atıldığını ifade eden iki kişi olmuştur. (Nigar, Sümeyra) Bu kişiler ilerleyen süreçte çıkan aflu geri dönmüşlerdir. Birisi kurum değiştirip bir daha yasaklarla karşılaşmamak için DİB bünyesinde çalışmayı seçmiş(Niğar), diğeri ise AKP iktidarı döneminde çıkan memur sicil affı ile öğretmenliğe geri dönmüştür.

Sümeyra: “Ben 9 yıl çalıştım 28 Şubat döneminde başörtüsü yasağı geldi. Ben o yasağa uymadım, uyamadım daha doğrusu, başımı açmadım. Soruşturma geçirdik En düşük cezadan en yükseğine kadar soruşturmaları geçirdim atılmak üzere en son soruşturmayı da geçirdik. Hatta sürgüne gittim. O dönemde ben kötü şeyler hissetmedim. Yapılanın zulüm olduğunu ama geçeceğini de biliyordum. Gönülüm çok rahattı. Örtünme Allah’ın emridir, ben mücadele ettim gibi değil. Orda bir haksızlık var, buna karşı durulması gerektiğini düşündüğüm için mücadele ettim. O dönemde öyle bir misyonum olduğunu düşünüyorum. Bugün aynı şeyi yapar mısın desen düşünürüm, bugün çok farklı çünkü. O dönemin şartları onu gerektiriyordu. Bir haksızlık vardı. Bir de ben yalnız değildim insanın tek başına olmasıyla grup halinde hareket etmesi farklıdır. Arkadaşlarımın desteği de vardı beraber hareket ediyorduk, kalabalıktık da. Dolayısıyla geçeceğini de biliyordum yani. O süreçte başımı açıp çalışan oldu, ama biz daha çoğunlukta idik. Görevden atıldığımı bildiren yazıyı aldığımda üzüldüm. Herkese artık geliyordu, bir de öyle bir süreç oluyor. Bütün arkadaşların aynı soruşturmayı geçiriyorsun, sürgün edilmişsin, birbirinizden haberiniz oluyor. İşte falancanın da yazısı gelmiş filancanın da en son benimkisi geldi epeyce bir alışmıştım psikolojik olarak, tabi ki gelince zordu...”(41, MEB, Evli, Van)

4.2.1.2.3.2.1. Açmayanlara Tepkiler: “Devlete Karşı Gelinmez”, “Bir Senecik Açıver ”

Katılımcı kadınların başlarını açma ya da açmama kararını almalarında ailelerin etkisi büyüktür. Yasakların uygulanmaya başlaması ile bunun kızlarının gelecekteki

sosyal mevkilerini etkileyecek mağduriyetlere dönüşmemesi için aileler kızlarının başörtülerini açmalarını istemişler ve kızlarını bu yönde iknaya çalışmışlardır.

Bir katılımcı kendisi yaşamamış olsa da arkadaşlarının yaşadıklarını şöyle aktarmaktadır.

Azime: “97 yılında çok yoğun başladı örtü problemi. Ben 99 mezunuyum iki yıl. Bizim okulumuz o manada kampüste değildi. O yüzden dekanımız bizi çok idare etti ama ev arkadaşlarımızın nasıl psikolojik travma yaşadığını, ailelerinin onları, işte babalarının gelip örtülerini kızlarının başından çektiğini çocuğun işte okuldan uzaklaştırıldığını ama onu ailesine söyleyemediğini, gece uyanıp işte hıçkırma hıçkırma ağlayan arkadaşlarımızı, işte tıp fakültesi dörtten ayrılan arkadaşlarımızı, hukuk fakültesi 3 ten ayrılan arkadaşlarımızı gördük. Yani şahsımda yaşamamam da birebir bu işin içinde olduk.” (35, DİB, Evli, Van)

“Bir senecik boşver açiver de gir”

Hacer, İlahiyat Fakültesini okurken kız kardeşi tarih bölümünde 3. sınıfta okumaktadır. Yasaklar İlahiyat fakültesinde uygulanmaz ancak, tarih bölümü için aynı şey geçerli değildir. Yasaklar uygulamaya sokulur. Kardeşi başını açmayı reddeder. Çevrenin yaklaşımı şu şekilde olur.

Hacer: “Öyle bir şey oldu ki de ortam oldu ki aslında bütün Türkiye için geçerli. Herkes ona yüklendi niye açmıyorsun bir senecik boş ver açiver de gir. Yani bitiriver falan, herkes ona öyle baskı yaptı ki kızcağız... Hani şeyler roller değişiyor yani halk doğru olan şey nasıl diyelim insanlar o şekilde yorumladı, yani benim daha normal belki de şu an insanların gözünde. Yani niye açıp da okumadın diyen çok oldu ona, tebrik eden de oldu tabi ki. Ama niye açıp da girmedin diyen daha çok oldu ona. Baskı, asıl baskıyı o gördü aslında, peruk taksaydın girseydin, peruk takmam asla dedi, şaklaban gibi girmem dedi, öyle.” (35, MEB, Evli, Van)

Çevrenin yaklaşımı başörtüsünün kızlar için ifade ettiği anlamı bilmemek kaynaklıdır. Başörtüsü gardıroptan alınıp giyilen her hangi bir giysi gibi görünmekte ve bir süreliğine açması istenmektedir. Yine gençlerin gelecekleri başörtüsünden daha önemli görünmektedir. Yasaklar başını açanı da açmayanı da baskılayan mağdur eden bir sürece dönüşmüştür.

“Kızım devletle mücadele olmaz”

Bir katılımcı aynı süreçte devletin emrini yerine getirmediği, başını açıp okula devam etmediği için ailesinin ona karşı nasıl tavır aldığına şöyle aktarmaktadır.

“Sümeysra “Ailemin tepkisi çok kötüydü, çok üzüldüler. Hatta benim o sürgüne gittiğim dönemde babam dedi ki; kızım devletle mücadele olmaz dedi. Ben de dedim ki; ben mahkemeye verdim, mahkemeyi de kazanırız dedim. Onları teselli etmek babından bir şeyler söyledim. Devlet de mahkemeye mi verilmiş, sen ne yapıyorsun dedi. Babam epeyce dışladı beni o dönemde. Hatta biz uzakta olduğumuz için böyle koli ile bir şeyler

gönderirlerdi (onu) bile çok gördü. Onların hiç bir şeye ihtiyacı yok, hiçbir şey göndermiyoruz dedi. Biraz da büyük sözü dinlemediğim için sonuçta devlet bize göre çok kutsaldır ya, devlete karşı geldiğimi düşündü. Aslında başörtüsüne zorlayıp da beni imam-hatibe gönderen de oydu, açmamı istedi görevime devam etmemi istedi. Çevreme, komşularıma atıldım demedim, başörtüsü yüzünden ayrıldım, döneceğim dedim, biraz düzelince. Ben de bilmiyordum ne zaman döneceğimi ama bir gün döneceğimi biliyordum. Dolayısıyla öyle onlar biraz kafasını dinlesin de döner diye baktılar. Komşularım atıldığımı bilseler çok tepki verirlerdi çünkü devlet işinden atılmak çok korkunçtur.”

Bu katılımcının anlattığı durum Türk halkının devlete bakış tarzını da yansıtmaktadır. Devlet âli ve kutsaldır. Devletin bekası bireyin çıkarlarından önce tutulmaktadır. Hatta devlet emrediyorsa devletin selameti için dinin emri olduğuna inanılan bir farz ikinci plana itilebilmektedir.

Ailelerin ve çevrenin bu dönemde destek vermemesi katılımcılar için süreci daha zor kılmıştır.

4.2.1.2.3.3. Palyatif Çözümler: Peruk, Şapka ve Postiş

Yasaklarla başa çıkmada geliştirilen stratejilerden birisi peruk takmak olmuştur. Şu an başörtülü olarak çalışma imkânı bulan DİB mensubu kadınlar ve hala yasağın MEB’de sürüyor olması nedeniyle başları açarak çalışmakta olan katılımcılardan bazıları bir kereliğine de olsa veya geçici bir süre de olsa peruk kullanmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bir dönem peruk takmak durumunda kalmış olsa da görüştüğümüz kadınların çoğunluğu artık peruk takmaktan vazgeçmişlerdi. Sadece Van’da öğretmen olarak görev yapan 3 katılımcı peruk takmaya devam ettiğini söylemişlerdir.

“Şapka gibi psikolojik bir rahatlama”

Başını açamayacaklarını düşünenler için peruk ara bir çözüm sunmuştur.

Ulviye: “İlk etapta peruk taktım peruk takarken biraz daha rahattım. Niye rahattım en azından farklı bir şey böyle şapka gibi, psikolojik bir rahatlama. Tabii ki sonra, açtım.” (25, MEB, Evli, Van)

“Biz başörtüsünden vazgeçtik”

Bazı katılımcılar için peruk ile başı açma arasında yasağa direnmiş olma ya da vazgeçmiş olma açısından bir fark yoktur. Tercih inançlardan yana yapılmamıştır.

Göknur: “Peruklu olan arkadaşlarla ilgili ben şöyle düşünüyorum; biz başörtüsünden vazgeçtik, bunun açıklaması yok. Biz ondan vazgeçtik. Hani bunun üzerine bir şey

takma gösterme göstermeme değil, biz o ayetten tercihimizi yaptık. Allah utandırmasın Allah büyük hesap vermesin” (29, MEB, Bekâr, Van)

“O peruğu takıp gitmek kadar bana acı veren bir olay hatırlamıyorum”

Peruk takmak bazı katılımcılar için baş açmaktansa kötünün iyisi bir seçenek olarak görünmüştür. Ancak uygulamada yarattığı travma bunu yapmanın da hiç de kolay olmadığını göstermektedir.

Nurcan, düz lise mezunudur. Dinini öğrenmek için İlahiyat Fakültesini tercih ettiğini söylemektedir. Ve başını okula başlayınca örtmüştür. Fakültenin son sınıfında başörtüsü yasakları ile karşılaşmış bir süre okulu bırakmış ama yeniden dönmek zorunda kalmıştır. Başını açmaktansa peruk takmayı tercih etmiştir. Ancak bunu uygulamak hiç de kolay olmamıştır. Yaşadıklarını anlatırken bile gözyaşlarını tutamamıştır. Ve hala bu doğru yapıp yapmadığına karar verebilmiş değildir.

Nurcan: “Dört yıl örtülüsün belli bir misyonun var belli bir şeyin var. O peruğu takıp gitmek kadar bana acı veren bir olay hatırlamıyorum. hani çok acı çektiğim şeyler oldu ama. Bütün yüzüm gözüm yaralar içinde kaldı, bütün vücudum ağzım. O kadar çok kilo verdim ki kendime gelemedim (ağlıyor). Kendimi çok kötü hissettim... Demek ki kendimizi öyle motive etmişiz. Kimse bana bakmasın, beni görmesin, yerin içine gireyim dedim. Benim suçum değildi ama ben onu kabul ettim gittim ya, o beni çok acıttı. Hala da o konuları hiç konuşmak istemem. Sanki o benim dindarlığımı alıp gitti. O benim dönümüm gibi oldu. Verdiğim sözden dönmüş oldum ben, çok ciddi bir travma. Ben başımı örterken söz vermişim. Ben liseden çıkmıştım, o şeye girmiştim (açmayacağım diye). Ben artık Allah’a verdiğim o akdi bozdum. Namaz kılabilirim, oruç tutabilirim, herkes bunu yapıyor. Ben o tavizi verdim ya, o benim için çok büyük bir şey oldu. (...) Peruk takıyor olmak hiç hoşuma gitmiyor. Açıyor olmak beni çok rahatsız ediyor dinen rahatsız ediyor, hem de kendimi kötü hissediyorum. Hani takiye yapmış, dünyayı da kazanmak isteyip dinden de vazgeçemeyen iki arada bir derede bir Müslüman. Bu şeyi yaşıyorum kendimi bazen sorguluyorum. Bazen yaptığım ibadetlerin de aslında belki bu işlediğim günahtan dolayı kötü oluyorum. Ama bazen de bu günahımı diğer günahlarıma buna kıyas ediyorum. Bazen bir gıybetin bundan çok daha kötü olduğunu bazen kaçırdığım namazı kılmadığım... Aslında peruktan çok kötü olduğunu düşünüyorum ikilemedeyim.” (33, MEB, Evli, Van)

Peruk kullanmak yukarıdaki örnekte olduğu gibi “günah işliyorum” duygusunu, Allah’a karşı mahcubiyeti azaltmadığı gibi başaçmanın yarattığı insanların görmesinden duyulan mahcubiyet hissini de azaltmamaktadır. Aşağıdaki üç örnek bunu göstermektedir.

Azime: “KPSS için peruk kullandım o kadar farklı bir şeydi ki anlatamam ilk sırada oturuyordum zaten gözetmen önümüzde, kendinizi çıplak hissediyorsunuz. Mesela, kaç dakika sorulara konsantre olamadım, işte ellerimin terlediğini hissettim ki ne yapmıştım; temmuz ayında girdim sınava, kulaklarıma kadar bir badi ve omuzuma kadar inen peruk vardı neticede. Ama sonuçta karşınızdaki sizin peruklu olduğunuzu

değil saçınız olduğunu düşünüyor. Yani siz bunu bildiğiniz için çok kötü bir şeydi. Yani hep dua etmişim; Allah'ım bu durumu bana bir daha yaşatma diye.” (35, DİB, Evli, Van)

Kadriye : “İlk peruk taktığımda başımı kaldırmayıp saatlerce ağladığımı biliyor, hiç bakmadım sağıma soluma” (32, MEB, Evli, İzmir)

Nesibe: “Bir merdivenin altında girişte bize yer yapmışlardı, orada, şimdi peruğu takıyoruz kafamıza merdiveni çıkacağım. Arkadaşlarım ikinci katta ben gördüm. Ondan sonra merdivenden geri indim, geri gittim sınıf arkadaşlarım, erkekler, nları görünce gene olmadı, kaldıramadım kafamı, geri gittim, direk çıkardım kafamdan tekrar peruğu. Girmedim derse. Yani çok zordu o günler benim için şimdi bile çok, zorlanıyorum anlatırken, öyle geçti. Alıştık zamanla her şeye alışıldığı gibi ona da alıştık.” (33, MEB, Evli, İzmir)

“Annem dedi ki perukla daha çekici oluyorsunuz normal saçtan...”

Peruk takmanın dini açıdan yarattığı travma yanında kadını daha çekici kılarak daha fazla günaha sebep olabileceği endişesine de yol açmaktadır.

Esra: “Peruk falan taktık. İlahiyatı biteriyim dedim, o kadar emek verdim. O vesileyle bitirdim okulu. İzmir sıcağında çok rahatsız ediciydi peruk, manevi olarak da rahatsız ediciydi Gerçi bonemizin üzerine takıyorduk, görünmüyordu. Ama annem dedi ki perukla daha çekici oluyorsunuz normal saçtan. Ama mecbur kaldım, okulumu bitirmek istiyordum, o kadar emek vermişim kazanmışım.” (31, DİB, Evli, İzmir)

Yapmacık durduğu için rahatsızlık verdiği aktarılmıştır.

Kevser: “Yadırgıyorum açıkçası çok yapmacık durduğunu hissediyorum. Yani çok rahatsızlık veriyor.” (32, MEB, Evli, Van)

“Güvenliğin yanından geçerken düşüyordu peruk alıp silkeleyip geri kafamıza takıyorduk”

İnsanı insanlığından utandıracak trajikomik durumlara yol açabilmektedir.

Şeyma “(Üniversitede okurken) başörtünün üzerine peruk takıyoruz. Yürüyorum birden bir hafiflik hissediyorum kafamda, bir bakıyorum peruk aşağıya düşmüş. Tekrar dön, geri al, tepeye koy, komikti.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Şaziye: “Peruk takıyorduk, ama peruk nasıl mesela eşarbını büyükçe örtmüşsün şuraya bırakıyorsun (başının tepesine işaret ediyor) ön tamamen eşarp. Hatta bazen güvenliğin yanından geçerken düşüyordu, peruk, alıp silkeleyip geri kafamıza takıyorduk, böyle gerçekten trajikomik şeyler.” (29, MEB, Bekâr, İzmir)

“Tepki olarak yapıyorum”

Peruk takmak her ne kadar yüreklerini yaralayan bir durum olsa da bunu sessiz protestoya devam gibi de algılayanlar ve takmakta ısrar edenler de vardır.

Meral: “Peruk kullanıyorum başörtüsü üzerine. Bunu yaparken iç çatışma, bunalım yaşıyorum, tepkisel olarak bunu yapıyorum. Gördüğüm şekil tamamen insanları gıcık

eden bir şekil. İnsanlar gördükleri zaman şunu düşünüyorlar; tamamen tepki için yaptığının farkındalar. Çünkü şekil olarak kötü görünüyor, berbat görünüyor. Üstümü başımı o kadar temiz tuttuğum halde, en son peruğumu sekiz ay önce falan yıkamıştım Görüntü olarak iğrenç bir görüntüsü var mesela. Ama bunu kendi isteğimle yapmadığım için ve tepki olarak yaptığım için hiç de önemsemiyorum insanları, ne düşündükleri umurumda da değil yani.” (36, MEB, Evli, Van)

Başörtüsünü açmış olmakla verilen tavizin yarattığı travmanın hafifletilmesi yolunda tepkisel bir yaklaşımla, açma sonrası direnilebilen en sınır noktada durulmaya çalışılmaktadır.

“Şapka taktım arka taraftan postiş taktım”

Bazı katılımcılar yasağa tamamen teslim olmamış olmak için bir süreliğine şapka kullanımı da stratejik bir araç olarak devreye sokmuşlardır.

Şaziye: “Peruk takıyorduk, peruk beni çok rahatsız ediyordu, takmak istemiyordum. O yüzden şöyle bir şeye başladım. Bir kız vardı ailesi böyle çok hem varlıklı hem de nüfuzlu bir aileydi (...) o kız işte başına normal şapka takıyordu arkadan da sadece postiş takıyordu. Mesela bakıyordum ona hiç kimse ses çıkartmıyor ben de peruk takmayı sevmiyordum bir de öyle bir süreç yaşadım şapka taktım arkadan taraftan postiş taktım.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Cemile: “Fakülteyi bazı problemlerle beraber hani başörtüsü şeklinde olmasa da şapka şal bere okuduk. Eylemlerimiz, şunlarımız, bunlarımız çok olmuştu o dönemde. Bayağı sıkıntılar yaşadık ama hani açma durumu bir dönem falan ancak açık girildi. Onun haricinde şapka taktık bere taktık şal taktık.” (28, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.2.3.3.1. Niçin Peruksuz?

Katılımcılarımızdan bazıları kısa süreli peruk kullandığını ancak bunu devam ettiremediklerini söylemişlerdir. Bunun sebebi ise çeşitli şekillerde dile getirilmişlerdir. Bazı katılımcılar “daha cazip daha güzel gösterdiği” için peruk kullanmayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. (Nazife) Peruk kullanmanın dikkati daha çok çektiğini önemli olanın da aslında dikkat çekiciliği önlemek olduğunu söylemektedir.

Necla’da peruğu aynı nedenle “gel bana bak” dediği dikkat çektiği için kullanmaktan vazgeçmiştir. Ve peruk kullanmayı “dünyanın en iğrenç şeyi “ olarak tanımlamaktadır. Peruk çevrenin rahatsız edici bakışlarını toplayan bir nesneye dönüşebilmektedir. Benzer durum başka katılımcılar tarafından da aktarılmıştır.

“İnsanlar benim dış görünüşümle ilgili yorumlar yapsın istemiyorum”

Seza: “Peruk taktığım zaman ilk çalıştıgımda takmıştım insanlar böyle tuhaf bakıyor böyle. Mesela seminere gitmiştik bazı tanımadığımız kadınlar böyle hakaret edici konuşuyor diyelim ki yanından geçiyorsun oradan oraya bile sana laf atıyorlar peruk taktığın için bunlar böyle gerici mi köhne kafalı mı? Peruğu bile hemen böyle köhne

kafaya yoran insanlar oluyor. İnsanlar benimle ilgili dış görünüşümle ilgili yorumlar yapсын istemiyorum o yüzden(peruğu) çıkardım. Böyle en azından dikkat çekmiyorum. Okulun başında geliyor açıyorum.” (31, MEB, Evli, Van)

Şeyma: “İlk öğretmenliğime de perukla başladım. Peruk taktığım zaman insanların bakışları daha bir farklı geldi. Anlamaya çalışıyorlar, acaba saç mı peruk mu falan. Böyle bi anlamlandırma çabası. İnsana böyle bir sergide gibi hissediyorsunuz kendinizi. Ondan sonra ikinci gün gittiğimde artık peruğu çıkardım. Şeyleri düşündüm, bu şekilde sürekli öğrencilerin karşısında öğretmenlerin karşısında bi de bi günlük iki günlük bir şey değil. Artık bir de bunun duruşu itibariyle insanların bakış açıları açısından böyle olmanın daha rahat olacağına inandım açtım işte.” (28, MEB, Evli, İzmir)

“Peruk takınca iki defa ezilmiş oluyorsunuz”

Baş açmanın vereceği rahatsızlıktan kurtulmak için tercih edilen peruk hem başı açmış olmanın verdiği ezikliğe bir kez de yarattığı çirkin görüntü ile bu ezikliğı arttırabilmektedir.

Kadriye“Peruk takmayı düşünmedim çünkü takan arkadaşlarımın da kimlik bunalımı olduğunu gördüm ve hissediyorum. Kendimde bir süre kullanmak istemiştım açma zamanında, yani itici bir görünüm oluyor ve daha zaten ezilmişlik var başımızı açtığımız için ama peruk takınca bir daha ezilmişlik oluyor. İki defa ezilmiş oluyoruz ve dışlanmışlık iki katına çıkıyor. Zaten biz hani din kültürçüler olarak gittiğimiz yerlerde hep dışlanıyoruz ikinci sınıf muamele görürüz bu ikinci sınıf dördüncü sınıf muameleye çıkıyor. Bu sefer öğrenciler tarafından da anlaşılmayıp niye peruk takıyor peruklu hem takma isim olarak bir lakabımız oluyor Hem de biraz daha basılmış oluyorsunuz kimliğiniz biraz daha ezilmiş oluyorsunuz bu yüzden ben tercih etmiyorum.” (32, MEB, Evli, İzmir)

Şaziye: “Şimdi peruk zaten bana anlamsız geliyor açıkçası, takamam, kişiliğime de ters geliyor peruk.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Peruk takmaktan vazgeçenlerin hikâyelerine bakıldığında peruk takmanın kolay bir süreç olmadığı ortadadır. Vazgeçme nedenleri arasında daha cazip olup daha fazla günaha girmemek yanında dikkati çekmemek, dikkati çekerek baskıya uğramamak gibi etkenler söz konusudur. En önemlisi de kadını kat be kat ezen bir sürece dönüşmesidir. Başını açmayıp bırakanların ya da başlarını açanların yaşamadığı bir sorundur bu. Öncelikle kalma yönünde tercihi ile başörtüsünden taviz vermiştir bu onu bir kez ezmektedir. İkinci husus ise dışarıdan çok dikkat çekebiyen bir perukla bunu yaptığını sürekli ilan etmektedir. Bu kendi vicdanını rahatsız ettiği gibi çevreden de onu rahatsız eden uygulamalara yol açabilmektedir. Görüntüsü ile de –çoklukla başörtüsü üzerine takıldığı için olsa gerek- itici bir görünüm sergilemeye sebep olmakta, insanlarla

iletişim yollarını daraltmaktadır. Yine kullanım zorluğunun olması her gün çalışmak zorunda olan kadınlar için sürdürülemez olmasına yol açmıştır.

Peruk kullanmaktan vazgeçmede bir başka önemli sebep dinen onun daha uygun olduğuna dair bir delilin olmayışıdır.

Şeyma: “Ben gerçekten peruk caizdir, peruk takarsam bu günah değildir diye bir ifade olsaydı, bunun (peruk takmayı baş açmanın) şokunu yaşardım. Böyle bir ifade yok. O yaptığının da doğru olup olmadığı kesin değil. Peygamber efendimiz ona da lanet ediyor. O yüzden o neye göre doğru neye göre yanlış. O yüzden (açınca) o farkı çok hissetmedim yani.” (28, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.2.3.3.2. Türedi Ayrımcılıklar: Peruk Takan/Takmayan Ayrımı

Başörtüsü yasağı karşısında peruk kullanımı yasakla baş etmede bir strateji olarak devreye sokulmuş olsa da zamanla aynı yasağın mağdurları arasında bir ikiliğin doğmasına sebep olmuştur. Peruk takanlar ve takmayıp açanlar.

Peruk takmayanlar peruk takan arkadaşları kendilerini perukla iyi hissediyorlarsa saygı duyduklarını söylemişlerdir. (Sultan, Göknur) Hatta kendisi açtığı halde arkadaşları peruk takabilsin diye eylem yaptığını ifade edenler olmuştur (Göknur). Ancak peruk kullanmayan bazı katılımcılar peruk kullanmayanlara farklı bakıldığını peruk takmamanın imanda zaaf işareti olarak görüldüğü de kimi katılımcılar tarafından aktarmıştır. Hatta peruk takmanın, takanlar lehine “manevi din iman ölçütü” olarak kabul edildiğini (Nesibe) ve bunun kendisinde yarattığı rahatsızlığı ifade edenler olmuştur.

Seza: “Çevre bize baş açmayı öyle bir empoze ediyor, öyle bir suçluluk hissettiriyor ki, eziliyorum açınca. Okuldaki bayan öğretmenler peruk takmadığımdan dolayı cesaretli görüyorlar. Dindar erkekler peruk olsa daha iyi olurdu, ya da boynuna falan siyah bir tülbent falan taksa daha iyi olurdu diyorlar. Biz iki din dersi öğretmeni başımızı açıyoruz ama bu din kültürü öğretmenleri niye böyle yapıyor diye düşündüklerini hissediyorum. Bakışlarından okuyorum. Peruk takmakta lanetlenmiş. Bence peruk takmakla açmak aynı, bu kalbi rahatlatmak sadece.” (31, MEB, Evli, Van)

Peruk takma yönünde bazen sosyal baskı çok kuvvetli olabilmektedir. Bir katılımcı bir dönem başını açtığını ancak daha sonradan peruğa geçmek durumunda kaldığını şöyle aktarmaktadır. Okuduğu İlahiyat fakültesinde baş açmakla peruk takmak arasında sosyal kabul açısından çok fark olduğunu düşünmektedir.

Kevser: “Peruk takan kişiye, başı açık gözüyle bakıldığı için onun da ağır bir şeyi vardı. Mesela arkadaşlardan bile işte peruklu peruksuz şeklinde ayırım vardı. İkinci dönem ben dayanamadım açıkçası şey yaptım peruk aldım. Şöyle peruk takan kişi örtülü ve başını açmıyor ve peruk takan kişi açmış (olarak görülüyordu) .İtilmişlik dediğim yeni bir şeye

gelmiştik. Biz ayrı ayrı otururduk ve mümkün mertebe çok göz önünde olmamaya çok öne çıkmamaya çalışırdık (açıkken) “ (32, MEB, Evli, Van)

Peruğa başı açmamak anlamının yüklendiğini diğer bazı katılımcıların yaklaşımında da izlemek mümkündür. Bunlardan bir tanesi Meral'dir. Peruk takmayanlar üzerinde çevrenin baskısını da açık bir şekilde dile getirmektedir. Peruk takmayı başını açmamak olarak değerlendirmektedir.

Meral: “Hiç başımı açarak girmedim hayatta da yapmayacağım bir şeydir peruk taktığım için takdir aldığımı da hissediyorum peruk taktığım için tepki aldığımı da hissediyorum insanlara göre değişiyor. Bana şunu söyleyen bir adam olmuştu sizin gibi çalışanlar da var çok iyi bir şey falan demişti. Ben bu şekil nişanlısı mı çalışmayı düşünüyormuş kız başını açacakmış tartışmışlar bunlar. Ben yani açmasını kesinlikle hoş karşılamıyorum demişti sizin gibi örtülü girse olur demişti. Adam beni orda örtülü görüyor perukla.” (36, MEB, Evli, Van)

4.2.1.2.3.4. Baş Açmanın Travmatik Sonuçları

Başörtüsünü açma süreci tüm katılımcılar için psikolojik anlamda derin bir travmaya işaret eden kelimelerle açıklanmıştır. Mesela dokuz katılımcı bu süreci kendimi “çıplak” veya “çırılçıplak” ya da “soyunuyormuş gibi” hissettim, şeklinde ifadelerle tanımlamışlardır. Yine pek çok katılımcı “başımı kaldırıp etrafa bakamadım”, “saatlerce ağladım”, “herkes bana bakıyormuş gibi hissettim” gibi ifadeler kullanmışlardır. Katılımcıların pek çoğunun küçüklükten bu yana örtülü olduğu ve bir kısmının da yıllarca başörtüsünden taviz vermemek için çalışma hayatından uzak kaldığı düşünülürse bunun zorluğu daha da anlaşılır olacaktır. İki katılımcımız baş açma sürecini anlatırken gözyaşlarına engel olamamışlardır. (Nurcan, Fahriye)

“Gerçekten günahsa bu ben burada ölmek istiyorum”

Şaziye çok zor şartlarda okumuştur. Ailesinin maddi durumu iyi değildir. Başörtüsü yasakları başlayınca 1 yıl kadar bir süre derslere giremez. Bu dönemde çoğu arkadaşı okula döner dönmeyenlerin de hepsinin aileleri tarafından maddi ve manevi anlamda desteklendiğini söylemektedir. Yasakların bitmesini umar. Ancak beklediği gibi olmaz. Bu arada aldığı burslar kesilir. Ailesinin maddi durumu hiç “parlak” değildir. Hatta kendisinin bir an önce okulu bitirip ailesine destek olması gerekmektedir. Babası “özel olarak bir şey demese de aç demeye getirmektedir.” Bu arada “yasaklara karşı direnin” diyenlerden de destek bulamaz. Başını açmaya karar verme sürecini şöyle aktarmaktadır.

“Başörtüsü yasağı döneminde çok iyi hatırlıyorum bir gece bir odaya kapandım. Bir kandil gecesiymiş sanırım. Hani o günler dualarımız daha çok ulaşıyor ya, daha çok yaşıyor ya. O kandil gecesi Allah’a o kadar yalvardım ki Allah’ım Yarabbi lütfen, hani sen başımı açmamı uygun görmüyorsan açmamam gerekiyorsa gerçekten günahsa bu, o zaman ben burada ölmek istiyorum dedim. Çünkü çok çaresiz kalmıştık.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Ölmeyi istemek yani intihar olgusu dince haram kılınan bir durumdur. Katılımcının bu bilgiye sahip olduğu halde böyle bir duada bulunması göz önüne alındığında yaşanan çaresizliğin ızdırabın travmanın büyüklüğü anlaşılabilir.

“Soyunuyormuş gibi hissettim, ağladım”

Baş açma durumunda kalmak, günah olduğuna inanılan bir duruma istemeden katlanmak yapılacak başka bir şey kalmadığında başvuru bir durum olabilmektedir.

Aysegül: “ (Başımı) açarken soyunuyormuş gibi geldi. İlk orda açtığım için hani çok kötü oldum gerçekten. Bir de sevdiğim hocanın dersiydi ilk olarak. Kafamı gömdüm böyle deve kuşu gibi(...) yüzüne bakamadım, hatta ağladım. Hocam da ilgilendi zaten sağ olsun sonra şey... bağışıklık kazanıyorsunuz maalesef. Ya bir de yani düşünün, ben altı yaşımdan beri (örtülüyüm) kendi vücudunuzdan bir parça gibi hissediyorsunuz ve onu alıyorlar hani... Sonra alışıyorsunuz yavaş yavaş.” 25, MEB, Bekâr, Van)

“Bitmeyen İkilemler”

Baş açıp okumaya ya da çalışmaya karar vermiş olmak bir kere işlenip unutulmaya çalışılacak bir günah algısı ya da ızdırıp değildir. Ve öyle bir durumdur ki başka günahlarda olabileceği gibi Allah’la kul arasında kalma şansı da yoktur.

Nazife: “İlk başımı açtığım zaman baya dibe vurmuştum. İkilem yaşıyorsunuz. Doğru bir şey değil bu; hani bir taraftan diyorsunuz ki çalışmam lazım, bir taraftan öğrenciler sizin üzerinize geliyor yani, arkadaş çevresi sizin üzerinize geliyor. ‘Hocam siz din kültürü öğretmenisiniz, neden başınızı açıyorsunuz, madem Allah’ın emri var Kur’an-ı Kerim’de?’ Siz Allah’ın emrini terk etmiş oluyorsunuz para için. Ve ikilem yaşıyorsunuz. Gelgitler yaşıyorsunuz bir öyle düşünüyorsunuz “Doğru yaptım” diyorsunuz. Sonra da ‘Ya yanlış yaptım keşke hiç girmeseydim hiç çalışmasaydım’ diyorsunuz. Bu gelgitler sizin psikolojinizi alt üst ediyor.” (34, MEB, Bekar, Van)

Dinin emrine karşı geliyor olmak insanların kendi iç dünyalarında gizledikleri bir şey olabilse belki yaratacağı travma daha az olabilecektir. Kul hesabını sadece rabbine verecektir. Ancak başın örtülmemesinin dinin görünen bir emrinin ihlali olması, herkes tarafından görülmesi yaşanan travmanın artmasının nedenidir. Aslında günahlardan bir günahdır belki, ancak işlendiğinin görülüyor olması onun etrafında büyüyen bir etki yaratmaktadır. Yine başörtmeye yüklenen sembolik anlam, kadın dindarlığının göstergesi olma anlamı onu kolayca vazgeçilemez kılmaktadır. Ondan

vazgeçme sadece günaha girmek değil aynı zamanda başörtüsünü din adına her şey olarak gören bir toplumsal kesimi de karşısına almaktır.

“Herkes istediği gibi girip çıkarken sen emir kulusun”

Başı açık olmak, günlük hayatta da benimsenen bir durum değilse başını çalışma ortamında her seferde açış defasında kişiyi kötü hissettiren, küçük düşüğünü, değersizleştiğini düşündüren bir sürece dönüşmektedir.

Ergül: “Küçük düşmüş hissediyorum kendimi. Yani geliyorum sanki bir emir kulu, ne bileyim artık herkesten sen daha farklısın ne bileyim herkes istediği gibi girip çıkarken sen belli şeyleri yapmak zorundasın. Görevimiz olan şeyleri yapmak zorundayız ama zaten bu benim mesleğimle alakalı bir şey değil. Yapmam gereken şeyle alakalı olmadığı için”

P.D.: “Ama onlar da belli bir kıyafette uymuyor mu?”

Ergül: Muhakkak uyuyor ama o, kıyafetin cinsinden bilmem uzunluğundan kısalığından alakalı bir şey. Yoksa şunu giymeyeceksin, bunu çıkaracaksın, bu senin üzerinde olmayacak durumu yok ki.” (32, MEB, Evli, İzmir)

Baş açma sürecinde ilk açma tecrübesi bütün katılımcılarla çok zor bir süreç olarak anlatılmıştır. Bu zorluk, karar verme aşamasında yaşanan ve bir kere karar verilip uygulandıktan sonra biten bir süreç değildir. Yapılan işin doğruluğuna inanılmadığı için okul dışında başörtüsü takılmaya devam etmektedir. Vicdanen bunun durmaz muhasebesi yapılmakla birlikte, her gün okul kapısında kendisinin diğerlerinden farklı olduğunu, daha düşük statüde bir “emir kulu” olarak hissettiren uygulama devam etmektedir. Bu yasak kadınları başörtülüler ve başörtüsüzler diye bölerek ayrımcılığa uğratmaktadır.

Şaziye: “Başımı açtığımda dini olarak huzursuzluk hissetmiyorum (alıştığımı söylüyor) ama şey olarak çok hissediyorum insani olarak çok hissediyorum yani de mesela başka insanlar yapmazken üstünde bir değişiklik biz bunu yapmak zorundayız. Bir de dışarıda her zaman görüştüğün konuştuğun bir insan bir erkek olsun mesela samimisiniz yakınsınız vs bir gün bir ortamda buluşuyorsunuz ve sen o ortamda farklı bir şekildesin. Bir anda başını açıyorsun, bu beni rahatsız ediyor tedirgin ediyor. Hani normalde beni başörtülü bilen birisi orda başı açık görüyor ya bu beni tedirgin ediyor. Neden ediyor? Birden özgür olmadığımı hissettiriyorum. Yani başörtü konusunda da zaten en çok özgürlüğü önemsiyorum. Dedim ya örtünmemiz veya açmamız tamamen Allah’la ilgili bir durum. Sonrasında zamanla gurur kırıklığı yaşadım. Niye ben başımı açıyorum, niye başkası okula girer girmez öğretmenler odasına girebiliyor vs. Onları zamanla yaşadım hala da düşünürüm ama artık eskisi kadar umursamıyorum.” (29, MEB, Bekâr; İzmir)

Başörtüsü meselesi dini bağlamından uzaklaştırılarak modernliğin bireysel din anlayışına uygun olarak yorumlanmakta ve dini boyutunun ötesinde hümanist bir şekilde insan hakları açısından değerlendirilmektedir. Bu durum modernleşmenin etkisi

olarak okunmaya açık bir durumdur. Yine sırf dini inanış ve uygulamalarından dolayı uygulanan ayrımcılığı gözler önüne sermektedir.

“Katmerli İzdırap”: *“Açarak açmayanların hakkına mı giriyorum?” “Açarak fitneye mi sebep oluyorum?”*

Baş açmakla kişi dinen bir günaha giriyorsa bunun sorumluluğunu kendisi yüklenmektedir. Ancak iş sadece bununla da bitmemektedir. İşin başka boyutları da vardır. Baş açmakla açmayanların hakkına giriliyor olunabileceği gibi başı açık ona bakanların da günaha girmesine sebep olduğu endişesi. Günah bir iken birden binlerce kulun hakkına girilen katmerli bir günaha dönüşmektedir.

Döne perukta takmış olsa bu tedirginliği yaşadığını şöyle aktarmaktadır.

Döne “Bir kere açtım. Kötüydü 2006 ben zaten çok iyi hazırlanmışım dershaneye gidiyordum yani çok iyi hazırlanmama rağmen o psikoloji ilk anda sınıfın ortasında çaprazdaki sınıf bile beni görüyordu yani çok farklıydı (...)Sınıfta açtım. Günah korkusu beni tedirgin etti. Neticede örtü farz çıkarmak ne bileyim bir taviz karşı tarafın dediğini yapıyorsun. Bir nevi İslami bir tarafa bırakıyorsun kendin taviz vererek vermeyenlerin hakkına giriyorsun. Bir sürü bir şey bir sürü bir şey kafanda dolaşiyor. O stresle de sınav kötü geçti yani.” (22, DİB, Bekâr, Van)

Nurgül: “Allahın emridir başörtüsü, bunda biz sınav için başımızı açtık girdik. Yani bundan dolayı da ne kadar günahdır Allah bilir onu içinde tövbe ederiz başışlanmayı isteriz. Ama bundan ortaya çıkacak bu dünyevi, dünya ile ilgili bir fitneye sebep oldu mu, olmadı mı, kimseye zararı oldu mu, olmadı mı bunlar açısından düşündüm” (31; DİB, Evli, Van)

Başörtüsünü açmanın ahirete yönelik günah olarak ızdırabı çekilmekte ancak bu, bu kadarla sınırlı kalmamaktadır. Baş açmanın dünyaya müteallik sonuçları da katılımcı kadınların ızdırabını arttıran düşüncelere yol açmaktadır. Baş açılmıştır ama bunun yarattığı travma beklenen dünyevi amaca ulaşılması önünde engel olmuştur. Yine baş açmanın yarattığı mağlubiyet hissi söz konusudur. “Karşı tarafın” dediği yapılmıştır Ancak ızdırap burada da son bulmamaktadır. Baş açarak açmayanların hakkına girilmiş olunabileceği ve baş açarak fitneye sebep olunmuş olunabileceği düşüncesi yaşanan travmayı arttırabilmektedir.

“Tanıdıkların yanında açmak daha zor”

Travmanın şiddetini arttıran bir diğer faktör başın tanıdık kişilerin yanında açmak zorunda kalınmasıdır. Bir katılımcı okul dışında da başını açmıştır. Bunu ailesinin olduğu şehirde onu tanıyanların içinde yapamayacağını ifade etmektedir.

Hacer: “İlk görev yerim X köy okulu idi açarak gittim. Samimi söylemek gerekirse ailem eşim yani beni tanıyanlar benim etrafımda olmadığı için rahattım. Açmanın üzüntüsü vardı tabi ki günah kazandığım... Namaz sonrası dua ediyorum ağlıyorum ediyorum falan ama normal kendi ortamımda olsam yapamazdım herhalde, dışarıdan böyle sanki beni hiç kimse tanıımıyormuş gibi olduğu için. İlk tanıştığım için insanlarla daha rahattım normalde X şehrinde (ailesinin olduğu yaşadığı şehir) falan zaten yapamazdım onu sürekli söylüyorum eşime. Annemin babamın yanında falan veya eşimin ailesinin ortamında yapamazdım” (35, MEB, Evli, Van)

Tanıdıkların yanında başını açmanın zorluğu başka katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir. Başörtüsü yasakları sırasında uzun süreli değil de bir kez bir sınav için açmak zorunda olanların, tanıdıkları kişilerin (aile, akrabalar, hocalar, komşular, iş arkadaşları) yanında başını açmamak ya da onlara peruklu görünmemek için başka illerde sınava girmeleri o dönem için kullanılan bir seçenek olmuştur.

“Allah alıştırmasin”

Katılımcıların başını açarak ya da peruk takarak çalışmaya devam edenlerin hemen hemen tamamı ilk kez başını açtığı anda yaşadığı üzüntüyü artık yaşamaz olduklarını, alışmış olmanın onları üzdüğünü aktarmışlardır. Başörtülü kadının çilesi başını açmakla bitmemektedir. Devletin dediğini yaparak bir engel aşılmış gibi görünse de hatta zamanla alışılmış olsa dinin emrine muhalif hareket edilmiş olduğu duygusu kadının peşini hiç bırakmamaktadır.

Şeyma: “Okula başladığımın ikinci günü açmış oldum. Açınca tabi ruhsal olarak insansın sonuçta farz olan bi duruma aykırı bir durumda bulunuyorsun. Ama toplum psikolojisi açısından da insanlarla aynı durumda oluyorsun. Onun verdiği bir şey olmakla birlikte içsel olarak bir hüznü hissediyorsun tabi. Allah alıştırmasin. Alışmak çok daha kötü bir şey. Üzülüyoruz tabii ama daha çok üzülmeği isterim. Keşke her akşam geceleri kalksam dua etsem gözyaşları, Allah’ım benim sorumun çözülsün. Ki ben Türkiye şartlarında bu mağduriyeti yaşayan her bayan her akşam kalkıp böyle gözyaşıyla dua etse zannedersen bu sorun çözüldü. Ama bir alışmışlık da var, durumu kabullenmişlik aslında çok da dert etmeme, üzülme ama üzülmeyle yeterli kalma. Aslında gerçek anlamda bir üzüntü yaşamıyoruz. Onu görüyorum kendimde.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Bu katılımcının söylediği “diğer insanlarla eşit oluyorsun” algısı çok önemlidir. Başörtülü olduğu için yaratılan öteki olma duygusundan duyulan rahatsızlıktır bu. Yine girilen bir günahahtan dolayı sürekli tövbe, ızdırap içinde olma gibi günah duygusundan çile çekerek arınma gibi bir yol olabileceğinden bahsetmektedir. Ama bu katılımcıda da görüldüğü ilk zaman yaşanan üzüntü devam etmemiştir.

4.2.1.2.3.5. Baş Açanlar /Açmayanlar : “Gruplara Bölündük”

Baş açmaya karar verme bireysel bir tercih iken, uygulandığında etkisi tüm sosyal grubu etkileyen sosyal bir olaya dönüşmekte kutuplaşmalara ayrışmalara neden olabilmektedir. Bilindiği gibi bireyin bağlı bulunduğu grup eğer bir davranışı doğru olarak niteliyorsa, grup üyesi birey o davranışı ortaya koymak durumundadır Buna uymamak grup dışına itilmeye ve grup tarafından uygulanan yaptırımlara çarpıtılma riskini her zaman taşımaktadırlar (İnceoğlu, 2010: 27). Nitekim başörtüsü yasaklarının sürdüğü dönemde başlarını açarak okula ya da çalışma ortamına giren birkaç katılımcı arkadaşları tarafından dışlandıklarını ve yaptırımlarla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

Kadriye: “Onlar da açmamamızı istedi çünkü birimiz açarsa bu zincirin kopacağını düşünüyorlardı. ‘Siz açıyorsunuz sizin yüzünüzden biz haklı davamızda haksız konumundayız’ dediler. ‘Siz açtığınız için biz devam edemiyoruz şu ara’ dediler. Hatta kırgınlıkları oldu, görüşmediğimiz arkadaşlarımız oldu kırılıp.” (32, MEB, Evli, İzmir)

Ergül: “ (Bir kısmı) ‘Sen hemen pes ediyorsun sen niye sürdürmüyorsun?’, diğeri de ‘Sen neden böyle düşünüyorsun bana karşı?’ Sen beni tanımıyor musun?’ böyle bir sürtüşme oldu tabi.(32, MEB, Evli, İzmir)

Cemile “Ya fakülteye girmemiz engellenmeye çalışıldı bazı çok girmek istemeyen arkadaşlar tarafından engellenmeye çalışıldı.”(28, MEB, Evli, İzmir)

Başını açmamakta okul döneminde direnen bir katılımcı bazı gruplardan başlarını açarak okula devam eden arkadaşlarına tepkisini şöyle aktarmaktadır.

Canan: “Bayağı çatışma oldu, yani konuşmama, onların ortamına girmeme(...) Biz onlara tepkiliydik. Ya niye açtık, biraz daha direnebilirdik, belki isteklerimiz kabul edilebilirdi veya bir kulübe yapılıp öyle. Çünkü biz yolun üstünde açıyorduk önce, sonra kulübe yapıldı içerde öyle ya da sınıflarda açabilirdik Hiç bir tepki olmayınca bıraktık.” (30, DİB, Evli, Van)

Sonuçta yasak aynı yasağın mağdurlarını direnenler ve vazgeçenler olarak ikiye bölmüştür. Yasaklara direnilse sonucun daha farklı olabileceği algısı sürmektedir.

4.2.1.2.3.5.1. Başını Açanların Açmayanlara Yaklaşımları

Bu süreçte başını açanlardan başını açmayanlara yönelik bir tepki söz konusu değildir. Çünkü yaşanan mağduriyette açmayanların bir etkisi ya da katkısı söz konusu değildir. Üstelik başlarını açtıkları için arkadaşlarına karşı suçluluk (Ergül), ve utanma duygusu (Ayşegül) içindedirler. Arkadaşlarının din adına gösterdikleri azameti saygıyla karşılamakta ve takdir etmektedirler.

Aysel: “Saygı duydum açıkçası kolay kolay yapılabilir bir şey değil bu, böyle bir fedakârlık hani. Ben yapamadım belki ama yaptıklarından dolayı saygı duydum. Bazen kendimi bile eleştirdim acaba yanlış yapan ben miyim diye.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Nurcan: “İkinci dönem gelip okudum ama benimle olup da okumayanlar vardı. Kendini kötü hissediyorsun onların yanında. Onlar hani daha dindar daha muhafazakâr sen taviz vermişsin dininden özellikle erkek kısmında daha böyle şey görüyorduk. Ama ben buydum, o buydu. Ama onları da takdir ediyorum. Ben kınamıyorum öyle yapmış olduklarından dolayı.” (33, MEB, Evli, Van)

“Ben açarken o niçin kapalı çalışıyor”

Başını açarak çalışan bir katılımcı aynı okulda başı kapalı olarak çalışan başörtülü bir öğretmene izin verilmesini hazmedemediğini şöyle anlatmaktadır. Baş açmanın günah olduğunu düşündüğü halde başını açmayan birisine karşı tepki ortaya koymaktadır.

Şahika: “Canım sıkıldı ama yine bazen o arkadaş hiç açmıyor, biz sürekli açıyoruz. Çifte standartmış gibi geliyor. İdare onu uyardı ama onun açmıyor olmasını kıskanıyorum. Belki de yani bilmiyorum ama, bir şekilde yani ben bu konuyu esnetmiş olayım, ya da bu konuda kendime izin vererek yaşamayı (başını açarak çalışmayı) öğrenmiş olayım ya da olmayayım buda benim inancım. Normal yaşam alanımda sistem bana dayatmasa başörtünü açacaksın diye, ben de açmadan olurum pekâlâ çok da güzel olurum. Ama o öyle açmayınca ben de kıskanıyorum yani onu. Kıskanıyorum yani ona izin verilmesini. Tepki gösterdim bile. Yanımdayken anlaması lazımdı. ‘Hocam’ dedim müdür yardımcılığı yapmış bir hocaya ‘Biz de açsak olur mu?’. Belki bu çok minik bir tepkidir ama sonuç olarak ben de orada açmamak istiyorum, yani onun orada açmama gibi bir lüksü varsa ki bizim için başörtülüyseniz o bizim için lüktür. Bizim hiçbir zaman sahip olamayacağımız bir ütopyanın bir adımı gibi bir şey bizim için ütopya açmadan okullara girmek” (24, MEB, Bekâr, Van)

Kendisi başörtüsü yasağının mağduru olup başını açmak zorunda kalıp okuyabilen ya da çalışabilen kadınlar bu kez buldukları yerlerde başını açmadan çalışabilenlere karşı tavır geliştirmektedirler. Bu basit bir kıskançlığın ötesinde daha önce başını açmayı okulu ya da işi bırakanların bir şekilde açarak sistemle uzlaşmayı seçenlere gösterdiği tepkinin aynıdır. Bir kimse yasakların olduğu bir dönemde başını açmadan çalışıyorsa bir şekilde oradaki sistemin idarecileri ile uzlaşmaktadır. Ve idareciler de birilerine farklı davranarak ayrımcılık yapmaktadırlar. Bu ayrımcılık dinin emrini gerçekleştirmeye yönelik olsa da kabul görmemektedir. Dinin bir emri yerine getirilecekse de bu adalet duygusunu zedelemekten kaçınılmalıdır. Din adına da olsa bir kesime iltimas geçilmesi, ayrımcılık yapılması, aynı dini inanç paylaşılıyor olsa da ayrı köşelere düşmeyi kaçınılmaz kılmaktadır.

4.2.1.2.3.5.2. Başını Açmayanların Açanlara Yaklaşımları

“Onların böyle açık girmesi bizim birliğimizi, bütünlüğümüzü bozdu”

Başını açmayanlar ise mağduriyetlerinde bir şekilde başını açan arkadaşlarının katkısı olduğunu düşündükleri için başını açanlara karşı tepkilidirler.

Nurgül: “(Açıp giren arkadaşlarımıza) Olumlu baktım yani. Arkadaşlardan bazıları dışladılar niye böyle yapıyorlar diye. (...) Şu açıdan düşünüyorlardı bir de biz burada birlik olduk bütünlük olduk, dışarıda bekliyoruz, onların böyle açık girmesi bizim birliğimizi bütünlüğümüzü bozdu. Bu üniversite açısından, işte bak biraz daha zorlarsak hepsi açık girer. İşte buna fayda sağlamış olabilir diye düşünüyorlardı. Belki o yönden de doğrudu. Ben aramızdaki arkadaşlık ilişkisinden dolayı çok fazla böyle şikâyetle bulunmadım, şikâyet etmedim durumumdan. Yani bir kaç kişi üniversitede sorun çıkar mı çıkmaz mı onu da düşünmedik.” (31, DİB, Evli, Van)

“Sen nasıl girersin diğer arkadaşların dışarıdayken”

Ayşegül: “Başımı açıp İmam-Hatip birinci sınıfta derse) girdim. Başka sınıfa aldılar mesela o da zor bir süreçti. Çünkü sınıfta bir tek ben girdim yani kızlardan. Sanki ihanet etmiş gibi onlara. Öyle hissettim. Ama arkadaşlarım olgunlukla karşıladı.(...) Yani sadece erkeklerden tepki aldım. Ha evet. İlk girdiğim gün erkek arkadaşlardan birisi şey dedi “sen nasıl girersin diğer arkadaşların dışarıdayken” erkeklerden aldım. Kızlardan almadım da.” (25, MEB, Bekâr, Van)

“Başörtüsünü açarak okulda çalıştığımı söyleme”

Başörtüsünü açmış olmak gizlenmesi gereken bir ayıba dönüşebilmektedir. Alınacak tepkilerden korkularak gizlenmesi istenebilmektedir.

Şahika: “Bir tane arkadaşım vardı İlahiyatlı değildi ama acayip dindar bir kızdı. Uzaktan eğitim okudu bir şeylerden vazgeçememek adına. Mesela onların ortamına gireceğim zaman ilk etapta bana şu söylendi. ‘Kesinlikle ama kesinlikle başörtüsünü açarak okulda çalıştığımı söyleme’ demişti bana. (24, MEB, Bekar, Van)

“Baş açanlara değişen yaklaşımlar: Selamun aleyküm’den günaydın’a”

Başını açanların ahireti dünyaya tercih ettikleri yönünde imalar yapılmıştır. Başlarını açmadan önce verilen selam dini içerikli “selamun aleyküm” iken başların açılması ile bu seküler içerikli “günaydın”a dönmüştür. Ya da selam tamamen kesilmiştir.

Aliye: “Üniversite üçte açtık. O yıl gerçekten çok zor oldu her açıdan zor oldu ama işte yaşadık. Bir de gelen tepkiler olumsuz tepkiler falan oldu. Biz açtıktan sonra arkadaşlarımız bize farklı cephe almaya başladılar. Önceden birbirimize selam verirken günaydın demeye başladılar. Veya sınıfta açmayan arkadaşlarımız da vardı onlara eşarp hediye etmeler onlara daha farklı davranılması bize daha farklı davranılması gibi bir takım şeyler yaşadık. Gerçekten kötüydü. O yıl herkes için kötüydü ama işte yaşandı. P.D. “Kim günaydın diyor?”

Aliye: “Bizim başörtülü arkadaşlar. Önceden biz selam verilirdi okula gittiğimiz zaman, açtığımız zaman başörtülü arkadaşlar bize günaydın demeye başladılar. Artık selamı kestiler.”

P.D. “Niye günaydın diyorlar?”

Aliye: “Açtığımız için modern olduğumuzu mu düşündüler, herhalde onun için günaydın demeye başladılar. Siz yaşadınız mı bilmiyorum ama çok zordu. Bizlerle artık eskisi gibi konuşmamaya başladılar davranışlar farklı oldu ne bileyim hitab etmeler farklı oldu, her şey değişti yani. Önceden çok samimi olan arkadaşlar birden bozuldu, ters yüz oldu. Çok farklı şeyler yaşandı aslında hepimiz birbirimize destek olmamız gerekirdi. Çünkü açan için de zordu, bırakanlar için de çok zordu. Ama hepimiz aynı konumda da değildik. Kimisinin ailesi destekledi, kimisi desteklemedi, kimisi maddi durumu iyi idi hani okumayabilirdi de, kimisi maddi durumu zordu, yani okuması gerekiyordu, çalışması gerekiyordu. İşte herkes kendine göre haklıydı, ama kötü oldu. Yani en azından arkadaşlıklar, bazı arkadaşlıklar bitti yani, o açılardan kötü oldu.” (35, MEB, Evli, Van)

“Ben başımı açmadım ama açanları kendimden mağdur gördüm”

Bir katılımcımız başını açmamakla birlikte açanlara son derece ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Daha önce başını açmak zorunda kaldığında yaşadığı tecrübeler onun daha ılımlı bir bakış sergilemesini, içten bir bakış açısı üretmesini sağlamış görünmektedir.

Sümeysa: “O süreçte başını açıp çalışan oldu ama, biz daha çoğunlukta idik. Onlara asla ben belki içimde çok ince bir sızı hissetmişimdir ama asla günaha giriyorlar treni, şeyi terk ettiler diye düşünmedim. Hiç kimse kimseye bir kuruş para vermiyor, yani kimse kimsenin aile içinde ne durumda olduğunu bilmiyor. Kimse kimsenin çoluk çocuğuyla ailesinde ne problemleri var, o iç dünyasında ne var bilemezsin. O yüzden ben çok anlayışlı baktım onlara. Hatta bu zulmün, hem bizim için hem de onlar için olduğunu düşündüm. Hatta ben onları kendimden daha çok mağdur gördüm. Çünkü baş açmak sadece alışkanlık bile olsa, büyük bir zulüm, Allah’ın emrinin ötesinde. Onun için hepimizi mağdur gördüm. Onlar çalışmaya devam ettiler hizmet ettiler öyle de gördüm. Hatta hep şunu kontrol ettim kendimde dedim ki; sen başörtüsü mücadelesi yaptın bu insanın nefesine o da hoş geliyor hani, yapmış olduğu ibadetlerle övünmek. Sonuçta bir ibadet gözüyle bakarsak o da insanın nefesine hoş gelebilir. Tasavvufta buna şeytanın sağdan yaklaşması denir. Ona da kapılmamak lazım.” (41, MEB, Evli, Van)

4.2.1.2.3.6. Yasağa Direnemeyip Nerede Açacağında Direnmek

Başlarını açarak ya da perukla derse giren öğretmenlerin önüne çıkan bir diğer sorun başlarını nerede açacakları olmuştur. Bu okul idarecilerinin tutumuna göre bahçe kapısında lavaboda, çay ocağında, ya da öğretmenler odasında yapılabilmektedir. Katılımcılarda yaratılan mağlubiyet hissi o kadar derindir ki; başın nerede açılacağına dair bir itiraz ya da baş açma yerinin açanların insiyatifine bırakılması bile olumlu görülebilmektedir.

Sultan: “Arkadaşın bir tanesi o kadar cesaretliydi ki il ve ilçe milli eğitim müdürüne ‘Madem bizi bu kadar açıyorsunuz, bizim öğrencilerin karşısına düzenli olarak geçebilmemizi istiyorsanız kapının yanına bir tane ayna bir tane de kabin yapın, biz öyle açalım’ dedi. Ben mesela çok hayran kalmıştım” (46, MEB, Evli, İzmir)

Neslihan “Ben ilkönce acemi olarak dışarıda bahçedeyken açmıştım ilk. Bir öğretmen arkadaş beni uyardı sınıf öğretmeni. Allah razı olsun çok faydası oldu. Hani içeride açmam konusunda daha sonra da zaten onlarla beraber olunca içeride açıyordum lavaboda açıyorduk, içeride kapatıyorduk hani sıkıntı olmuyordu.” (35, MEB, Evli, İzmir)

Şeyma: “Müdür Bey okulun kapısında açmamızı istemişti. Sonuçta veliler okulun içine o şekilde gelebiliyor. Ama ben okulun kapısından girerken, sen dur giremezsin sen öğretmensin, burada aç öyle gir. Ben de velinin içinde ikinci sınıf insan olmak istemiyorum dedim. Sonra dedim işte ben görev saatimin dışında gelip lavaboya gidiyorum. Görev saatimin dışındaki halimden sorumlu değilim. Görev saatimde zaten olması gerektiği gibiyim. Görev saatimin dışındaki hallerden dolayı siz beni sorgulayacaksanız o zaman görev saati içerisinde kılık kıyafete uymayan arkadaşları ben size söyleyebilirim. Böyle deyince ben dedim ikinci sınıf vatandaş gibi olmak istemiyorum öğrencilerin velilerin arasında. Bunun da bir zararı olmadığını düşünüyorum. ‘Tamam, sen bildiğin gibi yap.’ dedi.”

P.D.: “Orada açıyor olmak ikinci sınıf mı?”

Şeyma: “Tabi insanların arasında x-ray e takılmış gibi dur geçemezsin orda aç öyle geç gibi. Senin bir engelin var. Sen normal değilsin dur. İşte o insanı etkiliyor tabii.” (28, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.2.3.7. Baş Açma Kararının Sebepleri

Okurken ya da çalışırken başını açmak durumunda kalan katılımcılar baş örtmenin dinin bir emri olduğuna inanmaktadırlar. Ancak ne inandığı gibi yaşayabilmekte, ne de yaşadığına inanmaktadır. İkilikler arasında sürekli gidip gelmektedir. Üstelik baş açma yönündeki tercihin doğru mu yanlış mı olduğu bilgisine dünyada hiçbir zaman ulaşamayacağından ruhi bir huzura hiçbir zaman kavuşulamayacaktır. Ancak bu gerilimi azaltma yönünde çeşitli savunma mekanizmaları devreye sokulmaktadır. Bireyin farklı talepler arasında kalışının yaratacağı çelişki sosyal psikolojide Leon Festinger (1957) tarafından bilişsel çelişki (cognitive dissonance) olarak ifade edilmektedir (http://en.wikipedia.org/wiki/Leon_Festinger). Bu teori bilişsel uyumu konu almaktadır. Biliş dış dünyayı algılama, bilme ve yargıda bulunmadır. Bu teoriye göre insanlar olabildiğince bilişsel uyumu sağlamaya, çelişki yaratabilecek biliş duygu ve davranışlardan kaçınmaya çalışırlar. Festingerin kuramına göre iki farklı inanç bilgi ya da tutum bireyde uyumsuzluk ve çelişki yaratacaktır ve birey uyumu sağlama yönünde faaliyette bulunacaktır. Davranış değiştirme biliş değiştirme, ya da seçici yeni bilgi

veya görüşler satın alarak bilişsel çelişkilerini gidermeye çalışacaklardır. Festinger, Mesela, sigaranın sağlığı için kötü olduğunun bilgisine sahip bir içicinin uyum sağlama yönünde ya davranışını değiştiremiyorsa düşüncelerini değiştirerek ve yeni düşünceler edinerek uyumsuzluğu azaltma yönünde hareket edeceğini savunmaktadır. Bunu sağlama yönünde sigaranın zararları ile ilgili her türlü bilgiyi görmezden gelebilir, sigaranın sağlık için de kötü olmadığını iddia edebilir veya sigaranın zararlı yönlerine değil sigaranın kilo artışı önlediği gibi olumlu etkilerine işaret eden bilgileri seçerek alabilir. (Festinger, 1962-93-102)

Katılımcıların kaçınmadıkları gerilimi azaltma yönünde Festinger'in kuramını doğrular şekilde hareket ettikleri, açıklamalar geliştirdikleri görülmüştür. Bunlardan birisi baş açmayı meşrulaştırıcı sebeplere sarılmaktır.. Bu hem kişinin kendini ikna etmesine iç gerilimi azaltmasına hem de dışarıya karşı kendisini savunmasına hizmet etmektedir. Çünkü baş açmak Allah'la kul arası bir mesele olmaktan çıkmıştır. Aşağıda görüleceği gibi katılımcılar çoklu gerekçeler öne sürerek yaptıkları eylemin meşruluğuna hem kendilerine hem de çevreyi inandırma çabası içine girmişlerdir.

Bir katılımcı baş açmayı yıkım olarak değerlendirmekte ve bu yıkımı şöyle önlemeye çalıştığını ifade etmektedir:

Şeyma: “Ne hissettim... Yani tabii içimde bazı şeyleri çözümledikten sonra bunu yaptığım için daha kötü bir yıkım olabilirdi. Ama bir şekilde ön hazırlığı vardı. Ön hazırlık derken kendince bir sebep buluyorsun işte. Ben şu sebepten dolayı bunu yapıyorum diyorsun. O sebep, özellikle mesleğimiz açısından din kültürü öğretmenliği hele ki böyle bir yerde insanlara biraz olsun dini sevdirebilmek... Gerçi dini kuralların dışına çıkarak insanlara dini sevdirmek ne kadar doğru o da tartışılır. Öyle bir sebebin olması, böyle biraz hani içten bazı sebepler bularak o rahatlama biraz sağlanmış oldu . Ama yine de üzücü bir durum yani.” ((28, MEB, Evli, İzmir)

Başını açmak zorunda kalanlar sık sık buldukları konuma başlarını açmadan gelebilmiş olabilmeyi istediklerini aktarmışlardır. Ancak bu mümkün olmadığı için başlarını açmak zorunda kalmışlardır. Zorunda kalmış olmak önemli bir teselli kaynağıdır. Bu katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiş ve günlük hayatta da örtülü olup, çalışırken açan katılımcıların tamamı böyle bir yasak olmasa severek başlarını kapatarak çalışacaklarını ifade etmişlerdir.

Baş açma gerekçeleri arasında manevi gerekçeler önde gelmektedir. Çoklukla dinin meşrulaştırım gücü devreye sokulmaktadır.

“ İlim için... feragat ettik diğer farzdan ”

Bazı katılımcılar başlarını açmış olmalarında ilim öğrenme arzularının etkili olduğunu söylemişlerdir. Yapılan şey dinden vazgeçmek değil dinin uyulamayan bir emrinden daha önemli görülen diğer bir emri ilim öğrenme için geçici olarak askıya alınmaktadır.

Bir katılımcı öğrencilerinin niçin başını açtıkları sorusuna şu cevabı verdiğini söylemektedir.

Şahika “Sorduklarında da benim niye açtığımı ilim efdaldır ilim en önemlisidir beşikten mezara diye tabir edilmiştir (...)İlk emir okudur. Bunun için biz feragat ettik diğer farzdan.” (24, MEB, Bekâr; Van)

“İnsanlara faydalı olmayı düşündüm”

Bir başka teselli dayanağı başlarını açmakla kendileri günaha girmiş olsalar da başka insanlara faydalı olunduğuna duyulan inançtır.⁷² Taviz daha büyük hayırlara ulaşmak için verilmiştir. Kendilerinin başörtüsünü açmamak için çalışma hayatından çekilmeleri durumunda ortaya çıkabilecek sorun ya da günah baş açmaktan daha büyük olabilecektir. Mesela branş-dışı bir öğretmen çocukları, gençleri din adına yanlış bilgilendirebilecektir. Tercih insanlara faydalı olmaktan yana kullanılmıştır. Yine onlar bu mesleğe devam etmeseler meydanın ehil olmayan kişilere kalması söz konusu olabilmektedir.

Aliye: “ Bırakıp gitsek ne olacaktı yani ben bırakıp gitseydim evde olacaktım ev hanımı olacaktım. Beki bir daha fakülteyi bitirme şansım olmayacaktı. Hiç kimseye bir şey anlatamayacaktım belki. (...) O zaman kimseye faydalı olmayacaktım. Şu an ben okulda en azından öğrencilerime bir şey anlatmaya çalışıyorum. O açıdan daha çok faydalı olacağımı da düşündüm açıkçası. Çünkü insan anlatmayınca veya birikimlerini başkalarıyla paylaşmadığında bir süre sonra bitiyor yani. Öyle düşünüyorum ben şu an benim yerimde bir başkası da olabilirdi. Din kültürü dersine başka bir öğretmen de girebilirdi. O ders boş da geçebilirdi. En azından ben elimden geldiğince, belki çok iyi anlatamıyorum, ama elimden geldiğince 40 dk boyunca anlatmaya, çocuklara güzel davranışlar sergilemeye çalışıyorum ahlaki açıdan.” (35, MEB, Evli, Van)

Yukarıdaki örnekte kadınların ev hayatını cazip görmemeleri sıralanan sebepler arasındadır. Ve tahsil görmekle bu tahsilin ev dışında değerlendirilmesi isteği öne çıkmakta, tahsil müslüman kadın için sadece anne ve iyi bir eş olmak dışında toplum hayatında da değişiklik yapma arzusunu beraberinde getirmektedir.

⁷² İnsanlara faydalı olma pek çok katılımcının birleştiği bir nokta olmuştur. Aliye, Döne, Sultan, Nurgül, Neslihan, Necla, Şeyma, Kevser, Emine.

Benzer kaygılar bir başka katılımcı tarafından da dile getirilmektedir. Sosyal alanların günaha girmek adına da olsa erkeklere bırakılmaması, ülke geleceği adına söylenecek söze dâhil olma isteği söz konusudur. Hep erkeklerin yönlendirdiği sosyal hayatın düzenlenmesi, ülkenin dini geleceğinin belirlenmesi, dindar erkeklerin gayretine bırakılmamaktadır.

Nigar: “Örtünmenin farz olduğunu düşünüyorum ama eğer çalıştığınız ortamda o şartlarda çalışılmıyorsa açılabilir de. Çünkü inançlı insanların toplumdan kendini çekmesi ile bizim yerimize koyacakları şeylerin hazır olduğunu bize teftişte de söylediler. Yani ‘Biz sizin bırakmanız için uğraşıyoruz, neden bırakmıyorsunuz, çekin gidin biz sizin yerinize öğretmen bulamayacak mıyız?’ dediler. Gerçekten de o zaman kendileri açık açık söylüyorlardı ben görevi bıraksam yerime öğretmen yok mu, mühendisi alır yine öğretmen yapar ki, bir dönem zaten yapmışlardı.” (42, DİB, Evli, İzmir)

“Bilinen kadınlık rollerinin değeri yok”

Katılımcı kadınlardan bir kısmı başlarını açarak da olsa çalışmayı tercih etme gerekçeleri arasında bilinen kadınlık rollerinin değersizleşmiş olmasından kaynaklanan sebepler de sıralanmıştır.⁷³

Seza, yıllarca atanamamış ve çalışmamıştır. Ailesi içinde bile çalışan ablalarına o dönem için daha özel bir önem verildiğini anlatmaktadır. Kendisi çalışmaya başlayınca daha fazla dikkate alındığını aktarmaktadır. Baş açmayı meşrulaştırmasa da makulleştiren ulvi gayeler devreden çıkarıldığında içsel huzursuzluk ve gerilimin dozu artmaktadır. Ama ulvi annelik, eşlik görevi için evde oturmuş olmak onu sosyal hayatta değerli kılmamaktadır. İtibar göstergeleri modern hayatın bir gereği olarak kadının çalışması yönünde işlemektedir.

Seza: “Örtü farzdır ama açarak çalışıyorum. (...)Valla biraz para için kariyer için gibi evde oturmak bilinen rolleri yapmak kötü demeyim de bir değeri yokmuş gibi. Hâlbuki annelik çok kutsal mesela, ama ne bileyim ayaklarının üzerinde, maddi olarak beni daha iyi hissettiriyor. Bir şeylerden vazgeçiyorum. Diyorum ki bende inanç anlamında çok mu eksikim var, çok mu Allah’a âşık değilim ki ben onun sözlerinin emirlerinin bazısını yapıyorum, bazısını yapmıyorum? Vicdan azabı duyuyorum, kendimi kötü hissediyorum. Diyorum ne zamana kadar bu devam edecek emekliliğe çok var yaşlanacağım, büyük bir pişmanlık mı duyacağım? Ben hayatımı para için, ayaklarımın üstünde durayım, insanlar bana değer versin diye... böyle yapmak istemediğim bir şeyi yaptım. Ne olacak? Çok pişmanlık duyacağım belki, Allah beni belki affetmeyecek, belki affedecek, bilmiyorum. Düşünüyorum çalışmam illa gerekli değil sonuçta. Yanlış bir şey yaptığımı düşünüyorum ama bazen mecbur olduğumu düşünüyorum. Evliyim

⁷³ Katılımcılarda evde oturmayı istemediklerini “atıl kalmamak”, “evde insanlara faydalı olamayacağına inanmak”, “yaptığı işin değerli olduğuna inanmak” değer getirdiğine inanmak gibi gerekçelerle izah etmeye çalışmışlardır. Bu katılımcılar Aysel, Kevser, Şerife, Necla, Aliye, Göknur, Seza ve Emine’dir.

diyorum, insanların ne bileyim, sözümün geçmesi için, paramın olması gerek diyorum. Yoksa yanlış mı yapıyorum diyorum sonra? Ben kendimi başka şekilde de ortaya koyamaz mıyım? İlla bu şekilde mi olacak? Diyorum.” (31, MEB, Evli Van)

Bu katılımcının söylediği emirlerden bazısını yapıyorum bazısını yapmıyorum aslında tüm katılımcıların genel tavrıdır. Yine kadının kendini güçlü hissetme ve sosyal hayatta yer almak isteği ile çalışıyor olması günaha rağmen tercih edilmektedir. Geleneksel rol kalıpları tatmin edici olmamaktadır. Önemli bir nokta da şudur ki; geleneksel öğretinin sunduğu annelik ve eşlik rolü evli ve çocuk sahibi kadınlar içindir. Ancak bunlara sahip olmayan/olamayan kadına ona kendini değerli hissettirecek kendisinin de varoluşunu bir erkeğe bağlamaksızın anlamlı kılacak bir alternatif sunamamaktadır. Kadının kişisel yeteneklerini görmezden gelen bir yaklaşımdır, bu aynı zamanda. Kadın ailenin erkeklerinden daha zeki, daha akıllı ve daha becerikli ise o kadına sosyal hayatta babası, eşi ya da çocukları vasıtası ile yer almasını öğütlemek kadın açısından tatmin edici bir cevap olamamaktadır. Bu geleneksel rol beklentilerinin bugüne uyarlanabilmesinin imkânsızlığını da gözler önüne sermektedir. Okuyan, çalışan güçlenen kadını geleneksel rol beklentileri ile evde tutabilmek zor görünmektedir. O geleneksele sığdırılıp sıkıştırılmadığı gibi modernliğe de yerleşmemektedir.

“Başka mesleğimiz yok ki!”, “Hayatımı kazanmak zorundayım”

Bazı katılımcılarımız mesleki açıdan başka seçenekleri olmadığı için bunu yapmak zorunda olduklarını dile getirmişlerdir. Başka seçeneğin olmadığı düşüncesi zaruret olduğu için gerilimi azaltma yönünde işlev görmektedir. Yine geleneksel rol beklentilerine itibar etmeme söz konusudur. Çalışılmamak, bir erkeğin ona bakması gibi geleneksel alternatifler seçenekler arasında yoktur.

Emine: “ Yani maddi olarak da buna ihtiyacımız var tabi ki.(...) O zaman kadın toplumdaki dışlanacak yani. Başını din öğretmeni açmasın da ne yapsın, ne yapacak? Benim mesleğim bu, başka mesleğim yok ki. Bunu bu şartlar altında başka yapmanın imkânı yok ki. Belki şartlar gerektirecek ben bunu başörtülü yapacağım. Yani bu yüzden ben mesleğimi bırakmak ya da mesleğimi yapmamak gibi bir şeyim yok. Beş yıl örtülü çalıştım ama aynı mesleğimde ben aynı şeyi yapıyorum. Ha başı açık ha başım kapalı. Ha ben dışarıda da tamamen açsam bak o konuda haklı. Yani keyfi yapsam bunu orda haklı derim. Çünkü İslam’ın emrini çiğnemiş kötü örnek olmuş oluyorum. Ama ben burada mecburiyetten yapıyorum yani. Şartlar değişirse o şartlarda çalışacağım.” (39, MEB, Evli, İzmir)

Geleneksel roller içinde erkeğin bakmak zorunda olduğu kadına bunu sağlayacak erkek yoksa ya da kadın bunu istemiyorsa bu kadının çalışmasının gerekliliği olarak görülebilmektedir.

Göknur “İmkânlarım olsaydı güzel olurdu yani, onu isterdim. Hani devlete bağlı kalmamak adına. Ama şimdi güvence olarak arkam yok, kendi başıma ayaklarım üzerinde durmak zorundayım. (...) Ben hayatımı kazanmak zorundayım Türkiye de yaşıyorum bekâr bir bayanım kendi ayaklarım üzerinde durabilmek için bir iş yapmak zorundayım evde de oturamam hani birileri tarafından bakılmayı da istemiyorum ama keşke ikisi bir arada olabilse.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Başörtülü olursam eşim istediği konuma gelemez”

Katılımcılarımızdan üç tanesi başını günlük hayatta da tamamen açmışlardı. Bunun nedeni olarak bir kişi okulda başını açmaya başladıktan sonra dışarıda kapatmanın kendisine anlamsız geldiği ve bu yüzden de tamamen açtığını belirtmiştir. Başını açmaya karar verdiğinde de henüz evli değildir, dolayısıyla bu karar da eşinin hiçbir etkisi de söz konusu değildir. Diğer iki katılımcı ise bu anlamsızlaşma yanında öncelikli sebep olarak, 28 Şubat süreci sonrası eşinin mesleğine bağlı olarak karşılaştıkları bürokratik baskının buna sebep olduğunu aktarmışlardır. İçlerinden ikisi eşinin çevresinin kendisinin öğretmen olduğunu bildiklerini, ama din dersi öğretmeni olduğunu bilmediklerini aktarmıştır.

Bu katılımcıların birisi bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Hacer “Bu 28 Şubat sürecinden dolayı eşimden dolayı bir de nasıl diyeyim okulda da açık olduğu için dışarıda da açtım sayılır ama memleketimde falan kapalıyım (...)bu da aslında hoş bir şey değil ama maalesef eşimden dolayı(...) Sadece eşim için açıyorum diye değerlendirmiyorum ben, veya eşimin kariyerini için. Kariyer, atılsa ne olacak ben başörtülü olduğum için. O şeyden atılma gibi bir şeyi yok, ama istediği bir yere gelemez, istediği bir konuma gelemez.” (35, MEB, Evli, Van)

“Ailelerimizin dediğini yaptık”

Başını açmak zorunda kalanların öne sürdüğü bir başka sebep ailevi sebepler olarak sıralanmıştır.⁷⁴ Ailelerin maddi durumunun iyi olmaması, durumları iyi olsa da açmaları yönünde görüş belirtmiş olmaları onların açmalarında etkili olmuştur. Aşağıdaki iki örnek bu duruma işaret etmektedir.

Nesibe: “İlk başlarda ben babama da demiştim baba ben okulu bırakayım ben başımı açmak istemiyorum ben bunu diyen bir kızdım aslında bu cümleyi de kurdum ve çok isteyerek yani. Babam he dese ben tamam diyecektim ama babam geçim sıkıntısı çeken bir insan olduğu için kızım dedi sen başını aç git okuluna oku mesleğini bir eline al dedi. Çünkü biz fakir bir aileydik, varlıklı bir aile değildik. Adam geçim sıkıntısı görmüş birisi yoksa benim babamda dindardır istemez mesela örtünmek babamı mutlu etmektir bir yerde” (33, MEB, Evli, İzmir)

⁷⁴ Ailesinin maddi imkânsızlıkları nedeniyle açmak zorunda kaldıklarını söyleyenler şunlardır: Şaziye, Kevser, Aliye, Göknur, Cemile, Kadriye

Aysel: “Çok üzücü bir durumdu, ama hep annelerde şey vardı. Hani klasik geleneksel bakışla bakıyorlar demiştim ya, bunu yapmak durumundasın, madem böyle bu kural var. Hiç öyle aman açma yapma falan diyen olmadı. Yaşımız gereği de onların söyledikleri bizim için önemliydi. Onların da o anlamda söylemleriydi. Açtık ama çok üzüldük. Hele o feda edilen arkadaşlarımız adına çok çok üzüldük gerçekten çok başarılı olabilecek arkadaşlarımız şu an belki ev hanımı.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Burada da görüldüğü gibi ev hanımı olmak itibarlı değil üzülmünecek bir durumdur. Bir şeye layık olma cinsiyetle değil yetenekle değerlendirilmektedir.

4.2.1.2.3.8. Yasağın Okul Dışına Taşan Etkileri

Yasağın etkileri sadece okulla sınırlı kalmamıştır. Kadınları okul dışında da etkilemeye devam etmiştir. Psikolojik kalıcı hasarlara yol açmıştır. Mesela yasağın olmadığı yerlerde de sürekli bir tereddüt içinde yaşamak, nasıl davranılacağı bilinmemektedir.

“Mahremiyet sınırlarının genişlemesi”

Dikkat çekici bir nokta zihinlerde mahremiyet sınırlarının okul bahçesi alanı kadar genişletilmiş olmasıdır. Orası mecburiyet alanıdır. Mecbur olduğu duygusu ve alışılmış olması mahremiyet sınırlarını okul bahçesi duvarlarına kadar çekmiştir. Ancak başın açılmasını gerekli kılan yeni alanlar açsam mı açmasam mı şeklinde karar verme sürecinin yeniden yaşanmasına ve yeniden gerilime yol açmaktadır.

Neslihan: “Çok zor geldi şu anda bile okul bahçesinde dışında çıplak gibi hissediyorum kendimi. Ama okul bahçesi içerisi görev alanım hani belki bunu psikolojik olarak kabullendim. Ağırına gidiyor aç-kapa aç-kapa, artema gibi. Hani okul bayram törenleri oluyor ya da resmi olarak bir yere gidiyorsun bir okul gezisine gitmiştik mesela. Orada da yine servis arabasına bindik kapattık. Ee oraya vardık açtık. Gidiyorsun orda örtülü bir bayan bir öğretmen dolaşsa diğerleri bunun ne işi var böyle der gibi bir intiba var. İşte örtülü bayanın da öğretmen olabileceğini anlayamıyorlar.” (35, MEB, Evli, İzmir)

Okul dışındaki kıyafetinin ne olması gerektiğine dair rol belirsizliği gerilim artırıcı etki yapmaktadır.

Necla: “Ne zaman okulda bir kutlama olsa bir yerde bir toplantı olsa hani Milli eğitime gitmemizi gerektiren, açtım. Stadyuma gitmemiz gerekiyor, burada açacak mıyım açmayacak mıyım? İşte bir kültür merkezinde bir toplantı oluyor, işte samimi bulduğum bir arkadaşına soruyorum burada açsam mı iyi, açmasam mı? Hani açmaman gereken yerlerde açmıyorum, ama farklı bir yerde açmam gerekirse orda çok zorlanıyorum. Çünkü farklı bir okula, zümreye gidiyoruz mesela herkes daha garip karşılıyor. Bilmediğimiz bir ortam bilmediğimiz insanlar. Okulumda bahçenin bir köşesinde sıyrıp çıkıyorum. Okuldan çıkarken çay ocağında ya da lavaboda bağlayıp çıkıyorum. Buna alıştım artık, ama farklı bir yere gittiğimizde bahçenin en تنها kuytu noktasını bulmak zorunda kalıyorum. Bu da beni çok rahatsız ediyor.” (30, MEB, Evli, İzmir)

“Özgüvenimi yitirdim”

Yasaklara direnememiş olmanın verdiği yenilmişlik, güçsüzlük, sahipsizlik hissi ve sürekli her yerde karşılaşılan başörtüsü nedeniyle uğranılan ayrımcılık özgüven kaybına neden olmuştur. Bir katılımcı yasağın olmadığı yerlerde bile onda yerleşen engellenme korkusunun doğurduğu özgüven yitimini anlatmaktadır.

Şaziye: “Gerçekten kötü günlerdi mesela ben okulumu çok sevmeme rağmen yıllar geçti, 2003’te mezun oldum, İlahiyat’ın önünden geçmek bana ağır geliyor. (...)Müthiş bir özgüvensizlik hissediyorum, yani müthiş anlatılmaz... o benim hayatımda yıllara mal oldu. Bir türlü kendimi toparlayamadım hala. Belki birçok insan onu yaşamıyordur ama bir ALES’e gireceğiz, ÜDS’ye gireceğiz Geçen sefer kılavuzda herhalde başörtülü girilebileceğine dair şey yazmışlar, izin vermişler. Ben o binaya başı kapalı giremedim mesela. Çünkü her an o çıkartılma duygusu başın kapalı olduğu için hocalar tarafından rencide edilme duygusunu asla yaşamak istemiyorum. Hep o yılların devamı bu doğrusu. Orada bir sürü kız başı kapalı girdi, ben başı açık girdim. Sadece o duyguyu yaşamamak için gerçekten acı bir şey aslında. Şu anlamda acı, işin dini boyutu sonuçta Allah’la senin aranda oluyor, ama insan olarak onu yaşamak çok acı bir şey ya...” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Sırtım ürperiyor”

Göknur başörtüsü yasakları sonrası yaşanan süreçte ruhen çok hırpalanmıştır. Ve hala bir yere girerken engellemeyle karşılaşacağı korkusunu yaşamaktadır. Bu nedenle bir sınava ya da okulla ilgili resmi bir binaya gittiğinde doğrudan başını açarak girmektedir.

Göknur: “İşte biz başörtülüydük illa açacaksınız diye kapılarımıza dayandılar. X İmam-Hatipte. İşte o günden beri bunu yaşıyorum ya da bir yerde artık sırtım ürperiyor hani. O kadar ikilemde kalıyorsun ki buraya girilir, buraya girilmez. Hani arkanızdan sürekli bir ses diyor ‘Hanımefendi bir saniye’ bu benim ruhumu çok daraltıyor, ben artık bunları duymamak için direkt bu tercihi yaptım.” (29 MEB, Bekâr, Van)

Bir katılımcı okul içinde başlarını açma yönünde izin çıktığı halde bunu kullanmayıp okul bahçesine girerken açan arkadaşları olduğunu aktarmıştır. Bu arkadaşı başörtüsü nedeniyle çok sıkıntı yaşamış bir arkadaşdır.

Şeyma: “Bir dönem yaşadığı sıkıntılar, hani yaşı büyük olduğu için daha çok zorluklar yaşamış daha çok baskılarla karşılaşmış, bir sindirilmişlik vardı. O onun getirisine göre davranıyordu artık. Biz tabi o kadar baskı yaşamayınca daha rahatız. Soruşturmalar geçirmiş.” (28, MEB, Evli, İzmir)

“Kurala uyulmadı denildiği zaman mini etek veya dar pantolona hiç bakılmıyor”

Yasağın ruha sinen etkisi ile katılımcılar her an tereddüt içinde yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Bir yerde “kılık kıyafete uyma” konusu gündeme getirilince hemen başörtülü olarak kendi üstlerine alındıklarını çünkü bunun sadece kendileri için işletilen bir yasak olduğunu vurgulamışlardır. Ve üstelik bu yasağa uyarak gelme bir eziklik ikinci sınıf olma hissi yaratırken, uymayarak gelmek de orada diğer konularda söyleyecekleri tüm sözlerinin, görüşlerinin, aranacak haklarının, yapılacak itirazlarının önüne set çekmekte baştan haksız baştan suçlu konumuna yerleştirmektedir.

Kevser: “Okullarda başörtüsü kurala uyulmadığı denildiği zaman, mini etek veya dar pantolona hiç bakılmıyor çok rahat bir şekilde başörtüsü. İşte örneğin bir toplantıya katılıyoruz okulda zaten olması gerektiği gibi davranmaya çalışıyoruz. Ama toplantıya ya artık kendimiz gibi olalım şunu (peruk) takmayalım diye düşünüyoruz ama toplantıda söylenmeye başlanınca, ilk söylenen şey, arkadaşların görünen şey kılık kıyafete uyalım. Belki bu konuda ilk alınan insanlar biz oluyoruz. Sanki sadece kuralı çiğneyen bizmişiz gibi. Bu düşünce oluyor bu eziklik oluyor. Keşke böyle olmasa, o anlamda ikinci planda olduğumuzu düşünüyorum. Hani bir şey konuşulacak bir şey söylenecekse, ama siz zaten önceden bir suçlu olarak işte kılık kıyafete uygun gelmediğiniz şeklinde. Hani sırf o sözü duymamak için bazen yanımızda perukla veya işte lavaboda hazırlanıp o şekilde geliyoruz.” (32, MEB, Evli, Van)

“Örtülü olunca tanımıyor öğrencilerim, velilerim”

Başörtüsü yasağı ile okulda başörtüsünü açıyor olmak toplum algısında statü göstergesi ve modern kadının olmazsa olmazı olan “çalışan kadın” kategorisi dışına itilmesine sebep olmaktadır. Başı açık kadın çalışan “modern” kadın; başı kapalı kadın ise “ev kadını” algısı yaratılmaktadır. Bu öğrenciler karşısında da öğretmeni tuhaf bir duruma da düşürmektedir. İkili kimlik algılarına neden olmaktadır.

Neslihan: “Öğretmen olana kadar örtülü olup da, öğretmenken şu anda da sadece okulda açıp diğer yerlerde kapattığımız zaman şahsen üzülüyorum. Bazen kendime saygım kalmıyor bir yerde. İkilemde oluyorsun şimdi okuluma yakın bir yerde benim evim çocuğumu evin önünde parka çıkarıyorum örtülüyüm bir sürü öğrencimle karşılaşıyorum mesela çocuk beni tanıyor. Ama okulda açık orda kapalı çocuk için de tuhaf benim için de. Sıradan bir ev hanımı gibi görünüyor orda ama okula geldiğimde öğretmen, çalışan bir bayan, açık modern böyle işte. Ama öyle olmaması lazım aslında diye düşünüyorum. Her yerde bilinmeli, yani kapalıysa da açıksa da okulda da okul dışında da bilinmeli, yani ikilik olmamalı. Dışarıda velilerle karşılaşıyoruz çocuk öğretmenim diyor veli bakıyor yüzüme ‘Öğretmenin mi, bu kim ne öğretmeni?’ diye soruyor mesela. Ve sonra tanıyan velilere artık gördüğümde kapalı bile olsa ya da pazarda karşılaşıyorsun, öğretmen arkadaşın da seni tanımıyor, örtülü olduğun için. Ya da aaaa tanıyamadım örtülü olduğun için diyor. Sen miydin örtülü olunca değişmişsin falan diyen arkadaşlar oluyor.” (35, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.2.3.9. Baş Örtmenin Gerekliliğine İnanç

Başörtüsünün dinin bir emri olduğu tüm görüşmecilerce kabul edilmekle birlikte bunun farziyeti konusunda eminlik derecesi ya da nasıl olacağı konusunda farklı yaklaşımlar görülmektedir. Baş açmanın neye tekabül ettiğine yaklaşımlar da farklı farklıydı.⁷⁵

“Farz değildir, gelenekseldir diyemiyorum ama”

Bir katılımcı başörtüsü hakkındaki değişik yorumlara dikkat çekiyor ve dinin şekilden ziyade içerik olduğunu ifade ediyordu.

Şaziye: “Örtünmemiz veya açmamız tamamen Allah’la ilgili bir durum yani. Başımızı örtüp gerçekten kötü şeyler yapabiliriz, dedikodu yapabiliriz mesela. Başımızı açıp ahlaki bir hayat ta yaşayabiliriz. Hani bu bana şekil olarak geliyor sadece. Ya artık üstelemiyorum hayatımda ki birçok şey artık başörtüsü değil. Sadece insan olarak bir sürü şeyi, şekil olarak umursamıyorum şekilleri ben birey olarak aştım artık, daha çok içeriğe bakıyorum. İşte o yüzden, ayet ve hadislerden de prensip çıkarmak gerektiğini düşünüyorum. Kur’an-ı Kerim’de hani net olarak başınızı örtün değil de örtülerini omuzlarınızın üzerine indirsinler. Aslında bunu da tarihsel planı araştırılabilir diyenler var ki o zamanlar kadınların göğüsleri açılmış oralarını kapatsınlar diyor vs. Yani gelenek ihtimali gelenek olarak düşünmem daha kuvvetli farz değildir gelenekseldir diyemiyorum ama örtmeyen insana da örten insana da böyle müdahale etmemek gerektiğini düşünüyorum. Ve bana başımı örteyim mi Kur’an’da yazıyor mu diye soranlara ayeti okuyun eğer oradan şey olarak siz örtünmesi gerektiğini çıkartıyorsanız örtün ama kişinin nasıl kendisini huzurlu hissedeceği önemlidir.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Bu katılımcının dini bireysel bir din kategorisine indirgemekte ve herkese ana kaynaga ulaştıktan sonra kendi yorumuna göre dini yaşamasını önermektedir. Kendisi de bu yönde gelişen din anlayışına vurgu yapmaktadır. Yine başaçmanın yıkıcı etkisini aşmaya yönelik görünmeyen ama sıkça işlenen gıybet gibi günahlara dikkat çekmekte “başörtüsüz dindarlık” gibi yeni bir dindar kadın prototipi inşa etmektedir.

“Örtü hakkında ceza hükmü Kur’an’ın hiçbir yerinde yok”

Gıybet ve örtünme kıyası başka bir katılımcıda da ortaya çıkmaktadır. Gıybetin şiddetli bir şekilde yasaklanmış olduğuna dikkat çekilerek başını örtmeyen kadın için Kur’an’da bir ceza öngörülmediği belirtilmektedir. Ve üstelik örtü bugünkü revaç bulan şekliyle bir örtünme değildir. Başa atılan bir şal da örtünme olarak sayılmaktadır.

⁷⁵ Kadının başını örtmesinin dini hükümleri hakkında Bkz: M. Zeki Duman, Kur’an’da Örtünmenin Temel Sınırları” *İslamiyat, IV(2 Örtünme)*, s. 35-52, İ. Hakkı Ünal, “Hadislere Göre kadının Örtünmesi”, *İslamiyat, IV(2 Örtünme)*, s 53-68, Yunus Apaydın, “Klasik Fıkıh literatüründe Örtünme” *İslamiyat, IV(2 Örtünme)*, s89-98.

Mehtap: “Peygamberimize örtü ayeti geldiğinde durum farklıydı, farklı farklı örtünmeler olmuştur. Peygamberimiz bunun şeklini söylememiştir. Sadece kadınların namahremi çekecek kısımlarının yine kadınları düşünerek yaratılış gereği böyle bir emrin geldiğini düşünüyorum. Bir giybet husus Kur'an da ayetle cehennem de azapla yasaklanıyor ama örtü için böyle bir cezalandırma söz konusu değil. Çok ince giyinme, için gözükmessin. Kur'an'da geçen hükümleri farz olarak kabul etmem gerekiyor ama bunu uygulamayınca(örtü emrini) ahirette ne olacağını bilmiyorum. Başörtüsü sebebiyle tüm hayattan uzaklaşıp kapalı bir ortama girmeyi uygun bulmuyorum. Buna varıncaya kadar öyle eksikliklerimiz var ki, uygulama ve sonuç bazında. Örtü hakkında ceza hükmü Kur'an'ın hiç bir yerinde yok, tamamen Allah'ın takdiridir bu konu hakkındaki sonuç. Örtünme zaten günümüzdeki örtünme şekli değildir: tek gözü kapalı şekilde de olabilir, sadece başa şal atmak şeklinde de olabilir.” (34, MEB, Evli, Van)

“Baş açmak iffetsizlik değildir”

Başörtüsünün dini hükmü konusunda çoğunluk tereddütsüz farz olduğunu düşünmektedir. Yine büyük bir çoğunluk bunun iffetle bir tutulamayacağını vurgulamıştır. İffetli olmak için örtülü olmak şart olmadığı gibi örtüde tek başına iffeti sağlayıcı bir şart olarak görülmemiştir.

Başı örtmekle iffet ayrımı yapılmıştır

Sevgi Tütün “Başı açmak iffetsizlik değildir. ”(42, DİB, Bekâr, İzmir)

Başörtüsü yasağının aşılammış olması ve kadını zorlayan şartlar yeni yorumlara gidilmesine sebep olmaktadır. Yasak kaldırılamıyorsa içtihadı gidilip yeni yorumlarda bulunulması istendiği gibi katılımcılar başörtüsüne de yeni anlamlar yüklemektedirler.

Kadının namuslu, iffetli olduğunun mesajı başörtüsüyle daha kolay verilebiliyor olsa da başörtülü olmadan da bunun verilebileceğine dikkat çekilmektedir. Başörtüsü kesin yapılması gereklidirden yapılabiliriyorsa yapılmalı seviyesine çekilmektedir. Ve başörtüsü şekli şart olmaktan çıkarılıp ahlaki bir şarta dönüştürülmektedir. Bu konuda içtihadı gidilmesi gerekliliği ön plana çıkarılmakta ve başörtüsü zamana tarihsel koşullara uygun yeniden yorumlanmaktadır. Bireyci din anlayışının yine ortaya çıktığını görmekteyiz. Bununla iç içe geçmiş şekilde din tarihsel koşullar bağlamında yeniden yorumlanmaktadır.

Ulviye: “Örtünmek bence şartları uygun olan birisi açısından yapılabilecekse yapılabilir ama ben burada yine şey düşünüyorum şartların yeterince olgunlaşmış olması, insanların sosyal olarak buna hazır olması, sosyal ortamın buna uygun olması gerektiğini görüyorum. O dönem sosyal ortam buna çok uygunmuş çok müsaitmiş sanki aksi tuhafmış şimdi durum çok daha farklı şimdi bu konuda yine içtihadı yapılabileceğini düşünüyorum ben, duruma göre. Benim genel olarak aslında bu konuda düşüncem bir kadının erkek tarafından çok fazla teşhir edici, çok fazla dikkat çeken, zorla illa bana bakın dedirten bir tarz olmadığı sürece ben o bayanın örtülü olduğunu

düşünüyorum. Baş ister açık ister kapalı olsun çünkü başörtü ile de bir insan çok açık çok teşhir edici olabilir. Yine aynı şekilde baş açık saçları açık bir insan daha kapalı daha örtülü olabiliyor. Örtüde asıl olan aşırı derecede dikkati celbetmemek çok teşhirci olmamak etrafındakilere.” (25, MEB, Evli, Van)

4.2.1.2.3.9.1. “Baş Örtmenin Anlamsızlaşması: *Hepten mi Açsam?*”

Başı açmak başta çok zor kabullenilen bir süreç olsa da zamanla tüm katılımcılar alıştıklarını ve bu alışma yüzünden kendilerini suçlu hissetmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. “Gece gözyaşı dökmüyor olmak”, “okula girerken kolayca açıyor olmak” onları rahatsız etmektedir. Bunun yanı sıra, bu ilk aşamadan sonra her ne kadar kendilerine bunun bir mecburiyet karşısında olduğunu telkin edip zaruret miktarınca günaha girme şeklinde buna uysalar da yani sadece gerektiği yerde açıp gerekmeyen yerde kapatarak çözmeye çalışsalar da bir süre sonra bazı katılımcılar yaptıkları şeyin anlamsız gelmeye başladığını söylemektedirler. Baş örtmenin hikmetleri üzerine ulema tarafından o güne kadar sunulan açıklamalar yeni kıyaslarla devreden çıkarılmaktadır. Mesele başörtüsünün farziyetinin sorgulanmasına kadar gelmektedir.

Fahriye: “Başörtüsü açıkçası ben ailemin baskısı olmasa belki açılmayı düşünürdüm. Ama şimdi biraz bilmiyorum rahatladım. Ama bir ara düşündüm, ilk öğretmenliğe başladığım zamanlarda. Ya başörtüsü bilmiyorum, artık sanki bana çok gerekli bir şey gibi gelmedi artık. Benim için bir dini sembol olmaktan çıktı biraz. Şimdi bakıyorum başımın örtmemin sebebi ne diyorum saçımın görülmemesi mi, saçım görülse ne olacak ki yani. Hani başörtüsü takıyoruz renkli renkli güzel güzel yine bakıyor insanlar tüm açsam yine bakacaklar. Yani bilmiyorum erkekler ne kadar tahrik oluyor bundan ama benim için hiçbir şey ifade etmiyor artık. Ha başında örtü var ha burada saç var yani.”

P.D.” Baş örtmek farz mıdır?

Fahriye: “İnanın dün bile yine kendi kendime soruyordum sanki farz olma olasılığı yüzde 51 gibi benim için öyle düşünüyorum.”

P.D.: “O bir kalkarsa açmayı düşünür müsünüz?”

Fahriye: “O bir mahalle baskısı, aile baskısı belki. Ailem kendini çok mahcup hisseder belki ondan dolayı açmam. Dinden çıkmış gözüyle bakarlar size.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Katılımcı dini hükümlerin illetlerinin ya da sunulan hikmetlerinin içinde yaşanan zaman itibarıyla anlamsız kalmasına işaret etmektedir. Kadının örtünmesi erkeğin etkilenmesi gibi bir sebebe mi bağlanmalıdır veya bunun her hangi bir başka illeti mi aranmalıdır? İlet ve sebep ortadan kalktığında hükmün varlığı bu katılımcıda görüldüğü gibi sorgulanmaktadır.

“Şurada aç burada kapat bana çok mantıksız geldi”

Yine açık kapatmanın yarattığı anlam yitimi şu şekilde dile getirilmiştir.

Nesibe: “Çalışmaya başladığımda da hiç peruk takmadım. Gidiş gelişlerde kapatıyorum okula gelirken açıyordum. Ondan sonra bayramda gidiyorsun işte geziyorsun zaten etrafta başı açık veliler, törenler. Ondan sonra benim için çok bir anlamı kalmadı. İşte ilk göreve başladığımda, ilk yıl falan öyle yaptım. Zaten evim yakındı yine buradaki gibi işte iki dakika sürüyordu. Gelip giderken de açık gelip gitmeye başladım sonra bir iki çarşıya iniyorsun ev, okul, aşağısı çarşı öyle gidip gelmeye başladım yavaş yavaş kendiliğinden gelişti.”

P. D.: Burada (okulda) açık okula gidip gelirken kapalı olmadığımız mı?

Nesibe: “Öyle de yaptım, o dönemde pek kendimi iyi hissetmedim. Sanki kimi kandırıyorum ben kendi kendime ben ne yapmaya çalışıyorum ben kimi kandırıyorum? Ya bu örtüyse ya tam olmalı, ya da olmamalı diye düşündüm. Çünkü ben örtülü de oldum onu tam bir şekilde yaptım. Şimdi aç-kapa. Ya bu görünmeyecekse görüldü zaten. Bu saç göründü zaten. Yani şurada aç şu kapıdan çıkarken kapat bana çok mantıksız geldi.” (33, MEB, Evli, İzmir)

Katılımcı meselenin tüm inananlar için gelip dayanacağı çatışma noktasına işaret etmektedir. Dini hüküm akla uymuyorsa sosyal gerçekliğe uymuyorsa ne yapılacaktır. Hiçbir anlam ve önemi kalmasa da şekilsel şartlar korunmalı mıdır?

Dini emir olarak daha önce uygulanan başörtüsü sosyal hayatın içinde uyulamayan bir emir şekline gelince/getirilince ve başörtülü kadını dezavantajlı konuma düşürüyor olunca emrin farzıyeti sorgulanmakta Tanrı'nın niyeti anlaşılmaya çalışılmaktadır. Sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde kıyaslamaya gidilerek baş açma eylemine meşru gerekçe bulunmaya çalışılmaktadır⁷⁶. Dinin emri zaten çiğneniyor olduğundan bundan sonra yapılacak eylemde de çekinilen tek merci halk olmaktadır. Halkın kendilerine karşı uygulayacağı baskıdan çekinilmektedir. Ve bu halk “karşı mahallenin” değil “kendi mahallesinin” halkıdır.

Şaziye: “Daha iki üç yıl öncesine kadar şunu müthiş yaşadım; ya dedim ben başımı açacağım artık. Çünkü dışarıda başım örtülü ya bir binaya girdiğim zaman, girdiğim yer oranın tuvaleti ve bana ağır geliyor. (...) Düşündüm ve dedim başımı açacağım buna karar vermişim tayinim de çıkmıştı. Hadi dedim yeni bir yerde başlayacağım ben başımı da açayım, bunu artık yaşamayım yaşamak istemiyorum. Kişilik bozukluğu gibi geliyordu bana ve dedim artık çok da şey değil benim saçım görünmüş görünmemiş. Önemli olan benim ahlakım, karakterim. Düzgün bir insanım genel olarak. Ahlaksızlık

⁷⁶ Bilgi-kanaat-tutum-eylem şeklinde işlemesi gereken davranış silsilesi başörtüsünü açmakla bozulmakta ve bu bozukluk travmaya neden olmaktadır. Eylemde bir değişiklik yapılamadığı için kanaat ve tutumu oluşturan bilgide değişiklik yapılarak travma atlatılmaya çalışılmaktadır. Bilgi değiştirilmekte bu sağlanamıyorsa yeni yorumlara gidilmektedir.

yapmıyorum çünkü. Yapamıyorum, yapım buna müsait değil. Karar verdim(...) başımı açacağım ve öyle devam edeceğim hayatıma buna karar vermiştim, yapamadım.”

P.D. “Niye?”

Şaziye: “Çünkü şu en büyük sebep oldu. Toplum bunu anlayamayacaktı yani benim tutup da, işte o zaman 27 yaşındaydım, 27 yaşından sonra başımı açmamı ne ailem anlayabilir, ne akrabaların anlayabilir, ne şu an ki arkadaş çevrem anlayabilir, ne İlahiyattaki arkadaşlarım anlayabilir, komşum hiç anlamaz, kimse anlayamayacaktı beni. Dedim ki onlara anlatmakla geçireceğim zamanda gene ben yıpranacağım. Bunu yapıyorum gene ben yıpranıyorum aslında yıpranmakta değişen bir şey yok hep ben yıpranıyorum bırak uğraşma dedim kendime.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Bir kez başörtme yönünde alınan bir karar sonradan vazgeçilmesi çok zor bir sürece dönüşmektedir. Çevre baskısı bireyi çepeçevre kuşatmaktadır. Ancak bu baskılara karşı yine de başaçmaya karar veren örnekler olması (Nesibe)bize bireyin yapının tamamen esiri olmadığını göstermektedir.

“Din konusunda bence erkekler şanslı”

Yaşanan sürecin kadınları mağdur ediyor olması katılımcılarca sorgulanmaktadır. Başörtülü olmak kadın mağduriyetine dönüştürülmüştür. Aynı dini düşüncede de olsa erkek bu mağduriyeti yaşamamaktadır. Erkeğin sosyal hayatta dini tercihini görünür kılacak başörtüsü gibi dini bir göstergeyi taşıma zorunluluğu yoktur ve kolayca diğer erkekler arasına karışabilmektedir. Kadının başörtüsü ise onu her türlü sosyal ortamda bilinmesine, tanınmasına, ayrımcılığa uğramasına neden olmaktadır.

Sümeysa: “İlk açtığımda ağladım bütün ders boyunca. Çok kötüydü kendimi böyle çok kötü hissettim. O zaman hissettim, biliyor musun bu kadın erkek ayrımının çok korkunç bir şey olduğunu erkekler istedikleri kıyafetle gelip gidiyorlar sen orda böyle...”(41, MEB, Evli, Van)

Nesibe: “Din konusunda bence erkekler şanslı, örtünme problemleri yok en başta onu deşifre edecek en fazla bıyığı olabilir günümüzde eskiden sakal varmış o da yok şimdi. Onu da koymadığı zaman kendini deşifre edici bir şey yok. Hani bıyık koymadın, sünnet yani farz değil. Koymazsa da bir sıkıntısı yok yani vicdanını sızlatacak bir şey yok fazla ortada. İsterlerse dinini yaşayabilirler, ya sen bıyıklısın sen niye şunu yapıyorsun denmez. Yani sonuçta fazla eleştiri almazlar. Kadınlar üzerinde çok fazla eleştiri var diye düşünüyorum ben. Kadının dini yaşaması çok zor diye düşünüyorum ben. Din açısından çok şey hani bu örtüyü takmak ya da çıkarmak her şeyin hani bir göstergesi gibi kabul ediliyor ya o yüzden kadınların işi daha da zorlaşıyor ve erkek egemen bir toplumda yaşadığımız için her şey daha zor diye düşünüyorum.” (33, MEB, Evli, İzmir)

Katılımcı başörtüsüne yüklenen dini anlamı sorgulamaktadır.

4.2.1.2.3.10. Değerlendirme ve Sonuç

Katılımcıların tamamı hayatlarının bir döneminde başörtüsü kullanmış kişilerdir. Başörtüsü takmalarında aileleri, özellikle de ailenin erkekleri, önemli rol oynamıştır. Bu tüm katılımcıların ailelerindeki sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel yapıya uygunluk arz eden bir durumdur. Erkek hem tahsil olarak hem de ekonomik olarak güçlü konumdadır. Bu onu aile içi hiyerarşide üst noktaya taşıdığı için ailenin kadınları hakkında son sözü söyleme hakkının onda olması anlaşılabilir bir durumdur.

Baş örtmede ailelerin kızlarını İmam-Hatiplere yönlendirmeleri önemli bir etkidir. Dindar aileler din anlayışlarıyla uyuşmayan dış dünyaya kızlarının emniyetle açılabilmesi için başörtüsünü ve İmam-Hatipleri bir tür “mahfaza” olarak görmüşlerdir. Ve İmam-Hatipler zaman zaman kız çocuklarına alternatifsiz tek seçenek olarak sunulmuştur. İmam-Hatip okumayanların örtünme hikâyeleri ise bireyseldir. Okunan bir kitap, etkilenen bir hoca, devam edilen bir sohbet grubu, ya da tesadüfen İlahiyata başlamış olmak örtünme sebebi olabilmıştır. İlahiyata başlama ile örtünmenin gelmesi, statü gösterenlerinin özel hayata taşmasının örneğidir. Baş açık Kur’an okunamayacağı için, ya da İlahiyatta okuyan kadının başının açık olması yakışık almayacağı için örtünmüştür. Örtünme aile dindar değilse ya da seküler bir çevrede gerçekleşiyorsa genç yaş ile örtü bağdaştırılamamakta ve örtünün ertelenmesi gereken bir durum olduğu ifade edilmektedir. Bu başörtüsü kullanmaya başlamanın farklı kesimlere göre makul alt sınırının değişken olduğu bilgisini vermektedir. Dindar aileler için bu 5-6 yaş olabilirken ve yadırganmazken öte yandan kimi kesimlerde 20’li yaşlar bunun için uygun görülmemekte örtünmenin emekliliğe kadar ertelenmesi gerektiği görülebilmektedir.

Yine örtünmede halk İslam’ının alttan alta işleyen menkıbelere ya da hayali tasvirlerle dayanan söylemi etkili olmaktadır. Katılımcıların örtünmeleri, isteyerek ya da istemeyerek; sevgiden ya da korkudan hangi sebeple olursa olsun bugün için hepsi başörtüsünün -yerine getiremiyor olsalar bile- bunun dinen başörtmenin emredildiğine inanmaktadırlar. Ancak bazı katılımcılar bunun bugün için de geçerli bir emir olup olmadığı konusunda tereddütleri vardır ve kafaları karışıktır. Yaşanan zorluklar onları yeni yorumlara itmekte ve başörtüsü iffet üzerinden yorumlanmaktadır. Bireysel kanaatler

ışığında Tanrı'nın muradı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Yine dönemsel şartlar bu yorumlarda göz önünde bulundurulmaktadır. Burada önemli bir husus

Kadınların baş örtmesi ile ilgili aileler yanında devlet önemli bir aktör olarak devreye girmektedir. Siyasi hayatı etkileyen kararlar, özellikle 12 Eylül ve 28 Şubat'ın ardından gelen başörtüsü yasakları ile başörtülü kadının yaşam seçenekleri derinden etkilenmiştir. Yasaklara direnen bir kesim bunlara uymayı reddederek devletin elinin ulaşmadığı alana çekilerek sosyal görüntüden çıkmışlardır ancak bu aynı zamanda onların hayalleriyle vedalaşmalarına sebep olmuştur. Yasaklar, başörtüsü için mücadele veren din eğitimcisi kadınlar arasına nifak tohumlarının ekilmesine yol açmıştır. Bir kesimin ifadesi ile kimin davada samimi olduğunu gösteren bir turnusol kâğıdı etkisi göstermiştir. Başını açmaya zaten hevesli olan bir kesim olduğu görülmüştür.

Katılımcıların hepsi bir dönem bu yasaklarla karşılaşmıştır. Yasaklar her yerde aynı anda ve aynı şekilde uygulanmamıştır. Yasakları direnme yönünde karar alanlar yasaklardan kurtulabilmek için yasağın etkili olmadığı yerlere geçmeyi bir strateji olarak devreye sokmuşlardır. Ancak yasağın yayılan etkisi kaçmayı imkânsız kıldığında doğabilecek her türlü mağduriyet göze alınarak “eve dönmüştür”. Başörtüsünden vazgeçip kalmak ne kadar zorsa vazgeçmeyip eve dönmek ve evde kalmak da o derece zordur. Mağduriyet ve mahrumiyet hissi ancak ahirette hak aranabilecek bir travmaya dönüşmüştür. Karşı taraftın devlet olması itiraz için başvurulacak merci bırakmamıştır.

Başını açmayı reddedenler bu kararlarından dolayı her zaman aile desteğini yanlarında bulamamış aksine aileden ya da çevreden onlara yönelen baskılara maruz kalmışlardır. Bu dönemde “gelip örtülerini kızlarının başından çeken” babalar olduğu gibi, bazı aileler tarafından “devletle mücadele” edilemeyeceği söylenilmiş, başlarını açıp devam edenler örnek olarak gösterilmiş ve bir süreliğine de olsa başın açılarak okula devam edilmesi istenmiştir. Başörtüsü mağduriyetine, aile desteği mahrumiyeti de eklenmiştir. Bu Osmanlı'dan tevarüs eden devletin bekasının önceliği ilkesinin, söz konusu olan kızlarımız da olsa devletin yanında yer alma ve ona karşı çıkmama şeklindeki toplumsal hafızanın işlerlilikte olduğunu düşündürmektedir. Bu aynı zamanda ailelerin kızlarıyla din anlayışında ayrı köşelere düştüklerini de göstermektedir. Aileler kızlarının geleceği için gerekiyorsa taviz verilmesine taraftarken kızları aynı şekilde düşünmemektedirler.

Kandiyoti devletin politik yapısının uygulamalarının İslami pratikleri ve dolaylı olarak da kadınların yaşam seçeneklerini değiştiren ve belirleyen farklı uygulamalar ürettiğini söyler (Kandiyoti, 2007:90) Türkiye’de devlet eliyle uygulanan başörtüsü yasağı da söylenen etkiyi yaratmış kadınların yaşam seçeneklerini kökünden değiştirmiştir. Eve dönmeyip kalmayı seçen kadınlar başörtü yasağı ile mücadelede palyatif tedbirler ve kendilerince çözümler üretmişlerdir. “Baş açıp saç göstermemek” için ara bir çözüm olarak dinen caiz olduğuna dair kesin bir inanç olmasa da peruk kullanımına gidilmiştir. Bu geçici ve kısmen bir rahatlama sunmuştur. Peruk yanında şapka ve postişte kullanılmıştır. Ancak peruk kullanımına da karar vermek kolay olmamıştır. Baş açmakla benzeşen travmalar söz konusudur. Üstelik peruk kullanmanın kadının mağduriyetini ve mahcubiyetini iki kat arttıran bir azaba dönüşmesi söz konusu olmuştur. Hem günaha girmenin üzüntüsü erdiğini başını açtığını her daim kullara da ilan eden bir mahcubiyet eklenmiştir. Peruğun taşıma güçlüğü, estetik olmayan görüntüsü de ayrı bir mağduriyet ve mahcubiyet unsuru olmuştur

Peruk kullanmak dinen tecviz edilmiyor olsa da zamanla takanlar ve takmayanlar şeklinde bir ayrımın orta çıkmasına sebep olmuş ve bir kısım kimselerce imanda zaaf işareti olarak algılanmış ve başörtüsünden taviz verenler arasında ne kadar taviz verildiğinin göstergesine dönüşmüş, “manevi bir din iman ölçer” görevi görmeye başlamıştır. Peruk takan başörtülü kategorisine yerleştirilirken başını açan ise açık kategorisine yerleştirilmiştir. Oluşan baskı daha önce başını açarak çalışma yönünde karar alan bazı katılımcıların peruğa dönmesine sebep olmuştur.

Baş açma hikâyesini anlatan tüm katılımcılar bunun psikolojilerini derinden etkileyen yönlerini aktarmışlardır. Kendini çırılçıplak soyunmuş gibi hissetmek ya da ölmeyi istemek travmanın büyüklüğünü gösteren ifadelerdir. Travma bir kerede yaşanıp bitmemektedir üstelik. Yarattığı derin etki zamanla azalarak devam etse de yarattığı ikilemler asla son bulmamaktadır. Acaba doğru karar mı verdim sorgulaması sürmekte açmayanların mağduriyetine sebep olunup olunmadığı, ya da baş açarak fitneye mi sebep olunduğu asla netlik kazanmayan sorulara dönüşmektedir.

Başörtüsünü açanların dile getirdikleri bir diğer nokta bunu kendi tanıdıklarının yanında yapmanın zorluğudur. İnsanlar kendilerini tanımayan çevrelerde başlarını daha rahat açabildiklerini ifade ederken özellikle tanıdıkların anne baba da olsa başını

açtığını görmesi istenmemektedir. Onlar geçmişi bildikleri için bu yeni görüntü ya kendilerinin ikiyüzlülüğünün ya zayıflığının ya da kendileri hakkında söylemiş oldukları yalanın şahitliğidir çünkü.

Görüş bildiren tüm katılımcılar başlarını ilk açmanın zorluğu yanında zaman geçtikçe açık olmaya ya da peruk takmaya alıştıklarını ve bunun alelade sıradan bir iş haline geldiğini bunun ise dini hassasiyetlerini kaybetmiş olduklarını düşündürdüğü için onları üzdüğünü ifade etmişlerdir. Baş açmış olmanın ağırlığına bu kez bir de günaha alışmış olmanın verdiği ağırlık eklenmiştir.

Baş açmaya karar verme süreci her birey için kendi iç muhasebesi sonucu gerçekleşen bir durum olmakla birlikte bu kararı verip uygulamaya koymak bunu bireysel olmaktan çıkarıp içinde bulunulan tüm grubu ilgilendiren bir sürece dönüştürmektedir. Yasak mağduriyeti direnen bir grup iken, bu tercih onları ‘başını açanlar’ ve ‘başını açmayanlar’ şeklinde bölmüştür. Başını açanlar, grup birliğini bozmakla, cepheyi dağıtmakla, arkadaşlarının hakkına girmekle suçlanmış açmamakta direnen grup tarafından da dışlanmışlardır. Ancak bu ister başını açsın isterse açmasın iki tarafın da kaybettiği bir bölünme olmuştur. Başını açmayan geleceğine dair hayallerinden vazgeçerken direnmiş olmanın, taviz vermemiş olmanın muzafferane huzurunu kazanırken, başını açan geleceğe dair planında yürüme şansını kazanmış ancak dinde taviz, arkadaşlara davaya ihanet gibi ağırlıkları da yedeğine almıştır.

Baş açmanın yarattığı travmayı en aza indirebilmek için katılımcıların pek çok meşrulaştırıcı sebepler sıraladıkları görülmüştür. Keyfi yapılmış bir iş olmadığını anlatan sebepler sıralanmıştır. Öncelikle bu keyfi değil mecbur kaldığı için zaruret miktarınca yapılmaktadır. Yani dışarıda da açık gezilmemektedir. İnsanlara faydalı olmak en çok öne sürülen sebeptir. Hem bu sebep hem de ilim öğrenmek dini argümanlara dayanılarak öne sürülen iki meşrulaştırıcı sebeptir. Ailenin bunu istemesi ve para kazanmak zorunda olmak ve ev kadını olmanın değersizleşmiş olması baş açmaya iten diğer sebeplerdir. Bir kısım katılımcı zaruret dışında da başlarını açtıklarını söylemişlerdir. Bunun nedeni olarak da eşlerinin mesleki yükselmelerinin başörtüleri nedeniyle engellenmesi kaygısı olduğunu söylemişlerdir.

Yasakla birlikte çalışma alanı olan yerlerde başörtüsünü açmak, yasak dışında kalan yerlerde ise kapatmak adeta yeni mahremiyet sınırları inşa etmiştir. Bu sınır

zaruret miktarına bağılı olarak okulun bahçe kapısına kadar genişletilmiştir. Genişleyen sadece mahremiyet sınırları değildir aynı zamanda korku sınırları da genişlemiştir. Herkesin içinde yasağı kot pantolonuyla, mini eteğiyle delen başkalarına değil başörtüsü nedeniyle sadece ona yönelen ayrımcılık yarattığı, öz güven kaybı ve korkuyla birlikte her resmi kurumu içine alan bir korkular kenti üretmiştir. Yasak olmasa da girilen resmi binada olmayan yasağa uyulmaktadır. Yine başörtülü kadının başörtüsü ile çalışma ortamında bulunmasına izin verilmemesi ile Türkiye'nin kalkınmasını omuzlayan meslek sahibi kadınlar resminden başörtülü Müslüman kadın imgesini silmektedir.

Baş açmanın bunlar yüzeye yansıyan kısımlarıdır ama derinden derine işleyen ontolojik gerçekliği yaralayan bir durum söz konusudur. Dinin emri ile devletin yasaklarının kadın bedeni üzerinde çatışması, onu çözüm sunabilecek her ihtimali değerlendirmeye itmektedir. Baş "bir açıp bir kapamakla", "orda açıp burada kapamakla baş örtmenin anlamsızlaşması söz konusu olmuştur. Yine baş açma tecrübesinin bir süre sonra eskisi kadar acı vermez olmuş "alışılmış" ve başlarda çok korkunç görünen günah algısının yitirmesine de yumuşatılmasına keskin sınırlarının kaybolmasına yol açmıştır. Bu beraberinde baş örtmeden de dinin diğer emirlerinin yerine getirilerek iyi bir Müslüman olunabileceği ya da baş örtmeden de iffetli olunabileceği algısını doğurmuş baş örtmenin iyi bir Müslüman olmadaki öncelik sırası ve hatta başörtüsünün gerekliliği sorgulatır olmuştur. Din eğitimcisi Müslüman kadın modern dünya ile ilişkisinde yaşadığı sorunlar sonucu ontolojik bir krizle karşı karşıya kalmakta bu bazen varoluşunu onlar üzerinden anlamlandırıldığı inançları, değerleri sorgulamasına neden olmaktadır.

Bütün bu bölüm bize kadının sosyal hayata çıkışında baş örtme ya da örtmeme yönünde alacağı bir kararın Türkiye şartlarındaki bir ülkede, onun hayata nereden, ne şekilde, nasıl ekleneneceğinin belirleyicisi olduğu gibi hayatının seyrini etkileyen önemli bir etken olduğudur. Erkeklerin böyle bir sorumluluğu olmaması nedeni ile başörtüsü yasağı cinsiyetler arasında kadını sosyal hayattan dışlayan bir ayrımcılık aygıtına dönüştürülebildiği gibi aynı zamanda başörtülü kadını başı açık olanlardan ayırıp yasaklayarak da kadınlar arasında bir ayrımcılık mekanizmasına dönüşebilmektedir.

4.2.1.3. Rol Model Ol(ama)ma

“Örnek alınan dinsel öncü, şahsi meziyetlerinin daha yüksek seviyesiyle tanımlanan dinsel anlamdaki bir şekillendirmesiyle, diğerleri tarafından takip edilebilecek hayat yolu için örnek bir model hazırlar.” (M.Weber)

Rol model; “bireyin belirli bir toplumsal rol çerçevesindeki davranışını ona bakarak şekillendirdiği ve ona uygun benzer tutumlar benimsediği bir anlamlı öteki” olarak tanımlanmaktadır. Rol model alınacak kişinin günlük hayatta tanınıyor (ya da yaşıyor) olması gerekmemektedir. Bazı insanlar, belirli roller çerçevesindeki davranışlarını gerçek ya da efsanevi tarihsel şahsiyetleri model alarak oluşturabilebilmektedirler (Marshall, 1999:624). Bu anlamda Müslümanların hayatında örnek aldıkları temel şahsiyet Hz. Peygamber’dir. O, hayatta değilse bile sünnetine uyma onun yaşadığı gibi yaşama, onun “Kur’an ahlakı” gibi ahlaklanmaya çalışma Müslümanların izleyecekleri yoldur. Kur’an’ı anlama ya da sünnete vakıf olma halktan herkesin kolaylıkla yapabileceği şeyler değildir. Üstelik soyut gerçekliklerin farkına varıp onları hayatın yaşanan rukünleri haline dönüştürmek, somut bir örneğe bakarak onu taklit etmekten çok daha zordur. Bu nedenle halk nezdinde, dini konuda somut temsiliyet önemslenmektedir.

Örnek alınacak kişiler Hz. Peygamber’den sonra onun varisi olan âlimlerdir. Âlimlerin olmadığı yerde halk, bu temsili din adına öne çıkan kişilerde görmek istemektedir. Bu örnek kişi olma statüsü, geleneksel toplum yapısında, halk içinden ilmi, ameli inkişafı bizzat müşahade edilerek o statüye layık görülen kişilerce doldurulmaktaydı. Modernleşme süreci ile devlet, tekke ve zaviyeleri kapatmanın yanısıra dinin eski işlerlik mekanizmalarını değiştirmiş, gayr-i resmi alandan (tarikât ya da cemaatler yoluyla) din insanı yetiştirme görevini de de bizzat üstlenerek denetim altına almaya çalışmıştır. Ankara’da 1949’da bu amaçla İlahiyat Fakültesi⁷⁷ açılmıştır. (Öcal, 1986: 116) Önceleri kızların alınmadığı bu okullara zamanla kotalı da olsa kız

⁷⁷Osmanlı Dönemi’nde Maarif Nazırı Emrullah Efendi’nin Dar’ul Fünun’un Ulum-u Şer’iyye (Şer’i İlimler) Bölümü Türkiye’de İlahiyat Fakültesinin ilk nüvesi sayılsa da 1919 da kapatılmıştır. 1924’te Dar’ul Fünun’a bağlı olarak açılan ilk İlahiyat Fakültesi de hem Tevhid-i Tedrisat Kanu’nun benimsenmesi hem de 1928’de laikliğin kabulünün de etkisiyle 1933’te kapatılmıştır. İlahiyat Fakültelerinin tarihçeleri için bkz. Mustafa Öcal. “İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1,1 , 1986.

öğrenciler kabul edilmiş sonrasında ise kızları sınırlayan kotalar da kaldırılmıştır. Bu okulardan mezun olan kız öğrenciler devlet tarafından halkın dini öğrenecekleri kaynaklar olarak MEB’de din dersi öğretmeni ya da DİB’de vaize, Kur’an kursu öğreticisi gibi çeşitli kademelerde görevlendirilmişlerdir. Bu görevlerin hepsi eğitime ve öğretme üzerine kurulu öğretmenlik görevidir. Öğretmen⁷⁸ “resmî ya da özel bir eğitim kurumunda çocukların, gençlerin ya da yetişkinlerin istenilen öğrenme yaşantıları kazanmalarına kılavuzluk etmek ve yön vermekle görevlendirilmiş kimse” ya da “bilgi, görgü ve yaşantısı ile belli dal ve alanlarda başkalarının yetişme ve gelişmesine yardım eden kimse” olarak tanımlanmaktadır. Halka örnek olma görevi halk tarafından olmasa da devlet tarafından din eğitimcisi olarak görev yapan kadınlara yüklenmiş bulunmaktadır. İster halkın tercihleri ile isterse devletin atamaları ile gerçekleşmiş olsun ismin önüne getirilen “din” ile ilgili bir ön ek o ismi taşıyan kişiye toplum içinde büyük sorumluluk yüklemekte, her açıdan, her süreçte o kişinin örnek olması beklenmektedir.

Modern zamanlar her ne kadar iş yaşamı ile özel yaşamı birbirinden kesin sınırlarla ayırıp ikisinin birbirine müdahalesine izin vermeme yönünde kurgulanmış olsa da bunu geçersiz kılan durumlar söz konusudur. Hem geleneksel toplum yapısının bazı özelliklerinin sürüyor olması, hem bazı mevkilerin ve meslek dallarının kendine has özellikleri bu ayrımı imkânsız kılmakta ve gereksiz bir çabaya tahvil etmektedir. Bireyin isteyip istememesinin bir önemi olmaksızın bunlar, adeta kişinin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak algılanarak onun tüm yaşamına sirayet edebilmekte, o mevki ya da meslek mensuplarının buna uygun bir kimlikte sosyal hayatta yer almaları beklenmektedir. Dinle ilgili mevki ve meslekler de böyledir. Çünkü meslek aynı zamanda dini kimliğin de bir ifadesi görülmekte, hayatın her yanını kuşatmaktadır. Özel hayat “statü işgaline” uğramakta ortadan kalkmasa da görünmez hale gelmektedir.

Din eğitimcisi kadının mesleği de böyle bir meslek dalıdır. Din eğitimcisi olarak DİB ya da MEB’de çalışan kadından toplumsal beklentiler iş yeri ile sınırlı kalmamakta onların hayatının her alanına yansiyarak kimliğin bir bileşeni olarak algılanmaktadır. “Ben bunu meslek olarak icra ediyorum dışarıda uyma zorunluluğum yoktur” deme

⁷⁸ Bu tanımlama TDK sözlüğünde öğretmen için verilmektedir. Bu tezin örnekleme olan kadınların hepsi öğretmen tanımlaması içine girmekle birlikte “öğretmen” sözcüğü Türkiye’de daha ziyade MEB’de bu görevi yapanları tanımlayan bir içerikte kullanıldığı ve diyanette benzer görevi yapanları dışarıda bıraktığı için tez boyunca araştırmaya dahil edilen grubu tanımlamak için “din eğitimcisi kadın” kavramı kullanılmıştır. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim: 20.06.2013

lüksü de yoktur. Çünkü mesleki olarak öğrettiği müfredatın içeriği sosyal hayatın her alanına dair söz söyleyen öğretilerdir. Üstelik öğrettiği dine inanıyorsa dini ona “niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz?” uyarısında bulunmaktadır. Ya söylediklerini uygulayacak eylemleri ile anlattığı gibi mükemmel bir örnek olacak ya da söylediğinin aksine davranarak, dinen sorumluluğunu yerine getirmediği gibi, diliyle kendini yalanlayarak oto-itibarsızlaştırma yapacaktır.

Rol model olma görevi aynı statüdeki erkekler içinde, söylenen noktalarda hasasiyetleri olan bir görev olmakla birlikte, asla kadın için olduğu kadar zor değildir. Çünkü modernlik/modernleşme kadın cinsiyet rollerinde erkekle kıyaslanamayacak kadar radikal ve yüzeye yansıyan değişiklikler talep etmektedir. Aradaki farklılık kıyas götürmeyecek derecede büyüktür. Aşağıda hem modern(modernleşen seküler bir dünyada din eğitimcisi olmanın (erkeklerle benzeşen) kadına yüklediği sorumluluğun ağırlığı, hem de böyle bir görevde kadın olarak bulunmanın getirdiği ilave sorumluluklar ve zorluklar değerlendirilmiştir.

“Kadın olmanın ağırlığı erkek olmanın hafifliği”

Kadın olmak ve erkek olmak arasında din eğitimcisi olunsun olunmasın taşınan sosyal yükün ağırlığı açısından fark vardır. Bir katılımcı tarafından bu şu şekilde izah edilmiştir.

Emine: “Ben İmam-Hatıpte başladım, eşim lisede başladı yani o farkı da gördüm. Kadın ve erkek açısından farkları sıkıntıları. Eşimde de gördüm mesela, o da bir din dersi öğretmeni ben de bir din dersi öğretmeni. Ama kadın ve erkek arasında o işte kadınlarla rahatça oturup kalkabiliyor bana kota koyuyor konuşmayacaksın, selamlaşmayacaksın. (...) Eleştiriyor mesela benim burada bir erkek arkadaşımın konuşmam sorun olabiliyor. O gidiyor geliyor arabasına alıyor sorun olmuyor hiçbir sorun değil ama ben yapınca sorun (...) Yani çok şey o konularda çok tutucu, böyle eleştirici çok şey, beni hep aynı kalsın kendi değişsin istiyor her türlü eleştiri kılık kıyafet işte hafif makyaj yapsan eleştiriyor. (...)Onlar daha rahatlar demek istedim, bize göre kesin rahatlar. Bir de bizi eleştirdikleri kadar kendilerini eleştirmiyorlar onların doğal hakkı ama biz yapamayız. Yani o gelenekten kaynaklanan bir şey diye düşünüyorum dinden değil de.” (39, MEB, Evli, İzmir)

Müslüman toplumlar açısından bakıldığında modernleşmenin ve sekülerleşmenin taşıyıcı vektörlerinin erkekler olduğu açıkça görülebilir. Bu Türkiye için de Osmanlı’dan bu yana böyledir. Batı ile ve Batılı yaşam tarzı ile ilk irtibata geçip oradan ithal değerler getiren seküler yaşam tarzına direnmeyen öncelikle erkeklerdir. Bu İslami düşüncedeki erkekler için de böyledir. Toplumun geleceği adına söz söyleme

düşüncesi onları toplumun tamamı ile irtibata geçmeye ve onların kabulünü kazanmaya zorlamaktadır. Kadınlarla aynı mekânı paylaşma, içkili mekânlarda bulunma, sakalını kesme, kadınlarla tokalaşma gibi pek çok seküler davranış sahiplenilmiyor olsa da onlar tarafından öncelikle sergilenmektedir. Yukarıdaki katılımcının eşinin durumu da bu yönde bir örnek olarak okunabilir. Ancak erkek kendisi için olabilir gördüğü bu davranışları kadının sergilemesinden rahatsız olmaktadır. Bu erkeğin dindarlığının ve namusunun kadın üzerinden değerlendiriliyor olmasının bir sonucudur.

4.2.1.3.1. Rol Model Olmanın Gerekliliğine İnanç

Din toplumsal cinsiyet kalıplarının üretilmesinde önemli bir belirleyicidir. Öğretisinin ilkeleri doğrultusunda iman edenlerden talep ettiği davranış kalıpları vardır. Bunlar ya dinin kutsal metniyle va'z edilmiştir ya da o dini yaşayan peygamber ya da din adamlarının uygulamalarıyla yerleşmiştir. “Din insanların” ya da din adına söz söyleyen kişilerin söyledikleri ve yaptıkları mevcut toplumsal cinsiyet kalıplarının aynen sürdürülmesine hizmet edebileceği gibi değişmelerini de sağlayabilir. Bunu rol model olarak yapabilir. Anlattıklarını yaşayarak gösterirken anlatıya kendi yorumunu katmaktadır çünkü.

Din eğitimcisi kadın mesleğini icra ederken mesleki bilgi ve donanım yanında ayrıca rol model olması gerekliliği bu konuda görüş bildiren tüm katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Sadece mesleki bilgiye sahip olup onu aktarmakla ya da memuriyet gerekliliklerini yerine getirmekle din eğitimcisi görevi layıkıyla yerine getirilmiş olmayacağı söylenmiştir. Anlattıklarını aynı zamanda yaşayarak, örnek olarak göstermesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Şerife: “Din eğitimcileri çocuklara karşı samimi olmak durumundalar. Bütün olumlu özellikleri üzerlerinde taşımaları. Söyledikleriyle yaptıkları birbiriyle uyumlu olmalı.”(42, DİB, Bekâr, İzmir)

Nurcan: “Yaşayarak örnek olmalıdır bu çok önemli bence. Özellikle bizim toplumda sorun; dindardır şunu yapıyor, hacıdır şunu yapıyor. Bence bunu silmek için dindar insanın bunu hayatında da uygulaması lazım. Ne kadar yapabiliyorsa bir tarafından tutmalı ipin (...)olmalı yaşamalı elinden geldiğince dinin kurallarına uymalı ve çok güler yüzlü dinin yüzü olabilmeli dini temsil edebilmeli o çok önemli bence karşıdaki insana dini kesinlikle bu dindardır.” (33, MEB, Evli, Van)

Neslihan: “Çünkü örnek olmamız lazım her anlamda ben din kültürü öğretmeni olarak bütün öğretmenlere idareye karşı(...) şunu düşünüyorum bir yanlış yapan, benim yaptığımı değil de din kültürü öğretmenlerine gider bütün camiaya diye o anlamda ben hassas olmak istiyorum. Benim şahsıma bir şey gelse o kadar üzülmem ama bütün din

kültürü öğretmenleri adı lekelenirse bundan üzülrüm diye daha böyle anlayışlı olmaya çalışıyorum. İnsanlarla ilişkilerimi daha iyi tutmaya çalışıyorum.” (35, MEB, Evli, İzmir)

Meral: “Kendimde büyük zaaf lar gördüğümü belirterek söylemek istiyorum en başta, imanlı ve inancını yaşayan biri olmalıdır. Çünkü, örnek olmak öğretmekten çok daha önemlidir. Hem inanmalı hem de o inandığını yaşamalı yaşayarak en başta örnek olmalıdır yani sınıfa girip çocuklara şöyle yapın böyle yapın diyip teneffüste tam onun aksi bir şey yapıyorsanız hiç bir inandırıcılığınız olmaz.” (36, MEB, Evli, Van)

“Derslerde işte din şöyle din böyle peki niye kendileri niye uygulamıyorlar?”

Yaşayarak örnek olunmuyorsa anlatmanın da bir önemi kalmamakta söz ve eylem uyumsuzluğu öğrencinin tepkisini çekebilmektedir. Dini kimlikle bir yerde bulunuluyorsa, tüm davranışlar din süzgecinden geçirilerek, uygunluk testine tabi tutulmaktadır. Hayatının her anının belli kıstaslarca değerlendirildiği bir mesleğe mensup olmak oldukça gerilimlidir.

Ayşegül: “Bana bir gün son sınıf öğrencisi geldi dedi ki size bir şey sorabilir miyim hocam dedi. Dersine de girmiyorum. Sor bakalım dedim. Benim anlamadığım bir şey var dedi. Din dersi hocaları bize anlatıyorlar da hani derslerde işte din şöyle, din böyle. Peki, niye kendileri uygulamıyorlar dedi. Beni çok üzdü mesela. Hani o an öyle dedi. Şey yani davranışları falan onu kastetti. Büyük ihtimalle. Ben de dedim ki bazen dedim insanlar her okuduğu şeyi uygulayamıyorlar. O öğretmenler de insan onlar da etten kemikten. Hata yapabilirler sen anlattıklarından almaya bak, hani hocaya takılma anlattıklarına bak dedim. Öyle geçiştirdim hani artık ne kadar tatmin olduysa. (...) Diğerlerinde pek şey karşılanmaz zaten; fizikçidir, kimyacıdır, biyolojicidir diye, zaten dikkat edilmiyor, ama siz meslekçisiniz ya ne yaparsınız şey olur. Adım atsanız kabahat olur. Çok gözler üstünüzde oluyor yani .” (25, MEB, Bekâr, Van)

“Senin gibi bir din kültürü öğretmeni ile karşılaşmış olsaydım dinsiz olmazdım”

İyi bir örneğin nasıl olacağı ya da olması gerektiği aktarıldığı gibi bunun iyi bir şekilde gerçekleştirilmezse toplumda yaratacağı tahribatlara dikkat çekilmiştir. Yarım bir doktorun candan ettiği gibi yarım bir din insanı da güzel örnek olamayarak dinden edebilmektedir. Sorumluluk çok büyüktür.

Bir katılımcı, önceleri din kültürü öğretmeni olduğu için kendisinden hiç hoşlanmayan hatta konuşmayan bir öğretmen arkadaşını daha sonra şöyle dediğini aktarmaktadır.

Göknur: “Bana şunu söylemişti ben muhtemelen senin gibi bir din kültürü öğretmeni ile karşılaşmış olsaydım dinsiz olmazdım. İnançla arası yoktu daha saygılı olurdu. Çünkü hep bana hep şey üzerinden anlatıldı her şey elinde sopa olan bir yaratıcı figürü ile

anlatıldı, isyankâr bir ruha da sahipti (o kişi). Ruhları çok iyi tanımak lazım.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Şimdi size dayak atmam lazım ama peygamberimiz kimseye atmamış”

Kötü örnek olunacağı endişesi bazen katlanılması güç durumlara da katlanmayı gerektirmektedir. Bu durum pek çok din kültürü öğretmeni tarafından dile getirilmiştir. Bazen diğer hocaların çok daha rahat ve kolaylıkla uyguladıkları yaptırımları öğrenciye uygulamadıklarını, hep öğrencinin kalbini kazanmaya yönelik hareket etmek durumunda olduklarını aktarmışlardır. Çünkü sergileyecekleri olumsuz bir davranış sadece kendilerine değil temsil ettikleri dine mal edilmektedir. Onların sevilmemesi dinin sevilmemesine dönüşebilecektir.

Şeyma: “İşte çocuklara diyorum mesela çok yaramazlık yapıyorlar. Diyorum şimdi size dayak atmam lazım ama peygamberimiz hiç kimseye dayak atmamış. Ben de onu anlattığım için bunu yapmamam gerek. Çocuklara bunu söylüyorum. Dövmemeye dikkat ediyorum mümkün oldukça(...) Meslekle bağdaşmıyor. Mesleğime göre daha titiz dikkatli gayretli olmam gerektiğini düşünüyorum.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Rümeysa: “Bir peygamber kadar veya onların eşleri kadar örnek olamayız asla olamayız da en azından onlar kadar gibi olmak için çaba sarf etmeye çalışıyorum anlayışlı olmaya çalışıyorum sabırlı olmaya çalışıyorum, çoğu yapabileceğim şeyden de feragat ediyorum, örnek olma açısından.” (45, DİB, Evli, İzmir)

“Din kültürü öğretmeni olmanın da böyle bir ağırlığı oluyor”

Bir başka branşta olan öğretmen çevresine karşı olan davranışlarında etki tepki çerçevesinde nasıl davranıyorlarsa ona uygun davranabilecekken bazı öğretmen katılımcılar okulda arkadaş çevreleri tarafından dışlanmaya çalışmalarına karşı hep yumuşaklıkla hareket etmek zorunda kalmışlardır.

Şaziye: “Gerçekten gözümün içine bakarak hiç selam vermeyen çok insan oldu. Ben de ısrarla, gülümsedim insanlara. Din kültürü öğretmeni olmanın bir de böyle bir ağırlığı oluyor, üstüne yüklediği bir vazife oluyor. İnsanların kafasındaki ki şeyi yıkmaya çalışıyorum somurtkan dindarlar bu imajı yıkmaya çalışıyorum, gülen şakalaşan bir insan olarak. Bence olması gereken tavrın bazen gerçekten mutsuz olsam bile insanlara böyle bir imaj sunmak için özel olarak gayret ettiğim oluyor din kültürü öğretmeni olduğum için. Sadece başa örtülü ve başka branş olsaydım bu kadar umursamayacaktım ama din kültürü öğretmeni olduğum için bunu hissediyorum.” (29, MEB, Bekâr, Van)

4.2.1.3.2. Rol Model Bir Kadın Din Eğitimcisinin Özellikleri

Bu beklentilerin neler olduğu konusunda katılımcılar genellikle benzeşen özellikler sıralamışlardır. Bu beklentiler onların olabildikleri ya da olmayı hedefledikleri beklentiler olmasa da çevrenin bu yöndeki beklentileridir.

Şahika: “Converse giymeyeceksin dar pantolon giymeyeceksin pantolon giyersen üstüne bir şey giyeceksin. Üstüne bir şey giyersen üstü kesinlikle açık olmayacak. Çok fazla sesin çıkmayacak mesela. Kesinlikle metal müzik dinleyemezsin. Avrupai yaşam tarzına sahip olamazsın. Avrupa’ya özenemezsin, çünkü sen gelenekselcisin. Neye özenebilirsin Osmanlıya özenebilirsin. Kesinlikle Amerika’ya özenemezsin, metal müzik dinleyemezsin, en güzel dinleyeceğin şey ud ney fon ilahi olabilir. Din kültürcüsüsün çünkü onun dışında bir müzik, bir film hakkında konuşamazsın çünkü sen İlahiyatçısın yadırganıyorsun. Öyle uzun pardösülü, yani böyle başı önde kafasını kaldırmayan, sesini çıkarmayan, başörtüsünü omuzlarına kadar döken. Elinde her daim bir kitap hiçbir şekilde konuşmayan. Erkeklerle elini uzatmayan böyle erkeklerle pek muhatap olmayan, ortama girmeyen, genç deyimle ortama girmeyen bir köşeye çekilmiş tek derdi din olan hani dünyayla pek alakası olmayan bir kadın.” (24, MEB, Bekâr, Van)

Meral: “Benden ağır başlı olmam, uysal olmam, erkeklerle mesafeli durmam, güler yüzlü olmam mesture giyinmem gibi çok şey bekleniyor.”

Sultan: “Ben illa da pardösü diye tutturarlardan değilim. Ama toplumda şöyle bir düşünce var. Hani böyle pardösü giyince sanki daha dindarsın da, pardösü giymesen daha az böyle, onu ben hissediyorum insanların bakışlarından.” (46, MEB, Evli, İzmir)

Bazı katılımcılar örnek bir kadın din eğitimcisinin nasıl olması gerektiği hususunda toplumun beklentisiyle uyuşan beklentilerini dile getirmişlerdir.

Azize: “Mesela kahaayla gülmemek, hani dedim ya biraz daha ağır olmalı. Dikkatleri üzerine çekmemeli, ona göre davranmalı düşünüyorum. Giyim kuşam dar giyiniyorsa dar giyinmemeli, makyaj yapıyorsa yapmamalı. Yani çünkü din bunları yasaklıyor. Yasakladığı şeyleri de örgencilerin karşısında giyerek kötü bi örnek olmuş olur bence.” (31, MEB, Evli, Van)

Nermin: “Ben bazı arkadaşlarda görüyorum. Kıyafet, kıyafette var gerçekten mesela din eğitimcisi gerçekten biraz özellikle Kuran kursu ya da vaize bunlarda örnek olmak gerektiğini düşünüyorum. İslamiyet’in tesettürü kapanması neyse bunu yapsın ki bunu tercih ediyorsak yaşantımıza bunu koyduysak örnek olmak ve bunu uygulamak gerektiğini düşünüyorum. En azından vücut hatlarımız hiç belli olmadan şıklık başka bir şey, Hani diyorlar ya şık olmak Şıklık başka bir şey, vücut hatlarımız belli olmadan, temiz, diğer kadınları imrendirecek ve özendiricek şekilde de giyinebiliriz ve dikkat ederek giyinebiliriz.” (33, DİB, Evli, Van)

Zekiye “Kot pantolon isteyen giysin ama kursa gelemes. onun kurs hocası olduğunun bilinmediği hallerde giysin, ben de giyiyorum kot pantolon ama üzerine uzun giyiniyorum kısa giyinmiyorum.” (28, DİB, Evli, İzmir)

Esra: “Bizim de biraz göze hitap etmemiz lazım güzel giyinmemiz lazım. Güzel dediğim çok abartıya kaçmadan güzel, hanım hanımcık giyinmemiz lazım. Hani gidipte kot pantolon zaten yakışık almıyor. Okulda giymemiz, ondan sonra kursta. Ama giysek de üstüne uzun bir şey giyip de giyebiliriz, hiç bir şey olmaz önemli olan işte dar olmaması. Çünkü örnek insan olmak zorundayız. Onlar da bizim gibi giyinecekler diyecekler ki, ah hoca da böyle giyiniyor ben ne olur giyinsem. Zaten onları anlatıyoruz derslerde tesettürün nasıl olması gerektiğini.” (31, DİB, Evli, İzmir)

Nurcan: “Mesela selamlaşmalı buna çok önem vermeli erkeklerle de selamlaşmalı selam alıp verebilmeli (...) gülümseyebilmeli, ama kaha atmamalı mesela bir şakaya katılabilmeli. Ama o şakanın düzeyli olması lazım. Bütün bunları yapmalı ama

kesinlikle zamanına göre dini yaşıyor ve insanlara bunu anlatabilmesi lazım, sert bakışlı olmamalı. Okulda benden yumuşak bir insan olmamı bekliyorlar.” (33, MEB, Evli, Van)

Sultan: “Çok dikkat çekici bir şekilde makyaj mesela. Bunu kendi arkadaşlarım, açık arkadaşlarımda söylüyor. Kapalı ama çok dikkat çekiyor niye diyorum çok makyaj yapmış çok dar giymiş. Yani bu noktada biraz daha insanlar nefsinin esiri olmamalı. Dikkat etmesi gerekiyor. Hep söyleniyor böyle. Biz kapalıları değil, açıkları söylüyor biraz daha böyle hani. Başını örtmüş kolu açık veya eteği çok kısa hani daha çok erkeklerin cazibe merkezi haline gelebiliyor.” (46, MEB, Evli, İzmir)

Yukarıdaki verilerden hareketle din eğitimcisi kadından beklenen roller şu şekilde sıralanmaktadır; kendini yetiştirmiş olmalı, ağır başlı olmalı, güler yüzlü olmalı, selamlaşmalı, insanlarla iyi ilişki kurmalı, yumuşak bakışlı olmalı, ölçülü, terbiyeli seviyeli, sevecen, sabırlı anlayışlı olmalı gibi olumlu özellikler beklenmektedir. Ayrıca şunlara da uyması beklenmektedir; kahkahalarla gülmemeli dikkatleri üzerine çekmemeli, makyaj yapmamalı, erkeklerle mesafeli olmalı, Avrupalı müzikler dinlememeli, dar giyinmemeli, kot pantolon giymemeli, giyse de öğrenci karşısına gelmemeli, gelse de üzerine uzun bir şey giymeli, koyu renk tercih etmeli, pardösü giymeli, uzun başörtüsü takmalı.

Nerede ise tüm görüşmecilerin zihninde örnek din eğitimcisi profili olarak şekilsel konuları öncelikle dini göstergelerin semboller üzerinden değerlendirildiğinin bir delilidir. Kıyafete ne kadar dikkat ediliyorsa o derece dindar, örnek, kadın figürüne yaklaşılmış olmaktadır. Görüldüğü gibi din eğitimcisi kadının davranışlarına giyim kuşamına sınırlama getirilmektedir. Kendilerini dini kimlikleri ile belirleyen kadınların davranışlarına getirilen sınırlamalar her zaman söz konusu olmuştur. Mesela rahibelerin günün belli saatlerinde diğer insanlarla konuşmalarına ya da elleri birbirine kavuşturarak ve elbisenin altında gizleyerek yolda yürüme biçimleri gibi (Giddens, 2000: 479).

4.2.1.3.3. İyi Bir Rol Model Olmanın Önündeki Engeller

4.2.1.3.3.1. Kişilik Yapısını Mesleğe Uygun Görmeme

Bazı katılımcılar iyi bir rol modelde olması gereken özellikler ile kişilik yapılarının uyumlu olmadığını dile getirmişlerdir.

Bir katılımcı örnek öğretmenin bütüncü, yapıcı ve atılgan olması gerektiğini söylemekte ancak kişilik özelliklerinin bununla uyumlu olmadığını söylemektedir.

Neslihan: “Din kültürü öğretmenleri mesela bir tartışmaları olduğunda diğer öğretmenler gibi davranmamalı bence, yapıcı bütünleyici olmayı okul içerisinde diye düşünüyorum ben çok böyle bütünleyici olamasam da tam kendimde görmüyorum hani. Demin de söylediğim gibi çok aktif sosyal bir insan değilim. Asosyal de değilim belki, ama herkesle ilişkilerim güzel ama hani çok aktif bir insan değilim en azından bir tartışma ortamında gerginlik yaratan biz olmamalıyız. O gerginliği yaratan değil, yapıcı olmalıyız diye düşünüyorum. İşte her şeyden haberimiz olup önce biz atılmalıyız. O da kişilik yapısına giriyor burada işe. Yani din kültürü öğretmeni olmakla birlikte kişilik yapısı geliyor o da herkesin kişilik yapısı farklı”. (35, MEB, Evli, İzmir)

Bu mesleği seçmiş olsa bile mesleğin kişilik yapısı ile uyuşmadığı için iyi rol model olmadıklarını düşünen katılımcılar vardır.

Meral: “Kişilik yapım bu meslekle bir açıdan biraz uyumsuzluk var. Ben biraz daha tabiatımın yumuşak, söylemimin daha yumuşak, daha ılımlı, daha orta yol olmasını isterdim. Ben biraz daha sert bir söyleme sahibim, ya siyahtır ya beyazdır ortayı çok bilmiyorum. Böyle olunca çocuklara çok net çıkışlarda bulunuyorum. Mesela yaptıkları bir hatayı kabul edemiyor, bundan dolayı ‘bunu yapan Müslüman olamaz’ diyorum. ‘Bunu yaptığın için, imanın tamamen problem içeriyor’ ya da ‘imanlı olamazsın’ gibi çok net şeylerde bulunabiliyorum, bu da kötü oluyor. Ben X arkadaş gibi olmak isterdim mutlu mesut her şeyden güzel sonuçlar çıkaran ılımlı olumlu o kadar değilim maalesef.” (36, MEB, Evli, Van)

Bazı katılımcılar kendilerini rol model olarak görmüyor olsalar da rol model olarak gördükleri başka öğretmenlerin isimlerini vermişlerdir. İsimleri verilen öğretmenler atılgan, haklarını savunan, konuşkan özellikleri ile tanımlanmışlardır.

4.2.1.3.3.2. Mesleği ile İstekleri Arasında Kalma

Katılımcı kadınların zihninde, kadın din eğitimcilerinin nasıl olması gerektiğine dair bir rol model vardır. Ancak kimi zaman bu rol model beklentilerine uymak kolaylıkla yerine getirilebilecek bir şey değildir. İyi bir rol model olabilmek açısından aklen, vicdanen, örfen ya da dinen yapılması gereken şey bilinse bile kişilerin arzuları aksi istikamette olabilmektedir. Bu, Hz. Peygamber’in büyük cihad dediği nefsin arzularına karşı savaştır. Ya iyi, doğru bilinene uyulacak ya da inandığı ile yaptığının çelişik olmasına ve bunun doğuracağı huzursuzluğa katlanılacaktır.

İyi rol model olamama endişesi kılık kıyafet konusunda ortaya çıkmakta kötü örnek olma endişesi taşınmaktadır. Buna sebep olmamak için öğrencilerin onu görecekleri yerlerde kıyafet seçimine özen gösterilmektedir.

“Pantolon zaman zaman giyiyorum, kursa gelirken giymemeye çalışıyorum”

Kadının pantolon giymesi hususunda dinen bir sakınca olmadığı düşünülse bile özellikle diyanette çalışanları tarafından, kadın din eğitimcinin tercih edeceği uygun bir

kıyafet olarak görülmemektedir. Kur'an kursunda vaize olarak görev yapan, ya da İmam-Hatıpte meslek derslerine giren katılımcılar çoklukla pantolon giymekten uzak durduklarını belirtmişlerdir. Pantolon giymek durumunda kaldıklarında da kursa giderken ya da öğrencilerinin onunla karşılaşma imkânı olan yerlerde giymemeye özen gösterdiklerini, giyecek olsalar bile onu örtecek şekilde pardösü ile giydiklerini söylemişlerdir.

Zekiye “(Öğrenciler) Şöyle düşünüyorlar; bir insan eğer pardösülü büyük eşarplı falansa tamam bu hoca işte böyledir, iyidir. Ama işte hocanın az bir eteğini kısa görsünler, ya da altında pantolonunu görsünler... Kendi aralarında farklı bir dünyaları var. Onlara ben anlatmaya çalışıyorum. Aslında hani insanın gönlüyle (değerlendirin) kıyafetine siz bakmayın, ama onlar anlamıyorlar tabii. Pantolon giyiliyorsa eleştirirler, arkadan konuşurlar. Daha dikkat etmeye çalışıyorum o yüzden. Ya işte pantolon giymiş hoca, hadi biz de giyelim derler. Sonuçta onlar pantolonun üzerine kısa da giyinebilirler diye düşünüyorum, işte giymemeye çalışıyorum. Daha ziyade pikniklerde gezilerde çarşıya pazara falan giderken giyiniyorum.” (28, DİB, Evli, İzmir)

Türkan: “Yani şimdi siz örnek bir insansınız haliyle ona göre davranmanız lazım. Mesela işte pantolon giyme, bazen ben kursta pantolon giyeyim mi diye düşünüyorum bir kaç defa. Çünkü mesela bana bakıp etek giyen, bana bakıp eşarp takan insanlar var. Bana bakıp pantolon giyer, üstüne bir şey giymezse diye düşünüyorum açıkçası. Onun için eskiden sürekli pantolon giydiğim halde, Kur'an kursu hocalığı döneminde yaz kursları hariç pantolon giymiyorum, neredeyse hiç giymiyorum.” (32, DİB, Evli, Van)

Yukarıdaki iki anlatıda görülebileceği gibi pantolon giymenin aslında günah olmadığına inanılmakta ve giyilmektedir. Ancak toplumun din eğitimsi kadından rol beklentisi ve baskısı o denli güçlüdür ki kötü örnek olma endişesi yanında bunun onların aleyhlerine dinin eksiklik algısına dönüşebileceği endişesi ile uzak durulmaktadır. Önceden giyiliyorsa bile Kur'an kursu hocalığı ile yakışmadığı düşünüldüğü için vazgeçilmektedir. Bazen, bazı yerlere pantolon giyiliyorsa bile üzerine uzun onu örten bir şey giyilmeden çıkılmasını da uygun görülmemektedir. Ancak iki din kültürü öğretmeni (Göknur ve Şahika) üzerine uzun bir şey olmadan da yani kısa gömlekle de giydiklerini söylemişlerdir. Bu iki öğretmende henüz bu görevlerinde çok yenidirler. Van ilinde de yeni olmaları ve dindar bir çevrede edinmemiş olmaları onları rol model olma yönünde baskılanmamalarını sağlamaktadır. Diğer öğretmenlerin de pantolon giymeme yönünde hasasiyetlerinin daha az olduğu görülmüştür.

“Kendi söylediğimle çelişmemek için kendimi saklıyorum”

Katılımcılardan bir tanesi din dersi öğretmeni olduğu için oto-kontrol yaparak yapmayı istediği halde kendini bazı davranışlardan alıkoyduğunu söylemektedir. Kişisel yapısı itibariyle çok özgür ruhlu olduğunu, içinden şarkılar söyleyebileceğini, ama kötü örnek olmamak için kendisini frenlemeye çalıştığını söylemektedir. Onu örnek alacak olan kişilerin duracağı sınırı bilememeleri endişe konusudur.

Seza: “Biraz benim özgür bir tarafım var aslında. Bazen diyorum başka meslek olsa daha mı iyi yapardım. İyi yaptığımı düşünüyorum aslında da... Kendi söylediğimle çelişmemek için kendimi sıkıyorum. Dinimizde en basitinden müzik konusunda olsun aslında müzik dinlemeyi çok severim, ama diyorum ki benim insanlara doğru örnek olabilmem için çocuklara veya ne bileyim kendim yapıyorsam çocuklara şu tarz müzik günaha sevk edecek çok abuk subuk müzikler var. En basitinden mesela, hadislerde de hani müziğe çok şey bakılmıyor ya. Peygamberimiz, diyorum ki mesela en basitinden ben bu şekilde çocuklarımız gençlerimiz, artık müzikle o kadar iç içe ki normalde hani böyle bir konu geçmiyor ama ben eğlenerek gülerken şarkı söylersem normalde çok eğlenceli bir insanım ama kendimi bazı şeylerde frenlemem lazım, din dersi öğretmeni olduğum için.” (31, MEB, Evli, Van)

“Bir düğünde çok oynamak isterdim ama haramdır bunu biliyorum”

Bir katılımcı yine kişisel olarak deli dolu birisi olduğunu mesleği ile arzuları arasında sürekli kaldığını oynamak istediği halde din kültürü öğretmeni olduğu için kendisini frenlemeye çalıştığını söylemektedir.

Kevser: “Belki bu kimliğim olmasa çok daha rahat olabilirim. Bir düğünde çok oynamak isterim ama haramdır bunu biliyorum. Ama keşke diyorum bunu bilen biri olarak branşım olmasaydı ben daha deli dolu olurum açıkçası. Branşım olmasa oynardım. Biraz sanki duruşumuz giyinişimiz şeyimiz dünyevi anlamda bizi kısıtlıyor. Çevremiz farklı insanlarla çevrili olduğu için bazen ister istemez kayıyoruz, istiyoruz bazı şeyleri. Ama helalleri haramları da bilen insanlarız. Yapınca onun huzursuzluğu oluyor yapamayınca biraz üzülürsün.” (32, MEB, Evli, Van)

Yukarıdaki örnekte dinen haram olduğuna inanılsa da asıl caydırıcı olanın toplum baskısı olduğu görülmektedir. Mesleğin kimliği oluşturan davranışları şekillendirmedeki etkisi de açıktır.

4.2.1.3.3.3. Söylem Eylem Uyuşmazlığı: “Örtü Fazdır Deyip Başını Açmak”

Örnek rol model olmak için söylediğinle yaptığının uyumu gerektiği ancak başlarını açarak çalışmanın bunu sakatlayan bir durum olduğu sık sık dile getirilmiştir..

“Başörtülü olmalı kendimizle ters düşmemeliyiz”

Seza: “Din eğitimcisi kadın benim gibi olmalı, ama başörtülü olmalıdır. Başörtüsü serbest olmalı. İsteyen din eğitimcisi başı açık da eğitim vermeli ama ben başörtülü eğitim vermek istiyorum. (...) İçimiz rahat bir şekilde ters düşmeyelim kendimizle böyle yapın deyip farklı davranan bir duruma düşmeyelim.” (31, MEB, Evli, Van)

“İmam dedi ki; din kültürü öğretmenin kazandığı para haramdır çünkü kadın başını açıp çalışıyor”

Din eğitimcisi kadının rol model olmasını sakatlayan önemli bir eksiklik onun anlattığı dini öğretimin aksi yönde davranması, söylemi ile eyleminin uyuşmuyor olmasıdır. Başörtüsü farzdır diye öğrettiği halde kendisi bu farzı gerçekleştirmeyen bir kişinin başkaca söylediği/söyleyeceği doğrular bu görünen tutarsızlıkla önemini kaybetmektedir, değersizleşmektedir. Eylemle desteklenmeyen öğretilerde bulunma kişinin kendi söylediğini tekzip etmesi anlamına gelmekte ve karşı taraf üzerinde öğretimin etkisini azaltmaktadır.

Meral: “Mesture giyinmem gibi çok şey bekleniyor ben bu beklentileri karşılayabildiğimi düşünmüyorum. Mesture değilim bir kere. Mesela çocuklar bana şu soruyu sorabiliyorlar. Hocam imam dedi ki din kültürü öğretmenin kazandığı para haramdır. Neden, çünkü kadın başını açıp çalışıyor. Ben orada örtünün üstüne peruk alıyorum, tuhaf bir halde giriyorum derse, belki de hiçbir şekilde hiç bir yerim görünmüyor, ama tabi uzun önlük giyiyorum ben mesela uzun şu an pardösü şartını da gerçekleştiriyorum. Okulda eşarbımı açmıyorum eşarbin üzerine peruk kullanıyorum bütün bu şartları gerçekleştirdiğim halde benim kazandığım paranın haram olduğunu iddia eden imamın sözüne inanıp gelip bunu bana söyleyen çocuklar var. İmamın söylediği birçok şeyi gelip bana onaylatmaya çalışıyorlar. Eğer ben aksi bir şey söylemişsem imamın söylediğini kabul ediyorlar.” (36, MEB, Evli, Van)

Seza “Derste bir şey anlatıyorum ama yok işte bizim imam öyle yapmıyor öyle söylemiyor (diyorlar) benim söylediğimin orda hiç bir kıymeti kalmıyor. Bu belki şundan, imamlara köylerde verilen değer mi diyeyim fazla bir öğretmen bir din kültürü öğretmenin onun yanında payesi çok düşük kalıyor herhalde ondan tabi bunda başımı açmış olmamın etkisi de vardır, onunda olabilir.” (31, MEB, Evli, Van)

Necla başını açarak çalışmaktadır. Söylediği ile yaptığının uyuşmaması ona tepki olarak dönmektedir.

Necla: “Örtü her şeydir diyenler var. Yapmamalıydın diyenler var. Velilerimizden bu tepkiyi verenler var öğrencilerden bu tepkiyi verenler var. Öğretmenim sen geldin bunları anlatıyorsun ama sen de mi yanlış yapıyorsun diyor. Açıyorum. Hani sende bir günah işliyorsun diyor çocuk.” (30, MEB, Evli, İzmir)

“Kur’an-ı Kerim’i tanıtıyoruz başımız açık”

Din kültürü ahlak bilgisi dersi müfredatı içinde sık sık ayetlere yer verildiği gibi Kur’an’ın tanıtıldığı üniteler de vardır. Kur’an okurken bir öğretmenin başının açık olması yüzeysel kalmasına hakkıyla örnek olmasına engel teşkil edebilmektedir. Başörtüsüz olmak başörtünün verdiği sembolik değerden mahrum kalarak sosyal statüsünün de belirsizleşmesine yol açmaktadır. Kur’an’ı öğretmek için başın o anlık örtülmesi de Kur’an öğretisinin hayatın tüm alanına yönelik olması nedeniyl durumu düzeltmeye yetmeyecektir. Başın Kur’an öğretirken kapatılıp sonrasında açılması da Kur’an öğretim seremonisinin de mekanik bir düzeye indirgenmesine neden olabilecektir.

Neslihan: “Bahçeye girdiğimizde, okula sınıfa girdiğimizde, öğretmenler odasında, dışarıdan gelen birisi bir müfettiş olsun bir başkası olsun, hani bu din kültürü öğretmeni olduğu fark edilsin(istiyorum). Bir intiba olması lazım dış anlamda. Bu da başörtüsü ile olabilir. Çünkü bizim beşinci sınıfta ya da dördüncü sınıfta olması lazım, Kur’an-ı Kerim ünitemiz var mesela. Kur’an-ı Kerim’i tanıtıyoruz. Ayet, sure bütün onu tanıtırken hep yüzeysel mi tanıtacağız? Getirip Kur’an-ı Kerim’i çocuğa göstermek lazım. Abdestli olsak bile başımız açık, başımızın da örtülü olması lazım. O anda başımı kapatıp açacak mıyım mesela? O da sakıncalı zaten böyle diken üstünde gibi hissediyoruz.” (35, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.3.3.4. Kendini Daha Dindar Olarak Görenlerin Beklentilerini Karşılalamama

Din eğitimcisi kadının nasıl bir rol model olması konusunda dindar çevrelerden bazı kişilerin daha farklı beklentileri vardır. Mesela din dersi öğretmeni çalışma ortamında başını açmamalı en azından peruk takmalıdır.

“Dindar çevremiz tabi din kültürü hocasıysa en azından peruk takmalı”

Peruklu çalışmak dindar çevrelerde bazı kişilerce bir takva göstergesi olarak görülüp takılması beklenebilmektedir. Bir katılımcı perukla çalıştığını belirtmekte ve kendisine yaklaşımı şu şekilde açıklamaktadır.

Nurcan “Farklı görüşteki insanlar peruğu gereksiz görüyorlar taksan da olur takmasan da,o da saç o da saç. Ama bizim dindar çevremiz tabi din kültürü hocasıysa en azından peruk takmalı, öyle bakıyorlar. Dindar olup, örtülü olup da (tamamen)açanda var o da aynı ona da kötü gözle bakılmıyor, o da örtülüdür. Ama tabii din hocasına farklı bakılıyor.” (33, MEB, Evli, Van)

Burada belli bir mesleğe sahip olmanın beklentileri nasıl belirlediği görülmektedir.

Seza peruk kullanmadığını ifade etmektedir. Ve kendisine açıkça söylenmese de bu yöndeki beklentiyi hissettiğini şöyle ifade etmiştir.

Seza “Peruk takan arkadaşlarım da bana sen de peruk tak demiyorlar. Yüzüme karşı belki bir şey demiyorlar, ama beni beğenmediğini, benim kafamda şöyle benim giyimim olsun şeyim olsun pek tasvip ettiklerini zannetmiyorum” (31, MEB, Evli, Van)

“Erkeklerle mesafeli durmam bekleniyor”

Modernitenin getirdiği kadın ve erkek çalışma mekânlarının birlikteliği kadın erkek ilişkilerinde de yakınlaşmayı getirmektedir. Bu kadın erkek ilişkilerinin daha mesafeli olması gerektiğini düşünen bir kesim tarafından hoş karşılanmamaktadır.

Meral: “Kesinlikle erkeklerle mesafeli durmam bekleniyor. Ben bunu çok fark ediyorum Öğretmenler odasında beraber oluyorsun bütün gün bazen sekiz saat bazen dokuz saat dersimiz var ister istemez selamlaşıyoruz, konuşuyoruz, hal hatır soruyoruz, hatta İngilizce ortaklıklarımız olan arkadaşlar var. Birlikte dürüm yediğimiz arkadaşlar var. Diğer hocalardan şu bakışı yakalayabiliyor. Böyle mesela iki tane X dini grubundan adam, bir iki tane başka adam var, kötü bir bakış bana...yakalıyorum yani. O bakışla işte erkeklerle çok samimisin gibi bir şey okuyorum. Ama o samimiyeti kurduğumuz bir iki kişi var o da tamamen ortamdan doğan bir şey ben onların erkek olduğunu bile çok da düşünmeden konuştuğum insanlar. Bir erkek olarak belki yüzlerine bile bakmayacağın insanlar, alakasız tipler, senin için hiçbir önemi olmayan tipler erkeklik anlamında.” (36, MEB, Evli, Van)

Bu katılımcının anlatısında da görüldüğü gibi Modernite ile birlikte gelen cinsiyetlerin mekân birlikteliği geleneksel rollerde değişikliğe yol açmaktadır. Kadın erkek beraber çalışılan bir ortamda insani ilişkiler kaçınılmaz olmaktadır. Çevre yadırgıyor olsa da katılımcı kendi duygularının ve davranışının farkında olarak geleneksel beklentilere prim vermemeye çalışmaktadır.

4.2.1.3.3.5. Kurumsal Beklentileri Karşılayamama

Kurumsal açıdan bir değerlendirme yapıldığında DİB çalışanları ile MEB çalışanları arasında farklar olduğu görülmüştür. Diyanette çalışanların kurum içinde hem diğer çalışanlar hem de öğrenciler tarafından beklenen kadın din eğitimcisi modeline çoklukla uyduklarını beklentileri karşıladıklarını eleştiri almadıklarını belirtmişlerdir. Bu beklentiyi karşılama özellikle kılık kıyafet konusunda ifade edilmiştir. Sadece bir katılımcı bu konuda yaşadığı sıkıntıyı aktarmış beklenen kıyafet tercihine uymadığı için hoş karşılanmadığını belirtmiştir. Rahat giyim tarzından dolayı eleştiri aldığını belirtmiştir.

Bu katılımcı İlahiyatı bitirdiği için memnun olsa da bu alan istediği bir alan hiç olmamıştır, Kur'an kursu hocası olmayı da istememiştir. Diyanetin kurumsal beklentisinin daha farklı olduğunu kıyafet tercihi nedeniyle, bunu karşılamakta zorlandığını, MEB'e geçerse bu konuda rahat olacağını düşünmektedir. Kıyafet tercihi ile ilgili yaşadıklarını şu şekilde aktarmaktadır.

Canan: "Açıkçası camiaya biraz zıt olabilecek şekilde tarzım var. Yani insanların hani aa bu da mı diyebileceği giyim tarzına sahibimdir. Seviyorum, rahatlığı seviyorum yani. İlla ki şekilcilikten hoşlanmıyorum. Mesela Kur'an Kursu hocaları gördüğü zaman veyahut belli bir eğitimden geçmemiş, liseyi bitirip de hemen bu eğitime atanmış arkadaşlar oluyor veya herhangi bir yere gitmemiş dışarıyı çok görmemiş insanlar yadırgıyorlar. Biz de yani olağan karşılıyor. Bulduğum ortama göre onlara göre giyinmeye çalışıyorum şu anda, ama onlar gibi değilim, düşünmüyorum.

P:D. "O tarz giyinmediğinizde tepki alıyor musunuz?"

Canan:"Evet alıyorum müftüden de aldım bir kaç yerde pantolon giydiğim için. Şöyle dedi bazı arkadaşlarımız var giyim kuşamlarına çok önem vermiyorlar halktan şikâyet geliyor gibisinden hâlbuki öyle bir şey yok. Sadece gördüklerini işlerine gelmediği veyahut zoruna giden şeyleri gördükleri zaman onların tasvip etmediği şeyleri halka mal ediyorlar." (30, DİB, Evli, Van)

"Bu pantolonlu olan hocayı bize vaaza gönderme"

Kılık kıyafetle ilgili bu kurumsal beklentiler İzmir'le Van arasında farklılaşmaktadır. İzmir'e taşra bir ilden giden bir katılımcı çok uzun ve bol giyinerek kuruma gittiğinde yadırgandığını anlatmıştır. (Zekiye) Doğu'da ise beklenti görevli kadınların uzun bol giymeleri ve pantolondan da uzak durmaları yönündedir.

Türkan: "Doğu'ya doğru geldikçe insanların hani kılık kıyafetlerinde problemler oluyor. Mesela benim kendi Kur'an Kursu arkadaşlarımdan sürekli pantolon giyen çok rahat olan arkadaşlar var. Ben onları öyle seviyorum ama insanlar öyle kabullenemiyorlar bazen. Diyorlar ki böyle olmaz. (...)Bunu bize vaaza gönderme diyorlar çok

üzülmüştüm zoruma da gitmişti. Hocam bu pantolonlu olan hocayı bize gönderme demişlerdi. İmam diyor bunu. Sizi ilgilendirmez insanların kılık kıyafeti demiştim ona.” (32, DİB, Evli, Van)

4.2.1.3.3.6. Önyargıları Silip Yeni bir Rol Model İnşa Etmenin Zorluğu

“Din kültürü öğretmenine karşı büyük bir önyargı var “

İlahiyat fakültelerinde kız öğrenci kontenjanına getirilen sınırlamaların kaldırılması ile bu okullardan mezun olan ve din kültürü öğretmeni olarak atanan kadın sayısı artmıştır. Bu o güne kadar din kültürü öğretmeni olarak hep erkeklerle karşılaşmış olanlarda şaşkınlık yaratmaktadır. Kadın din dersi öğretmeni yeni bir rol model ortaya koyarken aynı zamanda eski önyargılarla savaşmak durumundadır. Bunu yaparken de kendi öğretilerine zıt düşmeden, kendi mahallesinden kovulmadan karşı mahalleye de su taşımadan bunu yapmalıdır. Bu farklılaşan din algıları nedeniyle hiç kolay değildir.

Şaziye: “Bir sürü insanla tanıştım, şu ana kadar işte daha önce senin gibi din kültür öğretmeni görmüştük diyen kimse çıkmadı. Herkes bir bayan olduğuma çok şaşırıyorlar. Artık yeni yeni bayan din kültürü öğretmenleri var. Bayan din kültürü öğretmeni olmayacağına bile inanan insanlar var. Hep erkek görmüşler, hep gördükleri erkekler ağır olmuş, sıkıcı olmuş. Yani din kültürü öğretmenlerine karşı büyük bir önyargı var doğrusu. Ben bunu çok gördüm. Çok şaşırdılar, gerçekten insanlar resmen şaşırdılar. Hatta ben onların şaşkınlıklarını arttırmak için daha çok espri yaptım, daha şey davrandım, olduğumdan daha sıcak davrandım. Bazen sadece kırsınlar artık şunu yani bir İmam-Hatipli deyince, İlahiyatlı deyince, hele din kültürü öğretmeni deyince uzaylı bir şey bekliyor insanlar. Öyle bir önyargı oluşmuş ama bunun oluşmasına din kültürü öğretmenlerinin gerçekten rolü olmuş bence, ağır olmuşlar, sert olmuşlar, özellikle erkekler. Zaten bayanlarda eskiden İlahiyatlarda kontenjan varmış ya o yüzden çok fazla sayıları yokmuş. Bayan din eğitimcisi de bence öncelikle gerçekten sık olmalı bakımlı olmalı. Hani kadına özgü şeyler vardır ya bence onları bünyesinde toplamalı. Onun dışında güler yüzlü ve samimi olmalı. Bence çok önemli, insanları çeken şey bizim bilgimizden birikimimizden ziyade güler yüzlü olmak, samimi davranmaktır. (...) Bizden ağır olmamızı bekliyorlar eskiden gördükleri ne varsa aynısını bekliyorlar. Erkeklerle konuşmaması gerekir, fazla gülmemesi gerekir, dini konularda çok net ve katı kurallarının olması gerekir, böyle şeyler var. Ben bunların aşılabileceğini göstermek istiyorum aslında. Bir de bilgimizle birikimimizle de kendimizi sunabiliriz ama bence vereceğimiz en önemli şey ufku açık din eğitimcilerine ihtiyaç var.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Din dersi öğretmeni profili yeni nesil kadın din dersi öğretmenleri ile değişmektedir. Geçmişte bu meslek erkeklerle temsil edilmiştir. Giyimi ile geleneksel başörtülü kadından farklılaşan ve köşesine çekilip erkeklerden uzak kalmayı seçmeyen yeni bir kadın tipolojisi geliştirilmektedir.

Aysel: “Yakıştıramıyorlar herhalde, hani işte kapalı deyince, başörtülü deyince ya da din kültürü öğretmeni ya da İlahiyat Fakültesinde okumuş biri deyince. Daha usturuplu oturup kalkan kimseyle konuşmayan muhabbet etmeyen öğretmenler odasında bile

şimdi çok benimle tanışan arkadaşlar hep aynı şeyi söylüyor. Hani sen farklısın diye. Diyorum ki ne var farklı olan, ben sadece belki giyinişim farklı onu farklı olarak kabul ederseniz. Sen bizimle konuşuyorsun, ediyorsun, halimizi hatırımızı soruyorsun diyorlar. Bu konuda galiba önyargı var. Şöyle bir önyargı var tahminim öncesine göre hani bir kenara oturup öğretmenler odasına gelip.” (29, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.3.4. “Araf”ta Kalmak”

Rol model olacak kadınların hem modern hem de geleneksel öğreti arasında kalışları onların biraz oradan biraz buradan orta bir yol bulmaya sevk etmekte ancak ne tam anlamıyla geleneksel öğretiyi içselleştirebilmekte ne de tam olarak modern olabilmektedirler.

Ulviye: “Kapalı olmak dindar bir kadın olmak bir hayat ve modern hayat arasında gidip geliyorum sürekli ne o olabiliyorum ne bu olabiliyorum. İkisinin arasında böyle ortada bir yerde kalmış, bir parça ondan bir parça ondan bir parça kendimden bir yol tutturmuş gidiyorum. Ne tam böyle Müslüman bir din kadın yani insanların algısındaki bir kadının ne de çok modern sosyal bir bayanım Şartları birbirine zıt düşürmemeye çalışarak arada gidip geliyorum. Yani gayet arada kalmış durumdayım araftayım” (25, MEB, Evli, Van)

İki farklı kesimin farklılaşan beklentileri yanında seküler çevreler hem kendilerine yakın duran onlarla kaynaşan bir din eğitimcisi beklemekte ancak geçmişe ait beklenti ya da önyargılarından da vazgeçmemektedirler. Hem onların zihninde iyi ya da kötü bir yere oturan dindar kadın beklentisine uyulacak hem de onlarla yakın olunacaktır. Ancak birinden vazgeçmeden diğerini gerçekleştirmek mümkün değildir.

Kadriye(Okulda) Hem kendilerine uyum sağlamamız isteniyor ama hem de dini olarak da taviz vermememiz bekleniyor bu çok ilginç”

P.D.: “Ne diyorlar?”

Kadriye:”Hocam onu yapmaz o ortamlara girmez, onu öyle düşünmez. Mesela onların içinde bulunduğu ortamlara ne bileyim sigaralı alkollü ortamlara ya da ne bileyim başka çok neşeli işte (erkek-kadın) karışık)ortamlara girmeyeceğimizi düşünüyor ama hani aynı zamanda da hoşgörülü olmamızı onlarla oturup aynı mekânı paylaşmamızı ama fikri olarak da aykırı düşmememizi bekliyorlar.” (32, MEB, Evli, İzmir)

“Dokuz tane normal insanı yola getirmek bir tane İlahiyatçıyı yola getirmekten daha zordur”

İlahiyatçılar seküler yaşam tarzına sahip çevrelerde zaman zaman dışlanmaya maruz kalabilmektedirler. Bir katılımcı profesör bir hocasının katıldığı bazı toplantılarda başlarda herkesin kendisi ile normal konuşurken İlahiyatçı olduğunu öğrendiklerinde bazılarının şaşırıldıklarını ve tutumlarını tamamen değiştirip, uzaklaştıklarını anlatmaktadır (Zekiye). İlahiyatçılara bu yaklaşımda geçmişin İlahiyatçı

ya da dindar algısı etkilidir. İlahiyatçı olmak hayat tarzı olarak belli bir duruşa sahip olmak demektir. Bununla uyuşulamayacağı düşüncesi bu uzaklaşmanın ana nedeni olabilir. Ancak erkeklerin İlahiyatçı olduğunu ya da dindar olduğunu simgeleyen bir gösterge yoktur. Kimliklerini açık edinceye kadar dünya görüşleri ne olursa olsun muhataplarıyla iletişime geçip, önyargılar olmaksızın tanışma, kendini tanıtma, anlatma şansı vardır. İlahiyatçı kadın başörtülü ise seküler kesimlerle irtibatında ise önyargılar olmaksızın iletişime geçme şansı yoktur.

Yine İlahiyatçı kimliğine karşı dini grupların da ihtiyatlı yaklaşımı söz konusudur. Dinin kaynaklarına ilk elden ulaşip okuma imkânı bulan ve gerektiğinde de yorumlara gidebilen İlahiyatçılara, din adına, bir kesime ait bir yorumun, bir anlayışın kabul ettirilmesi, mensubiyet sağlanması zordur. Pek çok farklı görüş ve yorumun bilinmesi her bir dini grubun yorumunu, yorumlardan bir yorum mesabesine indirmektedir. Aşağıdaki katılımcının söyledikleri bu duruma işaret etmektedir. Yine resmi eğitim kurumları dışında medreselerden yetişen mollalar tarafında da din eğitimcileri dışlanabilmektedirler.

Şaziye: “İslamiyeti tam olarak anlayamayan bazı insanlar var ya aslında bizim onlarla da sorunumuz var biz çok arada kalan tipler oluyoruz İlahiyatçılara aslında hem belli gruplar var onlar kendi içlerinde zaten bizi sevmiyorlar zaten direk bizi dışarıda bırakıyorlar. (...) O mesela o kaldığım evlerde şey demişti birisi bana bizim büyüklerimiz derki bir tane İlahiyatçıyı yola getirmek, dokuz tane normal insanı yola getirmekten daha zordur. Yani yola getirmek dediği şey sadece o tasavvufi geleneğe uydurmak. Düşünün bu tür bir dışlanmaya tabiyiz. İkincisi Doğu’da var olan bir şey diğer yerlerde yok. Mesela Haymanada yoktu. Doğu da farklı bir İslami bakış açısı daha var. Bunlar da bizi dışlıyorlar aslında. Mollalar olarak falan gündeme gelen kişiler var ya onlar ‘melle’ diyorlar, daha çok işte onlar tarafından tabiyiz. Diğerleri İslamiyet’i hiç bilmeyen kişiler tarafında da bir dışlanmaya tabiyiz. Gerçekten çok fazla dışlanıyoruz. Ama bunu gene kendimiz soyutlayarak değil de, herkese açık olmaya çalışarak aşabiliriz.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Biz hiç senin gibi din kültürü öğretmeni görmedik”

Bazı din dersi öğretmenleri çevrelerindeki insanların onları bir yere yakıştıramadıklarını ne herhangi bir branştaki öğretmenin rahatlığına ne de onların zihnindeki din dersi öğretmeni kalıbına uymadıklarını iki arada bir yerde kaldıklarını aktarmışlardır.

Bir katılımcı kıyafetinden dolayı onu tanımayan insanların başka branşta zannettiklerini söylemektedir. Yeni mezun genç bir din dersi öğretmendir. Bir başka genç giydiğinde tepki almayacak kıyafetleri dikkat çekmektedir. Dindar çevreden kabul

görmediği gibi dindar olmayan çevre tarafından da yadırganmaktadır. Katılımcı her iki tarafın da beklentisini karşılamadığını bilmekte ama bildiği gibi de yaşamaya devam etmektedir. Başörtüsüne yüklenen anlam değişikliği dikkat çekicidir. Bu katılımcı başörtüsü yasaklarının içine doğmuş, yani okula direk yasakla başlamıştır. Şimdi de baş açmayı düşünmese de okula gelip başörtüsünü çıkardığında kıyafet açısından da rahat davranmaktadır.

Şahika “Bazen üzülüyorum. Burada da din kültürü öğretmeniyim ama yine bir rol çatışması var. Yani bir benden beklenen benden umulan şey yine yok. Bu sefer o saatin ibresini doğru yere getiremediğimi hissettiğim zamanlar oluyor. Çünkü bilmiyorum belki yaşımızın verdiği bir şey, fevri davranışlarımız oluyor. Bizden beklenen şeyleri uygulayamadığımız zamanlar oluyor. Bu sefer de eleştirilince üzülüyoruz. İlk etapta bana mesela bu okulda Türkçe öğretmeni misin derlerdi, ya da psikoloji mi? (...) İnsanların gelip beni normal yaşam alanımda başım açıkken veya rahat kıyafetler içerisinde görüp hani bir şekilde mesleğimi gösteremez haldeyken yakıştıramadıkları için, bir çatışma var her halde.(...) Yani bunlar bizim biraz dini esnetmemizden kaynaklanıyor doğru olanın bu olmadığını biliyorum ama böyle yaşıyorum. En azından kapatmak biraz hocam yani tamamen açık çünkü bunlar biraz da seksepalitesi yüksek oluyor. Biz de biraz da moderniteyle harmanlayıp yeni bir kıyafet şekli, kendimizi ifade ediş şekli bulduk kendimize ama mesela başörtülüyken öyle giyinmem çünkü başörtüme saygısızlık diye düşünüyorum. Okulda açıyorum da mesela (başım ötülü iken)üzerime tunik geçiriyorum, burada tuniğimi çıkartıp normal pantolon gömlek kalabiliyorum. Onun için de açık söyleyebilirim rahatsız olmuyorum. ((24, MEB, Bekâr, Van)

Bir başka katılımcı başını açtığı için mutlu olmadığını hatta öfkeli olduğunu söylemektedir. Ancak başını açtığında da güzel ve bakımlı olmaya çalıştığını, modern uyarlamalar yaptığını, makyaj yapıp şık giyindiğini, bakımlı olmaya çalıştığını, saçını yaptığını bu nedenle de insanların değişik baktıklarını hissediyorum demektedir.

Göknur: “Önce yadırgandım peruk değil de saçımı yapmam makyaj yapmam. Değişik yani biz hiç senin gibi din kültürü öğretmeni görmedik dediler. Ben bu tepkiyi çok aldım Denizli’de de çok aldım. İşte erkek hocalarla konuşma bir şeyler paylaşma dediler. Ben o tepkileri çok aldım burada da işte o makyaj yaptığımda açık kıyafet giydiğimde falan ama dediğim gibi gerçekten ilgilenmiyorum.” (29, MEB, Bekar, Van)

Aysel, Sultan, Cemile, Şahika, Göknur, Fahriye, Nesibe ve Kadriye, çevredekilerin sen farklısın ya da biz hiç senin gibi din kültürü öğretmeni görmedik dediklerini aktarmaktadırlar. Bu ister kabul görsün ister yadırgansın yeni nesil bir din kültürü öğretmeni inşası olduğunu göstermektedir.

“Bu din kültürü öğretmeni çok ‘modern’ diyorlar bu laf da hoşuma gitmiyor”

MEB’de din dersi öğretmeni olarak çalışan öğretmenlerin bir kısmının geleneksel beklentiler dışında davranışlar sergilemeleri, hele bir de geleneksel rollere bağlı örnek sergileyen mesai arkadaşları varsa bu iki farkı model arasında seküler

çevrelerce kıyaslamalara neden olmaktadır. Kıyasla yeni sergilenen model beğeniliyor olsa da hem yapılan kıyaslama hem de karşı mahalleden alkış alıyor olmak rahatsızlık yaratmaktadır. Ayrıca bu yeni davranış biçiminin “modern” gibi, içinin ne ile doldurulduğu belli olmayan bir terimle tavsifi, dinden taviz mi verdim ya da dine karşı mı oldum endişesine yol açmaktadır.

Seza: “Mesela ben böyleyim ya, görünüşümden dolayı bazen bazı arkadaşlar bu din kültürü öğretmeni çok modern diyorlar. Bu laf da hoşuma gitmiyor benim hani başörtümü açıyorum tabi, diğer konularda da, beni aslında belki takdir etmeye çalışıyorlar ama beni diğer meslektaşlarımla kıyaslayınca üzülüyorum. Sanki ben iyiyim onlar kötü gibi oluyor sanki ben diğer tarafa daha yakınmışım gibi oluyor. Ben bundan rahatsız oluyorum. Hâlbuki ben böyle değilim. Ben böyle rahat ediyorum ben mesela insanlarla selamlaşmayı insanlarla konuşmayı güler yüz göstermeyi insan olarak değer vermeyi seviyorum, ben bu kadarını yapabiliyorum. Diğer arkadaşlar benim gibi olmadığı için onlar kötü olmamalı veya ben kötü olmamalıyım, ben sadece insan olarak bana değer verilmesini istiyorum aslında. Beni kıyafetimden dolayı modern görüyorlar bazı arkadaşlarımız mesela peruk kullanıyor, başörtüsünü açmak istemiyorlar mesela. Modern denmesi bazen hoşuma gidiyor bazen de rahatsızlık yaratıyor. Söyleyiş şekline göre. Sanki ben dinden uzak yaşıyormuşum gibi moralim bozuluyor ben çok feragat ediyorum böyle, yaşamıyorum demek ki dinimi de. O yüzden insanların hoşuna gidiyor bu defa üzülüyorum kendimi kötü hissediyorum.” (31, MEB, Evli, Van)

Şahika “Din kültürü hani öğretmenine benzemiyorsun diyorlar. Bunu bana takdir ederek söylediklerini lanse etmeye çalışıyorlar, ama bilemiyorum iyi mi kötü mü yani üzülüyorum.”(24, MEB, Bekâr, Van)

“Açık bir bayan hiç beklemiyorduk”

Nesibe günlük hayatta da başını açmaktadır. Kıyafet olarak da kısa kollu, yakası açık, ya da çorapsız etek vs giydiğini dikkat etmediğini söylemektedir. Ancak insanların ne kadar farklı giyim stiline sahip olursa olsun din dersi öğretmenini diğer tüm öğretmenlerden farklı görmek istediklerini belirtmekte ve kendisinin de belki bundan sonra biraz daha dikkatli olması gerektiğini düşünmektedir.

Nesibe “Baktıkları zaman belki insanlarda haklı olarak bir din dersi öğretmeninden farklı şey bekliyorlar. Farklı bir görüntü bekliyorlar. Hani biraz daha diğerlerinden farklı görmek istiyorlar demek ki. İlk geldiğimde şaşırılmışlar. Biz bayan beklemiyorduk, hele açık bir bayan hiç beklemiyorduk falan tarzında. Burada hiç bayan öğretmen çalışmamış herhalde anladığım kadarıyla. Beni gördükten sonra bir de bakıyorlar ayırt edemiyoruz seni kendimizden, ilk defa kendimiz gibi, din kültürü öğretmeni gördük diyorlar. Bütün din kültürü öğretmenlerine baktığın zaman bilirsin yüzünden bilirsin ama sen ayırt edilemiyorsun falan diyorlar. Bence bu sevindirici bir şey mi üzücü bir şey mi daha hala karar verebilmiş değilim. Şunu unutuyorlar karşısındaki insanlar da kendisi gibi bir insan, din öğretmeni olabilir ya da dindar ya da kapalı olabilir. Ya çok sinir olurum. Onlar örtünüyorlar ama o pardösünün altında işte makyajını da yapıyor askılısını da giyiyo, sen onu bir evde görsen topuklusunu da giyiyor şunu da yapıyor bunu da yapıyor. Kocasına ya yapabilir. Senin içinde hangi duyguları yaşıyorsan insan

olarak o insanın da o duyguları var. Dışarıda olsun kapatıp onu bastırabiliyor. Onun için o bir erdem değil midir, onun bir artısı değil midir? O onu yapabilmiş bak dışarıda o duygulara gem vurabilmiş. Sen istiyorsan onu, o da istiyor. O da senin gibi sıradan bir insan.” (33, MEB, Evli, İzmir)

Din eğitimcisi kadının arafta oluşu sadece mesleki konumu ile ilgili değildir. Tüm insanlarda olduğu gibi dünya ile ahiret arasında araftadır. Ancak onun dünya yönüne salınımları insan oldukları unutulmuş yargılanmaktadır. Din eğitimcisi kadınlar beklenen rol modellere uymadıklarında ya da uyamadıklarında sıklıkla kendilerinin insan olduğunun unutulmasından şikâyetçi olmakta ve dikkatleri her şeyden önce insan oldukları üzerine çekmeye çalışmaktadırlar. Toplum kendisi nerede ve nasıl olursa olsun, dini temsil adına ortaya çıkan kadına dini rol model olma misyonu yüklemektedir. Bunu sadece dini mesleki kimliği ile ortaya çıkan adı din eğitimcisi olan kadına değil aynı zamanda kadının dinin emirlerine uymada hassasiyet gösterdiğinin sembolü olan başörtüsü ile ortaya çıkan her kadına da yüklemektedir. Bu başörtüsünün sadece dinin uyulan ya da uyulmayan bir emri olmadığını, aynı zamanda çok önemli sembolik bir gösterge ve taşımaya karar veren için büyük bir sorumluluk olduğunu göstermektedir. Başörtüsü kadın için her türlü dini fazileti üzerinde taşıyor olmanın senedi olarak algılanmaktadır. Bir piramit düşünülürse dinin tüm emirlerinin üstünde başörtüsü son tuğla olarak algılanmakta, Altta tuğlalar eksik iken üstteki başörtüsünün olması uygun görülmemektedir. Bu dini sorumluluğun ne kadar zor bir görev olduğu göstermektedir. Pek çok katılımcı ezen bu zorluğun baskısından kurtulabilmek için kendilerinde ya da din eğitimcisi kadında kusur görünen eylemleri hep onun insan olduklarını hatırlatarak aşmaya çalışmaktadırlar.

“Sırf kıyafetinden dolayı puan kırmıştı”, “Giyiminden dolayı yüksek puan vermişti”

İçinde bulunulan sosyal ortama göre özellikle kadın din kültürü öğretmeni için beklentiler değişebilmektedir. Dindar kesimler için bu rol daha belirgin olsa da seküler çevreler için henüz zihinlerde böyle bir beklenti oluşmamıştır. Karşılaşılan din kültürü öğretmenleri hemen hemen ilk örneklerdir. Ve bunların geleneksel kadın rol beklentileriyle uyuşmayan “modern” olarak tanımladıkları kendilerine yakın duruyor olmaları şaşkınlık yaratmaktadır. Kıyafet seçimi ile tepki toplayabildiği gibi takdirde edilebilmektedir.

Nesibe: “Mesela bir defa müfettiş gelmişti işte düşük puan vermişti. 80’li bir puan vermişti ilk defa öyle puan almıştım. Ondan sonra müdür beyle falan konuşurken dedim düşük olduğundan falan konuştuk. O da dedi kıyafetinizin işte din kültürü öğretmenine hiç benzetemedim hoca hanımı falan demiş. O şekilde kıyafetten dolayı bana (düşük puan vermiş) Ben müzik öğretmeni zannettim demiş, müzik öğretmeni gibi falan demiş. Ondan sonra bana sırf kıyafetten dolayı. Çünkü o müfettiş geldiğinde de dersim çok güzel geçmişti, çocukların katılımı hazırlıklılar böyle çok güzel geçmişti Puan kıracağı bir yer yoktu. Sırf kıyafetimden dolayı puan kırmıştı. Bir sonraki gelen müfettiş kıyafetim giyimimden dolayı yüksek puan vermişti mesela. Aynı tarz giyiniyorum. Onun görüş açısı farklı o diyor ki aa ne kadar modern güzel bir din kültürü öğretmeni diyor. O puan veriyor. Bir diğeri geliyor diyor ki aaa ne biçim din kültürü öğretmeni diyor, puan kırıyor, ben bunların şeyinde oynayamam yani. O zaman ben olduğum gibi duracağım. İsteyen puan verecek isteyen kesecek bu kadar yani.” (33, MEB, Evli, İzmir)

İki örnekte de farklı iki zihniyetin beklentilerine uymayan din eğitimcisi kadına yaptırım uygulamakta sakınca görmedikleirni göstermektedir.

4.2.1.3.5. Değerlendirme ve Sonuç

Görüş bildiren tüm katılımcılar arasında ortak olan nokta, dini öğreten kişi olarak kendilerinin rol model olmalarının beklendiğidir. Öğrenciler, mesai arkadaşları, müdürler ya da çevreden insanlar onların hem anlattıkları ile hem de yaşayışları ile örnek olmalarını beklemektedirler. Onlardan tam bir mesleki donanım yanında bazı davranış özelliklerinin beklendiği aktarılmıştır. Ağır başlı, güler yüzlü, insanlarla selamlaşan iyi ilişkiler kuran, yumuşak bakışlı, ölçülü, terbiyeli, sevecen, sabırlı anlayışlı olmak gibi davranışlar beklenmektedir. Yine şunlardan da kaçınması beklenmektedir. Kahkahalarla gülmemeli dikkatleri üzerine çekmemeli, makyaj yapmamalı, erkeklerle mesafeli olmalı, Avrupai müzikler dinlememeli, dar giyinmemeli, kot pantolon giymemeli, giyse de öğrenci karşısına gelmemeli, gelse de üzerine uzun bir şey giymeli.

Bu beklentilerle din eğitimcisi kadının davranışları uyduğunda sorun olmamaktadır. Çünkü bireysel beklentiler ile toplumsal beklentilerin uyuşması sosyal yaşamda gerilim ve çatışmaları azaltan ve bu beklentilerin gerçekleştiği oranda bireye prestij sağlayan bir durumdur. Beklentilerin yüksek bir oranda gerçekleşmesi yüksek derecede bir prestij sağlanmasına neden olmaktadır (Dönmezer, 1999:232).

Ancak bu uyum her zaman sağlanamamaktadır. Din eğitimcisi kadının rol model olmasını güçleştiren ve engelleyen durumlar söz konusudur. Rol modele ilişkin toplumsal beklentileri paylaşıyor olsa da bazen bireysel yetersizlikler iyi bir rol model

olmanın önünde engel teşkil edebilmektedir. Bazı katılımcılar kişilik yapılarının yeterince yumuşak, sabırlı, atılgan olmadığını söylemişler bu durumun iyi bir rol model olmada engel olduğunu belirtmişlerdir.

Kadın din eğitimcisinin rol modele ilişkin beklentileri toplumla uyuyor olsa da kişisel arzu ve istekleri uyuşamayabilmektedir. Ego, süper ego çatışması yaşanabilmektedir. Bu durumda birey bunlar arasını uzlaştırmaya çalışmakta uzlaştıramazsa, birindeki hayal kırıklığını, tatminsizliği göze alarak diğeri yönünde tercihte bulunmaktadır. Ne kadar çok konuda uyuşmazlık var ise çatışma o kadar büyük olmaktadır. Bunlar ne kadar çok çevre tarafından gözlemlenebiliyor ise çevresel baskı da o derece artabilmekte gerilim de bununla orantılı artmaktadır.

Rol model olabilmenin önündeki bir başka engel çalışılan kurumda uyulması gereken kuralların rol model şemasındaki kadın resmine yaptıkları müdahaledir. Elde ve dilde Kur'an vardır ancak başta örtü yoktur. Resim kendi içinde çelişkilidir. Bu çelişki kendini daha dindar olarak gören çevrelerce kadının mağduriyeti olarak değil eksikliği olarak algılanmakta ve onun örnekliliğini sorgulayan söyleme dönüşebilmektedir. MEB'de çalışan kadınlar başörtülerini açarak çalışmanın eksikliğini yaşarken DİB de Van'da bazı çalışanlar da giyimiyle, pantolon giydiği için kurumsal ve çevresel beklentileri karşılayamadıkları için rol model olmaktan uzak görülmenin sıkıntısını yaşayabilmektedirler.

MEB'deki katılımcılarla DİB'deki katılımcılar arasındaki önemli bir fark kurumsal açıdan temasta bulunulan çevre farklılığıdır. İlki her fikirden insanın bir arada olduğu homojen bir çevredir. Mesai arkadaşları her biri farklı yaşam tarzına sahip olan farklı branştan ve farklı mesleki bilgi ve formasyona sahip olan kişilerdir. Öğrenci kitlesinin okula geliş nedeni -İHL öğrencileri dışta bırakılırsa- sadece din eğitimi almak değildir. Veliler de aynı şekilde farklı görüşte olan ve farklı yaşam tarzlarına sahip insanlardan oluşmaktadırlar. DİB çalışanları için ise çoklukla bunun tersi bir durum söz konusudur. Temasta bulunulan kitle, kurum çalışanları, öğrencileri ve velileri açısından daha heterojendir. DİB de çalışıyor olmak özellikle çalışılan kurum Van'da ise rol model olma açısından ciddi bir soruna yol açmamaktadır.

MEB'de çalışanların önünde, kendi hemcinslerinden kaynaklanmıyor olsa da, hacı-hoca aleyhine şişirilmiş, belki geçmişteki din dersi öğretmenlerinin olumsuz

katkısı ile oluşturulmuş ciddi bir olumsuz ön yargılar seti çıkmaktadır. Bunları silme ve yeni bir rol model inşa etme görevini din dersi öğretmeni kadının üzerine yüklenmektedir. Bu yükü taşıırken ona yönelen çoklu beklentiler onu gerilime sokmakta ve yeni anlayışlar inşa etmeye, yeni davranış kalıpları geliştirmeye zorlamaktadır. Erkeklerle dolu bir ortamda erkekleri dışta bırakan bir rol model geçerliliğini yitirdiği gibi çalışılan ortamda rahat olma isteği de eski kıyafet anlayışının yitimine yol açmakta ve onu bu alanlarda değişikliğe itmektir. Erkeklerden kaçan, köşesinde oturab, görünmeyen kadın kalıbı değiştiği gibi kıyafet tercihi de değişmekte pardesü değil de içinde daha rahat hareket edilebileceği inanılan kıyafetler tercih edilmektedir. Başörtüsünün olmaması beraberinde baş açıklıkla uygun düşen kıyafetlere yönelmeyi, açılan saç bakım yapılmasını ya da makyajla kıyafetin tamamlanmasını getirebilmektedir.

Yeni davranış kalıpları inşa edilirken bunu, önceki örneklerle bağdaştıramayan seküler kesimin onları “modern” olarak nitelemesi ya da onları beğeniyor olmaları “karşı mahalleye” mi geçtim endişesine yol açmakta ve “Yanlış mı yapıyorum?” sorusunu sordurmaktadır. Bu yeni davranış örnekleri, eski rol kalıplarına alışkın muhafazakâr kesimde de hoş karşılanmamaktadır. Bu iki kesim din eğitimcisi kadına yakışan roller konusunda buluşamıyor olsalar da, kendi beklentilerine yakın gerçekleştirilen rolleri taltif etmekte, beklentilerinin karşılanmadığı rol icralarını ise cezalandırmada baskılamada ve sosyal yaptırım uygulamada buluşmaktadırlar.

Katılımcı kadınlardan DİB’de çalışanlar başörtülü olanlar olarak çalışabilirken MEB’de çalışanlar ise başörtülü çalışmamaktadırlar. İzmirde öğrenci dini konularda çok birikimli olarak gelmemektedirler. Van’da ise öğrenciler daha birikimli olarak okula gelmektedirler. Bunda ailelerin yansıra imamlar ve medreseler de etkindir. Öğrenciler başı açık din dersi öğretmeni kadını değişik kaynaklardan edindikleri dini bilgilerin oluşturduğu beklentiler ışığında değerlendirilmekte ve sorgulanmaktadır. Başın açık olması Van’daki öğretmen için itibarsızlaşma nedeni olabilmektedir.

Yine Van’da DİB’de görev yapan katılımcılarca, kadınların pantolon giymesinin uygun görülmediği aktarılmıştır. Van’da buna aykırı davranışlar kabul problemi yaşamakta, tepki toplamaktadırlar. Bu pantolon kullanımının kadın dindarlığının ölçülmesinde Van için çok önemli bir kriter olduğunu göstermektedir.

Kadının pantolon giymesi geleneksel öğreti içinden bugüne ulaşan değil, aksine Batılılaşma serüveni ile görülmeye başlayan bir giyim tarzıdır. Modernleşmenin getirilerini sahiplenmeyen, kızlarını kız-erkek karışık okul ortamına göndermeyen ailelerin, dini bilgi öğrenmesi için Kur'an kurslarına gönderdikleri kızlarının/eşlerinin karşısına, hoca konumundaki rol model kadınların, Batı'lı seküler bir hayat tarzının göstergesi ile çıkmaları tepki toplamaktadır. Bu tepkinin sebebi modernitenin istenmeyen kadın rollerinin kendi kadınlarına taşınmıyor olması endişesi olabilir. Yine pantolona karşı bu keskin tavır alışın bir diğer nedeni de pantolonun erkek giysisi olarak görülmesi ve bu konuda kadının erkeğe benzemesini yasaklayan bir hadisin olmasıdır. Pantolon hala kadın ve erkek arasında cinsiyetleri ayıran önemli bir ayraç olarak görev görmektedir. Kadınlık ve erkeklik rollerine uygun oluş simgeleri üzerinden okunduğunda, dikkate alındığında kadınlıkla özdeşleşen eteğin bırakılması, kadınlıkla ilgili dini/geleneksel rollerin benimsenmemesi, baş kaldırılması ya da terki, erkeklikle özdeş görülen pantolonun giyilmesi ise erkeklik rollerine el uzatma, ya da eşit olduğunu ima etmenin bir simgesi olarak algılanıyor olabilir.

İzmir ilinde okul dışında da günlük yaşamda da başı açık olan bir din kültürü öğretmeni tolere edip yadırganmazken, taşra da bunun yadırgandığı ve tepki çektiği aktarılmıştır. Yine İzmir'de din kültürü öğretmenin makyaj yapmasının ya da saçlarını yapmasının yadırganmadığı aktarılmıştır. İzmir'deki öğretmenler arasında okula giderken peruk takan ya da pardösü giyen yoktur. Hepsi başını açarak çalışmakta giyim olarak da çeket/bluz etek ya da tunik pantolon şeklinde giyinmeyi tercih etmektedirler. (Görüştüğümüz öğretmenler içinde dirseğe kadar açık kollu bluz giymiş olanlarda vardı.) Bu durumun yadırganmadığını, aksine pardösü giymenin yadırgadığı, kabul görmediği anlatıldı. Pardösüden vazgeçmek İzmir'de halka yakın olmanın bir gerekliliği olarak görülmektedir Bu halkla benzeşme, dikkat çekmeme isteğinin yanı sıra İzmir'in iklimsel şartlarının peruk ve pardösü ile çalışmayı zorlaştıran şartlarında da aranabilir. Gerek fiziki çevresel şartlar gerekse sosyal çevresel şartlar dini algının ilerleyeceği yönü belirlemektedir.

4.2.1.4. Tokalaşma(ma)

Bir selamlaşma biçimi olarak tokalaşmanın kadın ve erkek arasında gerçekleşmesinin şer'i açıdan uygun olup olmadığı konusunda değişik görüşler öne

sürülmektedir. Bu görüşler ağırlıklı olarak dayanağı Hz. Peygamber'in kadınlarla biatlaşma konusunda aldığı tavırdan yola çıkarak bunu yapmaktadırlar. Bu görüşler arasında kadınıla erkeğin biat için olsa bile tensel temasının haram olduğunu öne sürenler olduğu gibi dini açıdan bir sakınca olmadığını öne süren görüşler de mevcuttur. Dinen bir sakınca olmadığını savunan görüşlerde bile tokalaşma en hafifinden harama, zinaya götürebilecek bir yol olarak görülüp, kaçınılması öğütlenmektedir. Ancak bu selamlaşma şekli bugün sosyal hayatta sıklıkla karşılaşılan bir durum olduğu için bu konuda dini hassasiyetleri olan ve tokalaşmayı istemeyen kişilerin bundan sakınmaları her zaman mümkün olamamaktadır. Çalışan din eğitimcisi kadın en hafif yorumlandığı şekliyle bile dini açıdan kaçınması gereken bir davranışla sosyal hayatta -istemese de- yüz yüze kalmaktadır.

Tokalaşma hususunda bu araştırmanın katılımcıları arasında çalışılan kuruma göre iki durum tesbiti yapılmıştır. Diyanette çalışanlar büyük bir çoğunlukla buldukları kurumda yabancı erkeklerle tokalaşma durumunda kalmadıklarını belirtmişlerdir. Bunda çalışılan kurumdaki erkeklerin de aynı mesleki formasyona sahip olmaları etkindir. Karşı tarafın hassasiyetleri konusunda bilgiye sahiptirler. Kuruma dışarıdan gelen kişiler, tokalaşma konusunda müslüman kadın hassasiyetini biliyorlarsa, kurumun adı, bilinen misyonunu bu kurumda çalışan kadınların o hassasiyete sahip olabileceği mesajını karşı tarafa iletmektedir. Yine kurumdaki kadının başörtülü oluşu da onun hakkında karşı tarafa bir ön bilgi sunmaktadır.⁷⁹ Bunun yanı sıra DİB'de Kur'an kursu öğreticisi olarak çalışan kadınların çalışma ortamları, kadın-erkek karışık çalışılan ortamlar değildir. Kursta ya tek başlarına veya birkaç bayan arkadaşları ile çalışmaktadırlar ve öğrencileri hemcinsleridir. Yine bu kurslar öğrenci devamı dışında sosyal seyyaliyetin düşük olduğu yerlerdir. Kurum dışında görevlendirilen diyanet çalışanlarının yeni görev yerleri de yine DİB misyon ve görev tanımına uyan müesseselerdir. Dolayısıyla tokalaşma yönünde taleplerle çok karşılaşmamaktadırlar. Nadir olarak onların hassasiyetlerinin bilinmediği ortamlarda teftişlerde ya da yurt dışı görevlerinde veya farklı yaşam tarzı olan aileden/akrabalardan kişilerle bir arada bulduklarında bu taleple karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

⁷⁹ Azime DİB de çalışmakta tokalaşmadığını söylemekte ve bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Ya ölçümü koyarım ve herkeste bunu bilir ki, zaten hangi kurumda olduğumuzu biliyor, örtülü olduğunuzu biliyor ve ona göre beyninde insanların bir alt yapı oluşuyor, yadırgamıyor zaten."

MEB’da çalışan öğretmenler ise çalışma yaşamında çoklukla tokalaşma durumu ile karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Öncelikle çalışanlar DİB’deki gibi aynı mesleki formasyona sahip olmadıkları için kadınların tokalaşmama yönünde bir hassasiyetleri olacağını bilmeme ihtimalleri yüksektir. Mesai arkadaşları içinde kadın kadar erkek de çalışan vardır ve öğrencileri de sadece kendi hemcinslerinden oluşmamaktadır. Homojen bir veli kitlesi olmadığı gibi okul-dışı seküler pek çok alanda (okul gezilri, spor müsabakaları, resmi törenler, kutlamalar) görevlendirilmenin de sıklıkla yapıldığı kurumlardır.

Gerek DİB’de, gerekse MEB’de çalışsın katılımcılarımız arasında tokalaşma konusunda dört ana tavrın ortaya çıktığı görülmüştür. Bu tavır alışlar genellikle tokalaşmanın dini hükmü konusundaki kanaate göre şekillenmektedir.

4.2.1.4.1. Tokalaşmakta Sakınca Görmeyenler

Bazı katılımcılar tokalaşmakta sakınca görmediklerini ve bunun dinen de günah olduğunu düşünmediklerini söylemişlerdir.

Bunlardan bir kısmı önceden tokalaşmazken zamanla bunu normal görmeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Bu normal görme süreci “modernliğin” zorladığı yeni hayat tarzlarına bağlı olarak oluşan bir süreçtir. İçinde bulunulan durum düzenlenemiyor şartları dinn emrine uygun hale getirilemiyorsa istemeyerek de olsa içinde bulunulan duruma uyulmaktadır.

“Tokalaşıyorum, eskiden hiç tokalaşmazdım”

Cemile, tokalaşma konusunda değişen bir tavra işaret etmektedir. İlahiyat mezunu bir babanın kızıdır ve üniversiteye ilk başladığı yıllarda kesinlikle tokalaşmadığını söylemektedir. Daha sonra dini hassasiyet açısından kendi görüşüne “zıt” bir aileye gelin olmuştur. Orada da tokalaşmayınca çok yadırgandığını anlatmaktadır. Bu konuda yeniden düşünmeye başlamış, içinde bulunduğu şartların da zorlaması ile öncesine göre çok dikkate almadığı görüşleri dikkate almaya başlamış ve eskisinden farklılaşan bir yoruma ulaşmıştır. Önceki durumunu marjinal olarak yorumlamaktadır.

Cemile “ Tabi ben bunu eşimin ailesinde de yaşıyorum. Çok şaşırıyorlar tokalaşma olmadığı zaman. Ben üniversiteye ilk başladığım zamanlar kesinlikle tokalaşmıyordum. O kadar marjinal bir insandım. Ama çok da tabularım vardı. Sonrasında ne bileyim sırf

tokalaşma ile bir şey olmayacağını, ya da hani bazı görüşler vardır: peygamber efendimize biat eden kadınların ellerini tuttuğu şeklinde. Biat ettiler ellerine bir perde arkasından da olsa dokundular. Çeşit çeşit şeyler okumuştum ben o konuda, ondan sonrasında da bizim mesleğimizde bir şey; gelen elini uzatıyor nezaket kuralları, Maalesef. Erkekler direk ellerini uzattığı için tutmadığımda da çok, sıkıntılar yaşadım.

P.D. “Nasıl hissediyorsunuz kendinizi tokalaşınca?”

Cemile: “Bir şey diyemiyorum, artık alıştım. Bunlar çok zoruma gidiyor, alıştım demek de güzel bir şey değil ama alıştık. Normal bir şeymiş gibi geliyor artık.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Meslek hayatının değişimi tetikleyen yönleri söz konusudur. İçinde bulunulan ortam dini yorumu şekillendirmektedir. Sürekli sosyal hayatın içinde olup onun gerçekliklerinden görmezden gelmek mümkün olamamaktadır. Aşağıdaki katılımcının “insanileşiyoruz” vurgusu zihniyet değişimini göstermektedir. Dün insani olarak görülmeyen bugün insani görülebilmektedir.

Şaziye “Tokalaşıyorum. Ya eskiden hiç tokalaşmazdım. Mesela meslek hayatı bir sürü şeyi aşıyor insana. İyi mi oluyor kötü mü oluyor bilmiyorum, ama belki de insanileşiyoruz yani bilmiyorum kaybetmek midir? Mesela ben bir erkekle tokalaşırken ne güzel eline dokundum gibi bir duygu hissetmiyorum. (...) Günah işlediğimi hissetmiyorum.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Sarılıp öpmeleri elbette hoşuma gitmiyor”

Tokalaşma konusunda bir sakınca görmediğini belirten başka bir katılımcı bunun daha ileri götürülerek sarılma ve yanaklardan öpmeye kadar genişletilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Ulviye: “Mahremim olmayan erkekle tokalaşmam gerektiğinde tokalaşıyorum. Bu beni hiç etkilemiyor açıkçası hiçbir anlamda. Hiç bir şey hissetmiyorum. Bunda bir sakınca da görmüyorum.(...) Uzatmak gerekiyorsa da uzatıyorum, sarılıp öpmeleri elbette hoşuma gitmiyor ama öyle durumlarla da karşılaşıyorum ve tepki koyabileceğim durumlar olmuyor genelde. Teyzemin oğlu bunu yapıyor veya eşimin çok yakın bir arkadaşı yıllarca görüşmüşler, onun eşi geliyor benim eşime sarılıyor falan. Aynı şey olunca ben ona tepki gösterdiğimde çok ters bir duruma düşebilirim. Benim eşim ve onun eşi sarılabiliyor ama ben o kadar özelim ki, ben o kadar dokunulmazım senin eşin önemli değil, ama ben çok önemliyim gibi bir durum olur. Ben cinsellik boyutunu düşünmüyorum ama o samimiyet hoşuma gitmiyor. Dinen de uygun da görmüyorum ama mecbur kaldığım durumlarda çok fazla bir tepki koyamıyorum.” (25, MEB, Evli, Van)

Homojen bir toplum yapısı içinde kendi gettosunda kalarak yaşamak istemeyen Müslümanların karşılaşacağı en büyük sorunlardan birisi de budur: Girdiği seküler ortamlarda istemese de ya ilkelerinden taviz vererek değişik kesimlerle ilişkilerini sürdürecektir ya da dışlanmayı göze alacaklardır. Kendi ilkeleriyle, taviz vermeden orada

var olmak gibi bir seçenek olsa da bu ortamı düzenleme hakkına sahip olanlarda görülmektedir. Bu ortam düzenlenemiyorsa durum kabullenilmekte ve dinin emri ile sosyal gerçeklik arasında kalışın yarattığı çelişki zorlayıcı sebepler vurgulanarak azaltılmaya çalışılmaktadır.

“Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli”

Bu katılımcı da sosyal çevre olarak çok farklı kesimden insanlarla bir araya gelmek zorunda kaldığını söylemektedir. Orada var olmaya devam etmek için kurallarına uymak gerekmektedir. Üstelik dinen haramlığı konusunda kesin bir yasaklama olmadığı düşünülen ve üstelik karşı tarafı da çok rencide eden bir davranışta bulunmak, sosyal alanda varlık göstermek isteyen bir müslümanın yapacağı iş olarak görülmemektedir. Müslüman, kendi hasasiyetleri yanında karşı tarafın hassasiyetlerini de düşünmek durumundadır üstelik. Çünkü dini en güzel şekilde tebliğ etme gibi bir vazifesi de vardır. Sosyal yaşamda itici olarak, dışlanarak bunun gerçekleştirilmesi mümkün olmadığına göre tokalaşmak kaçınılmaz olmaktadır. Kutuplaşmaya sebep olmamak için tokalaşılmaktadır.

Hacer: “Mecbur kaldığımız zaman çünkü insanlar buna çok takıyorlar. Mesela ne diyor tokalaşmadığımız zaman ‘İşte beni ne yerine koydu şimdi?’ hani o şekilde algılıyor insanlar, eğer, birine şirin görünmek için değil de, örnek olmak istiyorsanız. Yani böyle çok belirli hassas şeyleri nasıl diyeyim böyle illa ki benim gibi tutuvereceksen, yani ondan sen etkilenmiyorsan, zaten karşıdakini de şey yerine koymanın anlamı yok hani, o hafız örneğini verdim ya fesuphanallah demenin anlamı yok.⁸⁰ Yani o hassas oldukları noktayı illa üstüne üstüne basarak, sen şöylesin ben böyleyim tarzında, böyle şey yapmaya gerek yok. Hani mecbur değil, durmadan da herkese de el uzatmak gerekmiyor, ama öyle bir ortamda kaldığımızda da yani dediğim elini uzatan bir insanı...O bir nezaketsizlik zaten kabalık, o insanı şey yerine koymuş oluyorsunuz. Benden etkileniyor mu hemen gibi, tam tersi düşünüyor. ‘O benim elimi tutmadı, ben sanki şöyle insan mıyım?’ diye düşünüyorlar. Bilmiyorsa veya takıntılı ise bu konuda benim yüzümden tamamen düşman olmasındansa uzatırsın, tokalaşırsın bir şey olmaz...(.) Ben günaha girdiğimi hissetmiyorsam, yani o konuda ayette yok hadiste yok, o senin yorumuna kalmış. Takvalıysan zaten o ortamda değildir ama belli bir ortamda nasıl diyelim çok şey insanlar var tarikat veya cemaat ehli insanlar var o ortamlara zaten girmiyorlar ayrı ayrı çalışıyorlar ya da bir arada çalışıyorlarsa birbirlerini biliyorlar öyle bir duruma düşmezler.” (35, MEB, Evli, Van)

⁸⁰ Hacer fakültede okurken sınıfın kapısından çıkmak isterken içeri girmeye çalışan sınıf arkadaşı ile burun buruna gelmiştir. Arkadaşı onun orada olmasında rahatsız bir şekilde başını çevirmiş ve fesubhanallah demiştir.

“Karşı taraf kendini terbiye etsin benim tutacağım elden etkileniyorsa!”

Katılımcılardan bazıları tokalaşmaya başladıktan sonra tokalaşma konusunda üretilen, cinslerin tokalaşma ile birbirlerinden çok etkileneceklerini şeklindeki söyleme karşı çıkmaya başlamışlardır. İnsan davranışlarının öğrenilebilen doğası nazara verilerek insanın nefsinin terbiye etmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir.

Göknur: “benim hayatımdaki benim çok enteresan bir şey var. Ben duygusal bir şey hissettiğim insanlara yaklaşmam onun dışındakilerde problem yok. Yani müdür elini uzatsa da ben elini sıkar ve geçerim. Yani duygusal bir şey hissetmem. Günah işliyorum algısına kapılmıyorum. O (etkilenen karşı taraf) da kendini terbiye etsin benim tutacağım elden (etkileniyorsa) . (29, MEB, Bekar, Van)

Yukarıdaki örneklerde kadından etkilenme ya da etkilenmeme sorumluluğunu nerede ise tamamen kadına yükleyen cinsiyet temelli geleneksel öğretilerden uzaklaşmakta kadın erkek eşit insanlar olarak duygusal şartlanmışlığa bağlanmaktadır. İnsanın kendini kurgulaması hissedeceği şeyin de rengini belirlemektedir. Yine toplum içinde yaşamın gereklilikleri zaman içinde öğrenilmektedir. Sosyal hayat tamamen öğrenmeler setidir. Hiç kimse güdülerine göre hareket etmemektedir. Katılımcı tokalaşmadan etkilenip etkilenmemesinde bu alana dâhil olduğunu ifade etmektedir. Bu dinin tüm emirlerini sorgulamaya açacak epistemolojik bir sorgulamadır aynı zamanda. “En doğru” ya da “olması gereken”e ihtiyaç duyulduğunda nakil devreden çıkarılarak ulaşılmaktadır.

“Şafii olan erkeklerin dokununca abdestleri bozuluyor ya!”

Bir katılımcı tokalaşmayı günah olarak görmediğini ve tokalaştığını söylemiştir. Ve bunu öncelikle kendi mağduriyeti açısından değil Şafii mezbinden erkeklerin mağduriyeti açısından değerlendirmiştir. Bilindiği gibi Şafii mezhebindeki fıkhî hükme göre kadın ya da erkek mahremi olmayan birisine dokunursa abdesti bozulmaktadır. Bu tavrı ile katılımcı, tokalaşma konusunda tüm görüş bildirenlerden katılımcılardan farklı bir düşünce tarzı ile ortaya koymuştur. Kendini tokalaşma konusunda mağdur olarak görmemekte ve kendisini edilgen değil etken olarak tanımlamaktadır.

Şahika: “Biz İlahiyatlı olduğumuz için hocam biraz daha kişilerin inançlarına saygı duymayı öğreniyoruz. Van’da o çok var. İnsanlar hani şöyle yapıp tokalaşıyorlar bizimle. Erkekler şafii oldukları için ellerine dokunmamak, gömleklerini çekerek tokalaşıyorlar. Ben burada gördüm bunu, hani İmam-Hatıpteyken de bir arkadaşım anlattı ama anlamamışız biz onu Ama onun dışında hani böyle onlar bu Van’da öyle yapıyorum artık onlar ellerini uzatmadan uzatmıyorum artık. Bu benim işimden dolayı

değil de Van'da şafilerin daha fazla olmasından dolayı hani dokununca abdestleri bozuluyor ya ondan dolayı çok fazla şey yapmıyorum. Ben sıkıntı yaşamıyorum. O bizim için selamlaşma ifadesi artık tokalaşma. Yorumlanış tarzı daha farklı olduğu için kaldı ki bu saygısızlık olarak algılayan arkadaşlarım vardı. Elimi bile sıkıyor tokalaşmıyor ne kadar yobaz ne kadar bağnaz diyen arkadaşlarım vardı. Ondan sonra bu tarz davranışların nasıl yorumlanabileceğini din adına ne kadar büyük zarara neden olabileceğini psikolojik anlamda bildiğim için öyle bir polemige girmiyorum. (24, MEB, Bekâr, Van)

Yukarıdada örneklerde görüldüğü gibi katılımcılardan bir kısmı tokalaşmanın dinen günah olmadığı düşüncesindedir. Tokalaştığı için bir ızdırıp duymamaktadırlar. Bu düşünceye süreç içinde değişerek ulaşmışlar, eskiden tokalaşmazken zamanla tokalaşmaya başlamışlardır. Bu örneklerdeki katılımcıların tamamı sosyo-kültürel açıdan seküler çevrelerle yakın irtibatları olan kimselerdir. Din adına sergilenen tokalaşmama gibi bir tavrın dine daha büyük zarar vereceğini düşünmektedirler. Kendi sosyal gerçekliklerinden hareketle kendilerince bir yorum geliştirmişlerdir.

4.2.1.4.1.1. Tokalaşılmamasını Eleştirenler

Bazı katılımcılarımız tokalaşmakta sakınca görmediği gibi tokalaşmayanların yaptıklarını da uygun bulmadıkları belirtmiş bu tavrı sorgulamışlardır. Bu sorgulama zaman zaman feminist bir sorgulamaya dönüşmekte, bireysel yorumlarla yeni bir inşaya gidilmektedir.

“Ameller niyetlere göredir”“Erkeğin elini havada bırakınca ben daha dindar olmayacağım”

Emine, dinen tokalaşmanın günah olup olmadığından ziyade tokalaşmamanın saygısızlık olduğu üzerinde düşünmektedir. Önemli olan ne yapıldığı değil niyetin ne olduğudur. Din ya da dindarlık böyle basit şablonlara hapsedilebilecek bir şey değildir.

Emine:“Tokalaşıyorum, tokalaşmamanın saygısızlık olduğunu düşünüyorum. Çünkü ameller niyetlere göredir gibi de. İnsanlarda bir, mesela benim o bahsettiğim işini bırakan kişi bayramda babamın elini öpmüyor babam çok yaşlı bir insan. O onun gelini, ben onu da yadırgıyorum öpsen ne olur yani (...) Hani şey değil o öyle yorumluyor daha şey yaşıyor belki bana göre daha radikal daha tutucu yaşıyor. Yani burada o insana bunu yapmam, öyle yaparsam bana daha olumsuz bakacak. Yani mahzur görmüyorum.(...) Erkeğin elini havada bırakınca ben daha dindar olmayacağım.” (39, MEB, Evli, İzmir)

Karşıdaki insanın durumunu göz önüne almadan tokalaşmadan kaçınma tavrı, karşıdaki insanın yaşlı olduğu gerçeğini göz ardı ettiği ve kalp kırılmasına neden olduğu için eleştirilmekte bunun dindarlık olarak algılanamayacağı düşünülmektedir. Dini emrin ne

olduğundan ziyade aklen doğru olan üzerinde düşünölmektedir. Karşı tarafın din bağlantılı görönen bir uygulaması sorgulanmaktadır. Bunun ileri aşaması “sosyal yarar” adına dinin tüm hükümlerinin sorgulanmasıdır.

“Yok, şuradan bir damar varmış da kalbe gidiyormuş”

Bir katılımcı tokalaşma konusunu geleneksel ataerkil öğreti içinde değerlendirmekte ve diğere öğretilerle birlikte sorgulamaya açmaktadır. Bunu karşı cinse bakmak konusundaki öğretiyi nazara vererek yapmaktadır. Başlarda günah diye düşündüğünde ya da karşıdaki erkek diye baktığında kötü olduğunu ancak bu düşüncüyü kafasından atınca rahatladığını ifade etmektedir.

Fahriye “Din buna izin verir, niye vermesin ki. Yok, işte falancaların yaptığı yorum gibi yok şuradan bir damar varmış da kalbe gidiyormuş da, işte oradan tutunca insanın kalbi titirmişte, bilmem ne olur. Yani bizim bu dinde biraz biraz değil tamamen ondan erkek egemen ilim adamlarımız hep erkek olduğu için yorumları da hep kendilerine göre yapmışlar maalesef ki hiç kadınlarımız yok o yüzden hep kendi açılarından bakmışlar ve çok ayıp da açıkçası müstehcen konular hakkında çok yorum yapmışlar. Ne gerek var ya sen oradan kalktın da kalktığın yere bir erkek oturursa o bilmem kaçınıc dereceden ne olurmuş, yok orası oturduğun yer sıcaksa erkek o sıcaklığı hissederse bilmem ne olurmuş. Ne diyorlardı ona ya zina olurmuş kaçınıc dereceden bu ne ya iyi o zaman bir baktın bir daha bakarsan ikincisi günah. Bir daha baktın gözün kaydı ne olacak. Gözüm kaydı sürekli böyle baktım ne olacak?

P.D.: “Günaha girmiş olursun?”

Fahriye: “Girmem, yani eğer işlemek gibi bir niyetim varsa benim ilk bakışta da günah olur niye olmasın?”

P.D.: “Hani zinaya giden yolları İslam dini tıkamıştır ya o yüzden diyorlar ki bakmayın?”

Fahriye: “Hayır ben onu denedim biliyor musunuz? Ben lise yıllarında çok katı çok tutucu bir hayat yaşadım. Sürekli kafam böyleydi, hep önümde başım sürekli önümde, hiç kimseye bakmıyorum, hiç bir erkeğe. Sadece çocuklara ve yaşlılara bakıyorum. Gerçekten öyle ama sonra bir yerden sonra paranoyak oluyorsunuz. Kimseyle konuşamıyorsunuz kimsenin yüzüne bakamıyorsunuz, hiç kimseyle aynı ortamda oturamıyorsunuz. Arabaya biniyorsunuz, ayakta kalıyorsunuz, adam yer veriyor oturmuyorsunuz. Yanınızda erkek varsa oturmuyorsun, ya da sığağına oturmuyorsun. Kaçınıc dereceden zina olacak. Sonra baktım bu böyle gitmeyecek. Sosyal hayata hiç uymuyor yavaş yavaş insanların yüzüne bakmaya başladım. Erkeklere ilk önce aa ne kadar yakışıklıymış demeye başladım. A bu ne karizmaymış demeye başladım sonra. Şimdi bakıyorum hiç bir şey olmuyor. Hiçbir şey olmuyor yani. Şunu test ettim kendimde bir şeyi içinde abartınca daha çok etkileniyorsun. Mesela erkeklerle tokalaşmayı çok problem haline getirince bir erkekle tokalaştığında kendini daha kötü hissediyorum. Gerçekten onu duygusal anlamda bir şeyler olacak zannıyla kendimi çok daha kötü hissediyordum. Ama şimdi hiç öyle düşünmediğim için tutuyorum bırakıyorum, yani sonradan da hiç aklıma gelmiyor. Öbür türlü bütün gün belki haftalarca hep aklımda kalıyor. Ya ben bunla tokalaştım ya şöyle ya da böyle.

P.D. : “Günah işlemiş gibi hissetmiyor musun kendini?”

Fahriye: “Şimdi mi? Hayır Önceden hissediyordum, üzülüyordum, uyuyamıyordum ve etkileniyordum. Aklıma kötü bir şey gelmiyordu ama erkek diye düşünüyordum.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Bu katılımcının söyledikleri dini gelenek içinde üretilen ve o günün sosyal yapısı içinde geliştirilen dini fetvaların, öğütlerin, tavsiyelerin bugünün seküler dünyasıyla uyuşmayan karakterinin yarattığı sıkıntılara işaret etmektedir. Uyuşmazlığın doğası apaçık ortadadır, gelenek valiziyle seküler yolculuğa çıkmış olmak sorunlar yaratmaktadır. Yolculuğun seyri bu katılımcımızda gördüğümüz haliyle yolculukla uyuşmadığı düşünülenlerin valizden atılması ile neticelenmektedir. Atılması mümkün görünmeyenler de tevil edilmektedir.

4.2.1.4.2. Tokalaşmayı Günah Görüp Tokalaşmayanlar

Bir grup katılımcı tokalaşmayı dinen asla uygun bulmadıklarını bunun günah olduğunu tokalaşmaları gerekse de tokalaşmayacaklarını belirtmişlerdir

“Böyle bir durumda kaçıyorum”

Tokalaşmamak için bu ihtimalin belirlediği ortamdan uzaklaşma bir yöntem olarak seçilmektedir. Bu o sosyal ortamlarla ilgili talebi olmayanlar için uygulanabilir bir yöntem olsa da her şeyiyle o alanda var olmayı isteyen kadınlar için uygulanması zor bir eylemdir. Tokalaşmamakla dinin emrine uyulmuş olmaktadır ancak çok yakınlarında içinde olduğu bir grup insanın rencide edilmesi de göze alınmaktadır.

Meral: “Mahremim olmayan bir erkekle hiç tokalaşmadım, böyle bir durumda kaçıyorum. Ben örtünmeden önce tokalaşmamaya başlamıştım bir erkeğe dokunmamam gerektiğine inandığım günden itibaren hiç de tokalaşmadım. Ben böyle bir durumda kaçıyorum.(Ortamı terk ediyorum) Bu beni kötü hissettirmiyor. Tam aksine insanların hadlerini bilmezliği olarak görüyorum. Çünkü yani sen karşındakinin senin elini tutup tutmamak isteyip istemeyeceğini kestirmen gerekiyor. Bu kadar rahat el uzatmaları hoşuma gitmiyor bu bir. İkincisi de benim başörtülü olduğumu görüyorsa hiç bir şekilde uzatmaması gerekiyor benim inancım ortada, belli, nasıl elini uzatır. Ben böyle çok insanların da elini havada bırakmışımdır. Çok da bozulacak insanlar da olmuştur. Onu hiç hoş karşılamıyorum. Hatta benim eşime elini uzatan kadınlara da çok sinirleniyorum uzatmamaları gerektiğini düşünüyorum. Biliyorlar, benim eşimin dindar bir tip olduğunu, eşim de benim gibidir, çok fazla tokalaşan bir tip değildir. O şekilde çok kişiyi geri çevirmiştir, hatta teyzemi de çevirmiştir, teyzem ağlamıştır sinirden. Ben senin kayınvaliden falan diye, ama yine de bazen tokalaştığı oluyor onun.” (36, MEB, Evli, Van)

Kendisi tokalaşmayı hiç kabul etmese de eşin bazen tokalaşıyor olmasına daha yumuşak bakılmaktadır. Eşin işi bunda önemli etkindir. Daha fazla kadınlarla birebir

muhatap olmasını gerektiren bir iştir. Akla gelen bir başka yorum ise ataerkil toplumun yaratmış olduğu erkeklik ve kadınlık algısıdır. Kadın evin namusu olduğu için o emniyette ise erkekle ilgili durumlar daha çok göz ardı edilebilmektedir. Bu görüşü yukarıda verdiğimiz Şahika örneği dışında görüş bildiren tüm katılımcıların tokalaşmayı kendi mağduriyetleri üzerinden kurgulayıp anlatmaları desteklemektedir. Elini rahatlıkla uzattığını söyleyenler de bunu asla karşı tarafın yani erkeğin mağdur edilmiş olabileceği üzerinden değerlendirmemişlerdir.

“Teşekkür ediyorum, nasılsınız falan diyorum”

Tokalaşma uygun görmeyen bazı katılımcılar tokalaşma talepleri teşekkür ederek geçiştirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu çalışılan kurum DİB ise zaten insanların yadırgamayacakları belli bir alt yapı da sağlamaktadır.

Azime: “İnsanlar çoğunlukla böyle bir talepte buldukları zaman teşekkür ediyorum nasılsınız falan diyorum. Bana göre helal bulmuyorum, Benim direk tenime, bana helal olmayan birisinin dokunması bana göre helal değil. Hadislerde bunu söylüyor. Benim ölçüm bu. Yıllar önce evet bir anda uzatılmıştı gayri ihtiyari. (...) Ya o an çok bir şey hissetmiyorsunuz. Çok fazla üzüntü duyduğumu hatırlıyorum. Yani şundan dolayı hem helal olmayan bir şeyi yaptınız, ikincisi olarak bana saygı duyulmadı. Yani ben o gayri ihtiyari idi normal şartlarda ben diyorum ya ölçümü koyarım ve herkeste bunu bilir ki zaten hangi kurumda olduğumuzu biliyor, örtülü olduğunuzu biliyor ve ona göre beyinde insanların bir alt yapı oluşuyor yadırgamıyor zaten. (35, DİB, Evli, Van)

Bu katılımcılarımızdan ilki onu tokalaşmaya zorlayan şartların oluştuğu seküler çevreyi terk etme yönünde tavır sergilemiştir. Terk edilen alan onun sosyal hayatta varoluşunu kökünden etkileyecek bir alan değildir. Mesleğini yapamaz hale gelmesi söz konusu değildir. Bu alan terki onu rahatsız etse de tokalaştığında yaşayacağı rahatsızlık daha büyük olacağı için tercih edilmektedir. Bu terk, umumun şahitliğine açık değildir ve içten içe bir mağlubiyet, eziklik hissi yaratıyor olabilse de tokalaştığında ya da tokalaşmayıp geri çevirdiğinde karşılaşacağı sosyal ayıplama, kınama, dışlanma gibi riskleri de barındırmamaktadır. Ne eli havada bırakma gibi bir utancı ne kendisi yüklenecektir ne de karşı tarafa böyle bir utanç yükleyecektir. Çünkü tokalaşmama onun düşüncesini bilmeyenlerce basit bir el temasına yüklenen cinsel anlam gibi algılanabilmektedir.

Tokalaşmama yönündeki ikinci katılımcının tavrı ise sosyal çevreye kendi hassasiyetlerini yayararak ve kabul ettirerek dönüştürme çabası olarak görülmektedir. Mesleki konumu itibarıyla bu daha kolay görünmektedir. Her iki katılımcının yıllarca

başörtüsünden taviz vermemek adına çalışma hayatından uzak kaldığı, ancak son noktada o tavizi vererek çalışma hayatına dâhil oldukları düşünülürse bunlar yenilmişlik duygusunu telafi etme yönünde zaruret miktarınca en az geri adım atarak direnmeye çalışma şeklinde okunabilir.

4.2.1.4.3. Tokalaşmayı Günah Görse de Tokalaşanlar

Katılımcıların büyük çoğunluğu bu grupta toplanmaktadır. Tokalaşmayı “büyük günah” olarak görmeseler de dinen uygun olmadığını düşündükleri için kaçınmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Kendileri asla ilk el uzatan olmamaya özen göstermektedirler. Kendileri uzatmadığı halde elini uzatan olursa istemeyerek de olsa tokalaştıklarını anlatmışlardır. Onları bu tavra iten sebepler şöyle sıralanmaktadır.

“O kendisi kötü hissedecekse uzatıyorum, kendimi kötü hissediyorum”

Bunlardan ilki karşı tarafı rencide etmeme düşüncesidir. Dinen günaha gireceğine inanıyor olsa da kendi hassasiyetlerindense karşı tarafın mahcubiyetini daha fazla önemsemektedirler.

Nurcan: “Mahremim olan erkeklerle tokalaşmıyorum. Dört yılda belki iki kez tokalaşmışımdır. Mümkün olduğunca bu şeyi korumaya çalışıyorum. Ama dışarıdan gelen kıramayacağım, olmayacak bir durumda ise karşımdaki insan kötü bir duruma düşüyorsa, o kendini çok kötü hissedecekse uzatıyorum. Kendimi çok kötü hissediyorum. Bazen arabada birine elim değiyor. Onun bir ateş olduğunu duymuşuz güya erkeğin eliyle tokalaştığımda ateşi tutmuş gibisin. Hadis diye biliyorum sahil mi değil mi bilemiyorum.” (33, MEB, Evli, Van)

“Hocam niye elinizi veriyorsunuz?”

Tokalaşma taleplerini daha önce geri çevirdiğini belirten bir katılımcı karşı tarafın mahcubiyetini görmemek için artık günaha girecek olsa da tokalaştığını belirtmektedir. Ancak bu sefer devreye başka bir sıkıntı girmektedir. Kendisi buna karar vermiş olsa da onun bir din dersi öğretmeni olması, tokalaşmaması yönünde çevre baskısını devreye sokmaktadır, onu gören öğrencileri tokalaşmasını yadırgamaktadırlar. Kendisi günaha razı olsa da, çevrenin bu tepkisi üzerinde bir baskı oluşturabilmektedir.

Sümevra: “Tokalaşma (konusunda) şartlara göre (davranıyorum) bir gün bir veli geldi sınıfa, elini uzattı öğrencilerin yanında. Ben de geçiştirdim. Hani elimi öğrencilerin yanında vermeyeyim diye, çünkü öğrencilerin de tepkisi oluyor, hocam niye elinizi veriyorsunuz falan diye. Abi diyeyim, çok da yaşlı amca diyeyim, bu sefer elimi vermedim ya, elini omzuma attı hani elimi vermeyim derken. orada çok seviyorlar başörtülü falan da görüyorlar ya çocuklarının hocasıyım elimi de verebilirdim. Yani ben çocuklardan dolayı vermedim.”

P.D.: “Ne düşünüyorsun günaha girdim dinin bir emrini çiğnedim diye mi düşünüyorsun?”

Sümeyra: “İnsanları geri çevirmemeyi daha çok önemsiyorum ben orda onun mahcup olması, yapmışlığımızda vardır geri çevirmişliliğimiz, o mahcubiyeti görmektense sen günaha gir daha iyi.” (41, MEB, Evli, Van)

Bu örnek bize dinin, sosyal hayatın düzenlenmesinde ve toplumsal rollerin blirlenmesinde ne denli güçlü bir meşrulaştırım ve sosyal kontrol aracı olduğu göstermektedir. Yine günah da olsa sosyal gerçeklikle uyuşmadığı düşünülen durumlarda dini kabullerin dışına çıkmanın göze alındığını göstermektedir.

“Müdür ile tokalaşmak durumunda kaldım”

Bazı katılımcılarımız kendi meslek yaşamında ya da aile çevresinde olmasa bile eşinin iş çevresi ile beraber olduğunda tokalaşmak zorunda kaldığını ifade etmişlerdir. Eşin mesleği gereği daha seküler çevrelerle irtibatta bulunanların tokalaşma konusunda daha yumuşak ifadeler kullandıkları görülmüştür. Eşin işinin mahiyeti karşılaşılan sosyal çevrenin gücü tokalaşmanın yorumlanmasında etkilidir. Eşinin üst düzey protokolden kişilerle olan iş ilişkisi nedeni ile o ortamlarda tokalaşmak zorunda kaldığını aktaran katılımcılar olmuştur.

Nermin: “X makamında bir kaç kez X müdürü ile tokalaşmak durumunda kaldım. Bu meslekte(kendi mesleğini kastediyor) hiç karşılaşmadım. Akrabalarım da biliyordum, onlarla da tokalaşmadım. Mesela eşimin abisi ile bile hiç tokalaşmadım.” (33, DİB, Evli, Van)

“İtici Olmamak için”

Bazı katılımcılarımız ise mümkün olduğunca tokalaşmaktan kaçındıklarını ancak yerine ve kişisine göre bazen bunu yapmak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Çevresel baskı tokalaşmakta büyük etkidir. Durum karşıdaki kişiye izah edilemeyecekse tokalaşılmaktadır.

Zekiye: “Kuzenlerimin eşleri falan tokalaşıyorum, hayır demiyorum. Dediğim gibi yerine göre davranmak gerekiyor sonuçta orada itici durmamak lazım. Öyle oturuyoruz yani elini uzattıklarında da hayır diyemeyeceğim insanlar var. Mesela kuzenimin eşi X mesleğinden, ben buna nasıl hayır diyeyim, adama. Zaten siz (diye)başlayacak konuşmaya hayır desem (el sıkma hususunda) o yüzden uzattığı zaman onunla tokalaşıyorum, ama tutup da benim amcaoğlu beni bilen bir insan ne bana elini uzatsın uzatmasın yani hayır derim.” (28, DİB, Evli, İzmir)

“Sosyal hayattan dışlanmamak için zorunluluk vicdan azabı çekiyorum”

Tokalaşmıyor olmak sosyal hayattan dışlanmaya neden olabilmektedir. Tokalaşmayı uygun görmüyor olsa da dışlanmamak adına ve sürekli çelişkiden kurtulmak için tokalaşma yönünde tercihte bulunulabilmektedir. Aynen baş açmada olduğu gibi buna da alışıyor olmak katılımcılar arasında üzücü bir durum olarak nitelenmektedir. Tokalaşmamanın hikmetleri adına üretilen geleneksel bilginin etkilerini de aşağıdaki katılımcının anlatısında görmek mümkündür.

Aysel: “ Tokalaşıyorum yani aslında bunun mecburiyetten olduğunu biliyorum. Çünkü bilimsel açıklamasında bile aslında tokalaşmanın hani her ne kadar sen karşı cins olarak görmesen bile... Ben o duyguyla tokalaşmıyorum desen bile. Enerjinin geçtiğine dair şeyler var, ama şu anda mecbur durumdasın dediğim gibi kabul görülebilmek adına. Çünkü atıl durumda kalıyorsunuz, eğer öyle yapmazsanız. Öğretmen arkadaşlar tarafından da böyle bir kenara itiliyorsunuz. Sohbetlere alınmayabiliyorsunuz. Bunlarla birebir karşılaşmadım ama çok duyuyorum. (...)Yalnız kaldığımı duyuyorum mesela işte çok ortamlara giremediğini bir ev toplantısına çağırılıyor diğerleri, hani haberdar edilemediği gibi.”

P.D.: “Tokalaşıyorsunuz, dine muhalif hareket ediyorum sıkıntısını yaşıyor musunuz?”

Aysel: “Yani hani onu hissediyorsunuz ama aşmak durumundasınız çünkü gerçekten çok ciddi bir çelişki sürekli böyle bir yaşamda herhalde size de zarar verecek. Galiba insan alışıyor ya maalesef alışıyor.” (29, MEB, Evli, İzmir)

“Ben uzatmadım o uzattı mecbur kaldım düşüncesi olayı biraz rahatlatıyor”

Tokalaşmanın kaçınılmaz olduğu anlarda tokalaşılmakta ancak bunu ilk başlatan karşı tarafsa bu kısmi bir rahatlama sağlamakta duyulan vicdan azabını azaltmaktadır.

Şeyma: “(Tokalaşmak durumunda) Evet kalıyorum. Yani teklif onlardan geldiği için zorunlu olarak uzatmış oluyorum. Bazı durumlarda mesela ilk geldiğin durumlarda ilk tanışırken müdürle felan. O an benim uzatmam gereken anlar oldu. O anlarda vicdan azabı yaşıyorum yani. Acaba uzatmasa mıydım, ilk onun uzatmasını mı bekleyseydim felan. O çelişkiyi içimde yaşıyorum. Ha, mümkün oldukça ben uzatmamaya çalışıyorum, ama sanki uzatmam gerekiyormuş gibi hissettiğim ve yaptığın anlarda da pişmanlık hissediyorum. Beni rahatlatan ne oluyo, ben uzatmadım o uzattı mecbur kaldım olayı biraz rahatlatıyor. Ama bunun dışında keyfi olarak, bilinçli olarak uzattığımda vicdan azabımı çok yaşıyorum keşke uzatmasaydım diyorum.” (28, MEB, Evli, İzmir)

“Böyle ufak tefek şeylerle çok fazla uğraşmayıp daha asıl şeylerle uğraşmamız gerek”

Bir katılımcı tokalaştığını çalıştığı için bundan kaçmanın mümkün olmadığını ve burada niyetin önemli olduğunu ve günaha girdiğini düşünmediğini söylemektedir.

Kendi yaptığı yanlışları küçültüp yapılabilecek diğer iyilikleri büyüterek kendine göre yeniden dini bir önem sırası oluşturmaktadır.

Neslihan: “Düşünmüyorum. Günahlar büyük küçük diye ayrılıyor biliyorsunuz zaten. Günah olarak da niyet önemli, dinden çıkaracak ya da çok büyük günah olduğunu düşünmüyorum. Orda zorunluluk var bir de. Zorunlulukta zaten günah olmadığını biliyorum. Günahsa da Allah affetsin. Ona kadar ne günahlarımız olduğunu düşünüyorum. Böyle ufak tefek şeylerle çok fazla uğraşmayı daha asıl şeylerle uğraşmamız gerektiğini düşünüyorum. Mesela namaza çok önem vermemiz lazım. Dedikodudan uzak durma, başkasının hakkını yememe, kötülüğe iyilikle muamele etme iyiliği tavsiye etme... Böyle şeylere daha çok dikkat etmemiz gerektiğini, toplumda bunların çok essik olduğunu düşünüyorum ben. Özellikle karşıdaki bir şey söyledi sen söylemeyiver böyle şeyler. Çok dikkat etmemiz gerekir böyle ufak tefek şeylerle uğraşırken biz asıl şeylerden uzak duruyoruz. Yani gördüğüm intiba bu, böyle düşünüyorum ben.” (35, MEB, Evli, İzmir)

4.2.1.4.4. Değerlendirme ve Sonuç

Tokalaşma konusu başka kadınlar için başka gerekçelerle kaçınılan bir durum olabilecekse de din eğitimcisi kadın için konuşulduğunda bu din merkezli olmakta ve günah bağlamında ele alınmaktadır.

Katılımcılar arasında çalışılan, kuruma bağlı olarak tokalaşma talebi ile karşılaşma oranları farklıdır. DİB çalışanları böyle taleplerle çok az karşılaştıklarını belirtirken, MEB çalışanları çoklukla böyle durumlarla karşılaştıklarını aktarmışlardır. Bu, DİB çalışanlarının mesai arkadaşlarının çoklukla aynı mesleki formasyona sahip olmalarının yanısıra kurumun adının ve başörtülü oluşun tokalaşma konusunda dini hassasiyetin olabileceğine dair sembolik okumalara izin vermesi nedeniyle.

Katılımcılar arasında tokalaşmanın dini hükmü konusunda konsensüs yoktur. Bazıları tokalaşmanın günah olmadığını bundan kaçınmanın da geleneksel olduğunu söylerken kimisi ise kesinlikle tenine mahremi olmayan bir erkeğin temasını haram görmekte ve asla tokalaşmayacağını ifade etmektedir. Ancak aynı katılımcıların farz olduğuna inandıkları başörtüsünden bir şekilde taviz vererek çalışmaya başladıkları düşünüldüğünde bu “zaruret miktarında” haramda olsa harama girme, ancak zaruret olmayan noktada direnme olarak görünmektedir. Belki de başörtüsünde girilen günah, incinen gurur uyması tercihe bırakılan bir konuda aşırı hassasiyet gösterip en üst düzeyde direnilerek telafi edilmeye çalışılmakta olabilir.

Tokalaşmakta sakınca görmeyenlerden bir kısmı daha önce hiç tokalaşmazken zamanla tokalaşmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Bu değişiklikte çalışma hayatına

giriş, çalışma hayatının özel şartları, yapılan yeni okumalar ya da karşılaşılan durumlar önemli bir etkidir. Daha homojen ve seküler çevrelerle karşılaşma mesela dini anlayışı farklı olan bir aileye gelin olma, ya da eşin seküler çevresi ile görüşme gibi sebepler değişmeyi kaçınılmaz kılmaktadır. Tokalaşmaktan kaçınılamaması buna ait var olduğu düşünülen dini hükmün göz ardı edilerek “amellerin niyetlere göre” olacağı öne çıkılarak farklı bir yorumlamaya tabi tutulmaktadır. Vurgu tokalaşmanın günah olması noktasından, tokalaşmayla kıyaslandığında diğer günahların ne kadar kötü, zararlı, yıkıcı olabileceği üzerine kaydırılmakta veya dini hükmü hususunda da akılcı çıkarsamalarda bulunulmakta veya tokalaşmanın değil tokalaşmamanın açacağı sosyal yaralar ön plana taşınmaktadır. Tokalaşan katılımcıların söylediği bir başka konu tokalaşmaya başladıktan sonra alışmanın gerçekleştiğidir.

Yaşanan rol gerilimi bunu aşma yönünde Festinger bilişsel çelişki kuramındaki sonuçlara götürmekte çelişkiyi çözme yönünde kişi ya tutumu ya davranışı değiştirmeye yönelmektedir. Davranıştan kaçınma gerçekleştirilemediği için tutumu değiştirme yönünde tavır alındığı görülmektedir. Mesela karşıdaki kişi geleneksel öğretilerdeki gibi cinsiyeti üzerinden değil, insan oluşu üzerinden değerlendirilmektedir. Ve tokalaşma sıradan alelade bir hal almakta, eskiden olduğu gibi büyütülen bir mesele olmaktan çıkartılmaktadır. Tokalaşmanın duygusal açıdan bir etkileşim yaratmadığının görülmesi, tokalaşmadan kaçınmanın hikmetlerine bilimsel destekle açıklayan öğretiyi sorgulamaya açmaktadır. Öğretinin Kur’an’a dayanmıyor olması sorgulamayı daha kolay kılmaktadır. Bu, dini öğretilerinin hikmetinin bilimsel delillere dayandırmanın anlamsızlığını göstermektedir. Dini emirlerin ya da yasakların hikmetlerinin bilimsel doğrularla açıklanması ve dini hükmün bu doğrular üzerinden izah edilmesi, o “doğru bilgi” bilimsel olarak yanlışlandığında, dinin muallâkta kalmasına sebep olabilecek bir durumdur. Dinin bilimsel doğrulanma çabası, dini kaygan bir zemine rabtlemeye çalışmaktan başka bir şey olmamaktadır. Zaten modernlik ve din uyumsuzluğunun ortaya çıktığı en önemli nokta akla ve aklın kullanımına bakıştadır. Modernlik her şeyi akıl mihengine vurarak açıklarken din akli, dini anlama yolunda kullanıyor olsa da bir noktadan sonra aklın kuşanmışlıklarından sıyrılarak yola devamını talep etmekte, dini doğmaları aklın tartışma alanının dışında bırakmaktadır. Akla din içinde nasıl, ne kadar yer verileceği konusu kadın ile ilgili tüm yaklaşımlara da yansımaktadır. Tokalaşma dâhil tüm hükümler, modern aklın kılavuzluğunda yorumlanıp seküler modern dünya ile

uyumlu kılınılmaya çalışılmaktadır. Bu iki alan “Tanrı’nın hakkı Tanrıya Sezar’ın hakkı Sezar’a” yaklaşımıyla iki alanı ayırarak bir yorumlamaya gidilebilecek olursa da bu paylaşırma neyin kimin hakkı olduğu karıştığı için zor görünmektedir.

Bir kısım katılımcı tokalaşmamayı günah olarak görmemekte ve “sosyal fayda”yı devreye sokarak tokalaşmayanları eleştirmektedirler. “Sosyal zarar”ın olduğu yerde dini bir faydanın gözetilemeyeceği kanısına varılmaktadır. İnsanları kötü duruma düşüren, değersizleştiren bir uygulamanın dini bir emir olamayacağı şeklinde bir değerlendirmeye gidilmektedir. Din doğrudan hedef alınmasa da ataerkil geleneksel dini literatür sorgulanmaktadır. Sorgulamaya sebep olan şey, günlük sosyal yaşam pratikleri ile geleneksel öğretinin bağdaştırılamamasıdır. Bu öğretinin din kaynaklı olduğu düşünülse bile bireysel bir yorumlamaya gidilerek “sosyal fayda” öncelenmekte “Tanrı’nın niyeti” feminist varoluşçu teoriye benzer şekilde okunmaya çalışılmakta “Tanrı’nın adaleti” de temel dayanak noktası kılınmaktadır.

İstemediği halde tokalaşanların bazı savunma mekanizmaları geliştirdiği görülmüştür. Bunlardan ilki tokalaşmayı mücbir sebeplere bağlamaktır. Tokalaşma kaçınılmadığı için yapılmaktadır. Karşı taraf elini uzatmıyorsa ilk uzatılan olunmamaya özen gösterilmekte, ancak karşı taraf elini uzatılmışsa da bu el havada bırakılmamaktadır. Bir diğer sebep karşıdaki kişinin sosyal statüsü ile ilgilidir. Karşıdaki kişi bunu anlayamayacak, hazmedemeyecek, ya da düşmanlığı kazanılacak bir kişi ise bu olumsuzluklarla yüzleşmemek için tokalaşma yolu tercih edilmekte bir alanda sağlanacak “dini fayda” adına dini olduğuna inanılan başka bir hüküm göz ardı edilebilmektedir.

Dini hüküm, “dini fayda”, “sosyal fayda” ya da mücbir sebeplerle göz ardı edilse bile gerilim hattı aşılammamaktadır. Bu kez devreye sosyal kontrol mekanizmaları girmekte grup normalarına uymadığı düşünülen bu eylem kınama ile baskılanmaktadır.

4.2.1.5. İnandığını Öğret(e)meme

Dinler yaşadıkları toplumun yapısına bağlı olarak değişik formlara bürünmektedirler. Max Weber toplumsal sınıf farklılıklarının ve meslek kategorilerinin dini algı ve tutumlar arasında farklılıklar yarattığına dikkat çekmektedir. Bu sınıfların ya da meslek kategorilerinin her birinin mensup olduğu grup dini eğilimleri farklılık

göstermektedir⁸¹ (Weber, 2012:183-252). Günay bu grupları göçebe ve yerleşik oluşuna göre de ziraatçılar ve köylüler, şehirliler, tacirler, aydınlar ve kitabi yahut entelektüel, halk ve son olarak da asiller şekline gruplara ayırarak her birinin farklı dindarlık yönleri olacağına dikkati çekmektedir (Günay, 2008: 328-335). Bunlar aynı dini söylemin farklı kesimlerce farklı anlaşılıp yorumlanabildiğini göstermektedir. İslam Dini de farklı inanış ve yaşama şekilleri ile vucut bulan bir dindir. Bunun pek çok nedeni sayılmaktadır.

“İslamiyet kutsal metni itibariyle bizzat bu farkın meydana gelmesine izafi bir kıyas ve ilişkiye bağlı olarak müsaittir. Kur’an ifadeleri zamanın anlayışına, teknik ve entelektüel bilgi seviyesinin düzeyine göre anlamlandırılmaya, tefsir edilmeye müsaittir. İtikadi ve ameli mezheplerin ortaya çıkmasındaki nedenler sosyal tabakaların yaşam biçimleri dünya görüşleri vs. gibi inananların tutum ve davranışlarının çeşitliliği içerisinde vurgulamanın nereye yapıldığı hususundaki esneklik din uleması arasında ve sosyo-kültürel dönemler arasında farklı anlayışın ve vurgunun meydana gelmesine sebebiyet verir. Kültürel ortam düzey ve alışkanlıklar mezkur ayırımın belki de en etkin nedenidir. Genelde gözlemlenen aydın-halk arasındaki tanımlama ve algılama farkı, din uleması ile geniş halk kitleleri arasında da mevcuttur. İktisadi ve siyasi alışkanlıklar ve meyletmeler dahi dinin bir hadiseyi algılamanın biçim ve realitesine etki eder. Bundan başka belli başlı kabul görmüş, kalıp ya da fonksiyonun zamanla tanınmayacak bir hale gelmesi de söz konusu olabilmektedir (Usta, 2001:35-36).

Yukarıda sayıldığı üzere dinin, toplumun çeşitli kesimleri arasında farklılaşmasına etki eden nedenler, Türk toplumunda da dinin çeşitli düzeylerde farklı algılanmasına ve farklı yaşanmasına etki etmektedir. Yapılan çalışmalarda Türk toplumunda dini yaşayışın farklı tipolojileri olduğu gösterilmekte, farklı dindarlık tiplerine işaret edilmektedir. Ünver Günay, bu konuda dörtlü bir tipoloji ortaya koymaktadır Buna göre, kentin orta ve alt tabakalarıyla kırsal kesimde yoğunlaşan “geleneksel halk dindarlığı” birinci tip dindarlık tarzını ifade etmekte olup, kökleşmiş ve kalıplaşmış unsurlar ön plandadır. Şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik, ritüalizm ve derin teolojik konulara fazla yer vermemek bu tip dindarlığın karakteristik özelliklerindedir. Diğer dindarlık tipleri ise, belli bir dini kültür ve öğrenime sahip bulunan dini elit zümre arasında geçerli olan “seçkinlerin kitabi dindarlığı”, dinin tanrı ile kul arasında kutsal bir bağ olduğu anlayışından hareketle bireysel nitelikteki “laik dindarlık” ve bütün bu tipler arasında geçiş teşkil eden “tranzisyonel dindarlık” tipleridir (Günay, 1999: 263-264).

⁸¹ Weber bu grupları üç başlık altında toplamaktadır. 1. Köylülerin soyluların ve burjuvazinin dini eğilimleri 2. İmtiyazsız sınıfların dini 3. Entelektüalizm, entelektüeller ve kurtuluş dini.

Şerif Mardin daha çok yukarıdaki ilk iki tip dindarlığa karşılık gelen iki İslam algısından bahsetmektedir. Osmanlı'dan tevarüs edilen yapı içinde bugün Müslümanların dindarlığını şekillendiren İslam'ın iki ana şeklinin Türkiye'de geliştiğini söylemektedir. İlki Türklerin şehirli, kurumlaşmış kitabi İslam'a uyan İslam'ın olduğu gibi kabulüne ve Sünni İslam yorumuna dayanan Ortodoks İslam; diğeri ise bu kurallara uymada zorluk çeken ve islam'ı kişi ve grupların yorumuna açık hale getiren tarikatların ve sufizmin de etkisi ile şekillenen heteredoks halk İslam'ıdır (Mardin,1995 94-97). Ancak bunların da kendi içerisinde pek çok muhtelif boyutu barındırdığı göz ardı edilmemelidir.

Günay'da İslam'ın bu iki yorumuna karşılık gelen dindarlık tiplerinin iki boyutunu “kitabi ve entelektüel dindarlık “ ve “geleneksel halk dindarlığı” şeklinde isimlendirerek açıklamaktadır. İlki, şehir merkezlerinde dini bir öğrenim görmüş ulemeden yayılan bir dindarlık iken; ikincisi, sözlü kültüre dayanan halkın geçmiş kültürel mirasını, halk inanç ve uygulamalarını, ziyaret ve adak dindarlığını, türlü örf ve adetlerini dini ve sihri unsurlarını da içinde taşıyan dindarlıktır (Günay, 2008:596). Kitabi dindarlık, yazılı kültürün özelliklerini barındıran, dini anlamda profesyonel bir sınıfın öncü rolüne sahip olan ve ortodoksiyi temsil ederken, halk dindarlığı ise mistik, büyüsel ve mitolojik unsurlara ve vurgulara sahip, derin bilgili, resmi ya da hâkim sınıf tarzlarından farklı karakteristik özellikler gösteren dinin farklı bir ifade biçimidir. Bunlar tamamen birbirinden kopuk değildir ve elbette paylaşılan pek çok özelliğe de sahiptirler. Ancak yine de bünyelerinde toparladıkları bir takım farklılaşan özellikleri ile diğerlerinden ayırt edilirler. Türkiye'de kitabi dindarlığın etkisi, şehir merkezlerinde dini bir öğrenim görmüş din bilginlerinden toplumun orta ve alt tabakalarına ve kırsal alana gidildikçe nisbi olarak azalmaktadır. Ve buralarda daha ziyade sözlü kültüre dayalı yerel adetler, mistik ve büyüsel öğelerle İslami öğelerin iç içe girerek harmanlandığı ve halkın yaşam tarzı ve kültürü ile işlevsel bir şekilde bütünleşmiş bir tür halk dindarlığı etkili olmaktadır (Arslan, 2008:21). Bu halk dindarlığının XV. yüzyıldan bu yana beslendiği en önemli kaynak sözlü kültür yanında ilmihaller ve namaz hocalarıdır. Bugün ülkemizde din konusundaki bilgiler halk katında büyük ölçüde bu ilmihaller ve namaz hocaları tarafından şekillendirilmektedir. Bunların içeriğine bakıldığında baş kısmında akaid konularının yer aldığı, ağırlıklı olarak ise klasik fıkıh literatürünün bir bölümünü oluşturan taharet, namaz, oruç ve hac

konularının eklenmesi ile oluşmuş olduğu görülecektir (Kırbaçoğlu, 2002: 109). Aynı şekilde bu tarz dindarlığın geniş kitlelerde mevlid, türbe ziyareti, Kur'an okutma, mübarek gün ve gecelerde dini törenlere katılma gibi daha çok şekille ilgili bir dindarlık şeklinde olduğu ve bunun gittikçe dini vecibelerin yerini aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın aktardığı bir gerçektir (Arslan, 2003.24).

Din eğitimcisi kadınlar, "âlim" olarak değerlendirilmeler de İlahiyat eğitimi sırasında dinin ana kaynaklarına ilk elden ulaşma imkânı bulmakta ve hem tarihi süreç içinde dinin farklı yorumlanış biçimlerinden, hem de dinin gerek İlahiyat içinden üretilen gerekse çeşitli çevrelerden nakledilen pek çok farklı ve yeni yorumundan haberdar olmaktadır. Elbette kendilerine göre bunları değerlendirmekte ve yeniden yorumlayarak yaşam alanı içine dâhil etmektedirler. Edindiği bu bilgi ile görev alanına çıktığında, burada "halk İslam"ının kimi örüntüleri ile yüz yüze gelmektedir. "Kitabi İslam" ile "halk İslam"ının arasını buluşturmak görevi de ona verilmiştir (Subaşı, 2003:154) S. Ülgener bunun İslam din kurallarının teorisinin halkın anlayacağı seviyenin üstünde kalması nedeniyle zorunlu olarak açıklanması gerekliliğini doğurduğunu ve din dersi öğretmenliğinin de bu zorunluluk sonucu olarak ortaya çıktığını söylemektedir (Usta, 2001:40). Bu görev tanımlanması içinde ve bu bilgi birikimi ile çalışma alanına çıkan katılımcı kadınların halkla farklılaşan dindarlıklarının yarattığı gerilimler bu bölümde değerlendirilmiştir.

"İlahiyatçılar normal birisi değildir "

Öncelikle İlahiyat mezunu olmanın diğer kişilerden farklılaşmayı doğuran yönlerine dikkat çekilmiş bunun kişiye yansımalarının neler olabileceği şu şekilde dile getirilmiştir:

Ayşegül: "Bana göre İlahiyatlılar normal birisi değildir. Dört yıl gibi bir süre o kadar dini bilgiyi almış, kendince yorumlar yapmış insanlarda muhtemelen bazı psikolojik sorunlar olur diye düşünüyorum. Ama bunu kötü anlamda söylemiyorum. Şöyle, dışarıda yürüyen normal bir insan gibi değiliz, onu biliyorum. Ve dini konulara farklı bakıyoruz. Mesela bir komşum var bir teyze. O teyze özene bezene üç kere yıkar hani kolunu, ama ben hani acelem var bir kere yıkar geçerim. Nasıl olsa uygundur derim. Hani bu en basit bir örnekti.

P.D.: "Başka ne örnek var?"

Ayşegül: "Başka örnek hani bu kıyafet, giyim kuşama bakışımız, ilmi konularda biraz daha söz sahibi olduk ya, kelimadan, İslam felsefesinden haberimiz oldu ya, biraz daha örnek bakıyoruz olaylara diye düşünüyorum. Hani bu avantajdır, dezavantajdır onu

bilemiyorum, ama ya psikolojimiz o anlamda bozuk diyebilirim.” (25, MEB, Bekâr, Van)

Halk dindarlığı ve kitabi dindarlık arasındaki farklılık dini anlama yorumlama ve yaşama biçimlerine farklı aksetmekte din eğitimcisi kadın okulla ve kitaplarla buluşması sonucu halk dindarlığı ile arasındaki mesafeyi büyütmemektedir. Bu aynı bilgilenme düzeyine ve dindarlık anlayışına sahip olmayan kesimlerle ilişkisine sorun olarak yansıyabilmektedir.

Teolojilerin yeni yorumlarla buluşması entelektüel düzeyde her hangi bir rahatsızlığa meydan vermeden daha kolay kabul görebilse de, bunun halk düzeyinde kabulü aynı suhuletle gerçekleşmemektedir. Bunun nedeni ise Aktay’ın ifadesi ile teolojilerin kesinlikle çoğu yorum kaynaklı olan çıkarımlarının kitlelere hiç bir zaman birer yorum havasıyla sunulamayacak olmalarıdır. İnanan kitlelerin yoluna baş koyacakları mutlaklıkta dinlere ihtiyaçları vardır ve buna bir kez ulaştıklarını düşündüklerinde bunun dinin çeşitli yorumlarından sadece basit bir yorum olduğunu düşünmeyi ve bunu o şekilde kabul etmeyi akla bile getirmemeye dikkat ederler. Onlar için teolojinin verileri, üzerinde hiçbir tartışma yapılamayacak kutsal kodları, sınırları temsil etmektedir (Aktay, 1998:302). Oysa kadın din eğitimcileri dini alandaki tüm farklı görüşlerden eğitimleri sürecinde haberdar olmuşlardır. Dinin, hem inanç bazında hem de ibadetler bazında pek çok farklı anlama ve uygulamasının olduğunu görmüşlerdir. Bu aynı zamanda onlara göreceli bir bakış açısı kazandırmış sabitelerini esnetmiştir. Ancak bilgilenme düzeyi ilmi halden öteye geçmeyen, sınırlı bir bilgilenme düzeyine sahip halk dindarlığının aynı esnekliği kabullenmesi mümkün değildir. Ve bu din eğitimcisi kadını, şiddeti, ne kadar kitabi İslam’ı içselleştirdiğine ve halk İslam’ından uzaklaştığına bağlı olarak “iki arada bir derede” gerilimli bir noktaya yerleştirmektedir.

4.2.1.5.1. Söylem Uyuşmazlığı

Din eğitimcisi olarak çalışan kadının, dini sadece bir meslek olarak görüyor olması, anlattığı dini öğretiyi paylaşmaması, onu sürekli ikilemde bırakacak bir durumdur. Diğer meslekler de böyle bir sıkıntıyı bünyesinde barındırabilir olsa da, din eğitimcisi olmakla karşılaştırılabilir değildir. Mesela bir fen bilgisi öğretmeni evrime inanmadığı halde öğretmek zorundada kalsa da hayatının diğer alanlarına bu bilgiyi taşıması ya da bu bilgiyi kullanması gerekli değildir. Evrime karşı olmak tüm fen

öğretisine karşı olmayı gerektirmediği gibi bu her davranışını şekillendiren bir anahtar da değildir. Din ise, kimliğin ana bileşeni olarak hayatın tüm alanlarına yansıyan komplike bir öğretilerdir. Kabul veya red, iman ve küfür gibi müslüman veya kâfir olmakla neticelenen bir arada götürülmesi mümkün olmayan durumlardır. Dine inanmadığı halde öğretiyor olmak, ya da inandığı dinin aksini öğretiyor olmak, gerilim yaratan çelişkili bir durumdur. Bu gerilim özellikle kadın din eğitimcileri için söz konusudur. Aleyhine görülen geleneksel/dini literatür kadının bu görevi yerine getirmesini daha zorlaştırmaktadır. (Bunun detayları daha sonra tek tek bu öğretiler bağlamında değerlendirilecektir.)

Yine din eğitimciliğinin meslek olarak ve para kazanmak için yapılıyor olması, geçmişin saygın bir statüsü olan, din adamı/insanı olma statüsünü, yani sırf değerli olduğuna inandığı, sevdiği, ilgi duyduğu için benimsediği statüyü basite indirgemektedir. Anlatılan öğreti paylaşılmıyorsa meslek sırf para için yapılan, şahsi olarak inanılmasa da mesleki zorunluluk nedeniyle katlanılan sevilme de yapılan bir iş konuma indirgenmektedir. Öğretilere inanılıyorsa da faziletine inanılan dinin ve dini kimliğin bir meslek olarak da pazarlanıyor olması yabancılaşmaya yol açacak bir durumdur. Herkes namazı sadece ibadet için kılarken imam ise ibadet olması yanında para kazanmak için de kıldırılmaktadır. Bu durum, dostluk ve nezaketi kişiliğin bir gereği olarak değil de hayatlarını kazanmanın şahsi olmayan araçları olarak görülen satış elemanlarının “beyaz yakalı “çalışanların içinde düştükleri bir yabancılaşma ile paralellik ilişkisi kurulabilecek bir durumdur. Ve insanın kişiliğinin ve vasıflarının üretim araçları haline gelmesi durumu kendine ve topluma yabancılaşmasının en uç safhası olarak görülmektedir (Wallace ve Wolf; 2002, 123).

Dini meselelerin, mesleki bir zorunluluk bağlamında, mesleki şartlara uyularak anlatılıyor olması yabancılaşmaya sebep olduğu gibi, dinin de kutsal mekânlardan uzak ulvi olanla irtibatının koparılarak okulda öğretilen sıradan bir dersin sınırlılıkları çerçevesinden aktarılması, dinin kutsi içeriğinin boşaltılmasına sebep olmaktadır. Mesela namazın, sıra üzerinde, başını örtemeyen bir öğretmen tarafından, abdest şartı vs. gerçekleştirilmeden, manevi içerikten yoksun aktarılıyor olması ibadetleri asıl bağlamından koparılarak sadece şekilsel mekanik bir boyuta indirgenmektedir. Öğretmenler bundan rahatsızdırlar. Din ya da ibadetlerle meslekleri olduğu için değil sadece inandıkları için ilgilenmeyi istemektedirler.

Ulviye: “Eğitim-öğretim ortamını sevmediğim için, şu an haz almıyorum yaptığım işten. Eğitimci olarak değil, bir din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olarak bu şartlarda çalışmak istemezdim. Farklı bir meslek yaparken bu alanla istediğim için istediğimi okuyarak, belirli şeyler katılarak ya da katılmayarak ilgilenmek isterdim. Meslek olarak yapmak belli kalıplar içinde oluyor. O kalıplar içinde olmak zorundasın, öyle olmadığın zaman kötü oluyor. Din anlatıyorsun ama nasıl bir din anlatıyorsun, ben açıkçası müfredatla birebir giden bir öğretmen olmadığım için böyle çocukların bir şeyler düşünmelerini, sevmelerini istiyorum. Mesela ben o çocuğa namazı istediğim kadar öğreteyim çocuk namaz kılmadığı sürece, namaz kılmanın ne anlama geldiğini bilmediği sürece, namaz kılmayacaktır. Kılmak istiyorsa da zaten öğrenecektir diye düşünüyorum. O yüzden biraz maneviyat üzerinde durmaya çalışıyorum ama çok da olmuyor, ister istemez müdürüne şuna buna karşı karşı sorumlulukların var. Bir şeyler yazıp bir şeyler göstermek zorundasın sınav yapıyorsun bunların hepsi anlatmak istediklerinden birer parça alıyor.” (25, MEB, Evli, Van)

Hacer: “Yani sorumluluk açısından çok şey yapıyorum. Keşke böyle bir sorumluluğum olmasaydı başka bir branşta matematikçi veya edebiyatçı olsaydım da daha rahat olurdu. Bilemiyorum yine dindar olsaydım, yine aralarda şiir anlatırken, orada Hakk’ın mesajlarını verseydim. Böyle sorumluluk sahibi olmayı istemezdim, ama bir ders olduğu için yapıyorum. Çocuk derse giriyor bir de öğretmen de bu konuda yeterli değilse...ya da ilgisizdir. Böyle bir şey varsa zaten gitti din kültürü imajı çocuğun kafasında.” (35, MEB, Evli, Van)

“Kur’an’ı Kerim gıcır gıcır, bakıyorsunuz Yasin Suresi böyle şey gibi parçalanmış”

Din eğitimcisi kadının dindarlık anlayışı ile gerek öğrencilerin, gerekse mesleki olarak iletişimde buldukları kişilerin dindarlık anlayışındaki farklılaşmalar, sorunlara yol açabilmektedir. Halkın beklentilerini karşılayamadığını söyleyen bir katılımcı şunları anlatmaktadır.

Canan: “Benim gibi olmaması lazım. Pardösü giyinen, sıkı değil de geniş başörtü bağlayan, işte çok fazla tefsir okuyan, çok fazla fıkıh okuyan, bu çeşit bir insan olmalı. Evet, ben tefsir okuyorum ama bir çeşit tefsirden okumuyorum. Sekiz tefsir çeşidi gördük İlahiyatta ben onları devam ettiriyorum ve ben kesinlikle her çeşit kitabı okuyan bir insanım. Günlük olsun, son çıkanlar olsun, çok satanlar olsun hepsini okuyan bir insanım ve kendi inançlarımla bağdaşmayan son derece karşıt insanların kitaplarını da okuyup onlardan feyz alan bir insanım. Aslında böyle olmak gerekiyor. Ama şartlara baktığımız zaman namazı çok iyi bilen, işte oruçta şunu yapma diyen, şu kandilde şöyle toplanın, şu kadar tesbih çekeceğiz, şu kadar şunu yapacağız diyen insan gerekiyor topluma şu anda. Öyle, çünkü bakıyorsunuz hatim okuyacaksınız geliyor, hatimi bitiriyorum, bakıyorsunuz hadi gelin 800 tane salâvat çekelim. Ya bir tane çek ne olacak yani, Kur’an’da sayı mı var? Bizi zaten bu sayılar yıktı, bu sayılar bizi mahvetti. Yani bunu içinden çeksen ne olur, evinde veyahut yolda veyahut erkek ortamında çeksen ne olur? Camiye geliyorsun, ay bir tereddüt, erkeler var ya, çarşıya gidiyorsun erkekler dolu da camiye gelince mi erkek problem oluyor? Kur’an kursuna gelmiyor, niye? Erkek var. Ya, tamam ama çarşıya gidiyorsunuz(...). Problem olmuyor da, burada bir erkeği görünce mi problem oluyor? Onlarla pazarlık yapınca erkek değil de buradaki mi erkek oluyor? Ya bunlar çok... ya ben anormalim, ya insanlar biraz farklı düşünüyor. Yani burada ne olacaksın (...) onların bilgilerini onlara aktarabilesin

veyahut şey olmayacaksın, eleştirmeyeceksin yapmışsa doğrudur. Bir gün konuştuk işte Hz. Peygamber(sav)den bahsettik. İşte bu Cemel Vak'ası olduğu Hz. Ömer'den bahsettik. Sonra Hz. Ali, Hz. Ayşe meselesinden bahsettik, sonra bir şey konuştuk ettik. Cemaatten bir tanesi, ya "Sen işte bizim sahabelerimize nasıl dil uzatırsın, tövbe etmen lazım." şöyle böyle de. Bütün cemaat ona takıldı, ya doğrudur. Yani eleştiri dahi yapamıyorsun insanlara onlar da bir kuldu, hataları vardı yanlışları vardı. Onlarda farkındalardı ki Hz. Ayşe'nin Cemel Savaşı'ndan vazgeçmesi bunlar hataydı. Onlar, evet cennetle müjdelenmiş insanlar sahabeler, evet olabilirler, ama yanlış olan yerde de yanlışını bilmek lazım, çünkü onu yapmamak lazım. Ama biz kapıyız ne yapmış sünnette ne varsa o ya tamam da sünnetten önce Kur'an var sen hiç Kur'an'ı okuyor musun? Geliyor '5 Yasin okuyalım', '50 Yasin okuyalım'. Mesela bakıyorsunuz Kur'an'ı Kerim gıcır gıcır Yasin Suresi böyle şey gibi parçalanmış, neden, sürekli Yasin okuyor, başka hiçbir şeyden haberi yok. Namaz sureleri hariç Kur'an'dan haberdar değil hiç bir meal okumuyor.

P.D.: "Öyle olunca sizi mi beğenmiyor?"

Canan: "Bizi beğenmiyor ki aynı şekilde arkadaşlarımız da öyle. Kur'an kursu arkadaşlarımız da öyle. "Hadi arkadaşlar, cemaat gelin, 41 Yasin okuyalım". Ya 41 i sen ne diye, kim sana söyledi 41 Yasin'i nerde bunun farziyeti? Ya da Yasin Suresi'ni okumak nerde farz? Diğerlerine ne oluyor? Hiç haberdar değiliz. Kaç sure var surenin anlamları ne hiç bir şeyden haberleri yok."

P. D.: "Siz okumayınca arkadaşlarımız eleştiriyor mu?"

Canan: "Eleştiriyorlar müftü bey bile diyor gidin Yasin okuyun diyor. Ama bu yanlış ben Yasin okumam diyorum. Gitmeyeceğim de okumayacağım da. Ya da ben Mevlid Kandili kutlamak istemiyorum. Çünkü ben Mevlid Kandili'nin kutsal olduğunu düşünmüyorum. Kadir Gecesi hariç, ben diğer kandil gecelerinin kutsal olduklarını düşünmüyorum. Yani ben böyle inanıyorum ve ben bunu yapmak zorunda değilim. Başka arkadaşlar canla başla illa ki toplum şey olsun, koyun gibi sürü gibi anlatalım, sabaha kadar namaz kılalım ya bu mudur din? Din bu değil ki namaz kılmaya geliyorsun, evde gidiyorsun dedikodudan geçilmiyor. Veyahut şeyden, lüksünden geçilmiyor, evdeki mobilyaların lüksünden geçilmiyor. Ama nerde, din nedir? Din hayatsa o zaman şöyle Allah'ın saati ayrı, kulun saati ayrı mı oluyor? Bu çok yanlış bunları aşamıyoruz, maalesef aşamıyoruz. Bir türlü ahlak konusunda insanları düzeltmiyoruz. Ha sorduğun zaman 'benim içim temiz' veya 'ben iyiyim, ben çok mu kötüyüm, şöyleyim böyleyim, sadaka mı da veriyorum, zekâtımı da veriyorum, şunu da veririm bunu da veririm, 50 rekâtta namaz kılıyorum' din anlayışımız bu. Ama başkasını cezbetmiyor ateist bir insanı siz Müslüman yapamıyorsunuz, neden, çünkü ritüelden öteye geçemiyorsunuz, yani onun içine işleyemiyorsunuz yani koskoca cahiliye Araplarını, bu kadar en yüksek düzeye getiren bir Peygamber nasıl yaptı da biz niye yapamıyoruz? Biz niye kalplere işleyemiyoruz onu anlatamıyorsun, sohbet verin hiç şey yapmazlar, takmazlar. Ama gelin 40 rekât namaz kıldırın hepsi gelirler maalesef din anlayışımız böyle şekilcilik işte gidiyor." (30, DİB, Evli, Van)

Bu katılımcının anlattıklarında ilgi çekici olan nokta müftü de kendisi ile aynı eğitim sürecinden geçmiş olsa da farklı şekilde davranılması gerekliliğine inanıyor olmasıdır. Kur'an kursu öğreticisi arkadaşları da geleneksel halk dindarlığı ile fazla çatışma yaşamamaktadırlar. Bunlar İmam-Hatip mezunu ve çok Batı'da çok bulunmadığını söylediği arkadaşlarıdır. Bu kısmen onların İlahiyat okumamaları yanında

farklı dini görüş ve düşüncedeki insanlarla çok fazla karşılaşmamış olmaları ile de açıklanabilir. Ancak aynı eğitim sürecinden gelen müftünün katılımcının onaylamadığı dindarlık tarzını onaylıyor olması ve farklı şekilde tavır alıyor olması İlahiyat fakültelerinde beslenen kaynakların etkisi yanında bunu filtreleyen kişisel özelliklerine bağlı değişen kabullere işaret etmektedir. Bourdieu'nun "kültürel sermaye" olarak adlandırdığı o güne kadar ki birikimler de elbette farklı tavır alışlarda etkendir. Katılımcı bir büyük şehirde okumuş ve orada uzun yıllar kalmıştır. Yine müftünün geniş sorumluluk alanı onun daha ortayolu bulmaya çalışarak davranmasının nedeni olabilir.

Bazı katılımcılar fakültede okurken bazı hocalarının ya da okudukları kitapların etkisi ile kitabi İslam'ın değişik yorumları ile karşılaşmışlar ve bunların bazı öğretilerini kısmen benimsemişlerdir. Ancak bu fikri değişikliğin hedef kitleye (öğrencilere) aynen aktarılması yukarıdaki örnekte olduğu gibi problemlidir ve toplum tarafından kabul görmemektedir. Bunun aktarımı önünde bir başka engel de İslam'ın, Sünni-Maturudi-Hanefi yorumunun esas alınarak müfredatın oluşturulmuş olmasıdır. Bu müfredatın içeriği paylaşılmıyorsa mesleğini icra ederken ya müfredata sadık kalarak ondan beklenen sınırlara uyacak ve inanmadığını öğretecek ya da müfredata muhalif de olsa kendi inandığını öğretecektir. Bir başka seçenek bu konuları görmezden gelme ve bu konularda hiç konuşmamaktır. Her üç durumda da inandığını öğretmenin verdiği huzur ve tatminden uzak olacaktır.

Bir katılımcı İslam Dini'nin Sünni yorumunda İslam Dini'nin beş temel inanç esasından birisi olarak temel müfredat içinde de yer bulan kader konusuna inanmayan hocasının durumundan bahsetmektedir.

Şeyma: "(...) Kadere çok farklı bi bakış açısı getirmiş. O konuyu onunla biz tartışmıştık. İşte şey diyor sağlığıma dikkat edersem işte şey olur felan. Mesela bazı şeylerde kader vardır gibi bi konuşmam olmuştu. Uçak düşüyor herkes ölüyor ama çocuk ölmüyor. Ama maddeten onun da ölmesi gerekiyor. O neden ölmüyor diyorum. O işte uçağın düşüş şekli felan onlara giriyor." (28, MEB, Evli, İzmir)

Bir katılımcı mucize ve cinler konusuna farklı inandığını ifade etmektedir.

Fahriye: "Kur'anı Kerim'de de aslında çok şey değil 'isra' sadece gece yürüyüşü diyor, ama belki diyorum hani ruhen, bedenen değil de, ruhen olmuş olabilir. Ben onun bedenen olmuş olabileceğine inanmıyorum. Şundan inanmıyorum, çünkü Allah böyle bir şeye neden ihtiyç duysun ki, gerek yok diyorum. İslam Dini öyle olağanüstü şeylerin olduğu bir din değil benim gözümde. Tamamen doğal, herkesin yaşayabileceği bir din benim gözümde, böyle mucizelere de inanmıyorum. Evet, tek mucize Kur'an-ı Kerim'dir benim gözümde onun dışında işte Hz Muhammed'in(sav) parmaklarından su akıyordu da, işte bir lokma ekmeği yüz kişi ile paylaştı da bitmedi de...Ben

önemsemediğim için böyle şeylere inanmıyorum.(...). Cinler konusu falan anılınca öf yapıyorum. İnsanlar ya inanmıyor musun diyor.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Namaz kılmada esas olanın Allah’ı anmak olduğu dile getirilmiştir.

Şaziye: “(Namazı) kılmadığım dönemlerde hani illa ya kendi hani bunu asla kimseye fetva şeklinde falan zaten böyle birşey olamaz da ama orada asıl amacın Allah’ı anmak olduğunu düşünüyorum zaten. Namaz kılmak kılmadan da olabiliyor ama namaz kılmak daha iyi yani. O hareketleri yapmak insana birden farklı bir duygu veriyor.” (29, MEB, Bekâr, Van)

4.2.1.5.2. Eylem Uyuşmazlığı

Mesleki olarak öğrettiği dini ritüelleri kendi hayatında uygulamamıyor olmak çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Çünkü anlatılan bir öğretinin doğruluğuna ve gerekliliğine inanılıyorsa bunun eyleme dökülmesi gerekmektedir. Dökülmüyor olmasının çeşitli sebepleri söylenebilecek olsa bu uygulamadaki eksikliği ortadan kaldırmamaktadır. Yapmadığını öğretme ya da öğrettiğini yapmama durumu söz konusudur. Bunun yaratacağı olumsuzluklardan kaçınmak için bu durum çevreden bu gizlenmektedir. Gizlenen bu durumlar birkaç konuda yoğunlaşmaktadır.

“Çocuklar soruyorsa evet kılıyorum diyorsun”

Bir önceki durumda Şaziye örneğinde de olduğu gibi bazı katılımcılar İslam Dini’nin direği olarak görülen ve ortaöğretim müfredatı içinde önemli bir yer teşkil eden namaz konusunda gerekli hassasiyeti gösteremediklerini söylemektedirler. Aysel bu gevşekliği öğrenciden gizlemek zorunda kaldığını aktarmaktadır.

Aysel: “Namazlar konusunda ilk başladığım yıllarda ben de çok hassas değildim hani. Bir kılıyorsun bir kılmıyorsun kaçırıyorsun falan. O zaman tabi çocuklar soruyorsa evet kılıyorum diyorsun onlara diyemezsin.” (29, MEB, Evli, İzmir)

“Mesh yaparım çorabın üstüne onu da söylemem”

Din izin veriyor olsa da, halkın “takva” ve “azimet” anlayışı ile uyuşmayacak olan işin kolayına kaçma olarak nitelenebilecek olan davranışlar da halktan gizlenmektedir. Bunun bilinmesi halk nezdinde prestij kaybına neden olabilecektir. Aynı zamanda bir İlahiyatçının bilgilene seviyesine sahip olmayan halkın konuyu yanlış anlayıp mecrasından saptırmasından endişe edilmektedir. Bir yanılda çığır açmış olunmak istenmemektedir.

Sümeysa: “Ben ayakkabımı diyelim çıkaracak durumum yok, çorabımla abdest alıyorum dışarıda, mesh yaparım çorabımın üstüne, onu da söylemem. İnce çorap üzerine de yapıyorum. Ama yanımda orda başkaları da abdest alıyorsa

söyleyemeyeceğim kişilerse çaktırmıyorum. Namazları cem ederim, çok sık olmamak kaydıyla beraber binde bir.

P.D.: “Niye söylemiyorsun?”

Sümeýra: “Yaygınlaşmasın diye, beni örnek almasınlar diye. Ama böyle bir kolaylığın olduğunu söylüyorum, arasıra da uyguladığımı da söylüyorum, ama çok bilinmesini de istemiyorum.(...)Bazen ben belim ağrıdığı dönemde de ayağımı kaldıramıyordum mesh ediyordum.” (41, MEB, Evli, Van)

“Cem’ yapıyorum ama bunu çevreme söylemiyorum”

Yukarıda Sümeýra örneğinde görüldüğü gibi çorap üzerine meshin yanısıra namazlar da zaman zaman da olsa “cem” edilmekte veya “ima” ile kılınmakta ancak bu da gizlenmektedir. Nedeni ise çevrenin bunu anlayacak yetkinlikte olmamasıdır.

Seza: “Çorap üstüne mesh bazen yapıyorum çünkü ben kışları özellikle abdestte zorlanıyorum ama ben bunu o grupların içinde söylemiyorum söylemiyorum o olmaz kesinlikle sen ne yapıyorsun kesinlikle olmaz (derler) Namazları eşimle beraber cem ediyoruz yolculukta falan. İma ile birkaç kez namaz kıldım ama daha ziyade cem yapıyorum ama bunu insanlara çevreme söylemiyorum.” (31, MEB, Evli, Van)

“Bir mezhebe mensup olmayı yetersiz buluyorum”

Bazı katılımcılar fihhi bazı konularda bir mezhebin uygulamasına bağlı kalmadıklarını ancak bunu çevredekilere açıklamadıklarını söylemişlerdir. Aşağıdaki katılımcı özellikle adetli iken Kur’an okuyabilmek için bu yola başvurduğunu söylemektedir.

Şaziye: “Ben bir mezhebe mensup olmayı yetersiz buluyorum ama bunu başka bir insana bilmeyen bir insana, dindar bile olsa tam olarak ifade edemiyorum. Çünkü benim baktığım yerden bakmıyor, ona birşey demiyorum. Ben, benim için Hanefi Mezhebinin o konudaki fetvası mantıklıysa onu almayı Şafii’nin mantıklıysa onu almayı uygun görüyorum. Maliki Mezhebi’nin adet dönemlerinde Kur’an okuyabilmek mesela. Bu benim için önemli bir şey Kur’an’ı Arapçası olsun Türkçesi olsun farketmez Kur’an’dan ayrı kaldım mı ben kendimi kötü hissediyorum. O yüzden ayda en az beş gün Allah’ın bana vermiş olduğu bir adet kanaması yüzünden Kur’an’dan ayrı durmak istemiyorum. O yüzden adetli iken Kur’an okuyorum. Arapçasını okumuyorum ama okuya bilirim de. Çok fazla Arapçasını okumadığım için okumuyorum. Ama Türkçesi her an elimde Kur’an’ın, bunu söylemiyorum. Adetli iken insanlar ezbere sure okumazlar ya günah görüyorlar, okumuyorlar. Fakat ben, Ayet’el Kürsi okumadan, Fatıha okumadan bir gün bile geçiremem. Sabah kalkarken okuyorum, gece yatarken okuyorum işte. Ölülerin ruhuna okuyorum her gün düzenli olarak. Bu sebepten dolayı, bunu bırakmıyorum. Ama bana soran insanlar zaten şu cevabı almak için soruyorlar, ‘Okunmaz demi?’ Benim onaylamam için söylüyorlar. Ben onlara her zaman açıklayamıyorum yani. Bazı insanlara bakıyorum ufku var belki kavrayabilir. Ben onlara, ya ben okuyorum vicdanın rahatsa oku (...) Yani ben fetva veremem. Ama kendi yaşadığımı size ifade edebilirim diyorum. Tatmin olmuyorsanız özellikle diyanetin fetva hattını arayın, orada en az doktora yapmış insanlara açık açık sormalarını tavsiye ediyorum.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Bu katılımcı çok önemli bir noktanın altını çizmektedir. Halk katında din ile ilgili fikhi bir hükmün değiştirilmesi çok zor olduğu gibi buna teşebbüs halkın güveni yeterince kazanılmamışsa bir anda din insanının itibarsızlaşması yol açabilmektedir. Bu güveni hem sağlamak hem de değişim taraftarı olmak ise iki kere zordur. Çünkü halk kendi doğrularını onaylayana güvenmekte farklı görüşlerle ortaya çıkana ise hakikatında doğruyu ifade ediyor olsa bile itibar etmemektedir. Yine katılımcı adetli iken Kur'an'ın okunmayacağına dair erkeklerin kadınlar için verdiği fetvaların bir kadının hayatında sebep olduğu derin yoksunluğu penceresini genişleterek kendi yorumu, fetvası ile aşmaya çalışmaktadır.

“Adetliyken oruç tutuyordum”

Yine fikhi konulardan, kadınların özel günlerinde oruç tutabileceğine dair bilinen bazı fetvalardan hareketle oruç tutulmakta ancak bu açıkça herkese söylenerek yapılan bir ibadet olmamaktadır. Birkaç katılımcı adetli iken oruç tuttıklarını ancak bunu halka açıklamadıklarını söylemişlerdir. Rümeyşa'nın dikkat çektiği konu önemlidir. Geçmişte kesinlikle cevaz verilmeyen konular şartların zorlaması ile cevaz verilir duruma gelmiştir. Geçmişte dile getirildiğinde tepki çeken görüşler zamanla daha kolay söylenir hale gelmiştir. Dinin geçmiş yorumları içinde “şazz” görüşlerin zamanla öne çıkıp o güne kadar makbul görülerek revaç bulan itibar edilen “mahfuz” görüşlerin önüne geçmesi söz konusudur. Şartların zorlaması içtihat temelli yeni görüşlerin ortaya çıkmasına da sebep olabilecektir. Kadınların dini uygulamalarla ilgili yaşadığı zorluklar kadınlar tarafından ne kadar çok dile getirilirse ve üzerinde ne kadar çok düşünülürse sorunları aşmak o denli hızlı ve kolay olabilecektir. Kadın olarak yaşamının zorluklarını ancak kadınların tecrübe edebileceği unutulmamalıdır. Sorun yaşamadığı konuda bir erkeğin çözüm üzerine düşünmesi beklenmemelidir.

Necla: “En çok rahatsız olduğum şey benim şuydu; adetli iken kimisi oruç tutulabilir kimisi tutulamaz diyor. Ben öğrenciliğimde adetliyken oruç tutuyordum ve bunu insanlara söylemekten son derece rahatsız oluyordum. Şimdi de adetli iken oruç tutmuyorum artık, kız kardeşim din kültürü öğretmeni, o tutuyor ve bunu herkese söyleyemiyorum. Yani olabilir de olmayabilir de, bunu insanlara açıklayamıyorum.” (30, MEB, Evli, İzmir)

Rümeyşa: “Adetli iken bu sene oruç tuttum. Daha önce adet görünce bayan sorduğunda bozun diyordum Şimdi devam edin diyorum. (...) Yaşar Nuri kadınlar adetli iken camiye girsinler diye 30 yıl önce demişti.” (45, DİB, Evli, İzmir)

Fahriye: “Var ben adetli iken oruç tutuyorum ailem bilmiyor bazı arkadaşlarım biliyor Herkese izah etmiyorum. Tepkisini bildiğim insanlara söylemiyorum. Hem zihinleri

bulanmasın diye hem beni de farklı görmesinler diye ama benim fikirlerime değer veren güvendiğim arkadaşlarım biliyor.” (29, MEB, Evli, İzmir)

“Hiçbiri Kur’an’a dokunmuyor ama ben dokunuyorum”

Kadınların özel günlerinde Kur’an’ı Kerim’i okuyup okumayacaklarına ya da dokunup dokunamayacaklarına dair zaman içinde değişen fetvalar konusudur. Önceleri kesinlikle uygun görünmeyen “okuyamaz” dokunamaz” şeklindeki fetvalar zamanla yumuşatılmış, zaruret miktarınca olabileceği şeklinde yeni görüşler öne çıkmıştır. Son dönemde de kadının özel günlerinde bunları yapmasında bir sakınca olmayacağı şeklinde fetvalar verilmeye bağlanmıştır.

Kur’an kurslarındaki öğrenciler, MEB’daki öğrencilere göre din ile ilgili bilgi edinme ve öğrenme konusunda daha fazla hazır bulunuşluluk içerisindedirler. Kur’an’a adetli iken el sürülmeyeceği bilgisine de önceden sahiptirler. Dolayısıyla hocaları farklı yönde fetva verse ve uygulasa da öğrenci geçmiş bilgisini bir anda terk etmemekte zaruret yoksa ya da kaçınması mümkünse kaçınmaktadır.

Sema: “Adet döneminde Kur’an okuma konusu çok sıkıntı oluyor. Ben mesela öğrenciye bunu kendim tutuyorum da okuyorum da. Yani benim zihnimde bu oturmuş vaziyette ve benim için sorun teşkil etmiyor ama öğrencime açıklarken yani bakın böyle böyle ruhsat verilmiş, ama çok içinize sinmiyorsa işte bir bez parçasıyla da tutabilirsiniz şeklinde söylüyorum. Benim öğrencilerimin hiç biri Kur’an’a dokunmuyor ama ben dokunuyorum .” (29, DİB, Bekâr, İzmir)

Kur’an kursu öğreticisi bir katılımcı öğrencilerine adetli iken Kur’an okutmaktadır. İlk atandığı yıl hanımlara okumayabilirsiniz demiş, ancak kadınlar nerde ise ayda 10 gün kursa uğramamışlardır. Adetli olarak okuyanlar başarılı, okumayanlar ise başarısız olmuş çok fire verilmiş, istenen başarı düzeyi yakalanamamıştır. Ertesi yıl diyanetin fetvası var, herkes okuyacak denmiş ve başarı yüzde yüze kadar yükselmiştir. Ancak ortada bir sorun vardır. Kendisi bunu söylese de küçüklükten bu yana haram olarak bildiği bir konuda çok çabuk bir tutum değişikliğine gidememektedir. Şu an aldığı bir eğitimde akademiden hocaları ona bunun caizliğini söylese de içine sinmemektedir.

Zekiye: “Kur’an’a ben dokunmam da okumam da, yani mazeretli iken ben ne dokunurum ne de okurum. Hocamlar kızıyorlar (...)Bana kızıyor, okumayanlara kızıyor. Normalde okunacak herkes okuyacak diyor. Ben hocam bana böyle yapmayın ben çok küçükken bana haram diye öğretildi. Ben bu kadar geldiysem okuyorsam buna da şükredelim. Yani dokunmuyorum diye kızıyor, ben okuyorum zorda kaldığımda kendi kendime okumam da hani orada derslerde mecburen okuyorum yani. Dersi

kaçıracam okuyamazsam okumak zorundayım orda. Okuyorum ama dokunmuyorum. Dokunmuyoruz diye kızıyor hocamız bize de.” (28, DİB, Evli, İzmir)

“Kaza namazı diye bir namazın olmadığını düşünüyorum”

Kaza namazına inanmayan bir katılımcı bunu halka söylemekten kaçınmaktadır. Söylemeyi göze almak halkla karşı karşıya gelmek demektir. Daha önce bir başka katılımcı (Canan) halkın tesbih namazı kıldırmasını istediğini ancak bunu yapmadığı için iyi hoca olamadığını aktarmıştır. Ulviye benzer bir tepkiden kaçınmaktadır.

Ulviye: “Namazları ‘cem’ ediyorum hatta bazen zorlandığım zamanlarda ima ile oturduğum yerden kıldığım zamanlar da oluyor. Namazın kazaya bırakılması konusunda şeyim yoktur mesela kaza namazı diye bir namazın olmadığını düşünüyorum. İnsanlar harıl harıl kaza namazı kılarken bunu söyleyemiyorum mesela. Çorap üstüne mesh yapıyorum çorap üstüne demesem de daha böyle birşey üzerine mest yapılabileceğini söylüyorum veya abdest almanın sıkıntılı olduğu durumlarda ben bunu yapıyorum. Okulda mesela yetişemeyeceğim namazı niye kazaya mı bırakayım yani, sahih olmayan bir şeyi hemen teyemmüm alıp kılabilirim, bu gibi şeyler olabiliyor yani.” (25, MEB, Evli, Van)

“Namazları birleştiriyorum”

Namazların birleştirilmesi konusunda yapılan uygulamalar da halktan gizlenebilmektedir. Dikkati çeken nokta erkekler tarafından oluşturulan geleneksel fıkhi literatürün kadınların özel durumlarını dikkate almıyor olmasıdır. Fıkıh ile ilgili kitaplara bakıldığında hükümlerin erkek üzerinden verildiği görülecektir. Kadını ilgilendiren özel durumlar göz ardı edilmiştir. Katılımcıların kendilerini zorlayan konularda kendi hükümlerini kendilerinin ürettiği görülmektedir. Mesela başörtüsü üzerine mesh etme ya da çarşıda abdest almayı zaruret sebebi sayıp teyemmümle namaz kılmak gibi konular bunlardan bazılarıdır. Bu fetvaları daha önce başka kaynaklardan duymuş olma ihtimalleri varsa da bu ana çizgiden ayrıлып şazz hükümlerin kadın yararına kadınlar tarafından canlandırılmasıdır.

Göknur: “Mesela namazları birleştiriyorum. Yolculukta namazı birleştiriyorum ama herkese bunu böyle yapın demiyorum hani ben kendi algılamam da Rabbim diyorum ben seni seviyorum sana ibadet etmek istiyorum ama giden bir arabayı durduramıyorum. Ya da başka şeyler oluyor, tutup hemen bu seminerler döneminde son anda namazı kılabilirim, birleştirebilirim. Ama ben kast ediyorum onunla birşeyler paylaşma konusunda inatçıyım bunları önemsiyorum, böyle bir algılamam var. Eşarp üstüne mesh yaptım, ıslattım. Bunu ritüelleri gerekli olanları yapma şeklinde algılıyorum, gerekli olanları yapıyorum, buram bu kadar mı kaldı yoksa şurası şöyle mi (demiyorum). Bu şekilde namaz kılıyorsam biri varken üzerine etek almıyorum hani geçen gün mesela öğle namazını böyle kıldım mesela camide. Eve geldim arkadaş bir ikindi kılayım dedim arkadaş etek vereyim dedi yok böyle kılarım dedim. Çünkü hiçbir yerde şeklimi değiştirmiyorum.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Teyemmüm almıştım”

İlmihallere göre belli bir yakınlıkta su varsa teyemmüm yapılamayacağı açıklanmaktadır. Ancak yine bazı mazaret durumlarında mesela suyun hastalığa sebep olabileceği gibi durumlarda teyemmüme izin verilmektedir. Bir katılımcı kadını dışarıda zorlayan şartlardan dolayı kendince bir zaruret durumu ihdas etmektedir. Kadınların dışarıda abdest almaları kolay değildir. Umuma açık mekânlarda hem mahremden gizlenmesi gereken uzuvları (baş, kol) örtüp aynı zamanda abdesti giysileri de ıslatmadan kâmil almamak mümkün değildir. Bu zor durumla karşı karşıya kalan katılımcılardan yukarıdaki örnekte Gökür başörtüsü üzerine mesh ile bu sorunu aşmaya çalışırken Fahriye ise kendi fetvasını kendisi vermekte teyemmüm için zaruri şartlar oluştuğunu düşünmekte ve bu zorluğu teyemmüm abdesti alarak aştığını söylemektedir.

P.D.: “Normal abdest alıyoruz orada mesh edilir mi?”

Fahriye: “İmkânlar önemli o anki durumun gereği eğer çorabını çıkaramayacak durumdaysan tabi ki mesh edeceksin namaz mı kılmayacaksın, yani mesah etmezsen abdest alamayacaksın, alamayacaksın namaz kılmayacaksın.(...) Dışarıdaydım galiba namazım kaçırıyordum abdestim yoktu vakit dardı hemen teyemmüm alıp şey yapmıştım. Gusulde hiç teyemmüm düşünmüyoruz teyemmümü normal abdestte düşünmüyoruz hâlbuki gusul yerine de geçiyor.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Bir katılımcı kendisi çorap giymeden namaz kıldığı halde insanlara çorapla kılmalarını söylediğini anlatmaktadır.

Şeyma: “Ya mesela çorapsız namaz kılıyorum ben. Gerçi görüyorlar da bunu söylemek istemem ama. İnsanlar çorapla kılsın isterim. Bunu öyle söylüyorum.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Tüm bu gizlemelerin nedeni halka bazı konuları açıklamanın zorluğu düşüncesidir. Halkla hem inanç hem de amel açısından oluşan farklılıklar itibarsızlaşma ve kabul görmeme korkusu nedeniyle gizlenmektedir.

4.2.1.5.3. Değerlendirme ve Sonuç

Her dinin farklı sosyal sınıflarda ve gruplarda yaşanan değişik dindarlık tipleri vardır. Bunun şeklini ve özelliklerini grubun sınıfsal, ekonomik, mesleki vs. özellikleri belirlemektedir. Türkiye’de de sosyal grupların özelliklerine bağlı olarak çeşitli dindarlık tipleri söz konusudur. Bunlar geleneksel hak dindarlığı, seçkinlerin kitabi dindarlığı, laik dindarlık ve bunlar arasında geçişleri ifade eden tranzisyonel dindarlıktır.

Ancak bu kitabı dindarlık da kendi içinde çok parçalı bir yapı arz etmektedir. Bu alanda dini literatürde zengin bir çeşitlilik söz konusudur. Bunun kamuya yansıyan çok küçük bir kısmı bile din adına aynı konuda öne sürülebilecek görüş çeşitliliğini yansıtmaktadır. Her Ramazan'da ya da dini özel günlerde televizyonlara yansıyan neredeyse taban tabana zıt İlahiyatçı profesörlerin dillendirdikleri görüşler bunun çok küçük bir örneğidir. Ve yine süreç içinde dün A görüşü revaçta iken bugün B görüşü öne çıkabilmektedir. Tavandan yansıyan bu görüşler din eğitimcisi kadınları da seçkici bir şekilde ve yeni yorumlarla din eğitimcisi kadının hayatında yer almaktadır.

Din eğitimcisi kadınlar kategorik olarak ele alındığında, kırsal kökenli olanların bir kısmının aileleri açısından değerlendirildiğinde yer yer halk dindarlığı özelliklerini taşıyan ailelerden geldiği söylenebilir⁸² de bu kadınlar İlahiyat eğitimi almakla ailelerinin dini anlayışından farklılaşma eğilimi göstermekte ve seçkinlerin kitabi dindarlığına doğru bir geçiş sürecine girmektedirler. Bu dindarlık kendi içinde de homojen bir dindarlık değildir. İlahiyat fakültelerinde bu dindarlığın değişik yorumları ile karşılaşan katılımcıların bundan etkilendiği anlaşılmaktadır. Mesela kimi katılımcılarda modernist sayılabilecek bir yorumlama ile dinin Tanrı ile kul arasında kutsal bir bağ olduğu anlayışından hareketle Tanrının hükümlerinde bireysel mutluluğu ve faydayı gözeteceği inancına dayanan bireysel nitelikteki dini tecrübenin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu yorumla modernliğin akılcılığı penceresinden dini öğretiler açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmaktadır. Namazın Allah'ı anma olup olmadığı, cinlerin varlığı, miracın bedeni mi ruhani mi olduğu, kaderin niceliği gibi konular tartışmaya açılmaktadır. Bu devletin MEB ve DİB gibi iki kurumunda da müfredat içinde yer alan öğretilerine ters düşen anlayışlardır. Dolayısıyla çok özel planda katılımcıların kendilerini anlayabilecek yeterlilik ve olgunlukta gördükleri kişilerle bu görüşlerini paylaşıyor olsalar da bunu anlamayacak kişilerle ve öğrencileriyle paylaşmaları söz konusu olmamaktadır. İnandığını değil müfredatta yazanı öğretmek durumunda kalınmaktadır. Hedef kitle olan öğrencilerin kitabi dindarlığın üst düzey bu tartışma konularını anlaması da elbette beklenemeyecek bir durumdur.

⁸² Özellikle kırsal kökenli ailerden gelenler, ailelerini geleneksel dindar olarak tanımlamakta, kadın erkek bir arada oturdukları, düğünlerde oynadıkları, başlarını düzgün örtmedikleri söylemişlerdir.

İtikadi açıdan olduğu kadar ameli açıdan da yapılan bazı uygulamalar bunu anlamalarının zor olduğu düşünülen kitleden gizlenilmekte, en azından gerekmedikçe açıklamaya girişilmemektedir. Bunlar arasında namazların cem'i, çorap üstüne mesh etmek, kadınların regl günlerinde oruç tutması, su varkende de teyemmüm etmek ve ima ile namaz kılmak sayılmaktadır. Bu konularda kısmi cevazlar olsa da hala tartışmalı konulardır ve halk arasında da henüz kabul görmüş değildirler. O halde yapılması gereken bunların zorunlu kalınmadıkça, gerekmedikçe halkla paylaşılmasıdır. Burada katılımcıların dile getirdikleri önemli bir şey, düne kadar şazz olarak görülen ve ancak bir iki kişi tarafından dile getirilen konuların, fetvaların bugün artık çok fazla kişi tarafından dile getirilmesi ve diyanette de kabul edilip uygulamaya sokulmasıdır. Mesela düne kadar kadınların özel günlerinde Kur'an'a dokunulması, okuyabilmesi yönünde DİB'nin onaylayan fetvaları yokken, ortaya çıkan yeni durumlar bu yönde yeni fetvalar verilmesine neden olmuştur. Diyanet tarafından açıkça ifade edilmeyen ve desteklenmeyen kadınların regl döneminde oruç tutması bugün için çokça kabul görülmeyen ve dillendirilmeyen bir durum olmakla birlikte katılımcılar içinden üç kişi bunu yaptığını söylemektedir.

Karşılaşılan yeni sosyal zorunluluklar ve yeni sosyal şartlar yeni yorumları ya da yeni fetvaları gerekli kılmaktadır. Ancak burada yeni fetvalar uygulamaya sokulurken halkın dinin asli ögesi olarak gördüğü uygulamalarda küçük de olsa değişikliklere gidilememektedir. Dini, şekilsel uygulamalar üzerinden okuyan ya da kılı kırk yararcasına uyulan fetvalar olarak gören ve bu fetvaların göreceliğinden, başka versiyonları olabileceğinden haberdar olmayan dolayısı ile değişebilen/değiştirilebilir bir şey olduğunu bilmeyen halk nezdinde bu değişiklik teşebbüsleri ciddi tepki ile karşılaşabilmekte adeta Tanrı buyruğundan dönme olarak algılanabilmektedir. Halkın (ya da en azından halkın bir kısmının) bu tutumu din eğitimcisi kadınları bu tepkiden kaçınmak için bazen farklı fetvalar olduğunu biliyor olsalar da bunu aktarmama ya da farklı inandıkları şeyler varsa da bunları söylememe yönünde tavır almaya zorlamaktadır.

4.2.2. Yakın Çevreye İlişkin Algılar: “Beğenilmeyen Dindarlıklar”

Din eğitimcisi kadınlar yakın çevre ile ilişkilerinde mesleki aidiyetlerine bağlı olarak meslekleri kimliğin bir parçası olarak görüldüğü için sıradan bir meslek sahibinin

karşılaşabileceği sorunlardan farklı sorunlar yaşamaktadırlar. Aile, eş, arkadaşları, akraba ya da komşularla ilişkilerinde mesleki statüsü nedeniyle ondan sergilemesi istenen rol beklentilerinden kurtulamamaktadırlar. Statü kimliğinin kişiliğinin Ayşe ya da Fatma oluşun insan oluşun önüne geçmektedir. Onların da beşer oldukları, şaşabilecekleri insan oldukları hata yapabilecekleri unutulurken, “aynı imtihan” a tabii olunulduğu göz ardı edilerek onlardan beklenen rollerin dışına çıkmaları hoş görülmemektedir. Bir başkası yaptığında belki görmezden gelinecek, hiç eleştirilmeyecek bir hareket, bunu yapan kişi “din” ön ekli bir mesleğe sahipse tolerans ibresi “insandır yapar” dan “din eğitimcisi bunu nasıl yapar” a kaymaktadır.

4.2.2.1. Ailelerin Eleştirileri

Aileler kendini daha dindar olarak görüyorlarsa kızlarının kendi din anlayışlarına uygun görmedikleri dindarlıklarını eleştirmektedirler.⁸³

“Annem beni dinsiz olarak görüyor bazen, ‘bozuldun’ diyor”

Kızlar o ailede büyümüş olsalar da İlahiyat onları değiştirmiştir. Annelerinden farklı düşünmeye başlamış, eski dindarlık şekillerinden uzaklaşmışlardır. Mesela Ayşegül çok dindar olduğunu söylediği bir annenin kızıdır. Annesi, o İlahiyatta okurken onda oluşan değişiklikler nedeniyle sürekli onu eleştirmiştir. Annesi ondaki farklılıkların bazılarını zamanla almış olsa da hala onun pantolon giymesini yadırgamaktadır. Yine başka bir katılımcı aynı şekilde ailesi ile farklılaşan dindarlık algısından bahsetmektedir. Fahriye İlahiyata başlamadan önce annesi ile beraber bir dini grubun içinde yer almış çok uzun, çok bol giysiler giymiştir. Ancak İlahiyata başlamakla bu durum değişmiştir. Ve kendisine “bozuldun” şeklinde yönetilen eleştirilerden bahsetmektedir. Başka kişilerdeki değişimler farklı olarak isimlendiriliyor olsa da din eğitimcilerindeki değişim hayra alamet görülmemekte ve bozulma olarak nitelenmektedir. Fahriye annesi ile yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır.

Fahriye: “Annem çarşaf giyiyor.”

P.D.: “Seni annen dini açıdan üstün görüyor mu, benim kızım İlahiyat okudu diye?”

Fahriye: “Asla beni dinsiz gibi bile görüyor bazen bozuldun falan diyor. Şimdi benim geçirdiğim süreçleri gördü açıkçası. Pardösüydüm, çıkardım artık pardösü giymiyorum, etek, palto falan öyle giyinmiyorum rahatım artık. O süreçleri gördü ya bir de okulda açtığımı da biliyor, peruk tak falan diyordu en azından, ben de takmam

⁸³ Ailelerinin kendi dindarlığını beğenmediğini söyleyenler Ayşegül, Fahriye, Hacer, Nermin, Meral.

diyordum. Peruk takınca herkes dönüp bakıyor ama açık olunca kimse dönüp bakmıyor dedim. Tabi bunun açıklamasını yapamıyorsunuz istediğiniz kadar söyleyin ben de şey yapmıyorum artık bu tür dini konuları ailemle hiç konuşmuyorum. Benim bir abim de molla. Onunla bir iki tartıştık bir ara, sonra baktım izah edemiyorum ben hiç bir şeyi bir tartışmaya girmiyorum ailemle mümkün olduğunca dini tartışmalara girmiyorum.

P.D.: “Ne diyorlar size hocam?”

Fahriye: “Hiç bir şey demiyorlar itibar etmiyorlar sadece. Yaptığım yorumlara falan hiç itibar etmiyorlar.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Bu durum din eğitimcisi kadının fikri açıdan kendisini çevresinden soyutlamasına ve fikri yalnızlığına neden olmaktadır. Öğrenilen şey inandığı konuların aileden kişilerle de olsa paylaşmanın sıkıntılı olduğudur. İlahiyatların verdiği din anlayışının mederselerin verdiği din anlayışı ile de uyuşamadığına dair bu küçük de olsa bir fikir vermektedir.

“Annem benim kâfir olduğumu düşünüyor”

Aile, kendisini ne kadar dindar görüyor, dini emirleri doğru olarak kendisinin yerine getirdiğine inanıyorsa karşı tarafı suçlamaların dozu artabilmektedir.

Meral: “Annem benim kâfir olduğumu düşünüyor X dini grubundan kendisi bütün İlahiyatçılar ona göre kâfirdir tasavvuf ehli olmadıkları tasavvufa inanmadıkları için. Benim görüşlerimi bilmiyor, bilmekte istemiyor zaten.” 36, MEB, Evli, Van)

Nermin’in annesi de bir dini gruba mensuptur. Aile çevresindeki diğer kişiler kendisini dindar olarak görmekte hatta bazı konularda katı bulduklarını söylemektedir. Ancak annesi ve nenesi onun dindarlığını beğenmemektedirler.

Nermin: “Annem dışında öyle görürler. Annem beni dindar görmüyor. Ben ona bir tecvid bile anlattığımda ilk önce gidip oradaki hocasına sorar. Annemin ve annemin o X gruba bağlı arkadaşları beni öyle görürler. Çünkü ben şöyle anlatayım, bizim yeni nesil artık maalesef İslamiyetten daha uzak büyüyor çocuklar. Onlara mesela ben şöyle yapmayın, ya da ben yapmam diyorum. Onlara katı geliyor, ama neneme de mesela benim pardösü giymem ters geliyor. Çarşaf giyecekmişim annem de giyiyor. Mesela pardösünün altına pantolon giymemi annem ters görüyor.”

P.D.: “Eleştiriyor mu ne diyor mesela?”

Nermin: “Eleştiriyor, bir örnek ol diyor, sen işte şu mesleği yapıyorsun herkese örnek olman lazım diyor. Ben de ona diyorum, benim normal vücut hatlarım hiç belli olmuyor (...) Pantolon giyiyorum ama o da uzun yine, hiç bir şeyim belli değil ama annemi ikna etmek çok zor. O beni hiç dindar görmez, sorgular beni. Tecvid anlattığımda bile sorgular ama benim çevrem ve akrabalarım beni dindar görürler,

P.D.: “ Annenizle çatışma yaşadığınız başka bir konu var mı?”

Nermin: “Her konuda, her konuda. Şimdi mesela hangisini söyleyeyim. Adet iken Kur’an okunmadan başlayabiliriz bunu çok eleştiriyor.(...) pardösü giymemi sorgular eşarbım buraya gelmezse (omuzu kapatmazsa) sorgular her şeyimi sorgular.” (33, DİB, Evli, Van)

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi kızlarının dindarlığı üzerine söz söyleyen ve eleştirenler hep annelerdir. Bunlar genellikle dini bir gruba mensup annelerdir. Baba İlahiyat Fakültesi mezunu olarak dini konularda daha bilgili olsa da kızının yaşamına karışmamaktadır. Geçen bölümlerde ortaya konulduğu gibi kızları için İmam-Hatip tercihi önde görülen babaların kızlarının değişimine tepki vermemeleri ayrıca araştırılabilecek bir konu olmakla birlikte babaların aldıkları İlahiyat eğitiminin kızlarda değişiklik olarak görülen durumların din-dışı olmadığını bilmelerine bağlanabilir. Yine dış dünyanın hızla değiştiğini daha yakından müşahade ediyor olmaları ve çalışma yaşamının seküler gereklilikleri ile sürekli temas bunun nedeni olabilir. Anneler çalışmadığı için çoklukla evde, akrabalar arasında, sohbetlerde zaman geçirmekte ne seküler zorunluluklarla ya da devletin resmi yüzü ile karşılaşmamaktadırlar. Yine anneler irtibatla oldukları yakın çevrelerin kızları hakkındaki olumsuz düşüncülerinden daha fazla etkileneceklerinden daha fazla müdahaleci davranıyor olmaları mümkün görünmektedir.

“Eşim sen ne biçim ilahiyatçısın der”

Yakın çevreden bu tenkidler bazen eşten gelebilmektedir. Hayatın en mahrem anlarının paylaşıldığı eşler, bir müslümanın yapması gerekli görülen ibadetler aksatılıyorsa buna çok yakından şahit olabilmektedirler. Bu konuda bilgileri de varsa eşlerini eleştirebilmekte dindarlığını sorgulayabilmektedirler.

Kevser: “ O (eşim) da benim araştırmamı hassasiyetimi çok beğeniyor ama bazen uygulamada eksik kaldığımı, bazen geciktığımı, örneğin bir namaz kılmada geciktiğimde, biz daha önde görünüyoruz ya, sen bir hocasın işte din kültürü öğretmenisin diyor. Ara ara bu gecikmelerimizde şey yapabiliyor, yani olmaması gerektiğini bana ifade ediyor .” (32, MEB, Evli, Van)

Necla: “(Eşim) O beni hassas bulmaz ‘Sen ne biçim İlahiyatçısın?’ der. Ama ben onu hassas bulurum. O kendisi İlahiyat fakültesinde okumadığı halde benim İlahiyatçılığımı beğenmez. O İmam-Hatip mezunu üniversite hayatında da vakıf evlerinde kalmış. Yani dini bilgisi de iyidir, benim kadar iyidir. Hatta benimle bu böyle olmaz dediğim noktalarda çatışabilir, ‘Sen yanlış biliyorsun’ diyebilir. O yüzden benim dindarlığımı beğenmez. ‘Sen bunu nasıl düşünebiliyorsun böyle?’ der. Mesela ben bazen feministlere destek veririm. ‘Sen ne biçim ilahiyatçısın böyle mi olur?’ der.” (30, MEB, Evli, İzmir)

Nurcan: “Namazlarda bazen kılamayıp kaçırdığım falan olur, bazen çok şey yapamam eşim kınar ‘Hocasın güya, dindarsın, bak kaçırdın bak kılmadın...’ Kendisi kılıyor ‘Bir de hoca olacaksın, vaaz veriyorsun...’ oluyor böyle şeyler.” (33, MEB, Evli, Van)

Nigar: “(Eşim), Sabah namazını kaçırdığım zaman, ‘Hocasın, sabah namazını kaçıırıyorsun.’ diyor. (42, DİB, Evli, İzmir)

“Ya abla inanmamak değil ama sen daha esnek şeyler söylüyorsun”

Bu eleştiriler bazen kardeşten gelebilmektedir. Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi bu eleştiriye getirilen yorum önemlidir. Fıkıh kitaplarında yer alan kadının namaza dururken nasıl olması gerektiğine dair erkekler tarafından verilen hükümler ya da tavsiyeler dönüştürülmektedir. Allah sevgisi dinin temeline yerleştirilip diğer her şey teferruat olarak algılanmaktadır. Bu modern algının yarattığı “dinsel bireycilik” (Ünal, 2011) içinde değerlendirilebilecek bir durumdur. Nitekim kardeşi bunu “esnek” olarak tanımlamaktadır.

Göknur: “Benim kız kardeşim İngilizce öğretmeni olmasına rağmen yaşantı olarak benden daha hassas, mesela o pardösüyü hiç çıkarmaz. Bazen kız kardeşim bana sorar, sonra babama(baba da ilahiya mezunudur) sorar. Dini bir konu ‘Bana inanmayacaksan niye soruyorsun o zaman?’ derim, ‘Ya abla inanmamak değil ama sen daha esnek şeyler söylüyorsun.’ der. Mesela namazda çorap giymem gerekir mi namazım şey olur mu gibi. Ben pantolonun üzerine tunik ile namaz kılıyorum mesela aaa böyle kılınır mı falan diyor. Ya kılınır sen kılmak iste huzurlu git. Hani benim inadım benim muhalifliğim Allah böyle dedi ama ben de böyle yaparım bir şeyim yok. O şartta sabah gözümü zor açıyorum üzerime geçirdiğim şeyle ben namazımı kılıyorum. Ben namaz kılma isteğini duyuyorum, o ciddiyeti duyuyorum Allah-u Teala’yı seviyorum gerisi ciddi manada ayrıntı geliyor. O zaman işte ben kılınır derim, o gider işte birisine de sorar, ama o böyle dedi falan. Vallahi sen bilirsin diyorum, istiyorsun ona uy, benim için böyle. Sanırım zihnimde oluşturduğum bir dini yaşantı var, ayetleri algılama var, kendi bir şeyim var. Bundan memnunum huzursuzluk duymuyorum yani çevremde bunu yansıtıyorum.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Nasıl bunu bilmezsin?”, “ Siz İlahiyatçılar hepiniz böyle misiniz çok rahatsızsınız!”

Bir İlahiyatçının bilmesinin gerekli olduğunun düşünüldüğü konulardaki bilgisizlik eleştiri konusu olabildiği gibi yine beklenen kıyafete ya da kalıp davranışlara uyumsuzluk eleştiri konusu olabilmektedir.

Canan: “Eleştiriyor bazen çünkü o(eşim) klasik düşünüyor bazı şeyleri ‘Aa öyle mi nasıl bunu bilmezsin?’ gibisinden konuşuyor. Bazı konularda uyuşmuyoruz ona göre bir kapalı tam kapalı olmalı pardösülü, şöyle, böyle. O konularda eleştiriyor beni, giyim kuşam konusunda eleştiriyor ve çok rahat olduğum için eleştiriyor beni. Aa ya bir dindar erkeklerle konuşunca rahatım ben, yani rahatlık derken böyle sesimizle güzel o şekil konuşmuyoruz ama rahatımdır insanlarla muhabbeti severim, konuşurum da, o bazen diyor ‘Ya siz İlahiyatçılar hepiniz böyle misiniz, çok rahatsızsınız ya?’ Diyor. ‘Sen yanlış okula gitmişsin.’ diyor. Bazı konularda, bu konularda, sosyal konularda çatışıyoruz, ama ibadet konusunda yok, öğreneceği şeyler var yani.” (30, DİB, Evli, Van)

“Kayınvalidem ben oruç tutmayayım diye imama fetva soracaktım”

Kılık kıyafet beklentilerine uyulmuyorsa bu eleştiri konusu yapılmasa da dini bilmede eksiklik olarak algılanabilmektedir. Fahriye Doğu kökenli bir ailenin gelinidir. Kayınvalidesi ile yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır.

Fahriye: “Biz hani böyle öğretmen gözüyle dini bilen gözüyle bakmıyorlar. Dini bilen imamdır. Biz öğretmeniz, bir şey öğretiriz hatta inanın bizim burada dua öğrettiğimizi namaz gibi dini bilgi verdiğimizizi bile bilmiyor. Benim kayınvalidem bilmiyor. Şahsen bana öğretmen gözüyle bakıyor. Ramazan da oruç tutamadım emzirdiğim için, diyor ki ‘Ben bizim köyün imamına soracağım.’ diyor. Ben hiç bir şey diyemedim. ‘İmama soracağım, bana fetva verdi sana da verir.’ diyor.”

P.D.:Neyi soracaktım?”

Fahriye: “İşte oruç tutma falan diye, ‘Emziriyorsun ya, o fetva verir, ben soracam bizim köyün imamına.’ diyor(Katılımcı gülererek anlatıyor). Ben de hiç bir şey demedim, ama hiç hiç kesinlikle Hiç kimse de bunun farkında değil yani komik olan o. Hiç kimse demiyor ki ‘Ya bak din kültürü öğretmeni o, İlahiyat okudu, bilir.’ falan. Ben de öyle şey yapmadım. Çarşafı falan olsaydım itibarım belki daha fazla olurdu.” (29, MEB, Evli, İzmir)

Bu halkın imam-öğretmen algısının halkın gözünden bir yansımasıdır. İmam dini bilen ve fetva verebilen kişi iken aynı eğitimi hatta daha fazlasını almış olsa da öğretmen sadece öğretmendir. Ş. Mardin’in tesbitiyle modernleşme ile imamın yerine öğretmen öne çıkarılmaya çalışılmışsa da bunun, özellikle Doğu’da kabul görmediği ortadadır. İtibar olarak imamlık hala önemli bir mevkidir.

Doğu’da imamların özellikle kırsalda hala etkili olmaları yanında, din ile ilgili fetva mevkilerinin bugüne kadar hep erkekler tarafından doldurulmuş olması da kadına fetva sorma olasılığını azaltan faktörler arasındadır. Mesele burada olduğu gibi sadece fetvanın aktarılması da değildir elbette. Kadınların özel halleri hakkında bile hala fetvalar erkekler tarafından verildiği göz önünde tutulduğunda bu tavır daha anlamlı hale gelmektedir. Yine İlahiyat Fakültelerinin toplumsal dindarlıkla sıkı ilişki kuramayan özellikleri nedeniyle (Subaşı, 2003:155) imamların öncelenmesi söz konusudur. Bir diğer nedeni ise evin insanının toplumsal statüsü çok yükselmiş olsa da aile için “evin oğlu-kızı” olma durumunun değişmemesidir. Yine aileler yüce gördükleri fetva makamına her daim eksiklikleri görüp durdukları evden birini yerleştirmede zorluk çekebilmektedirler. Kadının dini olarak üst mevkie geldiği örneklerin neredeyse hiç olmadığı göz önüne alınırsa bir kadının bu makamda olabileceğini düşünmek çok daha zordur.

4.2.2.2. Arkadaşların Eleştirileri

Din eğitimcisi kadınlar okurken çok zorlu bir süreç sonunda okumuşlar. Başörtüsünü açıp açmama hususunda ciddi bir mücadele yaşamışlardır. Kalma yönünde karar vermede “kadın erkek her Müslüman’a ilim tahsili farzdır” gibi bir gerekçe ile ve daha sağlıklı bilgili evlatlar yetiştirmek gibi mazeretler bu işe kısmen bir meşruiyet kazandırmıştır. Ancak okulun bitmesi ile bu iki mazeret sona ermiştir. Bu kez iyi bir neslin yetişmesine katkı sunmak, kendisinin işe yaradığını hissetmek ya da geçimini temin etmek şeklinde sebepler sıralanmıştır. Bekârlar hele bir de ailelerinin maddi durumu kötü ise kendilerini çalışmaya mecbur gördükleri için çalışma hayatına daha kolay adapte olmuş ve okuldan sonra ara vermeden çalışmaya devam etmişlerdir. Ancak bu sebepler kadın evli ise zorlayıcı sebep olmaktan çıkmaktadır.

Okul sonrası evlenen ve çalışmayan kadınların anlattıkları durumlar ciddi bir sıkıntıya işaret etmektedir. Geleneksel rollerin ona yüklediği anne ve eş olma rolünün yeterli tatmini sağlayamadığı görülmektedir. İnsanlara daha faydalı olacağını düşünme yanında bireysel bir talep olarak kendini daha iyi hissedebilme düşüncesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu onları taviz vererek de olsa çalışmaya itmiştir. Ancak çevre onları bu kararları nedeniyle eleştirmektedir.

“Niye çalışıyorsun, muhtaç mısın, Allah'ın emirlerini insan çiğneyip de çalışır mı?”

Mehtap, 8 yıl başörtüsü sorunu nedeniyle çalışmamayı seçmiştir. Ancak evde kaldığı süre içinde psikolojik olarak çok sıkıntı çektiğini, kendini işe yaramaz hissettiğini anlatmaktadır. Sonunda başını açarak da olsa çalışmaya karar vermiştir. Çevrenin dindar bir kadın zorlayıcı sebep yoksa dinden taviz vererek çalışmamalıdır şeklindeki müslüman bir kadının çalışmasına yüklediği anlam dışında hareket etmiştir. Katılımcı depresyonu kendince yeter sebep görmüş ve çalışmaya başlamıştır.

Mehtap: “Depresyon geçirdim çalışmama yüzünden ilaç tedavisi gördüm. Ben de şen şakrak mutlu bir insandım. Depresyondan çıkınca çalışmaya başladım ve moralim yerine geldi. Yüzüm gülüyor çok mutluyum tekrar asla ilaç kullanmadım.(...)Dindar çalışmayan arkadaşlar, ‘Niye çalışıyorsun, muhtaç mısın, Allah'ın emirlerini insan çiğneyip de çalışır mı?’ diyorlar. Ve çoğu psikolojik bunalımda beni görünce bence bana bakıp iç geçiriyorlar. Kaldığım yerlerde (atanınca ev tutuncaya kadar kaldığı yer) dini grupta kızlarımıza böyle, çalışarak anlamında, çalışmalarını için kötü örnek oluyorsun diye eleştiri alıyordum.” (34, MEB, Evli, Van)

Meral: “Ben çalışıyorum diye arkadaşlarım bunu hoş görmediklerini belirttiler para kazanmayı dini önceliklerin önüne koyduğuma dair eleştiriler aldım. Oysa ben para kazanmak için çalışmadım ki, psikolojik olarak çalışmaya ihtiyacım vardı. Çalışmamak bende çok şey götürüyordu. Gerileme, ruhsal sıkıntı bir şey üretmeme duygusu bunların hepsi vardı. Çalışınca bunları birçok anlamda aştım.” (36, MEB, Evli, Van)

Kadının dinden taviz vererek çalışmasına yönelik tepkiler zamanla değişmiş olsa da bu kararı ilk alıp çalışanlara yaklaşımlar daha serttir.

Şahika: “Bir tane arkadaşım vardı İlahiyatlı değildi ama acayip dindar bir kızdı uzaktan eğitim okudu bir şeylerden vazgeçememek adına. Mesela onların ortamına gireceğim zaman ilk etapta bana şu söylendi: ‘ Kesinlikle ama kesinlikle başörtüsünü açarak okulda çalıştığını söyleme.’ demişti bana.” (24, MEB, Bekâr, Van)

Fahriye: “Başta çok problem oldu da şimdi alıştılar. Başta böyle şey bakıyorlardı artık itibar etmiyorlardı sanki biz dinden çıkmışız gibi görüyorlardı şimdi o insanlarla çok görüşmediğim için aştım ben o süreçleri. Artık biz sahil-i selamete ulaşamayacaklarız onlara göre. Onlar ise sahil-i selamet gemisine bindiler(!)” (29, MEB, Evli, ;zmir)

Ulviye: “İlahiyatçı olmayıp ta tıp bile okumuş, biyoloji, fizik, kimya edebiyat okumuş insanlar da var aynı şey. Çalışmayanlardan tepki alıyorum. O dönemler aldım şimdi değil ama ya işte uygun olmadığını, devrin fitne-fesad devri olduğunu bu zamanda sokağa çıkmanın bile çok doğru olmadığını söylemişlerdi ama şimdi şu ortama bakıyorum da onları dinlememiş olmanın verdiği huzuru hissedebiliyorum. Onların zaten birçoğu benim lisede yaşadığım şeyleri üniversiteyi bitirdikten belki evlendikten sonra o süreçlerden geçiyorlar ben onları zamanında geçirip bitirdiğim için o süreçlerden geçtiğim için kendimi şanslı hissediyorum.” (25, MEB, Evli, Van)

Seza: “Genelde çevremiz bize böyle bakıyorlar dindar arkadaşlarım var bunu para için yapıyoruz gibi bakıyorlar (...). Doğru bulmadıklarını biliyorum kendileri çalışmıyorlar. Çalışmak istemiyorlar. Hepsi değil tabi ki değişiyor. Kısım kısım kimisi hoş görüyor; kimisi hiç bir yorum yapmıyor. Kimisi değişik benim dönemimde aslında çok az atanan bir iki tane var. Hiç memurluğa geçmeyi düşünmediler ama şimdi ki yeni nesil öyle değil hepsi çalışmak istiyor eskiden mesela ben asla hayır ben inancım ne ise ona göre yaşarım deyip çalışmayan birçok insana var ama şimdikiiler bilmiyorum daha bir maddiyatçı mı olmuşuz artık herkes çalışıyor çalışmak istiyor.” (31, MEB, Evli, Van)

Anlatılarda görülen ortak nokta hiçbirinin çalıştığı için pişman olmadığıdır.

4.2.2.3. Komşuların Eleştirileri

Kadın dindarlığının özel bir şekli olan ev sohbetleri, Cuma okumaları halk arasında çok yaygın ve revaçta olan uygulamalardır. Bu uygulamalarda öncü rol oynaması beklenenler mesleki olarak bu alanda en bilgili olacağı düşünülen din eğitimcisi kadınlardır. Ancak katılımcılardan bir kısmı, İlahiyat mezunu olsalar da bu beklentiyi karşılamada sıkıntı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun, kendini bu konuda yeterli görmeme, halkın beklentilerini paylaşmama, kendini oraya ait görmeme vs. gibi çeşitli sebepleri söz konusudur. Bu özellikle MEB’de çalışanların karşılaştığı bir durumdur. DİB’de çalışanlarla benzer eğitimi almış olsalar da din dersi öğretmeni

kendisini okul ortamına ve müfredatına ve okul öğrencilerinin beklentilerine göre ayarladığı ve o konuda uzmanlaştığı için ev sohbetleri yapması yönündeki beklentilere cevap vermekte zorlanabilmektedir.

Kevser “Kayınvalidem çok isterdi herhalde gelininin böyle toplumda sohbet yapmasını. Ama ben en baştan halk, öğrenci ortamında çok rahatım çok özgür olduğumu düşünüyorum ama halkta hanımların içerisinde kendimi hiç rahat bulmuyorum.”

P.D.: “Niye?”

Kevser: “Açıkçası sebebini bende bilmiyorum bazen sorguluyorum. Bazen sınıfımda o kadar rahatım ki, ifadelerim çok rahat. Ama bir hanımlar ortamında bir şey konuşurken tıkandığımı kekeleydiğimi hissediyorum.” (32, MEB, Evli, Van)

Bazı katılımcılar Kuran’ı Kerim tilavetinde kendilerini yeterli görmediklerini belirtmişlerdir. Her ne kadar İlahiyat Fakültelerinde bu konuda eğitim-öğretim verilmekte ise de kıraat’la ilgili esas temellerin atıldığı, okuma pratiğinin kazanıldığı yerler İmam-Hatip liseleridir. Düz lise mezunu olmak okul dışı özel ders ya da kursla takviye edilmemişse tilavette sorun yaratmaktadır.

Meslekle bağdaştırılan dini beklentilerde İzmir ve Van arasında çevresel (komşulardan gelen) talepler açısından farklılıklar olduğu görülmüştür. İzmir’de komşuların dini bir beklentisi olduğu aktarılmamıştır. Van’daki katılımcılar ise sıklıkla bu tip taleplerle karşılaştıklarını anlatmışlardır.

Meral: “Komşularımız bir açıdan beni çok iyi buluyorlar inandığı gibi yaşamaya çalışan birisi olarak çok iyi buluyorlar ama bir geleneksel kesim var ki onlarda yetersiz buluyorlar. Onların istediği şu; perşembe sohbetlerim olsun Kur’an okuyayım Yasin okuyayım, kırk bir tane okuyayım, onları toparlayayım bunu isteyen bir kesim var. Bunu yapmadığım için onlarda çok mutlu değil. Bir sohbet grubuna katılmıyorum. Komşularımdan bazıları kıyafetlerimi bazıları çok da yeterli bulmayabiliyor bazen öyle tepkiler alabiliyorum. Kandillerde, bazen özel geceleri onlarla geçirmediğim için tepki alıyorum. Benden insanları toparlayıp sürekli onlara sohbet etmemi Kur’an okumamı falan bekliyorlar. Benden, sohbet ya da toplantılarda Kur’an okumam bekleniyor ama ben çok iyi Kur’an okuyabilen bir insan değilim ne sesim müsait ona ne de çok iyi okuyabiliyorum, o yüzden bir eksiklik hissediyorum.” (36, MEB, Evli, Van)

“Kandillere özen göstermediğimden ya da üç aylarda oruç tutmadığımdan eleştiri alıyorum”

Aşağıdaki örneklerde de katılımcıların ve çevrenin dini beklentilerinin uyuşmamasından yani farklı dindarlık anlayış ve yaşayış şekillerinden doğan gerilimler söz konusudur.

Mehtap: “Çevremden komşularımdan kandillere özen göstermediğimden ya da üç aylarda oruç tutmadığımdan eleştiri alıyorum. Ya da ‘Şu gece ibadet edeceğiz gel

diyorlar.’ ben gitmiyorum diye söyleniyorlar. Ben bir kalıp altına girmeyi sevmiyorum. Göstermelik olduğunu düşünüyorum. Topluluk içinde esneyerek, ayaklarım ağırlı, isyan noktasına vararak ibadet etmeyi istemiyorum. İbadet, tefriciye sayı ile olmaz.” (34, MEB, Evli, Van)

DİB’de çalışan katılımcılar mesleki gereklilik olarak sürekli olarak kurslarda kadınlara hem Kur’an öğretmekte hem de hatim duaları vs yapmakta ve kendilerini bu yönde geliştirmektedirler. MEB’de çalışanlar ise ancak istisnai olarak böyle durumlarla karşılaşmaktadırlar.

Şaziye: “Kandillere eskiden önem gösteriyordum gerçekten gene bu sürecin devamı olarak kendiliğinden gelişen bir süreç oldu. İslamiyet’in özünü kavrayınca kandillerin insanlar tarafından daha çok böyle şey olarak algılandığını milli piyangonun biletin talihli olduğu an vardır ya insanlar oturuyorlar, duruyorlar bugün kendisine bütün günahlar sanki affedilecekmiş gibi bir havaya giriyorlar o yüzden ben aslında kandil kutlamıyorum. Fakat birkaç yıldır çok müthiş bir şey var insanlar tarafından hem o gecelerde gelen mesaj trafiği arama trafiği mesela ailem babam annem de öyle neden aramıyorsun bir kandili neden kutlamıyorsun diyorlar. Benim için çok özel ayrı bir şey olmuyor. Ben o gün belki dua ediyorum her zaman ettiğim gibi ediyorum aslında Kadir Gecesi’ni farklı düşünüyorum onun dışındaki bütün kandiller için insanların kutladığı şekilde kutlamıyorum o da onlara garip geliyor zaten. Özellikle kadınlar arasında adetliyken Kur’an okuma meselesi o büyük problem oluyor, aslında anlayamıyorlar bizi. Dindar değiliz diye yargılıyorlar. Bu var halkta bize bildiklerini onaylatmaya çalışıyorlar eğer onaylamazsak ya da arka planıyla anlatmaya çalışırsak zaten arka planıyla çok ilgilenmiyorlar, şimdiye kadar öğrendikleri kalıp şeyler var onu onaylatmaya çalışıyorlar onaylamayınca seni siliyorlar onaylayacak başkasına gidiyorlar. Halk içinde yetersiz oluyorsun.” (29, MEB, Bekâr, Van)

İlahiyatların kitabi dindarlık anlayışı ile halk dindarlığının uyuşmalığı bu örnekte de görülmektedir. Halkın rağbet gösterdiği dini amaçla özel zamanlarda bir araya toplanma düşüncesine uzak durma söz konusu olabilmekte, dinin “sohbet” adı altında tebliğ edilmeyeceği düşüncesi ortaya konmaktadır. Bu emr-i bil maruf nehy-i an’ıl münker’in de bireysel bir düzeye indirgenmesidir. Yine dini grupların İslam öğretilerine uymayan yaklaşımlarının onları bu sohbet gruplarına katılmaktan uzaklaştırdıkları görülmektedir.

Şaziye: “ Gittiğim toplantılarda görev almamı söylerler ama ben biraz çekingen oluyorum böyle konularda güvenmiyorum kendime sanırım. Bir iki kez Kur’an okumuştum böyle toplantılarda. Bir tanesinde bir Ramazan ayında duayı yanlış okudum Arapça kısmını okudum ama Türkçe kısmına gelince çok büyük bir yanlışlık yaptım. Ölenlere sağlık selamet, kalanlara rahmet falan dedim, çok güldüler. Gerek görmüyorum bana ihtiyaç kalmıyor pek. Onlarda artık söylemiyorlar ama okumak zorunda kalırsam bir Yasin okurum. Sohbet yapayım falan diye düşünmedim. Ben öyle illa ki, insana gel sana İslam’ı anlatacağım demek değil de, biz iki insan olarak şu an konuşuyoruz ya zaten ben konuşurken hayatımı anlatırken karşıdaki zaten insan olarak (alır)alırız. İlla bir insanı, çek otur şuraya, önce bir ‘aşr’ okuyacağız, sonra da sana İslam’ı anlatacam...”

Biraz şey geliyor bana uzak geliyor. Onların istediği gibi sohbet yapamadığını gruplarda olursan, o gruplardaki kişiler sana grubun vermek istediği şeyi vermediğin için o eksikliği hissettiriyorlar. Benim Kur'an okumam iyi o konuda kendimi yeterli görüyorum Kur'an konusunda tecvid falan iyi." (29, MEB, Bekâr, Van)

Kişilerin bu tür sohbet ve toplantılara katılırken o ortama uygun olduğu düşünülen kıyafetler giymeleri beklenmektedir. Beklentilere uymayan kıyafet tercihleri o kıyafetle gelen kişinin kendisini rahatsız hissetmesine neden olabilmektedir. Böyle bir sıkıntıyla karşılaşmamak için bu tür toplantılardan uzak durmak tercih edilebilmektedir.

Seza: "Geçen bir şeyde (toplantıda) 'Kadın kesinlikle pantolon giymemeli, giyemez giyerse de ancak pardösünün altından giyebilir.' dediler, ama ben oradayım ve aynen bu şekildeyim (üzerindeki pantolon tuniği gösteriyor). Ya ben kendimi çok dinsiz bir şey gibi hissettim. İnsanlarla da böyle yeni de tanışıyorum çok da böyle şey yapmak da istemedim. Yabancı bir ortamdı, bana denmiyor genele konuşuluyor ama ben üzerime almıyorum, ben orada pantolonlayım, herkes etekli ben kendimi kötü hissediyorum, uyum olmuyor. Eşarp bağlama şeklime bazen eleştiri alıyorum. Ben genelde şal kullandığım için farklı geliyor, değişik algılıyorlar, hatta kayınvalidem bu örtüyü takma falan diyordu bana. Öyle takma işte normal tak, kesinlikle öyle bir şey olmayacağını söylemişim. İnsanlar normal başörtüyü farklı bağlayınca bile sanki ne bileyim değişik bir inancın var diye mi görüyorlar, anlamıyorum ben, farklı yorumluyorlar. Çağrıldığım dini gruplara katılmıyorum, çok nadir o da katılmak zorunda kalırsam,. Niye katılmıyorum kendimi yakın hissetmiyorum. Ben sanki onlardan farklıymışım gibi oluyor, kendimi kötü hissediyorum. Giyim tarzı, düşünce olarak onlardan çok farklıyım. Bir kere giyim tarzımla en baştan o ortama hiç uymuyorum, o yüzden ben kendimi kötü hissediyorum. İnsanlar sohbet ediyor konuşuyor sen direkt üzerine alıyorsun sanki orada yerin yokmuş gibi oluyor oraya katılmak istemiyorsun. Hep dış görünüş..." (31, MEB, Evli, Van)

Bu şekildeki ev toplantılarında Hacer pantolonla namaz kıldığı için eleştirildiğini aktarırken, Ayşegül de, pantolon giydiğinden dolayı kendisini huzursuz hissettiğini söylemektedir.

Ayşegül: "Şöyle bi pantolon giymemi bile hani bazen absürt karşılayabiliyorlar. Hani sert çıkışları olmuyor ama (...sözlü bi tepki almadım ama insan hani huzursuzluğu hissedebiliyor açıkçası. Ben huzursuz oluyorum. Onların içinde bulunduğum zaman bi suç işlemiş gibi hissediyorum kendimi. Hani aslında ben bu değildim, olduğumdan farklı mı gözükmeye çalıştım acaba yanlış mı yaptım diye psikolojik(sıkıntı hissediyorsunuz) veya suçluluk psikolojisi doğabiliyor. Yani çevremizdeki, o sohbet ortamındaki bayanlar uzun boydan elbiseler, etekler falan giymiş oluyor siz sanki İslamiyetle yeni tanışmış biri gibi farklı oluyorsunuz." (25, MEB, Bekâr, Van)

"Yanlış bilgi veriliyor, düzeltince onlar rahatsız oluyor, düzeltmeyince ben rahatsız oluyorum"

Kadınlar arası düzenlenen dini içerikli ev toplantılarında oradaki grupla uyuşmayan din algısı rahatsızlık yaratabilmektedir. Alınan ilahiyat eğitimine bağlı olarak edinilen bilgilerle bu toplantılarda öğretilen bilgiler bazen uyuşmayabilmektedir.

Bu yanlış bilgileri düzeltmeye kalkmak hoş karşılanmayabilmektedir. Bundan çekinildiği için susulmakta ancak bu kez de susmuş olmak doğru bir davranış gibi gelmemektedir.

Nazife: “Annemin de katıldığı komşuları ile yaptıkları bir sohbet var. Yanlış bilgi veriliyor ben düzeltince onlar rahatsız oluyor, düzeltmeyince ben rahatsız oluyorum. Kadınlara sohbet yapmaktan hoşlanmıyorum. Grup sohbetleri oluyor oralara gidince bildiğini söyleyince hoş bir ortam olmuyor. Düzeltme yapsanız olmuyor, söylemeniz çirkin oluyor.” (34, MEB, Bekâr, Van)

“İlahiyat eğitimi almamış birinden dini bilgiler dinlemek istemiyorum”

Bazı katılımcılar kadınlar arası yapılan dini toplantılara katılmaktan kaçındığını belirtmiştir. Bunun nedeni İlahiyat eğitimi almış birisi olarak, İlahiyat eğitimi almamış birisinden dini nasihat dinlemek istememelerini yanında bu toplantılarda “sohbet” yapan kişinin dini bilgi ve birikimine itimat etmemelerini öne sürmüşlerdir. Yine bu toplantılardaki sohbet formu, dinin anlatılış tarzı da bu toplantılardan uzak durmaya neden olabilmektedir (Fahriye, Seza, Aysel, Hacer, Mehtap bu formdan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir).

Fahriye: “Dini toplantılara gitmiyorum, gidemiyorum, çünkü ruhum kaldırmıyor kendimi çok kötü hissediyorum bir İlahiyatçı olarak. İlahiyat eğitimi almış biri olarak, İlahiyat eğitimi almamış birinden dini bilgiler dinlemek istemiyorum. İtimat edemiyorum. Hep dini toplantılarda din mistik anlamda işleniyor ele alınıyor benim de ruhuma çok aykırı öyle şeyler, o yüzden ben hiç gidemiyorum dinleyemiyorum.” (29 MEB, Evli, İzmir)

Seza: “(...) Sohbet eden İlahiyatçı değilse bazen rahatsızlık yaratıyor, sonuçta bilgisi tahsili belli. Tamam kitaplardan okuyorlar, onları yorumluyorlar ama biz daha çok geniş yönlü sünnet, hadis gördük Peygamberimizin (sav)... Ne bileyim, tefsir, her şey gördük o yüzden geniş bakıyoruz. Onlar daha dar bakıyorlar bu yüzden eleştirileri daha çok keskin olabiliyor, belki bu yüzden hoşuma gitmiyor. Öyle ortamlara katılmak bana bir şeyler vermiyor. Benden bir şeyler götürüyor sanki. Kesinlikle aynı şeyleri düşünmediğimizi biliyorum. Ben bu olaya böyle bakıyorum biliyorum ki hayır onlar öyle bakıyorlar, beni doğru bulmuyorlar. Sevilmediğimi düşünüyorum o ortamda, ne işim var gitmeyeyim diyorum. Moralim bozulacak gitmeyeyim diyorum.” (31, MEB, Evli, Van)

Bu araştırmadaki 41 katılımcı içinde bir tarikata mensup olduğunu söyleyen sadece iki kişidir. Cemaat içinde aktif görevi olan sohbet yaptığını söyleyen bir kişidir. Öğretmen bir katılımcı apartmanında bir dini gruba bağlı olmasının bir sohbet meclisi oluşturduklarını söylemiştir. Yine bir katılımcı okuldan üç arkadaşları ile haftada bir de olsa toplandıklarını yine bir mensubiyetleri olmadan bunu yaptıklarını söylemişlerdir. Katılımcılar dini grupların varlığından haberdardırlar. Hayatlarının bir döneminde bu gruplarla bir şekilde temasa geçmişlerdir. Kimisi fırsat buldukça hala bu gruplarca

düzenlenen “sohbet” ya da “ders”lere katıldığını söylerken kimisi ise uzak durduğunu söylemektedir.

“Dini gruplar İlahiyatçıları din adamı gibi görmüyorlar”

Katılımcıların dini gruplarla ilgili olarak aktardıkları bir başka durum ise İlahiyatçılara bu grupların sahip olduğunu düşündükleri bakış açısı idi.

Nesibe dini grupların İlahiyatçılara çok hoş bakmadığını ve son zamanlara kadar bu grupların diğer öğrencilere sağladıkları yurt ya da burs imkânlarını İlahiyatçılara sağlanmadıklarını anlatmaktadır. Bunun nedenini de şöyle açıklanmaktadır.

Nesibe: “Dini gruplar İlahiyatçıları din adamı gibi görmüyorlar kendileri daha çok din adamı gibi görüyorlar öyle. (...) İlahiyatçıların biraz daha dini bozduğunu düşünüyorlar. Kendi yorumlarını daha güzel buluyorlar İlahiyatçıların bakış açılarını daha serbest mi buluyorlar diyeyim artık. İlahiyatçı imamların gidip arkasında namaz kılmayan bile var. Kendini daha üstün görüyor. (...) (İlahiyatçıların) Bilgisini yetersiz görüyor bence ya da yaşam tarzını. Kendini daha iyi yaşıyor görüyor, onu daha az bilgili görüyor.” (33, MEB, Evli, İzmir)

4.2.2.4. Değerlendirme ve Sonuç

Modernleşmenin kaçınılmaz etkileri hayatın her alanına yansımakta ve sosyal yaşamda meydana getirdiği değişimler bireyleri de kuşatmaktadır. Ancak bu değişimin bireylere yansımaları aynı anda gerçekleşmediği gibi, kişisel farklılıklara bağlı olarak herkeste aynı oranda ve hızda gerçekleşmemektedir. İnsanlar aynı mekânda yaşayıp aynı havayı solusa da veya yakın kan bağları olsa da süreç içinde edinilen kültürel birikim onları farklı dünyalarda seyahat eder hale getirebilmektedir. Farklılık nedeni olabilecek pek çok diğer birikimler yanında dini eğitim-öğretim almak ya da belli bir mesleğe mensubiyet bazen bireyi diğerlerinden ayıran hatta uzaklaştıran bir birikime dönüşebilmektedir. Kişi bu birikimine bağlı olarak dünyayı farklı bir pencereden görmeye başlayabildiği gibi, edinilen bu birikim kişiyi etiketleyen bir sığara dönüşerek çevrenin kişiye o etiketin çerçevesinden bakmasına da neden olabilmektedir.

Katılımcılardan bazıları, kendilerini daha dindar olarak gören ailelerinin onların dindarlıklarını yanlış, eksik bulup beğenmediklerini söylemektedirler. Ailelerini dindar değilse bile onların dindarlıklarını ilahiyatçı oluşlarına uygun görmedikleri için eleştirmektedirler. Meslek mensubiyeti bu eleştirilerin nedenidir. Dindar olmayı

gerektirdiği düşünölen bir meslek dalına mensup olan birisinin, dindarlıkta zaaf gibi görönen davranışları sergilemesi kabul görmemekte ve eleştirilme nedeni olmaktadır.

Aile çevresi kadınların dindarlıklarını merkeze alarak onları eleştirirken arkadaş çevresi de dinden taviz verip çalıştıkları yönünde onları eleştirmekte dindarlıklarını sorgulamaktadırlar. “Para için”, “kariyer için” baş açmanın yanlış olduğu hatırlatılmaktadır. Bu suçlamalara karşı üretilen cevaplara bakıldığında dini bir emir karşısında dini temele dayanmayan seköler söylemler üretildiği ve bunların da yeterli meşrulaştırıcı sebepler olarak göröldüğu anlaşılmaktadır. Mesela dinin emrinin olduğu yerde “depresyondan kurtulmak”, “psikolojik sıkıntıdan kaçınmak”, “başka mesleğin olmaması”, “para kazanmak zorunda olmak” gibi sebeplerle başı açarak çalışmayı seçmek seköler yönde bir tercih ve eylem gibi görünmektedir. Katılımcılar başlarını açıp okuma ya da çalışmaya karar verme aşamasında şiddetli gerilim ve çelişki yaşadıklarını aktarmaktadırlar. Karar sonrası başlarını açmış olmanın sızısı içten içe sürmekte olsa da gelineen noktada vaktiyle verilmiş karardan asla pişmanlık söz konusu değildir. Sürekli değişen sosyal gerçeklik karşısında doğru bir karar verdiklerini düşünmektedirler.

Din eğitimcisi kadınların dindarlığının sorgulandığı bir başka alan komşuları ya da sohbet grupları ile olan ilişkilerinde ortaya çıkmaktadır. Halk katında tasavvuf-tarikat ekseninde gelişmiş olan kadın dindarlığı resmi alanda İmam-Hatip ya da İlahiyat ekseninde gelişen kadın dindarlığı ile çelişen unsurlarıyla çatışma alanı yaratabilmektedir. Bu aynı dine inanan dindar kadınlar arasında bir çatlağın oluşması neden olmaktadır. Bu çatlak inanç noktasında olduğu gibi eylem noktasında da görölebilmektedir. Mesela gerek halkın, gerekse bu sohbet gruplarının itibar ettiği ifade edilen bazı dini öğreti ya da uygulamalar (kandil kutlaması, tesbih çekilmesi, sayıyla terficiye çekilmesi) din eğitimcisi kadın tarafındna muteber görölmemesi (hatta itiraz edilmesi) ve uygulanmaması yanında kıyafet beklentilerinin uyuşmaması da sorun yaratabilmektedir. Komşu ve sohbet gruplarındaki bu beklentiler Van’a has beklentilerdir, İzmir’de bu yönde bir beklenti ile karşılaştığını söyleyen katılımcı olmamıştır. Dini bilgide (özellikle düz lise mezunu olanlarda) eksiklik yanında, faköltede formasyonlarının öğretmenlik merkezli verilmiş olması da onları bazen bu gruplar karşısında yetersizlik hissine süröklemekte ve bu gruplardan uzak durmalarına neden olabilmektedir. Bu aslında karşılıklı bir beğenilmeme durumudur ve din

egitimcisi kadının halktan kopmasına yol açmaktadır. Bu gruplarda varolan hiyerarşik yapılanma içinde bir sohbette, dini bilgi açısından daha yetersiz birisinin vaz-u nasihatını dinlemek de rahatsızlık yaratmaktadır. Yine bu sohbet gruplarında söylenen yanlışları düzeltmek hoş olmadığı/görülmediği gibi susmak da “mesleki haysiyet” ile uyuşmamaktadır. Tüm bu sebepler din eğitimcisi kadının sohbet gruplarına mesafeli durmasına neden olmaktadır. Nitekim katılımcılar içinde herhangi bir sohbet grubuna devam ettiğini söyleyen kişi sayısı çok azdır.

4.3. DİNİ LİTERATÜR ALGISI: KADIN İLE İLGİLİ ELEŞTİRİLEN BAZI AYETLER HAKKINDAKİ ALGI

İslam Dini'nin ataerkil olduğu ya da ataerkil olmasa da ataerkillikle uzlaşma içinde olduğu noktasından hareketle İslam'da kadının yeri tartışılmakta kadınla ilgili bazı Kur'an ayetleri kritiğe tabi tutulmakta ve hatta bu ayetler kadın-erkek eşitsizliğinin sebebi olarak görülmekte/gösterilmektedir. Gerek bu minvaldeki yaklaşımlara cevap olarak gerekse bunlardan bağımsız İslam'da kadının konumunu açıklamaya yönelik yapılan çoklukla da meseleyi teolojik açıdan ele alan pek çok çalışma vardır.⁸⁴ Bu araştırma da kısmen aynı konuya yönelmekle beraber, meselenin teolojik boyutuna girilmemektedir. Ayetlerin temel İslami bilimlerde teşkil ettiği şekilde bir değerlendirmesine gidilmemekte mesele dini boyutuyla ele alınmamaktadır. Sadece ayetlerin ya da bu ayetlerde konu edinen meselelerin sosyal gerçeklik içinde araştırma örnekleme katılımcıların dünyasına nasıl yansıdığı üzerinde durulmuştur. Onların bu ayetlere yaklaşımı bize onların din algısının ne yönde, nasıl şekillendiğinin bilgisini verecektir.

4.3.1. Kavvamlık ile İlgili Algı

(Nisa:34) "Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar itaatkârdırlar."

Yukarıda meali verilen ayet erkeklerin kadınlara üstün ve onlar üzerinde yönetici, reis olduklarını söyleyen ayet olarak bilinmektedir. Ayette geçen Arapça

⁸⁴ Hayrettin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar yay. İstanbul, 2010. *Farklı Açılardan Kadın ve Aile*, Ed. Zühdü mercan, Yeni Ümit Kitaplığı-5 Işık Yay., İstanbul, 2005.; Hadi Sağlam, *Kadınların Sosyal Açıldan İbadetleri ve Şahitliği*. Ensar Yay. İstanbul, 2013.

“kavvam” kelimesine çeşitli anlamlar verilmekte ve çeşitli yorumlamalara gidilmektedir.⁸⁵ Bu yorumlar çerçevesinde İslam Dini’nin cinsiyet eşitliğine yaklaşımı tartışma konusu yapılmaktadır. Bir taraf ayeti tamamlayıcılık söylemleri çerçevesinde değerlendirmekte ve dinin kadın ve erkeğin yaratılış özelliklerini dikkate alarak, onları sosyal hayatta uygun yerlerine yerleştirdiğini ve bu yerleştirmede erkeğe koruma, kollama görevinin verildiğini, bunun haksızlık ya da eşitsizlik değil adalet olduğunu savunmaktadırlar. Diğer taraf ise İslam’ın ataerkil bir din olduğunu ve Kur’an’ın dilinin de ataerkil olduğunu söylemekte ve bu dilin cinsiyet hiyerarşisi oluşturduğu ve cinsiyet eşitsizliğinin de tesis edilmesinde rol oynadığı şeklinde yorumda bulunmaktadırlar. Bu durum erkeğin kadına tahakkümünün de yolunu açan bir durum olarak görülmektedir.⁸⁶

Burada bu tartışmalara girilmemiş ayet teolojik açıdan ya da değişen yorumları açısından irdelenmemiştir. Ayetin söyleminin nesnesi olan kadının ayeti bir özne olarak nasıl algıladığı nasıl yorumladığı ve nasıl içselleştirdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4.3.1.1. Tamamlayıcılık Söylemleri

4.3.1.1.1. “Doğası Gereği Erkek Kavvamdır”

Katılımcılardan bir kısmı, erkek ve kadının bazı yaratılış özellikleri gereği eşit olmadıklarını, bunun da sosyal hayata Kur’an’ın diliyle “kavvam” şeklinde yansıtıldığını ifade etmişlerdir. Kadın ve erkeğin yaratılış özelliklerine uygun görevler üstlendiklerini koruyup kollama görevinin de sahip olduğu bazı özellikler nedeniyle erkeğe verilmiş olduğunu bunun da gayet makul olduğunu belirtmişlerdir. Bu bir tarafın üstünlüğü ya da alçaklığı mevzuu anlamına da gelmemektedir. Bu, aile içinde herkesin bildiği işi yapması, görev paylaşımında herkese yapabileceği, kaldırabileceği yükün yüklenmesidir.

Katılımcılardan kimisi bu farklı özelliğin sadece fiziki güç olduğunu ifade ederken, kimisi buna erkeklerin daha akılcı olduklarını da eklemiş, kimisi ise bunların

⁸⁵ Bkz: Mesut Erdal “Kur’an Penceresinden Ailede Erkeğin Konumu” adlı makale
<http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/kuran-penceresinden-ailede-erkegin-konumu#.UdhMXIjrMcA>

⁸⁶ Toplumsal cinsiyet ilişkilerini benzer şekilde eşitlik ve adalet üzerindne çözümleyen bir çalışma için Bkz: İhsan Toker, Eşitlik ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, 1(1),s.142-165

yanına ruhen, duygusal olarak, karar verme gücü olarak, cesaret gibi üstün gördükleri özellikleri ilave etmişlerdir.

Aysel: “Ben hep öyle düşünüyorum hem fitrat olarak yaratılış farklılıklarımız var doğal olarak fiziksel anlamda, hem beyinsel anlamda duygusal ruhsal her anlamda böyle bir ayrılık var bunun yaşamada geçtiğini düşündüğüm için o anlamda eşit görmüyorum. Hani bazı haklar konusunda evet olabilir ama biraz önce bahsettiğim farklardan dolayı yaşama da yansıdığını düşünüyorum. İşte güç olsun çalışabilecek işler olsun duygu durumu olsun. Erkeklerin daha düz mantıkla baktığı için çözüme ulaştırmaları farklı, kadınların ise daha duygusal baktıkları için farklı açılardan, annelik gibi bir konuda daha üstün olmaları çocuk bakımı konusunda öyle uygulanabilirlik açısından farklı olduğunu düşünüyorum. Tamamen eşit değil yani erkekle kadın. (29, MEB, Evli, İzmir)

Melike: “Günümüzde eşitlik diyoruz da ama herkesin kendine özgü görevleri sorumlulukları vardır. Her konuda tamamen eşit olması asla söz konusu değildir. Bu şekilde düşünüyorum kadının da kocasına olan bağlılığı veya işte erkeğin birazcık daha düşünebilme yeteneğine sahip olduğunu düşünüyorum. Yine duygusallıkla bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Gerçekçi düşünerek daha doğru kararlar verebilir”. (45, MEB, Evli, İzmir)

“Üstünlük yönetim anlamındadır”

Erkeklerin kavvam oluşunda fiziki özelliklerin yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde öğrenilen ve erkeği güçle özdeşleştirilen rolünün gereği olarak erkeğe yakıştırılmaktadır.

Türkan: “Alel kavvumun nisa’ diyor ya ayette erkekler bir derece kadından üstündür evet üstünlük tabi burada gerçekten yönetim anlamında hem güç anlamındadır. Bir deprem geçirdik erkekler daha güçlüydü bize göre mesela biz ağlıyorduk sızlıyorduk onlar tamam sakin olun diyebiliyorlardı mesela bize. Ben ilk defa uçağa bindim geldim buraya çok korktum, eşim de korkmuş ama bana belli etmemiş sonra söylüyor. Yani onun elini tutmuşum güç almak için ama çok korkuyordum ben o kadar sallandı ki düşeceğiz zannettim uçakta korkuyu hissettim. Depremde de öyle boşluğa düşmüş gibi hissettim. Kadınların güçsüz olduğunu düşünüyorum fiziksel açıdan ve ruhsal açıdan. Erkekler ruhsal anlamda da yani daha güçlüler mesela biz hemen parlayabiliyoruz ağlayabiliyoruz ama onlar daha çok duygularını saklayabiliyorlar, frenleyebiliyorlar.” (32, DİB, Evli, Van)

Beklenen, öğrenilen, öğretilen roller bizim kalıp davranışlarımızı belirlemektedir. Karşılaşılan korkutucu bir durumda bile toplumsal cinsiyet rollerinin belleğimize kazınan etkileri ortaya çıkmaktadır. Aynı uçakta ya da depremde aynı kadın güçlü kocasının yanındaki eş rolünde ise narin, ürkek, korunmaya muhtaç eş iken; zayıf, güçsüz yardıma muhtaç çocuğunun yanında ise cefakâr, kahraman, korkusuz fedakâr anne olabilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri korkma davranışında bile bize ne yapmamız gerektiğini öğretmektedir.

4.3.1.1.2. “Toplumsal Cinsiyet Rollerini Nedeniyle Erkek Kavramıdır”

“Dışarıyı daha çok bildiği İçin kavramıdır”

Yine toplumsal cinsiyet rollerini işbölümünü de etkilemekte erkek korumak kollamakla ya da dışarı işlerini görmekle görevlendirilmektedir. Dışarıyı sosyal hayatı daha çok biliyor olmak erkeğin kavram oluşuna zemin hazırlamaktadır. Ev içi kararlarda son söz kadının olsa da aileyi çocuğu ilgilendiren daha büyük kararlarda son söz eşe bırakılmaktadır.

Melike: “Pek çok konuda eşime danışırım. Özellikle çocuklarla ilgili olarak, tek başıma sorumluluğu almak istemem. Çocuklarla ilgili önemli olan kararlarda onun görüşüne değer veririm. Çünkü dediğim gibi Biz anne olarak daha duygusal yaklaşabiliyoruz ama babalar biraz daha farklı, gerçekçi davranabiliyor. Farklı bir gözle görebiliyor. Çünkü dışarıda mesela biz okuldaki veya bir başka iş yerindeki işimiz bittikten sonra evle meşgulüz. Ama erkek daha fazla dışarıda daha fazla topluluklar içerisine giriyor. Daha farklı gözlemlerle gerçekçi olabiliyor.” (45, MEB, Evli, İzmir)

Aliye: “Erkek bana göre kadınlardan daha güçlü hani bir takım konularda daha cesareti olsun veya güç olsun veya bizlerde duygu ön plana çıktığı için erkek daha mantıklı düşünebilir. Artı çocuk yetiştirmede son noktayı onun söylemesini istiyorum. Çünkü çocuğumun baba otoritesini bilmesini istiyorum. Çünkü erkek çocukta baba gerçekten önemli faktör olarak çıkıyor veya eşimi bazı konularda da ezip çiğnemek istemem ben ortak karar alırız ama son sözü onun söylemesini isterim açıkçası.” (35, MEB, Evli, Van).

Bu kadının büyük sonuçlar doğurabilecek sorumlulukları bunu yüklenebilecek birisi varsa almaktan kaçındığını göstermektedir. Bu isabetsiz alınan kararlarda kadına uygulanan toplumsal yaptırımın daha fazla olmasına bağlanabilir. “Kadına danış söylemediğini yapma”, “saçı uzun aklı kısa”, “elinin hamuruyla erkek işine ne karışırırsın” gibi pek çok söylem zaten kadını cinsiyetinden dolayı karar almada edilgen olmaya sürüklemekte önemli kararlar almada cesaretsiz kılmaktadır. Kadının erkeklere rağmen karar alması mümkün olsa da doğuracağı yaptırımlar göz önüne alındığında zorluğu anlaşılabilir.

Kadın rollerinin daha edilgen tanımlandığı bir toplumda fiziksel ve zihinsel güç anlamında kendisinden daha üstün özelliklere sahip olduğu düşünülen bir eşin kavramlığını kabul etmek aşağıdaki örnekte de görüleceği gibi problem yaratmamaktadır.

Nermin: “Ben bazı yerlerde gerçekten erkeği üstün görüyorum. Fizik olarak bazen zekâ olarak bizden üstün görünüyor evet kadınlar da zekidir. Şu an ben buradayım buna göre konuşayım mesela öyle arkadaşlarımız da var. Kocalarından vasıfları daha üstün daha zeki daha hünerli daha marifetli ama ben kendime göre konuşayım ona göre

söyleyeyim. Benim eşim benden fiziksel olarak benden daha kuvvetli. Evde çocuklarımızı daha çok çekip çeviriyor ben onun yaptığı işi yapamıyorum. Eşimi gerçekten kendimden üstün görüyorum fiziki olarak Benim halledemediğim işleri hepsini aynı gün halledebiliyor. Ben yetiştiremiyorum. Benim sorumluluklarım da fazla yani ben buraya gelirken şu saate kadar evde çocukların ödevlerini yaptırdım onlarla ayrı ayrı ilgilendim beslenmelerini hazırladım eşim bunlarla görevli değil

P.D. “O zaman siz daha beceriklisiniz öyle mi? Pek çok şeyi beceriyorsunuz ilave gelip çalışıyorsunuz?”

Nermin: “Çalışıyorum ama eşimde kollama harcama işlerini yapıyor. Ben çok banka işleriyle uğraşmayı sevmiyorum uğraşamam da muhakkak bir karışıklık yaparım gibi geliyor bana belki de çok bu sorumluluğu almadığım için bilmiyorum bütün bu maddi olarak dış işleri eşim yapıyor ben de düşünüyorum yapamam.”

P.D. “Daha mı akıllı sizden?”

Nermin: “Bence öyle matematik olarak gerçekten öyle ama çoğu çevreme bakıyorum hocam kadının halledemediği işi erkek daha kolay hallediyor. Şu da var fizik olarak daha güçlüdür.”

P.D.; “O işin içinden yoğrularak geldiği için olabilir mi?”

Nermin: “Belki de ben de öyle yetişseydim olabilirdi. Van’da öyle doğu Anadolu’da öyle erkek daha güçlü kadından. Çocuklarımla daha fazla vakit geçirdiğim için çocuklar benle daha haşır neşir olduğu için bazen bir söylediğimi üç dört kez söylemek zorunda kalıyorum çocuklara ama babanın bir söylemsi yetiyor onlarla evde daha az vakit geçiriyor o yüzden” (33, DİB, Evli, Van).

Kadının başarılı olduğu apaçık ortada olduğu halde kadınlık rollerinin daha aşağı statüde tanımlanıyor olması kadına birey olarak yeterli olduğu bilgisini vermemektedir. Erkek ev içinde çok sorumluluk üstleniyor olmasa da dışarıda üstlendiği görevler onun kavvam oluşunu güçlendirmektedir. Aileyi dışarıda temsil eden erkektir. Kadının para kazanıyor olması da durumu değiştirmemektedir. Kadın dış dünya ile ilgili tecrübe ve bilgiye sahip olmadıkça erkek onun dış dünyaya açılan korunaklı penceresi olmakta ve kavvamlığı kabul görmektedir.

“Ailenin geçimini sağladığı için kavvamdır”

Kadın ve erkeğin fiziki farklılıklarının doğurduğu güç alanlarına dikkat çekildi. Ve bu farklı güç alanlarının karşı cinsi dışlamak ya da ezmek için kullanılmaması gerekliliği vurgulandı. Erkeğin hâkimiyetinin evin geçimini sağladığı için olduğu kadının da bu yükü üstlendiği oranda erkeğin hâkimiyetinin azaldığı söylendi. Ama yine de ev içinde alttan alta yürüyen bir kadın kontrolü olsa da dışa karşı koruyuculuğun fiziki güce bağlı olarak erkekte olduğu ifade edildi.

Azize: “Erkekler yönetici, kadınları gözetleyici, onları koruyucu olarak geçiyor. Yani kavvamin anlamı o. Orda yani sebebini de söylüyor onun sebebi işte ailenin geçimini sağlaması Birini diğerlerinden üstün tutmuştur. Onları ben fiziki güç olarak anlıyorum.

Hani fiziki güç olarak daha üstündür erkekler, güç olarak. Tabi kadınların kendilerine göre üstünlüğü var onların da kendine göre üstünlüğü var. Hani bu kadının dışlandığı veya geri plana itildiği anlamına gelmiyor bence. Kavvamdır ama bu ezeceği, iteceği anlamına gelmiyor. Onun koruyucusudur veya bide sebebini söylüyor ya geçimini sağlamasından dolayı. Kadın da maaş alıyorsa biraz erkeğin hâkimiyeti düşüyor.” (31, MEB, Evli, Van).

4.3.1.1.3. “Toplum Düzeninin Sağlanabilmesi İçin Kavvamdır”

Toplumsal hayatta düzenin olması için hiyerarşik bir yapılanma gerekli görülmektedir. Toplumun en küçük parçası olan ailede de ailenin düzeninin sağlanabilmesi için bir kişinin lider olmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Ki bu sünnette de her grup da lider seçilmesinin gerekliliği şeklinde vurgulanmıştır. O dönemin şartlarına bağlı olarak erkekler ön planda olduğu için hem de kadın daha naif daha kırılğan ve biyolojik olarak da daha kolay yıpranabildiği için dinin bu sorumluluğu erkeğe yüklediği öne sürülmüştür. Bunu bir haksızlık olarak algılanmaması gereklidir.

Göknur: “Evlilik o noktada bir ortaklık gibi düşünülüyor. Mesela vazife ayrımı da yapılıyor işte kadınları evde erkekler rızkı kazanma şeklinde diye düşünüyorum Yani o noktada bakınca o evin bir kuralı gibi birileri birlerine o noktada sınıfta siz öğrenciye uymazsınız öğrenci size uyar yani bir lider olma zorunluluğu olduğu için o liderliği de erkeğe vermiş. O da toplumun o anki şartlarıyla ilgili. Bir de kadının bu anlamda çabuk pes ettiğini düşünüyorum yapı itibariyle biz daha kolay yıpranıyoruz. Dış dünya bizim için biraz daha zor belki. Belki de ondan bu görev taksimi bu şekilde yapılma sebebi. Biz her şeyi haksızlık olarak algılıyoruz. Belki bizi koruma amaçlıdır.” (29, MEB, Bekâr, Van).

4.3.1.2. Erkeğin Kavvamlığının Sınırları

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu kavvamlığı erkeğe bazı farklı özelliklerinden dolayı verilen bir durum olarak görmüş ve sorun etmemiştir. Zaten kavvamlık erkek yeterli ise sorun edilecek bir durum da değildir. Sorun erkeğin yeterli olmadığı durumlarda ve kadını kısıtlamaya başladığından ortaya çıkmaktadır.

“Erkek yeterli değilse ve kadını kısıtlıyorsa”

Göknur: “Yeterlilikler açısından farklı olduğumuzu düşünüyorum. Eşitlik anlamında ben her anlamda eşit olduğumuzu düşünmüyorum. Onlar da doğuramıyor. Oradaki üstünlük de belki direkt bizden. Orda (ayette) kavvamiyet var kavvam yeterli olmak, erkek her anlamda zaten yeterliyse size problem yaşatmaz. Kişisel yolculuğunu iyi noktalandıran bir adam zaten kalkıp size el kaldırmaz. Ama işte bunu erkek derse ‘sana evin içi verildi sen evin içinden çıkamazsın noktasına geldi mi orda saçmalık başlıyor. Ben bunu şu anda göğüslemek istiyorsam bana bu noktada hak verilmesi lazım. Ben onu da yaparım onu da yaparım diyorsan ortaya çıkıyor Ve zaten son dönem İslam’da kadında bu sesli olarak dile getiriyor her noktada dile getiriyor iş dünyasında da var

artık eskiden sadece öğretmenlikle bazı meslekler yapılabilirdi kadınlar için şuan her meslekte kadını görebiliyorsunuz.” (29, MEB, Bekâr, Van).

Bu kavvamlık erkeğin despotça tahakkümü değil aksine zor işleri kadın adına yüklenme görevi olarak görülmüştür. Erkekler bunun dışına çıktığı durumlarda kavvamlık kabul görmemekte ve sorgulamaya açılmaktadır.

“Evin yönetimine karışmıyorsa”

Erkeğin kavvam oluşu ev dışı ile sınırlandırılmaktadır.

Azize: “Hani dışa karşı erkek olabilir de. Aileyi ya da evin içini genelde kadınlar kontrol eder. Ya da bir hocamız şöyle derdi. Hani her şeyde babaya danışılır ama alttan alta erkeği idare eden kadınlardır derdi. Veya bi kız istendi ya da dünür gelecek, onları ayarlayan veya şu uygundur değildir diyen kadındır. Erkek sadece göstermelidir. Yani bazılarında böyledir.” (31, MEB, Evli, Van).

“Kavvam oluşun kadın mağduriyetine dönüşmesi”

Kavvamlıkla ilgili yorumlamaların ve getirilen açıklamaların kendi sosyal gerçekliğiyle uyuşmadığını gören kadınlar kendilerinden ve kendi cinsiyet özelliklerinin şüpheye düşmektedirler. Bunu Nazife'nin yorumunda görmekteyiz. Kavvamlık şayet üstünlükse kendisine kapasite ve kabiliyet olarak çok daha aşağı erkekleri gördüğünü söylemekte ancak sonunda ayete zıt bir yorumda bulunmamak için kendi aleyhine olabilecek bir yorumu kabullenmektedir..

Nazife: “Üstün olan erkekler vardır. Ama benden çok daha aşağı durumda olan erkekler de vardır. Ben erkekleri tamam benden üstündür demem. Benim için bir erkeğin üstünlüğü nerden gelir. Benim için bir erkeğin üstünlüğü iyi bir Müslüman olmaktan ziyade iyi bir insan olmayı başarmış olmasından kaynaklanır. Kavvamdır diyor ya ayet erkekler üstündür çünkü onlar bunu yapıyor. Çünkü diyorum ya siz hangi sisteme giderseniz gidin bir tarafa vermek zorundadır. Doğru tarafa vermiştir Kur'an'ı Kerim. Zamanımızda kadınlara, zamanımızdaki öğretimler, değerlendirmeler kadına veriyor bunu karmaşayı görüyorsunuz kaosu görüyorsunuz. Sıkıntı çıkıyor. Alışkın değiliz.” (43, MEB, Bekâr, Van).

Tüm katılımcılar içinde evlilikle ilgili sıkıntısını dile getiren ve bunun dine dayandırılarak yağıldığını söyleyen sadece iki katılımcı olmuştur. Bunlardan birisi de aşağıdaki katılımcıdır. Kavvamlık gibi dini bir emrin kendisini mağdur edecek şekilde kullanıldığını düşünmektedir.

Necla: “Bizim yaşam tarzımıza göre son söz erkeğin bir kere. (...)Zor geliyor. Erkeklerin bunu (kavvamlığı)çok kullandığını düşünüyorum. Yani kendi işlerine nasıl geliyorsa öyle davrandıklarını düşünüyorum. Mesela bu akşam ben gezmeye gidelim diyorum. O oturalım diyor ve onun dediği oluyor. Ben bir kanalı izlemek istiyorum o farklı bir kanalı izlemek istiyor mesela maç izlemek istiyor onun dediği oluyor. Mesela benim dizim varken çok sevdiğimiz bir arkadaşımınla görüşmeye gidiyoruz ama onun

maçı varken aynı arkadaşımıza oturmaya gidemiyoruz. Onun dediği oluyor ve ben bunu kabul edemiyorum.”

P.D.: “Rabbim neden böyle söylemiş olabilir, Tanrı haşa adaletsiz mi niye böyle demiş peki?”

Necla: “Kadınların daha fazla mı suiistimal edeceğinden acaba? Eşim şey der yüzünü verdik astarını da isteme. Acaba gerçekten çok mu suiistimal ediyoruz diyorum.” (30, MEB, Evli, Van).

“Üstünlük sadece takvadadır”

Kavvam oluşun erkeğe fiziksel gücünden ve evin geçimini temin etmesinden dolayı verilen koruyup kollama gözetme görevi olduğu bunun üstünlük olarak algılanmaması gerektiğini çünkü üstünlüğün sadece takvada olduğunu belirtiyordu.

Seza: “Kavvamdaki üstünlük sadece fiziksel bir üstünlükten dolayı bir koruyuculuktur. Başka şekilde düşünmek istemiyorum çünkü ‘üstünlük sadece takvadadır’ diye biliyorum ben. Sorumluluk, maddi sorumluluk, evin geçimi ile bir derecede daha erkeklere üstünlük, söz hakkı var ama bunu erkekler yanlış değerlendiriyor. Evde son kararı eşim vermez benim söylediklerime çok fazla saygı gösterir ortak karar alırız.” (31, MEB, Evli, Van)

Cemile: “Ya o şey açısından düşünün bedensel fiziki açıdan hemen her erkekler koruyup kollamalıdır ama manevi açıdan aralarında bir üstünlük olduğunu düşünmüyorum ama kadınlar psikolojik açıdan biraz daha zayıftır bunu kabul ediyoruz ama hak özgürlük eşitlik denince eşit olması gerektiğini düşünüyorum.” (28, MEB, Evli, İzmir)

4.3.1.3. “Kavvamlık Cinsiyete Değil Hak Etmeye Bağlıdır”

Kimi katılımcılar kadın ya da erkek oluştan ziyade donanımlı olmanın yönetme, idare etme, son sözü söylemede yetkin olmayı sağlayan durum olduğunu ifade etmişlerdir. Fiziki güç ve evin geçimini sağlama rolü erkeğin elinden alındığında erkeğin bir kavvamlık iddiası olacaksa şayet geriye tamamen kişisel yetenek ve becerisi kalmaktadır.

Meral: “Yani öyle kadınlar var ki gerçekten bakıma muhtaç kadınlardır. Yani eğitim eksikliğinden dolayı geri bırakılmıştan dolayı tam zihinsel ve benzeri alanlarda çok gelişmemiş olabiliyorlar. Özgüvenleri çok olamayabiliyor, gene karakter yapı olarak bazı kadınlar bakıma muhtaçtırlar. Birilerinin onları kollayıp korumaları gerekiyor bazı erkekler de öyledirler ama eğitim eskiliğinden kadınlar daha çok öyledirler. Kadına da erkeğe de eğitim sağlanmalı bunun ortadan kalkması gerekiyor babanın da eğitilmesi gerekiyor küçüklükten ezilmemesi gerekiyor çocuğun. Öyle anneler var ki çocuğu ezerek büyütüyorlar mesela erkek çocuk su istiyor kıza diyor ki kızım git su getir ikisi de çocuk ikisi de oynuyor ama sen kızı küçüklükten oğlana ezdiriyorsun. Kadının para kazanması ile rolde bir değişiklik olmuştur ama bazı insanlar bu roldeki değişikliği de çok da kaldıramayınca yani şu zamandaki boşanmaların ve çatışmaların da çok olması nedeni bu bence. Kadın itaat etmeli değil ama insanlar bence ama bu konuda

düşünceler değişmeli. Bir kişinin daha çok bir şeyi daha iyi algılayıp daha iyi yola götürdüğünü kabul ediyorum bu erkek de olabilir kadın da olabilir. Hani öyle kadınlar var ya Osmanlı gibi öyle kadınlar var yüz tane erkeği idare eden kadınlar var.” (36, MEB, Evli, Van).

Bu günümüz erkeğinin kadının değişen konumuna göre kendisini yenileme zorunluluğuna da işaret etmektedir. Modern zamanların bir getirisi olarak güvenliğin aile dışında kurumsal olarak devlet tarafından sağlanması, kadına erkeklerin fiziki koruması olmadan da yaşama olanaklarını sunmuştur. Yine değişen işgücü istihdamı ile kadının maddi anlamda kendine yetebilmesine imkân tanımıştır. Bunlar toplumsal cinsiyet rollerinde erkeğe yönelen beklentileri de değiştirmektedir. Bu aynı zamanda geçmişte sorun olmayan durumları sorun algısı içine sokabilmektedir. Kadın elde ettiği yeni güvenlik ve yeterlilik imkânları ile yeni taleplerle ortaya çıkmakta tamamlayıcılık ve eşitlik söylemlerini yeniden düzenlemektedir.

Şaziye: “(Kavvam) bir toplumdaki ileri gelenlerdir, hâkim olanlardır. O günün şartlarında bakalım erkekler kazanıyorlar o gün. Ama bakıyoruz Allah’a şükür ben de evimize 1,5 milyar maaş getiriyorum erkek kardeşimde 1,5 milyar maaş getiriyor. Erkek kardeşim benden bin kat daha duygusaldır o yüzden istisnalar vardır dedim ya. Erkek kardeşim annemden uzak kaldığı için bir hafta uzak bir dershaneye gitti kapıları tekmeleyerek çıktı. Ben annemi özlerim diye ağlayarak geldi gitmedi bir daha ama ben kendimi bildim bileli nerdeyse hep dışarıdayım hep içimde hissediyorum onu ama annemi görünce ağlamak falan yok öyle şeyler ondan daha güçlü olduğumu düşünüyorum yani.” (29, MEB, Bekâr, Van).

“Toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesi kavvamı değiştirir”

Toplumsal cinsiyet rollerinin değişmesinin ailede de kavvam olan kişiyi de değiştirdiği vurgulandı. Kavvamlık aileye yapılan katkı ile değil aileye dış rollerde yapılan katkı ile değerlendirilmekteydi. Dışarıda ailenin maddi manevi anlamda var olmasını sağlayan kişi kavvam olmayı da hak eden kişidir.

Nurgül: “İslam dininde İslam hukukunda ailenin geçimi nafakası erkeğin üzerine verilmiş bu yüzden de erkeğin sorumluluğu fazladır onun yükü fazladır o yüzden de erkeklerin bir derece üstünlüğü vardır kadınlara. Evin reisi olarak erkekler belirlenmiş P.D.: “Peki kadınlar bu evi geçindiriyorsa günümüz şartlarında ailenin reisi kadın mıdır, eşi de çalışmıyorsa?”

Nurgül: “Yani tartışmalı bir konuya giriyoruz. İstisna oluşturacak durumlar olabilir bu ayetler geneli ifade eder istisnalar olabilir bu yaygınlaşırsa ne olur onu bilemiyorum. Yorum yapması gerekiyor buna da âlimlerin bilenlerin

P.D.: “Günümüze göre kuran ayetleri yorumlanmalı mı?”

Nurgül: “Orda aslında sadece geçim değil ailenin çocukların eğitimi dini terbiyesi her şey içine giriyor yani onlardan da sorumludur erkek sadece geçimi kadın sağlasa bile yine erkek sorumludur ondan.”

P.D. “O sorumlulukları da alsa kadın roller değişebilir mi?”

Nurgül: “Roller değişebilir. O da çok istisna bir durum olur. Aslında şu an günümüzdeki aile yapısı ile o ayetlerde ifade edilen aile yapısı hiç birbirine benzemiyor yani ben de bunun içinden çıkamıyorum o yüzden ne diyeceğimi bilemiyorum bu konuda.” (31, DİB, Evli, Van).

Şerife: “Evin idare edeni erkektir. Bu değişmiş, kadın o konuma geçip kavvam olabilir. Kadın daha üst konumdaysa ailevi durumda roller değişir. Zamana, ortama şartlara göre roller değişir.” (42, DİB, Bekâr, İzmir).

Para kazanan kavvamdır

Para kazanıyor olmak kavvam olmanın da önemli bir belirleyicisi olarak görülmüştür.

Fahriye: “(Kavvamlık) Bence güçlülük paraya bakar tamamen kim para kazanıyorsa güçlü odur reis odur. O dönemdeki kadının rolünü biliyoruz zaten çalışmıyordu kadın para kazanmıyordu ki, e ne yapacak mecburen evinde oturacak eşine itaat edecek. Yani itaat et derken sadık ol anlamında yoksa kalk ona secde et değil affedersin yani.” (29, MEB, Evli, İzmir).

Bazı katılımcılar kavvam oluşun sebeplerinden birisi olarak görülen evin geçimini temin ediyor olmakla ilgili olarak çalışmaya başladıktan sonra ailede ya da eşin yanında sonra değişen konumlarına dikkati çekmişlerdir.

Seza: “Arkadaşlarla, yorumumuz hep aynı maddiyat olduğu zaman eşin senin sözüne kıymet veriyor din kültürü olsun diğer branşlardaki arkadaşlar olsun insanın eşi bile şöyle ben buralı değilim çalışmasam ben her yaz anne babamı görmeye gidebilir miyim? Gidemem eşim ne diyecek ya da kayınvalidem diyecek ki kızım her sene her sene masraf yetişmiyor diyebilirler. Ama benim maddi gücüm olduğu için ben kendimi daha özgür hissediyorum .” (31, MEB, Evli, Van)

Mehtap: “Fiziksel şiddet görmesem de psikolojik ve ekonomik şiddet gördüm ama bu benim çalışmam bunu hafifletti. Güç kazandığım için şiddet azaldı. Eskiden o kapıyı bana gösterirdi şimdi yeri geldi mi ben gösteriyorum.” (34, MEB, Evli, Van).

Kavvamlık erkeğin üstünlüğü ya da erkeğe mutlak itaat ya da son sözü erkeğe bırakma olarak algılanıyorsa bunun mantıksız olduğu söylenmiş ve Allah’ın böyle bir mantıksız ve zulme izin vermeyeceği ifade edilmiştir.

Nesibe: “Bence din mantıktır. Şu anda evin geçimi benim üstümde. Erkek eşit şartta olmuş olmayacak mıyım? Bir kadında otuz yıl evli geliyor ayrılıyor yeri geliyor ayrılıyor. Çocuklar da genellikle anneyi tercih ediyor tüm geçim annenin üstüne kalıyor. Ben mantığımla baktığım zaman ben bu tür konularda Allah’ın insana zulmedeceğini düşünmüyorum. Ben bu ayette öyle yazıyordum niye böyle yaptın diyeceğini zannetmiyorum Benim Allah’a güvenim çok, yani güveniyorum. Mantığıma doğru geldiği zaman Allah o konuda insanlara anlayışlı davranacaktır diye düşünüyorum. Birçok kadın biliyoruz hayranım ya kadınların evine bağlılıkları mantıklı düşünceleri. Bir evde, ailede öyle kararlar alıyorlar ki kadınlar, erkekler o kadının sözünü dinlemeli bir yerde değil mi? Doğru kararı çoğu zaman kadınlar alıyor evde ama erkekler başına buyruk davranıyor. Aslında orda da doğru, hangisi kendini yetiştirmişse cahil olanın

âlim olana itaati bence doğrudur. Şimdi kocan cahilse sen ona mı itaat edeceksin kadınsın diye. Öyle itaatkârlık olmaz. İtaat de doğru yerde doğru zamanda doğru kişiye olmalı diye düşünüyorum. Sırf erkek diye her dediği (dinlenmez)yanlış.” (33, MEB, Evli, İzmir)

Rümeysa: Hak etmeyen erkeğe Allah Kavvamlık vererek kadına zulmetmez. Her işimi ben görüyorsam erkek niye kavvam olacak ki?” (45, DİB, Evli, İzmir).

4.3.1.4. Değerlendirme ve Sonuç

Kavvamlık ile ilgili görüş bildiren katılımcıların büyük bir kısmı kavvamlığı fiziki güç nedeniyle erkeğe verilen bir koruyup kollama görevi olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar erkeğin kavvam oluş nedenini genişleterek fiziki güç yanında aklen ve duygusal olarak erkeğin daha güçlü oluşuna bağlanmıştır. Bunlar yaratılıştan gelen ve birbirini tamamlayıcı özellikler olarak görüldüğü için bu durumdan bir rahatsızlık duyma söz konusu edilmemiştir.

Yaradılışla ilgili olmasa da öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rolleri de erkeklerin kavvamlığını sürdürmelerinde etkin olmaktadır. Kız çocuğuna aile ve çevre tarafından erkeğe hizmet etmesi ve korkup sığınması öğretilirken erkek çocuğu ise kızıdan hizmet almayı öğrenmekte kavvam olmaya hazırlanmaktadır.

Erkeğin kavvam olarak görülmesinde öne çıkan bir başka gerekçe toplumsal cinsiyetlerine bağlı olarak öğrenilen roller yapılan işbölümü idi. Her ne kadar kadın çalışıyor olsa da erkek daha çok dışarıda, sosyal hayatın içinde bulunduğu için ailenin dışı açılan penceresi olarak görülüyor ve kavvamlığı kabul ediliyordu. Hele alınacak karar çocukla ilgili ya da ailenin geleceğini ilgilendiren önemli bir karar ise kadın sorumluluk almaktan kaçınmakta ve son sözü kavvam olarak erkeğin söylemesini arzu etmektedir. Bu kadının birey olmaksızın ailenin bir bireyi olmayı tercih ettiğini gösterir.

Erkeğin kavvam oluşunun bir başka nedeni olarak genelde toplumun özelde ise ailenin düzeni huzuru için bir lidere olan ihtiyaç dile getirildi. Bu isteniyorsa hem dini meşrulaştırım, en uygun seçenek olarak görülmesi nedeniyle erkeğin kavvamlığı kabul görmekte idi. Erkek bu toplumsal yapı içinde en uygun kavvam kişi olarak görünüyordu. Bu yapı değişmediği sürece bu da değişmez görünmektedir. Bu rollerdeki değişimler yeni role adapte olamayan erkeklerce kabul görmemekte ve aile huzursuzluğunun nedeni olmaktadır.

Kavvamlık kadınlar tarafından kabul ediliyor olsa da bu kayıtsız şartsız erkeğin hâkimiyetini kabul ediş ya da ona koşulsuz bir itaat ediş değildir. Erkeğin kavvamlığın kabulü için erkek yetkin bir kişi olmalıdır. Yaptığı işler aldığı kararlar kadın tarafından beğenilmeli mantıklı bulunmalıdır ki kadının itirazı ile karşılaşmasın. Kadını mağdur eden uygulamalar tenkit edilmekte ve kadının memnuniyetsizliğine sebep olmaktadır. Kadın erkeğin kavvamlığını haksızlığa uğradığını düşünmedikçe sorgulamamaktadır. Ancak uygulamada kendisine hak olarak gördüğü bir şeyi eşine hak görmüyorsa kavvamlığı sorgulanmaya açılmaktadır.

Bazen kadınlar tanıdıkları erkeklerin aslında çok da kendilerinden farklı olmadığını hatta kendilerinin daha güçlü daha becerikli daha dayanıklı olduğunu görebilmektedirler. Erkeğin kavvamlığını da kabul ediyorsa nazari bilgi ile ameli bilgi çarpışmaktadır. Bu durumda ne kadar yetkin olursa olsun kendini görmezden gelip erkeği yüceltebilmekte, yahut kendini yerine teslim edip “beceriksiz”, “dış dünyaya alışkın olmayan” “kaos yaratan” kadını düşürerek erkeği kavvamlığa yerleştirmektedir. Bu yerleştirme yapılamadığında ise erkeğin kavvamlığı sorgulamaya açılmaktadır. Geleneksel öğretinin kadını edilgen yetiştiren tavrı da bundan nasibini almaktadır.

Bu sorgulama kavvamlığın erkek cinsiyetine has bir durum olmaktan çıkarmakta cinsiyetsizleştirmektedir. Şu ya da bu cinsiyette oluş değil kişisel yetkinlik kavvam oluşun temel şartı haline gelmektedir. Bu düşüncenin gelişmesinin en önemli nedeni ayette erkeğin kavvam oluşunu açıklayan “onlara mallarından harcarlar” kısmının artık erkek tarafından gerçekleştirilemiyor olmasıdır. Modern devletlerin bugün için kadına sunduğu güvenlik ve kazanç alanları onu bir erkeğin korumasına ve kazancına muhtaç olmaktan çıkarmakta erkek ile eşitlemektedir. Kendini eksik görmeyen bir tarafın tamamlanması da mümkün olmakta iki eşitin yan yanılığı ortaya çıkmaktadır. Bu yan yanalık erkek ve kadın kavvamlık tanımını paylaşıyorsa sorun yaratmazken erkek tamamlayıcı kavvamlık beklerken kadın eşit kavvamlık sergiliyorsa sorun yaratmakta evlilikler sekteye uğramaktadır.

Yine erkek kavvam olmanın gerekliliği yerine getirmiyorsa ayetin akılcı bir yorumu yapılmakta Allah’ın adaletsiz davranmayacağı şeklindeki bir kıyasa gidilmektedir. Görevlerini yerine getirmeyen bir erkeğe Allah’ın kavvamlık vermesi onun adil ismine yakışmayacak bir durum olduğu için reddedilmektedir.

Kavvamlığın tanımına bakıldığında bunun Türkiye şartlarında babalık ile özdeş olduğu görülmektedir. İdeal bir baba aynı zamanda kavvam bir erkektir. Ve katılımcıların büyük çoğunluğu erkeğin bu durumundan memnun olduklarını beyan etmişlerdir. Erkeğin son sözü söylemesi ya da aile adına kararlar vermesi, hatta kazandıkları paraları eşlerine veriyor olsalar da, hatta evin çoğu işini yapıyor olsalar da onların şikâyetçi olmadığı bir durumdur. Bu birkaç katılımcı dışında eşlerini dindar olarak tanımladıkları düşünülürse dinin kadın hayatını zorlaştıran değil aksine kolaylaştıran bir duruma yol açtığı şeklinde okunabilir Katılımcı erkekler dinin onlara iyi olmalarını emreden emirlerini uygulamaktadırlar. Dinin onlara izin verdiği kadını mağdur edecek gibi görünen uygulamalar ise Türkiye'nin özel şartları nedeniyle zaten uygulama dışı kalmaktadır.

4.3.2. Çok Eşlilik ile İlgili Algı

Nisa:3 "Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.

Nisa:129 " Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın.

İslam'da çok eşlilik⁸⁷ konusu cinsiyet eşitsizliğini doğuran ya da sürdürülmesine katkıda bulunan İslami ataerkil hükümlerden ya da uygulamalardan birisi olarak oryantalist bakış açısıyla birlikte tartışılmaya açılan ve Osmanlı'dan bu yana tartışmaların odağında olan bir konudur.⁸⁸ Çok eşlilik ile kastedilen elbette monogamidir yani bir erkeğin birden çok kadınla evlenmesine dinin izin vermesi konusudur. Bu konuda bu eleştirilerin yersizliğini ortaya koyma amacıyla yazılan ve çok eşliliğe izin verilmesinin gerekçelerini açıklayan çalışmalar mevcuttur. (Bkz. Mutlu, 1983)

⁸⁷ Çok eşlilik ile bu tezin sınırları içinde konu edinilen durum çok karılılık ya da poligami olarak isimlendirilen durumdur. Kadının çok erkekle evliliği poliandride çok eşlilik olarak adlandırılrsa da yaygın olarak çokeşlilik poligamiyi için kullanılmaktadır.

⁸⁸ O dönemlerden başlayarak çok eşlilik konusunu açıklama yönünde kitaplar yazılmıştır. Fatma Aliye'nin kitabı bunlardan birisidir. Bkz. Fatma Aliye. *Osmanlı'da Cariyelik Çokeşlilik ve Moda*. Orhan Sakin (Haz). İstanbul. Bizim Kitaplar.

Akademik alanda ataerkillik göstergesi olarak görülen miras ya da çok eşlilik gibi uygulamaların dinden değil içinde bulunulan kültürden kaynaklı olduğunu Akdeniz havzasında ataerkillik üzerine yaptığı çalışması ile Tillion ortaya koymaktadır (Tillion, 2005). Yine Montesquieu toplumun yapısının oluşmasında ve dolayısıyla çok eşlilik konusunda da din ticaret gelenek görenek, yönetim ilkeleri gibi pek çok farklı faktör yanında iklimin de etkili bir faktör olarak devreye girdiğini öne sürmektedir. Mesela sıcak ülkelerde dişi cins sekiz veya dokuz yaşında bluğa ermekte hatta evlenmekte ve yirmisinde ise yaşlı duruma gelebilmektedir. Bu nedenle bu ülkelerde, bir adamın bir başkasını almak için karı boşaması doğaldır ve yine Asya ülkeleri çokeşliliğe izin verirken, soğuk Avrupa ülkelerinin izin vermemesinin nedeni Montesquieu bununla açıklar. Ve çokeşliliğe izin veren İslamiyet'in Asya'da yayılmasını Avrupa'da ise tutunamamasını buna bağlar. Hatta doğanın iklimin itici güçleri o kadar baskın gelebilir ki ahlakın gücünü yok etmese de ortadan kaldırılabılır (Biersteld, 1997:27). Bazı durumlarda ekonomik yapıda çok eşliğin şekillenmesine etki edebilmekte veya nasıl şekilleneceğini belirleyebilmektedir. Hatta bu ekonomik yapıya uygun olarak şekillenen evlilikler nüfusun yapılanmasını etkileyebildiği gibi inanış da buna izin verebilir olmaktadır. Bu ekonomik zorunlulukların nüfusu ve evlilik durumlarını da etkilediği dünyada geçmişte ve bugün farklı evlilik çeşitleri olduğu bilinmektedir.⁸⁹ Tüm bunlardan ulaşılan sonuç şu olmaktadır ki kültürel çevre, gelenek ve görenekler ekonomi, iklim dini hükümlerin şekillenmesine etki etmektedir. Ancak bunların dinlerin şekillenmesine etkileri Müslümanlar için ataerkillik suçlamalarını püskürten bir yaklaşım olarak sahiplenilecek bir durum değildir. Çünkü İslam'ın evrensellik iddiası vardır ve onu ne Akdeniz havzası yerelliğine ne iklimin determinizmine ne de ekonomik kaygıların belirleyiciliğine hapsedmek mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım onu tarihselciliğe terk etmek demektir. Kur'an'ın evrensellik iddiası onu her kültürün, her iklimin ve her ekonominin etkileneceği değil etkileyeni kılmaktadır. İslam dini tüm belirleyicilerden bağımsızdır bir tarih ve bir yerde vücut bulmuş ise de dine muhalif olan uygulamaları değiştirmiş sessiz kalmamıştır.

⁸⁹Çeşitli zamanlarda değişik toplumlarda kadının çok eşliliği bilinmektedir. Eski Britanlarda, ilkel Arap kavimlerinde, Kanarya yerlilerinde, Hottentotlarda, Hindistan, Seyhan, Tibet yerlilerinde ve Yeni Zelandalıların yerleşik olanları arasında bu tür evlilikler bilinmektedir. (Akdemir ve diğ., 2006:123) Hindistan'daki bu kabilenin da ilkel bir gurubu oluşturan "Todos"lar poliandrinin uygulandığı bilinmektedir.(Doğan, 2005:669)

Bu tezin sınırlılıkları içinde çok eşlilik konusunda katılımcı kadınların meseleyi nasıl algılayıp yorumladıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Modern dünyanın öne çıkardığı değerler aydınlanma düşüncesinin ürünü olan hümanizma ve bireyciliktir (Özlem, 2001:27). Modernleşme ile bu düşüncelerin etkisi altında kalan din eğitimcisi kadınların çok eşlilikle ilgili dini öğretiyi nasıl yorumladıklarına odaklanılmıştır.

Çok eşlilik konusu başörtüsünden sonra katılımcıların üzerinde en çok görüş bildirdikleri konu olmuştur. “İslam’da çok eşlilik yoktur” şeklinde bir yaklaşım hiç dile getirilmemiş ayet ve sünnetle bunun subutu tüm katılımcılarca paylaşılan bir durum olmuştur. Ancak bu yine de çok üzerinde konuşulmaktan, tartışılan bir konu olmaktan çıkarmamaktadır. Çünkü bunu “kendimize”, bizden olanlara” bizim gibi” düşünenlere” izah ediyor olabilesek de çok farklı görüşlerden olan “dışarıdaki adam”a da izah edebilmesi gerekmektedir. Bu kimi zaman bir öğrenci kimi zaman bir komşu kimi zaman bir arkadaş olabilmektedir.

İslam Dini’ni hakkında ilk elden topluma bilgi veren birisi olarak din eğitimcisi kadın çok eşlilik konusunda bilgilenme ve bilgilendirme zorunluluğu olan birisi olarak bu sorulara cevap vermek zorundadır. Böyle bir durumla karşılaşmalar kabul edip etmeyeceklerinden bağımsız olarak dinin izin verdiğini düşündükleri bu uygulamasını açıklamalıdır.

4.3.2.1. Çok Eşliliğe İzin Verilmesinin Nedenleri

4.3.2.1.1. “Sebeb Gerekmez Erkeğin İstemesi Yeterlidir”

Çok eşliliğe izin verilmesinin değişik sebepleri sayılsa da aslında bunun şu ya da bu sebeple sınırlandırılmayacağı erkeğin isterse çok eşli olabileceği sadece iki katılımcı tarafından ifade edildi. O da bunun vebaline katlanıyorsa yapabileceğini söyledi.

Azime: “Erkeğin birden fazla eş alma hakkı İslam’da vardır. Hiç bir gerekçesi olmasa bile bu dini bir gerçektir, bunu açık yüreklilikle söylemek lazım. Bir Müslüman kadın feminist olamayacağına göre ve benim hakkımı diğer insan hakları beyanname, yok kadın hakları ile alakalı bilmem neler, yok hükümetler, hiçbiri benim hakkımı rabbim kadar koruyamayacaktır. Dolayısıyla da bu manada açık yürekli olarak onu söylüyorum hiç bir gerekçe olmasa bile erkek birden fazla hanımla evlenir. Ama buradaki vebali kaldıracabilecek mi şu manada, şunu söylüyorum Allah’tan hakkı ile korkan bir erkek zaten eşlerinin hakkını tam iade edemeyeceğini bildiği için buna yanaşmayacaktır. Neden, çünkü birini askıda bırakmayın diyor, erkek de insan neticede, mutlaka birine fazla meyledecektir.”(35, DİB, Evli, Van)

Sema başka gerekçeleri sıraladıktan sonra son noktada hiçbir gerekçe olmasa da dinin bunun erkeğe verilmiş bir hak olduğunu söylemektedir.

Sema: “Tarihsel süreçte şöyle bir şey var yani sonuçta bir çok âlim bunu işte tarihselliğe uğratarak işte sevgide eşitlik yapamaz erkek işte bundan dolayı asla eşit davranamaz veyahut şöyle bir yorum da getiriyorlar işte dini nikâh ve resmi nikah diye bir şey var resmi nikah olan kadın her zaman üstün olur bundan dolayı hiçbir zaman diğer kadınla eş olamaz. Ya ikisi de dini nikâhlı olacak veya her ikisi de resmi nikâhlı olacak bunun da imkânı olmadığına göre bu eşitlik sağlanamadığından dolayı hoş bakılmıyor. Ama sonuçta ben realiteye bakacak olursam hoş bakılmasa bile bir insan kalkıp da din bana bunu müsaade etmiş ‘sana ne kardeşim’ dediğinde hiç kimse ağzını açıp da ‘hayır sen yanlış biliyorsun’ da diyemiyor. Rız geliniyor bir şekilde yani.” (29, DİB, Bekâr, İzmir)

4.3.2.1.2. “Gerekli Durumlar İçin İzin Verilmiştir”

Kur’an’ın çok eşliliğe izin verdiği ancak bunun keyfi olmadığı çoklukla dile getirildi. İnsanların ve toplumların değişen ihtiyaçları göz önüne alındığında tek eşlilik gibi bir uygulamanın bu ihtiyaçları karşılamak için yeterli olamayabileceği çeşitli gerekçelerle dillendirildi. Bu gerekçeler bireysel bazda ve toplumsal boyutta olabilmekteydi.

4.3.2.1.2.1. Bireysel Gereklilikler

Bireysel gereklilikler erkeğin ya da kadının özel durumları nedeniyle kaynaklanabilmekteydi. Ana konu kadının erkeğin beklentilerini karşılamada yetersiz olması idi. Bu yetersiz kalma durumları şöyle sıralanmakta idi.

4.3.2.1.2.1.1. “Kadının Hasta Olması”

Katılımcılardan bazıları kadının hasta olması gibi durumlarda erkeğin zinaya düşme ihtimalinden bahsederek çok eşliliği açıklamaya çalışmaktadırlar. Bilindiği gibi İslam Dini’ne göre kadının regl, lohusalık gibi bazı özel durumlarında cinsel birliktelik yasaktır. Bunun yanı sıra kadın hasta olabilmekte hatta yatalak olabilmektedir. Bu erkeğin cinsel arzularının daha güçlü olduğu düşünüldüğünden zinaya götürücü bir sebep olarak görülmekte ve bunun meşru yoldan yapılabilmesi için de çok eşlilik uygun görülmektedir.

Azime: “Benim bir arkadaşım var trafik kazası geçirdi boynundan aşağısı felç tamamen kullanamıyor kaç yıl belki 5-6 yıl oldu bu beyi dindar bir bey ve genç insanlar bunlar iki çocuk annesi. Kadın hiç bir kadınlık fonksiyonunu yerine getiremiyor şimdi siz bu beye zina et mi diyeceksiniz. Eş eşlik görevini yerine getiremiyor ve evlenme diyeceksiniz bu şimdi adalet midir?”

P.D.”Peki aynı durumda bayan tanıdığım var eşi felçli hiç bir şey yapamıyor o ne olacak peki adalet ise?”

Azime: “Bu noktada ne yapar dedi ya öbürünü askıda bırakmayın diye burada erkektir imtihan edilen. Nedir? Eşiyle imtihan edilmiştir. Ne yapacak öbürü noktasında yani felçli olan hanım noktasında bakımını sağlayacak ya da bakımını sağlayacağı bir ortam oluşturacak buna noktada sorumludur nikâhlı eşidir.”

P.D. “Erkek sakat kadın bakıyor ona kadın sağlıklı?”

Azime: “Tam tersi ben onu anlayamadım bu durumda yani eee tercih kadının tamamen bakarsa tamamen sadaka sevabı alır. Belki o sebeple cennete de girer, bunu rabbim bilecektir. Eğer çocuklarının annesi ben olsaydım ben aynı durumda olsaydım o da bana bakardı anlayışı ile hareket edebiliyorsa ya da bunu geçelim, tamamen dini bir bakış açısı ile benim imtihanım eşimdir ve ben bu imtihanı kazanırsam inşallah cennetin anahtarını ben alacağım mantığı ile ona bakabilir.”

P. D. “Aynı şeyi niçin eşi söylemiyor ama o zaman erkege diyor ki kadın şu durumda ise bir tane daha al erkek çıkıp alıyor kadına izin yok bir haksızlık gibi geliyor mu size?”

Azime: “Kadının İslam hukukuna göre nesep karışmaması lazım ve psikolojik olarak kadın birden fazla erkekle evlenemez. Neden? Bundaki mantık nedir? Nesebin karışmaması Yani çocuğun kimden olduğu noktasında bir sıkıntının olmaması ikincisi kadının psikolojik olarak buna yatkın olmamasıdır.”

P.D. “Öyle midir?”

Azime: “Kesinlikle öyledir bu psikolojik alt yapısını araştırabilirsiniz çünkü bir kadın hatta biz kadınlar birine bağlı olmayı isteriz birine çünkü birinden fazla kişiye bağlı olamayız bu şekilde bir psikolojik alt yapı ile yaratmıştır rabbim ama erkek için bundaki alt yapı tabi ki yaratılıştır ama şunu söyleyeyim eşimle bu konuyu konuştuğumuzda o söyler ki erkek için der beraberlik adına o kadına aşık olmak ya da sevmek bağlı olması gerekmez ama bir kadın için bu zorunludur. Zorunludur derken kadının sağlıklı bir cinsel ilişki kurabilmesi adına bu zorunludur kadına eziyettir çünkü öbür türlü hayat kadınlarına baktığımızda hangi kadın bundan memnundur acaba bu mantıktan hareket ettiğimizde kadının fitratına uygun değil birden fazla evlenmek.” (35, DİB, Evli, Van)

Bu konuda görüş bildiren katılımcılar kadının regl ya da lohusalık durumlarını örnek olarak vermek yerine kadının iyileşmeyen hastalıklarını verdiler. Regl ve lohusalık kendi başlarına her an gelebilen bir durum olduğu için ve daha kısa süreli bir durum olması nedeniyle geçerli bir sebep olarak öne sürülmemiş olabilir.

Çok eşliliğin gerekçesi olarak kadının kadınlık görevini yapamıyor olması sayılmış ancak bu görevler içinde ev işlerini yapamıyor olmak dahil edilmemiştir. Görüş bildiren katılımcılardan hiçbirisi kadının yapması gereken ev işlerini yapmadığı için erkeğin ikinci eş almasını haklı görmemektedir. İki katılımcı ev işleri için ikinci eş alınamayacağını söylemiştir.

4.3.2.1.2.1.2. “Kadının Çocuğunun Olmaması”

Katılımcılar kadının çocuğunun olmamasının çok eşlilik için bir gerekçe olduğunu anlattılar.

Neslihan: “Yani iş ciddiye binince nasıl tepki vereceğimi kestiremiyorum ama dediğim gibi benim çocuğum olmasa benden olmasa mesela eşim çok istese böyle yani toplumda şahit olduğum olaylar var hani kendi çocuğu olmadığı için eşini evlendiren kadınlar gördüm. Duygusal olarak ne hissediyorlar psikoloji olarak ama özellikle doğuda geleneksel anlamda var bu. (...)bunu kabullenen insanlar özellikle doğuda geleneksel olduğu için üstüne kuma gelmiş kabulleniyor zaten herkes öyle diye kuma gidende bunu kabulleniyor ama batıda yani bizim çevremizde böyle bir şey olmadığı için hani ben de bunu düşünemiyorum. Geleneksel olarak çevremde olsa belki bir gün benim de başıma gelir diye düşünebilirim o zaman nasıl tepki veririm diye düşünebilirim ama çevremde yok eşim bu anlamda çok güvendiğim için belki hiç böyle bir şey bu güne kadar düşünmemiştim. o yüzden de nasıl tepki vereceğimi kesin olarak da kestiremiyorum.” (35, MEB, Evli, İzmir)⁹⁰

4.3.2.1.2.1.3. “Kadının Cinselliğinin Yetersiz Kalması”

Kadınların hasta olmaları nedeniyle kadınlık vazifelerini yapamıyor olması yanında erkeklerin kadınlardan farklılaşan cinsel doğalarına dikkat çekilmiş kadının istek azlığı çok eşlilik gerekçesi olarak sunulmuştur.

Nazife: “Artı bide bugünlerde dikkat ederseniz televizyonlarda kimdi... Bir spor spikeri söyledi dedi ki tek eşliliğe ben inanmıyorum. Ben evliyim eşim var lakin benim dışarıda başka insanlarla başka hayatlarım vardır. Hatta bugün neredeyse insanlar şunu konuşuyor. Bir erkeğin tek bir eşle yetinmesi mümkün değil. Bunun olabilmesi için erkeğin gerçekten çok sağlam bir karakterinin olması lazım.”

P.D.: “Şu olabilir mi kadınlar küçüklüğünden beri cinsel açıdan bastırılıyor öyle olamaz mı?”

Nazife: “Peki öyle olsaydı eşitlik olsaydı peygamber efendimiz 4’e kadar kadınlar da evlensin derdi. Zaten bu erkeklerin 4’e kadar izin verilmesindeki en büyük nedenlerden biri hani şehvet olarak birinci eşin erkeğe yetmemesinden dolayı. Önemli bir nedendir bu. (...) genelde diyorum ya şimdi bir parça düşün bir de o parçanın 30 parçasını düşün. Peygamberimiz bir hadiste 30 kadar daha güçlüdür diyor erkeklerinki kadınlarınkinden. Siz çok çok çok çok nadir görürsünüz.(...) Çok nadirdir. Çünkü kadınlar genelde çok önemsemezler bu olayı. Kadınlar için güvenli bir yer huzurlu bir ev ortamı sağlıklı çocuklar mutluluk sebebidir. Ama bir erkek için bunlar, sadece bunlar mutluluk sebebi

⁹⁰ Erkek cinselliğinin kadından farklı olmadığını ve bunu sorgulayan görüşler de öne sürülmüştür. Seza“Aslında bence erkek ve kadının cinsel ihtiyaçları aynıdır günümüze bakıyorum bayanlarda çok rahat her şeyi yaşıyor erkeklerde yaşıyor sadece erkekler biraz daha aşikâr yaşıyor ben evlenirim ben yaparım ben erkeğim. Bayanlar da sevebiliyor görüyoruz en azından filmlerden dizilerden toplumu yansıtıyor o filimler artık maalesef hani bizim kadınlar çok konuşmuyor hani hep bastırıldığı için her konuda erkeklerde kötü bir şey de yapsa bunu yüz akı olarak gösterdikleri için benim kendi görüşüm hani erkeklerin nefsi daha çok şeydir daha çok arzularına düşkün müdür, böyle biliniyor ama benim görüşüm hemen hemen aynı gibi.”

değildir. Bir erkeğin bu konudaki hormonal yapısı çok önemlidir. Dikkat edin bir kadının şehveti genelde 50-55-60 yaşlarında sönme noktasına gelirken bir erkekte bu 80 yaşına kadar vurabiliyor. Yani kadınlar fitneyse bu anlamda fitneler. Yani hiçbir erkeğin beni taciz etmesi söz konusu değil ama ben bu konuda erkek arkadaşlardan çok duyarım etkilediklerini, etkilemeye çalıştıklarını.” (34, MEB, Bekâr, Van)

Erkeklerin ikinci eş alması onların fitraten cinsel zaaflarının daha fazla olmasına bağlanıyor ve Allah'ın yarattığı kulu en iyi bilen olması sebebi ile buna izin vermiş olabileceği söyleniyordu. Yine buna delil sosyal hayattan devşiriliyordu. Dul kalan kadın evlenmezken erkek ise duramıyordu.

Hacer, kendisinin böyle bir durumu kabullenip kabullenmeyeceğini bilmediğini kıskanç bir yapısı olduğunu söylemektedir. Ama çevresinde gördüklerinden yola çıkarak erkeğin bunu nasılsa yaptığını gizli olacağına açıkça yapmasının daha uygun gördüğünü söylemektedir.

Hacer: “Erkelerin gerçekten bir sevgili bulup, bir metres bulup özellikle dindar olup zengin olan erkeklerin sevgili veya metres bulup gayri meşru bir hayat yaşamalarından ve eşlerini aldatmalarındansa olabilir ikinci eş, üçüncü eş olabilir. O şeye göre adamın performansına, ya da değişir zenginliğine göre, kaç tanesine bakabilecekse nefesine göre değişir. Ondansa onun olması en azından yuvanın yıkılmaması kadının mağdur olmaması için ki kadınların ev hanımları çoğu yani aldatılıp yani o gurur kırıcı şeyi yaşamaktansa. Ki çok nadir demek ki erkeklerin nefsi öyle yaratmış Allah demek ki. En çok güvenilen erkek bile bu konuda imtihan geçirdiğine göre herhalde öyledir diye düşünüyorum. Allah izin vermiş ki ikinci üçüncü eşe izin vermiş ki o fitratta demek ki yaratmış yani diye düşünüyorum. Aslında yani kadında aldatılabilir ama yani bilmiyorum ben kendi açımdan ve arkadaşlarımla konuştuğum zaman düşündüğüm zaman biz hani bekar da durabiliyoruz durabilme ihtimalimiz daha yüksek yani hani dul boşanmış veya eşi ölmüş bir bayan evlenmeden 30 yaşında dul kalıyor ama hayatını maddi sıkıntısı yoksa bir erkek olmadan da bekar sürdürebiliyor hani o şeye ihtiyaç duymuyor sanırım. Duymama ihtimali daha düşüktür sanırım herkesin şeyine göre değişiyor bu da ama erkek duramıyor diye duramıyorlarmış (gülerek) eşi vefat ettiyse ya da boşandıysa hemen bulmak şey yapmak istiyorlar evlilik hayatı kurmak istiyorlar çocukları bile gözü görmüyor yani o öyle bir şey demek ki.” (35, MEB, Evli, Van)

4.3.2.1.2.1.4. “Kadının Âşık Olması”

Çok evliliğin bir başka meşrulaştırıcı zorlayıcı sebebi âşık olma durumudur. Dinin tanıdığı bu ruhsat evli de olsa bir erkeğe âşık olan bir kadın için bir çözüm yolu sunmaktadır.

Göknur: “Evli bir insana âşık oldunuz bu ahlaki olmayabilir ama hani yaşam, oldunuz. Size böyle bir şey tanıyor. O insanı bırakıp kendisine zaman ayırmış eşi hani bunları onaylıyorum demiyorum Ama duygusal olarak çok ihtiyaç duydunuz. Hayatınızın insanı ama evli. Ama o insanı da bırakmak istemiyor. Haklı çocukları var mesela haklı emek vermiş benim özellikle Karadenizlilerde çok rastladığım bir durum. Ama sizde varsınız o insan yani o insanla olmak istiyorsunuz. Bunun bir açıklaması yok. Yasakların olduğu bir yerde böyle bir hakkınız yok. Tamam, bu duygusal olarak

karşınızdaki insanları zedeleme ama böyle bir imkânın olması mesela birliktelik yani ben yaratıcının her şeyi çok bizden yani sonsuz geniş hepimizi herkesi bizden çok iyi bildiğini tanıdığını düşünüyorum. Yani böyle hatların olması.”

P.D.: “Kadının peki başka eş ihtiyacı olamaz mı? Evlidir ama başka erkeği sevmiş olabilir. Evli olduğu halde o niye ikincisini almasın.

Gökür: “O noktada herhalde kadının anne doğum ve nesli devam ettirme şeyi var ya nesil karışıklıkları mesela.”

P.D.: “Sen evlisin, eşin var başkasını sevdi, ikinci almak istiyorum dedi tepkin ne olur? Gökür: “Ben ayrılıyorum.”

P.D.: “Ayrılırsın ama Kur’an hak veriyorsa ona. Allah’ın iznine rağmen ayrılır mısın? Allah ona hak vermiş o da sana diyecek ki ben seni de seviyorum ama.”

Gökür: “Yani ben orada gitmek istediğimi duygusal olarak böyle bir şeyi kaldıramayacağımı söylerim.”

P.D.: “Seni boşamıyor da?”

Gökür: “O zaman ben giderim zaten.” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Sevdiğim İçin Gitmem”

Sema: “Ben razı gelir miyim çok seviyorsam razı olabilirim ama bir sevgi bağı yoksa aramızda bırak onun olsun der kendi hayatıma devam ederim. Din izin vermişten ziyade ben sevgi ve muhabbete daha çok önem veriyorum. Eğer bu ikinci eşin sebebi bizim aramızdaki sevgi ve muhabbetin azalmasından kaynaklı ise elbette ayrılmaya mantıklı bakarım. Ama bizim sevgi ve muhabbetimiz devam ediyor ama zamanın getirdiği bir takım açgözlülük ile televizyonun medyanın işte benim de olsun bir tane daha sevgilim düşüncesi ile bir, tabiri caizse, şımarıklıkla devam ediyorsa ben gerçekten de seviyorsam çokta önemsemem ama arada bir sevgi bağı yoksa da yani.” (29, DİB, Bekâr, İzmir)

Bu katılımcı da çok eşliliği kabul edilebileceğini söylemektedir. Evli değildir. Çok eşliliğin kabulünün arka planında kadınların belli bir yaşa gelip istemediği bir erkekle sevginin olmadığı her hangi bir sebeple evlenmiş olmaksızın sevdiği değer verdiği, bir erkeğe ikinci eş olmasının daha iyi olacağı düşüncesi olabilir. Yetersiz, “kendi iç gelişimini tamamlayamamış” âşık da olunmayan bir adamın ilk ve tek eş olunmaktansa begendiği bir erkeğin ikinci eş olmak tercih edilmektedir. Katılımcı kendisini ilk eş yerine değil ikinci eş yerine koymaktadırlar. İkinci eş olmanın verdiği, diğerine rağmen tercih edilmiş, sevilmiş olmanın gururu ikinci eş olmanın kabulünde rol oynayan bir unsur olabilir. Çünkü katılımcı bir erkeğin ikinci eş alabilmesinin olabirliğini ilk eş olma durumunda kabul etmeyeceğini söylemektedir.

4.3.2.1.2.1.5. “Tek Eşliliğin Erkeğin Fıratına Ters Olması”

Erkeklerin doğasında yapısında olduğu tek eşliliği savunan erkeklerin de fırsat bulunca bunu yaptığı anlatılmıştır.

Nesibe: “Biz tek eşli olsak da erkekler çok eşli yaşıyorlar zaten. Biz kadınlar hep tek eşim bir tek beni görün bir tek beni sevsin isteriz ama. Hani modern toplum dediğimiz modern kadın dediğimiz insanlar tek eşli olacak işte asla çok eşliliği kabul etmezler. Ama sosyal bir gerçek en çok aldatmalar da modern kesim dediğimiz erkeklerde oluyor görünüşte tek eşliliği kadın erkek savunuyor ama en çok aldatmalar da orada oluyor erkeklerin beyninde tek eşlilik yok bence, aldatıyorlar. O zaman tek eşliliği savunan birisi ama karını aldattığın zaman ne oldu sen tek eşliliği savundun ama sonuçta başka birisi ile aldatmış oldun başka birisi ile ilişki yaşadın yani beyninde bu var. Fırsat bulsan gene yaşayacaksın o zaman da ne oluyor dinde dörde kadar izin veriyor o zaman din daha temizini sana sunmuş oluyor diye düşünüyorum. Eğer yapamıyorsan, tek eşle dinin söylediği gene en doğrusu.” (33, MEB, Evli, İzmir)

Sema: “Çok eşliliği ben şöyle düşünüyorum insanın hayatında çok eşlilik engellenmemeli, şu an insanlar ne kadar kabul etseler de etmeseler de muhakkak herkesin bir sevgilisi var eşinin haricinde veyahut konuştuğu görüştüğü heyecan duyduğu başka birisi var ya bunu gizli saklı yapılacağına meşru bir şekilde herkesin bildiği bir şekilde yapmalı. Bence çok böyle absürd gelmiyor bana çok eşlilik.” (29, DİB, Bekâr, İzmir)

4.3.2.1.2.2. Toplumsal Gereklilikler

Çok eşlilik bazı toplumsal gereklilikler üzerinden açıklanmıştır. Bu gerekliliklerin ilki Kur’an’ın indirildiği toplumun ve dönemim şartlarının bunu gerekli kılıyor olmasıdır. Bu gereklilikler şu şekilde sıralanabilir: (1) O dönemde-veya bugün de - savaş gibi nedenlerle erkek nüfusunun azalmış olması, kadının bir erkeğe ve onun korumasına olan ihtiyacı, (2) Çok eşliliğin sınırının olmadığı bir toplumda tek eşliliğin günün şartlarının uygun olmayışından dolayı Kur’an’ın 4 eşe izin verdiğini hedefin tek eşlilik olduğu ve bunun tedricen bir azaltma olduğu, (4) Kur’an’ın evrenselliği her bireyin ihtiyacını ve her toplumun ihtiyacını dikkate alan çözümü ile geçmişte olduğu gibi gelecekte de çok eşliliğin zaruri olacağı toplumları gözeterik hüküm veriyor olması.

Bu maddelere bakıldığında Kur’an’ın evrenselliği ya da tarihselliği meselesinin Kur’an’ın hükümlerini anlamada ve yorumlamada önemli bir tayf olduğunu görürüz. Bir kısım katılımcı Kur’an’ın hükümlerini tarihselci bir boyutta ele alıp tefsirde tartışma konusu olan “tarihselcilik” anlayışına kaymaktadır.⁹¹

⁹¹ Tarihselci bakış açısı Paçacı tarafında şöyle açıklanmaktadır. “Tarihselcilerin temel kalkış noktası Allah’ın vahyini beşer bir elçi vasıtasıyla gönderdiği, Arapça konuşan bir cemaate tarihin belli bir kesitinde, zamana ve mekâna, yani tarihe müdahalede bulunarak insani şartlar içinde konuştuğu ve Kur’an’ı, yani Kelam’ını tenzil buyurduğudur. Bu bakımdan onun Kelam’ını anlarken ve onu kendi durumlarımıza taşırken bu tarihi ve beşeri şartları göz önüne almak gerekliliği bulunmaktadır.”(Paçacı, 2000.22)

4.3.2.1.2.1.1. Tarihsel Gereklilikler

O günün toplumsal şartlarında savaşlar ve çeşitli nedenlerle erkek nüfusunun az olduğu ve kadının korunması için bunun gerekli olduğu dile getirildi.

“Savaşlar erkek nüfusunu azaltmıştı”

Nazife: “Peygamber efendimizin zamanında tek eşlilik yoktu ki. Kur’an çok eşlilik getiriyor olsun. Sanki tek eşlilik var da çok eşliliği getirdi. Hayır, böyle bir şey yok. Peygamber efendimizin zamanında bu kabile savaşlarıdır şudur budur. Birçok savaştan dolayı siz de bilirsiniz ki erkek başına düşen kadın sayısı ya da kadınların başına düşen erkek sayısı hesaplanıyor ya sık sık. O dönemde diyorlar ki çok fazla. E kadının ekonomik özgürlüğü yok. Bir kadının o dönemde eşi öldükten sonra, boşanma nerdeyse hiç olmuyor zaten, babasının evine dönmesi gibi bir durum da zaten genelde ayıp karşılanıyor, tekrar 2. evliliğini yaptırıyorlar zaten. Böyle bi durum varken, o dönemdeki insanların 10–20 insanları varken. Pek çok sayıdaki insanın 5–6 hanımı varken, Kur’an-ı Kerim bunu 4’e indirmiş. Kur’an-ı Kerim dememiş ki git illa 4 kadınla evlen. Kuran demiştir ki 1 eşle evlenin. Eğer birinci eşin sıkıntılı bir durumu varsa ki açıklamıştır bunları peygamber, O zaman din size müsaade ediyor. (...) Tarihte Allah öyle bir denge koymuş ki bugün bile bakın birçok hastalığa erkeğin ömrüyle kadının ömrünü yaşadığı yılı mukayese ederseniz kadınınki daha fazladır. İşte çok fark ediyor birçok şeyden çok fark ediyor.” (34, MEb, Bekâr, Van)

Fahriye: “Bu tür konular (çokeşlilik) sosyal çevrede değerlendirilmeli hani tarihi olaylara nasıl tarihi sürecinde değerlendirilmeli ise sosyal konularda kendi kültüründe kendi sosyal çevresinde değerlendirilmeli bence. Dinle çok iç içe koymamak lazım bazı şeyleri

P.D.: “Kur’an kutsal kitabıysa o dinin ve o kitapta yer alıyorsa onu nasıl yorumlayacağız?”

Fahriye: “Hani dini açıdan şöyle bakabiliriz işin günah boyutu açısından bakabiliriz eğer birisi ile yaşamak istiyorsan onu nikâhına al ona adil davran öyle yaşa hani ben dine bu açıdan bakarım. Başka da dini sokmam çok fazla oraya.

P.D.: “Kur’an’ın hükümleri şey diyoruz ya evrenseldir o zaman sosyal konum içinde bakarsak o günün sosyal konumunu bugüne taşıyamaz mıyız?”

Fahriye: “Hayır, o günü bugüne taşıyamayız çünkü o gün o gündü bugün bu gündü tamamen değişir her şey.”

P.D.: “Kur’an evrensel değil midir?”

Fahriye: “Kuran evrenseldir Kur’an’ın evrensel hükümleri kıyamete kadar da sürecektir. Ama bu söylediğimiz bir hüküm değil tamamen bir durumdur. O günkü durumun anlatımıdır. Hz Muhammed’e o dönemde evet çok evlendi çünkü o dönemde koşullar öyle gerekiyordu. Evlendi. Hiçbirini de zorla almadı kesinlikle. Hanımlarının hepsi kendi rızasıyla evlendi. Hz Aişe belki konumu biraz farklı, idi. O dönemde bu gayet normaldi hiç yadırganmayan bir durumu ama bugün öyle değil tabii.” (29; MEB, Evli, İzmir)

O dönemin koşulları dikkate verilerek bunun tedricen bir azaltma olduğu dile getirildi. Kur’an evrensel bir kitap olduğu için hem o güne hem bugüne hem de gelecek zamanlara bakan bir kutsal kitap olarak her dönemi kapsayan hükümleri ile her döneme

çözüm getirmelidir. O dönem Arap toplumunun çok eşliliği birden kaldırmak mümkün olmadığı için Kur'an tedricen azaltma yoluna gitmiş ve bunu giderek azaltmıştır.

“Bunu tarihsel olarak değerlendirmek lazım”

Şeyma: “Mesela işte 4 kadınla evlilik. Bunu tarihsel olarak değerlendirmek lazım. İslamiyetten önce 4 kadın değil de taş atıyorlarmış hangisine denk gelirse onunla birlikte oluyorlarmış. Mesela bugün benimlesin, yarın benim değilsin başkasınınsın. Böyle bi rahatlık var. İşte bu rahatlık içerisinde kimin kimin karısı olduğu, kimin kimin çocuğu olduğunun belli olmadığı bir dönemde buna bir sınırlama getiriliyor. Kadının bu kadar değersiz olduğu bir toplum, kadının aşağılandığı bildiğiniz üzere kız çocuklarının diri diri gömüldüğü bir toplumdan geliyor. Sadece, Arap dünyasında değil dünyada kadın şeytan mı insan mı diye tartışıldığı bir zamanda, kadının o çoğunluktan belli bi sayıya indirilmesi dörde indirilmesi zaten çok büyük bi olay aslında başlı başına” (28, MEB, Evli, İzmir)

“Allah’ın haksızlık etmeyeceği inancına sahibim”

Bugünkü bakış açısı ile çokeşlilik haksızlık gibi görülerek dönemsel şartlar dikkate verilerek konu Allah’ın haksızlık etmeyeceği görüşü çerçevesinde Allah’ın adaleti üzerinden değerlendirilmektedir.

Şaziye: “Çok eşlilik konusunda ben şu an kimsenin çok eşli olması gerektiğini falan düşünmüyorum gerek görmüyorum ama o gün için düşündüğümüz zaman olayı hep o dönemin şartları içerisinde değerlendiriyorum genel olarak Allah’ın haksızlık etmeyeceği inancına sahip olduğum, inandığım için böyle düşünüyorum. Onlara şunu söylüyorum hep o zaman kadınlar erkekler arası ilişkiler kadınlara verilmeyen değer her şey ortada. Yani erkeklere bütün kadınlara sahipmiş gibi bir hava var. Bir sürü cariyesi var bir erkeğin. Allah bunu bir anda insan psikolojisini bildiği için bir anda hadi tek eş indirin demeyecekti o yüzden bari dörtle sınırlandırın dedi böyle anlayabiliyorum

Erkeğin çok eşle evlenmesine toplumsal cinsiyetleri bir kenara koyarak insan olma eşitlikçi çizgisinden bakmanın gerekliliği dile getirilmiştir. Bu cinslerin eşitliğine dayanan bir bakış açısının yansımasıdır.

Şaziye: “Erkeğin dört eş almasına da, kadının da dört eş almasına karşıyım ben. Her şeye insan olarak bakıyorum. Aslında bir erkek sahip olduğu kadının başka bir erkekle olmasına nasıl tahammül edemezse, kadında o erkeğin başka bir kadınla olmasına tahammül edemez. Ben hadislerde de ayetlerde de hep şöyle düşünüyorum. O günün şartlarında hangi amaçla söylenmiş neler varmış da ne ortaya çıkmış her ikisinden de prensip çıkarma taraftarıyım. Ayetlerden de prensip çıkartıyorum hadislerden de prensip çıkartıyorum önemli olan şeyin prensip olduğunu düşünüyorum. O yüzden hükümler şu şekilde değişebilir mi prensipler çıkartma yoluyla? O gün düşündüğümüz o günküünün tam tersi bir prensip de çıkabilir aslında ortaya. Yine şey değil ama çelişkili bir prensip değil, kendi içinde tutarlı bir prensip bence çıkartılabilir. O çıkan prensip de farklı olabilir.” (29. MEB, Bekâr, Van).

4.3.2.1.2.1.2. Evrensel Gereklilikler

Çok eşliliğin hükmünün geçmiş bir şey olmadığını Kur'an'ın mesajının evrensel olduğunu ancak her hükmün her zaman uygulanması zorunluluğu olmadığı gibi çok eşliliğe izin verilmesinin dini bir esneklik olduğu dile getirilmiştir. Bu tefsirde evrenselci bakış açısı ile örtüşen bir yaklaşımdır.

Göknur: “Mesela çok evlilikte şöyle bir şey söyleyeyim. Sınır koyulsaydı tek eşlilikte belki öyle bir zaman öyle gelecek ki geldi ki ya da başkalarının nikâhına altına girmek zorunda kalınacak toplumlar dönemler oldu diyelim. Kurtuluş savaşı sırasında ve sonrasında yaşayan insanlar bunu anlatıyor yani hani Can mal namus güvenliği olmadığından birileri ile evlenmişler. Toplumların ihtiyaçları, değişimleri vardır. Bu yasak olsaydı hiçbir zaman yapılamazdı. Böyle bir esneklik var. Bunun kullanılabileceği zamanlarda gelebilir.” (29. MEB, Bekâr, Van).

Tarihselci ya da evrenselci yaklaşım olsun katılımcıların, birbiriyle çelişmediğini düşündüğü sürece, her birinden fikirler alıp bir arada kullandığı görülmektedir. Asıl hedeflenenin tek eşlilik olduğu gibi Kur'an'ın açık ayetini mesaj temelinde yorumlama yoluna gidilirken aynı zamanda tek eşliliğin esas olduğu açıklamasıyla da Evrenselleşme yoluna gidilmektedir.

Ergül: “Tabi bunu değişik şekillerde yorumlayabiliriz. Ama ben içime sinen, geliştirdiğim görüş; o Arabistan toplumunda, o cahiliye ortamında, sayısı belli olmayan kadının, anne olarak, kız evlat olarak eş olarak değeri olmadığı durumda İslamiyet gelip de tek bir kadına indirgemiş olsaydı eğer bir anda bu tek eşlilik onlar için çok zor olacaktı. Ters gelecekti her şeyde olduğu gibi. O yüzden Kur'an'ı Kerim'de 4'e kadar izin veriliyor. Yani onun verdiği indirgeme bence, yoksa asıl hedeflediği tek eşlilik diye düşünüyorum. 4 eşliliği aslında tavsiye ettiğini düşünmüyorum.”

P.D.: “Kur'an'ın hükümleri o zamana mı aittir ?”

Ergül: “Yok hayır o dönemde indiriliyor ve kuranı kerim her döneme bakış attığı için o dönemi de yansıtmak zorunda. Gelecek yılları da dönemleri de bundan sonrasını da yansıtmak zorunda. İndirgemesi diyorum 4'e kadar o döneme has ama bir kalpte birden fazla sevgiye yer olmadığını en iyisinin böyle makbul olduğunu söylediğini düşünüyorum. Yoksa kuranı kerim o zamana has bi kitap diyemeyiz. Yoksa evrenselliğinde çelişkiye düşülür.” (32. MEB, Evli, İzmir).

Şahika: “Sosyolojik manada bakmak lazım bence bu olaya, mesela kurtuluş savaşında nüfus ne kadar düştü ve bayan nüfusu ne kadar fazla. Sosyolojik olarak o zamanları değerlendirdiğimizde bir bayanın neler yaşayabileceği hakkında biz fikir yürütemeyiz. Çünkü biz yaşamadık. Ona keza böyle bir dünyada böyle bir hüküm değerlendirilebilir. Anlatırken aklıma geldi Afganistan'ın yönetimi belli. Böle bi mevzuda mesela Taliban yönetiminde bi bayan olsam biliyorsunuz ki çalışmıyorlar. Helalleri ağabeyleri babaları eşleri yoksa ölüme terk ediyorlar. Böyle bir rejimde ya tek evlilik olsaydı. Düşününki Allah izin vermeseydi.” (24, MEB, Bekâr, Van).

4.3.2.2. Çok Eşliliğin Olabilirliğinin Azaltılması

Çok eşliliğin İslam Dini'nde var olduğu tüm katılımcılarca kabul edilmekle birlikte bazı itirazlar vardır. Çok eşliliğe niçin izin verildiği konusunda açıklamalar getirilerek dini bir savunma yapılmakta aynı zamanda bunun gerçekleştirilmesindeki zorluklar nazara verilerek alanı daraltılmaya çalışılmaktadır. Bu sorunsuz bir kabul olmadığının işareti olarak görülebilir. Tam bir teslimiyetle Kur'an'da var bana zor gelse de kabul ederim gibi bir davranış içine girilmemekte Kur'an'da var ancak eşim yaparsa ben kalmam denmektedir. Çok eşliliğin dini olmaktan öte insani boyutuna dikkat çekilmesi referans noktasının kaymasını gösterir.

4.3.2.2.1 “Çok Eşlilik Ruhsattır Emir Değil”

Çok eşliliğin bunu gerekli kılan bir sebep olsun ya da olmasın erkeğe verilen bir izin olduğu tüm katılımcılarca kabul edilen bir konu olmuştur. Bu izin ya da ruhsattır, mecburiyet ya da farz değildir. Sünnette çok eşlilik olsa da bu uyulmadığında günah terettüp eden bir durum değildir.

Şerife: “Çok eşlilik izindir temel ve esas değildir.” (42, DİB, Bekar, İzmir).

Sümeysa: “Ben müsaade olarak anlıyorum yani bunu bire bir uygulanacak hükümler içinde görmüyorum.” (41, MEB, Evli Van).

Şeyma: “Din bir konuda izin veriyorsa bu izinle zorunluluğu karıştırmamak gerekiyor. Hani bir izin olayı var bir de evet bunu yapmalısın olayı. (Bu) Ruhsattır.” (28, MEB, Evli, İzmir).

Emine: “İslam'ın bunu bu şekilde açıkça dört kadın alma emrini de zaten koyduğuna da inanmıyorum. İslam izin vermiyor diye bir şey söylemek mümkün değil. Ama ben kendim açısından asla kabul etmem tabi ki kabul etmem benim edebileceğim bir şey değil. Ya da işte bunu İslam böyle yapıyor getirsin bir eş kabul etmem. Ama kendi şartlarında kadın istemiyorsa işte beni boşama ben ortada kalmayayım sen çocukları babası evlen git başkası ile izin veriyorsa bunun da bir haram olduğunu düşünmüyorum kendi aile içinde insanların kendi şartlarında değerlendirebileceği bir şey öyle durumlar var ki. Ben kendim boşanıyım boşanmayı tercih ederim.” (39, MEB, Evli, İzmir).

Katılımcılar Kur'an'daki izni ruhsat olarak görseler de bu ruhsatı kullanmaları durumunda bunu kabul etmeyeceklerini evliliklerin yürümeyeceğini belirtmişlerdir. Bunun farz olmaması yorumlama da onlara kolaylık sağlayan tercihlerinde dinin hükmü ile karşı karşıya gelmekten koruyan bir durum olmuştur.

4.3.2.2.2. “Adaletin Sağlanması Gereklidir”

Kur’an’da eşler arası adaletli olmanın istendiği bunun aslında gerçekleştirilmesinin nerede ise mümkün olmadığı dolayısıyla Kur’an’ın açıkça olmasa da çökeşliliği izin vermediği dile getirilmiştir.

“Çok Eşlilikle ilgili ayet bir sonraki ayetle önü kapatılmış”

Kur’andaki nasih-mensuh meselesine dikkat çekilerek adaleti sağlayamazsınız şeklindeki diğer ayetle hükmün geçersiz kılındığı bir görüş olarak öne sürülmüştür.

Ulviye: “Çok eşlilikle ilgili ayet bir sonraki ayetle önü kapatılmış gibi geliyor bana. Ben hep o şekilde düşündüm. Diğer bir ayetin hükmünü kaldırdığını düşündüm, başka bir ayetle. Şimdi o dönemde Peygamber böyle bir uygulama yaptığı için zaten tamamen önünü kesmesi sıkıntı olabilirdi. Peygamberin de onu yapmasının sebepleri vardı belki, o yüzden belki bana biraz şöyle geliyor, yazılmış orada ama bir tarafta önü kapatılmış gibi çünkü adaletle hükmetmeniz zordur diyor. Zaten insanların o eşitliği sağlaması adaletle hükmetmek çok zor olduğu için önünün kapatılmış olduğunu düşünüyorum.” (25, MEB, Evli Van).

“Adaleti sağlayabilecek tek kişi peygamberdir”

Hız peygamberin çok eşli olsa da asla eşleri arasında adaletsizlik yapmadığı dile getirilmiştir.

“Azime: “Peygamber adaletsizlik etmemiştir. Kalbi noktasında mutlaka ki etmiştir yani sonuçta o da bir insan *‘ene mislüküm beşerun’* diyor *‘ben sizin gibi bir insanım ama bana vahyediliyor’* diyor *Efendimiz*. Dolayısı ile Hız Peygamberin de eşleri arasında hatta Hız Aişe’ye söylediğini Hız. Hatice için çok özel ifadeler kullandığını biz biliyoruz ama hakkı gözetmek adına asla bir eşsizlik yapmadığını biliyoruz. Hakkı gözetmek adına psikolojik olarak destek vermek bu mutlaka maddi giyimdi içmeydi demiyorum bakın psikolojik olarak hangisinin ihtiyacı olduğunu bilse peygamberimiz mutlaka onun yanında olmuştur onu desteklemiştir. Yani psikolojik manada da adil olmuştur yeme içme noktasında da” (35, DİB, Evli Van).

4.3.2.2.3. “Erkek Çok Eşliliği Sürdürebilecek Kapasitede Değildir”

“Bir erkeğin ikinci eş idare etme potansiyeli olduğuna inanmıyorum”

Erkeklerin potansiyel olarak iki eşli bir arada tutabilme kapasitesine sahip olmadığı bir başka adaleti sağlayamama nedeni olarak öne sürüldü. Kaynana gelin arasında dengeyi kuramayan erkek, kuma iki kadın arasında dengeyi hiç sağlayamayacaktır. O nedenle bu ruhsatı kullanırken aklını başına toplayıp iyi düşünüp karar vermek zorundadır.

Nazife: “Ben şahsen bir erkeğin Kur’an-ı Kerim’in dediği gibi, ikinci bir eşli idare etme potansiyeline sahip olduğuna inanmıyorum. Mesela ailesiyle eşli arasında dengeyi kurma

anlamında bile sıkıntı yaşıyor ise bir erkek iki kadın arasında denge kurma konusunda çok daha büyük sıkıntılar yaşayacaktır. Kuranı kerim illa yapın demiyor. Dikkat ederseniz o ayette diyor ki birincinin hakkını gasp etmeyeceğinize ona zulmetmeyeceğinize inanırsanız. Ben size o kapıyı açtım ama diyor, bu kapıdan geçerken biraz düşünün. Aklınızı başınıza alın bir durun diyor. İkinci bir eş olmayı kabul eder miyim etmem.” (35, MEB, Bekar, Van).

“Kadınlara cinsel açıdan yetersiz kalacağını düşünüyorum”

Maddi sebeplerde eşitlik adalet sağlasa bile bir erkeğin cinsel açıdan birden çok kadına yetemeyeceğini düşünen bir katılımcı çok eşliliğe itiraz etmekte ve o dönemki uygulamanın aynen günümüze yansıtılamayacağını söylemektedir.

Mehtap: “Ben çok evliliğe karşıyım. Bir erkeğin birden fazla kadını aynı anda idare edebileceğine inanmıyorum. Bir kadının da bir erkeği birçok kadımla paylaşacağına da inanmıyorum. En basitinden 3 hanımla evli bir adam bir gece de yalnız biriyle birlikte olabilir, diğer iki hanım eşini arzulasa yanında bulunamayacağından ihtiyaç karşılanmıyor. Çok eşliliği sadece giydirme yedirme anlamında olmayan sıkıntı olduğunu düşünmüyorum. Kadınlara cinsel açıdan yetersiz kalacağını düşünüyorum. Bu Kur'an'ın o dönem insanına hitab etmesinden kaynaklanıyor. Günümüzde bu ayetin Kur'an'ın günümüze göre yorumlanması gerekir. Günümüze bir ayetin aynen alınıp uygulanması gerekmiyor. Günümüz yaşam tarzıyla kadınların ve erkeklerin yaşamları etkilendiğinden tek eşliliğe yönelmek gerekiyor. Eşim ayeti gösterse (ve çok eş almak istese) ben bunu kabul edemem, boşanırım, devamı olmaz, ne kadar bağlı olsam da seviyor olsam da arkamda çocuklarım olsa da” (34, MEB, Evli, Van).

Bu katılımcının çok eşliliğin gerçekleşme zorluğunu direk cinsellik üzerinden vurgulaması geleneksel öğretinin kadına yüklediği saygın ana ya da eş rollerinin dışında ya da onlara ek olarak kendisini yeni bir rolle tanımlamasıdır. Bireyselliğinin ve dişliliğinin farkında olunarak cinsellik adına fikir yürütülmesi kadının algısının kendisi hakkındaki yer değişikliğidir. Anne ve eş olmak terk edilmemektedir. Ancak bu bireycilik ve dişliliğinde dışta bırakılmaması ile yeniden yorumlanmaktadır.

“Adaletli davranamıyor, burada gizliden gizliye bir tek eşlilik var”

Kur'an'ın çok eşliliği yasaklamasa da eşler arasında eşitlik talebiyle aslında bu işten uzak durun demektedir. Çünkü kimsenin sevgi hususunda bir eşitlik sağlayabilmesi söz konusu değildir.

Seza: “Kur'an'da da dörde kadar izin verilmiş ama aralarında adaletli olacaksınız denmiş. Çok eşlilik bazen gerçekten bir çözüm olabiliyor ama bir anne baba bile kendi çocukları arasında adaletli davranamıyor burada gizliden gizliye bir tek eşlilik var.”

“O hakkı eğer erkeğe veriyorsa kadına da verme şeyi vardır”

Çok eşliliğin sebebinin erkeğin cinsel gücü ise kadının da erkekle bu konuda eşit olduğu ona da bu hakkın verilmesi gerekliliği dile getirilmiştir.

Rümeysa: “ O konuda (çok eşlilik) ben şöyle düşünüyorum. O hakkı eğer erkeğe veriyorsa o zaman kadına da verme şeyi vardır ki. Neden? Bu dört bahsediliyor kadınlarda o konuda çok istekli olabilir ki öyledir o konuda eşittir diye ben düşünüyorum yani erkekler çok isteklide kadınlar isteksiz mi hayır o örtbas edilmiş yine cesaretle bir kadın çıkıp da bunu deşifre edemiyor. Yanlış anlaşılabilir diye belki de fakat ben o konuda da cinsel konu hususunda da erkek ve kadın eşit olduğunu düşünüyorum. İstek konusunda bu da yine bastırılmış bir konu bence eğer öyle bir şey varsa o zaman kadına da aynı hakkın tanınması gerekir diye düşünüyorum. Kur’anı kerimin yorumlarında böyle bir hak yok ama. Ben çok araştırmadım bu konuda bir çabam çalışmam yok. Ben kendi mantığımla düşünerek bu sonuca varıyorum. Neslin devamı veya neslin kimden olduğu ise ben korunurum ve dört eş dört erkekle de evli olabileyim o zaman yani erkeğe bu hak tanınıyorsa bence kadına da bu hak tanınmalı neye göre tanınmış bu hak erkeğe diye bunun sorgulanması gerekiyor bence diye düşünüyorum.” (45, DİB, Evli, İzmir).

4.3.2.2.4. “Kadın Üzerine Evlenmemesini Şart Koşabilir”

Çok eşliliğin var olduğu kabul edilse de bu katılımcı kadınlar tarafından arzulanan bir durum değildir. Ve bunun evlendikten sonra başlarına gelmemesi için evlenmende alınabilecek tedbirler devreye sokulmaktadır. Evlilik akdi sırasında erkekle ikinci eş almayacağına dair yapılacak bir ahitleşme kadını çok eşlilikten koruyacak bir paratoner gibi görünmektedir.

Seza: “Aslında bizde nikâhta bunu şart koşabiliriz evlenirken nikâhın geçerli olması için tek eşlilik kabul ediyorsan ben seninle nikâhlanırım, eğer benim üstüme benden başkası ile evlenecek olursan ben senden ayrılırım diye şart koşulabilir. Eğer kadının bir şüphesi varsa kadının bu şekilde kendini koruma altına alabilir.” (31, MEB, Evli, Van).

Sultan: “Fıkıh hocamızla biz çok tartışmıştık. En sonunda dedi ki mutlaka eşlerin rızası olmak zorunda dedi. Eşlerin rızası olmazsa ikinci alamaz. Bunu evlenme akdinde sözleşme metninde de koyabilirsiniz dedi. Nasıl boşanmayı kadın alabiliyorsa hak olarak bunu da koyabilirsiniz.” (46, MEB, Evli, İzmir).

4.3.2.2.5. “Kadının İzninin Alınması Gereklidir”

Katılımcılar kadının rızasının alınmasını erkeğin çok eş alabilmesinin şartı olarak öne sürülmektedir. Her ne kadar bu sebepler öne sürülüyor olsa da çok eşliliği hiçbir şartta asla kabul etmeyeceklerini de hemen hemen bütün katılımcılar ifade edilmiştir.

Ulviye: “Gerçekten eşit davranırsa mal açısından çok zor olmakla beraber her iki tarafın rızası olduğu sürece artık onların kendi tasarrufudur derim. Bir günah olduğunu düşünmem ama doğru da bulmam. Kendi tasarrufudur derim. Bir önceki eş sonrakine sonraki önceki eşe razı mı diye düşünürüm. Kadının rızası gibi bir şart olmasa da gönlünü hoş tutma meselesi onun içindedir iyi muameleden bahsediliyor o şekilde bir kadın a istemediği bir şeyi yapmak eziyettir o zaman zaten yapılmaması icap eder. Ben böyle bir şeyi kabullenmem. İkinci eş olmayı da asla düşünmem.” (25, MEB, Evli, Van).

Sultan: “Ondan sonra soracaksın birinci eşe, ben ikinci eşi alabilir miyim? O rıza gösterecek ki ikinciye alacaksın ha şu olabilir kadınlar cinsel olarak belki hani yeteriz olabilir. Çocuğu olmayabilir. Eşinin ikinci bir kez evlenmesine onay verebilir. (kadının onayı şart?) ben öyle düşünüyorum her zaman için.” (46, MEB, Evli, İzmir).

“Hz Peygamber(sav) izin almıştır diye düşünüyorum”

Nermin: “Çok eşlilik aslında yanlış anlaşılıyor, öyle değil ki yani. İlk eş izin veriyorsa ve kesinlikle şartlar ortak olacaksa, ondan sonra eğer izin vermiyorsa kocası ikinci bir evliliği alamıyor zaten kadın razıysa kimseye söz hakkı düşmez. Peygamber efendimizin ben izin aldığını düşünüyorum razılıkla evlendiğini düşünüyorum.” (33, DİB, Evli, Van).

4.3.2.2.6. “Çok Eşlilikle İlgili Ayetler Yeniden Yorumlanmalıdır”

Çok eşlilik konusunda ayetlerin hikmeti anlaşılmaya çalışılsa da bulunan cevaplar her zaman tatmin edici olamamaktadır. Bu durumda düşünmeme konuyu sorgulamama yoluna gidilmektedir.

Kadriye: “Anlayamadığım bazı konular var. Bu konuları sorguluyorum bazen. Ama çok da üstüne gitmemeyi tercih ediyorum. Çünkü cevap bulamadığımız zaman tatminsiz ve mutsuz oluruz. (...) Çevremde olsa daha iyi anlatacağını bildiğim birisi olsa soracağım mesela ama yok işte. Aslında ben hani baştan da söylediğim gibi bazı hükümlerin şu an İslam âlimleri tarafından insanlara daha açıklayıcı bir dille, ilmi yeten bu işe vakıf olan insanların bu işlerle ilgilenmesi taraftarıyım ben ama şimdi böyle yorumlar yok maalesef. Çünkü insanlar bazen şundan korkabiliyor acaba imanımı mı zedeliyorum ben işte yapıyorum çok mu sorguluyorum aslında böyle değil benim mesela ben ilmim yetmediği için daha fazla ötesine gitmek istemiyorum.” (32, Evli, MEB, İzmir).

“Din istismarı ile çok eşlilik kadın mağduriyetine dönüşmüş”

Dinin çok eşliliğe cevaz veren hükümlerinin istismar edilerek kadının mağduriyetine sebep verecek şekilde kullanıldığı aktarıldı. Bunun önüne geçebilmek için ayet ve hadislerin yeninde yorumlanması gerekliliğine dikkat çekildi.

Sultan: “Değişik erkek tipleri de var. Beğenmediği için ikinci hanımı almak isteyen yet ve hadislerin bir kez daha yorumlanması lazım Hani diyoruz ya din konusunda âlim dediğimiz dünyanın belli başlı insanları var onlar bir araya gelip tekrar ele almalılar konuyu. Günümüzde hakikaten bunu çok istismar eden erkekler var doğuda biliyorum ben kadını almışlar mesela dört tanesini bir odaya koymuşlar işte beşer onar tane çocuk yapmışlar o kadar rezil hayatları var ki. Biz belki batı toplumunda bunu görmüyoruz çok fazla ama doğuda bu çok fazla hocam. Hakikaten din kisvesi altında yapıyor bence bunların da aydınlatılması lazım. İslam âlimleri ayetleri ve hadisleri yorumlamalı. (46, MEB, Evli, İzmir).

Seza: “Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri hakkı ile anlayamıyoruz (...) bende tam anlayamıyorum. Ben de çıkmaza giriyorum bazen, Kafam kurcalanıyor. Nasıl olur ya böyle en basitinden mesela peygamberimizin çok eşliliği ben üniversite hayatında iken çok üzüldüm çok kıskanç bir insanım nasıl olur peygamberimiz neden çok evlenmiştir? Bugün ki mantıkla düşünürüz hep şu an düşündüğümde hepsinin ayrı ayrı gerekçeleri vardır.” (31, MEB, Evli, Van).

Kevser: “Çok eşliliğin yani kendimce asla kabul edilemez bir şey olduğunu düşünüyorum. İslami açıdan çok eşlilik o dönemi düşündüğümüzde o çok var ama bunun sayısı sınırlanıyor açıkçası ben bile bazen hani çocuklara anlatırken mesela efendimizin evliliğini evliliklerini işte belli sebepler noktasında olduğunu işte elbette ki evlenme niyetiyle değil ama kabilelere İslam’ı şey alma açısından. Biraz farklı geliyor onda eksik olduğumu hissedip araştırma yapmayı da düşünüyorum. Bazen Kur’anı kerimde diyor adaleti sağlayamazsanız tek eş alın. Önümüzdeki efendimizin örneğinde 11 eş 12 eş olayını görünce onları derin işlemek gerektiğine inanıyorum hani bilmiyoruz toplumda çocuklar bile öğretmenim 11 eş ile evlenmiş deyince hani onların zihnine inecek açıklamayı tam olarak yapamıyorum açıkçası. Zamanı gelince işleyeceğiz şeklinde öteliyorum”. (32, MEB, Evli, Van).

Kur’an’ı Kerim’deki cennet tasvirlerinde erkekler için sunulacağı va’d edilen nimetlerin aynı derecede kadınlar için nazara verilmemesi anlamlandırılmamaktadır.

Kadriye: “Mesela çok huri verilecek erkeğe çok eşlilik var ama kadına yok. Bazen bu konular beni geriyor. Yani adalet olarak tabi ki Allah-u Teâlâ en adil ve en iyisini biliyor ama kadın fitratı ve duygular olarak zaman zaman benim de anlayamadığım konular oluyor. Mesela bu konular ne bileyim cariye çok eşlilik konuları Peygamber efendimiz zamanında çok açık sebepleri belli neyin ne olduğu belli ama günümüzde dört eşlilik konusunda zaten birisiyle baş edemediği şu ortamda yani bu konuda bilmiyorum hani yorumum yok. Bize iyi anlatılmayan kavratılmayan konular var. Ve biz bu konularda tamam kadın olarak hani ne diyeyim kaldıramıyoruz hoşumuza da gitmiyor bazen ama verebileceğimiz bir cevabımız da yok, olmalı.” (32, Evli, MEB, İzmir)

4.3.2.3. Değerlendirme ve Sonuç

İslam’ın ataerkil bir din olarak ortaya çıkmış olmasa da ataerkil bir coğrafyada hayat bulmuştur. Bulduğu toplumda getirdiği bazı yeniliklerle değişikliklere gitmiş olsa da çok eşlilik konusunda erkeğin çok kadın almasına izin veren ayetleri yanında Hz. Peygamberin uygulamalarında da görüldüğü üzere bir yasaklama söz konusu olmamıştır.

Ayetlerin çok eşliliğe izin verdiği tüm katılımcılarca üzerinde anlaştığı bir konudur. Ancak bu ayetlerin yorumunda pek çok farklılık ortaya çıkmıştır. Çok eşliliği gerekli kılan zorunluluk ya da bunun kaldırılmasına yönelik ek bir tedbir sıralamadan din buna izin vermiştir diyen hiçbir katılımcı olmamıştır. İki katılımcı ek sebepler saydıktan sonra bunlar olmasa da erkeğin isterse evlenebileceğini dinin erkeğe bu hakkı tanıdığını belirtmiştir. Diğer tüm katılımcılar çok eşliliği mutlak değil sadece bazı durumlarda başvurulacak bir alternatif yol olarak tanımlamış ya da çok eşliliğin uygulanmasını neredeyse imkânsız kılan açıklamaları nazara vererek çok eşliliğin olabilirliğinin düşüklüğünü göstermeye çalışmışlardır.

Erkeğin çok eşliliğine bazı bireysel ya da toplumsal zorlayıcı sebepler nedeniyle izin verildiği katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Bireysel gereklilikler içinde kadının iyileşmeyen hastalığı, kadının çocuğunun olmaması, kadının cinsel açıdan erkek için yetersiz kalması ve erkeğin fitratının çok eşliliğe uygun olmaması gibi sebepler sıralanmıştır. En ilginç sebep ise romantik aşk ilişkisi idi. Bireysel bu sebepler yanında toplumsal bazı gerekliliklerin çok eşliliği kaçınılmaz kıldığı aktarıldı. Toplumsal gereklilikler iki bakış açısını öne çıkarmakta idi çok eşliliğin o günün dönemsel şartlarının bir ürünü olduğu için günümüze bu şekilde uygulanamayacağı ve asıl olanın Kur'an'ın mesajını anlamak olduğu ifade edildi. Bu tefsirde “tarihselcilik” olarak anılan söylemle uyuşan bir yaklaşıma işaret etmekteydi. Bir diğer yaklaşım tarzı ise Kur'an'ın her zamanın ve her mekânın kitabı olduğundan hareketle her devir insanın ihtiyacına cevap veren ayetlerinin bu şekilde olmasının evrensellik yaklaşımının bir gereği olduğu belirtildi. Bu da “evrenselcilik” yaklaşımına denk düşebilecek bir yorumlama şekli idi.

Hangi açıdan yaklaşırlarsa yaklaşsınlar katılımcıların görüşleri arasında çok eşliliği kuvvetlendirmeye değil aksine çok eşliliğin azaltılabilirliğine yönelik söylemlerin öne çıktığı görülmüştür. Kadınlar çok eşliliği can-ı gönülden kabullenmektedir. Çünkü çok eşlilik emir değil sadece zaruri durumlar için bir izindir. Üstelik bu izni de adeta uygulanamaz kılacak pek çok durumlar söz konusudur. Kur'an erkeğin eşleri arasında adaletin sağlanmasını zorunlu kılmıştır erkek bunu sağlayamayacaktır o halde bu bu çok eşlilikten uzaklaştıran bir sebeptir. Erkek cinsel açıdan birden çok kadına yetemez, o halde bu erkeği çok eşlilikten uzak tutan bir sebeptir. Yine İslam hukuku kadına nikâhta erkeğin çok eşliliğini sınırlayabilme hakkı vermiştir. Ve erkeğin çok evlilik yapabilmesi için kadının iznini alması gerekmektedir. Hiçbir kadında izin vermeyeceğine göre çok eşlilik erkek için çok çok uzakta zayıf bir ihtimal haline dönüştürülmektedir.

Katılımcı kadınlar arasında erkeğin çok eşliliğin açıklamaları bilinen klasik literatürdeki çok eşlilik savunularının pek çok argümanını içermektedir. Buna kadınlar tarafından eklenen yeni bir ilave söz konusudur. “Romantik aşk” kadının sevdiğinden ayrı düşmesinden çok eşliliğe katlanarak da olsa beraber olmasının bir yolu olarak kabul görmektedir.

Çok eşlilikle alakalı tereddütlerle ifade edilse de erkeğin cinsel gücünün daha fazla olduğu şeklinde yaygın bir kanaatin olduğu ifade edildi. Bu belki çok eşliliğe izin verilmesinin bir nedeni olabilirdi. Ancak bunun tam karşısında erkek ve kadının cinsel açıdan eşit olduğu ve erkeğin cinsel açıdan dört kadına yetmesinin mümkün olamayacağı bu nedenle de çok eşliliğin aslında mümkün de olamayacağı sonucuna götüren açıklamalar yapılmıştır. Hatta bunun bir ileri aşamasına geçilerek kadın ve erkek cinsellik açısından eşitse erkeğe sağlanan dört eşliliği de içeren her hakkın kadına da sağlanmasının gerekliliği dile getirilmiştir. Kadının kendi cinselliği adına talepte bulunması geleneksel öğretilerde ona yüklenen saygın anne ya da eş tanımlamasının dışında, bireyselliğinin ve dişiliğinin farkında olarak konuştuğunu göstermektedir. Bu eşitlikçi, hümanist düşüncelerin kadın algısında varabileceği belki de en uç noktadır.

Erkek çok eşliliğini çeşitli sebeplerle gerekli gördüğünü açıklayan katılımcılardan sadece iki kişi bekâr olduklarını başlarına böyle bir durum geldiğinde ne yapacaklarını çok bilmediklerini ancak bir kişi sadece yatalaksa bunu hoş göreceğini ama yatalak değilse kabul etmeyeceğini (Döne) söylemiştir. Bir kişi (Sema) de “ben evli değilim şu anda çok sağlıklı düşünemem belki bekâra boşamak kolay gelir cümlesi söylenilebilir ama ben razı gelir miyim çok seviyorsam razı olabilirim ama bir sevgi bağı yoksa aramızda bırak onun olsun der kendi hayatıma devam ederim.” şeklinde razı gelebileceğini belirtmiştir. Bunun dışında görüş bildiren tüm katılımcılar saydıkları tüm gerekçelere rağmen eşlerinin böyle bir talebi olması durumunda ayrılacaklarını ifade etmişlerdir. Bu çok eşliliğe izin verilmesinin gerekçelerinin geçerliliğinin dinin izninin önüne geçtiğini gösterir. Dinen var olan bir hüküm aklen üretilen hikmetlerin hükmüne uydurulmaktadır. Verilen izin ona karşı öne sürülen gerekçelerle adeta iptal edilmektedir. Erkeğin hiçbir gerekçe sunmasa bile evlenebileceğini söyleyen iki katılımcıda böyle bir durumda evliliğin devam etmeyeceğini söylemektedir.

Çok eşlilikle ilgili bu açıklamaların has dairede İslam’ı kabul edenler için bir açıklama sunduğu ancak diğer insanlar için tatmin edici cevaplar üretmedikleri, ya da bu meseleyi anlayamadıklarını ve kabul edemedikleri ve içinden çıkamadıklarını söyleyerek İslam âlimlerinin bugüne uyan yeni yorumlarda bulunmalarının gerekliliği ayrıca ifade edilmiştir.

4.3.3. Şahitlik ile İlgili Algı

Bakara, 282: Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir.

İslam Dini'ne kadın konusunda yöneltilen eleştirilerden ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine sebep olduğu söylenen hususlardan bir tanesi de kadının şahitliği konusudur. İki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk tutulduğu bunun da kadını erkek karşısında değersizleştirerek ikincil kıldığı iddia edilmektedir.⁹²

Bu tezin sınırları içinde bu konudaki teolojik tartışmalara yer verilmemiştir.⁹³ Meselenin teolojik yönüne değil bu konuda katılımcıların öne sürdükleri görüşlerine odaklanılmıştır. Şahitlik konusu sorulduğunda şu hususlar ortaya çıkmıştır.

Öncelikle Kur'an da kadının şahitliğinin bir erkek iki kadın şeklinde ifade edildiği konusunda katılımcılar arasında ortak bir kanaat vardı. Hiçbir katılımcı bu oranın böyle olmadığını ifade etmemiştir. Bu oranın niçin böyle olmuş olabileceği konusunda ise pek çok farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerde iki temel nokta belirlemektedir.

Şahitlikteki hüküm reddedilmediği için öncelikle bunun neden olmuş olabileceği noktasında fikir yürütülmüştür. Burada öne çıkan iki başlık bunun ister biyolojik kaynaklı isterse öğrenilmiş olsun cinsiyetle ilişkilendirilmesidir. İkinci başlık ise bu durumun dönemsel şartlarla ilişkilendirilerek açıklanmasıdır.

Bu oranın nerede nasıl olacağı noktasında ise değişik görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlar birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte üç ana başlık altında toplanabilirler. Şahitlikte bir erkek iki kadın olmasının çok yerinde ve uygun bir hüküm olduğunu kadının "cinsiyet" özelliklerini merkeze alarak açıklayanlar. Konuyu toplumsal cinsiyet merkezli kadınlık rollerine bağlı olarak açıklayanlar. Son olarak toplumsal yapıdan hareketle konuyu açıklayanlardır. Kalkış noktaları bunlar olmakla

⁹² İslam'ın kadın ve erkek arasında ayırım yapmadığı açıklamaları için bkz: Salih Akdemir "Tarih Boyunca ve Kur'an'ı Kerim'de Kadın", İslami Araştırmalar 10(4), 1997, 249- 258

⁹³ Teolojik görüşler için Bkz: Ali Bulaç, "Mekasidu's Şeria Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu" İslami Araştırmalar 10(4), 1997, s. 279-298; hayrettin Karaman, "Kadının Şahitliği Örtünmesi ve Kamu Görevleri" İslami Araştırmalar 10(4), 1997, s. 271-278

bir kısım bunu şahitliğin bu şekilde ikiye bir şeklinde yapılmış olmasının nedeni olarak açıklarken bir başka kesim aynı nedenle şahitlikteki ikiye bir algısını geçersiz kıldığını savunmuşlardır.

4.3.3.1. Cinsiyet Temelli Açıklamalar

Katılımcılar bir kısmı şahitlikte bir erkek iki kadın şeklindeki uygulamanın kadının biyolojik ve ruhsal yapısı ile ilişkilendirerek açıklanmaktadır. Kadın ayette bu şekilde bir konumlandırmayı gerektiren özelliklere sahipti ve bu özellikler onu erkekten farklı kıldığı için şahitlik konusunda kadının şahitliğinin denk tutulmaması da doğrudur denmektedir.

4.3.3.1.1. “Biyolojik Cinsiyet Kaynaklıdır”

Kadınların biyolojik yapılarından kaynaklanan ve onları zaafa düşüren adet görmek gibi kadınlıkla ilgili bir özelliklerinin onların şahitliğinin bir erkek iki kadın olarak belirlenmesinde etken olabileceği ifade edildi.

“Adet döneminde zihinsel kapasiteleri düşer”

Azime: “Kadınların adet dönemlerinde zihinsel kapasitelerinin nasıl söyleyeyim düştüğü, yanlış anlaşılacak şimdi, daha farklı çalıştığını söyleyeyim. Ben bunu bu şahitlik noktasında da düşünürken de fark ettim. Mesela adet dönemlerimde dikkatimin daha az ve düşünme faaliyetimin de daha az olduğunu farkettim çünkü beni çok etkiliyor her manada iştahım değişiyor daha agresif oluyorum, agresif olduğunuzda da sağlıklı düşünme mekenizi kaybediyorsunuz. Dolayısıyla da özellikle kadınların hele sık adet olan 15 günden sonrası sürekli adet olan bir hanımda düşünün bunu sıradan bir hanımdan bahsetmiyoruz. Her hanımın âdetini mi araştıracaksınız araştıramayacağınıza göre bu durumda da makuldür bu. Yani birisi karıştırırsa diğeri onu tamamlasın ya hatırlamıyor musun şöyle olmuştu şu gelmişti şu gitmişti onu tamamlasın diyedir bu ama erkeklerin hayatında böyle bir dönem yoktur ve alakaları da bu çetrefilli işler konusunda daha fazladır.” (35, DİB, Evli Van).

“Kadın için hafifletici suç sayılıyor adet sendromu”

Kadınların adet döneminin ciddi sendromlar yaşanmasına sebep olabileceği dolayısıyla şahitlik yapmamasının da normal olabileceği ifade edildi.

Sema: “Şu olabilir mesela kadınlar gerçekten duygusal varlıklar adet döneminin getirdiği batıda bile bunun sendromlarından dolayı o dönemde işleyen cinayetlerde veya olaylarda kadın (için) hafifletici suç sayılıyor adet sendromu.” (29, DİB, Bekâr, İzmir).

4.3.3.1.2. “Duygusal Kaynaklıdır”

Kadının kadınlıkla özdeşleştirilen bazı özelliklerinin, ne kadarının biyolojik kaynaklı olduğu ne kadarının ise toplum tarafından belirlendiği, toplumsallaşma süreci ortadan kaldırılamadığı için tespit edilemez. Kadının duygusallıkla özdeşleştirilmesi de bunlardan birisidir. Bu biyolojik cinsiyetiyle ilgili olabileceği gibi toplumsal cinsiyeti ile de ilişkilendirilebilecek bir durumdur⁹⁴.

Şahitlikte kadın-erkek farklılığını anlamlandırmak için katılımcıların en çok öne sürdükleri argüman kadının duygusallığı⁹⁵ ve bununla bağlantılı görülen kişilik özellikleri oldu.

“Kadın biraz daha duygusal”

Göknur: “Şahitlik meselesinde de dedim ya biz hırslarına daha kolay yenilebilen daha kolay bazı şeyleri karıştırabilen yapılırsınız yani. Duygusal galeyana fazla şöyle diye düşünüyüm oğlunuz biz haksızlık yaptığınız eşiniz mi daha korumacıdır siz mi? Normalde annedir. Oğlunuz dışarıya karşı bir hata yaptı korumanız gerekiyor siz daha çok atılırsınız yani kadın biraz daha duygusal. Erkek biraz çeksin cezasını diyebilir ama kadın ya o bizim evladımız der. O yüzden bizim kararlarımıza bazı şeyler karışabilir.”

“Kadınlar daha çabuk kandırılabilir”

Kadınların duygusallıkları nedeniyle çevrenin daha çok etkisinde kalabileceği, daha çabuk bir tarafa yönlendirilebileceği anlatıldı. Kadın bu etki sonunda doğru olanı seçmede hataya düşebilir haksızlığa da nende olabilirdi.

Türkan: “Kadınlar daha çok duygularıyla, bizim karşımızda biri ağlasa dayanmam. Yani böyle bir şey kadınların daha çabuk kandırılabilirliğini de düşünüyorum. Açıkçası kadınlar çok güçlü varlıklar değil. Yani yaratılıştan cinsiyet olarak kadınlar için yumuşak kalpli ya, hemen biri ağlayınca onun kalbi yönleniyor hemen meylediyor. Öyle hissediyorum açıkçası ben kendim de, mesela biri düşünün suçlu ya, ağlıyor, insanın kalbi sızlayıyor hemen. Ama suçlu onun mesela ceza alması lazım. Düşün iki tane kadın aynı şeyi görse o ağlasa işte yapmak istemedim dese beni zorladılar dese, hemen

⁹⁴ Kadınların regl döneminde duygu durum bozuklukları yaşadıklarına dair çalışmalar vardır. Ancak bunun kadının tüm ruhsal durumu üzerinde tümüyle belirleyici etkisinin olup olmadığı ya da etkisi varsa bunun ne derece olduğu ya da davranışlarına etkisinin ne olduğu bilinmemektedir. Yine çocukların olaylar karşısında nasıl tepki vereceklerini zaman içinde öğrenerek davranışa dönüştürdükleri düşünüldüğünde anneden ağlamayı öğrenen bir kızın babadan ağlamamayı öğrenen bir erkeğin davranışlarının biyolojik olup olmadığı da tesbit edilemez.

⁹⁵ Görüş bildiren katılımcı sayısı 36'dır. 14 katılımcı bunu duygusal özellikler üzerinden açıklamıştır. Kadınlar için kullanılan tanımlamalara baktığımızda bunlar olumsuz yargılardır. Bu özellikler unutkan (8 kişi), geveze (3 kişi), kıskanç (3 kişi), özentili (1 kişi), detaycı (2 kişi), gerçekçi değil (1 kişi), dedikodu (1 kişi), korkak (2 kişi) ayrıca adet görüyor olması nedeniyle zayıf (3 kişi) ve fiziksel olarak zayıf (2 kişi) şeklinde ifade edilmiştir. Erkek için ise hep olumlu özellikler sıralanmıştır. Dürüst (1 kişi), hafızası kuvvetli (3 kişi) daha insancıl (1 kişi), öngörüsü yüksek (1 kişi), güçlü (3 kişi), mantıklı (3 kişi), gerçekçi (1 kişi), adil (1 kişi) objektif (1 kişi) şeklinde sıralanmıştır.

ay bak şartlar onu ne hale getirmiş der (kadın). Onun için evet ikide bir olmalı bence, evet, evet.” (32, DİB, Evli van).

“Kadın taraflı davranabiliyor”

Kadının duygusal yapısının adil davranmasının önünde engel teşkil ettiği bu nedenle bu şahitlikte bu ayrımın doğru olduğu belirtilmiştir. Bu durumun kadınların idareci olduklarında da gözlemlendiği kadınların kendi arkadaşlarına daha tarafgir olabildikleri bunun da adil olmaktan uzaklaştırdığı anlatıldı.

Şeyma: “Allah erkeği daha baskın karakterde yaratmış. O yüzden ruhsal açıdan böyle bir şeyi var yani. Bayan fitraten daha hassas olduğu için duygularına yenilebilir.”

P.D.: “Okulda bir şey olsa erkek arkadaşların senden daha mı iyi düşünür?”

Şeyma: “Yani şöyle işte mesela sen daha bir çocuğun duygusal durumunu düşünüyorsun onun annesi şöyle babası şöyle, insan daha bir şefkat kollarını görerek düşünüyor.”

P.D.: “Bir üstünlük değil midir o zaman?”

Şeyma: “Üstünlük de işte doğru karar vermede bazen insanın basireti bağlanabiliyor. Yani şey olarak düşünüyorsun duygusal değerlendiriyorsun. Zaten kadındaki bu duygusallık yönünü aldığımızda da zulüm olduğunu görüyorum ben. Bayanın idareci olduğu yerlerde illa ki bir sıkıntı olabiliyor. Taraflı davranabiliyoruz. Bazı arkadaşlarını kayırırken bazılarını şey davranabiliyor. Erkek de yapıyor ama kıyaslandığında daha az oluyor bu da işte bayanın yaratılışından kaynaklanıyor. Duygusal yönünün ağır basması kararını etkiliyor.” (28, MEB, Evli, İzmir).

“Bir kadın bir kadının şahitliğine ne kadar emniyet eder ki?”

Şahitlikteki farklılık kadının olumsuz görülen özelliklerine bağlamakta ve katılımcı, idareci, yönetici kadınların kendisi hakkında vereceği kararlara güvenmeyeceğini açıklamaktadır.

Sema: “Kadının fitraten duygusal bir yapısı olduğundan dolayı acaba şey yapabilir mi zaaflı düşünebilir mi ha belki bu anlamda yaratılıştan kaynaklı duygusal bir bakış açısından ikinci bir şahide gerek olur mu biraz bence şöyle de düşünmek lazım. Bir kadın bir kadının şahitliğine ne kadar emniyet eder ki? Ben kadın olarak bir kadın hemcinsim benim hakkımda şahitlik yaptığında kıskançlık bir takım işte ben yolda bile yaşıyoruz bunları kapalı bir kadın başka bir kapalı kadın gördüğünde gülümseyerek selam vermek yerine rakip olarak görüyor bu ne giymiş acaba ne yapmış acaba falan diye. Kadının kadına şahitliği konusunda belki diğer olaylarda değil de kadınlar biraz daha böyle fattan bir yapısının olduğunu düşünüyorum yani.

P.D.: “Erkeklerde yok mu diyorsun öyle bir yapı?”

Sema: “Erkeklerde ben ilahi tarihsel baktığımızda yani hep oyuna gelen erkekler oldu bir şekilde ondan dolayı biraz daha böyle saf düşündüklerini düşünüyorum. Bu onların zeki olduklarından değil de ikircikli düşünmediklerinden kaynaklandığını düşünüyorum. Normal hayatta da bu böyledir.” (29, DİB, Bekar, İzmir).

Şahitliği kadının olumsuz gördüğü özelliklerine bağlamakta ve kadınların kendisi hakkında vereceği yargılara güvenmeyeceğini açıklamaktadır.

Ayşegül: “Onu da bize şöyle öğrettiler okulda. Kadınların zekâları biraz daha işin ayrıntılarına kaçtığı için erkekler kadar mantıklı, hani olayı durumu değerlendirmeye yönelik değildir bayanların. Atıyorum şu kapıdan iki kişi girse bir şeyler anlatsa, odadaki erkekler anlattığı şeye odaklanır. Yan bu %90 böyledir ama bayanlar hem söyledikleri şeye bakarlar hem de giyim kuşamına bakarlar.

P.D.: “Bir üstünlük değil midir o zaman hani kadın daha çok şeyi hafızasına alıyor.”

Ayşegül: “Üstünlüktür evet hani şu anlamda üstünlüktür siz farklı bi bakış açısına sahipsinizdir ve inanılmaz bi hayal gücünüz vardır bu üstünlüktür. Güzel bi yazar olabilirsiniz ama bazen de dezavantajı olur. Yani işinize kanalize olamazsınız, kıyafetine göre değerlendirirsiniz. Ben karşımda mülakatta bayan hoca oldu mu korkarım işte. Yani değerlendirmesinde kesinlikle yanılır bence. Genellikle bayanların olduğu mülakatlardan geçmem mesela yazılısından yüksek alırım.” (25, MEB, Bekar, Van).

Katılımcı öğretilendiğini söylediği şeyleri kendi aleyhine de olsa kabullenmektedir. Hatta kadında olduğunu düşündüğü daha fazla şeye dikkat etme gibi üstünlük sebebi sayılabileceği bir vasfı doğru ve isabetli karar verme açısından eksiklik olarak görmektedir. Yukarıdaki üç örnekte de katılımcıların hemcinslerinin yargısına güvenmeyeceğini söylemeleri sosyal hayatta kadınlar hakkındaki olumsuz cinsiyet algısının sürdürülmesinde kadınların katkısını göstermektedir. Kadınlar sürümdeki ataerkil söylemden etkilendikleri gibi kendi aleyhlerine de olsa bu öğretiyi içselleştirip yeniden dolaşıma sokarak sürmesini sağlamaktadırlar.

“Kadınlar çok konuşuyor, konuştuğu bir şeyler ekliyoruz”

Şahika bunu polemik konusu yapmadığını kendisi için dövülme boşanma ya da miras konularında olduğu gibi sorun yapılacak bir konu olmadığını söylemekte ve bunu kadının fitratına bağlamaktadır. Konuşmanın başında erkeklerin de çok konuştuğu söylediği halde sonrasında bunu kadına has bir zaaf olarak tanımlamakta ve şahitlikteki durumunun sebebi olabileceğini ifade etmektedir.

Şahika: “Kadınların çok konuşuyor olması gibi şeylerle değerlendiriyorlar. Psikolojik bakımdan bilimsel veriler olarak değerlendirildiğinde dilsel gelişimi inceleyen akademisyenlerin çalışmalarına baktığımızda kadının günlük kelime sayısı 7000 iken erkeğin 2000’lerde kalıyor. Erkeğin fitratı böyle bizimki böyle biz konuşarak yaşayan varlıklarız.

P.D.: “O zaman daha iyi anlatamaz mı insan ayrıntıları verince?”

Şahika: “Mümkün amma şu var kulaktan kulağa oyun oynardık küçükken en son biz bile anlamazdık ne çıktığını biz de anlamazdık. Oyun haline getirmiştik küçükken. Ama kadınların birçoğunun yaptığı şey bu konuştuğu bir şeyler ekliyoruz. Amacımızı aşan kelimeler kullanabiliriz, bizim anlam vermek istemediğimiz veya istemeyeceğimiz şeklide konuşabiliriz biz bayanlar diye düşünüyorum. Yani böylelerine şahit oldum.” (24, MEB, Bekâr; Van)

“Kadınlar unutkan... Çok kolay yalan konuşabiliyorlar”

Nazife çok güçlü bir babaya sahip olduğunu ifade etmektedir. Babanın erkek ve kız arasında ayırım yapmadığını ifade etmektedir. Şahitlik meselesini baba üzerinden değerlendirmekte bundan rahatsız olunacak bir yan görmediğini ifade etmektedir. Babası eski bir erkektir ve eski erkekler dürüsttür. Şimdiki erkekler ise mizaç olarak kadına benzedikleri için katılımcımız onların dürüstlüğü hakkında fikir yürütemeyeceğini söylemektedir. Kadına yüklenen olumsuz özellikler dikkat çekicidir.

Nazife: “Kendimden bilirim. Unutkan bir insanım. Ne bileyim, zihnim bazen biraz oyun oynayabiliyor. Bayanların içinde buldukları o bakış açısını biliyorum erkeklerin bu konuda bünyelerinin çok daha sağlam olduğuna inanıyorum. Kadınlar çok konuşmayı severler. Konuşmaya yoğunlaştığında da farklı fonksiyonların biraz daha arka planda kaldığına inanıyorum ben kadında. Erkekler biraz daha hatırlama biraz daha dürüstlük bazında biraz daha hani yalan, dikkat ederseniz kadınlar çok kolay yalan konuşabiliyorlar. Erkekler, eski sağlam erkeklerden bahsediyorum yalan konusunda pek şey yapmazlar yani dürüstlük daha fazla ön plandadır. Şimdiki erkekler hakkında bir şey diyemiyorum erkeklerle kadınlar karıştı biraz. Mizaçları yakınlaştı. Ama eski için ben bunu çok rahatlıkla söyleyebilirim. Ben gocunmuyorum rahatsız olmuyorum ben kendim için söylüyorum ben bir erkeğin şahitliğiyle benim şahitliğim yan yana gelse kabul ediyorum benim yanımda birinin olmasının, tasdik eden birinin olmasını, bakın tasdik eden bir kişi daha. İki kişi birbirini tasdik edecek olması çok önemli hatırlanması açısından. Onların (erkeklerin) bakış açısı bence çoğu zaman daha insancıl. Mesela biz bayanlar kıskançlıktır, özentidir bu tarz duyguların peşinde koşan Erkeklerde bunu çok fazla göremezsiniz. Ayakları biraz daha sağlam basar. Benim ailemde bu böyledir. Annemde ve babamda da bunu görebiliyorum. Babam bakar ama bir pencere açar, ben o pencereden bakamamışım görememişim. Böyle bir pencereden haberim yok. Dikkatimi çeker bak bide bu var der. Niye düşünemedim diye kendimi kınarım. Allah onu öyle yaratmış demek ki. O bir şahit. Ama ben anca kendim gibi birinin beni desteklemesiyle tamamlanabiliyorum” (34, MEB, Bekâr, Van)

“Kadın dedikoducudur”

Cemile: “Şahitlik konusunda da (1 erkek 2 kadın) ben ayete sonuna kadar katılıyorum. Onun da mantıklı mi dayanağı olduğunu düşünüyorum. Kadınların daha duygusal davranması, akıllarında birçok şeyin olması, erkekler biraz daha şey, pata pat söylüyorlar kadınlar daha hissi davranıyorlar. Öğretmen odaları kadın dolu, yaşadıklarımıza şahit olduklarına, hemcinsimin yaptıklarını gördükten sonra kesinlikle kabul edilir (1 erkek iki kadın) derim. Yani çok duygusal olarak hareket ediyorlar. Arkadan konuşulma çok fazla. Bilmiyorum ben mi sadece böyle düşünüyorum ya da genelde mi öyledir. Erkek arkadaşlarla sohbet ettiğinde işte futbol muhabbetidir işte maçı anlatır işte siyasetten az çok konuşur. Ama hanımlarda bunun kıyafetidir bunun yaptığıdır bunun sınıfında işlediğidir şudur budur o kadar günaha dedikoduya maruz kalıyorsun ki diyorsun yani hiç olmadık şeyi varmış gibi anlatan arkadaşlara ben şahit olduğum için.” (28, MEB, Evli, İzmir)

Katılımcılardan bir kısmı kadını olumsuzlanan özelliklerle erkeği ise olumlanan özelliklerle tanımlamışlar ve bu olumsuz özelliklerinin kadının şahitlikteki konumlandırılışın sebebi olduğunu ifade etmişlerdir. Kadınlar kadınlık özelliklerini

negatif yönde açıklamışlardır. Bu kadının birey olarak kendini inşasında kendi önyargıları da dâhil çok büyük bir toplumsal önyargı ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

4.3.3.1.3. “Cinsiyetler Arası Farklar Kalmamış”

“Öyle bayanlar var ki erkekten daha akılcı mantıklı düşünüyor”

Kadının şahitliğinin bir erkek iki kadın şeklinde olmasını kadının cinsiyeti bağlamında değerlendirip bunun kadının biyolojik ve duygusal farklılığının doğal bir sonucu görenler yanında bunun cinsiyete bağlamanın yanlışlığını ifade edenler de olmuştur. Kadında ifade edilen zaaf olarak gösterilen durumlar erkeklerde de görülebilmektedir. Bu da şahitlik konusunu anlamlı bir açıklamaya kavuşturmayı zorlaştırmaktadır.

Seza: “Ben eksiklik hissediyorum acaba gerçekten diğer konularda kurtarabiliyorum da bu şahitlik konusunda eksiklik hani diyorum sırf duygusallıktan ötürü mü hani? Deniyor ki bayanlar duygusaldır mantıklı düşünemez falan ama öyle bayanlar var ki erkekten daha akılcı, mantıklı düşünüyor böyle ayırt etmek cinsiyete bağlamak doğru değil. Bu ayetler benim hep çıkmazlarda kaldığım ayetler. Ben bu şahitlik konusunu duygusallık olarak yorumlayabilirim. Kişilik özelliği olarak daha hassas daha böyle belki baskıya maruz daha korkak bir yapımız var şahitlik durumunda biliyorsunuz mahkemelerde zorlamalar baskı tehdit biz belki bunları kaldıramayacağımız için kişilik olarak yapı olarak belki erkekler buna daha müsait olduğu için. Ama günlük hayatta benim şahitliğimi yarım saymalar kabullenemem.” (31, MEB, Evli, Van)

“Günümüzdeki kadınlar değişti”

Kadın ve erkeklerin çok da farklı olmadığı günümüz şartlarında benzeştikleri bu nedenle bu meseleyi cinsiyete bağlı davranışlarla açıklamanın tatmin edici bir açıklama olmayacağı dile getirildi.

Hacer: “(Şahitlik) İkiye bir tabi ki. Bilemiyorum o da biraz ihtilafli bir konu yani hani kadının duygusal olduğu şeklinde açıklıyorlar; duygusaldır, o anlık hisleriyle hareket edip doğruyu söylemeyebilir veya gizleyebilir diyorlar. Ama erkeklerde de aynı şey olabilir aslında duygusal olarak kadınlar daha duygusal ama günümüzdeki kadınlar değişti. Yani bilmiyorum erkekler daha şeyler merhametli daha duygusallar kadınlar daha sertleşti. Çalışanlar için söylüyorum bunu da bilmiyorum cariyelik gibi orada da biraz şey var” (35, MEB, Evli, Van)

Bu katılımcıların işaret ettiği gibi cinsiyetleri iki ayrı kutba yerleştirmek ve belli davranışsal tepkileri cinsiyetle irtibatlandırmak gittikçe güç bir hale gelmektedir.

“Ne erkekler var onların lafına mı bakacağız”

Kapasite olarak kendinden aşağı erkekleri görmek şahitlik konusundaki kadın iki erkek bir şeklinde düşünülen formülü sorgulamaya itmektedir.

Zekiye: “Kadın iki erkek bir bire iki yine belki şeyden dolayı olabilir bu kadınların hassas davranmadığından dolayı olabilir. Ama ne erkekler var şimdi lafına mı bakacağız yani onların.” (28, DİB, Evli, İzmir)

4.3.3.2.Cinsiyet Rollerini Temelli Açıklamalar

Dönemin şartlarına bağlı olarak, kadının toplumsal cinsiyet rolleri, şahitlikte kadın ve erkek için iki ayrı derecelendirme yapılmasının bir nedeni olarak değerlendirildi. Bu görüş üç farklı amaçla kullanılmıştır. (1)Şahitlikle ilgili sınırlandırmanın sadece ticaret gibi belli konularla sınırlı olduğunun delili olarak (2)Kadının şahitliğinin ikiye bir olmasının isabetliliğinin delili olarak. (3) Dönemsel şartların bir uygulaması olduğunun ve artık uygulanamayacağının delili olarak.

“Doğum olayında bir kadın şahit yeterli”

Kur’an’daki şahitliğin İki kadın bir erkek şeklindeki belirlenmesinin sadece erkeğin daha çok bileceği varsayılan alanlarla sınırlı olduğu pek çok katılımcı tarafından açıklamalarına destek olarak kullanıldı. Kadın eğer o alanın uzmanı ise tek başına bile şahitlik yapabiliyordu. Sütkardeşliğinde emme olayının tesbitinde ya da doğum gibi bir mevzuda kadın şahitliği tek başına da olsa geçerli olabilirdi. Çünkü bunlar kadınsal alanlardı ve erkeğin bilmesi beklenemezdi.

Azize: “ (Şahitlik) İkiye bir yine yani. Ama ayet, yani biz ayetleri zamana göre değişmesi mümkün değil. Yani ki bir diyor orda da şey diyor şahitlik için. Unuttuklarında hatırlatsınlar diye. Yani mesela doğum olayında bir kadın şahit yeterli mesela. Doğum yaparken birisi, başka bir erkeğin girmesi beklenemez. Doktor olabilir mesela ama böyle durumlarda kadın şahitlik edebilir. Mesela emme, emmeme olaylarında kadın şahitlik edebilir. Bir kadın görmüşse sadece diyelim, annelik veya sütkardeşliği belirleneceğinde. Uygulamaz değil mesela.”

P.D.: “Bir nikâh şahidi olarak ne yapabiliriz?”

Azize: “İki erkek diyor o zaman bir erkek iki kadın mesela bulabiliriz veya 4 kadın bulabiliriz. Şahitlik çok zor bir iş. Diyelim birisi öldü, öldürüldü. Herkes şahit olmamak için kaçır. Erkekler bile kaçırırsa burada kadınlara gerek var mı veya kadınlar onu taşıyabilir mi diyor? Veya onun dışında nasıl olabilir?”

P.D.: “Şöyle düşün sen mağdur edildin. Karşıdaki erkek senin karşına şahitlik ediyor, ama seninki yarım sayılıyor. Bunu kabul eder misin?”

Azize: “Yani normal olarak düşündüğümüzde kabul edilmez gibi geliyor ama”

P.D.: ”Nasıl aşarız?”

Azize: “ Onu bilemiyorum.” (31, MEB, Evli, Van)

“Kadın uzmansa her konuda tek şahit olabilir”

Şahitliğin Kur’an’daki belirlenmesinin ticaret gibi içinden çıkılması güç konularda olduğu günümüzde bunun cinsiyetle değil mesleki tecrübe, yetkinlik uzmanlaşma gibi kriterlerce belirlenebileceği Tansu Çiller örneği ile açıklanmıştır. Dolayısıyla fark erkeklerle kadınlar arasında bir ayrımcılık değil kadınlarla kadınlar arasında mesleki tecrübe farkından doğan bir eşitsizliktir.

Azime: “Kesinlikle bunun üzerinde çok düşündüm. Neden iki şahit yani bu, niçin, nedendir biliyor musunuz? Ölçü çetrefilli konularda ticari mevzulardadır. İki kadın bir erkek ya da çok böyle dikkat ayrımı gerektiren bazı hususiyetlerdedir. Neden bunu söylüyorum mesela elektrik tellerine bağlantıları konusunda eşim bana göre o kadar iyi ki benim o dikkatim yok neden çünkü benim bakışım ona göre değil, erkek fitratı buna daha yatkın. Siz ticari bir mevzuda, kim ne kadar aldı, ne zaman ödeyecekti bunları bir erkek buna daha yatkın. Bütün kadınlar için bu söz konusudur demiyorum. Eger alanında, hatta hiç unutmuyorum bir dersimizde o zaman Tansu Çiller başbakandı. Hocamız demişti ki; bu kadın ekonomide profesör. Kadın ekonomi profesörü, kim diyebilir bunun yanına bir şahit daha gerekir? Anlatabiliyor muyum doğru anlamak lazım. Genel sıradan bir kadından bahsediyorsanız kadınların genel dikkatleri ilgileri bu tür ayrıntı konular üzerine değildir. Ama mesela bir doğumda kesinlikle iki kadın şahit aranmaz. Bir kadın yeterlidir. Yani erkekleri ilgilendirmeyen mevzularda kesinlikle tek kadın şahit yeterlidir, bu manada da İslam’ı doğru anlamak lazım.” (35, DİB, Evli, Van)

“Ayet sadece ticaretle ilgilidir”

Bu katılımcı bir başka ayeti delil getirerek şahitliğin sadece ticaretle sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Bahsettiği ayet Nur suresinin 8-9. ayetleridir. Başka

(Nur:8-9)Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah’ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır.

Meral: “Bu ayet ticaretle ilgilidir kadınların çok hemhal olduğu bir konu değildir.(...) Bu konulara erkekler daha ilgili olduğu için ayette o şekilde bahsedilmiş. Kişinin bire bir yaşadığı bir olay olduğunda bire bir şahitlik önemlidir lanetleşme konusu böyledir. Ben yaşadım ben şahitlik ediyorum ben inkâr ediyorum şeklindedir. Erkekler yoksa zihinsel kapasite açısından kadından daha üstün değildir bu konuya ilgi ve yakınlıkla ilgilidir. Kadın ticaretle uğraşıyorsa da ayetin hükmü kalkmaz. Okul ortamında böyle bir şahitlik durumu olsa iki kadın şahit olması gerekliliğini kabul etmem.” (36, MEB, Evli, Van)

“Günümüzde bu şahitlik konusu bu şartlarda uygulanamaz”

Geçmişte kadının sorumlulukları sebebiyle onu koruma amaçlı bir uygulama olduğu bugün için böyle bir durum söz konusu olmadığı için değişmesi gerekliliği dile getirilmiştir.

Mehtap: “Alında ben bunu araştırdım. Kadın ev ile meşgul olduğundan dikkatleri farklı alanlara yayıldığından unutmalarını engelleme adına iki erkeğin bir kadına denkliğini söylemiş. Kadının alçak düşürülmesi söz konusu değil destek söz konusu. Yoksa erkekler zihinsel kapasite olarak üstün değildirler. Kadının o kadar çok yükü var ki bu ondan yük hafifletilmesidir. Günümüzde bu şahitlik konusu bu şartlarda uygulanamaz. Mesela ben bugün böyle bir durumla karşılaşsam kabul etmem meslektaşlarım arasında. Günümüzde her şey değişime uğruyorsa bu da değişime uymalı.” (34, MEB, Evli, Van)

4.3.3.3. Yapı Temelli Açıklamalar

Kadının şahitliğinin sınırlandırılmasını bazı katılımcılar dönemsel şartlara bağladılar. O dönemin sosyal hayatın yapısı içinde kadınlar sosyal hayatın dışında oldukları için böyle bir sınırlamaya gidilmiştir ve bugün için böyle bir sınırlama söz konusu olamaz. Bu konu ile ilgili ayetler yorumlanmalı ve reforma gidilmelidir.

“Var olmadığınız bir yerde iki kişi olsa bile var olmanızı sağlayan bir olay”

Kur’an’ın içinde bulunduğu toplumsal şartları göz önünde bulundurarak cinsiyet rollerinde toplumun kabul edebileceği kadar bir değişiklikte ve iyileştirmede bulunduğu şeklinde bir yaklaşımda bulunulmuştur. İslam’ın kadın için hedeflediği son yer şahitlikte olduğu gibi ikiye bir durum değildir. Ancak o döneme göre daha iyiye gidenin yolunu açmış görünmez olan kadını o döneme kadar yapılabileceği kadar görünür kılmıştır. Bu aynen kölelik yorumlarında olduğu gibi son nokta da değildir.

Göknur: “Şahitlik meselesi böyle yani hiç bir şekilde sizin var olmadığınız bir yerde iki kişi bile olsa var olmanızı sağlayan bir olay.”

P. D.: “Bir üst noktaya taşıdı diyorsun, peki daha eşitlikçi bir noktaya niye taşınmadı bire bir noktasına niye taşımadı?”

Göknur: “Ben o dönemdeki toplumun zihniyet olarak çok geri olduğunu düşünüyorum. Tamam reform yapabilirsiniz değişiklikler oluşturabilirsiniz ama bu oluşturduğunuz değişikliklerin miktarının da toplumun kabul edebileceği miktar olması gerekiyor. Yani bence bu ayarı miktarı rab çok iyi belirlemiştir diye düşünüyorum.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Bir başka katılımcı bunu o dönemde kadının sosyal konumuna bağlı olarak açıkladı. Bu etkenlerden birisi idi. Günümüzde yapı değişmiş kadının rolleri değişmişti.

Sema: “O dönemdeki kadın profilini düşünecek olursak o dönemde kadın işte dört duvar arasında hiç bir şeyle bağı olmayan sosyal hayatta yeri olmayan kadına sorsan yani tek

bir kadına elbette ki o şahitlik konusunda bir şey söyleyememesi çok normal zaten çünkü öyle bir sosyal hayatı yok ama günümüzde kadının bu anlamda sosyal hayatının içinde o da farkında o da biliyor yani bence şu dönemin kadınıyla o dönemin kadını bire bir olarak ben kıyaslamayı uygun bulmuyorum yani. Çünkü o dönemdeki yaşayışta kadının gerçekten iki kişinin bir şahit yerine geçmesi bana çok normal geliyor zaten. Yok, yani sosyal hayatta yeri yok evinden işte toplum hayatının dışına atılmışlığıyla çok normal olayların dışında kalması ve iki kişinin şahitliğinin anca bir etmesi. Bu kadının aklının azlığına falan delalet etmiyor benim açımdan o dönemdeki kadının yerinden kaynaklandığını düşünüyorum ondan dolayı.” (29, DİB, Bekâr, İzmir)

“Allah haksızlık etmez o dönemin şartları içinde değerlendiriyorum”

Bir katılımcı günümüz şartlarında kadının mağduriyetine ya da ikinci sınıf gibi görünmesine yol açacak bir hükmün var olduğunu düşünmenin Allah’ın adaletinden şüphe etmek anlamına geleceğini bunun da Allah’a haksızlık olacağını söylüyordu. O nedenle ayetleri dönemsel şartları içinde değerlendiriyordu. Bu varoluşçu feminizmin söylemleri ile uyuşan bir söylemdir. Tanrının adaletine güvenmek ve dünyada kadına zulmedilmesine sebep olacak bir hüküm vazetmeyeceğine inanmak

Şaziye: “Şahitlik konusu aklıma takılır.

P.D.: “Neden kadınlar zeki değil mi.?”

Şaziye: “Valla bizim okulun en zekisiydim. Zor işte bunlar. O konuda da ben Allah’a hiç haksızlık etmiyorum. Bence aslında haksızlık değil de olayı hep o dönemin şartları içerisinde değerlendiriyorum genel olarak. Allah’a, haksızlık etmeyeceği inancına sahip olduğum inandığım için böyle düşünüyorum.” (29, MEB, Nekar, Van9

Fahriye: “(Şahitliği) Aynı görüyorum ben erkeklerle kesinlikle ikiye bir fark bile görmüyorum. Şimdi kadın iki olması da şundan olabilir. O dönemde kadın çok sosyal hayatın içinde olmadığı için olaylara çok yakinen tanık olmuyordu tabii ki. Tabii çok normaldir iki kadının şahitliğinin istenmesi belki o dönemde ama şimdi kadın o kadar çok sosyal hayatın içinde ki her şeyi biliyor anlıyor kavırıyor yorumluyor. e niye ikiye bir olsun ki kadının aklı erkeğinkinden kıt mı?

P. D. “Kıt mı?”

Fahriye: “Kesinlikle değil” (29, MEB, Evli, İzmir)

“Yeniden yorumlanmalı”

Değişen sosyal yapıda eski hükümlerle yola devam etmek çelişki yaratıyorsa yeni hükümler ihdas edilmeli çelişimde yola devam etmenin bir yolu bulunmalıdır.

Kadriye “Şahitlik konusunda da şu anki koşullar bence hani şahitlik konusu miras konusu ve benzeri konularda İslami olarak bence İslam âlimlerinin yeni yorumlamasına ihtiyaç var diye düşünüyorum. Şu günümüz şartlarına göre Kur’an’ı Kerim’de açık ayetler yorumlanmaz ama hani bazı hususlarda İslam âlimlerinin şu şudur şöyle yapılması gerekir diye açıklama olması gerektiğini düşünüyorum. Şahitlik böyle.” (32, Evli, MEB, İzmir)

“Kur’an’ın evrenselliği için dinde reform gereklidir”

Bazı Katılımcılar Kur’an’ı ve İslam Dini’nin evrenselliğini öne sürerek yeniden yorumlanması gerekliliğini öne sürüyorlardı. İfade edilen şey reform gibi görünse de kastedilen dinin aslında değişikliğe gitmeden dinin ihyasıdır.

Emine: “Hepsinin temelinde aynı şey var Allah’ın koyduğu hüküm buysa bir hikmeti vardır, doğrudur, böyledir diye ama dediğim gibi belki o günün şartlarına göreyse bugünün şartlarına göre değiştirilebilecek bir şey varsa bu da olabilir. Çünkü hep anlatıyoruz İslam evrenseldir zamanı, mekânı şeydir hitap eder diyoruz. Kesinlikle o reformun yapılması gerekir. Yani insanı bu çelişkiden kurtarması için belki çok radikal geliyor size ama.”

P.D.: “Yani dinde bir reform mu?”

Emine: “Kesinlikle yani onlar yorumlanabilecek şekildeyse yorumlanabilir şey yapılabilir. Ayete göre veya hareket edilebilir. Mezheplerin çıkışında da o var ya biraz herkes kendi yapısına göre kendi düşüncesine göre tercih etmeye çalışıyor.” (29, MEB, Evli, İzmir)

4.3.3.4. İkili Yapıdan Kaynaklı Sorunlar: Türkiye’de Yaşıyor Olmak

Türkiye’de kadınların hukuksal(yasal) statülerin dini statülerinden farklı olduğu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de yaşıyor olmak Müslüman kadın için bazen dezavantaja sebep olurken bazen de avantaj sağlayabilmektedir. Çünkü 1926 da medeni kanununun ona verdiği ve 2002 deki düzenlemelerle onu erkeklerle eşit hale getirerek sağlanan yasal düzenleme ve haklar varken diğer taraftan eşitlikten ziyade farklılıkları gözeterek kurgulanan dinin sunduğu şer’i düzenleme ve haklar. İki alanın birbiriyle çelişen, çatışan talep ve uygulamalarının Müslüman kadın üzerinde yarattığı baskı çoğu zaman günlük pratiklerde de ortaya çıkabilmekte kadını seçenekler arasında arafta bırakabilmektedir.

“Ya şahitliğim geçersizse”

Medeni hukuka göre kadın erkek şahitlikte eşittir. Nikâh için de gerekli olan şahitlikte cinsiyete bakılmaksızın iki şahit yeterli olmaktadır. Selma, medeni hukukun ona verdiği hakla tek başına şahit olabilmektedir. Ancak şer’an tek başına şahit olup olmayacağını endişesini taşımaktadır. Üstelik şahitlik yapması istenen yer bir yuvanın temelini atılacağı nikâh törenidir. Şahitliği geçersizse şayet dinen başkalarının da günahına girilecek bir durum söz konusudur. İki uygulama arasında Müslüman kadın araftadır. Ne tam laik ne tam Müslüman’dır. Olabildiğince laik olabildiğince Müslüman’dır.

Selma: “Şahitlik de yine o zamanki kadına hak verilmemesi insan olarak görülmediği için adam etmiyor diye hatta bunla ilgili daha önceki şeylerde de örnekler görüyoruz ben mesela ikilemde kalır mıyım hata yapar mıyım diye geçende bir şahitlik nikah şahitliğinde buldum bir öğrencimin ve dedim ki yanımda birisi daha olsun. Yani tek benim imzam olmaması gerektiğini yani tek benim imzam oluyor ama ben bir şahit daha istedim yanıma.”

P. D.: “Niye?”

Selma: “Bir kişi daha bulunsun diye o sırada vicdanım o şekilde söyledi bana oysaki o orda bir imza herkes kabul ediyor alan almış satan satmış belli olmuş her şey. Ama imza atarken bir bayan daha, yeğeni vardı yeğeni ile ikimiz birlikte imza attık.

P.D.: “Diğer şahit bir erkek miydi?”

Selma: “Evet”

P.D. “Ve siz iki kadın olarak mı geldiniz bunu dini bir şey olduğu için mi öyle istediniz?”

Selma“Evet”

P. D.: “Öyle mi düşünüyorsun senin şahitliğin geçersiz midir?”

Selma: “Hayır ben tek başıma şahitlik olarak tek şahitliğin bence olur ama başkasının hakkına girmeyeyim diye istemedim. Yani evlenecek olan kişinin nikâhı söz konusu sonuçta. O şekilde iki kişi olarak imza attırdık.” (27, DİB, Bekar, İzmir)

“Bu meseleleri çok sorgulamamamın sebebi Türkiye’de yaşamış olmam”

Göknur, Şahitlik meselesinde geleneksel erkek bakış açısının sorunlu olduğunu yoksa eşitlik anlamında bir rahatsızlık hissetmediğini bunun sebebinin de Türkiye’de laik uygulamalar sebebiyle olabileceğini belirtmektedir. Türk kadını bugün için sınırlayan bir uygulama yoktur. Sınırlamalarla karşılaşıldığında belki şer’i olduğu söylenen uygulamalara karşı çıkılabilecektir.⁹⁶

Göknur: “Bunun(şahitliğin) gelişmiş şeklini görüyorum şu anda da belki rahat etmemin sebebi, bu meseleleri çok sorgulamamamın sebebi Türkiye’de yaşamış olmam Suudi Arabistan’da yaşasaydım daha isyankar hale gelebilirdim.” (29, MEB, Bekar, Van)

Neslihan: “Şeri bir devlette yaşamadığımız için bu sorunları yaşamıyoruz ya yani şu günkü anayasamızda eşit olduğu için hani böyle sorunlarla yaşamadığımız için nasıl düşündüm onu bilemiyorum kestiremiyorum, yaşanmadan da zor bunlara cevap vermek.” (35, MEB, Evli, İzmir)

⁹⁶ Türkiye’de kadınların seyahat özgürlüğünü kısıtlayan bir düzenleme yoktur. İslam Ülkesi olan Suudi Arabistan’da ise kadınların eşlerinin ya da babalarının izni ile seyahatine izin verilmektedir. Başörtülü yazar Nihal Bengisu Karaca’nın Suudi Arabistan’a yapacağı ziyarette böyle belge talep edilmesi ziyaretin iptaline sebep olmuştur. <http://www.haberturk.com/dunya/haber/197627-erkeksiz-gelme> Erişim: 14.07.2013 Yine dinen haram görülen kürtajın hukuken de engellenmesine yönelik çıkarılacak yasa bireysel hak ve özgürlüklerin ihlali görülerek İlahiyatçı yazar Hidayet Şefkatli Tuksal gibi İslami çevreden kadınlarca da eleştirilmiştir. <http://www.farklihaber8.com/haber/ilahiyatci-yazardan-kurtaj-tepkisi/tartisma/20125.aspx> Erişim: 14.07.2013

Katılımcının dikkati çektiği nokta Türkiye’de müslüman kadının durumunu değerlendirme noktasında hayati önem arzden bir özelliktir. Çünkü kadın küresel dünyada onu eşitsizliğe ugradığı duygusuna sevkedecek engellemelerle en azında resmi alanda başörtüsü yasağı dışında çok fazla karşılaşmamaktadır. İslam ülkelerindeki dini kaynaklı olduğu söylenen uygulamaların mesela İran’da kadınların belli mesleklere girişinin yasaklanması, Suudi Arabistan’da kadınların araba sürmesinin yasaklanması, Afgansitan’da sokağa erkeksiz çıkmasının yasaklanması gibi uygulamalar Türkiye’de bir kadının karşılaşmak zorunda kaldığı eşitsizlik durumları değildir.

“Türkiye’de yetiştiğim için şahitliğim yarım sayılsa kabul etmem”

Esra yine bu ikili yapıya işaret etmekte Türkiye’de olduğu için şahitlikte eşit uygulama olduğu için kendisinde bir sıkıntı yaratmadığını belki dini hukukun yürürlükte olduğu bir ülkede yetişse tek kadının şahitliğini belki de uygun görmeyeceğini belirtmektedir. İçinde bulunulan ülkenin kadının algısını şekillendireceği muhakkaktır. Katılımcı kadının hak arama taleplerinin ne kadar içinde bulunulan coğrafyanın şartlarına bağlı değiştiğinin önemini gözler önüne sermektedir. Kadınlar neyin eksiliği bilgisine sahipse talepleri de ancak o kadar olabilmektedir. Kadın bilinçliliği ne kadar geliştirilirse durumunun, yerinin farkına ne kadar varırsa ve ulaşabileceği yerler hakkında ne kadar bilgilenirse talepleri buna göre şekil almaktadır.

Esra: “İki kadın bir erkek olması lazım diyorlar. Şu anda mesela resmi nikâhlar yapılıyor hatta iki tane kadın bile oluyor.”

P. D.: “Geçersiz mi o nikâhlar?”

Esra: “Geçersiz değil o nikâhlar sonuçta ama İslamiyet’e uygun değil görünüyor. Yani öyle görünüyor. Hukuk uygulanmıyor şer’i hukuk uygulanmıyor Türkiye’de uygulanmadığı için de resmi nikâh yapılıyor. Şahitliğim yarım kabul edilse kabul etmem. Ama şu an Türkiye’de olduğum için etmem. Böyle yetiştirildim her halde ondan etmem. Bu toplum hukukuyla yetiştirildim manasında söylüyorum, belki o hukukla yetişseydim derdim ki hayır benimki kabul olmuyor iki kişi lazım iki kadın lazım derdim.” (31, DİB, Evli, İzmir)

İkili hukukla yaşamaya alışılmaktadır. Mümkünse ikisi buluşturulmakta bu mümkün olmadığında yürürlükteki kanuni uygulama esas alınmaktadır. Bu pragmatist bir yaklaşıma işaret etmektedir. En az zarar ile mesele götürülmeye çalışılmaktadır. Bir diğer husus bu konuda âlimlerin soruna çözüm üretmesinin istenmesi çözüm aramaktan uzak durulması, problemleri bir alan görülse de düşünmekten kaçınılmasıdır. Bu tavır pek çok katılımcının yaptığını söylediği bir tavidir. Çözüm üzerine düşünmeme de etkili

olan bir neden kendilerini müçtehid tanımlamasından uzakta görmeleri ise bir diğer nedende sorunla baş etmek mümkün çılamıyorsa bunun yarattığı bilişsel uyumsuzluk(Festinger'in kuramı) problemi öteleme, görmezden gelme, erteleme sorundan mümkün olduğunca uzak durmakla aşılmaya çalışılmasıdır. Yine dinin özel alana çekilmesi söz konusu edilmektedir. Din kanuni uygulamalarla çelişmediğinde kullanılmakta çelişik olduğunda geri çekilmekte özel alanda kanuni uygulamaların erişmediği alanlarda dini uygulama devreye sokulmaktadır.

Aliye: “O zaman hocalarımız bize şunu açıklamışlardı hani unutmama ihtimali söz konusu olur falan diyerek ikiye bir şeklinde olduğu söylenmişti. Hani o dönem için kabul ediyorum ama günümüze baktığımız zaman artık kadınlarda okudu toplumda, aynı yerde erkeklerle çalışabiliyor. Bire bir de olabilir diye zaman zaman içimden geçirmiyor değilim hani niye biz böyleyiz falan oluyor ama o şekilde konmuş. Hani çok da irdelemiyorum hani niye iki de niye bir değil diyerek çok da eksikliğini çekmiyorum dini konular olduğu zaman ikiye bir yapıyoruz zaten ama güncel konular olduğunda veya günümüz hukuku olduğunda bire bir kabul ediyoruz ama dini konularda ikiye kabul ediyorum.”

P.D.: “Nedir o dini konu?:

Aliye: “Hani nikâhtı, şahitlikte bu tür konularda iki bayan bir erkek kabul ediyorum da. Ama günümüzdeki yasalarda bunu kabul etmiyor açıkçası.” (35, MEB, Evli; Van)

4.3.3.5. Değerlendirme ve Sonuç

Tartışmalı bir konu olan kadının şahitliği konusunda katılımcı kadınlar arasında da bir konsensüs yoktur. Ancak Kur'an'da “bir erkek iki kadın şahit bulun” şeklindeki orantılama bilinmektedir. Açıklamalar üç başlık altında şekillenmiştir. Öncelikle kadının biyolojik ve karakteristik yapısının şahitlikte ikiye bir şeklindeki orantılamanın sebebi olduğu aktarılmıştır. Kadının şahitlikteki ikiye bir durumunu açıklamak için regl olması ve duygusallığı ön plana taşınmıştır. Kadınla ilgili tanımlamalara baktığımızda bunlar olumsuz yargılardır. Bu özellikler unutkan, geveze, kıskanç özenti, detaycı, gerçekçi değil, dedikoducu, korkak, zayıf ifade edilmiştir. Erkek için ise hep olumlu özellikler sıralanmıştır. Dürüst, hafızası kuvvetli, daha insancıl, öngörüsü yüksek, güçlü, mantıklı, gerçekçi, adil, objektif şeklinde sıralanmıştır. Kadının biyolojisi kaynaklı kadınlık özellikleri değişmeyeceğine göre Kur'an'ın evrensel hükümler ihtiva eden bu ayetlerinin de değişmesi söz konusu değildir.

Katılımcılardan bir kısmı ailesindeki örneklerden yola çıkarak babasının ya da eşinin kendinden üstünlüğünü ifade ederken bir kısmı da yine ailesindeki erkeklerden yola çıkarak kendi üstün özelliklerini saymıştır. İlk grup kadınlar güçlü erkek

figürlerinin altındaki durumlarını sorgulamamakta ve bundan bir rahatsızlık duymamaktadırlar. Dolayısıyla ayetin hükmünü kendilerini erkek karşısında eşitsiz kıldığını düşünseler de sorgulamamaktadırlar. İkinci gruptaki güçlü ve adil erkek figürünün olmadığı durumda kendi üstün özelliklerinin de farkında olan kadınlar kendilerini ikincil kılacak her türlü yapıyı ve şayet kendini ikincil kıldığını düşünüyorsa şahitlikteki ilgili ayeti de sorgulamaktadır. Kadın ve erkeğin cinsiyet temelli görülen ayırıcı ve belirleyici özelliklerin kalmadığı, cinsiyetlerin adeta iç içe geçtiği günümüzde erkeği üstün kılacak bir durumun da söz konusu olmadığı dile getirilmektedir.

İkinci grup cinsiyet rolleri açısından meseleye yaklaşmıştır. Cinsiyet rolleri ile ilgilidir görüşü iki ayrı düşünceyi desteklemek için kullanılmıştır. İlki bu ayrımın o günün kadının uzman olmadığı ticaret gibi meseleler için bir ayrım olduğu yoksa kadının zaten uzman olacağı doğum gibi bir konuda geçerli olmadığı şeklinde idi. Kadın konunun uzmanı ise dün olduğu gibi bugün de her alanda şahitlikte eşitti. Bir diğer yaklaşım tarzı ise toplumsal cinsiyet rollerindeki değişme ile kadının rollerinin de değiştiği kadının dünkü yerinde olmadığı ve dolayısıyla da onu sınırlayan geçmişte verilmiş bu hükmün de değişmeye paralel olarak değişmesi gerekliliği şeklinde idi. Bu tarihselci bir bakış açısı ile değişimi öneren bir yaklaşım tarzıdır. İlk yaklaşımda eşitsizlik baştan ortadan kaldırılmakta dolayısıyla herhangi bir çelişik duruma düşmek önlenmektedir. Ancak ikinci yaklaşım ikiye bir hükmünü esas aldığı için çelişikden kurtulmak için değişen kadın rolüne yeni hükümler talep etmektedir.

Cinsiyet rolleri ve yapı iç içe olmakla birlikte ilki bireyi öne alarak söze başlamak iken ikincisi toplumu öne alarak söze başlamaktır. Toplumu öne alarak yapılan açıklamalarda o günün toplumsal şartları içinde kadına tanınan bu şahitlik hakkının bile bir devrim niteliğinde olduğu daha fazlasını yapmanın imkan dahilinde olmadığı bunun bugünü sınırlayan bir durum olmadığı ifade edilmiştir. Bu tedricen en iyi ya da mükemmel neyse ona götürecek olan yolun açılmasıdır. Yine dönemsel şartlarda o güne uygun olan bir erkek iki kadın şahitlik uygulamasının bugünün şartlarında da aynen geçerli olamayacağı Allah'ın adil isminden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Adil olan Allah asla kadını ikincil kılacak bir hüküm va'z etmemiştir etmeyecektir. Dolayısıyla bugünkü sosyal yapıya uymayan bu ayetler yorumlanmalı gerekirse reformist bir yaklaşımla kökten bir değişikliğe gidilmelidir.

Modern dünyanın oluşturduğu yeni toplumsal kurallarla yaşıyor olmak tüm Müslüman kadınları din ile dünya arasında uyumsuzluk sorunları ile yüz yüze getirip gerilim yaratırken Türkiye şartlarına özgü farklı bir durum söz konusudur. Bazı İslam ülkelerinde dini hukuk ile uygulamadaki hukuk aynı temelden beslendikleri için çelişmezken Türkiye’de ise ikisinin farklı beslenme temelleri Türkiyeli Müslüman kadını ülkeye özel çelişkilere sokmaktadır. Şahitlikte şayet iki kadın olması gerekliliğine dinen inanıyorsa, geçerli hukuk kurallarında tek şahit olması onu ne yapacağı şahitlik konusunda tereddüde sürüklemektedir. Bu özellikle dinen nikah sahih olmazsa karşı tarafın zina ederek haram işlemesine sebep olunacağı gibi günah algısının kuvvetli olduğu durumlarda rahatsızlık yaratmaktadır. Yine Türkiyeli olmanın kadın için avantaj ya da dezavantaj olarak değerlendirilebilecek bir getirisi vardır. Bugünün Türkiye’inde yaşıyor olmak, geçmişin din anlayışının kadını kısıtlayan uygulamalarından uzak olmayı sağlamıştır. Aynı zamanda Türkiye’de yaşıyor olmak İslam ülkelerindeki din anlayışının doğurduğu cinsiyetler arası hukuksal eşitsizlikten de uzak olmayı sağlamaktadır. Bu Müslüman Türkiyeli kadına iki şey getirmektedir. İstenmeden verilmiş hakların içine doğmuş olmanın getirdiği rahatlıkla dini sembolik bir alana hapsederek onun hükümlerini üzerine hiç kafa yormama. Bir diğeri ise pragmatik eklektik bir tavır geliştirme. İçinde bulunduğu duruma en uygun, en faydalı gördüklerini bir araya toplayarak, yeri geldiğinde hangisini uygun görüyorsa onu kullanma, her sistemin sunduklardan en iyi olarak gördüğünü alma ve kullanma. İkisinin çeliştiği durumlarda da sosyal realiteye öncülük tanıyarak dini gerekiyorsa özel alana hapsedme. Din, din eğitimcisi kadın eliyle de sekülerleştirilmekte, içi yeni yorumlamalarla doldurulmaktadır. Bu elbette dinin geçmiş yorumlarına referansla yapılan bir kıyaslamadır. Bu kıyas göz ardı edilirse denilebilir ki; kadının dinle bütünleşmesi beki tam da budur.

4.3.4. Mirastaki Taksimat ile İlgili Algı

Nisa:10 Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe,, kadının payının iki misli(miras vermenizi)emreder.”

Nisa:12 “Eğer çocukları yoksa karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir... Eğer sizin

çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarıdır. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarıdır.”

Yukarıdaki Kur'an ayetleri miras taksimatı ile ilgilidir. Ve Kur'an'ın bu hükmü cinsiyet eşitsizliğinin sebebi olarak tartışılmaktadır.⁹⁷ Bu bölümde katılımcıların Kur'an'daki miras taksimatı hakkındaki düşünceleri sorulmuş, alınan cevaplar değerlendirilmiştir. Görüş bildiren tüm katılımcılar Kur'an'da taksimatın oransal olarak erkeğe iki, kadına bir şeklinde olduğunu söylemiş farklı rakamlar ifade etmemişlerdir. Ancak bunun uygulamaya geçirilmesi hususunda aynı birlik sağlanamamıştır. İkiye bir şeklindeki taksimin aynen sosyal hayata yansıtılmasını uygun bulanlar yanında bunun ihtiyaca şartlara, zamana, kültüre, göre değişebilen oranlarda ya da eşit olması gerektiğini öne sürenler olmuştur.

4.3.4.1. Dini Taksimatı Anlamlandırmak

Taksimatın ikiye bir şeklinde uygun görenlerin bunu hangi gerekçelerle açıkladıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dini taksimatı anlamlandırmada öne sürülen gerekçeleri rol ve yapıdan kaynaklananlar şeklinde iki başlık altında değerlendirdik. Bunlar sosyal çözümlemeyi, besleyen destekleyen olgulardır. Ancak burada bu bölümlemenin sebebi katılımcıların öne çıkardığı vurguyu yansıtmak amaçlı böyle bir yol izlenmiştir.

4.3.4.1.1. Toplumsal Roller Bağlamında

Toplumsal cinsiyet rolleri bizim sosyal hayattaki durumumuzu duruşumuzu yapacaklarımızı yapmayacaklarımızı çoklukla şekillendiren unsurlardır. Her toplumun özel şartlarına bağlı olarak bu roller arasında ufak tefek farklılıklar söz konusu olsa da her toplumda erkeklik ve kadınlık rolleri birbirinden ayrılmaktadır. Modern toplumlarda aradaki fark azalma yönünde setretse de ortadan tamamen kalktığını söylemek mümkün değildir.

4.3.4.1.1.1. Erkeklik Rollerine Atıfla

Katılımcılardan bir kişi farklı taksimatlar olabileceğini söylemiş onun dışındakiler taksimatın iki erkeğe bir kadına olacak şekilde düzenlendiği üzerinden

⁹⁷ Bu konudaki tartışmalara ütilen cevaplar için Bkz:

konuşmuşlar farklı bir görüş öne sürmemişlerdir. Erkeğe yüklenen cinsiyet rolleri bu miras taksimini destekleyen söylemler olarak öne sürülmüştür.

“Erkekler parayı daha iyi yönetir”

Bu taksimatın bu şekilde şekillenmesinde kadının duygusal oluşuyla ilgisi kuruluyordu Erkek parayı yönetecek ve bunu yine kadın için harcayacaktı.

Ayşegül Bide şey boyutu var işin. Kadının duygusallığı meselesi var. Hani yönetemeyeceklerini, açıkçası erkekler daha iyi yönetiyor bunu. Erkekler daha iyi yönetir diye düşünüyorum hani parayı. Yani doğal olarak kadına geri bi dönüşümü oluyor hani paranın. Zaten erkeğe vererek onu da kadına harcaması isteniyor zaten.” (25, MEB, Bekar, Van)

“Erkekler eve bakmakla yükümlüdür”

Erkek evi geçindirmekle sorumludur kadının böyle bir yükümlülüğü yoktur dolayısıyla mirastan az pay almış olması sorun da değildir. Üstelik kadınlar evi geçindirme durumunda olmadıkları için aldıkları parayı da lükse harcamaktadırlar.

Meral ikiye bir şeklindeki taksimatı kabul edeceğini söylemekte gerekçesini şöyle açıklamaktadır.⁹⁸

Meral: “Ederim. Erkekler eve bakmakla yükümlüdür mesela onların şu an ikisi evli birinin eşinin hiç işi yok çalışmıyor. Diğeri de üniversite mezunu ama yine çalışmıyor mesela ben iki maaş alıyorum. Ayette kasıt belki burada göz önüne alınmıştır. hani erkeğe iki kat veriliyor ya orada erkek bir de kadına ve çocuklara bakmakla yükümlü olduğu için çevremde miras alan kadınlarda hep şunu farkettim bizde kadına çok miras verilmezde alanlarda şunu farkettim alınan miras hep lüks bir şey için harcandı yani evi geçindirmek birikmiş borç için değil yani kadın evi geçindirmek için değil babadan gelen para mesela geçenlerde bir arkadaşımız miras aldı kendine araba aldı yani kadının evi geçindirmek değil normalde ben maaşımın bir kuruşunu da ortaya koymasam adam demez maaşın nerde ama o şunu bunu almasa ben derim niye almadın diye.” (26, MEB, Evli, Van)

Dinin kadına evi geçindirmek gibi bir zorunluluk yüklediğinden hareketle bu taksimatın fazla bile olduğu öne sürülüyordu.

Ayşegül: “Ben şöyle düşünüyorum, hani aslında sayısal anlamda aynı kapıya çıkıyor diye düşünüyorum. Hani yarı hisse bile çok bence. Hani doğal olarak kadın evde ya evin geçiminden de bey sorumlu. Yani işin dönüp dolaşacağı yer hani maddi anlamda kapı yine kadına açılıyor diye düşünüyorum. Hani kadın çalışmak zorunda değil ya. Geçimini eş sağlayacak. Ayette diyor hatta. Evlenmiyorsanız, ama erkek kardeşiniz size

⁹⁸ Ancak aynı katılımcı kendisi de çalışmakta ve evin geçimine tüm kazancı ile destek olduğunu ifade etmektedir. Miras dağıtımının ikiye bir olmasında sakınca görmemesinin bir nedeni vasiyet müessesinin gerektiğinde kadının mağduriyetini önleyen bir mekanizma olarak devreye sokulduğunu bilmesi olarak okunabilir.

bakmakla yükümlü, aile size bakmakla yükümlü. Ha ailesi yok hiç kimsesi yok sıfırda bir kadın, toplum bakmakla yükümlü. Yani kadına bir şekilde açıkta bırakılmıyor anlatabiliyor muyum?” (25, MEB, Bekâr, Van)

“Eşime üçte iki düşecek bana üçte bir sonuçta üçe eşitleniyor”

Meseleye İslam fihhi açısından bakıldığında neredeyse tüm ailenin bakımı – erkek kardeşler hariç- erkeğin sırtına yüklenmiştir. Kadının ise böyle bir sorumluluğu mecburiyeti İslam hukuku açısından yoktur. O halde ikiye bir şeklindeki taksimat uygundur ve üstelik erkekten gelen iki hisse ile kadından gelen bir hisse birleştiğinde adil bir paylaşım ortaya çıkmaktadır.

Neslihan: “Eşime üçte iki düşecek bana üçte bir sonuçta üçe üç eşitleniyor. Bu anlamda anlatmışlardı bize sonuçta adalet oluyor anlamında anlatmışlardı. Bu da mantıklı olabilir belki ama. Allah-u Teala erkeği kadına bakma ve çocuklarına bakma yükümlülüğü vermiş. O anlamda üçte iki diye düşünüyorum erkeğe. Hani kadın kendinden sorumlu bir de çocuğundan sorumlu eşine bakma zorunluluğu olmadığından dolayı belki böyle bir paylaşım olduğunu düşünüyorum.” (35, MEB, Evli, İzmir)

Taksimmin ikiye bir olmasının nedeni olarak çoklukla öne sürülen görüş evlilikle birlikte, erkekten gelen iki ve kadından gelen bir hissenin toplanması ile üçe ulaşıp durumun eşitlendiği şeklindedir. Üstelik kadının miras dışında erkeğin sahip olmadığı mehir gibi bir hakkı vardır. Bu evlenilen eşler denk ailelere sahipse aslında akla uygun bir çözümdür de. Ancak kadın evlenmezse ya da dengi ile evlenmezse eşitlenme bozulmakta ve bu argüman da boşa çıkmaktadır.

Meral: “Mirasta kadına verilen bir miktar var o miktar sabittir yani Kur’an’da söyleniyor. Mesela bana miras kalsa bir de eşime miras kalsa denge oluşuyor zaten. Sonuçta Allah-u Teala onu ayarlamıştır bir şekilde sonuçta her evde bir kadın bir erkek olduğuna göre. Ona bakarsan benim babamdan belki bana hiç miras kalmayacak.

P.D.: “Kadın hiç evlenmezse ne olacak?”

Meral “Şimdi bu durumlar adam mirasını paylaştırmadan ölmüşse gerçekleşiyor mu? Mesela benim dedem ölmeden söyledi; küçük kızını hiç diğer mirasa dâhil etmeden direkt X deki evimi sana veriyorum. Niye evlenmemiş hani böyle durumlarda insanlar kendi çocuklarının durumuna göre, yani fakir çocuğuna daha çok veriyor. Öyle olunca ortada bir sorun kalmıyor. Bir de şu insan faktörünü göz önüne alırsak bir aileden gördüm öyle oldu fakir bacılarına kendi miraslarını hibe ettiler. Kadının mihri var üstelik evlenirken o da onu dengeliyor. İsteyen çok fakirse o da gitsin zengin birisini bulsun” (36, MEB, Evli, Van)

“Erkeğe fazla verilmesinin nedeni kadına yapılacak olan hizmetin nedenidir”

Dinen erkeğe yüklenen sorumluluk ve görevlerle alakalı olarak bu durum açıklanmıştır. Erkek yüklendiği zorluklara uygun olarak fazla bir pay almaktadır. Nimete uygun külfet vardır. Erkek ona yüklenen bu vazifeleri yapmazsa külfet

olmadığından nimet de olmayacaktır Bir katılımcı miras konusunda yorumların erkeğe fazla pay verilmesi hususu etrafında döndüğünü ama bu fazla miras payı alacak olan erkeğe yüklenen vazifelerin ise dile getirilmediğinden şikâyetçidir.

Şahika: “Miras hususu erkeğe kadının iki katıdır. Tamam öyle pekala ama biz güzellikleri bilmiyoruz. Boşanan bir kadına ailesi, para ödemek ev tutmak zorunda. Kendi ailesi, tüm ihtiyaçlarını karşılamak zorunda. Peki, mirasta bu kadar yoğunlaşıyoruz, boşanan onca insan var, onlara ev tutam kaç tane aile var? Hep kendi çıkarımıza olan işlerde yorum yapmışız. Benim şu an aklıma gelen, hak olarak erkeğe fazla verilmesinin nedeni kadına yapılacak olan hizmetin nedenidir bence. Hizmette kusur var ama para söz konusu olduğu için o yüzden parayı talep ediyoruz. Hizmette kusur olduğu için parayı talep ediyoruz. Bunu unutuyoruz gibi geliyor bana. Parayı talep etme nedeni aslında kadınına hizmet etmek değil midir?” (24, MEB, Bekâr, Van)

“Külfete katlanmayan erkeğin elinde nimet alınır”

Üçe bir şeklindeki taksimata itirazlar erkeğin ona yüklenen görevleri hakkıyla yerine getirmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Erkek hizmette kusur gösteriyorsa mirastan fazla pay almak gibi bir nimetten de mahrum kalacaktır.

Azime: “Erkeğe hani nimete göre külfet denilir ya, ona üçte ikilik bir nimet verilmiş külfeti de ona göre belirlenmiştir. Erkek eğer bu görevi yerine getirmese işi ehline yapmıyorsa hakkı olan nimet elinden alınır ve kadına eşit olarak paylaşılır.” (35, DİB, Evli, Van)

4.3.4.1.1.2. Kadınlık Rollerine Atıfla

Toplumsal yapıdaki gelecekte üstlenilmesi beklenen rollerle bağlantılı olarak kadın ve erkeğe farklı donanımlar kazandırılmaktadır. Bu bağlamda kadına biçilen rol evi geçindirmek olmadığı için tahsil gördürülmesi ve bir meslek edindirilmesi babanın evladına doğal yükümlülüğü olarak kabul edilmemektedir. Kadının toplumsal cinsiyet rolleri ev içine tanımlandığı için kadının tahsil görmesi ailenin ona bahşettiği bir lütuf olarak algılanmaktadır. Bu algının yansımaları miras konusuna kadar uzamakta ve tahsil alan kadın miras almasa da olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

“ Babam beni okuttu ondan miras beklemem ”

Göknur: “Dediğim gibi benim algılamamla ilgili ben hiç sıkıntı yaşamadım babam mesela erkek kardeşime araba aldı. Zerre kadara aklımın ucundan, aynı anda göreve başladık, niye ona araba aldı bana almadı diye aklımın ucundan geçmedi.(...) Benim babamdan böyle bir beklentim de yok hani miras için de böyle. Belki bu sabancı ailesi için sorun olabilir. Babam bana yapması gereken her şeyi yaptı zaten bana karşı beni okuttu beni bir meslek sahibi edindirdi

P.D.: “Kardeşini okutmadı mı?”

Göknur: “Onu da okuttu o an onun işi statüsü itibariyle ona ihtiyaç vardı.. Bana bunları kazandırdı Bana da onları alacak imkânı verdi bir şeylere tutunmasını. Yani o ev Allah onlara ömür versin o ev ortada kalırsa benim orada bir milyonluk talebim olmaz. Bir lira istemem çünkü Allah bana sağlık verdi Allah bana iş nasip etti hayatımda bundan sonra her şeyi kazanabilirim ve alabilirim öyle düşündüğüm için problem yok.” (29, MEB, Bekâr, Van)

Kızların baba mirasından alması değil almaması bir fazilet olarak görülebilmektedir. Kadın evde yeniden üretime katkı sağlayacak tüm hizmetleri gördüğü halde ailede kazanılan para sadece erkeklerle irtibatlandırılmakta ev içi emeğin erkeklerin para kazanmasına yani “yeniden üretim” sürecine yaptığı katkı göz ardı edilmektedir. Emeği kendisi için de bir değer ifade etmemektedir.

“Elin oğlu gelsin ortak mı olsun?”

Yine bir katılımcı ailede kendisi de aynı şekilde alışıp emek sarfettiği halde kardeşiyle eşit miras almayı hakkı olarak görmemektedir. Baba mirası alındığında harcayacak olanın da kendisi olmayacağı bilgisine sahiptir. Kadın harcamayacaktır mirasını “elin oğlu” alacak ve harcayacaktır. Dolayısıyla mirastan az alması önemli değildir.

Türkan: “İstemem babamdan öyle bir şey(mirastan pay). Bilirim ama istemem ben hatta benim bir öğrencim onunla ilgili benden bir yazı almış ben doğum yaptığım zaman dedim ki ben dedim benim kardeşim bütün gün çalışıyor ediyor bu evi işte evlerimiz var bizim bir kaç tane bunu aldı etti beni elin oğlu gelsin ona ortak mı olsun dedim ben kendim ona imza atmışım. Şimdi ben şöyle düşünüyorum açıkçası ben mesela kendim fedakâr mıydım mutlaka fedakârlığımız olmuş biz Kürt kızlar gerçekten baktığım zaman bütün kızlar öyle fedakâr misafir olsun öz bakım olsun her şeyden vazgeçmişler nerdeyse ama ne bileyim yani hiç düşünmem asla(...) Öz bakımlar mesela diyelim ki çocuğa erkek çocuğa alınıyor ama kızlara alınmıyor biliyorsunuz Doğu da o şeyler var babam çok adaletliydi Allah razı olsun ondan çünkü bizi okuttu üniversiteye gönderdi dershaneye gönderdi. Kızların hepsini okuttu. Okutuyor hala ve çok da güvenir. Adalet sahibiydi babam Allah razı olsun diyorum her zaman ama miras konusunda (gülerek) hiç bir şey almasak da olur diyorum ben çünkü babam çalışmış nerden babam çalışmış kardeşim de çalışıyor.

P.D.: “Ama sen de çalışıyorsun!”

Türkan: “Ya ben de çalışıyorum da bilmiyorum ben şey yapmıyorum açıkçası istemiyorum yani istemem inşallah istemem. İnşallah o imzamı yutmak zorunda kalmam diyorum.” (32, DİB, Evli, Van)

4.3.4.1.2. Toplumsal Yapı Bağlamında

4.3.4.1.2.1. Kur'an'ın Evrenselliğine Atıfla

Mirastaki dini taksime dar bir zaman dilimi içindeki dar bir toplumsal yapının özelliklerinden bakarak değerlendirmenin yanlışlığı dile getirildi. Çünkü biz tarihsel süreçte çok küçük bir zaman diliminin insanlarıydık ve sadece bugünün ölçütleri üzerinden değerlendirme yapmak dar bir çerçeveye hapsolmek demektir. Ayetler o dönemde kadına hiç olmayan hakları vermiştir. Ve bu haklar geçmişe olduğu kadar, günümüze ve geleceğe de ışık tutmaktadır.

“Bu ayetler tüm zamanlara bakar hiç verilmezken bir vermiştir”

Bu görüşleri dile getirmekle birlikte günümüzde eşitsiz bir durum gibi görünecek istisnai durumlarda olabileceğini kabul etmekle bunu da kismete vurgu ile ilahi bir taksimat şeklinde görmektedir.

Göknur: “O an için kadına toplumda belki hiçbir şey vermezken bu onlara bir hak olarak verildi. Günümüz içinde belki bu ayetin böyle yaşanmasını gerektireceği durumlar toplumlar (vardır). Biz sadece şu anda Pervin Hanım olarak ya da Göknur Hanım olarak 1970 ile 2000 arasında 2010 arasında 2020 arasında yaşayacağız bundan ibaret zannediyoruz. Ama bizim öncemiz var ve bizim sonramız olacak. Şartlar değişecek. Mesela 20 yıl önce kapalı kadın için Müslüman mesela, ya da kadın için diyelim, siz iş dünyasını düşünebiliyor muydunuz? Şartlar değişti şartlar gene değişebilir. Zaten babamın bir tane evi var, hani siz aranızda halledin dediğinde ben o evin peşine düşmem zaten. Çok büyük miraslar için sıkıntı olabilir. Başta söylediğimiz ayette erkeğe bakım görevi verildiği için ve zaten kadın kocası tarafından bakılıyor bir pay da ona ekstra huzurlu bir hayat sağlıyor.”

P.D.: “Kocasını çok fakirse ne olacak eşin çok fakir babası tarafından bir şey gelmeyecek ama sen de yarım alacaksın ama kardeşin iki alacak bir de kardeşin zenginse eş tarafından bir gelecek aranızda çok ciddi bir uçurum olacak?”

Göknur “Dileyene ilmi dilediğime zenginliği yani (gülerek) hayatta bazen böyle istisnai durumlar olabilir.” (29, MEB, Bekâr, Van)

4.3.4.1.2.2. Ataerkil Yapıya Atıfla

Kur'an'ın taksimatının içinde bulunan yapı ile uyuşmayan yönlerine dikkat çekildi. Özellikle Doğu'nun içinde bulunduğu sosyal yapı kadının eşit miras almasının önünde bir engel teşkil ediyordu.

“Ben çalıştım kocam çalıştı çocuklarım çalıştı niye kıza eşit verelim”

Erkek çocuğunun evlenerek evden ayrılmadığı gelinin aile yanına geldiği geniş aile yapısı Doğu’da hala sürmektedir. Buna bağlı olarak gelin, gelin geldiği evde üretime katılmaktadır. Bu da eşit pay almayı haklı kılmaktadır.

Nermin: “Bir öğrencimiz vardı kayınvalide ile oturuyor kendisi, gelin o evde çalışıyor çocuklarıyla. Kocasını kendisi ve çocukları çalışıyor. Aldıkları mal varlığını kayınpederin üstüne oluyor, yani bizde böyle diyor kadın. O da diyor ki ben bunu haklı görüyorum, çünkü ben buraya gelin geldim. Kayınpederimin mal varlığı iki idi. Ben çalıştım, çocuklarım çalıştı, kocam çalıştı, aldık ve kayınpederimin üzerine geçiyor. Artık mal varlığı çift çift oldu, dört oldu, beş oldu, o zaman ben ortak paylaşırsam kızlara erkeklere o zaman benim çocuklarımın benim kocamın hepimizin hakkı gitmiş oluyor. Burada ben de öyle düşünüyorum. Ama şu da var tabi diğer erkek çocuğu varsa burada yok. Eğer kayınpederin üstüne düştüğü zaman ban bir ona iki verdiği zaman yine babasının hakkından almış olacak diye düşünüyorum.

P.D.: “Erkek mi babasının hakkından almış olacak?”

Nermin: “Erkek iki kadın bir alacak ya eğer bir alırsa her mal payından bana iki verilirse ben mağdur olmamış olacağım çocuklarımda mağdur olmayacak diyor. Ama hepsini ortak paylaştırılırsa ben işte bu kadar çalıştım zamanımı harcadım, vücudumu yıprattım, sağlığım gitti, çocuklarıma zaman ayırmadım, bunlar ne olacak? diyor. Ben burada evet hak veriyorum.” (33, DİB, Evli, Van)

“Kadının miras istiyorum demesi yadırganan ayıplanan bir şey”

Bir katılımcı Doğu’da kızlara İslam’ın ona verdiği bir payın bile verilmediğini belirtmektedir. Üstelik kadının miras hak talebiyle ortaya çıkması da hoş görülen bir durum değildir. Bu her aile için genellenebilir bir durum değildir elbette.

Kevser: “Miras hukukunda İslam iyi bizim geleneğimiz kötü. İslam’da ikide bir, hani bu kadına gerçekten ikide bir uygulanırsa aslında iki eşe de aynı pay düşüyor. Bizim toplumumuzda miras verme olayı yok zaten. Ben zaten kızımı okuttum düşüncesi var. Annem mesela babası çok zengindi, ama kendilerine hiç bir hak verilmedi, kardeşlere dağıtıldıktan sonra bir sus payı olarak 500 iri verildi. Kadının miras hakkı, o hakkı istiyorum demesi bu toplumda çok yadırganan çok ayıplanan bir şey” (32, MEB, Evli, Van)

“Nesil koca üzerinden devam eder”

Miras dağıtımında öne çıkan bir açıklama şekli soyun erkek üzerinden devamına dayalı olması nedeniyle boşanan –ki bu çok azdır- ya da eşi ölen kadının çocukları üzerindeki velayet hakkının ikinci üçüncü derecede olmasıdır. Kadın boşandı ise zaten çocuklarını yanında götürememektedir. Eşinin vefatı durumunda da çoklukla iki seçeneği vardır. Ya çocuklarıyla birlikte eşinin ailesiyle birlikte oturmaya devam edecek ya da çocukları orada bırakıp baba evine dönecektir. Çocukların bakımını üstlenecek

olan kadın değildir. Üstlenmek istese de zaten bunu karşılayacak gücü genellikle yoktur. Bir katılımcı sürüp gitmekte olan bu uygulamaya dikkat çekmektedir.

Mehtap: “Miras konusunda dengin birisiyle evlenirsen eşitlik olur. Nesil koca üzerinden devam eder, erkeğe o yükseklikte bir mirasın verilmesi problem oluşturmaz. Kadın çocuğa bakmak zorunda değil gerekirse erkeğe çocukları bırakır. Kadın gerekirse başka bir erkekle evlenir. Hayatına bu şekilde devam eder, bugün hala bizde böyle. Boşanma da olsa ölümde olsa çocuklar babadadır. Bugün böyle bir durumda Kur'an'a uygun ikiye bir dağıtılsa iyi olur. Şu an ihtiyacım da yok ama ihtiyacım olsa kırılırdım. Ve ailem bugün zaten hiç vermiyor.” (34, MEB, vli, Van)

“Kızın erkek kardeşlerinin nefretini kazanmaması içindir”

Bir katılımcımız üçte bir şeklindeki taksimin daha fazla verilmeye bir engel olmadığını ancak anlaşmazlık durumlarında verilecek asgari miktar olduğunu söylüyordu. Ta ki erkek kardeşleri malımızı bölüp başkasına götürdü diye kızlara nefret nazarıyla bakmasınlar. Bu argüman aslında ataerkil toplum yapısında böyle bir taksimatın önemini de bize göstermektedir. Kız çocuğu evlilikle aileden ayrılmaktadır. Ancak evleninceye kadar da onun korunması ve baba ya da erkek kardeşler tarafından sağlanmaktadır. Fiziki gücün ve korumanın hayati önemde olduğu bir dönemde kız çocuklarına malın bölücüsü nazariyle bakılmasının önlenmesi açısından bu taksimat kıza yönelecek olumsuz bakışı kırmada fonksiyoneldir.

Şeyma: “Din aslında orda yine bayanı düşünüyor. Mesela erkek kardeş kız kardeşini evimizin işte paramızın götürücüsü işte, bu bizim paramızın kaçakçısı, alıp başkasına götürecektir diye düşünebilirler. Hani böyle bi zulmane davranma olmasın o bayan evde şefkat görsün buna da bir pay vereceğiz de aslı pay erkeğin derler. Bunda kız çocuğunun şefkate ihtiyacı olması, evden parayı götüren olmaması için bir çözüm. Yoksa günümüzde daha çok kız çocuğu da ilgi gördüğü için eşit dağıtım olduğunu düşünüyorum ben.”

P.D.: “O zaman Kur'an'a aykırı dağıtım olmuyor mu?”

Şeyma: “Kur'an işte bu konuda ruhsat veriyor. Zorunludur demiyor buna.”

P.D.: “Erkeğin hakkı kadının iki katıdır diyor?”

Şeyma: “Yani orada işte bir şey var yine, hani peygamberimiz uygulamalarında dilerseniz bunu vasiyet şeklinde yapabilirsiniz istediğiniz şekilde. Ama bir ruhsat olarak da bunu göstermiş. Mesela bayan bir alıyor, erkek iki alıyor. Şimdi o evleniyor, onun biriyle diğer erkeğin ikisi birleşiyor ve üç pay yine onların oluyor.”

P.D.: “Dereceleri eşitse doğru ama kız tarafı çok fakir ya da erkek tarafı fakir kız tarafı zengin. Erkekten hiçbir şey gelmiyor, kız tarafından da bir hisse geliyor. Eşitlik söz konusu olmuyor o zaman.”

Şeyma: “İşte o aile içi davranışlar açısından, kız çocuğunun kötülenmemesi açısından, böyle bir uygulama yapılmış. Yani işte bu uygulamanın bu dönemde ben biraz kişilerin isteğine kalmış veya hiç vermeyecekse, hiç vermemesinden dindaki bu hükme göre

vermesi güzel bir şey. Ama verecekse onu kendisi ayarlıyor. Hani en az bunu versin de gerisini zaten. Bir haksızlık olarak görmüyorum.”

P.D. “Peki sen ne uygunlasın istersin miras hususunda?”

Şeyma“Yani ben şu açıdan haksızlık olarak görmüyorum. Hani hiç olmazsa ona da bir hak verilsin diye. Yoksa gönlümden geçen tabii eşit bir uygulamanın olmasıdır.” (28, MEB, Evli, İzmir)

4.3.4.2. Dini Taksimatı Kabulde Sıkıntılar

Kadına erkeğe oranla yarı pay verilmesi sorulara neden olmaktadır. Bu soru öğrencilerden aileden vs. gelebilmektedir. Hatta miras dağılımı konusu eşler arasında tartışma konusu olabilmektedir. Taksimatın doğruluğuna ve o şekilde olması gerekliliğine kalbi kanaat hâsıl olduysa bunlara cevaplar üretilme yoluna gidilmektedir. Ancak bu soruların cevabını kişi kendisi veremiyorsa en önemli problem de orada ortaya çıkmaktadır.

“Öğrencilerim soruyor, batıda sorgulama daha çok”

Nermin’in görev yaptığı Kur’an kursunda öğrencilerin en çok sordukları konulardan birisinin de miras konusu olduğunu söylemektedir. Bildiği kadarı ile bunlara cevap vermekte ve İslam’la birlikte kız çocuklarına erkeklerle eşit değer verildiğini anlattığını ancak bunun karşı tarafı tatmin etmediğini “o halde neden ikiye bir” sorusuna muhatap olduğunu anlatmaktadır. Kendisi Türkiye’nin Batı’sında bir ilde büyümüştür ve 4 yıldan bu yana Van’da görev yapmaktadır. Konuşmasında yıllar içinde izlenimlerini aktarmakta Türkiye’nin Batı ve Doğu’su arasında miras anlayışındaki farklılıklara dikkat çekmektedir.

Nermin: “Bizim öğrencilerin çok kafasını karıştıran şeyler var. Mesela miras konusu neden kadına bir tane erkeğe iki tane soruları oluyor. (...) İslamiyet’in kız çocuklarına nasıl önem verdiğini, İslamiyet’in gelmesiyle birlikte kız çocuklarının nasıl öne çıktığını erkekle eşit gibi olduğunu işte o zamanki şekille söylüyoruz. O zaman diyor ki hocam çok güzel söylüyorsunuz o şekilde olmuş da neden ona iki tane bana bir tane diyor. O zaman İslamiyet’te de kadının arka planda olduğunu düşündükleri oluyor işte. Bir de bu coğrafyaya göre değişiyor batıda böyle bir şey yok. Kimse sorgulamıyor, hiçbir şey yok ve batıdaki insanlar gerçekten böyle bir şeyi maalesef hâşâ diyeyim, çok sorguluyorlar ve kabullenemiyorlar.” (33, DİB, Evli, Van)

Türkan: “Miras konusu, yani mesela orda anlatamıyorsun insanlara. İki pay erkeğe bir pay kadına diyoruz ya. Orada insanlara anlatamıyoruz niye olduğunu. Eğer Allah adaletli ise o da bire bir olmalı değil miydi haşa yani bazen böyle diyen oluyor “ (32, DİB, Evli, Van)

“Eşim soruyor”

Aynı dine mensup olmakla birlikte, birebir örtüşmeyen dini kabul ve uygulamaların varlığı kaçınılmaz olarak gerek sosyal hayatta gerekse aile hayatında ister bir anlama çabası veya isterse itiraz görülsün kaçınılmaz olarak soruları beraberinde getirmektedir. Cemile’in ailesi buna bir örnektir. Cemile eşinin evlenmeden önceki yaşantısını dini kabul ve uygulamalar açısından “benden çok çok farklıydı çok, tam zıt bir yaşantısı vardı” diye tanımlamaktadır. Bunun bazı konularda bakışta farklılık yarattığını mesela eşinin mirastaki taksimatı kendisi gibi değerlendirmedeğini söylemektedir.

Cemile: “Miras hususu eşimle çok tartıştığımız konulardan bir tanesidir ve ben hani İslam Dini’nin çok güzel bir şey yaptığını düşünüyorum. Paylaşım yaptığını Erkeğe iki kadına bir, hep böyle basit olarak ifade ederiz ya bunun doğru olduğunu düşünüyorum. Geçen de biz eşimle konuştuk mal mülk mevzusu nasıl olur, annemiz babamız çok şükür hayatta. Hani erkeğe 2 verilse bana 1 verilse, kabul ederim. Çünkü eşimden de bir şeyler gelecek. Ben bunun mantığını da anlattım ama, o da bana hep şunu soruyor ‘Ya kadın evlenemediyse, ya kocası attıysa?’ O zaman diyorum ki; ‘Kardeşi korumak kollamak hükmündedir. Düşen mirastan ona da vermek durumundadır.’ Onun mutlaka diyorum; ‘Mantıklı bir açıklaması var’. Dinimizdeki her emrin olduğu gibi.” (28, MEB, Evli, İzmir)

“Tereddütteyim ben soruyorum”

Sorular hep dışarıdan değildir. Bazen de içsel bir ses olarak zihinlere de yansımaktadır. Bazı katılımcılarımızın kafaları karışıktır. Sorularının sorgulamaya dönüşmesinden korkulmaktadır.

Melike: “Allah sözüne itiraz söz konusu olamaz ama o konuda günümüz şartlarında böyle bir şey de nasıl yapılabilir? Ama o konuda çok fazla yorum yapmak istemiyorum aslında Biz de Müslüman’ız elbette, ailemiz de miras meselesi geldiğinde veya ben hayatımı kaybettiğimde çocuklarımın benim mirasımdan eşit şekilde almasını isterim.”

P.D.: “Ama Kur’an’ı Kerim’deki durum farklı?”

Melike: “O konuda herhangi bir yorum yapmak istemiyorum., yanlış bir ifade de kullanmak istemiyorum. Yani Allah’a karşı bir suç da işlemek istemiyorum hocam açıkçası . Tereddütteyim yani.” (45, MEB, Evli, İzmir)

Başka bir katılımcı aynı kafa karışıklığını şöyle dile getirmektedir.

Nermin: “(Miras konusu) evet, Kur’an’da geçiyor, inkâr etmek istemiyorum sadece kafamı karıştırıyor. Batı’daki arkadaşlarımız bile diyor, kafamı karıştırıyor çok dile getirmek istemiyorum. Ama benim de içimden geçiyor. Neden ben babamın aynı evladım da kız çocuğu olarak neden ben az alıyorum? Oğlu neden çok alıyor? İşte bunu da nasıl açıklıyoruz ben öyle açıkladım hocam. Benim de bilgim yetmedi ben o

kadar açıkladım ben şöyle dedim bu böyle zaten. Kadın kocasından iki tane alacak babasından bir tane alacak ancak böyle eşitlenmiş oluyor yoksa artık şans.”

P.D.: “Aileler denk değilse?”

Nermin: “Oluyor ama coğrafyaya göre değişiyor Batı’da eşit. Bir baba eşit paylaştırıyor. Yok, yani, sana iki bana bir, yok.” (33, DİB, Evli, Van)

4.3.4.3.Taksimatin Farklı Yapılabileceğine Dair Görüşler

4.3.4.3.1. Taksimatin Esnetilebileceğine Dair görüşler

Mirasta eşit bir paylaşımın yapılmasıdır. Ancak bunu yaparken ayete muhalif duruma düşmemek de gerekmektedir. Burada devreye akılcı bir çözüm sokulmakta, ayetin kesin bir kalıp sunmadığı ancak alt sınırı belirlediği ifade edilmektedir. Bu söylem hem eşitlik isteminin gerçekleşmesini sağlayıcı hem de ayete muhalif düşmenin vereceği rahatsızlığı ortadan kaldıracı işlev görebilmektedir.

“Bu kural esnektir, ihtiyacı olana verilebilir”

Kur’an da geçen miktarların esnek olduğu, kadının ihtiyacı varsa bu miktarın akrabalık haklarını gözetenek erkek kardeşçe bağışlanabileceği bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.

Nurgül: “Bu miras konusunda da zaten İslam hukukunun erkeğin evi geçindirme sorumluluğu, kadının sorumluluğunun olmamasından dolayı erkeğe iki ise kadına bir hisse verilmesi kural olarak koyulmuştur. Bu da zaten esnek bir kuraldır. Orada kadının ihtiyacı varsa eğer o erkek kardeş onu bağışlayabilir. Kız kardeş eğer ihtiyacı olduğunu hissediyorsa erkek kardeşine bağışlayabilir” (31, DİB, Evli, Van)

“İkiye bir taksimi alt sınırdır”

İkiye bir taksimatin en alt sınır olduğunu düşünen bir katılımcımız bunun ruhsat olduğunu zorunluluk olmadığını dolayısıyla istenirse malın tamamının kıza verilebileceğini ifade ediyordu

Zekiye, ailesinde erkek ve kızlar arasında eşitsiz bir uygulama ile yüzleşmiş ve abisinin aksine örgün eğitim olanaklarından faydalanamamıştır. Bunun yarattığı boşluğu ve eksiklikleri doldurmak için sonrasında çok çalışmak zorunda kaldığını ve hala da mesleki olarak istediği yere gelebilmek için çabaladığını ifade etmektedir. İki kızı vardır ve onların mirastan eksik pay alması gibi bir şey düşünmemektedir. Belki geçmişte yaşadığı eşitsizliklerin bir yansıması olarak mirasta eşit davranılmasını istemektedir.

Zekiye: “Bence miras hususunda eşit olmalı. Ayeti biliyorum üçte bir yani o zaman o kadar verilmiş, ama bu zamanda eşit olmalı.”

P.D.: “Peki şu gerilimi yaşamıyor musun Kur’an’ın emrine muhalif hareket ediyorum?”

Zekiye: “Ama orada o kadarını alsın gerisini almasın demiyor ki? Burada bir keyfiyet var. Bunu babam bana verecekse verir. Zamanlar farklı, yaşam tazıları, farklı o zaman kadınların ihtiyaçlarını erkekleri gideriyordu. Şimdi kadınlar kendi ihtiyaçlarını kendisi gideriyorlar. Ben zihni bir sıkıntı yaşamam. Asla benim iki tane kız evladım var hiç de ayırmam çok da mutluyum kız olduğu için.” (28, DİB, Evli, İzmir)

Bir katılımcı mirastaki Kur’an taksimatının anlaşmazlık durumunda başvurulacak bir yöntem olduğunu vasiyet ile isteyenin istediği şekilde mirasını paylaşırabileceğini ifade etmektedir.

Şeyma: “Miras da işte kadına üçte bir, üçte iki erkeğe. Tabi bu da şart değil. Bu anlaşmazlık hususunda bu şekilde. Eğer anlaşılırsa baba diyebilir ki işte kızım yarısı sana yarısı oğluma. Ya da işte hepsi sana. Bunu diyebilir. Ama işte anlaşmazlık varsa bu kızın bir hakkı söz konusu.” (28, MEB, Evli, İzmir)

İkiye bir şeklindeki uygulamanın geçmişe ait bir uygulama olduğu bugün durumun değiştiği dolayısıyla farklı dağıtımlar yapılabileceği dile getirilmiştir.

Esra: “Eskiden kadın çalışmadığı için erkek evi geçindirmek zorunda olduğu için o yüzden kardeşler arasında iki verilir. Ama şu an böyle bir durum mevzubahis değil. Kadın da çalışıyor, erkekte çalışıyor. Bakıyor aile miras konusunda kızı da çalışıyor oğlu da çalışıyor ikisi de sonuçta muhtaç. Hani öbür türlü kadının kocası yani kız çocuğunun kocası çalışıyorsa kadın çalışmıyorsa bir bile verebilir yani. Annem dese ‘kardeşime iki verelim sana bir verelim’ tamam derim. Ama o da muhtaç, bende muhtacım. Bu durumda (eşit alırım) . Kur’an’ın emri evrensel kesinlikle ama bazı durumlarda değişebiliyor şu anda değişebiliyor diyorlar ben de öyle biliyorum.” (31, DİB, Evli, İzmir)

4.3.4.3.2. Yeni Bir Taksimatın Gerekliliğine Dair Görüşler

Ayetin söz konusu olduğu bir yerde söz söylemekten çekinilse de, ortaya çıkan özel durumlarda bu hükmün âlimlerce yorumlanarak farklı taksimatlara gidilebileceği görüşü ifade ediliyordu. Türkiye’de yaşıyor olmanın miras dağılımı ile algıda bir ikiliğe sebep olduğu da görülmektedir.

“Kardeşlerin durumuna göre yeniden yorumlanmalı”

Ulviye: “Erkeğin kadına bakmak gibi bir misyonu var ya, hani hem yapısal özelliğinden hem kadın o dönemde çalışmıyor, toplumda bir yerinin olmayışından kaynaklı erkeğin biraz daha güçlü olmasını isteyen onu talep eden ayetler diye düşünüyorum. Kadına bakması maddi olarak yetebilmesi açısından. Aslında o tarz şeyler içtihad ederken göz önünde bulundurulabilir şeyler. Hani yanlış bir şey söylemek istemiyorum ama böyle bir durumda şartlarda değiştirilebilir. Daha farklı da yorumlamalar yapıp daha farklı paylaşımlar da yapılabilir. Böyle özel durumlar göz önüne alınarak bu hüküm genel bir hüküm kesin değildir demeyim de, genel bir hükümdür özel durumlarda içtihad

yapılabilir gibime geliyor. Âlimler içtihad yapıp ona göre davranabilirler. Ben miras paylaşımında şuna bakarım kardeşlerimle eğer dört kardeşiz dördümüzün durumuna göre verilmesini ben uygun bulurum. Erkek kardeşimin işi yoktur evlenmek üzeridir ona daha çok verilmesini isterim, ama kardeşimin durumu daha iyi olduğu halde ona çok verilirse dayatılırsa hoşuma gitmez tabi ki, orada bir hak iddia ederim.” (25, MEB, Evli, Van)

“Aileye, zamana göre yeniden yorumlanmalı”

Kadına durumuna göre hiç pay da verilmeyebileceği dile getirilmiştir.

Nazife: “Yani kadın birilerini geçindirmek birinin karnını doymak zorunda değil. Hiç almayabilir de. Öyle olmuş olsaydı bile bence bi tuhaflık olmazdı. Aileye özel bir uygulama getirilebilir diye düşünüyorum ben, ama onun dışında zamana uyarlanabilir. Hz. Ömer’e bakıyorsunuz Cuma namazına kadınlar gidiyor diye men ediyor. Engelliyor. Kur’an-ı Kerim’de Cuma Ayeti hem kadına yöneliktir, hem erkeğe yöneliktir. Ama bakıyorsunuz Hz. Ömer ayetin tersi davranıyor. Neden? Çünkü o anki durum ona uygundur. Şu anda iyi bir âlim çıkıp derse ki bütün kadınlar Cuma namazına gitmek zorundadır, bu da doğrudur. Yani olaylara göre ehil insanlar, işi bilen insanlar bence bunu düzeltebilirler.” (34, MEB, Bekâr, Van)

Değişen şartlara göre miras konusun yeniden yorumlanmasının gerekliliği dile getirilmiştir

Şerife: “Miras yeniden yorumlanmalı şartlar değişmiştir.” (42, DİB; Bekar, İzmir)

“Kültürel farklar göz önüne alınarak yeniden yorumlanmalı”

Arap toplumun yapısı ve Kur’an’ın nazil olduğu toplumun tarihsel özellikleri nazara verilerek günümüzde bunun kendi kültürel özelliklerimize göre yeniden yorumlanması gerekliliği öne sürülmüştür.

“P. D.: “Miras hususunda ne düşünüyorsun? Ayette erkeğin hakkı iki, kadının bir midir?”

Necla: “Ayette öyle geçiyor zannedersem, ama ben böyle olmaması gerektiğini düşünüyorum.”

P. D.: “O zaman Kur’an’ın emrine muhalif düşünüyorum diye?”

Necla: “Öyle ama bu da bir kültürler arası farktan kaynaklanamıyor mu sizce?”

P. D. “Bilmiyorum”

Necla: “Arap toplumundaki kültür farklıyken yaşam tarzı farklıyken. Çünkü Kur’an’ı kerim ilk başta bir noktaya indi ve o zamanın kültürüne bazı hükümler o zamanın kültürüne ait hükümler ama hepimiz bunu uyguluyoruz ama hepimizin kültürüne de tam uyuşmuyor.”

P.D.: “O zaman Kur’an evrensel değil midir?”

Necla: “Kur’an evrenseldir ama kültürlere göre de değiştirilebilir, yorumlanabilir diye düşünüyorum ben.”

P.D. : “Hangi hükümleri yorumlanabilir?”

Necla: “Miras, yorumlanabilir mesela diyorum.” (30, MEB, Evli, İzmir)

“Sosyal konular sosyal çevreye göre değişir yorumlanmalı”

Bir katılımcı Kur’an’da taksimin ikiye bir olduğunu söylemekte ancak bunun içtihatla değişebileceğini ifade etmektedir. Hz Ömer örneğinden hareketle Kur’an’da açıkça yazılmış olsa bile buna muhalif de olsa içtihadla bulunulabileceğini ifade etmektedir. Günümüzün değişen şartlarına göre adaleti sağlayabilmek için Kur’an’ın yeni bir bakış açısıyla yorumlanması gereklidir.

Fahriye: “(Miras) İkiye birdir tabi. Bu tür hükümler içtihatlarla yenilenebilecek hükümler o zaman ikiye birdi. Ama bunlar sosyal konular, sosyal konular sosyal çevreye göre değişir. Sosyal hükümler de değişir sosyal çevreye göre. Bir de İslam’ın hani biliyoruz dört delilinden biri kaynağından biri de içtihatır.”

P.D.: “Kur’an sünnette ve kıyasta yoksa içtihadla gidilir?”

Fahriye: “Öyle mi niye Hz. Ömer yapmıyor mu?”

P.D. : “Ne yapmış Hz Ömer?”

Fahriye: “Hz Ömer şeyi bilirsiniz zekât verilenleri bilirsiniz zekât verilenlerden hani kalbi İslam’a ısındırılmak istenenler vardı, onlara da zekât veriliyordu. Ama Hz Ömer onları çıkartıyor mesela. Ne yapıyor aklını kullanıyor gerek yoktur artık çünkü o zaman hani bizim onlara ihtiyacımız vardı veriyorduk şimdi artık onların bizim yanımızda olmasına gerek yok ihtiyacımız yok diyerek çıkartıyor, aklını kullanıyor.

P.D. “ Kur’an’a rağmen içtihadta bulunulabilir mi, açık emrine rağmen?”

Fahriye: “Sosyal konularda olabilir neden olmasın miras konusu öyle kesinlikle.” (29, MEB, Evli, İzmir)

“Bugün onlarla hükmetmiyoruz, yorumlanmalı”

İçinde yaşanan şartlardan kurtulmak, yeni bir dünyada yaşamak imkanı olmadığına ister istemez içinde bulunulan durum kabullenilmekte inanılan durum ve yaşanan durum gibi bir ikilem ortaya çıkmaktadır

Emine: “(Miras ile ilgili) tamam kuran bunları diyor. Biz inançlı insanlarız ama, onlarla hükmetmediğimizi biliyorsunuz. Sen de ona göre evlenmiyorsun, ona göre boşanmıyorsun ona göre miras almıyorsun de mi. Yaşadığın ülkede kanun neyse ona göre hareket edersin. Miras, buysa budur, oysa odur. Ama şunu da eleştirmem yani Kur’an’daki bu şey yanlıştır, terstir. Kesinlikle öyle düşünmüyorum doğrudur bana kardeşim kalkıp dese ki abla biz buna göre yapalım. Tabi ki ablacım derim hiç itiraz etmem. Yani onu eleştirmiyorum, gereksiz görmüyorum. Dediğim gibi her şeyde bir hikmet vardır diyorum. bunu böyle koyuyorsa böyledir diyorum ama yorumlanması günümüze gelmesi konusunda keşke olsa bir yorumlar. Hani bin yıllardır konulan fıkıh kanunlarına göre değil de keşke gerçekten bu günümüze uygulansa keşke olsa, keşke olsa.” (39, MEB, Evli, İzmir)

4.3.4.3.3. Taksimatın Eşit Olması Gerekliliğine Dair Görüşler

Bazı katılımcılar miras taksiminin eşit olması gerekliliği konusunda görüş bildirdiler. Bunu çeşitli gerekçelerle açıkladılar.

“Tarihseldir”

Miras taksiminin o dönemin şartlarına göre bir taksim olduğu öne sürüldü. Kur’an bugün nazil olmuş olsaydı ve hal-i hazırda bugünkü medeni kanun gibi bir kanun yürürlükte olsa ve bu da o toplumda eşitliği de tesis etmiş olsaydı, bu taksimin değiştirilip değiştirilmeyeceği üzerinde fikir yürütülmektedir.

Şaziye: “Miras da tarihseldir. Çünkü konu miras meselesi olduğunda mesele İslami usullere göre değil de medeni hukuka göre çözümleniyor zaten. Bana hiç miras düşmez, hiçbir yerden. Birisi eğer böyle bir olay yaşarsa gerçekten tam olarak bilemiyorum ama sanki medeni kanuna göre almak daha mantıklı geliyor. Çünkü o zaman medeni bir kanun olsaydı ve böyle adaletli bir kanun olsaydı Allah başka bir şey söyler miydi acaba?” (29, MEB, Bekâr, Van)

“Allah adildir ayet buna zıt olamaz”

Bazı ayetlerin günümüze hitap edip etmediğini sorgulayan bir katılımcı ayetleri, yaşadığı hayatın gerçekleri ile uyuşturmaya çalışmaktadır. Ayetlerin hükmünün bugün uygulanamasa da Kur’an evrensel olduğu için gelecekte bir gün yeniden uygulama alanı bulacağını düşünmekte, Kur’an’ın evrenselliği inancını korumaya çalışmaktadır. Ancak günümüz şartlarında ikiye bir taksimatını anlamlandırmakta zorlanmaktadır. Bunu tarihselci bir bakış açısı geliştirerek aşmaya çalışmaktadır. Kur’an’ı adalet prensibi üzerinden okumaya çalışmaktadır.

Nesibe: “Şimdi bir ara geçenlerde şöyle düşündüm. Dedim hani şu günümüze baktığımız zaman kadınla erkek aynı şartlara geldi. Acaba günümüze tam olarak hitap ediyor mu? dedim. Evrensel dedik Kur’an-ı Kerim kıyamete kadar sürecek bir kitap dedik öyle iman ettiğimize göre demek ki ilerleyen zamanlarda gene bu ayetin dediği olacak yani.

P.D.: “Ama o zaman günümüzü boş bırakmış olmuyor mu?”

Nesibe: “Günümüzü de boş bırakmıyor ki günümüzde de uygulandığı zaman adil oluyor demek ki Allah adildir üzerinden gittiğim zaman ben de sorularına cevap bulabiliyorum. Bazen bu tür ayetler benim kafamı kurcalıyor birçok insanın kafasını kurcaladığı gibi. En çok tartışılan şeylerden birisi ama en sonunda diyorum ki; Allah adildir kullarını sever kullarına zulmetmez onlara haksızlık etmez adaletsizlik etmez. Demek ki doğru olan bu diye bakıyorum. O şekilde bakarak kafamdaki bir sürü soruya cevap bulamıyor doğrusu buymuş diyorum. Öyle cevaplandırıyorum, Kendimi öyle tatmin ediyorum.

P.D. Aklına doğru geliyor mu peki?”

Nesibe: “Aklıma, işte mesela, şu andaki yaşama göre kadınlarında omuzlarında geçim yükü. Boşanmalar artmış, çocuğuna kendisi bakıp ediyor, ev kuruyor bayan tek başına. Mesela benim annem babam eşit dağıtıyor, eşit dağıtacak. İslam’a göre belki dağıtmayacak, eşit dağıtacak.”

P.D.: “Ne yapacaksın alacak mısın?”

Nesibe: “Alacağım.”

P.D. : “Ama İslam’a muhalif hareket ettiğin için üzülmeceksin misin?”

Nesibe: “Bence din mantıktır. Şu anda benim mantığıma bu uygun geliyor. Diyorum ki şu anda adil olan bu, ağabeyimde hani bir ev geçindiriyor, ben de geçindiriyorum. Şu anda evin geçimi benim üstümde. Erkekle eşit şartta olmuş olmayacak mıyım? Bir kadın da otuz yıl evli kalıyor, yeri geliyor ayrılıyor. Çocuklar da genellikle anneyi tercih ediyor tüm geçim annenin üstüne kalıyor. Ee ben mantığımla baktığım zaman ben bu tür konularda Allah’ın insanlara zulmedeceğini düşünmüyorum. Ben bu ayette öyle yazdım niye böyle yaptın diyeceğini zannetmiyorum. Benim Allah’a güvenim çok, yani güveniyorum. Allah o konuda insanlara anlayışlı davranacaktır diye düşünüyorum.” (33, MEB, Evli, İzmir)

“Kur’an’da nasih mensuh var eşit alırım”

Kur’an’daki ikiye bir oranının o dönem şartları göz önüne alındığında Arapların hiç kabul etmemesine karşın o şekilde belirlendiği ifade ediliyordu. Kadına hiç miras verilmeyen Arabistan’da şayet eşit bir taksimat olsa Araplar bunu hiç kabul etmeyeceklerdi. Kur’an bunu dikkate alarak içkide olduğu gibi tedrici bir yol izlemiştir. Bugün baba adil davranarak mirası dağıtmalıdır.

Selma: “Kur’an’ı Kerim’de mesela kendi döneminde bile nesh olunmuş ayetler var, mensuh ayetlerle birlikte. Mesela ilk önce şarap ayeti şarabı su gibi içiyorlarmış. İlk ayet-i kerime geldiğinde şarabı içmeyecekseniz denmemiş su gibi içiliyor çünkü. Önce uzaklaşacaksınız, ondan sonra yavaş yavaş işte uzaklaştırma, sonra azaltma, derken en sonunda yasaklanma ayet-i kerimesi geliyor. Yani aşama aşama bu şekilde oluyor. Baba vefat ettikten sonra o şekilde paylaşılıyor. Ama günümüz toplumunda miras olayında hukukunda anayasanın verdiği şey yarı yarıya...”

P.D. : “Alır mısın böyle verseler?”

Selma: “Alırım”

P.D.: “Kuranın emrine muhalif hareket ediyorum diye düşünmez misin?”

Selma: “Anayasaya göre hak verilmiş.”

P. D.: “Anayasa öyle ama biz dindarız, Müslüman’ız, Kur’an’a inanıyoruz oradaki gibi almamız gerekmez mi?”

Selma: “Ya şöyle o zaman tabi ki nefis biraz daha devreye girecek, alırım ama içim rahat etmezse başka yere bağışlarım diye düşünüyorum. Bu konular birazcık da bence kişinin kendi vicdanıyla da alakalı diye düşünüyorum, çünkü vicdan neyi nasıl rahat ediyorsa kişiye doğru olan da odur.” (27, DİB, Bekâr, İzmir)

“Uygulamada toplumsal bütünlük sağlanamaz”

Miras dağıtımında evlilik yapacak gençlerin ailelerinin farklı dindarlık algılarına bağlı olarak kimisinin kıza ikiye bir verirken, kimisinin ise eşit vereceği bu durumun eşitsizliğe sebep olacağı ifade edilmiştir.

Ergül: “Buna karşılık ben miras konusunda da eşit pay edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ama bunu şu anda herkes aynı uygulayamadığı için günümüzde. Aynı olsa erkeğe iki kadına tek. Mağduriyet olmaz. Ama öteki kişi aynı şeyi yapmıyor. Karşındaki bu sefer de o kurallar şer’i kurallar ayrı olduğu için o zaman da kadın mağdur duruma düşebilir. Tek verirsen, gittiği toplum bulunduğu toplum ona bu hakkı vermezse mağdur olabilir.” (32, MEB, Evli, İzmir)

Sultan: “Miras paylaşımı şu anda uygulanamaz. Kanunlara göre ben yapsam bir başkası yapmayacak. Hak ve adalet sağlanamayacağı için şu anda zaten o uygulanamaz yani. Türkiye şartlarında uygulanamadığı için ben gündeme bile almıyorum.” (46, MEB, vli, İzmir)

“Ayetler farklı devletin verdiği farklı”

Miras konusunda ayetlerin kadın için belirlemiş olduğu miktar ile devletin kadına vermiş olduğu miktarın farklı olması, katılımcı kadınları ikilemde bırakmaktadır.

Seza: “Ben kesinlikle dinde verilen hak ne ise alınacak. Devletin verdiği de geri vermem. Amma işte burada bir çıkmaz var, ben de çıkamıyorum hocam bizim dinimizin verdiği hak farklı, devletin verdiği farklı. İşte olmuyor, normalde ayetteki gibi haklar eşit olarak verilse. Aslında kuranda normalde baktığımız zaman kesinlikle hâşâ bir yanlışlık olamaz ama insanların haklarını almasında vermesinde eksiklikler var. Kur’an’ı nasıl hayatımıza tatbik edeceğiz. İkiye bir kimse günümüzdeki gibi göz önünde bulundurmuyor bizim devletin yasaları her ne ise herkes hakkını alıyor bence devletin taksim ettiği şekilde bayanın almasında bir sakınca yok. Dine muhalif hareket etmiş olacağım ama en azından karşı tarafın helalliği alınabilir, helallik vermiyorsa hakkını veririm kesinlikle ayetin önüne geçmem ben.” (31, MEB, Evli, Van)

Kur’an’daki taksimatın geçmiş dönem için uygun olduğunu, ancak günümüzde hükümlerin kanunlarca belirlendiği için ikili bir uygulamanın eşitliği sağlayamayacağı ifade edilmiştir. Bu durum Müslüman insanın inancının şartlarına göre düzenlenmemiş bir dünyada yaşayacağı kaçınılmaz ikilemlerden biri olarak görünmektedir.

Nigar: “Bu şartlarda o Kuranı kerimin o paylaşımının olamayacağını düşünüyorum.”

P.D. : “O zaman kurani kerime muhalif mi düşünmüş oluyorsunuz?”

Nigar: “Hayır mesela o tamamen uygulanıyor olsaydı öyle bir toplumda yaşıyor olsak şu anda. Yani erkeğe verilen kısım, kadına verilen kısım, bütün şartlarda geçerli olsaydı. Şimdi mesela ben kendimden söylüyorum benim bir erkek kardeşim, bir de kız kardeşim var. Mesela annemden bir ev kalacak. Ben onun iki payının erkek kardeşe verilmesinden yana değilim Eğer benim eşime de iki pay verilmiş olsaydı, erkek

kardeşime verilmesini isterim. Ama erkek kardeşime olmasına rağmen eşime iki pay verilmeyecek kabul etmiyorum, istemiyorum, olmayacak.”

P.D.: “Kur’an’a muhalif hareket ettiğinizi düşünüyor musunuz?”

Nigar. “Hayır, düşünmüyorum tamamen uygulanıyor olsa ses çıkarmazdım, ama paylaşımın dışında diğer hususlarda da uygulanmadığı halde sadece miras kısmında ben erkeğim bana iki pay verilecek demesi olmaz bence.” (42, DİB, Evli, İzmir)

4.3.4.4. Değerlendirme ve Sonuç

Katılımcılardan görüş bildirenler dini taksimat için farklı bir orandan bahsetmemiş Kur’an’da ikiye bir şeklinde bir taksimatın varlığı üzerinden konuşmuşlardır. Bu taksimatı günümüz içinde uygun bulanlar olduğu gibi uygun bulmayanlar da söz konusudur. Her iki grupta görüşlerini çeşitli delillerle güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu deliller çoklukla cinsiyet rolleri ve sosyal yapı dikkate verilerek yapılmaya çalışılmaktadır. Kadının duygusal durumu nazara verilen bir durum olmamıştır. Daha ziyade erkeğe yüklenen onu büyük külfete sokan ve sorumluluk yükleyen cinsiyet rolleri nazara verilerek taksimatın gerekçeleri açıklanmıştır. Erkek İslam hukukuna göre evin geçimini temin etmekle sorumludur. Yine, erkek tüm ailenin bakımından sorumludur. Kız kardeşin dışarıda çalışma gibi bir sorumluluğu yoktur. Evlenmezse, hatta boşanıp gelirse bile mirastan asıl payı alacak olan evin erkekleri ona bakmak zorundadırlar. Bu sebeplerle bazı katılımcılar kadına verilen bu hissenin bile çok olduğunu belirtmişlerdir. Kadın bir zahmete külfete girmiyorsa ona bir hisse bile verilmesi gereksizdir. Burada ev içi rollerin ne kadar önemsiz görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Kadınlar nazarında da kadının evde çalışmış olması onun bir külfete katlanmış olması anlamına gelmemektedir. Yine cinsiyet rolleri bağlamında kadın ve erkeğe farklı miras verilmesi tamamlayıcılık rollerine atıfla değerlendirilmiştir. Kadının evlendiği eşi iki hisse getirmekte kadında babasından aldığı bir hisseyi getirmekte hisse sayısı üçe çıkmakta ve bir eşitlenme durumu sağlanmaktadır. Yine kadın mehir almakta iken erkeğin ise böyle bir hakkı bulunmamaktadır. Ancak gerek mehirle, gerekse “tamamlayıcı hisse” açıklamasıyla meseleye yaklaşılsın bekâr kalan kadının ve zenginlik açısından dengi ile evlenmeyen ya da mehir alamayan kadının durumu göz ardı edilmektedir.

Yine cinsiyet rolleri çerçevesinde kadın ailede babanın ve erkek kardeşlerin kazancıyla geçinen ve onların korumasından yararlanan birisi olarak tanımlanmaktadır. Erkek kardeşin kız kardeşe babasıyla kazandıkları parayı elin erkeğine götüren, ailenin

kazancını bölen birisi nazarıyla bakılıp nefretini celbetmemesi için böyle bir taksimat uygun görülmektedir. Burada da cinsiyet rollerinin değişmiş olduğu göz ardı edilmektedir.

Cinsiyet rollerinin erkeğe bir yük yüklemekte olduğu, bu yükü erkek şayet sırtlanıyorsa mirastan iki hisse alabileceği eğer yüklenmiyorsa yüklenen tarafın buna hak kazanacağı görüşü yukarıdakilerden farklı olarak öne sürülen bir görüş oldu. Külfeti yüklenmeyen erkek nimetten de mahrum bırakılabilirdi. Yine cinsiyet rolleri çerçevesinde o gün erkeğe yüklenen görev gereği ikiye bir olan taksimatın kadın için bir alt sınır olduğu babanın miras taksiminde dilerse kızını daha fazla pay verebileceği dile getirilmiştir. Bilinen bir sosyal gerçek burada da katılımcıların söylemlerine yansıdığı görülmüştür. Miras dağıtan özne asla anne değildir.

Mirastaki farklılık cinsiyet rolleri yanında sosyal yapıya atıfla da açıklanmıştır. Kur'an'ın evrenselliği bağlamında bunun o günün şartlarına göre kadını müstesna bir mevkie taşıyan bir uygulama olduğuna dikkat çekilmiştir. Tamamlayıcılık rolleri ile beraber düşünüldüğünde bunun sorun olarak algılanması yanlıştı. Roller değişmiş ise bu istisnai bir durumdur ve son noktada yapılacak bir şey de yoktur. Allah zenginliği dilediğine vermektedir.

Katılımcılar miras konusunda ataerkil yapının daha az çözüldüğü doğu ve batı arasındaki farka dikkat çekmektedirler. Doğu'da ailenin evlenen erkek çocukları aile ile birlikte oturmaya devam etmekte ve doğumla aileye yeni katılan erkeklerde kazançlarını bu ortak havuza aktarmaktadırlar. Kız çocuğunun evlenip giderken bu mirastan eşit pay alması değil ikide bir alması bile kabul görececek bir durum olmamaktadır. Baba sağlığında miras paylaşımı yapıyorsa mirası oğulları ve kendisi arasında bölmekte kendisi de bir pay almakta kıza miras verilecekse şayet babanın bu hissesinden belki bir pay verilmekte ancak uygulamada bunun da verildiği görülmemektedir. Doğuda görev yapan katılımcılar bu durumu öğrencilerinin anlatıları üzerinden aktarıırken doğu kökenli katılımcılarımız annelerinin ya da kendilerinin hiç miras almadıklarını aktarmışlardır. Yine batı'da kadının mirastan pay almaması daha çok sorgulanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine doğudaki ataerkil aile yapısının bir özelliği olarak kadının boşanması ya da eşinin ölmesi durumunda kadının çocuklarına bakma yükümlülüğünün olmadığı

anlayışıdır. Boşanma çok az rastlanan bir durum olmakla birlikte boşanan kadın çocukları üzerindeki hakkını kaybetmiş olmaktadır. Erkek ölmesi durumunda çocukların bakımı baba tarafından erkek akrabaların omuzları üzerindedir. Kadın yeniden evlenmeyi seçse de çocuklar erkek tarafından akrabalar yanında kalmaktadır. Kadının bakımı ya yeni eş ya da döneceği baba evindeki erkekler tarafından karşılanacaktır. Kadının kendi maişetini temine ihtiyacı olmadığı için mirastan hiç pay almaması da yadırganacak bir durum olarak görülmemektedir. Miras dağıtımında ailenin erkekleri dilerse kadına kendi takdir ettikleri bir miktarı vermektedirler.

Gerek katılımcı kadınların aktardığı durumlarda örneklerdeki kadınlar, gerekse katılımcı kadınların bir kısmı miras paylaşımında eşit hak talep etmemekte hatta kendilerine sağlanan ikide bir hisseden de kolayca vazgeçebilmektedirler. Bun da dini öğretinin etkisi elbette büyüktür. Dini bir emre muhalif davranmış olmamak için devlet eşit hak sağlasa da talepte bulunulmamaktadır. Aynı zamanda dini taksime uygun olacak şekilde ikiye bir hisse talebi ile de ortaya çıkılmadığı görülmektedir. Var olan toplumsal yapının uygulamaları dini uygulamanın önüne geçmekte kadın dinen ona verilen hakları bile alamamaktadır. Bunda var olan yapının dinden daha etkin olduğu gibi bir sonuca ulaşmak mümkündür. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus dine karşı fiili bir uygulamaya girilmediği, pasif olarak dini taksimat gerçekleştirilmemiştir. Bu eylemsizlik bunu haklı kılan yapı gibi meşrulaştırıcı söylem gibi mekanizmalarla da beslenince dine karşı bir tutum olarak algılanmaktan çıkmıştır. Kadınların miras talebi ile var olan yapıya karşı çıkmamaları da akılcıl bir seçime işaret etmektedir. Erkeğin aileye baktığı yapının hala devam ettiği bir yerde var olan yapının unsurları değişmeden başka bir yapının vaat ettiği hak talepleri ile ortaya çıkmak akıllıca olmasa gerektir. Bir hak elde edilemeyeceği gibi bu durum iki alanında koruma mekanizmalarından mahrum kalmayı doğurabilecektir. Kadınlar ataerkil sistemle pazarlıklarında onları en az mağdur edecek olana yönelmektedirler.

Katılımcı kadınları ikiye bir şeklinde de olsa miras talebinden alıkoyan bir başka sebebin, bazı katılımcılarda görüldüğü gibi öğrenilen cinsiyet rolleri çerçevesinde mirasa zaten hakkının olmadığı düşünmesi etkindir. Erkek kardeşlerinin okutulmuş olması onların doğal hakkı olarak algılanırken kendilerinin okutulması ise babanın kız çocuklarına lütfu olarak algılanmaktadır. Yine kadınların itirazla ortaya çıkmamalarında

etkili olan bir diğ er sebep de paylaşılacak mirasın kayda değ er bir değ erinin bulunmamasıdır. Kavgaya değ ecek bir mal yoksa kavgaya da gerek kalmamaktadır.

Bunların yansıra miras paylaşımındaki ikiye bir oranı her zaman kabulle karşılanmamaktadır. Özellikle ailenin imkânlarının kullanımında kendilerine eşitsiz davranıldığını düşünenler ve mirasta eşit dağıtımın uygulandığı bir yapının içinde olan katılımcılar arasında, mirastaki ikiye bir şeklindeki taksimatın daha çok sorgulandığı görülmüştür. Bu katılımcılar sosyal yapının bugün Hz. Peygamber dönemine göre çok değişmiş olduğunu dolayısıyla yeni yorumlara gitmenin zaruretini vurgulamışlar ya da kendileri yeni yorumlara gitmişlerdir. Bunlar mirastaki paylaşma üzerine farklı görüşler sergilemişlerdir. Mesela bu taksimin emir, şart olmadığı ve dolayısıyla sabit değil esnek olduğu ve ihtiyacı olana göre taksim edilebileceği ifade edilmiştir. Bir başka yaklaşım tarzı değişen şartların ve kültürel yapının dikkate alınarak miras taksimatında yeniden yoruma ve düzenlemeye gidilmesi gerektiği şeklindedir. Yeni şartlara uymayan taksimatın eşitlikçi paylaşma yönelik yeni yorumları zaruri kıldığı ifade edilmektedir. Bir kısım katılımcı ise Allah'ın adil oluşundan hareketle kendisi yoruma gitmekte ve adil taksimatın şartlar göz önüne alınarak veya eşit olacağı şeklinde görüş bildirmektedir.

Türkiye'nin özel şartlarına bağlı olarak İslami kuralların herkesçe uygulanmıyor olmasının yaratacağı ikili uygulamalara dikkat çekilerek günümüz şartlarında erkekten iki,kızdan bir pay, eşittir üç şeklindeki “tamamlayıcı hisse” formülünün geçersizliğine dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda katılımcılardan bir kısmı Türkiye’de yürürlükteki taksimat ile dini taksimatın uyuşmamasının yarattığı ikilemlere dikkat çekilmiştir. Devletin verdiği hak geri mi çevrilecektir? Geri çevirmediğinde dinen hakkı olmadığına inandığı bir şeyi temellük edinmenin verdiği duygu haksızlık duygusu ile nasıl baş edecektir? Ya da eve kendisi erkek kardeşine göre daha çok katkıda bulunuyorsa bile mirastan eksik mi pay alacaktır? Bu gibi sorular din eğitimcisi kadını (ya da yaşamında dini referans alan Türkiye’de yaşayan tüm müslüman kadınlar için) gerilimli çizgide tutmaya devam etmektedir.

4.4. İZMİR ve VAN’A İLİŞKİN ALGILAR

Bu çalışmada katılımcılar iki farklı ilden seçilmişlerdir. Bunun nedeni sosyo-kültürel açıdan farklı iki ile ait yapının katılımcıların algısına ne tür farklılıklar olarak

yansıdığını anlayabilmek ve bu algının onların davranışlarını şekillendirmelerinde nasıl etkilere sahip olduğunu görebilmektir.

Katılımcıların anlatımları İzmir ve Van'ın farklılaşan tecrübeler doğurduğunu göstermektedir. Birinde kabul gören istenen bir durum diğeri rahatsızlık yaratan ve istenmeyen bir durum olarak görülebilmektedir.

4.4.1. Sosyal Kabul

İzmir ve Van arasında farklılıklar öncelikle sosyal çevrenin onları kabullenişlerinde görülmektedir. Bu kabulleniş uzun temaslarda kişisel özellikler ve karakter bağlamında gerçekleşen bir şey değildir halkla kısa temaslarda bu kabul elbette dışsal semboller ve kıyafet üzerinden gerçekleşmektedir.

“İzmir’de pardösü tercih etmiyorum”

İzmir’deki katılımcılar kıyafet tercihlerinde İzmir’in yapısını uygun kıyafet tercih ettiklerini, bunun çocuklara rol model olabilme açısından önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Tercih edilen kıyafet daha “modern” olarak algılanan ve İzmir’de daha az olumsuz dikkat çektiğine inanılan etek-çeket, etek-bluz, etek-tunik ya da pantolon-tunik şeklindeki giysilerdir. Bu özellikle öğretmen olarak çalışanların dile getirdikleri bir durumdur. Öğretmenliğe başlamakla birlikte pardösü olayının bittiği ifade edilmiştir. İzmir’de MEB’de çalışanların tamamı pardösü giymediklerini söylemişlerdir. Bu hem kabul görme ve dışlanmamak için hem de rahatlık açısından tercih edilmektedir. Uzun süreli çalışma koşullarında pardösü ile hareket etmenin ders anlatmanın zorluğu nedeniyle tercih edilmemektedir. İzmir’in iklimsel şartları da bu tercihte etkindir.

Aysel: “Yani etek de giyerim ama pardösü falan çok tercih etmiyorum. Şimdi okula gidip geliyoruz, zaten okulda çocukların biliyorsunuz günümüz şartlarında kıyafet çok önemli her yerde lanse edildiği için sizi baştan aşağı süzmeler, sizin kıyafetleriniz hakkında konuşmalar, birazcık da onları aslında hayatın içinde olduğumuzu göstermek amacıyla onlara yakın olduğumuzu göstermek amacıyla yapıyoruz bunu. Ha bunu bir fedakârlık olarak da görmüyorum. Çünkü pantolonun da tuniğin de tesettürün içinde olduğunu düşünüyorum. O yüzden böyle giyinmeyi tercih ediyorum. Çocuklara çok daha yakın oluyorum bu şekilde, çünkü onların bakış açısı çok farklı bizim düşündüğümüz gibi değil. Nihayetinde günümüzde öyle çok TV programı var ki, kim şık giyinmiş kim bilmem ne yani, almış başını yürümüşken tam tersi yolda gidemezsiniz (29, MEB, Evli, İzmir).

DİB’de görev yapanlar da İzmir’de halk tarafından kabul görecektir şekilde “daha modern” giyinmek gerektiği aktarılmıştır. Bu pek çok katılımcı tarafından dile

getirilmiştir. Selma İzmir'in değişik semtlerinde farklılaşan giyim tarzı beklentilerine dikkat çekmektedir. Göç alan kenar yerlerde halkın beklentisi daha bol uzun olabilirken daha "elit" semtlerde örnek olabilmek için daha çok etek ceket tarzı giyinmek gerektiğini söylemektedir. Bu elbette her iki kesimin de o güne kadarki kıyafet alışkanlıklarıyla uyuşan beklentileri ile ilgilidir.

Neslihan: "Mantoluydum, mesela şu anda manto giymiyorum. Ceket giyiyorum, çünkü İzmir gibi bir yerde yaşıyorsunuz öğretmen olunca. Aç kapa, mantolusun başını açıyorsun sonra manto giyiyorsun. Böyle bir kendime bunu yakıştıramadım bir tezat gibi gördüm belki. Doğru mu yanlış mı bilemiyorum. Mesela İzmir dışında başka bir yerde görev yapıyor olsaydım daha farklı olurdu diye düşünüyorum. Mantolu olurdu daha başörtüsü anlamında rahat olurdu diye düşünüyordum. Ama şükür yani serbest ortamsa pardösü giyiyorum okul haricinde. Okulda pardösü giymeyi tercih etmiyorum. Çünkü hem hareket olarak rahat etmiyorum, hem de arkadaşlar tamamen biraz önce anlattığım gibi o ortama girdiğimizde tamamen bir dışlama oluyor işte. Tamamen tesettüre bürünmüş artık kimseyle konuşmaz görüşmez imajı oluyor. O yüzden okuldayken genellikle etek üzerine bir tunik falan giymeyi tercih ediyorum." (35, MEB, Evli, İzmir).

Zekiye: "Eğer İzmir gözüyle bakacak olursak modern istiyor, halk da modern beğeniyor kıyafet olarak"

İzmir'de daha önce Kur'an kursu hocaları giydiği zaman kendi camiaları tarafından hoş karşılanmayan pantolon giyilmesine de zamanla alışıldığı aktarılmıştır. Ancak hala kot pantolon aynı kategoride giyilmesi uygun görülen bir kıyafet olarak değerlendirilmemektedir.

Rümeysa: "Devamlı pantolon giyorum, kursa da pantolon giyorum, kot değil normal pantolon. Üzerine tunik giyiyorum çok kısa olmamak şartıyla tarzım o benim.

P.D.: "Yadırganıyor musunuz?"

Rümeysa: "İlk zamanlar evet. Ya bir şey demiyorlardı ama bakışlarından anlaşılıyor, ama alışıyor insanlar. Çevremdekiler bunu yadırgıyordu, kurs çevremdekiler. Dindar kesim bilhassa öbür normal insanlar zaten şey yapmıyor, senin o modern giyinişin onları çekiyor zaten." (28, DİB, Evli, İzmir)

"İzmir de farklıyım... o model olma olayı hoşuma gidiyor"

İzmir örnek olma açısından daha bakir bir alan olarak görülmektedir. Başörtülü olarak İzmir'de doğru bilinen davanın anlatılacağı, mesajın ulaştırılacağı, daha fazla bakir zihin olduğu düşünülmektedir. İnsanlarca bilinen bir din kalıbı yoktur. Şeyma İzmir'de olmayı sevdiğini söylemektedir. Bu kendiliğinden(başörtüsü ile) dini tebliğde bulunabilme imkânı sunan bir şehir olması ile ilgili görünmektedir.

Şeyma: “Farklı olmakta güzel gibi geliyor bana. Mesela Ankara’ya gidiyorum Ankara türbe gibi herkes öyle. Ama burada diyorsun ki ben farklıyım diyorsun o da güzel geliyor bana. Daha rahat yürüyorum, hani belli bir model sunma bana güzel geliyor. Daha hoşuma gidiyor yani. Çünkü öbür tarafta insanlardan bir insan oluyorsun. Ama burada bi bakıyor insanlar. O bakma olayı o model olma olayı hoşuma gidiyor. Burada olmanın ciddi bi sorumluluk olduğuna inanıyorum. Yani başka şehirlerde belki daha rahat olacağıma inanıyorum ama burada olduğumun da çok önemli olduğunu çok ciddi sorumluluk gerektirdiğini ve konuşmadan ziyade bedenim konuştuğu bi şehir. Bedenin konuşuyor burada sen değil. Eğer sen konuşursan vaaz vermiş oluyorsun itici oluyor. Burası bedeninin konuşması gereken, haline tavrına çok dikkat edilmesi gereken bir şehir.”(28, MEB, Evli, İzmir).

“Van’da başörtülü olmakla takdir topluyorsun, açık olsam ben kesinlikle kabul görmem”

Van’da başörtülü olmak ya da din ile ilgili bir meslek sahibi olmak ilave saygı, iltifat görülmesine nedenle olmaktadır

Seza: “Başörtülü olduğum için burada genelde başörtülü olmakla takdir topluyorsun açık olsam ben kesinlikle kabul görmem. Eksiklik var, insanları hep insan olarak değil dışına göre değerlendiriyoruz.” (31, MEB, Evli, Van)

Nermin: “(Van’da) iltifat görüyoruz. Benim komşum X müdürü yurt dışında kalmış yeni gelmiş. O yurt dışında kaldığı için İslamiyet’e daha çok yaklaşmış adam, ben başörtülü olduğum için adam bana diğerlerinden daha farklı davranıyor. Herkes onun yanında kalkarken adam benim yanımda ayağa kalkıyor.” (33, DİB, Evli, Van).

Nurgül: “(Mesleğimden dolayı) iltifat görüyorum, her zaman her yerde. Van’da daha çok olduğunu düşünüyorum. Kadınlar olsun, erkekler olsun, hoca olarak bilinen kimselere isterse sınıf öğretmeni olsun ilkokulda ona bile çok saygı gösteriyorlar burada. Zaten İlahiyat mezunu olmasın isterse imam-hatibe de gitmesin, okula da gitmesin, medreseye gitsin medreseye gidenler de hoca olarak bir hoş karşılanır, yani iltifat görür.” (31, DİB, Evli, Van).

Meral: “Van da ise ek saygı gördüğüm oldu mesela bir ev tutacaktık ev sahibi benim örtülü olmamdan dolayı daha bir güvendi evi verirken. Yani alışverişte falan da bazen oluyor daha çok güven duyuyorlar. Ben bir din kültürü öğretmeni dedim orda insanlar bir duruyorlar koşulsuz bir güven gerçekleşiyor.” (36, MEB, Evli, Van).

Ayşegül: “Ben öğrencilerimin evine ziyaretlere gittim. Sınıfım var kendi sınıfım. Oradaki veliler resmen ellerime kapanacaklardı hocam falan diye. Saygı duyuyorlar Kur’an öğretmeni olduğunuz için, din dersleri, hadis hocasısınız, siyer hocasısınız(diyer). İnsana farklı bakıyor o zaman siz de diyorsunuz ben ne yapmışım ya o kadar büyük...” (25, MEB, Bekâr, Van).

Uzun ve bol giymek hatta pardösü giymek Van’da öğrenciler için hoca hakkında dindarlık göstergesine dönüşebilmektedir.

Nermin: “Öğrenci benim gördüğüm kadarıyla kıyafete çok bakıyor. Kıyafet öğrenci için çok önemli, uzun giymek, bol giymek. Bizim öğrenci için, buradaki öğrenciler için. Ama Batı’da ben arkadaşlar görüyorum, öğrencisine itici geliyorlar. Eğer hoca hani şöyle hafif çenesini kapattıysa, başörtüsünü hafif uzun tuttuysa, uzun derken ferace

şeklinde şöyle kalçaya kadar, öğrenci beni de mecbur tutup kapatacak diye düşünüyor. Benim teyzemin kızı bizzat kendi söyledi, abla ben korkuyorum aynı şeyi ben den de isteyecek diye.” (33, DİB, Evli, Van).

Aşağıdaki örnekte olduğu gibi Van’da hocanın kıyafetine dikkat etmiyor olması dine ve kuruma eleştiri gelmesine sebep olacak bir durum olarak algılanabilmektedir.

Azime: “Biz su-i zanna vesile olmamalıyız. Şu manada, dindarlar böyledir, bir de vaize olacak, bir de öğretici olacak (masaya vurarak söylüyor) bu insanlara ne öğretecek ki dedirtmemek gerek.. Ya da işte İslam diyorlar şuna bak, şeklinde dinime kurumuma temsil ettiğim makama söz getirmemek durumundayım. Temsil konumunda olan insanların daha ölçülü olmaları gerektiğini düşünüyorum ki, bu Doğu’da çok daha belirgin. Kur’an kursuna, öğrencilerimize söylüyor halk, şöyle giymesin böyle giymesin diye. İşte kızlarımız onları örnek alıyor diyorlar. Örtüsünü şöyle bağlamasın diyor. İşte ince örtü bağlıymuş, hoca hanım kulağı belli oluyormuş, bu tesettür değildir zaten, ya da pantolon giymiymiş. Mesela onu görüyor öğrenci hocamız da giyiyor diyor babasına. Bu Doğu’da çok önemli bir mevzu babalar özellikle bu konuda şikâyetle bulunuyor. İşte ne bileyim makyaj noktasında aynı şekilde olabiliyor. Kızı işte hocamız yapıyor ya, diyebiliyor. Herkesin kendi ölçüleri vardır yani, ben birileri öyle dedi diye pantolon giymemezlik etmem bu benim çift kişilikli olduğumu gösterir. Ben giyiniyorum ama kimseye de giy demiyorum. Ama birilerini ben temsil ediyorsam ve bulunduğum yerde bulunduğum konumda bu farklı düşüncelere sebebiyet veriyorsa, arkadaşlar bunun üzerinde düşünelim diyorum. Dikkatli olalım, çünkü niye, insanlara dini öğretiyoruz. Eğer benim sebebimle, Müslümanlar da böyle ne olacak ki, ne farkı var sokaktakinden dedirtirsem, ben dinime leke sürüyorum (demektir). Ya da müftülük çalışanları böyle dedirtiyorsam müftülüğüme leke getiriyorum bütün orda çalışanların hakkını alıyorumdur. Tercih sizin, evinizde nasıl istiyorsanız giyinin ya da memleketinizde farklı bir yerde ama burada böyle bir mesele varsa ne yapacaksınız ona göre davranacaksınız diye söylüyorum, temsil makamı yani.” (35, DİB, Evli, Van).

Batı’da giyilen giysilerin bazıları Van’ın ruhuna uygun görülmediği için giyilmemektedir.

Göknur: “X İlinde giydiğim bazı kıyafetleri burada giyemiyorum ama bu öğretmenler odasının ruhuyla ilgili bir şey hani herkes biraz şey olsaydı olurdu. Bu sefer siz göze çok batıyorsunuz. Bu hoşuma gitmiyor, bayan olarak yani kapalı olarak değil hem de dediğiniz gibi din kültürü kimliğiniz daha çok öne çıkıyor. Aa dinciye bak oluyor çocuklar açısından en azından hani onların zihninin böyle şeylerle karıştırmak onların zihnini böyle şeylerle meşgul etmek istemediğim için. Ama dediğim gibi hiç kimseye göre değiştirmem tarzımı.” (29, MEB, Bekâr, Van).

Van’da İmam-Hatip öğrencisinin dini bilgi açısından bir ön hazırlığı olduğu için dini yaşıyor olmanın çok önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Van’da pantolonun kabul görmediği aşağıdaki örnekte de öne çıkan bir görüştür.

Ayşegül: “Bence anlattıklarından ziyade bizim bu meslekçilerin anlattıklarının hepsini Van’da karşılaştım, çocuklar bizden daha dindar. Bazı konularda hatta anlatırken diyorlar ki hocam biz bunları zaten biliyoruz. Bu cevapla çok karşılaştık. E peki biz niye ısrarla bunları her dakika anlatıyoruz. Yani ben çocuklara bütün meslek hocalarına hatta bütün hocalara da bize daha fazla iki çarpı iki yük düşüyor. Görünüşle örnek olunacak, davranışınız çocuğu çok etkiliyor. Din öyle bir şey ki hani sadece kelimelerle

okuduğumuz laflarla kalmamalı. Yaşama da uygulanmalı. Zaten eksikliğimiz orda maalesef bizim de öyle. İşte çocuklara örnek olunmalı. Nasıl diyim mesela ben günlük hayatımda pantolon giyen rahat biri olabiliyorum. Ben okula hiçbir zaman pantolonla gelmedim mesela. Bu benim için büyük bi fedakârlık giyimime kuşamıma istemesem bile ekstradan etekler aldım. Benim eteğim yoktur fazla, hani sırf okulda farklı gözükmek, çocuklara düzgün örnek olmak için anlatabiliyor muyum? Bunu severek yapıyorum.” (25, MEB, Bekâr, Van).

“Hepimiz İzmirli Olduk”

Yaşanılan yörenin fiziki şartlarının İbn-i Haldun’un söylediği şekliyle dini algı/dindarlık üzerinde etkisi olduğu gibi sosyo-kültürel şartların da dini algı/dindarlık üzerinde etkisi söz konusudur. İzmir’e gelen öğrencilerin de bu yönde bir süre sonra (tamamen olmasa da) İzmir’e uyum sağladıkları aktarılmıştır.

Türkiye’nin çeşitli illerinden İzmir’e gelen öğrenciler aileleri İzmir’de olmadığı için çeşitli yurtlarda ya da evlerde kalmaktadırlar. Dini bir grubun yanında kalınıyorsa o grubun beklentilerine aykırı davranmak güçtür. Bu nedenle bunlarda ilin özel yapısına bağlı değişim de fazla olmayacaktır. Ancak bireysel olarak davrananlar da sosyal kontrol zayıf olduğu için uyum davranışı daha fazla olacaktır.

Aysel “Ben ailemle kalıyordum. Kendi evimden gidip geliyordum. Bir de İzmirli olarak bize biraz farklı bakıyorlardı. Bizim adımız İzmirliydi. Herhalde daha sosyaldık, daha konuşkan, daha girişken idik. Farklı kesimlerden öğrenci geliyordu fakülteye. Biz biraz daha rahattık galiba onlara göre. Onlar da bir süre sonra İzmirli falan oluyorlardı. İlk sene yadırgayanlar olmuştu, biz şaşırıyorduk hatta benim arkadaşım sigara içiyordu. Biz lavaboda içiyorduk tabi şimdi fakültenin bahçesinde içmek imkânsızdı lavaboda bile hani giren çıkan oluyor bizi normal karşılıyorlardı. Türkiye'nin başka bir yerinden gelen birisi olsa ayıplayacaklar ama bunlar zaten İzmirli falan diye bakış açısı vardı ilginçti o. Ama sonradan hepimiz İzmirli olduk.” (29, MEB, Evli, İzmir).

Katılımcı zamanla herkesin değişime uğradığı bilgisini vermektedir. Ama değişimin yönü daha üst görülen özelliklere sahip olduğu düşünülen hâkim kültür yönüdedir.

4.4.2. Farklılıklara Yaklaşım

İzmir açısından kadın din eğitimcisinin tecrübe ettiğini aktardığı farklılıklar en başta başörtüsüne yaklaşım noktasında ortaya çıkmaktadır.

“Açıldığı için... burada neredeyse tepki görmedim”

Daha önce taşrada okul dışında da başını açmaya başlayan bir katılımcı çok tepki aldığını ancak İzmir’de ise insanların başın açık olmasına daha alışkın olduğu için

din dersi öğretmeni olduğu halde, başının açık olmasından dolayı tepki almadığını belirtmektedir.

Nesibe: “X İli’ndeysen kapalıydım açıldığım için en çok tepki aslında oradaydı. Küçük daha kırsal bir yer olduğu için, İzmir (...) burada daha çok insanlar açıklığa alışkınlar burada daha çok az tepki gördüm, hatta nerdeyse hiç tepki görmedim. X’(Taşrada iken)de herkese kulağımı tıkadım. X’de çok şaşırıyorlardı. Müdürümüz bile diyordu ki işte din kültürü öğretmenine benzemiyorsun.” (33, MEB, Evli, İzmir).

“İzmir de sen ne anlattıysan din o oluyor, hiç kimse bundan din kadını olmaz demiyor”

Daha önce İzmir dışında bir ilde görev yapan bir katılımcı orada yaşadığı sıkıntıları İzmir’de yaşamadığını anlatmaktadır.

Sema: “Ben daha önce X İlinde görev yaptım. İzmir’le kıyaslayacak olursam İzmir daha rahat çünkü şey yok, belli kalıplaşmış dini yaşayış yok. İzmir’de sen ne anlattıysan o din oluyor ama X’de öyle değildi. Çok garip sorular var işte kılık kıyafete çok karışılıyor sürekli bir mahalle baskısı yaşıyorduk. Ama İzmir’de böyle bir şey yok yani. Mesela orada pantolon giymek hoş karşılanmıyordu Kur’an kursu hocalarında veya pardösü giymemek problem, muhakkak giyilmesi gerekiyor. Ha alışıyorlar zamanla çünkü ders anlatınca veya onlarla muhabbet edince, ha diyorlar bu biliyor gerçekten yaşıyor ha demek ki bazı şeyler farklı değerlendiriliyor. Ama bu mesela üç beş ayını alıyor, ama İzmir’de öyle değil yani hiç kimse sana bundan din kadını olmaz demiyor. Sana tabi oluyor bu konuda çok rahatız.” (29, DİB, Bekâr, İzmir).

Bu durum tam da katılımcının söylediği gibi kalıplaşmış bir dini yaşayış olmadığını gösterir. Zihinlerde geçmişten aktarılmış dini bilgiler yoğun değildir. Anlatılanlar daha kolaylıkla kabul görmektedir. Yine pantolon giyilmesine karşı tepkinin olmaması, bununla irtibatlı olduğu gibi pantolonun İzmir’de kadınlar tarafından Van’a göre daha sık kullanılan bir giysi olması da etkindir.

“Dini kesimdeki insanları biz böyle tanımiyorduk”

İzmir’de din kadını olarak yeni bir rol model ortaya koymak daha kolay gibi görünmekle beraber geçmişin olumsuz örneklerinin oluşturduğu “dünya hayatından bihaber olmak” şeklindeki önyargı yanında bazı kişilerin din insanlarına ya da başörtülülere karşı var olan önyargılarıyla da savaşmak gerekebilmektedir.

Kadriye: “Önceki dini temsil eden kişilerle, modern tarzda giyinen arasında fikri olarak geçtim hoşgörü olarak da uçurumlar varmış. Hani tamamen art niyet takınılıyormuş. İşte onunla görüşmeyelim, konuşmayalım, a işte bunlar yobazdır, bir şeyden anlamaz... Ama şimdi oturduğumuz zaman ortak konularımız noktalarımız olabileceğini, hoşgörülü olarak anlaşabileceğimizi, aslında çok farklı kulvarlarda olmadığımızı anlıyorlar. Ne diyorlar, işte biz önceden böyle düşünmüyorduk mesela.

Dini kesimdeki insanları biz böyle tanıımıyorduk. Yani sizin de bunlardan hoşlanabileceğinizi biz düşünmüyorduk.”

P.D.: “Neden mesela?”

Kadriye: “Ne bileyim doğal güncel bir konudan giyim kuşamdan evi süsleme tarzından ne bileyim oturup kalkıp bir çay muhabbetinde mesela. Her ne olursa normal güncel şeylerden bile çok farklı şeyler düşüneceğimizi, bizim sanki 24 saat ibadet ettiğimizi, kimseyle görüşmediğimizi, konuşmadığımızı, ne bileyim böyle gündemlerden haberdar olmadığımızı, kültürel olarak çok geride kaldığımızı düşünüyörlarmış herhalde. Oturup konuşunca muhabbet edince, onların derdini dinleyince biz sizi böyle bilmiyorduk diyorlar.” (32, Evli, MEB, İzmir).

“Aman aç ne olacak şeklinde sürekli dayatma var”

Katılımcılardan bir kısmı İzmir’de başörtülü olduklarından dolayı yaşadıkları sıkıntıları dile getirmişlerdir.

İzmir’de uzun yıllar yaşamakta olan bir katılımcı İzmir’de kılık kıyafet açısından dayatma olduğunu söylemektedir.

Emine: “İzmir çok zor bir yer ortam olarak. Mesela işte normal benim normal sınırlarda kapanmam bile komşum, ‘Nasıl dayanıyorsun buna, nasıl bu kadar uzun giyiyorsun, aman aç ne olacak? diyor, bu şekilde sürekli dayatma var. Hani tutucu olmak değil tutuşkan olmak yönünde bir dayatma var.” (29, MEB, Evli, İzmir).

Nigar: “Bazen beni görür görmez bu ilkokul mezunu cahildir ev hanımıdır diyorlar, sonra üniversite mezunu olduğumu anlayınca öyle davrandıklarına pişman oluyorlar. Bazen otobüste falan şey yapıyorlar. Arkaya geçer misiniz bilmem ne yapar mısınız? Sıra bendeysen niye geçtiniz. Hani böyle sanki şey gibi o birinci sınıf vatandaş da ben ikinci sınıfım gibi onu bazen yansıtıyorlar. O cahil bir kesim bence. Eğer kültürlü birisi ise o yapmıyor da çok kendini bilmez insanlar yapıyor.” (42, DİB, Evli, İzmir).

“Bu örtünün altında ne haltlar yiyorsun!” “Fadime Şahin diye bağırma!”

Aysel: “Mesela ben ilk, işte küçüğüm, daha işte orta iki ya da orta üç olabilir durakta bekliyorum, şu Fadime Şahin olaylarının böyle zirve yaptığı zamanlar. E küçüksün zaten, hani bi de ilk kapanmışsın çekingenlik var. Bir teyze geldi böyle nasıl sayıp döküyor bana, ‘İşte sen böyle kapandın da, sanki biz bilmiyor muyuz, kim bilir bu örtünün altında ne haltlar yiyorsun?’. Böyle bana sayıyor ama hiç tanımadığım bir teyze”

P.D.: “Örtülü bir teyze mi?”

Aysel: “Yok örtülü değil güya bunun arkasına saklanıyorsunuz gibi arkamızdan ‘Fadime Şahin!’ diye bağırma falan. Tabi o olayla gündeme geldiği için direk bizi de o kategoriye koydular.” (29, MEB, Evli, İzmir).

“Millet harıl harıl yanarken biz böyle pardösülü”

İzmir sıcaklığında örtünerek çileyi çeken başörtülüler olduğu halde buna alışkın olmayan kesimlerden tepki aldığını söyleyenler olmuştur. Başörtüsünün inanç bağlamında değerlendirilmiyor olması bu tepkinin sebepleri arasında görülebilir.

Kevser: “Mesela ben İzmir’de otobüste başörtülü ve pardösülü olduğumuz için o dönemde böyle bakışlar altında ezildiğimizi hatırlıyorum. Bir markete girdiğimizde bir şey olduğunda otobüste millet harıl harıl yanarken biz böyle pardösülü olduğumuzda bakışlarıyla o yaşlı kadınların bizi yediğini görürdük, çok rahatsız olurduk, kendi içlerinde konuşurlardı.”

P.D.: “Ne derlerdi?”

Kevser: “Yani işte bakışlarından az çok anlıyorum denilen şeyi, ya işte bu sıcakta böyle olur mu, şeklinde. Biz o zaman da otobüste tek tük bizim İlahiyat Fakültesi arkadaşlarımdan olan öğrenciler vardı. Hani böyle nadiren kapalı insanlar vardı tabi. Bu şeye alışan insanların bu kadar az görmeye alışan insanların (böyle)düşünceleri normal belki. Ama hoşgörüsüzlük gibi de aslında yani, orda bu insana bu şekilde kabul etmiş bu şekilde giyiniyor. Sen burada belki benim kadar yanmıyorsun ama hani bizden daha çok tepki gösteriyordu sığağa ve o tepkilerini bile bize bakarken ifade etmeye çalışıyordu. Hani biz yanıyoruz, bunlar yanmıyorlar mı şeklinde, bizi çok anlamıyorlardı ama bizde çok yadırgamıyorduk 97 ve 98’de örtülü sayısı çok azdı.” (32, MEB, Evli, Van).

“Başörtünü böyle yaptığın için cehenneme gideceksin”

Taciz edilme nedeni Kur’an’ın farklı yorumlanmasından doğabilmektedir. Aynı Kur’an okunmakta fakat farklı yorumlara ulaşılabilmektedir. Bu yorumlar demokratik bir ortamda tartışılmamakta ancak önyargıların beslenmesine hizmet etmektedir. Şahika otobüste karşılaştığı bir kadınla yaşadıklarını şöyle aktarmaktadır.

Şahika: “Çok enteresan bir kadındı. Belediye otobüsünde karşılaştığımda konuşmuştuk hani Kur’an ayetlerini bilen birisi fakat farklı yorumlayan birisi. O çok üzerime gelmişti. Oturdum zaten şey demişti bana sen dedi karşılaştırmalı dinler tarihini okuyor musun? Otobüste İzmir’de en önde. Bana yer vermedi önce zaten. Otobüsteyim boş yer var, kadının yanında. ‘Yanınıza oturabilir miyim?’ dedim izin vermedi. Ya git yaptı işte ondan sonra ben anladım yani her gün yaşadığım olay olduğu için. Geçmem yol vermiyor kadın, çantası şurada, hiçbir şekilde geçmeme izin vermiyor. Neyse en sonunda sürtüne sürtüne geçtim oturdum cam kenarına. Ondaki sonra takmıyorum, aradan biraz zaman geçince başladı konuşmaya hiç unutmuyacağım, ‘Başörtünü böyle yaptığın için cehenneme gideceksin.’ dedi. Dedim ‘Bu hüküm size verilmemiş. Bu hükmü verecek olan Allah yani siz kimsiniz?’ O ama dedi bak dedi ayetle bilgilendirmişsiniz. Evet dedim ayetle var. Ziyetlerinizi kapatın diyor ben de kapattığıma inanıyorum bu benim inancım falan filan. İşte dedi sen dedi İlahiyat mı okuyorsun dedi. Size bu empoze ediliyor dedi. Önce kafana falan dedi. Ne okuyorsun sen, kitap olarak? Ne kadar bağımsızın falan dedi. Dedim ben Kant okurum Sokrates Platon bunların görüşlerini de bilirim ama ona keza İslam âlimlerini de bilirim. İmam-ı Azam’ı Maturdi’yi Eş’ari’yi. Bunları da öğrettiler bize hani biz İlahiyat olarak böyleyiz falan. Ama otobüsten inene kadar benim ne kadar kötü bi cehennemlik olduğumu yanacağımı, bana aslında ifade edilen dinin tamamen Arap kültürüyle harmanlanmış bi din olduğunu, aslında bu dinin gerçek özü olmadığı gibi söylemlerde bulunmuştu. Aşağılamıştı beni. Orda o kaç kişilik otobüsler körüklü oluyor ya uzun otobüste... Kadın indikten sonra yanıma yolculardan bi kaçı gelip nasıl başa çıktın demişlerdi. Dinliyorlardı demek ki yolcular. Bağıra bağıra konuşuyor kadının, orda amacı zaten beni rezil etmek. Ve yanıma düşün ki yolcular gelip şey diyorlar hani nasıl başa çıktın diyorlar. Tebrik de edenlerin yanında, kadını haklı bulanlar da olmuştur pekâlâ.” (24, MEB, Bekâr, Van).

Otobüsteki diğer bazı kişilerin gelip tebrik etmesi İzmir'in başörtüsüne yaklaşımdaki çeşitliliği ve homojen bir yapı omadığını göstermektedir. Tacizde bulunan kişinin başörtüsünün şekline ve dini referanslara itiraz etmesi başörtüsünün “öteki”lerce ne kadar farklı algılandığının göstergesidir.

“Anlatılanlar bana hikâye gibi geliyor çünkü ben hiç yaşamadım şu yaşıma kadar”

Yıllarca İzmir’de çalıştığını ve hiçbir tacizle karşılaşmadığını söyleyen ve hatta tacizle karşılaştığını söyleyenlere şaşırdığını ifade edenler de olmuştur.

Sema: “Arkadaşlardan anlatıldığı zaman bana hikâye gibi geliyor çünkü ben gerçekten hiç yaşamadım şu yaşıma kadar. Yok, örtülüyüz diye otobüse bindirmediler işte yok bir şey sorduk ters cevap verdiler. Ben yaklaşık 2000 yılından beri İzmir’de yaşıyorum öncesinde de İzmir’e sürekli gelip gittik. Ben bu yaşıma kadar bundan dolayı İzmir’de bir rahatsızlık duymadım.” (29, DİB, Bekâr, İzmir).

Bazı olumsuzluklar yanında İzmir’de başörtülü olduğundan dolayı saygı gördüğünü ifade edenler de olmuştur.

Aysel: “Mesela hani çarşıda pazarda dolaşırken yaşıyorsunuz ne olursa olsun işte başörtülü iseniz abla bacı teyze diye sesleniyorlar, ya da bir saygı gibi bir minibüse bindiğiniz zaman yer verilebiliyor yaşıyorsunuz genç olmasına rağmen.” (29, MEB, Evli, İzmir).

Van’a ilişkin tecrübeler ise şöyle aktarılmıştır:

“İzmir’de sokaklar kadınlara Van’da erkeklere ait”

Bir katılımcı Van ve İzmir’de ayrı ayrı yaşama imkânı bulmuştur Van geleneksel yapının çok fazla çözülmemiş olmasının etkileri sokağa da yansımaktadır. Ataerkil yapılanma, çalışan kadın sayısının azlığı sokaklarda kadın sayısını azaltmaktadır. Az oluş fark edilişi arttırıcı bir neden olmaktadır. Aynen İzmir’de başörtülü olmanın fark ediliş sebebini arttırdı gibi.

Göknur: “ Diyorum ya özellikle bu çevrede daha çok hissediyorum İzmir’de o kadar çok hissetmemiştim erkek önder bir toplum olmamız tabi kadına yaşam hakkını çok daraltmış. Van çok rahat, kapalı bir bayanın yaşaması açısından çok rahat ama bakış olarak şunu diyeyim, İzmir’de mesela erkekler size çok bakmaz Van’da çok var o. O huzursuz ediyor(...) İzmir’de mesela o yoktur, kimse kimseye bakmaz. Zaten İzmir’ de bana bakmazlar da. Hani görünüş olarak belki çok dikkat çektiğim de olabilir ama burada mesela normal örtülüyüm, kıyafetim de bir gariplik yok ama insanlar bakabiliyor sanki daha kapalı bir yer, daha böyle huzursuz hissettirebiliyor bazen özellikle belli saatler dokuz buçuk 10 da Cumhuriyet caddesindeyiz mutlaka birlerinin (bakışı) yani sevimsiz o. (...) İzmir zor kapalı bir insan için ama daha keyifli en azından benim için daha keyifli hani bir sorgulama var bir neden var, niçin var, arayış var. Niye böyle

yapıyorsun niye böyle giyiniyorsun genel olarak. Kapalıyım ama İzmir’de yaşamak bana daha keyif veriyor daha rahat hissediyorum, daha mutluyum. Rahatım yaşam olarak bir kadın olarak İzmir sokaklarında. Ben Van ile İzmir’i karşılaştırdığımda ilk olarak İzmir’de sokaklar kadınlara Van da erkeklere ait. Kadın olarak kapalı da olsam dahi İzmir’de yaşamayı isterim daha rahat yaşam açısından yani saat gece birde de dışarı çıkabilirisiniz ama burada daha tedirgin oluyorum. O noktada kadınların yaşaması için rahat bir şehir kapalıları için zor olabilir ama aslında bunu böyle dezavantaj olarak görmediğimizde o da düzelir. Konuşabiliyorsunuz tartışabiliyorsunuz farklı renkleri görüyorsunuz farklı kadın profillerini görüyorsunuz onlarda sizi görmek istediklerinde görüyorlar yani merak ettiklerinde daha farklı daha keyifli bir paylaşım var hani bana açıkçası Konya’da yaşamaktan daha keyifli gelmiştir İzmir’de yaşamak Konya’da belli süre buldum çok uzun bulunmadım. Böyle gezi amaçlı orası da aynı böyle hemen her kadın kapalı olmasına rağmen rahat gelmemiştir İzmir de rahat bir şehir. Normalde benim tarzımda olan insana pek karışmazlar orada yaşamayı ama ben istiyorum. Van ve İzmir çok farklı inanılmaz farklı.” (29, MEB, Bekâr, Van).

“Ne işiniz var kadınlar gidin evde okuyun Kur’an’ınızı, namazını kılın”

Bazı DİB çalışanları Van’da bazı erkeklerin davranışlarından rahatsız olduklarını aktarmışlardır.

Azime: “Doğuda kadın olduğumuz için ilk zaman yaşadık bunu, yaşadım ve çok şaşırdım ben, camiye gittim ‘Ne işiniz var kadınlar, gidin evde okuyun Kur’an’ınızı namazını kılın, burda ayakaltı oluyorsunuz.’ dedi birisi. Burada gördüm yani ilk göreve başladığım haftaydı hatta yani bu da kadın olduğum için oldu camide ne işiniz var çünkü camiler erkeklerin mekânıdır. O kadar şaşırdım ki kalakalmışım ayakta. Müftü beye söyledim bu konuda konuşun hocam ben şaşkınlıktan cevap veremedim. Görevimi bırakmam zaten yeni başlamışsınız tedirginliğiniz var. Üçüncü vaazınızda nedir, gittiğim merkez camilerden biriydi bir sürü saydı saydı adam gitti, ben öylece kalakaldım, yani o kadar şaşırdım ki bunun dışında elhamdulillah hiç yaşamadım. İlk zaman daha tecrübesizdim. Ancak bazılarının bir erkeği önemseydiği kadar sizi önemsemediğini hissettim. Erkek temizlikçi ise, odaları temizleme noktasında erkeklerin odasını temizlediği kadar temizlemedi bizim odamızı. Ama sonra zamanla sizi tanıdıkça alıştılar. Genel doğulu bakışa göre kadın evinde durur sosyal çevrede olmaz. Hele hele bir erkek asla ona hizmet etmez. Ne kadar eğitilmiş olursanız gelirsiniz doğuda kara denizde böyledir de doğuda daha birazcık bir kademe biraz daha fazla sanki. Bunu gördüğüm için söylüyorum. Şu an bir yıl oldu aştık onları artık.” (35, DİB, Evli, Van).

Türkan: “Mesela bizi çok kabullenmemişti imamlar. Ben çok o dönemde sıkıntılar yaşamıştım açıkçası üç dört hoca başlamıştı ama istemiyorlardı, kursun açılmasını da istemiyordu sanki kuran kursu açılrsa ne olacak ama şimdi binlerce kuran kursu hocası var ne oldu hiçbir şey. Evet, belki onlara eğitim veriyoruz inşallah eğitmeye çalışıyoruz.” (32, DİB, Evli, Van).

Nurgül: “Camilerde görev yapan imamlarla anlaşmazlıklarımız oluyor bazen kadınların camiye gelip gitmesi konusunda ‘işte kadınlar niye camiye gelirler? Vaaza gelmesinler’ diyorlardı.”

P.D.: “Size mi söylüyorlar?”

Nurgül: “Direk bizimle her zaman iletişim kurmaları olmuyor ama kuran kursu hocaları ile birlikte olduklarında bir program olduğunda mescidi kullanmak durumunda kaldıkları zaman ortaya çıkıyor. Şimdi şu anda biz eskiden direkt camilere giderken

kuran kursu hocaları yokken de ortaya çıkıyordu yeterli hazırlığı yapmıyorlardı ya da burada kadınlar gelmez siz gelmeyin hocam diyenler oluyordu. Hepsi değil arada çıkıyor öyle.” (31, DİB, Evli, Van).

Örneklere görüldüğü gibi kadınların sosyal hayata karışmalarının yadırgandığını göstermektedir. Dinin emrini yerine getirdiğini başörtüsü ile de tescil etmiş olan bir kadının dinde kadının konumunu evi olarak bir öğretiyeye mugayir sokakta ve hatta bu cami bile olsa kabul görmeyebilmektedir. Kadın ibadet yapacaksa bile bunu evinde yapmalıdır. Kadınların camide olmasına alışık olunmadığı gibi bazı erkekler çalışan kadına da alışkın değildir. Mesela işyerindeki bir kadının da erkeklerle aynı önemde olabileceği öncesinde alışık olunmayan bir durum olduğu için kabulde zorluk çekilebilmektedir.

4.4.3. Değerlendirme ve Sonuç

Her şehrin, tıpkı insanlarda olduğu gibi genel karakteristiğini oluşturan yapısal özellikleri vardır. Bu özellikler, siyasi-sosyal-kültürel farklılıklarla kendisini ortaya koymaktadır. Bu yapı ile uyuşmayan davranışlar tepki çekmektedir. İzmir ve Van illerinde de yapı ile uyuşmayan gerek kıyafet tercihleri ya da davranışlar tepki çekebilmektedir.

İzmir ve Van kadın din eğitimcilerin algısında iki farklı tipe tekabül etmektedir. İzmir’de öğrenciyle, velilerle daha yakın ilişkiler kurabilmek ve begenilen bir örnek olabilmek için daha “modern” giyinmek gerekmektedir. Pardösü bu amaç için uygun bir tercih olarak görülmemektedir. İzmir’de Kur’an kursu hocalarından bile pardösülü, uzun elbiseli olması beklenmemektedir. Katılımcılar bu beklentilere uygun şekilde, özellikle MEB’de çalışanlar pardösü giyseler bile bunu okulda giymediklerini aktarmışlardır. DİB’de çalışanlar, pantolon-tunik giyebildiklerini bunun diyanet camiasında da artık alışılan tepki çekmeyen bir durum olduğu ifade etmişlerdir. Bu durum Van’da tamamen farklıdır. Özellikle DİB çalışanlarından pardösü giymeleri ve pantolon giymemeleri beklenmektedir. MEB’de öğretmen olarak çalışanlar içinde Van’da pardösü giymeye devam eden bir kişidir. DİB bünyesinde çalışanların ise nerede ise tamamı pardösü giymekte, pantolon kullanmamaktadır. Bu şehrin sosyal yapısının olduğu kadar içinde bulunan kurumsal yapının da kişinin eylemlerini ve tercihlerini tamamen belirlemese de önemli derecede etkilediğini göstermektedir.

İki il arasındaki bir başka önemli fark ise farklılıkların tolere edilmesinde ortaya çıkmaktadır. İzmir’de din eğitimcisi kadının başörtülü olacağı düşünülse de, bu kadının başörtüsüz olması sorun yaratmamakta ve dışlanmasına sebep olmamaktadır. Aksine Bazı kişiler tarafından din eğitimcisi olmak ya da başörtülü olmak dışlanma sebebi olabilmektedir. Nitekim İzmir’de bu şekilde yaşadıkları tatsız olayları aktaran katılımcılar vardır. Van’da ise durum tersine işlemektedir. Din eğitimcisi ya da başörtülü olmak kabul görme ve hatta ilave itibar görme nedeni olmaktadır. Bazı katılımcıların ifade ettiği gibi daha açık kıyafet giymek ya da kadınların daha az sokakta olduğu akşam vaktinde dışarıda olmak bir kadının kendini daha rahatsız hissetmesine sebep olabilmektedir. İzmir ve Van’ı bilen katılımcının söylediği bir nokta dikkat çekicidir. Van erkekler şehri İzmir ise kadınlar şehri olarak tanımlanmaktadır. İzmir’in geleneksel sınırlanmışlıklardan kadını kurtaran ve bireysel yaşamasına imkân tanıyan yapısı bunun nedeni olarak açıklanmaktadır.

İster İzmir’den tahammülsüzlükler isterse Van’a ilişkin olarak aktarılan rahatsızlıklar bu ilere has durumlar değildir. Katılımcılar benzer durumları Türkiye’nin başka illerinden de yaşadıkları örnekler üzerinden aktarmaktadırlar. Başörtülü olduğu için kendisinin ya da bir tanıdığıın Türkiye’nin her hangi bir ilinde tacize uğradığını aktaranlar yanında,⁹⁹ başka bir yerde başını açtığı için, ya da oranın genel yapısına uygun olmayan giyimi nedeni ile rahatsızlık yaşa(n)dığını aktaranlar da¹⁰⁰ olmuştur. Bunlar hatta bazen aynı il için de aktarılmıştır. O halde İzmir ve Van’dan aktarılan kadının başörtüsüne ve kıyafetine ilişkin yaklaşımların, illere ait genel bir davranış kalıbı olduğu söylenemez. Nitekim her iki ilden katılımcılar da aynı il içinde kendilerine

⁹⁹İzmir’deki verilere ek olarak Türkiye’nin çeşitli illerinde tacize uğradıklarını ya da bir yakınlarının tacize uğradığını aktaranlar olmuştur.(Mehtap, Meral, Ayşegül, Fahriye)

Azime, örgenciliğinde X ilinde iken bu Fadime Şahin olaylarında falan çok fazla sözlü taciz gündemde idi. 28 Şubat dönemiye zaten çok yoğun bir şekilde her gün belki otobüste, yürürken falan sürekli sözlü tacize uğruyorduk.”

P.D Ne diyorlardı?

Azime: İşte ‘Sizi gidi *Fadime Şahin*’ler içiniz farklı dışınız farklı, örtünün her şeyi kapattığını mı düşünüyorsunuz? ‘Size güvenilmez!’ gibi böyle ifadeler.” (35, DİB, Evli, Van)

¹⁰⁰ Hacer, İzmir ve Van dışında bir ilde vaktiyle annesinin pardösü ve normal küçük başörtüsü ile dolaşıp yerel kıyafet giymediği için insanların bakışlarından rahatsız oluşunu anlatmıştır. Bu bakışlar nedeni annesinin o ilin genel yapısına benzeşmeyen kıyafeti nedeniyle olduğunu söylemektedir.

Hacer: “ X İli’nde annem çok rahatsız olmuştu annem pardösü ile normal küçük başörtüsü takmıştı annem o zaman (...)şeyden dolayı bakmıyorlardı onlar herhalde yani açık olduğu herhangi bir yerinden etkilendiklerinden dolayı değil nasıl diyeyim şey herhalde görmedikleri için yabancı kadın oldukları için.” (35, MEB, Evli, Van)

yönelik değişen yaklaşımlardan bahsetmektedirler. İllerin sosyo-kültürel açıdan olduğu homojen olmadığı düşünülürken bu anlaşılır bir durumdur.

Başörtülülere karşı yönelen bu tacizlerin Türkiye’de değişik illerinde karşılaşılan bir durum olması, başörtüsünü tehlike olarak görme paranoyasına sahip her yerde bunların tekrarlanacağını gösteren bir durumdur. Bu durum Türkiye’deki siyasal fay hatlarının doğurduğu kutuplaşmanın olumsuz etkilerinin yansıması olarak okunmaya müsattir. Başörtüsünü tartışmanın odağı kılan şey modern toplumsal alan olarak görülen yerlere kadının dindar ve geleneksel rollerinin kabulünün simgesel girişidir. Üstelik bu simge çoklukla cehalet taraftarlığının göstergesi olarak algılanmakta ve kadınların kölesel itaatkârlıklarıyla özdeşleştirilen bir anlam taşımaktadır. Başörtüsü kadının kendisine biçilen geleneksel rolü sahiplendiğinin –bu çoğunlukla erkek iktidar alanına teslim olmuş bireysel kendi adına talepleri olmayan kadın imgesi- işareti olarak görülmektedir. Din ve modernlik arasındaki karşıtlıkları belirsizleştirdiği gibi “cinslerin özgürleşmesi” ya da “evrensel ilerleme” kavramlarına da bir saldırı olarak görülmektedir (Göle,1998,15).

Başörtüye tepkisel karşı koyuşa bakıldığında bunun tamamen kadınlardan geldiği görülmektedir. Göle başörtüsünün “laikliği tehlikeye düşürdüğü”ne en çok inanan ve en sert tepkiyi verenlerin Kemalist kadınlar”¹⁰¹ olduğuna işaret etmektedir. Geçmişte şeriat ve laiklik taraftarı olmak şeklindeki zuhur eden siyasi ikiliğin son dönemde artık türbanlı kadınlar ve Kemalist kadınlar arasındaki siyasi mücadelenin tercüme ettiğini ifade etmektedir (Göle, 1998:116). Bu başörtüsüne yönelen sert tepkinin de nedenini açıklayıcı bir yaklaşımdır.

Tacize uğradığını anlatan katılımcıların hepsi bunu yapanların kadın olduğunu aktarmaktadır. Çünkü başörtüsü, başı açığıyla kapalıyla kadın ile ilişkili bir durumdur ve kadınlar başörtüsü kullanmakla ya da kullanmamakla “öteki”nin din yorumunun yanlışlığını göstermekte ya da en azından ima etmektedir. Erkekler bu karşılaşmada başörtüsü onların dindarlığı ile ilgili bir söylem üretmediği için yer almamaktadırlar.

Tacize uğrayan katılımcı kadınların, bu tacizlere çoklukla sessiz kalmaları ya da pasif savunuyu göstermeleri yalnızca alınan dini terbiyenin verdiği “hoşgörülü” olmakla

¹⁰¹ “Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği” , Türk Kadın Hukukçular Derneği”, “İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi’nde yer alan kadınlar bu tanımlama içine sokulmaktadır. (Göle, 1998:116)

açıklanamaz. Cumhuriyet tarihi boyunca dine/dindara devletin yaklaşımı, devlet kademelerinden çoklukla dışlanmış olmalarının yarattığı arkasızlık ve sindirilmişlik psikolojisinin etkisi ile açıklanabilir. Bu kişiler Şerif Mardin'in kavramsallaştırması ile "çevre"den gelen kişilerdir. Katılımcıların tümü ekonomik açıdan değerlendirildiğinde alt ya da orta tabakadan ailelerinin kızlarıdır ve hemen hemen tamamı kırsal kesimden göçle şehre gelen ilk ya da ikinci nesil kızlardırlar. Tepki sahiplerinin cüretkârlıkları ise kendini "merkez"le özdeşleştiren ve Cumhuriyet'in sahibi ve savunucu medeniyetin yerleştiricisi görenlerin "uygarlaştırma misyonu"nu yüklenmesi olarak okunabilir.

Bu bölümle ilgili aşağıdaki konuşma Türkiye'nin huzuru için önyargıları kırmanın önemini göstermektedir. Einstein'ın ifadesi ile "önyargıları yıkmak bazen atomu parçalamaktan zor" olabilmektedir. Başörtülü bir katılımcı arkadaşının başörtülü olarak kendisini tanıdığını ve sevdiğini söylemektedir. "Başörtülü kimdir, başörtüsü neye tekabül eder" yakından bilip, görüp, tanıdığı halde, arkadaşının bilinçaltındaki başörtülüler hakkındaki önyargıyı yıkamamaktadır. Bu katılımcı Van'da öğretmenler odasında arkadaşıyla aralarında geçen diyalogu şu şekilde aktarmaktadır.

Şahika : "Bir arkadaşım oldu bu okulda yaratık dedi bana başörtüsünden dolayı. Dedim İzmir'den sonra da burada da buldum Allah'ım dedim. Başta bayağı garipsedim. Bayan, X İli'nden bir arkadaşımız. (Ona) Kızdım. Konuşma ortamındaydık. 'Her yerdeler, her yerdeler Şahika.', 'Kim her yerde?', 'Onlar Şahika.', 'Onlar kim?', 'Kapalılar.', 'Lan konuşma, ben de kapalıyım!' 'Yaratık gibiler Şahika!', 'Ben de kapalıyım, ben de mi yaratığım?', 'Yok, sen değil kapalılar!'." (24, MEB, Bekâr, Van).

SONUÇ

Bu tez, Türkiye’de sosyal değişme (modernleşme) din ilişkisini, toplumsal cinsiyet perspektifinden ele alan bir çalışmadır. Bu ilişki, Türkiye’de İlahiyat fakültelerine kız öğrenci kabulü ile başlayan süreçte resmi din eğitiminin şekillendirdiği Müslüman kadın kimliğinin aktörleri üzerinden incelenmiştir. Türkiye’de dinin yeniden yorumlanmasını etkileyen aktörlerden birisi olarak MEB ve DİB’de görev yapan (bu tezde “din eğitimcisi” olarak adlandırılan) kadınların, gelenek, modernlik ve devlet üçgeninde, hem iyi bir kul, hem modern bir birey hem de iyi bir vatandaş olmayı zorlaştıran birbiri ile çelişen seçenekler arasındaki gerilimli çizgide ürettikleri kadın ile ilgili din algılarına odaklanılmıştır.

Bu yapılırken yapı ve bireyi sosyolojik çözümlenmeye dâhil eden Giddens’in “yapılaşma” perspektifinden faydalanılmıştır. Buna toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini anlamayı ve çözümlenmeyi kolaylaştıracağı düşünülen “kesişimsellik” yaklaşımı eşlik etmiştir. Giddens’in “rol gerilimi”ne getirdiği açıklamalar gerilim noktaları için bakılabilecek alanların tesbit edilmesinde yol gösterirken, kesişimsellik perspektifine Bourdieu’nun “habitus” katkısı bu araştırmada kadınların algılarını şekillendirebilecek faktörlerin neler olabileceğini anlamamıza katkı sağlayan yol gösterici kavramlar olmuştur.

Araştırma yöntemi olarak araştırma perspektifi ile uyumlu olacağı düşünülen ve derinlikli anlamaya imkân sunan nitel alan araştırması yöntem olarak tercih edilmiştir. İzmir ve Van İllerinde MEB’da ve DİB’da görev yapan toplam 41 kadınla yüz-yüze görüşmelerle gerçekleştirilen derinlikli mülakatlardan elde edilen veriler “tematik analiz”le çözümlenmiş, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Cinsiyet, kadın ve erkek kimlikleri arasında toplumsalda ayrımcılığa yol açabilirken, kimliğin bazı bileşenleri de, kadınlarla-kadınlar arasında ayrımcılık nedeni olabilmektedir. Yine dinle/dini olanla özdeşleştirilen bir meslek dalına mensub olmanın gerekliliği olarak görülen İslami bir kimlik ile modernite ve devletin sunduğu ayrı köşelere düşen kimlikler arasında, bunlardan hangisinin sahiplenildiğine bağlı olarak ayrımcılıklar ortaya çıkabilmektedir. Bu araştırmada, araştırma sorusuna bağlı kalınarak en azından mesleği gereği İslami bir kimliği sahiplenmesi beklenen din eğitimcisi kadınların bu kimliği sahiplen(mey)işlerinin, onları kimliklerini yeniden

anlamlandırmada ve inşada sosyal yapı ile bağlantılı olarak onları ne tür ikilemlerde bıraktığı ve onları hangi ayrımcılıklara uğrattığı incelenmiştir. Bu onların (1) devlet ile (2) okul/iş çevresi ile (3) yakın çevre ile (4) geleneksel/dini söylem/literatür ile (5) ve yerel çevre (yaşadığı il) ile temasından yansıyan yorumları bağlamında değerlendirilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1.Devlet ile temasta, katılımcıları gerilime sokan şey, şer’i emir ile devletin emrinin çatışıyor olmasıdır. Kamusal alanda devletin yasakladığı başörtüsünü Kur’an ise takmayı emretmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu başörtüsünün farz olduğuna inanmaktadır. Katılımcıların tamamı devletin başörtüsünü yasaklayan uygulamalarının onları inançlarıyla zıt bir tercihle yüzyüze bıraktığını, dolayısıyla gerilime soktuğunu ifade etmişlerdir. Hepsi, okurken ya da çalışırken, bir zaman diliminde bu yasaklarla karşılaşmışlardır. Bu erkekleri ya da diğer kadınları değil sadece kadın oldukları ve sadece başörtülü oldukları için kadınları etkileyen bir durum olmuştur. Şu an hepsinin çalıştığıda göz önüne alındığında katılımcıların tamamı yasağa uyarak “taviz vererek” bulunan mevkilerini korumuşlardır. Katılımcılar içinde yasaklardan dolayı uzunca bir süre başörtüsü nedeniyle çalışmayan/çalışamayanlar hatta işlerinden atılanlar olsa da bir dönemde bir yerde başörtüsünden taviz vermek durumunda kalmışlardır. Bu onlarda gerilime neden olmuştur. Dinin va’z edici kaynaklarında bir değişme olmadığından/olamayacağından ya da din içinden “yorumu muteber” kişi ya da kurumlardan bu durumla ilgili uyuşumu sağlayacak açıklamalar geliştiril(e)mediğinden ya da devletin yasak konusundaki tavrı değişmediğinden değiştirilemediğinden gerilimin sürmeye devam ettiği tespit edilmiştir.

Kariyerlerinin şimdiki ya da önceki aşamalarında tesettürleri nedeniyle engellenmiş, dışlanmış ayrımcılığa uğramış olmaları Festinger’in “bilişsel çelişki”kuramında öne sürdüğü gibi davranışı değiştiremiyorsa uyumu sağlamak için algıyı değiştirmeye yönelme şeklinde bir etki yaratmıştır. Başörtüsünden vazgeçerek çalışma (bu ister peruk, postiş, şapka ya da açarak çalışma şeklinde olsun) yapılan işin dini meşruiyetine inanılmıyorsa bunun yaratacağı çelişkiyi en aza indirmek için baş açmayı zaruri göstermeye yönelik “meşruiyet gerekçeleri” oluşturulmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Bunlar “geçimini temin etmek zorunda oluş”, “başka yapacak mesleklerinin olmayışı” gibi maddi sebepler yanında, “çalışmıyor olmanın yarattığı bunalım” ya da “insanlara faydalı olabilme”, kendinin işe yaradığını görme”, ”atıl

kalmama”, “ilim tahsilinin de farz olması” gibi manevi “zorlayıcı sebeplerin” baş açarak çalışıyor olmanın yarattığı “bilişsel uyumsuzluğun” etkisini azaltmaya yönelik olarak öne sürüldüğü görülmüştür. Yine başörtüsünün farz oluşuna değişik yaklaşımlar dillendirilerek veya bunu “tarihsellik” açıklamaya çalışarak veya baş açmayı başka günahlarla kıyaslayarak, başaçmanın yıkıcı etkisinin yumuşatılmaya çalışıldığı görülmüştür. Baş açmayı yasaklayan dini referanstan uzaklaşarak başörtüsü gerekliliğini daha muğlâk ve daha seküler “ıffet” bağlamında değerlendirilmesine doğru kayıldığı görülmüştür.

Uyumu sağlamaya yönelik çabaların tam olarak işe yaradığını söylemek mümkün değildir. Başaçmanın yarattığı ilk anki “çırılçıplak hissetme” “ağlama” “herkesin ona baktığını zannetme” gibi “şok” atlatılmış, zamanla “yasak”, hayatın bir parçası olarak gündelik hayatta yerini almıştır ancak travmanın yasak olmayan alana kadar uzayan etkilerinin sürmekte olduğu görülmüştür. “Hep uyarılma endişe ile yaşama”, “özgüven kaybı”, “yasak olmasa da resmi binalara girmekten duyulan korku” ve bunlardan bir kaçıdır.

Başörtüsü dışında, devletin dini olan ile farklılaşan laik yapılanmasının şer’i hukuku dışta bırakan uygulamaları ve bunların birbiriyle uyuşmayan pratikleri kadını bu ikili yapıdan kaynaklı ikilikler arasında bırakmakta ve rol gerilimine sebep olmaktadır. Bu tür uygulamalar dini açıdan kadını bir gerilime sokuyor olmakla birlikte aynı zamanda kadına bir özgürlük alanı sunmakta, laik ya da şer’i dilediğine yönelebilmek imkânı sağlamaktadır.

2. Okul ya da iş çevresinin çelişen beklentileri de din eğitimcisi kadında gerilim yaratmaktadır. Bunun nedeni modern davranış kalıpları ve ilişki seti ile geleneksel olanların uyuşmamasıdır. Çalışma ortamı değişik davranış kalıplarını benimsemiş insanlarla karşılaşmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Farklı sosyo-kültürel çevrelerle irtibatla bulunma, din eğitimcisi kadınlarda kendilerini bu gruplar karşısında yeniden tanımlama ihtiyacı doğurmaktadır. Bu ihtiyaç MEB çalışanlarında, hem çalışma ortamına hem de hedef kitlenin(öğrenci, veli,) homojen yapısına bağlı olarak daha fazladır. Din eğitimcisi kadınlar, modern davranış kalıplarına doğru kaydığında geleneksel müslüman kadın rol beklentilerine uymadığı için baskılarken, geleneksel rol beklentilerine uyduğunda ise “modern” davranış kalıplarını ve ilişki setini benimseyenlerce baskılanmaktadır.

Din eğitimcisi kadının mesleki statüsü, dini temsiliyet noktasında ona rol model olma görevi yüklemektedir. Bu statü aynı zamanda özel alana yansıyan ve özel hayatın her alanını etkileyen bir statüdür. Özel hayatı, “statüsünün işgali” söz konusudur, mesleki sorumluluk bireysel özgürlük alanını daraltmaktadır. Bu daraltma elbette öncelikle görünen semboller üzerinden, şekilsel planda kıyafet üzerinden, yürütülmektedir. Bu özellikle Van’da DİB çalışanlarını etkileyen daha az olarak da İzmir DİB çalışanlarını etkileyen bir durumdur. MEB çalışanları içinde daha önce çok fazla din eğitimcisi kadın öğretmen olmadığından (ya da çok az olduğundan) kalıplaşmış statü gerekleri ve rol beklentileri ile karşılaşmamaktadırlar. Bu onlara bu statüyü şekillendirmede ve rolün içeriğini yeniden inşaada daha serbest ancak çatışmalı bir özgürlük alanı sunmaktadır. Çünkü, bu içeriği değerlerinden kopmadan modernle çatışmalı görünen alanları aşarak ve ikisini bir şekilde buluşturarak oluşturması gerekmektedir.

İlahiyat eğitimi ile dini kaynaklara birincil elden ulaşan ve “kitabî dindarlığa” kayan din eğitimcisi kadınların iş yaşamında (hedef kitle açısından özellikle DİB çalışanlarının) halktan farklılaşan “ilmihal dindarlığı” diye de isimlendirilen “halk katındaki dindarlık” ile örtüşmemesi bir başka gerilim alanı yaratmaktadır. İctihat eksensel fihhi hükümlerinin kat’iliğine olan sadakatinin incelenmesi ve bu hükümlerin esnekliğine inancının güçlenmesiyle ile halk dindarlığından farklılaşan bir din algısına sahip olmakta bu da ikircikli bir durumu neden olmaktadır. Ya bildiği, öğrendiği, uyguladığı, inandığı şekliyle dini öğretecektir ya da kendi anlayışını bir kenara bırakarak müfredatın içeriğini ya da halkın isteklerini dikkate alarak dini öğretecektir. Bunlardan hangisi tercih edilirse edilsin sonuçta bu, görüldüğü gibi olamama ya da olduğu gibi görünememe, inandığını öğretmeme ya da öğrettiğine inanmama, söylediğini yapmama ya da yaptığını söylememe gibi uyumsuzluklar doğurmaktadır. Bu uyumsuzlukların gerilim ve çatışmayı da beraberinde getirdiği görülmüştür.

3 Aile ve yakın çevre kaynaklı bir diğer gerilim alanı ise din anlayışlarının eş anne akrabalar ya da komşu veya sohbet gruplarıyla ile uyumsuzmasıdır. Bunda kişisel özelliklerin etkisi yadsınamasa da alınan mesleki eğitimin katkısı da göz ardı edilemez. Katılımcıların tamamı kendilerinde fakülteye veya çalışmaya başladıktan sonra meydana gelen değişikliklere işaret etmişlerdir. Bu inanç alanından ibadet alanına kılık kıyafetten kadın-erkek ilişkilerine kadar, bir dizi alana yansıyan değişikliklerdir. Bunun

en somut görünenin kıyafet noktasında olduğunu ifade edilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu¹⁰² kılık kıyafet noktasında “eskiden” olduğundan farklı giyindiklerini mesela pardösü giyerken çeket-etek giymeye ya da pantolon hiç giymezken giymeye başladıklarını ifade etmişlerdir. Halkın bildiğinden farklılaşan düşünce ve uygulamaları da vardır. Ve bu konuda da din alimlerinin geçmişte hiç izin vermedikleri konulara bugün fetva veriliyor olması (regl iken Kur’an okunamaz denirken diyanetin bugün kurslarda okunabileceğine fetva vermesi gibi) ya da birinin ak dediğine ötekinin kara (regl iken oruç tutulur-tutulmaz tartışmaları) demesi katılımcıların da kafasının karışık olmasına sebep olmuş görünmektedir. Yine alimlerin revaç bulan görüşleri yanında şazz kalan görüşlerinden de haberdar olma ve zaman zaman da bunları uygulama bu bilgidен yoksun halk tarafından onların Müslümanlığını sorgulamaya açmaktadır. Alimlerin/mezheplerin gerek inanç ve gerekse ibadet noktasındaki farklılıklarının onların davranışlarına yansıyan çeşitliliği yanında onların kişisel zaaflarının da doğurduğu “kâmil Müslüman” kalıplarına uymayış onların mesleki formasyonlarına vurgu yapılarak sürülerek sorgulanmaktadır. Bu özel alanda din eğitimcisi kadını gerilime sokan bir durum olarak tespit edilmiştir. Gerilimi azaltma yönünde inandığı ya da uyguladığı dine taalluk eden meseleleri kısmen avam havas ayrımını gözeterak ailesinden de olsa anlayamayacağını düşündüğü kişilere açmama her yerde, herkese söylememe gibi yolların tercih edildiği görülmüştür.

4. İslam’da kadının konumu ile ilgili eleştirilen konularla karşılaşmak din eğitimcisi kadınları gerilimli bir alana sürüklemektedir. Bu eleştiriler bazı katılımcılarca oryantalist bir bakış açısının ürünü olarak değerlendirilse de müslüman bir kadın olmaları yanısıra mesleki sorumlulukları ve görevleri “sorun” olarak görülen/gösterilen ilgili eleştirilere cevap vermelerini zorunlu kılmaktadır. Katılımcıların neredeyse tamamı kendilerine bu konuda yöneltilen sorularla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Zaman zaman bu soruların cevabını kendilerine¹⁰³ ya da çevrelerine izahta zorlandıklarını söylemişlerdir. Bu konular kavvamlık, çok eşlilik, şahitlik, miras gibi eleştiri yöneltenlerin, cinsiyet eşitsizliğinin kaynağı olarak öne sürdükleri konulardır.

¹⁰² Bunun istisnası İzmir’li olup okul döneminde de aileleri ile yaşayan birkaç katılımcı olmuştur.

¹⁰³ Doktora derecesine sahip bir katılımcı ayetleri tarihsel bağlam içine yerleştirmiş dönemin şartlarında en uygun güzel çözümler olduğunu bu hükümlerin günümüze aynen aktarma zorunluluğu olmayan ruhsatlar olduğu şeklinde yaklaşarak açıklamıştır. Ayetlerin tarihselliğine başka katılımcılar da vurgu yapmakla birlikte anlamakta ve açıklayamakta zorlandıkları konular olduğunu söylemişlerdir. Dini söylemi tam bir bütünlük içinde tartışmaksızın kabullenmeleri de söz konusu değildir.

Bu konularla ilgili katılımcılar tarafından iki ana yorum ortaya konmuştur. Bunlardan ilki, kadının biyolojisine bağlı olarak cinsiyetlerin tamamlayıcılığı ilkesinden hareketle, Kur'an'ın evrenselliğine atıfla kadına biçildiği düşünülen konumu uygun görme şeklinde belirlemiştir. Diğer yorum ise, o günkü toplumsal şartlar göz önüne alınarak bu konuların değerlendirilmesinin gerektiği şeklindedir. Zaman ve zeminin değişmesi ile cinsiyet rollerinin değişebilirliğine atıfla bu konuların bugüne uygun yeniden yorumlanması gerekliliği öne sürülmüştür. “Tarihselci” olarak değerlendirilebilecek bu yaklaşımın tonlamasının “tarihi şartların da gözden kaçırılmaması” gerekliliğinden “tarihi şartların yorumda en öncelikli olmasına” kadar geniş bir aralığa yayıldığı görülmüştür. İlk durumdakiler biyolojik bir üstünlüğe bağlı tamamlayıcılık yönünde “var olan adillik” üzerinden “eşitsizliği” kabullenirken ikinciler yere, zamana kişinin durumuna göre göre “değişebilen bir adillik” üzerinden eşitlik ilkesini benimsemişlerdir. Ancak bu yorumlamaların sabit değil geçişken kategoriler oluşturduğu görülmüştür. Bir konu için tarihseldir denirken diğer bir konudaki hüküm ise hiçbir şekilde tarihselliğe uğratılmadan aynen korunarak alınmıştır. Mesela aynı katılımcı şahitlik konusu için tarihseldir derken miras taksimatında ikiye bir oranını kabul etmişlerdir.

Yine çalışmada ortaya çıkan önemli bir sonuç doktrinel ve pratik yaklaşımda kadınların ayrı noktalara düştükleridir Şer'i hükümlerin doğruluğu ve uygunluğu çeşitli delillerle ve gerekçelerle savunulsa da “böyle olsa kabul eder misiniz?” sorusu yöneltildiğinde savunulduğu oranda uygulanmanın sahiplenilmediği rıza gösterilmediği görülmüştür. Çok eşliliği nedenleri ile açıklayıp olabirliğini anlatan katılımcılar iş uygulamaya geldiğinde bunu kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Bu ikircikli bir durumla yaşamak kendi ile sürekli çelişmek anlamına gelmektedir.

Kadınla ilgili dinsel bağlamda eşitsizlik nedeni olarak görülen/gösterilen konularda en şiddetli sorgulama ve itirazların hayatının bir döneminde cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmış ya da cinsiyeti nedeniyle baskılanmış olanlardan geldiği görülmüştür. Yine dinin emirlerine uymada gerek kıyafet yönünden gerekse uygulama yönünden daha fazla hassasiyet gösterdiğini ifade edenlerin dünyayı tercih ettikleri algısına sebep olan başlarını açmaları ile yaşadıkları ciddi tarvmaların akabinde geleneksel ya da dini olarak bildikleri öğretiyi daha fazla sorguladıkları görülmüştür. Kadınla ilgili eşitsizlik gibi görülen/gösterilen dini konularda, bu konuların kendilerini

mağdur edecek(ya da çok mağdur edecek) şekilde bir uygulaması ile karşılaşmayan ve bu konudaki hükümlere dayanılarak hayatında ne maddi ne manevi sorun yaşamayan katılımcıların ne ataerkil yapıyı ne de geleneksel/dini hükümleri sorgulamadıkları ya da daha az sorguladıkları görülmüştür. Kadınların “habitusları” onların yorumlarını şekillendirmektedir. Mağduriyetin büyüklüğü sorgulamanın şiddetini belirlemede önemli bir etkidir. Nitekim yapıyı sorgulamaya yönelik marjinal sayılabilecek yorumların daha çok mağduriyet yaşayan kadınlarca üretildiği görülmüştür. Sosyolojik olarak “sapma” olarak isimlendirilecek bu yorumları, bunların üst düzeye yansıma ve ana çizgiye yerleşme ihtimalini de hep içinde barındırarak alttan alta işlemektedir.

5. İzmir’de ve Van’da çalışıyor olmanın çevresel olarak yüklediği farklı gerilim hatları katılımcılar tarafından aktarılmıştır. Van geleneksel rol beklentilerinin öne çıktığı ve kabul gördüğü bir il iken İzmir’de bu yönde bir beklenti yoktur. Bu İzmir’de din eğitimcisi kadına büyük bir kolaylık ve avantaj sağlamaktadır. Din onlar ne ortaya koyarlarsa ve ne anlatırlarsa o olmaktadır. Her iki ilde “din dersi öğretmeni” kadın profili henüz çok yenidir ve onun nasıl olması gerektiğine dair özel bir kalıp şekillenmemiştir. Ancak Van’da bu geleneksel kadın rol beklentileri içine sokulmaya çalışılmaktadır. Van’da özellikle DİB çalışanları bu geleneksel rol beklentilerinin kuşatması altındadırlar Geleneksel rol beklentilerinde DİB çalışanı ile halk arasındaki uyumsuzluk gerilime yol açmaktadır. Bu özellikle kıyafet beklentilerinin uyuşmamasında görülmektedir. Başörtülü olmak yanında, pantolon giymemek Van’da kadın dindarlığının çok önemli bir göstereni olarak ortaya çıkmaktadır. Van için ortaya çıkan bir diğer önemli özellik başörtüsünün kadının sosyal itibarını arttıran etkisi ile sosyal yaşamda kolaylık sunmasıdır. İzmir’in başörtülü kadını kısıtlayan yönleri söz konusu olmakla birlikte, “birey olarak” kadının yaşamasını kolaylaştıran ve geniş özgürlük alanı sağlayan bir kent olduğu vurgulanmıştır. Van erkek şehri, İzmir ise kadın şehri olarak tanımlanmıştır.

Beş kategoride sınıflandırılan tüm bu bulgular din eğitimcisi kadınların dinsel kaynaklı rol gerilimi yaşadığı yönündedir. Norm belirsizliği, normlar arasında kalış, normların sosyal gerçeklikle ayrı köşelere düşmesi gerilim nedenidir. Bu bireyde anomi ve yabancılaşmaya neden olmaktadır. Festinger’in (1962) de belirttiği gibi bireyin bu gerilim hattında kalması mümkün değildir. Tutumların davranışa dönüşmesi zorunluluk değilse tutum korunmaktadır. Tutuma zıt davranıştan da mümkün olduğunca

kaçınılmaktadır. Tutuma zıt davranışın gerçekleşmesinden kaçınmak mümkün değilse eski tutumda mümkün olabildiğince az değişikliğe gidilerek yeni bir tutum geliştirilmeye ve “bilişsel çelişki” en aza indirilerek uyumsuzluktan kurtulunmaya çalışılmaktadır. Bu yapılırken oluşturulan yeni din algısında dini öğretinin “eklektik” tarzda bir araya getirilmesi söz konusu olmaktadır. Mesela, dini ruhsatı kabul etme ama uygulanmasına rıza göstermeme (çok eşlilik dinde vardır deyip ben kabul etmem deme) ve bu razı olmamayı meşrulaştırıcı bahaneler öne sürme gibi. Ya da dini olan konulardan birisini kabul etse de diğerini kabullenmeme (erkeğin kavvamlığını kabul edip miras taksimatını kabul etmeme) ya da aynı sahilikte olan dini emirlerden, bilişsel çelişmezliğini sağladıklarını sahiplenme çelişir görünenleri farklı bir yoruma tutarak (bazı hükümler tarihseldir diyerek) dışta bırakma şeklinde bu yapılmaktadır. Yine çeliştiği düşünülen konuların görmezden gelindiği düşünmekten kaçınıldığı görülmüştür.

Laik uygulamalar ve “modern dayatmalar”la karşılaşıldığında da din eğitimsi kadının bu ikili arasında yukarıdakine benzer bir seçkicilikle “senkretizme” kaydığı görülmüştür. İslami doğrularla kimliğini inşa eden kadınlar sosyal gerçekliğin bunlarla uyuşmayan “doğrularıyla” karşılaşmalarında, kimliklerini, “eski”lerden kurtarabildikleri “yeni”den mecbur kaldıkları ile yeniden tutarlı hale getirmeye çalışmaktadırlar. Dini kimlik hassasiyetleri öncelenmekle beraber, din ile devlet ya da din ile modernlik arasında kalışlarda, zorlayıcı şartları mümkün olduğunda meşrulaştırarak din içi kalmaya özen gösterilerek, zaruret miktarınca (habitusları zaruret belirleyicileridir) bir oradan bir buradan seçkilere gidilerek uyum sağlanmaya çalışılmaktadır. Zaruret görülüyorsa dinin kesin emri (başörtüsünün dinen farz olduğuna çoğu inanmaktadır) bırakılmakta devletin emrine uyulmaktadır. Yine modern/seküler günlük hayat pratikleri ile uyuşmadığı düşünülen dini emirler için de aynı seçkici yaklaşımı kullanmaktadırlar. Öncelikle, dini hükmün sahihliği sorgulanmakta (din ya da gelenek kaynaklı oluşu) , sahihse ve kaçınılamıyorsa bu seküler pratiğe imkân veren tarzda kutsal öğreti, bireyci, hümanist, feminist, tarihselci tarzlarda¹⁰⁴ yeniden okunması ile seçkiciliğe imkân verir hale getirilmektedir. Bu Göle’nin de vurguladığı gibi modern olanla dini olan arasındaki sınırların aşılması ile gerçekleşmekte hem sekülerlik hem dindarlık eş zamanlı

¹⁰⁴ Bu okumalar şöyle ifade edilebilir: “Ben Allah’ın kadını ikincil kılacağına inanmıyorum”, “İnsan haklarına zıt bir şey dini olamaz”, “Allah adildir kullarına zulmetmez erkeğin mutluluğu kadar kadının mutluluğunu da önemsemiştir”, “Bu hükümler o zaman ve o toplumsal koşullar içindir”.

yaşanmakta bu karşılıklı ödünç alışlar ve çapraz eşleşmeler yoluyla (Göle, 2012: 24–25) senkretik seçkicilikte gerçekleşmektedir. Dini yorumlamadaki bu seçkici yaklaşım¹⁰⁵ din eğitimcisi kadını, aleyhine görülen dini/geleneksel yorumun baskısından kurtarıırken aynı zamanda ona modern dünya ile uzlaşarak yaşayabilme imkânı sunmaktadır. Ekletik ya da senkretik seçkicilikle uyuşma sağlanamıyorsa tutumu oluşturan geleneksel/dini değerlerden kısmen de olsa uzaklaşma “yabancılaşma” da söz konusu olmaktadır.

Türkiye’de Müslüman kadının onu kuşatan farklı ayrımcılıklarla karşı karşıya kaldığını görülmektedir. Devlet ataerkilliği, varsayılan devlet hedefleri doğrultusunda onu baskılamaktadır. Dini/geleneksel beklentilerde erkek ataerkilliği yönünde onu sınırlandırmaktadır. Ancak bunun, bu tezin örneklemini çerçevesindeki bir ezilme olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Katılımcı kadınların eğitilmiş ve çalışıyor olmalarının yanı sıra dini yorumlamada geliştirdikleri seçkicilik, (ki bu seçkiciliğin eşleri tarafından da paylaşıyor olması kuvvetle muhtemeldir) ve bu seçkiciliğe izin veren Türkiye’de yaşıyor olmanın verdiği hukuki avantajlar söz konusudur. Yine kadının da şekillenmesine katkıda bulunduğu bu din algısı, din içinden kadının güçlenmesine katkı sağlıyor görünmektedir.¹⁰⁶ Kendisi ve içinde bulunduğu durum hakkında yeniden düşünmesi sonucu ürettiği kadın perspektifli yorumunun yaygınlaşması, kadın aleyhine görülen yorumlara din içinden azaltıcı bir set çekilmesi anlamına gelip aleyhte bulunan yorumları baskılayan, İslam’da kadın haklarını öne çıkaran yorumların dolaşımının artması ile kadının din içinden güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Katılımcı kadınlarla yapılan görüşmelerde evlilik memnuniyetlerinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür.¹⁰⁷ Baba evinde geleneksel ataerkil yapı tarafından baskılandığını söyleyen katılımcılar bile bunun evliliklerinde söz konusu olmadığını eşleriyle ilişkisinin demokratik temellere dayandığını

¹⁰⁵ Günümüzde sekülerleşmenin etkisi ile dinin modern hayatta aldığı yeni biçimler günümüzde sosyal bilimlerde, “yamalı bohça (*patchwork*) din, yeni din, yarı (*half*) inanç, taklit (*quasi*) din, alternatif ruhsallık, kült eğilim, doğu gizemciliği’ gibi nitelendirmelerde bulunduğu görülmektedir (Arslan, 2010:207).

¹⁰⁶ Dinin yorumunun kadınlar tarafından üretilmesinin kadının güçlenmesini sağladığına yönelik bir çalışma için bkz: İhsan Toker, “Dindar Kadınların Güçlenme İmkânları –Eşler Arası İlişkiler Örneği-”, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 2008, s. 1-15

¹⁰⁷ Sadece iki katılımcı evlilikte aksayan yönlerden bahsetmiştir. Ancak bunlar dini kaynaklı olmayıp eşlerin özel durumları ile ilgilidir. Bunlar dışında eşinin dindar olduğunu söyleyen iki katılımcıdan bir tanesi eşinin sosyal açıdan kendisinden daha rahat olurken onu kısıtlamaya yöneldiğini bir diğeri ise eşinin ev içindeki görevler açısından sorumluluğunun az olduğunu ve onun kararlarının öncelikli olmasından (mesela maç varken gezmeye gidilmemesi ama kendi seyrettiği dizi varken gidilmesi gibi) duyduğu rahatsızlığı ifade etmiştir. Ancak evli olmaktan duyulan bir memnuniyetsizlik ifade edilmemiştir.

söylemişlerdir. Bu, çoğunun eşlerini “dindar” olarak tanımladığı göz önüne alındığında dinin kadının durumunun iyileşmesine olumlu bir etkisi olarak okunmaya açık olduğu şeklinde okunabileceği gibi, kadınların sistemle girdikleri ataerkil pazarlıklardan¹⁰⁸ güçlenerek çıktıkları şeklinde de okunabilir. Ancak bu söylenirken katılımcıların hepsinin onları eşleri karşısında ve sosyal hayatta güçlü kılan eğitilmiş, çalışan kadın olma statülerine sahip oldukları ve eşlerinin de maddi imkânlarının sınırlı olmasının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Kadınların düşük statüde olduğu durumların ne tür sonuçlar doğurduğu/doğuracağı ayrıca araştırma konusu yapılabilir.

Din eğitimcisi kadınların farklı açıklamaları ve yaklaşımları, Türkiye'nin bir geçiş ülkesi olduğunun resmini vermektedir. Çağdaş sosyo-ekonomik kültürel değişimler cinsiyet rollerini etkilemektedir. Bu kadın ile ilgili dini algıya da yansımaktadır. Sabit ve değişmez bir dini-kültürel yapı söz konusu değildir. Bu değişim ve dönüşüm gerilimlidir. Kadın din eğitimcisi bu gerilimin merkezindedirler ve bu merkezden dini yorumlamaktadırlar. Bu yorumlama devletin uygulamaları ve modern gereklilikler göz önünde tutularak ve daha çok da onlarca belirlenen seçkici yorumlamalardır.

¹⁰⁸ Kandiyoti, kadınların kendilerini ezen eşitsiz güç ilişkileri karşısında geliştirdikleri toplumsal uyum, savunma ve direniş stratejilerini açıklamak üzere bu kavramı kullanmaktadır. Sistemin erkek egemenliği üzerine olduğu kadını baskıladığı kabul edilse de de kadının bu sistem içinde yaşamasına imkan sunan onu koruyan yönleriyle kadın sistem içinde var olma imkanı bulmaktadır. (Kandiyoti, 2007:14).

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1982) “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”. Nermin Abadan-Unat (Ed). *Türk Toplumunda Kadın*. (Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Türk Sosyal Bilimler Derneği Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları. 15-43.
- Acar, F. (2010). “Türkiye’de İslamcı Hareket ve Kadın: Kadın Dergileri ve Bir Grup Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme”. Şirin Tekeli (Ed.). *1980’ler Türkiye’nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları. 73–90.
- Akdemir, A. Karaoğlan, A. ve Görkem Karakaş (2006). “Çift Terapisi” *Türkiye’de Psikiyatri* / 8(2), 122–128.
- Akdemir, S. (1997). “Tarih Boyunca ve Kur’an’ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar* 10, 249–258.
- Aktaş, C. (2007). *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*. İstanbul:Kapı Yayınları.
- Aktay, Y. (1998). “Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı’nın İntikamı mı? Yasin Aktay-M.Emin Köktaş.(Der) *Din Sosyolojisi*. (2.Baskı). Ankara: Vadi Yayınları. 299-313,
- Akyüz, Y. (2013). “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faik Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”. Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2013, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/1.htm.
- Aliye, F. (2009) *Osmanlı’da Kadın: Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda*. (Haz Orhan Sakin). İstanbul: Bizim Kitaplar Yayınevi.
- Anonim (2013) <http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/sosyal-gelisme/164-kamu-kurumlar-nda-cal-san-kad-nlar-n-cal-sanlara-oran> erişim: 08.05.2013
- Anonim (2013) Bu veriler Strateji Geliştirme Başkanlığı (Stareteji) strateji@diyanet.gov.tr ‘den 03.05.2013 tarihinde alınmıştır.
- Anonim (2013) <http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/sosyal-gelisme/164-kamu-kurumlar-nda-cal-san-kad-nlar-n-cal-sanlara-oran> erişim: 09.05.2013
- Anonim (2013) http://www.zaman.com.tr/pazar_ilahiyat-fakulteleri-kizlara-emanet_1191021.html Erişim: 08.05.2013
- Anonim, (2013). Erişim Tarihi: 08.05.2013. <http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/sosyal-gelisme/164-kamu-kurumlar-nda-cal-san-kad-nlar-n-cal-sanlara-oran>

- Anonim, (2013). Strateji Geliştirme Başkanlığı (Stareteji). Erişim Tarihi: 03.05.2013. strateji@diyanet.gov.tr.
- Anonim, (2013). Erişim Tarihi: 09.05.2013. <http://bloknot.sosyalkoruma.net/index.php/sosyal-gelisme/164-kamu-kurumlar-nda-cal-san-kad-nlar-n-cal-sanlara-oran>
- Anonim, (2013). Erişim Tarihi: : 08.05.2013. http://www.zaman.com.tr/pazar_ilahiyat-fakulteleri-kizlara-emanet_1191021.html
- Anonim. (2013) Erişim Tarihi: :10.03.2013. http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2011MilletvekiliSecimi/Kesin_Sonuclar/van.pdf
- Anonim (2013). Erişim Tarihi: 10.03.2013, http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/view/14197/BASIN_A%C3%87IKLAMASI-sege_2011-v6.pdf
- Anonim (2013). Erişim Tarihi: 10.03.2013 http://www.izka.org.tr/files/IZKA_2009-2013_BGP_GZFT.pdf
- Anonim (2013). Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://www.haber7.com/egitim/haber/755004-okullasma-oraninin-en-dusuk-oldugu-iller>
- Anonim (2013). Erişim Tarihi: 08.05.2013, <http://secim.haberler.com/2011/partisonuc.asp?id=7>
- Anonim, (2013). Erişim Tarihi: 20.07.2013. http://en.wikipedia.org/wiki/Leon_Festinger.
- Apaydın, Y. (2001). “Klasik Fıkıh Literatüründe Örtünme” *İslâmiyât Örtünme Özel Sayısı*, IV(2), 89–98.
- Appelbaum, R.P. (Tarihsiz). *Toplumsal Değişim Kuramları*. (Çev. Türker Alkan) Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1970.
- Arat, N. (1980). *Kadın Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Arat, Y. (2010). “Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri”. Şirin Tekeli(Ed.). *1980'ler Türkiye'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları. 91–102.
- Arkonaç, S. A. (1998). *Sosyal Psikoloji*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arsel, İ. (1989). *Şeriat ve Kadın*, İstanbul. 3 baskı.
- Arslan, M. (2003). “Türk toplumunda Geleneksel Dini Yaşam ve Halk İnançları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*. 1(2), 23–46.

- (2008). Gelenek-Modernlik Arasında: Popüler Dinin Değişen-Değişmeyen Yüzü, *Eski Yeni Dergisi*. Sayı: 10, 21-26.
- (2010). “Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları: Geç Modern Dönemde Büyü ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi.” *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2010/ 1(1), 195–210.
- Arslantürk, Z., Amman, M. T. (2011). *Sosyoloji: Kavramlar Kurumlar Süreçler Teoriler* (7. Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Barlı, Ö. (2008). *Davranış Bilimleri ve Örgütlerde Davranış* (3. Baskı). İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Ba- Yunus, İ. (2012). “Sosyoloji ve İslam’ın Toplumsal Gerçekliği”, (Çev. Ensar Çetin) *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6,(11), 267–282.
- Beckford, J.A. (2007). “Kürselleşme ve Din”. (Çev. Şahin Gürsoy ve İhsan Çapcıoğlu). *Küreselleşme Ulus Devlet ve Din*. Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (Ed.). Platin Yayınları. Ankara. 15–191.
- Berger. P.L. (2000). *Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. (Çev. Ali Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Berktaş, F. (2009). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın. Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (3.Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- (2012). *Tarihin Cinsiyeti* (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Beşer, F. (1989). *Hanımlara Özel İlmihal* (5.Baskı). İstanbul: Seha Neşriyat
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet Bize Yüklenen Roller*, (Çev: Ayşe Coşkun), İstanbul: Kadav Yayınları.
- Bierstedt, R. (1997). “Onsekizinci Yüz Yılda Sosyolojik Düşünüş”. (Çev: Uygur Kocabaşoğlu). Tom Bottomore, Robert Nisbet (Ed.). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (2. Baskı). (Der: Mete Tunçay, Aydın Uğur). Ankara: Ayraç Yayınları. 17-51
- Bilgin, V. (1997). *Sosyal Çözülme ve Din*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Bodur, H. E. (2007). “Küreselleşme Din ve Ulus Devlet”. *Küreselleşme Ulus Devlet ve Din*. Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (Ed). Ankara: Platin Yayınları. 17-43.
- Broom, L., Selznick, P., Darroch, D. B. (1981). *Sociology: Text with Adapted Readings* (7. baskı). New York: Harper-Row Publishers.

- Bulaç, A. (1997). “Mekasidu’ş Şeria Bağlamında Kadının Şahitliği Konusu”, *İslami Araştırmalar Dergisi, Kadın Özel Sayısı*, Sayı: 10. 279–298.
- Callinicos, A. T. (2007). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış* (3.Baskı). (Çev. Yasemin Tezgiden) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carullah, M. (2001). *Hatun* (5. Baskı). (Çev. Mehmet Görmez). Ankara: Kitabiyet Yayınları.
- Ceylan, A. ve Ulutürk Y. H. (2006). “Rol Belirsizliği, Rol Çatışması, İş Tatmini ve Performans Arasındaki İlişkiler”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, İstanbul, 7(1),.48–58.
- Cindioğlu, D. (2010). *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: İş Hayatında Meslek Sahibi Başörtülü Kadınlar*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Collins, R. (1988). *Theoretical Sociology*, Florida: Harcourt Brace Publisher.
- Çaha, Ö. (2010). *Sivil Kadın: Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum* (Genişletilmiş 2. Baskı) Ankara:Savaş Yayınları.
- Çakır, R. (2011). *Direnış ve İtaat: İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çelik, C. Şahin. İ. (2009) “Kadın Dindarlığı Bir Paradoksun Söyledikleri”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(3), 141-166.
- Ruşen Çakır, (2008). *Mahalle Baskısı: Prof. Şerif Mardin’in Tezlerinden Hareketle Türkiye’de İslam Cumhuriyet, Laiklik ve Demokrasi*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Çaviş, Ş. A. (1987). *Anglikan Kilisesine Cevap*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çelebi, N. (2004). *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Davis, K. (2012). “Intersectionality as Buzzword: A Sociology of science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful”, *Feminist Theory*, 9(1), 67-85, Los Angeles: SAGE Publications.
- Davis, Y. N. (2010). *Cinsiyet ve Millet* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, H. (1998). *İslamcı Kadının Aynadaki Sureti*. İstanbul: Sel Yayınları.

- Demir, Z. (1996). *Modern ve Postmodern Feminist Akımlar*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı.
- Demirulus, P. (2004). *Paradoksal Modernleşme: Türkiye’de Din Sorunu –Niyazi Berkes, Şerif Mardin, ve Nilüfer Göle Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma-*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2013). Erişim Tarihi: 12 Haziran 2013, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/basiliyayin/weboku.asp?sayfa=33&yid=36>
- Doğan, S. (2005). “Nüfus hareketleri ve Sosyal Değişme”, *Siyaset Konferansları Dergisi*, 49(1), 659–675.
- Donovan, J. (2010). *Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri*. (6. Baskı). (Çev: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dönmezer, S. (1999). *Toplumbilim* (12. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Duman, M. Z. (2001). “Kur’an’da Örtünmenin Temel Sınırları” *İslâmiyât Dergisi, Örtünme Özel Sayısı*, IV(2). 35–52.
- Efe. A. (2008). *Dini Gruplaşma ve Cemaatleşme Olgusunun Sosyolojik Açından İncelenmesi (Isparta Örneği)*. Isparta: Tuğra Matbaası.
- Engels, F. (1996). “Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. (Çev: İsmail Yarkın) *Kadın Sorunu Üzerine: Marks, Engels, Lenin, Komintern ve Clara Zetkin* (4.Baskı). İstanbul: İnter Yayınları. 13-29.
- Eraslan, S. (2009). “Uğultular... Siluetler...”. *90’larda Türkiye’de Feminizm* (3.Baskı). Aksu Bora, Asena Günel (Ed). İstanbul: İleşim Yayınları.
- Erdal, M. (2006). “Kur’an Penceresinden Ailede Erkeğin Konumu” (Elektronik Sürüm). (Erişim : Tarihi: 16.07.2013). *Yeni Ümit Dergisi*. Yıl: 18. Say:72.
- Fadlullah, M. H. (2005). *İslami Açından Kadın Sorunu*. (Çev. Ali Kaya). İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Falcon, S.M. (2009). “Intersectionality” (Kesişimsellik). *Encyclopedia of Gender and Society*, California: SAGE Publications, 1(2), 467-469.
- Farklıhaber. Erişim Tarihi: 14.07.2013. <http://www.farklihaber8.com/haber/ilahiyatci-yazardan-kurtaj-tepkisi/tartisma/20125.aspx>.

- Ferhunde Ö. (2010). “Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme” Şirin Tekeli (Ed.) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*(2.Baskı). İstanbul: Metis Yayınları, 115–141.
- Festinger, L. (1962). “A Theory of Cognitive Dissonance”. (Bilişsel Uyumsuzluk Teorisi) *Scientific American*. 207(4), 92-102.
- Fichter, J. (2006). *Sosyoloji Nedir?* (8. Baskı). (Çev. Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayınları.
- (1990). *Sosyoloji Nedir?* (Çev. Nilgün Çelebi). Selçuk Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları. Yayın no: 75
- Furseth, İ. Repstad, P. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş: Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (Çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp) Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Paradigma Yayıncılık. (1979)
- Glesne, C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*. (1.Baskı). (Çev. Ed.) Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Golde, W. J. (1960). “A Theory of Role Strain” (Rol Gerilimi teorisi) *American Sociological Review*, . 25(4), 483–496.
- Göğüş Tan, M. (2011). “Eğitim”. (Ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner) *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir. 84-104.
- Göksel, B. (1998). *Çağlar Boyunca Atatürk ve Türk Kadını*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Göle, N. (1998). *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler* (4. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- (1998). *Modern Mahrem* (5. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- (2012). *Seküler ve Dinsel Aşınan Sınırlar*. (Çev. Erkal Ünal). İstanbul: Metis Yay.
- (2000). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. (4. Baskı). İstanbul: Metis Yay.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. Erzurum: Erzurum Kitaplığı Emek Matbaası.
- Günay, Ü. *Din Sosyolojisi* (8. Baskı) . İstanbul: İnsan Yayınları.

- Habertürk. Erişim Tarihi:: 14.07.2013 <http://www.haberturk.com/dunya/haber/197627-erkeksiz-gelme>.
- Hakkı Ünal, İ. H. (2001). “Hadislere Göre kadının Örtünmesi”, *İslâmiyât, Dergisi, Örtünme Özel Sayısı, IV(2)*, 53–68.
- Hanefi, H. (1992). “Dinî Değişme ve Kültürel Tahakküm”, (Çev.İlhami Güler) *İslâmî Araştırmalar. VI(3)*, 157–164.
- (2011). *Gelenek ve Yenilenen Kadim Gelenek Karşısındaki Duruşumuz*, (Çev: M. Emin Masalı). Ankara: Otto Yayınları.
- İlyasoğlu, A. (2012). *Örtülü Kimlik: İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Öğeleri* (4.Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum Algı İletişim* (5. Baskı). İstanbul Beykent Üniversitesi Yayınevi.
- İslami Araştırmalar. Erişim Tarihi: 12 Haziran 2013. <http://www.islamiarastirmalar.com/upload/pdf/3e8509b8181c6b4.pdf>
- İşcan. M.Z. (2001). “Bazı Modernistlere Göre kadın Hakları Konusunda Kısmi Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler, III(1)*, 37–63.
- Jeanniere, A. (2000). “Modernite Nedir” (Çev: Nilgün Tural) (Der. Mehmet Küçük) *Modernite Versus Postmodernite*. (3. Baskı) Ankara: Vadi Yayınları. 95-108.
- Juhska, A. (2008). “Introduction to Sociology”. slide 11 of 28. Erişim Tarihi 28/06/2012. <http://core.ecu.edu/soci/juskaa/soci2110/soci1.htm>
- Kandiyoti, D. (2007). *Cariyeler, Bacılar, Yurттаşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*.(Çev: Aksu Bora ve Feyziye sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kara. M. (2012). *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye’de Dini Hayat*. Bursa: Emin Yayınları.
- Karabıyık,-Barbarosoğlu, F. (2006). “Şov ve Mahrem”. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karaman, H. (1997). “Kadının Şahitliği Örtünmesi ve Kamu Görevleri”. *İslami Araştırmalar Dergisi, Kadın Özel Sayısı. 10(4)*. 271–278.
- (2002). *Hayatımızdaki İslam* (2. Baskı). İstanbul: İz Yayınevi.
- (2010a). *İslam’da Kadın ve Aile*, İstanbul: Ensar Yayınevi.
- (2010b). *Sorularla Müslümanlık 1: Evlilik*, (3. Baskı) İstanbul: İz Yayınevi.

- Karasar, N.(1984). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar-İlkeler-Teknikler*. Hacettepe Ankara:Taş Kitapçılık.
- Kasapoğlu, M. A., (1994). “Aile ve kadın Araştırmaları İçin Yedi Temel Rol ve Statü”. *Araştırma. A.Ü.D.T.C.F Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt: 15, 217–233.
- Kırbaşoğlu, M.H. (2002). İlmihâl Dindarlığının İmkânı Üzerine, *İslâmiyât*, V(4), [Türk(iye) Dindarlığı özel sayısı], 109–124.
- Kırkpınar, L. (1999). *Türkiye 'de Toplumsal Değişme ve Kadın*. İzmir: Zeus Yayınevi.
- Kızılçelik, S. (1994) *Sosyoloji Teorileri I-II*. (2. Baskı) Konya: Yunus Emre Yayınları.
- Kızılçelik, S. (1998). *Kapitalizm, Din ve Aile Kıskaçında Kadın ,Sosyoloji Yazıları-1*. Ankara: Saray Kitabevi.
- Kongar, E. (2012). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (16. Baskı) . İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koytak, E. (2012). “Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi”. *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 25. 2, 85–101.
- Köker, L. (2000). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi* (6. Baskı) İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kurnaz, Ş. (2011). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839–1923*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kümbetoğlu Belkıs. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lindsey L.L. (2005). *Gender Roles: A Sociological Perspective* (4. Edition). New Jersey: Pearson Education Inc.
- Loo, H.V.D. ve Reijen W.V. (2003). *Sosyolojik Bir Yaklaşım Modernleşmenin Paradoksları*. (Çev. Kadir Canatan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ludvig, A. (2006). “Differences Between Women? Intersecting Voices in a Female Narrative”. (Kadınlar Arası Farklılıklar? Bir Kadın Anlatısında Kesişen Sesler) *European Journal of Women's Studies*, Vol. 13(3). 245–258, London, Thousand Oaks and New Delhi: Published by SAGE.
- Macit, M. (2010). “Geleneksel Hayır Anlayışının Modern Görünümleri: Kermesler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 42, 175-190.
- Mardin, Ş. (1995). *Din ve İdeoloji* (7. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mayring, P. (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (Çev. Adnan Gümüş- M. Sezai Durgun). Adana: Baki Kitapevi.
- (2000). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. (Çev. Adnan Gümüş, M. Sezai Durgun). Baki Yayınevi. Adana. (1993).
- Mercan, Z. (Ed) (2005). *Farklı Açılardan Kadın ve Aile*, Yeni Ümit Kitaplığı-5 İstanbul: Işık Yayınları.
- Moghadam, V. M.(2003). *Modernizing Women: Gender and Social change in the Middle East* (2.Edition). Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc.
- Mollaer, F. (2009) *Muhafazakârlığın İki Yüzü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mustafa Öztürk, M. (2012). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Mutlu, İ. (1983). *Taaddüd-ü Zevcat ve İslam Dini*. Ankara: Gaye Matbaası.
- Nasr, S. H. (1995). "Gelenek Nedir?". (Çev. Yusuf Yazar) . *Bilgi ve Hikmet*, Sayı: 9. 48-64.
- Nazlı, A. (1995). *Çalışan Evli Kadınlar İçin Normatif Öncelik Sorunu (İzmir Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniv S.B.E..
- Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I. II*, (4. Baskı). (Çev. Sedef Özge) İstanbul: Yayın Odası. (2006).
- Nizamülmülk (1998). *Siyasetname (Siyeru'l-Mülk)* (4.Baskı). (Çev: Nurettin Bayburtlugil) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okumuş, E. (2006). *"Toplumsal Değişme ve Din"*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Opong, C. and Abu, K. (1987). *Seven Roles of Women: Impact of Education, Migration and Employment on Ghaaian Mothers*. ILO Publication.
- Ortiz, R. (2007). "Din ve Küreselleşme Üzerine Notlar" (Çev. Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu) Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (Ed) *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din* Anlara: Platin Yayınları. 191-225.
- Öcal, M. (1986). "İlahiyat Fakültelerinin Tarihçesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I(1).111-123.
- Özbudun, S., Sar, C., Demirer T. (2007). *Neo-Liberazim ve Kadınlık Durumu Küreselleşme ve Yeni Ataterki*. İstanbul, Ütopya Yayınları.

- Özdalga, Elisabeth (2007). *İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif*. (2. Baskı) (Çev. Gamze Türkoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkanlı, Ö. ve Korkmaz, A. (2000) *Kadın Akademisyenler*. A.Ü. S.B.F. Yay. No.586.
- Özlem, D. (2001). *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Paçacı, M. (2000). "Kur'an ve Tarihsellik Tartışması", *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Pilcher, J. (2009). "Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Açıklamalar". Anthony Giddens (Ed.) *Sosyoloji: Başlangıç Okumaları* (,109-119). (Çev. Günseli Altaylar). İstanbul: Say Yayınları. (2001).
- Polat, F. (2002) "Din-Devlet İlişkisi ve Diyanet", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*: VI. Sayı:10, 119–128.
- (2007). *Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe-Kırgızistan Örneği*- İstanbul: Aktif Yayınları.
- Poloma, M. M. (2007). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*.(Çev. Hayriye Erbaş) Ankara: Eos Yay.
- Prins, B. (2006). "Narrative Accounts of Origins. A Blind Spot in the Intersectional Approach?". (Kökenlerin Öykü ile Açıklanması: Kesişimsellik Yaklaşımının Kör Noktası) *European Journal of Women's Studies*. London: SAGE Publications, 13(3), 277-290.
- Punch, Keith F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Rahman, F. (2010). *İslam ve Çağdaşlık: Fikri Bir Geleniğin Değişimi*, (Çev: Alparslan Açık genç, M. Hayri Kırbaçoğlu) Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ramazanoğlu, C. (1998). *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, (Çev. Mefkure Bayatlı), (Haz.) Fatmagül Berktaş. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Robertson, R. (2007). "Küreselleşme ve Geleneksel Dinin Geleceği", (Çev. İhsan Çapcıoğlu). Şahin Gürsoy, İhsan Çapcıoğlu (Ed.). *Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Din*. Anlara: Platin Yayınları, 97-115.
- Sabbah, F. A. (1995). *İslam'ın Bilinçaltında Kadın* 2. bs. (Çev: Ayşegül Sönmezay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sağlam, H. (2013). *Kadınların Sosyal Açından İbadetleri ve Şahitliği*. İstanbul: Ensar Yay.

- Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti –Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shayegan, D. (2010). *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*. (6. Baskı). (Çev. Haldun Bayrı). İstanbul: Metis Yayıncılık. (1989).
- Sherman, H. J., Wood, J. L. (1979). *Sociology: Traditional and Radical Perspectives*. New York: Harper-Row Publishers.
- Sirman, N. (2010), “Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi”. Şirin Tekeli (Haz.) *1980'ler Türkiye'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları. 221–247.
- Slattery, M. (2010). *Sosyolojide Temel Fikirler* (3. Baskı). (Çev. Gülhan Demiriz) Ümit Tatlıcan- Gülhan Demiriz (Ed.). İstanbul: Sentez Yayınları. (2003).
- Sönmez, M. (2013). “Doğu- Güneydoğu'nun Artan Yoksulluğu ve Çözüm: Barış”, Erişim Tarihi: 10.03.2013. <http://eski.bianet.org/static/dogu2.pdf>
- Subaşı N. (2005). *Ara Dönem Din Politikaları*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Subaşı, N.(2003). *Öteki Türkiye 'de Din ve Modernleşme*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (2.Baskı). (Çev: Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (1991).
- Şeni, N. (2010). “19.Yüzyıl Sonu İstanbul Basımında Moda ve Kadın Kıyafetleri”. Şirin Tekeli (Haz.). *1980'ler Türkiye'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* İstanbul: İletişim Yayınları. 49-72.
- Şeriatı, A. (2010). *Kadın- Fatıma Fatımadır*. (Çev. Esra Özlük). Hicabi Kırlangıç ve Derya Örs (Ed.) Ankara: Fecr Yayınları.
- Tatlıcan Ü., Çeğin, G. (2013). Bourdieu ve Giddens Habitus veya yapının İkiliği <http://istifhane.files.wordpress.com/2010/04/bourdieuvegiddens.pdf>. Erişim Tarihi: 05/07/2013
- Tekeli, Ş. (2010). “1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar”. Şirin Tekeli (Ed.) *1980'ler Türkiye'nde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tepe, F:F. (2008). *İstanbul'daki Üniversitelerde Mühendislik ve Temel Bilimler Alanında Çalışan Kadın Akademiklerin Ev Hayatı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul. İ.Ü.S.B.E: 91–93. 209–305.

- Tillion, G. (2005). *Harem ve Kuzenler*. (Çev. Şirin Tekeli ve Nükhet Sirman). İstanbul: Metis Yayınları. (1966).
- Toker, İ. (2008). “Dindar Kadınların Güçlenme İmkânları –Eşler Arası İlişkiler Örneği”, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 17, 1–15.
- Toker, İ. (2009). “Eşitlik ve Adalet Kavramları Çerçevesinde Müslüman Kadınlarda Toplumsal Cinsiyet Örüntüleri” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1. 142–165.
- Toprak, B. (1982) “Türk Kadını ve Din”. Nermin Abadan-Unat. (Ed.) *Türk Toplumunda Kadın* (Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları. 361-374.
- Trimberger, E.K. (2003). *Tepeden İnmeci Devrimler*. (Çev. Fatih Uslu) İstanbul: Gelenek Yayınevi.
- Tuksal, H. Ş. (2001). *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara. Kitabiyat Yayınları.
- Turner. Jonathan H. (1991). “Etnometodolojik İtiraz”. (Çev.Ümit Tatlıcan), Erişim Tarihi: 20. 06. 2013. [http://www.umittatlican.com/files/Etnometodolojik%20İtiraz%20-Jonathan%20H.%20Turner%20\(1991\).pdf](http://www.umittatlican.com/files/Etnometodolojik%20İtiraz%20-Jonathan%20H.%20Turner%20(1991).pdf)
- Türk Dil Kurumu - Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü. Erişim Tarihi: 20.06.2013. <http://tdkterim.gov.tr/bts/>
- Türkdoğan, O. (1996). *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Türküne, M. (1994). *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: Ark Yayınları.
- Usta, N. (2003). “Küreselleşme ve Din”, *Dinî Araştırmalar*, 6(17), 179–184.
- Usta, N. (2001). *Ekonomi Ahlakı ve İnsan Kaynağı: Erzurum Örneğinde Bir İnceleme*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Ünal, M. S. (2011). *Dinsel Bireycilik*. İstanbul: Açılım Kitap
- Üşür, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti –Erkekler Devlet kadınlar Aile Kurar-İstanbul: İletişim Yay.*
- Wallace, R. A. ve Alison, W. (2002). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev: Leyla Elburuz, M. Rami Ayas). İzmir: Punto Yayıncılık. (1980).
- Walters, M.(2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Çev: Zafer Cirhinlioğlu ve diğ.). Zafer Cirhinlioğlu (Ed.). İstanbul: Gündoğan Yayınları. (1994).

- (2009). *Feminizm*. (Çev: Hakan Gür). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (2005).
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. (Çev. Latif Boyacı) Eperaim Fischhoff (Ed.) İstanbul: Yarı Yay.
- Wedud-Muhsin, A. (2005). *Kur'an ve Kadın*. (3.Baskı). (Çev: Nazife Şişman) İstanbul: İz Yayınları.
- Williford, B. (2009). “*Heterosexual Privilege*”. *Encyclopedia of Gender and Society, Vol.1*. Jodi O'Brien (Ed.) .California: SAGE Publications, Inc., 418–420.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (3. Basım). Ankara: Seçkin Yayınları. (2003).
- Zetkin, C. (1996). “Komünist Partisi ve Kadın Sorunu”, *Kadın Sorunu Üzerine: Marks, Engels, Lenin, Komintern ve Clara Zetkin* (4. Baskı) . (Çev: İsmail Yarkın). İstanbul: İnter Yayınları. (1884), 282-301.
- Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılâp: Nezihe Muhildin, Kadınlar Halk Fırkası. Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (9. Baskı). (Çev: Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları. (1993).

EKLER**EK -1-**

Sayın Katılımcı,

Görüşlerinize başvuracağımız bu mülakat ile Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümüne bağlı olarak yapmakta olduğum doktora tezime veri toplamayı amaçlamaktayım. İslam'da kadının konumu Türkiye'de yaşanan siyasal süreçlerle de ilgili olarak sıkça tartışılan bir konudur. Bu mülakat ile tartışmanın odağında bulunan, mesleği itibariyle de bu tartışmalarda görüş belirtmesi zorunlu görünen, kadın din eğitimcilerinin bu konudaki görüşlerini, yaşanan süreçteki algılarını ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Böyle bir çalışmaya katılmakla Müslüman kadın hakkında sosyolojik literatürün oluşmasında aktif bir özne olarak rol almış olacaksınız. Bu araştırmada ortaya çıkacak sonuçların, Müslüman kadının durumunun daha iyi anlaşılmasına ve onu rahatsız eden durumlar varsa bunların iyileşmesine/iyileştirilmesine tecrübe ve paylaşımını arttırarak, katkıda bulunacağını ümit etmekteyim.

Görüşme esnasında söylediklerinizin tümü gizlidir. Araştırmacılar dışında kimsenin görmesi mümkün değildir. Kimliğiniz kesinlikle gizli tutulacak, görüşleriniz, gerekli görülen yerlerde rumuzlarla kullanılacaktır. İsteddiğiniz takdirde çalışma sonuçlarından bilgilenmeniz sağlanacaktır. Görüşme başladıktan sonra da istemediğiniz soruları cevaplamayabilir, geçmemizi isteyebilir ya da dilediğiniz anda görüşmeyi sonlandırabilirsiniz. Sunacağınız katkıdan dolayı teşekkür ederim.

Pervin Demirulus

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi A.B.D.

Doktora Öğrencisi

EK -2-**Görüşme Kılavuzu**

Görüşme Tarihi/Saati	
Görüşme Yeri	
Görüşülenin Adı-Soyadı	
Görüşülenin Rumuzu	

BÖLÜM: I**A-Görüşüleni Tanımaya Yönelik Bilgiler**

Yaşınız?	
Doğum Yeri (İl Adı) Baba mesleği	
Liseyi nerede bitirdiniz	
Mezun olduğunuz lise türü nedir? 01 İmam hatip 02Düz lise/sözel 03Diğer (belirt)	
Hangi fakülteyi bitirdiniz?(İl/Fakülte) Mezuniyet tarihi	
Ek eğitim aldınız mı? 01master 02 doktora 03hafızlık 04Diğer (belirt)	
Şu an hangi kurumda görev yapıyorsunuz? 01Diyanet 02İlköğretim 03Lise 04İmamhatip Lisesi	
Bu meslekte ne kadar süredir çalışıyorsunuz? 01 (1-5) 03 (10-15) 02 (5-10) 04 (15-20)	
Bu ilde ne kadar süredir çalışıyorsunuz?	
Medeni durumunuz 01 Bekâr 02 Sözlü/ nişanlı 02 Evli 03 Dul/eşi vefat etmiş 04 Dul/boşanmış	

Genel giyim tarzınız nedir? 01başörtü - pardösü 02başörtü-etek bluz/tunik pantolon 03 başörtü -kısa bluz pantolon 03Baş açık etek tunik -pantolon 04Baş açık kısa kol/kısa etek vs	
Başörtüsü kullanmaya ne zaman nasıl başladınız? Bu süreci kısaca anlatır mısınız?	
Aileyi Tanımaya Yönelik Bilgiler	
Ailenin yaşadığı il	
Ailenin yaşadığı yer 01İl 02İlçe 03K asaba 04Köy	
Ailenin mesleği (Anne/Baba)	
Ailenin gelir durumu (Anne/baba)	
Ailenizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız 01 Çok dindar 02 Dindar 03 Biraz dindar 04 Dinle ilişkisiz	
Ailenizde kız ve erkek çocukları arasında bir eşitlik var mıydı? 01 Evet. Her zaman tam bir eşitlik vardı. 02 Genellikle vardı 03 Genellikle yoktu. 04 Hiçbir zaman bir eşitlik yoktu.	
Mesleki açıdan okuduğunuz fakültede yeterli mesleki formasyonu edindiğinizi düşünüyor musunuz)?	
Bu mesleği seçme nedeniniz nedir?	
Eş ile İlgili Bilgiler	
Eşinizin mesleği nedir?	
Eve giren toplam para(aylık ortalama) nedir?	
Eşinizi dini yönden nasıl tanımlarsınız 01 Çok dindar 02 Dindar 03 Biraz dindar 04 Dinle ilişkisiz	
Evliliğiniz ile ilgili olumlu ya da olumsuz ne söyleyebilirsiniz?	

BÖLÜM II GERİLİM NOKTALARI

Yaşam Alanına İle İlgili Algı

1-İş Çevresi

Fakültede okurken kadın olmaktan dolayı her hangi bir sıkıntı yaşadınız mı? Yaşadınızsa nelerdir?	
Din eğitimcisi kadın profili nasıl olmalıdır? Din dersi öğretmeni profili ile uyduğunuzu düşünüyor musunuz?	
Çalıştığınız ortamda din eğitimcisi olarak sizden hangileri beklenmektedir(Mesture giyinmek, ağırbaşlı olmak, uysal olmak, güler yüzlü olmak, erkeklere mesafeli durmak, vs).Bu beklentileri karşılayabildiğinizi düşünüyor musunuz?	
İş yaşamınızda inancınızdan mesleğinizden ya da yaşam tarzınızdan dolayı rahatsızlık hissettiğiniz durumlar oluyor mu?	
Kamusal alanda çalışıyor olmak belli kılık-kıyafet düzenlemelerine uymayı gerektirmektedir, bu gerekliliği nasıl yerine getiriyorsunuz? peruk takıyor ya da başınızı açıyor olmak size neler hissettiriyor	
Çalıştığınız ortamda kıyafetinizden dolayı eleştiri tepki ya da takdir alıyor musunuz (Dışarıda başı örtülü ya da açık olmaktan ya da çalışırken açıyor olmaktan ya da peruk takıyor ya da takmıyor olmaktan)	
Mahreminiz olmayan bir erkekle tokalaşmanız gerektiğinde ne yapıyorsunuz? Tokalaşıyorsanız bu sizi nasıl etkiliyor?	
"Dinde kadının yeri" ile ilgili sorulara cevap vermekte zorlandığınız oluyor mu? Oluyorsa bunlar nelerdir?	
Mesleki açıdan kendinizi yeterli buluyor musunuz?	
Dini konularda erkek meslektaşlarınız lehine bir yaklaşım söz konusu mu? Hangi açılardan?	
Dini gerekçelerle çalışmayan arkadaşlarınızdan taviz vererek çalıştığınız yönünde tepki alıyor musunuz?	

2-Aile ve Yakın Çevre

Aileniz (anne-baba-kardeşler evli iseniz eşiniz) sizi dini inanış ve uygulamalar bakımından kendilerine kıyasla nasıl görüyorlar?	
Ailenizle dini konuda çatışma yaşıyor musunuz? Hangi konularda, niçin?	
Çevreniz(komşu/akraba) din eğitimcisi olarak sizi dini açıdan nasıl görüyor?(Eleştiri ya da takdir)	
Dini konularda çevreniz ile (komşular /katılınılan dini gruplar) uyuşmadığınız meseleler var mı? Varsa neler?	
Dindar çevre tarafından (arkadaşlarınız, sohbet grupları komşularınız) tarafından dini eksiklik olarak görülen(kıyafet, dini yaşantı, dini bilgi kandillere özen, komşuluk hakkı...) eleştiriler alıyor musunuz?	

Günlük yaşamınızda uyguladığınız ancak umuma açıkça beyan etmediğiniz dini fetvalar var mı? Varsa nelerdir?	
Gayr-ı resmi dini toplantılara katılıyor musunuz? (mevlit, sohbet, kutlama, taziye) Dini toplantılarda sizden beklenen bir görev var mı? Bu görevi layıkıyla yerine getirdiğinizi düşünüyor musunuz? Eksiklik ya da yetersizlik hissettiğiniz oluyor mu? Hangi konularda?	
Uzak Çevre	
Bulduğunuz çevrede inancınızdan mesleğinizden ya da kıyafetinizden yaşam tarzınızdan dolayı size yaklaşımlar nasıl, bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?	

B: Kadın ile İlgili Dini Literatür Algısı

İslam Dini'nin kadına yaklaşımında izahta zorlandığınız konular var mı, varsa nelerdir?	
Kur'an'daki kavramlık ile ilgili ayetleri nasıl yorumluyorsunuz? (Nisa:34)"Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar, itaatkârdırlar.	
Kur'an'da çok eşlilik ile ilgili ayetleri nasıl yorumluyorsunuz? (Nisa:3) "Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. (Nisa:129) " Ne kadar uğraşsanız uğraşın, kadınlar arasında adaleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocasını hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın.	
Kur'an'daki şahitlik ile ilgili ayetleri nasıl yorumluyorsunuz? (Bakara:282)Eğer borçlu, akli ermeyen veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir.	
Kur'an'da kadının mirası ile ilgili ayetleri nasıl yorumluyorsunuz (Nisa:12)Eğer çocukları yoksa, karılarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Eğer sizin çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Eğer çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır(. Nisa:10) Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli(miras vermenizi)emreder.	

Not: Bu kılavuzdaki sorular sadece görüşmelerde giriş bölümünde verilen araştırma sorularına yönelik cevaplar alabilmek için yol gösterici olarak kullanılmıştır.

Meali verilen ayetler 30 /4/2011 tarihinde aşağıdaki adresten görüntülenmiştir.

"<http://www.diyabet.gov.tr/kuran/result.asp?ayet=kad%C4%B1n&offset=0>.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Pervin DEMİRULUS
Doğum Yeri ve Tarihi	Niğde, 05.04.1965
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	2003, 2012 Van MEB 2012- Dicle. Üniv. İlahiyat Fak.
İletişim	
E-Posta Adresi ve Telefon	pervind65@hotmail.com 505 723 90 60
Tarih	